శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ఊర్ధ్వభాగే శ్రీకురవికులచంద్రరామకవీంద్ర

విరచితలాస్యాఖ్యవ్యాఖ్యయా

అధోభాగేత్రుంహయవదనపదకమలేందిందిరాయ

మాణమానసశ్రీమదమ్మాళరామసూరివిరచిత

చంపుభారతోజ్జీవినాఖ్యవ్యాఖ్యయాచసహితే

శ్రీమదనంతభట్టాఖ్యకవివరవిరచితే

చమ్పుభారతాఖ్యగ్రంథే

సప్తమాదిస్తబకషట్కముత్తరార్ధమ్

శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న

సింహాసనారూఢ శ్రీకృష్ణరాజేంద్రాస్థానపండిత

నల్లూరు సజ్జయ శ్రీనివాసార్యతనూజ తిరుమల శ్రీని

వాసతాతార్యసాహాయ్యేన

యథామతి పరిశోధ్య పరిష్కృత్య

క్వచిట్టీకామపిరచయిత్వా

తాదృశ మహారాజాశ్రితేన

☞ ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ

మహీశూరపురీమధ్యవిరాజమానాయామ్

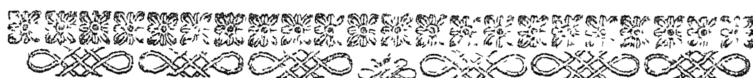
విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యస్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్

స్ఫుటాంధ్రలిపిభిస్సముద్రితం విజయతేతమామ్

ఇదానీమేతన్మూల్యంసపాదరూప్యమ్

సన్ ౧౮౯౯

శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

సవ్యాఖ్యే చమ్పూభారతే సప్తమస్తబకప్రారమ్భః.

ప ॥—ఆరూఢ ఇతి ॥ పరేద్యుర్దక్షిణగోగ్రహణదివసాత్పరస్మిన్ ది
వసే అర్కబిమ్బే సూర్యమణ్డలే వ్యోమాకాశమారూఢే ఈషద్ధూర
మాక్రాన్తే సతి కురూణాం సార్వభౌమః దుర్యోధనః పార్థాద్ధర్మరా
జాత్ ఏకాం గోత్రాం భువం ఆహృత్య ద్యూతేనాపహృత్య బిభ్రదపిన
+ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమ్నిషేధః, మాత్స్యాద్విరాటాదపీత్యపిరుధ
యత్రాప్యర్థాపాదకః, కమపరాధలవం మమపశ్యసీత్యాదావివగమ్య
మానార్థత్వాదప్రయోగః, అన్యాం గోత్రాం భువం గోసమూహం
చ ॥ ని ॥ గోత్రా గోనిచయే భూమ్యామితి వైజయన్తీ ॥ హర్తుం త
స్యపురం విరాటస్య పత్తనం ప్రతి సైన్యైశ్చతురఙ్గైస్సాకం ॥ ని ॥ సా
కం సత్రా సమం సహేత్యమరః ॥ అగాత్ ప్రాప్తవాన్ * ప్రాయో
భవతామేవ ధనే తృష్ణా గరీయసీ । పశ్యకోటిద్వయాసక్తం లక్షాయప్రవ

ఆరూఢే ద్యామర్కబిమ్బే పరేద్యుస్సాకం సైన్యైస్సా
ర్వభౌమః కురూణామ్ । పార్థాదేకాం బిభ్రదాహృ
త్య గోత్రాం మాత్స్యాదన్యాం తత్పురం హర్తుమాగాత్ ॥

అం॥ ఆరూఢ ఇతి॥ పరేద్యుః పరస్మిన్నహని + సద్యః పరుత్పరార్యైష
మ ఇతి నిపాతితః అర్కబిమ్బే ద్యామాకాశమారూఢే సతి కురూణాం సా
ర్వభౌమః సర్వభూమేరీశ్వరః దుర్యోధనః + సర్వభూమిపృథివీభ్యా
మణఞావిత్యణ్, అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః సైన్యైస్సాకం పా
ర్థాద్ధర్మాదేకాం గోత్రాం భూమిం ఆహృత్య బిభ్రత్ బిభ్రదపీత్య
ర్థః మాత్స్యాద్విరాటాత్ తత్పురే అన్యాం గోత్రాం గోసమూ

గాంధనురితి ప్రసిద్ధేరితిభావః ॥ అత్ర ఘోగోబృందయోశ్శ్లేషభిత్తికా భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా దుష్పూరాధనవతాం ధనేక్ష్ణేతి వస్తునః ప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ శాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧ ॥ —— ॥

సుదూరేతి ॥ సుదూరేణ అతిదూరేణమార్గేణ మార్గగమనేనే త్యర్థః యశ్శ్రమస్తేనవిహ్వలాని శ్రాంతాని అంగానియస్యాస్తథోక్తా అతఏవసమస్తా ధృతరాష్ట్రసూనోర్దుర్యోధనస్యసేనా ఆభీరవాటస్య గోపపల్ల్యా అంతికే సమీపఏవ తస్యాః గోపపల్ల్యాస్సంబంధిభిరాజ్య గంధైః ఘృతపరిమళైస్సద్యః ఆగమనక్షణఏవనిరుద్ధేవేత్యుత్ప్రేక్షా, తిష్ఠౌ అతిష్ఠత్, పరిమళాఘ్రాణస్య శ్రమశామకత్వంప్రసిద్ధమ్ ॥ ౨ ॥——

॥ తావదితి ॥ తావత్ తదానీమేవ పాదాతం పాదచారిబలం వ్రజగృహే గోపపల్ల్యాం గాహంగాహం ప్రవిశ్యప్రవిశ్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన గవాంవ్రజం గోబృందం జగృహే జగ్రా

సుమారమార్గశ్రమవిహ్వలాంగీ సేనాసమస్తాధృతరా
ష్ట్రసూనోః । ఆభీరవాటాంతికఏవతస్థౌసద్యోనిరుద్ధా
ఏతదాజ్యగంధైః ॥ ౨ ॥ గ ॥ తావత్తస్య పాదాతం
సర్వాభిసారేణ గాహంగాహంగవాంవ్రజం వ్రజగృ

హం + ఖలగోరథాత్ ఇనిత్రకడ్యచశ్చేతి త్రః ॥ ని ॥ వసుంధరాయాంగోత్రాస్యాద్గవాంచనికురుంబకే ఇతివిశ్వః, హతుర్ణంఆగాత్ ఇణ్ణతౌలుజ్ ॥ ౧ ॥——విమారేతి ॥ విమారమార్గస్య క్రమేణవిహ్వలాంగీ వ్యాకులాంగీ ధృతరాష్ట్రసూనోర్దుర్యోధనస్య సమస్తా సేనాపితస్య ఘోషవాటస్య ఆజ్యగంధైర్ఘృతగంధైస్సద్యః నిరుద్ధేవ ఆభీరవాటస్య ఘోషస్య అంతికఏవ సమీపఏవ తస్థౌ ॥ ౨ ॥

తావదితి ॥ తావత్ తస్య దుర్యోధనస్య పాదాతంపదాతిసమూహః + తస్యసమూహఇత్యణ్ సర్వాభిసారేణ సర్వసన్నాహేన ॥ని॥ సర్వాభిసారస్సర్వౌఘస్సర్వసన్నహనార్థక ఇత్యమరః, వ్రజగృహే

హ ॥ 3 ॥—దండేతి ॥ యోఽదైః దుర్యోధనభటైః దండైర్లగుడైరాఘాతే తాడనేదీయమానే కృతేసత్యపి దోహాచ్ఛేషం అవశిష్టం భూయః బహుళం దుగ్ధంక్షీరం వహంత్యాఃఊధస్విన్యతి భావః అతఏవగావః యత్నాత్ అతికష్టాదిత్యర్థః, ఘోషాత్ గోపపల్ల్యాః నిస్సరంతిస్మ నిర్జగ్మః ఘోషః గోపపల్లీతుసంక్షోభజనితహుంభారావస్త్విత్వితిచ ॥ ని ॥ ఘోషస్సంకులనిధ్వానగోపాలాభీరపల్లిష్వితివిశ్వః ॥ యత్నలేశం అల్పమపి యత్నంవినైవనిస్సరతిస్మ జాతఇత్యర్థః అత్ర ఘోషాత్ గోనిస్సరణమాంద్యస్యదోహావశిష్టబహుళక్షీరధారణేనసమర్థనాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం ఏవముత్తరవాక్యార్థేయత్నరూపంకారణంవినైవ ఘోషనిస్సరణరూపకార్యవర్ణనాద్విభావనాలంకారః, అయంచగోకులసంకులారావయోః ఘోషశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతిద్వయోరనయోరంగాంగిభావ

హోప్యజగ్మహే॥ 3 ॥ వ ॥ దండాఘాతేదీయమానేపి
యోధైర్దుగ్ధంభూయోదోహశేషంవహంత్యః । ఘో
షాద్గావోనిస్సరంతిస్మయత్నాద్గోభ్యో ఘోషో య

గాహం గాహంప్రవిశ్యప్రతిశ్యగవాం వ్రజంసమూహం జగృహే గ్రహఉపాదానేలిట్ గ్రహిజ్యేతిసంప్రసారణమ్ ॥ 3॥—
దండాఘాతఇతి ॥ యోధైశ్చభటైఃదండైర్లగుడైరాఘాతేతాడనే దండైర్మథంథానైరాఘాతేమంథనే ॥ ని ॥ దండోయమేమీనభేదే లగుడేద్భుతసైన్యయోః ।. వ్యూహభేదేప్రకాండేశ్వకోణమంథానయోరపీతివిశ్వః దీయమానేసత్యపి దోహాచ్ఛేషం భూయఃబహుళందుగ్ధంక్షీరంవహంత్యః మంథనేసతి దుగ్ధస్యావస్థాంతరప్రాప్తిః నతుదుగ్ధావస్థాఇదానీంతు మంథనేసత్యపిదుగ్ధతాస్థితైర్వైత్యపిశబ్దార్థః గావః ధేనవః ఘోషాత్ వ్రజాత్ యత్నాత్ నిస్సరంతి స్మనిర్గచ్ఛంతిస్మ గోభ్యః ధేనుభ్యః ఘోషఃధ్వనిః ॥ ని ॥ ఘోషస్తుఘోషకేధ్వానగో

నసంకరః ॥ అన్యవపూర్వవాక్యార్థకావ్యలింగస్యస్ఫుటావగమ్యత్వైల క్షణ్యాత్సంసృష్టిః ॥ ౮ ॥—ఇతస్తతఇతి ॥ ఇతస్తతః పరితస్సంభ్రమం శఘ్రమేనభ్రమం (సంభ్రమం త్వరాతిశయమ్) ॥ ని ॥ సంభ్రమస్సాధ్వ సేపిస్యాత్స-వేగాదరయోరపీతివిశ్వః ॥ ఏయుషీణాం(ప్రా)ప్తానాం గోపాంగనానాం కుచయోర్దర్శనేనహేతునా నిషాదినాం గజయంత్రాణాంపఙ్క్తిః నిజానాంగజానాంహస్తినాం మస్తే మూర్ధ్ని కుంభద్వ యఇతియావత్, సృణిమంకుశంనిధాతుం శ్లథానిర్వ్యాపారాపాణీహా స్తాయస్యాస్తథోక్తాఆసీత్, గజకుంభయోర్ద్విత్వైకవృత్తిత్వపీనత్వా దిలక్షణసంపత్తికృతగోపాంగనాకుచభ్రమాన్నిషాదినః సత్యాంచితయో రపయోర్నాంకుశపాత్యఇత్యాలోచ్య తంతత్రపరిజహ్రురిత్యర్థః,అ తఏవఉక్తభ్రాంతిరేర్విశేషణగత్యా అంకుశప్రహారత్యాగ హేతుత్వా త్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం భ్రాంతిమదుక్తేనిమిత్తి లియోగంగా జ్గిభావేసంకరః ॥ ౫ ॥—భీమేతి ॥ తస్య పురస్యదక్షిణదేశే సవ్యే తరపక్షేచ యఃకౌరవబాధః గోగ్రహణరూపః భీమసేనేనైవ భిషజా

త్నలేశంవినైవ ॥ ౮ ॥ ఇతస్తతస్సంభ్రమమేయుషీ
ణాం గోపాంగనానాం కుచదర్శనేన । నిషాదిపఙ్క్తి
ర్నిజహస్తిమస్తేసృణింనిధాతుంశ్లథపాణిరాసీత్ ॥ ౫
భీమసేనభిషజాశమితో యోదక్షిణార్యుడితితస్యపురస్య

పాలాభీరవల్లష్వితివిశ్వః యత్నస్యలేశం అణుమాత్రం వినైవనిస్సర తిస్తవచనవిపరిణామః + స్యగతౌలట్పైఇతి భూతేలట్ ॥ ౮ ॥—॥ ఇతస్తతఇతి ॥ ఇతస్తతః సత్వరంభయాత్ సవేగం ఏయుషీణాం + ఉపేయివానస్నాశ్వానితిణః కవసుఃగోపాంగనానాం కుచానాందర్శనే న నిషాదినాం హస్త్యారోహాణాంపఙ్క్తిరావళిః నిజహస్తినాంగజా నాంమస్తేశిరసిసృణిమంకుశం నిధాతుంనిక్షేప్తుంశ్లథపాణిశ్శిథిలహస్తః ఆసీత్ + అసభువిలఙ్ ॥ ౫ ॥— ॥ భీమసేనేతి ॥ తస్యపురస్య విరా

వైద్యేనర్ఘుజితి సత్వరం శమితః వారితః చికిత్సితశ్చ సకౌరవబాధః ప
క్షవాతః వాయురోగవిశేషఇవ మత్స్యపురస్య ఉత్తరేపార్శ్వేపి స
వ్యపక్షేపి ఉదభవదాపిర్బభూవ, ఏకస్మిన్ పక్షే శాంతస్య పక్షవాయో
రపరస్మిన్నుదయః ప్రసిద్ధః ఉపమాలంకారః ॥ స్వాగతావృత్తమ్ ॥౬॥
వృత్తమితి ॥ అథ ఉత్తరగోగ్రహణానంతరం కశ్చిద్గోపయువా నతు
వృద్ధో బాలోవా ద్వయోరపి గతివేగస్యాసంభవాదితియువేత్యుక్తం;
వివిగ్నః అతిదుఃఖితస్సన్ ఏతద్వృత్తం కౌరవైర్గోగ్రహణం నివేద
యితుం జ్ఞాపయితుం అతీవ భృశంవేగాత్ ఆధావ్య ధావిత్వా ఘోష
సీమ్ని గోకులే రింఖంతి ప్రస్ఖలంతిపదానిపాదన్యాసాశ్చయ్యాం
సాంతాః క్షితిప తేర్విరాటస్యగాః ధేనూరివస్వస్యాత్మనోగాః వాచో
పి ధేనూరపీతిచ, నృపసూనోరుత్తరస్య గోష్ఠ్యాంసభాయాం విముము
చేత్యుక్తవాన్ ఉక్తవాంశ్చేత్యర్థః, అత్ర ప్రకృతానామేవ ధేనూ
నాంవాచాంచ శ్లేషభిత్తికాలద్వైక్యత్వాద్గోగ్గిరణ ద్విఃస్ఖలత్వాదన్యా

ఉత్తరేప్యుదభవత్సతుపార్శ్వే పక్షవాతఇవ కౌరవబా
ధః ॥ ౬ ॥ వృత్తంనివేదయితుమేతదతీవ వేగాదాధా
వ్యకశ్చిదథగోపయువావివిగ్నః । రింఖత్పదాః క్షితిప
తేరివఘోషసీమ్నిస్వస్యాపిగావిముముచేన్నృపసూను

ర్నగరస్య దక్షిణేదక్షిణభాగేయః కౌరవబాధః భీమసేనఏవ భిషక్;
తేనర్ఘుజితిశమితః సతుసబాధస్తు పక్షవాతఇవ పార్శ్వేవాయురివ॥ని॥
పక్షోమాసార్ధకేపార్శ్వేఇతివిశ్వః, ఉత్తరేపి ఉత్తరభాగేపి ఉదభవ
త్ ఉత్పన్నః + భూసత్తాయాంలఙ్ ॥ ౬॥—॥ వృత్తమితి ॥ అథా
నంతరం కశ్చిత్ గోపయువాగోపాలేషుతరుణః ఏతద్వృత్తంవార్తాం
నివేదయితుం అతీవవేగాత్ ఆధావ్యవివిగ్నః భీతస్సన్ + ఓదితశ్చే
తినిష్ఠానత్వంచోఃకువితికుత్వం క్షితిపతేర్విరాటస్య ఘోషసీమ్నివ్ర
జసీమాయాం రింఖత్పదాః స్ఖలదంఘ్రయః గాఇవధేనూరివనృపసూనో

సగద్గదశబ్దకత్వద్వికధర్మాభ్యామాపద్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౧ ॥ స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలే । లక్ష్యదృష్ట్యా(స్త్రి)యాంపుంసీత్యమరకోశాద్ధేనూనాం వాచాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశే నసంకీర్ణః ॥ ౨ ॥—ఔదాస్యమితి ॥ హేకుమారఉత్తర ఇదమౌదాస్యముదాసీనత్వం ఉపేక్షేతియావత్, కిం కుత ఇత్యర్థః, కురవః దుర్యోధనాదయః అఖిలాస్తేతవగాః ధేనూః గృహ్ణంతి అపహరంతి ఆజిషు యుద్ధేషు పరైరన్యైర్దుష్ప్రాపం దుర్లభం యశః అద్యలబ్ధుంతవ దోష్ణోరయంసమయః అవసరః కేకయనందనాం దేవీం సుదేష్ణాం త్వన్మాతరం మహతీనాం వీరప్రసువాం వీరమాతౄణాం మూర్ధన్యగ్రభాగేషుకురు సర్వోన్నత్యం (ప్రా)పయేత్యర్థః, రథం ద్రాక్ సత్వరం ఝటితి ఆరోహ ధనుశ్చ గృహాణ అభ్యమిత్రీణతాం శత్రూన్ ప్రతిగమనం ధత్స్వ స్వీకురు ॥ ౧ ॥ యోగచ్ఛత్యలంవిద్విషతఃప్రతి। సోభ్యమిత్రోభ్యమిత్రీయోప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపీత్యమరః॥ + అభ్యమిత్రా

గోష్ఠ్యామ్ ॥ ౨ ॥ ఔదాస్యంకిమిదంకుమారకురవో
గృహ్ణంతిగాస్తేఖిలాస్త్వద్దోష్ణోస్సమయోయమాజిషు
పరైర్దుష్ప్రాపమాప్తుం యశః । దేవీం కేకయనంద
నాంకురుమహావీరప్రసూమూర్ధసు ద్రాగారోహరథం

ఉత్తరస్య గోష్ఠ్యాంసభాయాం రింఖత్సు బాః స్ఖలచ్ఛబ్దాః సవస్యాపి గాఃవాచః + విముముచేముచ్లృమోక్షణెలిట్ ॥ ౨ ॥—॥ఔదాస్యమితి ॥ హేకుమారఇదమౌదాస్యం కిం।కురవః తేఅఖిలాఃగాః ధేనూఃగృహ్ణంతిత్వద్దోష్ణోఃబాహ్వోః ఆజిషు యుద్ధేషు పరైరితరైర్దుష్ప్రాపం యశః కీర్తింఆప్తుం అయంసమయః అయమేవసమయః కేకయనందనాం దేవీంసుదేష్ణాం మహతీరాంవీరప్రసూంవీరజననీనాంమూర్ధసుకురు ద్రాక్ రథంఆరోహధనుః గృహాణచ అభ్యమిత్రీణతాం

చ్ఛ చేతి చకారాదనువర్తమానః ఖపాత్యయః, అత్రైకస్యైవోత్తరస్య కర్తృకారకస్య స్థాపనాద్యనేకక్రియాన్వయిత్వాత్కారకదీపకం నామాలంకారః * క్రమికైకగతానాం తు గుంఫః కారకదీపకమ్ ॥ ఇతిలక్షణమ్ ॥ ౮ ॥—ఉక్త ఇతి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణ వధూనాం అంతఃపురస్థితస్త్రీణాం పురతః సమక్షమిత్యర్థః, ఉక్తః గోపయానేతి శేషః అంతఃపురమాత్రే అంతఃపుర ఏవ న తు యుద్ధ ఇత్యర్థః ధీరోఽయముత్తరః నఖాగ్రైరగ్రనఖైః శ్మశ్రూణాం ఊర్ధ్వోష్ఠోపరిలోమ్నాం లవాన్ కుటిలాగ్రభాగాన్ ఉల్లాసయన్ ఉన్నమయన్ కించిదీషన్మణిమయాత్ స్తంభాత్ వియోజితం విశ్లేషితమంగం యేన తథోక్తశ్చ సన్ త్యక్తతదవలంబశ్చ సన్నితియావత్ గిరం వక్ష్యమాణాం దధే ఉక్తవానిత్యర్థః॥ ౯ ॥—తథేతి ॥ ఇహ ఇదానీం యోద్ధుమిచ్ఛోః యుయుత్సోః మే

గృహాణ చ ధనుర్భర్తా స్వభ్యమిత్రీణతామ్ ॥ ౮ ॥ ఉ
క్తోఽయమిత్థం పురతో వధూనాముల్లాసయన్ శ్మశ్రులవా
న్నఖాగ్రైః । కించిన్మణిస్తమ్భవియోజితాంగో గిరం ద
ధేఽన్తఃపురమాత్రధీరః ॥ ౯ ॥ తథా భుజం విక్రమయే
యమేతం యన్తా యది స్యాదిహ మే యుయుత్సోః । ష

అమిత్రాభిముఖమలంగమనం + అభ్యమిత్రాచ్ఛ చ చాద్యక్షా ఇతి ఖః ఆయనేయీనీతి ఖస్యేనః అట్కుప్వాఙితి ణత్వం ॥ ౭ ॥ సోఽభ్యమిత్రోఽభ్యమిత్రియోఽభ్యమిత్రీణ ఇత్యమరః + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లోట్ ॥ ౮ ॥—॥ ఉక్త ఇతి ॥ ఇత్థం ఉక్తః వధూనాం స్త్రీణాం పురతః నఖాగ్రైః నఖరప్రాంతైః శ్మశ్రూణాం ముఖకేశస్య లవాన్ లేశాన్ ఉల్లాసయన్ కించిత్స్వల్పం మణిస్తంభేన వియోజితం అంగం యస్య తథాభూతః అంతఃపురమాత్రే స్త్ర్యగార ఏవ న తు బహిరితి భావః ధీరః గిరం వాచం దధే ఉవాచేత్యర్థః ॥౯॥—॥ తథేతి ॥ ఇహ అస్మిన్ సమయే యుయుత్సోః యోద్ధుమిచ్ఛోః మే యంతా సారథిః స్యాద్యది

మమ యన్తా కశ్చిత్సారథిః, తదా పలాయమానస్య మమ నిరోధకః కశ్చిదితిచ యదిస్యాత్ భవేచ్చేత్ తదాఽహం ఏతం మదీయం భుజం మద్భుజప్రాయం ఏతం మన్నియన్తారమితిచ తథా విక్రమయేయం ప్రతాపశాలినం కారయేయం- తేగోగ్రాహకాః కుగవః నః అస్మాకం షష్ఠోఽపి (౧) కశ్చన పాండవషండాకృతిః కశ్చిదితిచ, అభూజ్జాతః - ఇత్యుక్తప్రకారేణ యథా త్రసేయుః బిభీయుః తథేతియోజ్యం ॥౧౦ ఇదమితి ॥ తత్ర తదానీమిదముత్తరవాక్యం నిశమ్య స్మితేన(౨)లాంఛితః అలఙ్కృతః ఓష్ఠః యస్యాస్తయా స్మేరాధరయేత్యర్థః, కేశాన్ కరోతి భూషయతీతి కేశకృతా సైరన్ధ్రీ ప్రబున్నా సారథ్యే నిపుణా జ్ఞాతపూర్వా బృహన్నలేతి ప్రేరితా ఉత్తరా విరాటపుత్రీ బృహన్నలాం షణ్డాకృతిమర్జునం (3) సారథికృత్యే సారథ్యే దక్షాం సమర్థాం భ్రాత్రే ఉత్తరాయ నివేద్య కించ ఏనాం బృహన్నలామానయతి స్మ ఉత్తర

ష్ఠోపి నః కశ్చన పాండవోఽభూదితి త్రసేయుః కురవో యథా తే॥ ౧౦ ॥ ఇదం నిశమ్య స్మితలాంఛితోష్ఠ్యా
తత్రోత్తరా కేశకృతా ప్రబున్నా । బృహన్నలాం
సారథికృత్యదక్షాం భ్రాత్రే నివేద్యానయతి స్మ చైనాం॥

తే కురవః యథా నః కశ్చన షష్ఠోపి పాండవః అభూత్ ఇతి త్రసేయుః బిభియుః త్రసీఉద్వేగేలిజ్ తథా ఏతం భుజం విక్రమయేయం క్రముపాదవిక్షేపే ణ్యన్తాల్లిఙ్ ॥ ౧౦ ॥——॥ ఇదమితి ॥ ఇదం వచనం నిశమ్య తత్ర స్మితేన లాంఛితః ఓష్ఠో యస్యాస్తయా కేశకృతా కేశప్రసాధనకృతా మాలిన్యా ప్రబున్నా ప్రేరితా ఉత్తరా తద్భగినీ సారథికృత్యే సారథివ్యాపారే దక్షాం కుశలాం బృహన్నలాం భ్రాత్రే నివేద్య చ ఏనాం బృహ

(౧) షష్ఠః కశ్చన పాండవోఽభూదపి ఆసీత్కిం। అత్రాపిస్సంభావనాయాం
(౨) వృథావికత్థనశీలోఽయం వైధేయాగ్రణీరితి స్మితమ్ ॥
(3) అజ్ఞాతవాసవత్సరే షణ్డాకృతేరర్జునస్య బృహన్నలేత్యాఖ్యా ॥

సమీపం ప్రాపయామాస ॥ ౧౧ ॥ అవాప్యేతి ॥ ఇంద్రనందనః అర్జునస్తాం స సదం తతః పురస్త్రీ[illegible] అవాప్య ఆదృతః ఉత్తరాదిభిరనుగృహీతస్సన్ నృపాత్మజాము త పూజయితుం నితంబినీస్త్రియ మస్తకం శిరశ్చ నితంబినీనర్తకః పురస్త్రియః హాసయితుం హాసయితుం కాంయితుం కంచుకం కవచం చ ద్వయం క్రమాత్ ఆచార్యాన్ ప్రదాయాచ్ఛ అవాగవనమ్రం కథమేతత్సారథ్యం కరోమీత్యాదివాగ్రహితం చ యథా తథా బభార ధృతవాన్-యద్వా ద్వితీయపక్షే ఊర్ధ్వాఽధోభాగ సవ్యదక్షిణభాగేషు విపరీతం యథాతథా బభారేత్యర్థః అత్ర శిరసా నమనేన కంచుకస్య వైపరీత్యేన చ ద్వాభ్యామవాక్ఛబ్దేన తం తేన గృహీతాభ్యాం క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలఙ్కారః * యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికాణాం సమన్వయః ఇతిలక్షణాత్ ఏవం రాజకుమారపూజనాంతః పురాంగనాహాసక్రియయోర్వ్యాగపద్యావగమాత్సముచ్చయాలఙ్కారశ్చ ద్వయోస్సంసృష్టిః, వంశస్థవృత్తమ్ ॥ ౧౨ ॥ —
షండ ఇతి ॥ షండః నపుంసకోఽపి ఫల్గునః అర్జునః కాసాం పౌరదృష్టి

అవాప్య తాం సంసదమాదృతః క్రమాదవాగ్బభార ద్వ
యమింద్రనందనః । నృపాత్మజం పూజయితుం చ మస్త
కం నితంబినీహాసయితుం చ కఞ్చుకమ్ ॥ ౧౨ ॥ షం
డోఽపి తేజసా తత్ర సారథ్యసదృ వాకృతిః । నకాసాం పౌ

ష్నలాం ఆనయతి స్మ చ + ణీఞ్ ప్రాపణే లట్ ॥ ౧౧ ॥ అవాప్యేతి ॥ ఇంద్రనందనః అర్జునః తాం సంసదం సభాం అవాప్య ఆదృతస్సన్ నృపాత్మజం ఉత్తరం పూజయితుం మస్తకం చ నితంబినీర్యోషితః హాసయితుం కంచుకం చ ॥ ని ॥ కంచుకో వారవాణోఽస్త్రీ త్యమరః ద్వయం క్రమాత్ అవాక్ అధోముఖం ॥ ని ॥ స్యాదవాజ్ఞప్యధోముఖ ఇత్యమరః, బభార డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౧౩ ॥—॥ తత్ర తస్మిన్ పురే ॥ షండోఽపీతి ॥ షండోఽపి క్లీబోఽపి ॥ ని ॥ తృతీయాప్రకృతిః షండః క్లీబః పండో నపుంసకే ఇత్య

నాం పురవాసిజననేత్రాణాం తేజసాసారథ్యస్య సదృశీ అనురూపా ఆకృతిర్యస్యతథోక్తస్సన్ నచకాసామాసనస్ఫురతిస్మ - సర్వాసాము పితథాస్ఫురతిస్మేవేత్యర్థః- అత్రతేజసాసామర్థ్యౌచిత్యసమర్థ నాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౧౩ ॥—॥తమితి ॥ సఉత్తరః తమర్జునమీశ్వరశ్శమ్భుః ధాతారం బ్రహ్మాణమివసారథేః పదేస్థానే కృత్వా సారథింవిధాయేత్యర్థః, పరేషాం కౌరవాణాం త్రిపురదానవానాంచసేనాం హసన్ హాసంకుర్వన్నేవ హాసమాత్రేణైవేతియావత్, ప్రధక్ష్యామి ధగ్ధాంకరిష్యామి ఇత్యుక్తప్రకారమమన్యత, తర్కితవాన్ ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౪ ॥—మాలినీతి ॥ మాలినీ ద్రౌపదీ తాదృశః క్లీబత్వేపి సారథ్యోచితవేషస్యసమ్బంధినంమహాంతమ

రిదృష్టీనాంచకాసామాసఫల్గునః ॥ ౧౩ ॥ తంసారథి
పదేకృత్వాసధాతారమిపేశ్వరః । పరసేనాంహసన్నే
వప్రధక్ష్యామీత్యమన్యత ॥ ౧౪ ॥ మాలినీతాదృశఃప
త్యుర్మహాంతంతంరణోద్యమమ్।శ్యామాకచరునిర్వా

మరః తేజసాప్రభావేన దీప్త్యావా తేజః ప్రభావేదీప్తౌచేత్యమరః సారథ్యస్య సారథికర్మణః+గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యఇతికర్మణిష్యఙ్ సదృశీఆకృతిర్యస్యసః స్త్రియాఃపుంవదితి పుంవద్భావః ఫల్గునః అర్జునః కాసాంపౌరదృష్టీనాం నచకాసామాసనచకాశే సర్వాసాంచకాశేఇత్యర్థః॥ చకాసృదీప్తౌలిట్ అనేకాచ్ఛ్వాదామ్ ॥ ౧౩ ।—॥ తమితి ॥ సఉత్తరః ఈశ్వరః ధాతారమివబ్రహ్మాణమివతం అర్జునం సారథిపదేయంతుస్థానేకృత్వాపరసేనాం శత్రుబలంహసన్నేవ ప్రధక్ష్యామి భస్మీకరిష్యామి+దహభస్మీకరణేలృట్స్యతాసీతిస్యఃఏకాచఇతీణ్నిషేధః హోఢ ఇతిఢః షఢోకస్సీతికః ఇణ్కోరితిషః భష్భావః కషయోగేక్షః ఇతి అమన్యతమనజ్ఞానేలఙ్ ॥ ౧౪ ॥—మాలినీతి॥ మాలినీద్రౌపదీ తాదృశః క్లీబస్య+త్యాజ్యావిప్యివతిదృశేఃక్విన్ పత్యుఃఅర్జున

తిశ్లాఘ్యం తము క్తవిధం రణేవిషయేఉద్యమం ఉద్యోగంవాజమన్నం పేయద్రవ్యమస్యాస్తీతివాజనే సోమాయివాజత్వగుణవిశిష్టసోమదేవ తాయాఇత్యర్థః, శ్యామాకచరుణానిర్వాపంశ్యామాకతణ్డులాన్నపా త్రద్రవ్యకయాగమిత్యర్థః, జజ్ఞే తర్కయామాస అత్ర * సోమాయ వాజినేశ్యామాకంచరుంనిర్వపేద్యఃక్లైబ్యాద్బిభీయాదితిశ్రుత్యాశ్యా మాకచరుద్రవ్యవాజిత్వగుణవిశిష్టసోమదేవతాకయాగస్య షండత్వని వృత్తిఫలకత్వవిధానాద్రణస్య పౌరుషైకసాధ్యత్వాచ్చ అర్జునేతదు ద్యమోపి షండత్వనివర్తకతాదృశయాగత్వేనోత్ప్రేక్షితః తయాచ క్లీబత్వనివృత్తిసామయికాజ్ఞాతవాససమాప్త్యనుమానప్రతీతేరలంకా రేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౧౩ ॥—అకర్తృకాణీతి॥నవిద్యతేకర్తా తస్తు వాయుః యేషాంతానినద్యతశ్చేతికప్ తేషాంభగవత్కారుణ్యేనస్వ యమేవోత్పన్నత్వాదితిభావః, పాండోస్నుషాయాః ద్రౌపద్యాః

పంజజ్ఞేసోమాయవాజినే ॥ ౧౪ ॥ అకర్తృకాణ్యద్య

వశేకురూణాం పాండోస్నుషాయావసనానిసంతి ।

ఆహృత్యనస్తానిదిశేతికన్యా స్తమభ్యయాచంతకుతూ

స్య మహాంతం తథావిధం రణోద్యమంయుద్ధోద్యోగంసోమాయవా జినేశ్యామాకానాంధాన్యవిశేషాణాంచరోః॥ని॥హవ్యపాకేచరుఃపుమా నిత్యమరః, నిర్వాపంనిర్వపణంజజ్ఞేమేనే+జ్ఞాఅవబోధనేలిట్ శ్యా మాకంచరుంనిర్వపేత్సోమాయవాజినేయః క్లైబ్యాద్బిభీయాదితిశ్రు తిఃయఃక్లీబత్వభీతః ససోమాయవాజినేశ్యామాకంచరుంనిర్వపేత్తేనచ క్లీబత్వపరిహారోభవతి అస్యతుయుద్ధోద్యమఏవశ్యామాకచరునిర్వాప స్థానీయః తేనైవక్లీబత్వపరిహారోభవతీత్యజానాదిత్యర్థః ॥౧౩॥— అకర్తృకాణీతి॥ అద్యఅకర్తృకాణితంతువాయాదికర్తృరహితాని భ గవత్ప్రసాదలబ్ధానీత్యర్థఃపాండోఃస్నుషాయాఃవసనానికురూణాం వశేసంతి తానిఆహృత్యనః అస్మభ్యందిశదేహి+దిశఅతిసర్జనేలోట్

వసనాని దుశ్శాసనాపహృతవస్త్రాణి అద్య కురూణాంవశె సంతిశానిి వస్త్రాణి ఆహృత్య నః అస్మభ్యం దిశ ప్రయచ్ఛ ఇత్యుక్తప్రకారం కన్యాః ఉత్తరాద్యాః కుతూహలిన్యః అపూర్వవస్త్రకౌతూహలవత్య స్సత్యః తం యుద్ధసన్నద్ధముత్తరం అభ్యయాచంత యాచితవత్యః ॥ ౧౬ ॥—తదితి ॥ తస్మిన్నేవక్షణె తత్‌క్షణం ఉత్తరయాత్రాక్షణఏవ తత్పురం విరాటనగరంయాతాయాతయోః గతిప్రత్యాగతయోః రభసేన వేగెన సహితానాం సరభసానాం రాజ్ఞః విరాటస్యసమ్బంధినాం లేఖవాహానాం పత్రికానేతౄణాం ముఖైర్వచనైః శ్రుతేనజ్ఞాతేన వలలస్య భీమస్యభుజయోరవలెపస్య గర్వస్య పరాక్రమస్యేతియావత్ వృత్తాంతెన మోదమానం సంతుష్యత్సూదకులం పాచకబృందం యస్మింస్తథోక్తం అయంవాసరః వీరపత్నీత్వస్య వీరజననీత్వస్యచ ద్వయోర్యుగపత్ ఏకకాలికయోః ప్రసిద్ధేః కీర్తేః వైజననః ప్రసూ

హలిృకః ॥ ౧౬ ॥గ॥ తత్క్షణంయాతాయాతసరభస రా

జలెఖా (ఖ)వాహముఖశ్రుతవలభుజాపలేపవృత్తాం

తమోదమానసూదకులంవీరపత్నీ వీరజననీతితవయుగ

పత్ప్రసిద్ధైర్వైజననోవాసరోయమితి కాత్యాయనీజ

ఇతికన్యాః రాజకన్యాఃకుతూహలిన్యస్సత్యఃతంఉత్తరంఅభ్యయాచంత టుయాచృయాబ్నాయాంలజ్॥౧౬॥—తత్క్షణమితి॥తత్క్షణంయాతాయాతయోః గమనాగమనయోస్సరభసానాంసవేగానాంరాజ్ఞోవిరాటస్య లెఖావాహానాం ముఖెభ్యశ్శ్రుతెనవలలస్య భీమస్య భుజయోరవలేప వృత్తాంతెన మోదమానం సూదకులంపాచకసంఘోయస్మిన్తత్ వీరస్యపత్నీ వీరస్యజననీమాతెతిచయుగపదేకదా ప్రసిద్ధెర్యో వాసరః వైజననః సూతిదినంఇతి కాత్యాయనీజనేనవృద్ధమహిళాజనేనస్తూయమానాసుధేష్ణాయస్మిన్తత్ మస్తకతలె విన్యస్తహస్తానాం వృద్ధానాం వల్లవయోషితాంగోపస్త్రీణాం అభయయాచనావచనానాం ప్రతి

తిదివస ఇత్యుక్తప్రకారేణ కాత్యాయనీజనేన సమ్యక్ స్తూయమానా సుభేష్ఠా యస్మింస్తథోక్తం దక్షిణగోగ్రహేవిరాటస్యేవ ఉత్తరస్యో త్తరేపి తాభిర్జయసంభావనాదితిభావః ॥ ని ॥ కాత్యాయన్యర్ధవృ ద్ధాయాకాషాయవసనాధవేత్యమరః ॥ మస్తకతలే శిరసి విన్యస్తౌ ప్ర ణామార్థంనిహితౌ హస్తౌ పల్లవావివయాభిస్తాసాం వృద్ధానాంపల్ల వయోషితాంగోపాంగనానాం (౧) సమ్బంధినాం అభయస్య యాచ నావచనానాం ప్రార్థనావాక్యానాం ప్రతిశబ్దదానే ప్రత్యుత్త రదానే ప్రతిధ్వనిదానేచ దక్షైస్సమర్థైః గవాక్షైరేవగవాక్షమా త్రైః ఉపలక్షితం దృశ్యమానం ఉత్తరంవినా సర్వేషామపివీరాణాం విరాటేనసహగతత్వాత్ ప్రతిశబ్దాయమానాగవాక్షాద్వినా ప్ర త్యుత్తరదాయకస్య కస్యాప్యభావాదితిభావః, కుమారస్యోత్తరస్య ప్ర యాణకాలే పరిహార్యమాణః అమంగళాశంకయా విసర్జ్యమానఃమా తులశతస్య కీచకశతస్యాంతఃపురే వధూటీనాంభార్యాణాం సమ్బంధి నః నవస్యవిలాపస్యభర్తృశోకరోదనస్యఘోషః కోలాహలః యస్మిం స్తథోక్తమాసీత్ ॥ ౧౭ ॥—లాజేతి ॥ లలనానాం పౌరాంగనానాం

న్యస్తాయమానసుభేష్ఠంమస్తకతలవిన్యస్తహస్తపల్లవ
వృద్ధవల్లవయోషిదభయయాచనావచనప్రతిశబ్దదానద
క్షగవాక్షమాత్రోపలక్షితంకుమారప్రయాణ(కాల)పరి
హార్యమాణమాతులశతాన్తఃపురవధూటీనవవిలావఘో
షంతత్పురమాసీత్ ॥౧౭ ॥ వ ॥ లాజాభివర్షిలలనా

శబ్దదానేదక్షైఃగవాక్షమాత్రైరుపలక్షితం కుమారస్య ప్రయాణౌ యుద్ధప్రయాణౌ పరిహార్యమాణః మాతులానాం శతస్యఅంతః పురవ ధూటీనాం అవరోధస్త్రీణాం నవవిలాపఘోషః నూత్నపరిదేవనధ్వ నిర్యస్మిన్తత్ తత్ పురంవిరాటనగరం ఆసీత్ ॥౧౭॥లాజాభివర్షీతి॥ర

(౧) ధార్తరాష్ట్రభయాత్పురప్రవిష్టగోపాంగనానామిత్యర్థః.

సమాజస్సమూహః రథేస్థితాయ రాజ్ఞః విరాటస్య కుమారాయోత్తరాయ లాజాన్ శుభార్థమాచారలాజాన్ అభితోవర్షతీతి తథోక్తస్సన్ గృహీతుమిష్టానాం జిఘృక్షితానాం + గృహ్ణాతేస్సన్నంతాత్కర్మణి క్తః, ద్విషదంశుకానాం కౌరవవస్త్రాణాం మూల్యం క్రయద్రవ్యమివ త్యుత్ప్రేక్షా ఆశిషమాశీర్వాదం ముదావ్యతానీద్విస్తారయామాస॥ ౧౭ ॥—ఆలేఖ్యేతి ॥ స ఉత్తరః ఆలేఖ్యే చిత్రేదత్తైః యుధ్యమానత్వేనలిఖితైః పురుషైరుపేతాం సంగతాం ప్రతోళీం చతుష్పథమండపం రాజపథే రాజమార్గే ఆలోకయన్ ఈదృశాన్యేవ సర్వాణ్యపి యుద్ధానీతి తర్కయంస్సన్నిత్యర్థః, రథేనిబద్ధాన్ ఘోటాన్ అశ్వాన్ నుదంతీం ప్రేరయంతీం పోటాం స్త్రీపుంసలక్షణాం బృహన్నలాం పురస్కృత్య పురాత్ప్రతస్థే యయౌ ॥ ౧౮ ॥—తదన్వితి ॥ తదను ఉ

సమాజో రాజ్ఞః కుమారాయ రథస్థితాయ । ముదాశిషం
మూల్యమివవ్యతానీజ్జిఘృక్షితానాం ద్విషదంశుకానాం।
॥ప॥ ఆలేఖ్యదత్తైః పురుషైరుపేతామాలోకయన్ రాజ
పథేప్రతోళీమ్ । ఘోటాన్నుదంతీం స రథేనిబద్ధాన్
పోటాం పురస్కృత్య పురాత్ప్రతస్థే ॥౧౮॥ ॥గ॥ తదను

రథస్థితాయ రాజ్ఞః విరాటస్య కుమారాయ ఉత్తరాయ లాజాన్ అభివర్షతీతి తథాభూతః లలనాసమాజః స్త్రీసంఘః ముదా ప్రీత్యా ఆశిషం జిఘృక్షితానాం గ్రహీతుమిచ్ఛావిషయాణాం ద్విషతాం శత్రూణాం అం[illegible] వస్త్రాణాం మూల్యమివ వ్యతానీత్ తను విస్తారే లుఙ్ ॥౧౭॥ [illegible]లేఖ్యేతి ॥ ఆలేఖ్యే చిత్రే దత్తైః పురుషైః యుద్ధాయ సర్వగతాః చిత్రస్థాః [illegible] ఇతి భావః ఉపేతాం రాజపథస్య ప్రతోళీం విశిఖాం ।ని॥ రథ్యా ప్రతోళీర్విశిఖేత్యమరః ఆలోకయన్ సః ఘోటానశ్వాన్ నుదంతీం ప్రేరయంతీం పోటాం ॥ని॥ పోటా స్త్రీపుంసలక్షణేత్యమరః పురస్కృత్య పురాత్ నగరాత్ ప్రతస్థే + స్థాగతినివృత్తౌ లిట్ సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౧౮ ॥ తదన్వితి ॥ తదను దక్షిణస్యాదిశో ముఖాత్

త్తరనిర్గమనానంతరం దక్షిణాయాః దిశః ముఖాదగ్రభాగాత్ మలయాద్రితియావత్, ఉదయమానః ఆవిర్భవన్నితి శ్లేషోక్తిః, పవమానో వాయుః బృందారకాణాం కరైర్ముక్తానాం సుశర్మవిజయసమయే ప్రసారితానాం మందారకుసుమానాంవర్షేణ మందాయితః క్షీణో ధూమగంధః మహానసలగ్నః యస్యాధోక్తం వలలస్య చికురబంధం ధమ్మిల్లం ఆఘ్రాయ స్పృష్ట్వేతి సాంభోక్తిః నిశి రాత్రౌ తస్య భీమస్య స్వపుత్రస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుం అవసరం యుక్తకాలం విచిన్వన్ ప్రతీక్షమాణ ఇవ విరాటనందనస్య ఉత్తరస్య కురునందనస్య అర్జునస్య ద్వయోస్స్యందనస్య రథస్య సమీపే మందం మందం అస్పన్దత చలతిస్మ గుణత్రయసమృద్ధః పవమానోఽనుకూలం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః, అత్ర దక్షిణదిఙ్ముఖాదుదయమాన ఇతి విశేషణస్య భీమవిజయవృత్తాన్తవిజ్ఞాపనాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః, తేన చ శుభసూచక పవమానమాంద్యే విజయవృత్తాన్తవిజ్ఞాపనఫలకావసరప్రతీక్షాప్రయుక్తత్వోత్ప్రేక్షానుప్రాణనాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః॥ ౩౦॥

దక్షిణదిఙ్ముఖాదుదయమానః పవమానో బృందారకకర
ముక్తమందారకుసుమవర్షమందాయిత ధూమగం
ధం వలలస్య చికురబంధమాఘ్రాయ నిశి తస్య జయోత్స
వం విజ్ఞాపయితుమవసరం విచిన్వన్నివ విరాటకురునం
దనయోస్స్యందనసమీపే మందమందమస్పందత॥ ౩౦

ఉదయమానః పవమానః బృందారకైర్ముక్తేన మందారకుసుమానాంవర్షేణ మందాయితః ధూమగంధో యస్య తం వలలస్య భీమస్య చికురబంధం ఆఘ్రాయ నిశి రాత్రౌ తస్య భీమస్య విజయోత్సవం విజ్ఞాపయితుం అవసరం సమయం విచిన్వన్నివ అన్విష్యన్నివ విరాట కురునందనయోః ఉత్తరార్జునయోః స్యందనసమీపే రథనికటే మందంమందం

ప్రస్థాపితేభ్య ఇతి ॥ శతం మన్యవః క్రతవః యస్య తస్య ఇన్ద్రస్య సూ
నోరర్జునస్య ॥ ని ॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః ॥ శతాంగర
థే శాటీ ధ్వజపటః అస్మిన్ రణే యుద్ధే ప్రస్థాపితేభ్యః ప్రస్థాప
నా స్త్రేణ నిద్రాం ప్రాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః సమా
నా అభిన్నా జాతిర్వస్త్రత్వరూపా యేషాం తేషాం వర్గస సమూహః
సులభః భవిష్యతీతి హేతోః హృష్టేవేత్యుత్ప్రేక్షా, ననర్త నృత్యతి
స్మ, అనుకూలవాతేన చచాలేత్యర్థః; భవిష్యతీతి ప్రణనర్తేతి పా
ఠే ఉత్ప్రేక్షాయాః గమ్యత్వాపాతః ॥ ౨౧ ॥—జలఇతి ॥ తతః కురూ
ణామనీకః కౌరవసైన్యం జలే మత్స్యాన్ మీనాన్ దధానోఽపి స్థలే
మత్స్యాన్ వైరాటాంశ్చ విలోకితుమాగతోఽబ్ధిరివేత్యుత్ప్రేక్షా, దదృ
శే ఉత్తరార్జునాభ్యామితి శేషః, అత్ర కురుసైన్యస్య సముద్రత్వో
త్ప్రేక్షయా దారుణత్వదురవగాహత్వవస్తుప్రతీతేరలఙ్కారేణ వస్తు
ధ్వనిః ॥ ౨౨ ॥—సేహ ఇతి ॥ తత్ర తదానీం జిష్ణురర్జునః అరేర్ద్రు

ప॥ ప్రస్థాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యస్స్వజాతివర్గస్సు
లభోఽరణేఽస్మిన్ । భవిష్యతీ(తిప్రణ)తీవన)నర్తహృష్టా
శతాంగశాటీ శతమన్యుసూనోః ॥ ౨౧ ॥ జలేమ
త్స్యాన్ దధానోఽపి స్థలే మత్స్యాన్విలోకితుమ్ । ఆగ
తోఽబ్ధిరివానీకః కురూణాం దదృశే తతః ॥ ౨౨ ॥ ప॥ సే

అస్పందత +స్పదికించిచ్చలనెలజ్ ॥ ౨౦ ॥ ప్రస్థాపితేభ్య ఇతి ॥ ప్రస్థాపితే
భ్యః ణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః స్వజాతి
వర్గః పటసంఘః అస్మిన్ రణే సులభః భవిష్యతి భూసత్తాయాం ల్యట్
ఇతి శతమన్యుసూనోః అర్జునస్య శతాంగశాటీ రథపటీ హృష్టా సతీ ప్ర
ణనర్త నృతీ గాత్రవిక్షేపే లిట్ ॥ ౨౧ ॥—॥ జలఇతి ॥ తతః జలే మ
త్స్యాన్ మీనాన్ దధానోఽపి స్థలే మత్స్యాన్ మత్స్యదేశాన్ మీనా
న్వా విలోకితుం ఆగతః అబ్ధిరివ కురూణాం అనీకస్సేనా దదృశే దృశి
ర్ ప్రేక్షణే కర్మణి లిట్ ॥ ౨౨ ॥—॥ సేహ ఇతి ॥ తత్ర జిష్ణుః జేతా

రోత్థనస్య సమ్బన్ధినీం విసృత్వరీం సర్వతో వ్యాపనవతీం సేనా
యాః ధూళిం పరాగం నసేహే నక్షమతేస్మ, తథాహి మానినాపుర
షమానవతా పుంసా పురుషేణ పరేషామాగః అపరాధః పరాగః ధూ
ళిశ్చ నసహ్యతే నక్షమ్యతే సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థా
న్తరన్యాసః ధూళిపరాపరాధయోశ్శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూ
లాతిశయోక్త్యా అంగాంగిభావేనసఙ్కరః ॥ ౨౩ ॥—తత్రేతి ॥తత్ర
తదానీం (౧)అరీణాం కౌరవాణాం సైన్యమవలోకితుః పశ్యతః ఉత్తర
స్య నిజవేశ్మని స్వగృహఇవ రణే యుద్ధదేశేపి (స్త్రీ)మయీ గోష్ఠికా
సభైవ అజని ఆవిర్బభూవ(౨)యద్యస్మాద్భీష్మయం తస్మాత్రపా(స్త్రీ)తి స

హాజిష్ణుర్నత(త్రా)రేస్సేనాధూళింవిసృత్వరీమ్ । (ప్రా)
యేణమానినాపుంసాపరాగో నహిసహ్యతే ॥ ౨౩ ॥
త(త్రా)రిసైన్యమవలోకితురుత్తరస్య(స్త్రీ)గోష్ఠికాజని

॥ని॥ శూరో వీరశ్చవిక్రాన్తో జేతాజిష్ణుశ్చజిత్వరః ఇత్యమరః జిష్ణురర్జు
నః ।ని। జిష్ణుర్నకేతధనంజయే ఇతివిశ్వః, తంత్రమూర్వస్తైర్వా॥ విసృత్వరీం
॥ని॥ విసృత్వరో విసృమర ఇత్యమరః+ ఇణ్నశజిసర్తిభ్యః క్వరప్ హ్రస్వస్య
పితితుక్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ పక్షే అరీణాం సేనాయాః ధూళిం న సేహే+
షహమర్షణే లిట్ ప్రత్యభ్యాసలోపౌ (ప్రా)యేణబాహుళ్యేన మాని
నామానవతా పుంసాపరాగః ధూళిఃపరేషాంఆగః అపరాధః ॥ని॥ ఆ
గోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః నసహ్యతే హిషహమర్షణే కర్మణి
లట్ ॥ ౨౩ ॥—। తత్రేతి ॥ అరీణాం సైన్యం అవలోకితుః ద్రష్టుః
నలోకేతి షష్ఠీనిషేధః ఉత్తరస్యనిజే ఆత్మీయే వేశనీవగృహేఇవ తత్రర

(౧) తత్రతదానీమితి లేఖనమయుక్తం । కాలే వావృత్త్యయవిధానా
త్ కింతు రణవిశేషణత్వమేవసమ్యక్ ॥ (౨) (స్త్రీ)గోష్ఠిసముచితస్య
దూరస్థితారిసైన్యావలోకనమాత్రభీతస్య వృథావికత్థనశీలస్య తస్య
తత్రాపి (స్త్రీ)సమాజసమావేశస్సముచితఏవేత్యాశయః ॥

ర్వత్ర స్త్రీలింగేన ప్రతీయతే చిత్రమానసే ప్రాప్నోతిస్మ అశ్రుళహ రిబాష్పధారానయనమానసే విశేషేణ మూర్ఛాబుద్ధిమానసే వేపథుః కమ్పఏవ రుజారోగః పుష్కరిణిమానసే ఉత్తరస్యేతిసర్వత్రయోజ్యం అత్రానేకవాక్యార్థేన స్త్రీగోష్ఠీసముదయసమర్థనాత్కావ్యలిం గభేదః ॥ ౨౮ ॥—భీశ్చిత్రమానసశబ్దార్థోక్తంతామేవప్రపంచయతి ॥ వ్యాతన్వన్నితి ॥ గర్భేకంఠే కురవం కుత్సితరవం రోదనమితియావత్ కురవకవృక్షంచవ్యాతన్వన్ విస్తారయన్ కిసలయకుసుమాదిభిర్వర్ధ యంశ్చ తాలుని కాకుదే అపాం జలానాం శోషణంనిదర్శనవత్వంచవిర చయన్ కుర్వన్ అక్ష్ణి నేత్రే వృష్టీర్బాష్పవర్షాణి వివర్ధయన్ వ్యో మాకాశేంద్రియంశ్రోత్రం ఆకాశంచ ; ధార్తరాష్ట్రాణాం దుర్యోధ

రణానిజపేక్షనివ । భీశ్చిత్తమశ్రుళహరీనయనంవిమూ
ర్ఛాబుద్ధింవ్రవేపథురుజావపురానశేయత్ ॥ ౨౮ ॥
వ్యాతన్వన్కురవంగళేవిరచయన్ తాలున్యపాంశోష
ణంవృష్టీరక్ష్ణివివర్ధయన్విపులయన్ వ్యోంధార్తరా
ష్ట్రానైకమ్ప్రేనే । సేనాయోంత్వరయన్ ధనంజయగుణప్ర

త్రైస్త్రీగోష్ఠికాస్త్రీసంఘాతః స్త్రీసల్లాపశ్చ॥ని॥ గోష్ఠీసభాయాం సల్లాపఇతిపశ్వాః అజనిజనిప్రాదుర్భావేలుఙ్ దీపజనేతి చిణ్ జని వధ్యోశ్చేతినవృద్ధిః యద్యస్మాత్ భీర్భీతిశ్చిత్తం అశ్రుళహరీబాష్ప ప్రవాహాః నయనం విమూర్ఛామోహాః బుద్ధింవ్రవేపథురుజాకంపరో గః ॥ని॥ అథవేపథుః కంపఇత్యమరః రుగ్రుజాచోపతాపఇతి చామరః వ పుశ్శరీరం అనశేఅశూవ్యాప్తౌలిట్ అశ్నోతేశ్చేతినుట్ సర్వత్రచిత్తా దిషు స్త్రీలింగానాం భీత్యాదీనాం వ్యాప్తైస్త్రీగోష్ఠికాజాతేతిభా వః ॥ ౨౮ ॥—॥ వ్యాతన్వన్నితి ॥ గళేకంఠేకురవంపరవాఖ్యం వృ క్షంకుత్సితరవంరోదనమితియావత్ వ్యాతన్వన్ తాలునిఅపాంశోష ణం విరచయన్ అక్ష్ణినేత్రేవృష్టీఃవర్షాణివివర్ధయన్ ధార్తరా

సాదీనాం నీలహంసానాంచ కలహంసానామిత్యర్థః ఆరవైః కోలాహలైః విపులయన్ విస్తారయన్నిత్యర్థః, ధనంజయస్య అర్జునస్య గుణస్య గాండీవమౌర్వ్యాః ధనంజయస్యాగ్నేః గుణస్య ఉష్ణస్పర్శస్యచ సేవాయాంభజనె ఏకత్రకోట్యారోపణాదౌ అన్యత్రసమీపస్థానెచేతివివేకః; త్వరయన్ అంతః అంతరంగె బహిర్బాహ్యాంగెచ కంపయన్ వెపథుంకుర్వన్ త్రాసః భయంమాత్స్యసుతె ఉత్తరె క్రమాత్ షణ్ణామృతూనాంచరితం వసంతాదఋతుషట్కచరిత్రం చకార ప్రకటయతిస్మ, అత్ర కురవవిస్తారీకరణాదీనాం కురవవృక్షరోదనాద్యోః శ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసితానాం షడృతుధర్మాణాం ప్రకృతార్థతయా క్రమేణవిన్యాసాత్క్రమాలంకారః ॥ ని ॥ క్రమికం ప్రకృతార్థానాంన్యాసంరత్నావలీం విదుః ఇతిలక్షణమ్ ॥ సచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యానుప్రాణితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేనసఙ్కరః ॥ ౨౫ ॥—అథేతి॥ అథ భయవికారానంతరం

ద)స్యాన్తర్బహిః కమ్పయన్ త్రాసోమాత్స్యసుతే చ
కారచరితంషణ్ణామృతూనాంక్రమాత్ ॥ ౨౫ ॥ ౫ ॥

అథ రథాదవప్లుత్య పురం ప్రతిపలాయమానోయము

ష్టాణాం దుర్యోధనాదీనాం హంసవిశేషాణాంఆరవైర్ధ్వనిభిఃద్యామాకాశం విపులయన్ ధనంజయస్య అగ్నేరర్జునస్యచపదస్య స్థానస్య పాదస్యచ సేవాయాం త్వరయన్ అంతః బహిః అంతరేబాహ్యే చకంపయన్ త్రాసః ॥ ని॥ దరత్రాసౌభీతిభీస్సాధ్వసంభయమిత్యమరః మాత్స్యసుతె ఉత్తరెక్రమాత్ షణ్ణాం ఋతూనాం వసంతాదిషడృతూనాంచరితంచకార అశోకవికాసాది ఋతుధర్మాణాంక్వచిచ్ఛబ్దశక్త్యావిదధతః త్రాసేపిసత్వాత్ తత్సాదృశ్యమితిభావః॥ ౨౫॥

అథేతి ॥ అథానంతరం రథాత్ అవప్లుత్య పురంస్వనగరంప్రతిపలాయమానః అయముత్తరః పశ్చాదనుధావ్యగృహీతవతేఫల్గునాయ అర్జు

రథాదవప్లుత్యలంఘిత్వా పురంనిజం ప్రతి పలాయమానోయముత్తరః
పశ్చాత్ప్రక్షస్థలానుధావ్య (ఉత్తరస్యాభిముఖంధావనే శత్రుభ్యస్స్వ
స్పృష్టపరిదర్శనాపత్తేరితిభావః) కచేషుకేశేషుగృహీతవతే ఆత్మానమితి
శేషః, ఫల్గునాయ అర్జునాయ ఫల్గునా నిస్సారేణ కంఠస్య రవేణ
హీనస్వరేణేతియావత్ ॥ ని ॥ వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారంచేతిశబ్దార్ణవే ॥
ప్రముషితాని అస్ఫుటాని అర్ధవర్ణానిశబ్దార్ధభాగాఃయస్మింస్తథో
క్తం అర్ధప్రమృష్టనీలపీతాదివర్ణకంచ అతఏవ (ప్రా) క్తనంపురా
తనం చిత్రమాలేఖ్యమివస్థితంనచః వాక్యం ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారే
ణావాదీత్ ఉక్తవాక్ శ్లిష్టవిశేషణేయముపమాసమాసోపమేతిదండ్యా
నుయాయినః ॥ ౨౬ ॥—కిమితి ॥ హేబృహన్నలే త్వం కింవాప్రా
ణాపహారకృత్యం చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛురసి హంతేతిఖేదే అమూని
పురోవర్తీని కురురాజస్య దుర్యోధనస్యబలాని చతురంగాణి ఆక్షో

త్తరః పశ్చాదనుధావ్య కచేషుగృహీతవతేఫల్గునాయ
ఫల్గునాకంఠరవేణ (ప్రా) క్తనచిత్రమివ ప్రముషితా
ర్ధవర్ణంవచనమేవమవాదీత్॥ ౨౬ ॥ ప ॥ కింవా
చికీర్షురసిహన్తబృహన్నలేత్వమక్షౌర్ణమాస్తి కురు

నాయఫల్గునా॥ని॥ అసారంఫల్గుశూన్యంచేత్యమరః కంఠరవేణధ్వనినా
ప్రాక్తనంప్రాచీనం + సాయంచిరమిత్యవ్యయలౌతుడాగమశ్చచిత్ర
మివ ఆలేఖ్యమివ ॥ని॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః ప్రముషి
తాః అర్ధవర్ణాః శుక్లాదయః అక్షరాణిచయస్మిన్ తత్ ॥ని॥ వర్ణో
ద్విజాదౌశుక్లాదౌ స్తుతౌవర్ణంతువాక్షరే ఇత్యమరః వచనంఏవంవ
క్ష్యమాణప్రకారేణ అవాదీత్ వదవ్యక్తాయాంవాచిలుఙ్ వదవ్రజే
తివృద్ధిః ॥ కింవేతి ॥ హేబృహన్నలేత్వం కింవాచికీర్షుః కర్తుమి
చ్ఛుః సనాశంసేత్యుః అసిఅసభువిలట్ తాసస్త్యోరితిసలోపః కురు
పార్థివానాం కురురాజానాంసైనికానిసేనాసమూహాః+అచిత్తహాస్తి

క్షిపేక్షణస్యేత్యర్థః; సమాంతి నమిళంతి అపారత్వాదితిభావః రథం స
ద్యః ఇదానీమేవనివర్తయ, పురాభిముఖంకురు, సమరేచ్ఛయాయు
ద్ధవాంఛయాఽలంపర్యాప్తం(౧) అవశేషం గతావశిష్టమాయుః నిజ
గృహేష్వేవనేష్యామి గమయిష్యామి యుద్ధాజ్జీవితనాశోమమ మా
భూదిత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥—గా ఇతి ॥ కురవఃదుర్యోధనాదయః గాః ధే
నూః అశేషైర్వత్సానాంకులైర్బృందైస్సహ కాలయంతునయంతు ఘో
షాన్ గోపపల్లీర్దహంతు గోపాన్ ప్రహరంతు హేబృహన్నలే
త్వం మహ్యం పలాయనమేవమహోత్సవః తమేవదేహి మే మమప్రా
ణేషు విషయే గురుతాం గౌరవం కించిదపి ఈషన్మాత్రమపి నవేత్సి న
జానాసీత్యాక్రోశోక్తిః, పశ్వాదిభ్యః ప్రాణఏవమేగరీయానిత్యర్థః॥

రాజబలాన్యమూని । సద్యోనివర్తయకథంసమరేచ్ఛ

యాలం (౧)నేష్యామ్యహం నిజగృహేష్వవశేషమా

యుః ॥ ౨౭ ॥ గాః కాలయన్తుసహవత్సకులైరశేషైర్ఘో

షాన్దహన్తుకురవః ప్రహరన్తుగోపాన్ । మహ్యం ప

ధేనోరితితక్ అక్ష్ణోర్నమాంతిమాఙ్ మానేలట్ సద్యఃరథంనివర్తయస
మరేచ్ఛయా అలంపర్యాప్తం॥ని॥అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవా
చకం అహంనిజగృహేషుస్వాలయేఅవశేషంశిష్టంఆయుః నేష్యామినీఞ్
ప్రాపణేల్రుట్ ॥ ౨౭ ॥—॥ గా ఇతి ॥ కురవః అశేషైర్వత్సకులై ర్వ
త్సమూహైస్సహగాః కాలయంతుగృహ్ణంతు వెలాకాలోపదేశే చు
రాదిణ్యంతః లోట్ ధాతూనామనేకార్థతా ఘోషాన్ వ్రజాన్ ద
హంతుదహభస్మీకరణేలోట్ యోధాన్ భటాన్ ప్రహరంతుతాడయం
తు మహ్యంపలాయనమేవమహోత్సవస్తం దేహిడుదాఞ్ దానేలో

(౧) నకేవలంప్రాయమాత్రైవ క్రియానిమిత్తంకారకభావస్య । అ
పితుగమ్యమానాపీతిన్యాసోద్యోతవచనాద్గమ్యమాన సాధనక్రియాపే
క్షయాఇచ్ఛాయాః కరణత్వమ్ । ఇచ్ఛయాసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః ॥

యుషః క్షణఏకోఽపి స్వర్ణకోట్యానలభ్యత ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః ॥ ౨౭ ॥—మాతురితి ॥ కించ ఉత్కంఠితస్య మాతృదర్శనోత్సుకస్య మమ మాతుర్ముఖం పురఃపురః అగ్రేఽగ్ర ఏవ తిష్ఠతి, చక్షుషోర్లబ్ధమివ పశ్యామీత్యర్థః, హే కృపాళో కరుణాశీల బృహన్నలే తస్యాః మాతుస్సన్నిధం సమీపం ప్రతి మాం నయ ప్రాపయ, ఏవం చేదితి యోజ్యం భీతాద్యుక్తిషు న్యూనపదత్వం న దోషాయేత్యాలంకారికాః మమకోశగృహే యావంతి కనకాని సంతి తావద్భిరేవ కనకైస్సవిత్రీ మాతా త్వామభిషేక్ష్యతి, తవాభిషేకం కరిష్యతీత్యర్థః, పుత్రప్రాణేభ్యః కిం న

లాలయనమహోత్సవమేవ దేహి ప్రాణేషు కిఞ్చిదపి మే
గురుతాం న వేత్సి ॥ ౨౮ ॥ మాతుర్ముఖం మమపురఃపురఏ
వ తిష్ఠత్యుత్కంఠితస్య (౧) నయ తత్సవిధం (దయాళో) కృపా
ళో । (౨) యావన్తి సన్తి మమ కోశగృహే సవిత్రీ తావద్భి

ర్ఘ్వసోరేద్ధావిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ మే ప్రాణేషు అసుషు కించిదపి స్వల్పమపి గురుతాం గౌరవం న వేత్సి విదగ్ధానేలక్ష్యమః ॥ ౨౮ ॥ మాతురితి ॥ మాతుర్జనన్యాః ముఖం ఉత్కంఠితస్య సంజాతోత్కంఠస్య మమ పురః పుర ఏవ అగ్రేఽగ్ర ఏవ తిష్ఠతి ప్రాగతినివృత్తాలట్ ప్రాక్ప్రతిష్ఠాదేశః హే దయాళో స్పృహిగృహిపతిత్యాలుచ్ తస్యాస్సవిధం సమీపం నయ మమ సవిత్రీ మాతా అన్వాదేశత్వాన్నైత్యేవ స్యాత్ అథవా సవిత్రీశబ్దేనాన్వితత్వాత్కార్యాంతరవిధానాభావాదన్వాదేశత్వైవ నాస్తీతి ॥ కోశగృహే యావంతి యత్పరిమాణాని కనకాని సంతి తావద్భిరేవ + యత్తదేతేభ్యః పరిమాణే వతుబితి వతుప్ ఆసర్వనామ్న ఇ

(౧) సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యత్రాస్తీత్యభిమన్యతే । తత్ప్రాప్తీచ్ఛాం ససంకల్పాముత్కంఠాం కవయో విదుః ఇత్యుక్తలక్షణా ఉత్కంఠేచ్ఛా ఉత్కంఠా ॥ (౨) కృపాళో ఇతి పాఠే కృపాం లాతీత్యాదత ఇత్యర్థే మితం ద్రావ్రదిత్వాత్ కోణాదిక ఉపస్త్యయః

దయమితి భావః ॥ ౨౯ ॥—ఏతావతి చేద్భీతిః తదా కిమిత్యాగతో సీత్యత ఆహ ॥ చిత్రేతి ॥ అహం చిత్రీయ యుద్ధం విలోక్య చాపలా త్తద్ద్ర ష్టుమపీతి భ్రమాత్ ఏత్యాగత్య తత్ర చిత్రే అసద్భిః అవిద్యమానైరచే తనత్వాదితి భావః, ఇహ వా స్తవయుద్ధే ఉద్యద్భిః జృమ్భమాణైః క్ష్వే ళాభిః వీరాణాం సింహనాదైస్త్రాసితైః శ్వానాం కోలాహలైర్బృంహి తైర్గజానాం ఘీంకారైర్వంచితః ప్రాణసంశయమాపన్నోస్మీత్యర్థః భ్రాంతిస్య సర్వత్రైవ నానుకూలాం ప్రవృత్తిరితి భావః, అతఏవ విషమా లంకారః అనర్థోత్పత్తిరూపః ॥ ౩౦ ॥—యథేతి ॥ అహం భూత లం త్యక్త్వా ఉచ్ఛ్రితం రథం యథా ఆరుక్షం ఆరూఢవానస్మి + ఆజ్యా ర్వామ్రోహేః కర్తరి లుఙ్ తథా ప్రాణాః మమేతి శేషః హృదః వక్షసః అంతరం మధ్యభాగం త్యక్త్వా కంఠం హృదంతరాదున్నతం అధిరో హంతీ వేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకా ప్రయోగాద్గమ్యా కంఠగతప్రాణోహం

రేవకనకైరభిషేక్ష్యతీత్యాహ ॥ ౨౯ ॥ చిత్రేయుద్ధం వి
లోక్యాహం చాపలాదేత్య వఞ్చితః । తత్రాసద్భిరిహో
ద్యద్భిః క్ష్వేళా హేషిత బృంహితైః ॥ ౩౦ ॥ యథాహం
భూతలం త్యక్త్వా హ్యారుక్షముచ్ఛ్రితమ్ । తథా

త్యాకారోంతం దేవః కనకైః పుష్పైస్త్వామభిషేక్ష్యతి కనకాభిషే కం కరిష్యతీతి భావః షిచక్షరణాల్లృట్ ఉపసర్గాదితి షత్వమ్ ॥ ౨౯ ॥ చిత్రేతి ॥ అహం చిత్రే ఆలేఖ్య యుద్ధం విలోక్య చాపల్యాత్ యుద్ధ మేతాదృశం కిమేతి చాంచల్యాదేత్య ఆగత్య తత్ర ఆలేఖ్యయుద్ధే అసద్భిః అవిద్యమానైః ॥ ని ॥ సత్యే సాధౌ విద్యమానే ప్రశస్తేభ్యర్హితే చ సది త్యమరః ఇహ ప్రత్యక్షయుద్ధే ఉద్యద్భిః క్ష్వేళా హేషిత బృంహితైః ప త్తితురంగగజారావైః వంచితః అస్మీతి శేషః ॥ ౩౦ ॥—॥ యథేతి ॥ అ హం యథా భూతలం త్యక్త్వా ఉచ్ఛ్రితం ఉన్నతం రథం ఆరుక్షం రుహ బీ జజన్మని ప్రాదుర్భావే లుఙ్ ఉత్తమః శలఇగుపధాదితి క్సః తథా ప్రా

జహిహి మాంపలాయనాయేత్యర్థః ॥ ౩౦॥——ఇతీతి॥ ఇతీత్థం బహూని స్వారవాక్యంవిలప్య పదయోః ప్రణిపతంతం నమస్కుర్వంతంత నృప సుతముత్తరంఅపరాంగెష్వశ్మైకలప్రధానముహుర్ముహు రాస్ఫాలయన్ మాభైషీరితిసశబ్దంపరామృశంత్సన్ అమర్త్యాణపతేరింద్రస్యసుతః అర్జునోపి గిరంవాచంసస్మితం ప్రవర్తయామాస ఉవాచేత్యర్థః॥ ౩౧ ॥ ——ఉదితఇతి ॥ హేంభద్ర విపరీతలక్షణయా అభద్రకులాధమేతియావత్ ఈదృశః రణభీరుః త్వం విరాటభూపతేః మహావీరస్య ఉదరాత్ గర్భాత్కథముదితోసి జాతోసి కథంశబ్దో త్యాశ్చర్యే కారణగుణోహి కార్యగుణో నారభంతేఇతి ప్రసిద్ధేర్విరుద్ధత్వాదాశ్చర్యం॥ ప్రవయా అపివృద్ధోపియోవిరాటః పరేషాంశత్రూణాం సైన్యేనసహ అధునాఅత్యంతవృద్ధభావేపీత్యర్థః కుతూహలాద్యుధ్యతే+హింరవ

హృదంతరంముక్త్వాకంతంప్రాణోధిరోహతి ॥ ౩౦॥

గ ॥ ఇతి బహువిలప్య పదయోః ప్రణిపతంతం నృప

సుతం తమపరాంగెకప్రధాన ముహుర్ముహూరా

స్ఫాలయన్సస్మితంగిరమమర్త్యాణపతిసుతోపిప్రవర్త

యామాస ॥ ౩౧ ॥ ప ॥ ఉదితోసివిరాటభూపతే

రుదరాద్భద్రకథంత్వమీదృశః । ప్రవయాఅపి యః కు

తః హృదంతరంహృదయమధ్యంత్యక్త్వాకంఠంఅధిరోహతిసహోర్లట్॥ ౩౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంబహుఅనేకధావిలప్యదపిత్వాపాదయోః ప్రణిపతంతం నమస్కుర్వంతం నృపసుతం తం ఉత్తరం అపరాంగెవ్వశ్మైకగప్రధానముహుర్ముహురాస్ఫాలయన్ అమర్త్యాణపతికుమారోపి అర్జునోపిసస్మితం గిరంప్రవర్తయామాస ఉవాచేత్యర్థః నృపానువర్తనెవ్యంతాల్లిట్॥౩౧॥ఉదితోసీతి॥ హేంభద్రవిరాటభూపతేరుదరేతాదృశః యుద్ధాద్భీరుస్త్వం కథ. ఉదితః ఉత్పన్నః-అసి॥యఃవిరాటః ప్రవయాఅపివృద్ధోపి॥ని॥ప్రవయాస్థవిరోవృద్ధఇత్యమరః కుతూహలాత్ కు

ధారణే, అత్ర తాదృగ్రణధీరాదీదృగ్రణభీరూత్పత్తిర్వర్ణనాద్విరుద్ధ
కార్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః ॥ వైతాళీయమ్ ॥ 33 ॥—సార
థావితి ॥ సాఽథో మయిగతంభయం శాత్రవంయస్యతథోక్తేనత్వ్యపి ర
థీ రథిక స్త్వం సంగరే యుద్ధే రిపుభ్యః శత్రుభ్యః బిభేషియది త్రస్య
సిచేత్ ఇత స్తవశత్రుభయప్రాప్తేరపి అన్యత్ వస్తు భుజం బాహుం ప్ర
తాపం భజంతీతితద్భాజాం మత్స్యభువాం పితృవంశ్యానాం కేకయభు
వాం మాతృవంశ్యానాం ద్వయేషామపి మానస్యకర్తనంచ్ఛేదః కిమితి
కాకుః, త్వత్పలాయనముభయకులాకీర్తికరమిత్యర్థః, పునః కిమితి
పాతస్తు పునశ్శబ్దేన అన్యదతిలజ్జయిత్వా కథంచిద్యోజ్యః॥ స్వాగతా
వృత్తమ్ ॥ 34 ॥—విస్తార్యేతి ॥ సంసది అంతఃపుర(స్త్రీ)సభాయాం
విశృంఖలం నిర్నిరోధం వీరవాదం షష్ఠోపి నః కశ్చనపాండవోభూది
త్యాదివీరాలాపం వీరస్యేవవాదమితివవిస్తార్య ఉద్ఘుష్య అద్యయుద్ధా

తూహలాత్పరం సైన్యైరథునాపియుధ్యతే ॥ 33 ॥ సా
రథౌగతభయోపిరథీత్వంసంగరే యదివిభేషిరిపుభ్యః ।
మత్స్యకేకయభువాంభుజభాజాం మానకర్తనమితో
పి(పునఃకిమ్)కిమన్యత్) ॥ 34 ॥ విస్తార్యసంసదివిశృ
ఙ్ఖలవీరవాదంయుద్ధాత్పలాయితవతోద్య తవాంగకం

తు కాత్ పరసైన్యైః శత్రుబలైః అధునాపియుధ్యతే యుధసంప
హారేలట్ ॥ 33 ॥—॥సారథావితి ॥ సారథౌయంతరిగతభయోసత్యపి
రథీరథికఃత్వంసంగరేయుద్ధే ॥ని॥ ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సుసంగరక్షత్వ
మరః రిపుభ్యః భీత్రార్థానామిత్యపాదానత్వం బిభేషియది మత్స్య
కేకయభువాం భుజభాజాం రాజ్ఞాంఇతోపిపునః మానకృంతనంకిమా
నచ్ఛేదఃకః ॥ 34 ॥—॥ విస్తీర్యేతి ॥ సంసదిసభాయాం మహత్త
రం అతిమహాంతం వీరవాదం విస్తీర్య యుద్ధాత్ పలాయితవతః తవ
అద్యకంపః అంతఃపురేషు వసతాం అబలాజనానాం (స్త్రీ) జనానాం కు

త్పులాయితవతః తవాంగకమ్పః అంతఃపురేషు హసతాం ఏతావదేవత
వవీర్యమితి పరిహాసంకుర్వతాం అబలాజనానాం సమ్బంధినాం కుచ
యోః వల్గనానాం హాసక్షోభజనితకమ్పానాం ఆచార్యఉపదేష్టా భవి
తా భవిష్యత్యేవ నతునభవిష్యతీత్యర్థః, యుద్ధేపలాయిత్వాగతంవీ
క్ష్య సకుచక్షోభంహసిష్యంతీతిసముదాయార్థః, అత్ర స్త్రీణామే
వ తథాహాసే కిముతపురుషాణామిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థాపత్త్యలం
కారః, తథా వస్తునా ప్రతియమితఇలవస్తునాలజ్కారధ్వనిః ॥ ౩౫ ॥
కియదితి ॥ హేఉత్తరే తె తవ సహోదరేణఉత్తరేణ ద్విషామంశుకం
వస్త్రాణీతిజాత్యేకవచనం, కియత్ కింమాత్రంఆనీతం ఆహృతం ఇత్యు
క్తప్రకారం సఖిభిరుక్తేప్రశ్నేకృతేసతి భృశంమానేన ఉత్తరాయాః
శ్రేష్ఠాయాః మానయుక్తప్రతివాక్యాయాఇతివా ఉత్తరాయాస్తవద
నుజాయాః ఉత్తరంప్రతివాక్యంకిం భవేదితిశేషః,తత్ ఉత్తరాయాః

పః । అన్తఃపురేషు హసతామబలాజనానా మాచా
ర్యఏవభవితాకుచవల్గనానామ్ ॥ ౩౫ ॥ కియద్ద్విషా
మంశుకమాహృతంతె సహోదరేణేతిసఖీభిరుక్తే । మానేనో
త్తరాయాభృశము త్తరాయాః కిముత్తరం బ్రూహిత

చవల్గనానాంస్తనకంపానాం ఆచార్యఏవమంత్రవ్యాఖ్యాకృదాచా
ర్యఇత్యమరః భవితాభూసత్తాయాం లుట్స్యతాసీతితాసిః॥౩౫॥—
కియదితి ॥ తెసహోదరేణ భ్రాత్రాద్విషాం శత్రూణాంకియత్+కింశ
బ్దాత్పరిమాణేకిమిదంభ్యాంవోఘఇతివతుప్వస్యఘాదేశశ్చ ఇదంకిమో
రీశ్కీ ఇతికిమఃకీ ఆయనేయీఇతిఘస్యేయాదేశః యస్యేతిచేతిలోపః
ఉగితశ్చేతిజీప్ అంశుకంవస్త్రం జాత్యేకవచనం ఆహృతంఇతిసఖీభిః
ఉక్తేసతి హేఉత్తరతదాభృశమత్యంతం మానేనోత్తరాయాః శ్రేష్ఠా
యాః॥ని॥ఉపర్యుదీచ్యశ్రేష్ఠేష్వప్యుత్తరస్స్యాదిత్యమరఃఉత్తరాయాస్తవ
ద్భగిన్యాః ఉత్తరం ప్రతివచనం కింత్వం. బ్రూహిబ్రూఇన్వక్తాయాం

ప్రతివాక్యం హే ఉత్తర త్వం బ్రూహి వద, త్వత్పలాయనం మానధన మచ్ఛిష్యాద్వా రామమాప్యకీర్తికరమితి భావః ॥ ౩౬ ॥—జరఠ ఇతి కించేత్యప్యర్థః, తవ జనకః విరాటః జరఠః అతివృద్ధః, మాతులాస్త్వన్మాతృభ్రాతరః కీచకాః అంతం నాశం అగుః గతాః + ఇణః కర్తరి లుఙ్, త్వం చ ఏకకః నిస్సహాయ ఏకశ్చ అల్పార్థే కన్ (౧) అతః అత్ర యుద్ధే ధైర్యం నయాసి యది న ప్రాప్నోషి చేత్ తర్హి ఇదం రాజ్యం మాత్స్యం తే తవ వశే ప్రభుత్వే న భవిష్యతి న స్థాస్యతి (౨) న కేవలము భయవంశ్యానాం మానహానిరపి తు తవ రాజ్యహానిశ్చ భవతీత్యర్థః ॥ ౩౭ తదితి ॥ తత్ తస్మాత్పలాయనస్య భయస్య వా బహుదోషాకరత్వాద్ధేతోరిత్యర్థః, ఇదం సాధ్వసం భయం విజహీహి త్యజ + జహాతేర్విపూర్వా

(ద్లో)ముత్తరత్వమ్ ॥ ౩౬ ॥ వ ॥ జరఠో జనకో౽పి మా
తులాశ్చ హతమస్య న్తమగుస్త్వమేకకః ॥ యది యాసి న ధై
ర్యమత్ర తేన వశే రాష్ట్రమిదం భవిష్యతి ॥ ౩౭ ॥ వ ॥ తది
దం విజహీహి సాధ్వసం కురు పాణౌ త్వరితం కురుష్వపి ॥

వాచి లోట్ ॥ ౩౬ ॥—॥ జరఠ ఇతి ॥ జనకో౽పి జరఠః వృద్ధః ॥ ని ॥ జరఠః కఠినే జీర్ణే ఇతి వైజయంతీ ॥ శతంశతసంఖ్యాకాః ॥ ని ॥ వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరః మాతులా అపి ॥ ని ॥ మాతుర్భ్రాతా మాతుల ఇత్యమరః అంతం నాశం అగుః ఇణ్గతౌ లుఙ్ ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః గాతిస్థేతి సిచో లుక్ అత ఇతి శేషః త్వం ఏకకః అత్ర యుద్ధే ధైర్యం న యాసి యది న ప్రాప్నోషి చేత్ ఇదం రాష్ట్రం తే వశే న భవిష్యతి ష్ఠా సత్తాయాం లృట్ ॥ ౩౭ ॥—॥ తదితి ॥ తత్ తస్మాత్ కారణాత్ ఇదం సాధ్వసం భయం విజహీహి త్యజ ఓహాక్ త్యాగే లోట్

(౧) ఇదమయుక్తం ఏకకః అసహాయః + ఏకాదాకినిచ్చాసహాయే ఇత్యత్ర చకారాదసహాయార్థే కన్ । (౨) వశ ఆయత్తతాయాం స్యాద్వశమిచ్ఛాప్రభుత్వయోరితి విశ్వః ॥

శ్లోకే, ఈహాల్పఘోరిత్యనభ్యాసాకారస్యేత్వం, పాణౌ తృణతాం కాముకేషు కురు గృహాణేత్యర్థః కురుష్వమరోర్థనాదిష్వపి విషయే తృణతాం తృణభావం కురు కుర్వానపి తృణకల్పత్వేన భావయేత్యర్థః ధైర్యశౌర్యాభ్యామితి భావః ॥ ని ॥ తృణతాస్యాత్తృణత్వేపి తృణతా కాముకేపి చేతి విశ్వః ॥ కిం చేతి త్వర్థః, మత్స్యానాం జనపదానాం మీనానాం చ పతేః ప్రభోః + పతిస్సమాస ఏవేతి ఘిసంజ్ఞానియమాత్ జసి ఘేర్ఙితీతి గుణః పూర్వరూపం చ తే తవ వాహినీనాం సేనానాం నదీనాం చ ముఖభాగే అగ్రదేశే వల్గనం సంచారః క్షమం ఉచితం + ఖలు రామంత్రణే ॥ ని ॥ సేనానద్యోస్తు వాహినీత్యమరః ॥ అత్ర పూర్వార్ధే త్యాగాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాభిధానాత్సముచ్చయః, ఉత్తరార్ధే మత్స్యపతిత్వవాహినీముఖసంచారయోరనురూపసంఘటనవర్ణనాత్సమాలఙ్కారః, శ్లేషభిత్తికామూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యుజ్జీవిత ఇత్యనయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః, అస్య చ సముచ్చయేన సంసృష్టిః, ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరో వా ॥ వైతాళీయమ్ ॥ ౩౭ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణాశ్వాస్య విశోకం కృత్వా తమితి శేషః,

తవ మత్స్యపతేస్తు వాహినీముఖభాగే ఖలు వల్గనం క్ష
మమ్ ॥ ౩౭ ॥ X ॥ ఇత్యాశ్వాస్యపి తృవనాటవీ తట

ఈహాల్పఘోరితి ఈకారః పాణౌ హస్తే తృణతాం ధనుః కురు కురుష్వాపి తృణతాం తృణత్వం కురు మత్స్యపతేః- మత్స్యదేశాధిపస్య మీనాధిపస్య తవ తు వాహిన్యాస్సేనాయా నద్యాశ్చ ॥ ని ॥ వాహినీ స్యాత్తరంగిణ్యాం సేనాసైన్యప్రభేదయోరితి విశ్వః ముఖభాగే అభిముఖప్రదేశే ముఖం నిస్సరణే వక్త్రే ప్రారమ్భోపాయయోరపీతి విశ్వః వల్గనం చలనం క్షమం ఖలు యుక్తం ఖలు మత్స్యానాం ప్రవాహాభిముఖగమనాత్తవాపి సేనాభిముఖగమనం యుక్తమితి భావః ॥ ౩౭ ॥——॥ ఇతీతి ॥ ఇతిత్థం సమాశ్వాస్య పితృవనస్య శ్మశానస్య అటవ్యా అరణ్యస్య తటం ఉపేత్య

ఉత్తరమిత్యర్థః, పితృవనస్య శ్మశానస్య సమ్బన్ధి అటవీతటమరణ్య
ప్రదేశముపేత్య శమీవిటపినః శమీవృక్షస్య కోటరేః అగ్రాత్ సమాటీ
కితాన్యమానీతాని కిరీటః ఇన్ద్రదత్తః శఙ్ఖః దేవదత్తః చాపః గాణ్డీవః ని
షఙ్గౌ అక్షయతూణీరౌ యేన సర్వే యేన తథోక్తః, జయలక్ష్మ్యాః పరిణ
యనస్య పాణిగ్రహణస్య యోగ్యతాం సమ్పాదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా
ఖండితస్త్రైక్షండభావః నపుంసకత్వం యేన సః అయమాఖండలసు
తోఽర్జునః నిజస్య తత్త్వస్య స్వరూపస్య పాండవత్వాదేర్వ్యాకరణే
న వివరణేన హేతునా శతధా శతప్రకారం పల్లవితముత్పన్నం ధార్ష్ట్యం
ధృష్టత్వం ధైర్యమితి యావత్ తత్ యస్య తథోక్తేన తేనైవ యః ప్రథ
మం రథికః తేనైవ యస్తథాభూతః తేనైవేతి వా అర్థః సుధేష్ణాపత్యేన
ఉత్తరేణ కల్పితం సారథ్యశిల్పం సారథివ్యాపారః యస్మింస్తం రథమధి
రుహ్య క్షణేన సపత్నసైన్యస్య శత్రుసేనాయాః బడబావహ్నిర్బభూ

ముపేత్య శమీవిటపికోటరసమాటీకితకిరీటశఙ్ఖచాప ని
షఙ్గో జయలక్ష్మీపరిణయనయోగ్యతాం సంపాదయితు
మివఖండితషండభావో యమాఖండలసుతో నిజతత్త్వ
వ్యాకరణపల్లవితధార్ష్ట్యేన తేనైవ సుధేష్ణాపత్యేనపరి
కల్పితసారథ్యశిల్పం రథమధిరుహ్య క్షణేన వారినిధిపూ

శమీవిటపినః శమీతరోః కోటరాత్ సమానీతాని కిరీటం చాపం చ శం
ఖశ్చ తనుత్రం వర్మ చపితాని యేన సః ఆతోఽనుపసర్గ ఇతి కః జయల
క్ష్మ్యాః పరిణయస్య వివాహస్య యోగ్యతాం సంపాదయితుమివఖండి
తషండభావో యస్య తథాభూతః అయమాఖండలసుతః అర్జునః నిజ
తత్త్వస్య ఆత్మీయరూపస్య ॥ని॥ తత్త్వం రూపే పరాత్మనీతి విశ్వః వ్యాకర
ణేన వ్యాఖ్యానేన పల్లవితధార్ష్ట్యేన అంకురితప్రాగల్భ్యేన తేన సు
ధేష్ణాపత్యేన ఉత్తరేణైవ పరికల్పితం సారథ్యశిల్పం సారథ్యక్రియాకౌ
శలం యస్య తం రథం అధిరుహ్య క్షణేన వారిధిపూరస్య సముద్రప్రవా

బానలః వారినిధిపూరస్య సముద్రప్రవాహస్యేవ సమ్ముఖీనః అభిము
ఖం వర్తమానః బభూవ ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౩౯ ॥—॥
సంఖ్యేతి ॥ సవ్యసాచీ అర్జునః సంఖ్యామతీతం సంఖ్యాతీతం అసం
ఖ్యేయం తత్కౌరవబలం పురోగ్రే అవేక్ష్య తాదృశమప్యరిబలం సివ్ర
ణదాయక ఇత్యర్థః, చాపే గాండీవే సాచీభవన్తీం తిర్యక్ప్రసరన్తీం
దృశం దృష్టిం కించిదీషదేవ నతు పూర్ణామిత్యర్థః, విదధే అకరోత్
అసంఖ్యేయమపి పరబలం మమ గాండీవస్య కియాన్విషయ ఇతి ఈష
దాలోకనాభిప్రాయః, అత ఏవ పరికరాలఙ్కారః, తాదృశీత్యు
క్తం ప్రపఞ్చయతి ॥ పార్థస్యేతి ॥ పార్థస్య గార్హ్యస్నేహయోః
ఘృతస్య ప్రేమ్ణశ్చ ద్వయోరభేదేన నిజస్య పట్టవస్త్రస్య శకలం ఖండం
స్వయమాత్మనా నాన్యస్య సస్యస్య నిక్షిప్య నిక్షిప్య ఆదరాద్ద్విరుక్తిః నత్వన్యేన
న్యాస ఇత్యర్థః, చికిత్సితం ప్రతికృతం వ్రణం యస్మింస్తాదృశం శి
రస్కే బడబానలస్నేహాదివ సపత్నసైన్యస్య సంముఖీనో బ
భూవ ॥ ౩౯ ॥ ప ॥ సంఖ్యాతీతమవేక్ష్య కౌరవబలం
తత్సవ్యసాచీ పురశ్చాపే తాదృశి కించిదేవ విదధే సాచీ భ
వన్తీం దృశమ్ ॥ పార్థస్య నిజపట్టవస్త్రశకలం స్నేహ(౧)
హాస్య బడబానల ఇవ సపత్నసైన్యస్య శత్రుబలస్య సంముఖీనః అభిముఖం
దృష్టా + యథాముఖ సమ్ముఖస్య దర్శనః ఖ ఇతి ఖః ఆయనే యోతి ఖస్యేనః బ
భూవ ॥ ౩౮ ॥—సంఖ్యాతీతమితి ॥ సవ్యసాచీ అర్జునః సంఖ్యాతీతం అ
సంఖ్యం ద్వితీయాశ్రితేతి సమాసః తత్ కౌరవాణాం బలం సైన్యం పురః అ
గ్రతః అవేక్ష్య పార్థస్య స్నేహయోః ప్రేమతైలయోర్ద్వయోరభేదేన ఆ
త్మార్థం క్షిప్తం నిజపట్టవస్త్రస్య శకలం న్యస్య న్యస్య నిక్షిప్య చికిత్సితం వ్రణం
యస్య తచ్ఛిరో యస్య తథాభూతః దేవోపి యం చాపం శ్లాఘతే శౌర్యకర్త
౧) స్నేహస్తైలాదికరసద్రవ్యే స్యాత్ స్నేహాదేపి చేత్యుభయత్రాపి వి
శ్వః । శ్లాఘతే । అహో వజ్రసారస్య చాప ఇతి తదా తదా ప్రస్తౌతీత్యర్థః ॥

రః యస్యస దేవస్సమ్భ్రరపి యం గాండీవం శ్లాఘతే కిముతాన్య ఇత్యర్థాపత్తిరూపేణ వాక్యార్థేన కౌరవబలానాదరసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగార్థాపత్త్యోరఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః, శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౪౦ ॥—నభసీతి ॥ తతో దేవదత్తే అర్జునస్య శఙ్ఖే నభస్యాకాశే ప్రకర్షేణ ప్రసారి వ్యాపితం, నరేణార్జునేన పత్తే అధ్మానేన జనితం ధ్వనితం + ధ్వనతేర్భావే క్తః, దధానే సతి ద్విరదాః గజాః ముహుః సమ్భ్రాన్తా బభూవుః, ఇశ్వాః ముహుర్మూర్ఛాం మూర్ఛాం గతాః రథినః రథికాః చుక్షుభిరే క్షుభ్యన్తిస్మ భటాశ్చ బిభ్యుస్త్రేసుః, దేవదత్తఘోషేణ చతురఙ్గమపి కౌరవబలమున్మాదితమభూదిత్యర్థః, అత్ర మోహాద్యనేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చయాలఙ్కారః ॥ ఔపచ్ఛన్దసికమ్ ॥ ౪౧ ॥—పర్యాయేణేతి ॥ అథ పర్యాయేణ క్రమేణ ప్రకోష్ఠయోః హస్తమూలయోః పాతితా ఆకర్షణేన ప్రచలితా జ్యా

ద్వయాదనిం సప్రియం న్యస్య సన్న్యస్యాదికిత్సితవ్రణశి
రా దేవోపి యం శ్లాఘతే ॥ ౫౦ ॥ నభసి ప్రవిసారి దేవ
దత్తే నరపత్తధ్వనితం తతో దధానే । ముహుర్ద్విర
దా ముమూర్ఛురశ్వా రథినశ్చుక్షుభిరే భటాశ్చ బిభ్యుః
॥౪౧॥ప॥ పర్యాయేణాస్య గాండీవః పాతితజ్యః ప్రకోష్ఠ

నేలట్ తాద్వశిబాపెధసుషికించిన్న వల్పం సాపేక్షవతీం తిర్యగ్భవంతీం వృశం దృష్టిం విదధే చ కేః ॥౩౪॥—॥ నభసీతి ॥ దేవదత్తే అర్జున శంఖస్య దేవదత్త ఇతి నామ తస్మిన్ దేవైర్దత్త ఇతి చ నభసి ఆకాశే ప్రవిసారి విస్తృత్వరం నరేణ అర్జునేన మనుజేన దత్తం ధ్వనితం ధ్వనిం దధానే సతి తతః తస్మాద్ధ్వనేః ద్విరదాః గజాః ముముహుః ముహా వైచిత్యే లిట్ అశ్వాః ముమూర్ఛుః మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోర్లిట్ రథినః చుక్షుభిరే క్షుభసంచలనే లిట్ భటాశ్చ యోధాశ్చ బిభ్యుః ఞిభీ భయే లిట్ ॥ ౩౫ ॥—॥ పర్యాయేణేతి ॥ పర్యాయేణ అను

మౌర్వీ యస్యసః అస్యార్జునస్య గాండీవః చాపః గంధర్వైశ్చిత్రసే
నాదిభిస్సహ యుద్ధమారభ్య కృతం మౌనం నామవ్రతం సమాపయత్ త్య
జతి స్మ। అర్జునో గాండీవం టంకారితవానిత్యర్థః। గన్ధర్వైర్యుద్ధప్రభృతి
కృత్యాపి యుద్ధాభావాదితి భావః, అత్ర గాండీవగుణటంకారస్య మౌనవ్ర
తసమాప్తిరూపేణ కథనాత్పర్యాయోక్తిరలఙ్కారః ని॥ పర్యాయోక్తం
తు గమ్యస్య వచోభంగ్యంతరేణ యదితి లక్షణాత్ ॥ ౪౭ ॥—అథేతి ॥
అథ కరతలయోర్ద్వయమేవ మండపస్సన్ కృతం తాండవం నాట్యం
గుణాకర్షణవిమోచనవ్యాపారః యస్య తస్యార్జునస్య సవ్యసాచిత్వా
దితి భావః, గాండీవస్య విస్ఫారేణ గుణటంకారేణ ॥ ని॥ విస్ఫారో ధ
నుషః స్యాన ఇత్యమరః ॥ అయం పురోవర్తీ పాండవోర్జున ఇతి నిశ్చి
త్య అనుమాయ అయమర్జునః లీలయా నాయాసేన నిస్తీర్ణః అతి క్రా
న్తః దుస్తరః తరితుమశక్యః సంధా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞైవ సింధుస్స

యోః । గంధర్వయుద్ధమారభ్యకృతం మౌనం సమాప
యత్ ॥ ౪౭ ॥ గ॥ అథకరతలద్వయమండపకృతతాం
డవస్య గాండీవస్య విస్ఫారేణ పాండవోయమితి నిశ్చి
త్య లీలానిస్తీర్ణదుస్తరసంధాసింధురయం పునరపి నిష్పం

పూర్వాః ॥ ని ॥ ఆనుపూర్వీ స్త్రియామావృత్పరిపాటిరనుక్రమః ప
ర్యాయశ్చేత్యమరః ప్రకోష్ఠయోః పాతితా జ్యా శింజినీ యస్య తథా
భూతః అస్యార్జునస్య గాండీవః ధనుః గంధర్వైర్యుద్ధం ఆరభ్య కృ
తం మౌనమభాషణవ్రతం సమాపయత్ +ఆప్వ్యాప్తౌ ణ్యంతాల్లఙ్ ॥
3౬ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం కరతలద్వయమేవ మండపస్సన్ కృ
తం తాండవం యేన తస్య గాండీవస్య విస్ఫారేణ అయం పాండవః అర్జు
నః ఇతి నిశ్చిత్య లీలయా నిస్తీర్ణః దుస్తరః తరీతుమశక్యః +ఈషద్దుస్సు
ష్వితిఖల్ సంధా ప్రతిజ్ఞైవ మర్యాదైవవా ॥ ని ॥ సంధా ప్రతిజ్ఞా మర్యా
దేత్యమరః సింధుర్యేన తథాభూతః పునరపి నిబంధుమం గత ఇతి అర్థః

ముద్రః యేనతిథౌ కస్యాం పునరపి నిర్బన్ధం నిరోద్ధుం రాజ్ఞాయో త్ శేషః ఆగతః ఇత్యుక్తప్రకారయా అభ్యసూయయా దుర్నివారయా నిజయా ఈర్ష్యయా మానసవికారేణ గుణేష్వపి దోషారోపాత్మకేన రూక్షాః కలుషాః విపక్షాశ్శత్రవః తమర్జునం పూర్వపక్షాః ప్రతివాదివాక్యోపన్యాసాః సిద్ధాన్తం గ్రన్థకర్తురభిమతార్థమివ యుద్ధాయయోద్ధుం మారితుంచేతి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి సూత్రేణ చతుర్థీ పర్యవారయన్ సర్వతో నిరురుధురిత్యర్థః అత్రగాండీవటంకారేణార్జునానుమానాదనుమానాలఙ్కారః, తేన ఈర్ష్యాజనితాభిక పరివారణసమర్థనాత్మకకావ్యలిఙ్గోజ్జీవనాత్ ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేనసఙ్కరః అత్ర కరతలద్విషమండలేతి పరమ్పరితరూపకేణ సంధాసిన్ధురితి కేవలరూపకేణ సిద్ధాన్తమిత్యుపమయా చ సంసృష్టిః, ఉపమయా చార్జునప్రాబల్యకాన్తిద్యోత్యశ్రయోః ప్రతీతేరలఙ్కారేణావస్తుధ్వనిత్యపి ప్రాహుః ॥ ౨౩ ॥—విజయస్యేతి ॥ తతః పరివారణానన్తరం పరస్సహస్రాః సహస్రేభ్యోధికాః విమతానాం శత్రూణాం ఇషవః బాణాః విజయస్యార్జునస్య రథే జగతాం భీతికరాః ఘ

ధుమాగత ఇత్యభ్యసూయయా నిజైర్ష్యయా రూక్షా విప
క్షాః పూర్వపక్షాస్సిద్ధాన్తమివ యుద్ధాయ తం పర్యవార
యన్ ॥ ౨౩ ॥ ప ॥ విజయస్య రథే తత్ర నిపేతుర్విమతానా

స్య యా నిజైర్ష్యయా అక్షాన్త్యా రూక్షాః విపక్షాశ్శత్రవః పూర్వపక్షాః సిద్ధాన్తమివ తమర్జునం యుద్ధాయ పర్యవారయన్ వృషన్ వరసాచురాదిన్యాన్తాల్లఙ్ ॥ ౨౩ ॥ విజయస్యేతి ॥ తతః విజయస్య అర్జునస్య రథే పరస్సహస్రాం సహస్రాత్పరాః కర్ణకర్ణికాక్షతా బహుళమితి బహుళగ్రహణాత్సుప్సుపేతి వా సమాసః పారస్కరాదిత్వాత్సుట్ విమతానాం శత్రూణాం ఇషవః బాణాః జనమేజయస్య యాగస్య మఖస్య వేదేః మధ్యే జగతాం భీతికరాః ఆపీసంఘా ఇవ సర్పసమూహా

యజురాః అహిసంఘాస్సర్పసమూహాః జనమేజయస్య పారీక్షితస్య రాజ్ఞస్సమృద్ధిన్యాః యాగవేదేర్మధ్యే వహ్నికుండ ఇవ నిపేతుః అత్రాప్యుపమయా కౌరవబాణానాం సర్పైః సర్వాంత్యప్రతీతేరలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ఔపచ్ఛన్దసికమ్ ॥ ౪౧ ॥—జమ్భేతి ॥ అథ జగత్యేకముఖ్యః వీరః వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః, జమ్భద్విషః ఇన్ద్రస్య తనయోఽర్జునోఽపి శరాణాం నిజబాణానాం పితృకాననే శ్మశానే వా సేన యో దోషః అశుచిత్వరూపః తం ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం రక్త తటినీషు శోణితనదీషు స్నపనైః అభిషేచనైః ఛేత్తుం క్షాళితుమిచ్ఛన్ చేత్సృష్టిప్రవేతిఫలోత్ప్రేక్షా, మహీయః శ్లాఘ్యం జన్యం యుద్ధం జృమ్భయితుం వర్ధయితుం సమారభత ఉపక్రాన్తవాన్ ॥ ౪౨ ॥—

మిషవః పరస్పహసాః(౧) । జనమేజయయాగవేదిమ
ధ్యేజగత్యం భీతికరా ఇవాహిసంఘాః ॥ ౪౧ ॥ జంభద్విషో
పి తనయో జగదేకవీరో జన్యం సమారభత జృంభయితుం
మహీయః । ప్రత్యర్థిరక్తతటినీస్నపనైశ్శరాణాం ఛే
త్తుం నిజావాసపితృకాననవాసదోషమ్ ॥ ౪౨ ॥

ఇవ నిపేతుః + పత్రగతాలిట్ సను అర్జునయుద్ధస్య ప్రాచీనతాజ్జనమేజయయాగస్యార్వాచీనత్వాదుపమానోపమేయభావానుపపత్తిరితి చేత్ కవేరుభయాపేక్షయా అధునికత్వాత్తద్వచనేతస్యోపపత్తిర్యుక్తేత్యాదిక్ ॥ ౪౧ ॥—॥ జంభద్విష ఇతి ॥ అథానన్తరం జగదేకవీరః జంభద్విషః ఇన్ద్రస్య తనయోఽపి అర్జునోఽపి ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం రక్తతటినీనాం శోణితనదీనాం స్నపనేన శరాణాం పితృకాననవాసేన శ్మశానవాసేన యో దోషస్తం ఛేత్తుం ఇవ మహీయః అతిమహాత్ జన్యం యుద్ధం జృంభయితుం వర్ధయితుం సమారభ ఆరభత ఆరభతేత్యలమ్

(౧) ॥ ని ॥ పరస్మైపదాన్యస్త్యేషాం పరాసంఘా స్త్రీలింగాదికాడత్యమరః ॥

చలదితి ॥ చలద్భిర్ధావద్భిరశ్వైః రథైః ద్విపైశ్చ ఉద్ధూతాఉద్భూతాః రేణవః ధూళీః వరణస్రజాం స్వయంవరార్థపుష్పమాల్యానాం మధుభిర్మకరన్దరసైః శాంతిం క్షయం ప్రణీయ (ప్రా)పయ్య స్వయంసుఖమనావరణం యథాతథా దృష్టః రణః యాభిస్తథోక్తాః యథా భవేయుః తథా సురవామాః అప్సరసః గగనే ఆకాశే సమేయుః మిళంతిస్మ అత్రయుద్ధే నిర్భీత్య నూతనపల్లవ(ప్రా)ప్తం గృహీతవరణస్రజో గగనే సంజగ్మురిత్యర్థః అత్ర రేణోర్వరణమాల్యం సేనక్షయాసంబంధేపి సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ప్రసన్నిష్యమాణవీరభటానామసంఖ్యేయత్వరూపవస్తు ప్రంజితానుమానకసపయోగోహ్యౌతుహేతుమాన్ ఉత్ప్రేక్షాపస్య హేతుత్వేనకారస్యపర్యాయోక్తకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః॥

౪౭ ।—కౌంతేయేతి ॥ అథ కౌంతేయస్యార్జునస్య సంబంధినః కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్రయుగస్య ఉపకంఠాభ్యాం సమీపాభ్యామేవ మా

(౧)చలదశ్వరథద్విపోద్ధతరేణూన్వరణ(స్ర)జాం మధుభిః ప్రణీ
య శాంతిమ్। సుఖదృష్టరణా యథాభవేయుస్సురవామా
గగనేతథాసమేయుః ॥ ౪౭ ॥ ప ॥ కౌంతేయకర్ణ

॥ ౪౫ ॥ — వలదితి ॥ వలతః చలతః అశ్వరథద్విపాత్ ఉద్ధూతారేణూన్ ధూళీఃవరణస్రజాం వరణమాలానాం మధుభిర్మకరందైశ్శాంతిం ప్రణీయ (ప్రా)పయ్య సుఖేన దృష్టరణాః యథాభవేయుః భూసత్తాయాం లిఙ్ తథాగగనే ఆకాశే సురవామా అప్సరసః సమేయుః ఆఙ్పూర్వాదిణ్ గతావిత్యస్మాల్లిఙ్ ॥ ౪౭ ॥—॥ కౌంతేయేతి ॥ కౌంతేయస్య అర్జునస్య కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్రద్వయస్య ఉపకంఠస్సమీప ఏవ మౌహూర్తికః జ్యౌతిషికః తేన ఆవేదితా జైత్రయా(త్రా) యేషాం తైః

---

(౧) వలదితిపాఠేచక్షతో జేత్యుణాజ్ఞాపకాదనుదాత్తేల్లక్షణమాత్రనేపదమనిత్యం। అతఏవవలతేవలతీతి చేతిభట్టమల్లః। తద్భూజాం రవలద్భూతనాలాదితినైషధే ప్రయోగశ్చ ॥

హూతికాభ్యాం జ్యోతిషికాభ్యాం ఆవేదితాజ్ఞాపితా జైత్రయాత్రా యేషాం తైరాకర్ణాకృష్టగుణముక్తైరిత్యర్థః, సవ్యసాచిత్వాత్ శ్లోకే ద్వితీయే హ్యుక్తం అసమన్తాచ్ఛాతానితీక్ష్ణాని శల్యానిబాణాగ్రాణియేషాం తైర్భల్లైః బాణవిశేషైః కుబేరస్యాశా ఉత్తరదిక్ వైరిణాంకౌరవాణాం ఆశా గోగ్రహణలిప్సాచ ద్వయమపి రురుధే నిరుద్ధా భగ్నాచ అత్ర కుబేరదిశః కౌరవతృష్ణాయాశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేన రోధేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౪౭ ॥—ఉద్ధారేతి ॥ తదానమీకె యుద్ధే తేన శక్రసుతేనార్జునేన ధనుషిగాండీవే చక్రీకృతే గుణాకర్షణేన మండలీకృతేసతి మార్గణానాం బాణానాం సమ్బంధినీషు ఉద్ధారః నిషంగాదాదానం సంధిస్సంధానం పరిముక్తిః ప్రయోగః తాసుతిసృషుక్రియాసు నిర్ధారణసప్తమీ, తాసాంమధ్యఇత్యర్థః ఆద్యే ఉభే ప్రథమద్వితీయే ఉద్ధారసంధానక్రియే ద్వేఅపి అంతిమయా మోచనక్రియయాసహ సాయుజ్యమేకీ

ద్విత్రయోపకంఠమాహూతికావేదితజైత్రయాత్రైః।
ఆశాతశాత్ర్యైరురుధేకభల్లైః కౌబేరస్యచ వైరిణాం
చ ॥ ౪౭ ॥వ॥ ఉద్ధారసంధిపరిముక్తిషుమార్గణానా
మాద్యేఉభేఅపితదాతిసృషుక్రియాసు। సాయుజ్యమా

ఆశాతానిసమంతాత్ క్ష్ణుతాని ॥ని॥ నిశితక్ష్ణుతశాతానితేజితేఇత్యమరః శల్యానియేషాంతైర్భల్లైర్బాణైః ॥ని॥ భల్లాభల్లాచబాణస్యాదితి విశ్వః కుబేరస్యఆశాదిక్చవైరిణాంశత్రూణాం ఆశాతృష్ణాచ ॥ ని ॥ ఆశాతృష్ణాదిశోః ప్రోక్తేతి విశ్వః ॥ రురుధే + రుధిర్ ఆవరణే కర్మణిలిట్ ॥ ౪౭ ॥ — ॥ ఉద్ధారేతి ॥ సమీకే యుద్ధే తేన శక్రసుతేన అర్జునేన ధనుషిచక్రీకృతేసతి మార్గణానాం బాణానాం ఉద్ధారసంధిపరిముక్తిషు ఉద్ధారః నిషంగాదుద్ధృతిః సంధిర్ధనుషాసంధానంపరిముక్తిమోచనం ఏతద్రూపాసు తిసృషు క్రియాసుకర్మసు మధ్యే

ఘావమాపతుః (సా) ప్తైఇవత్యుత్ప్రేక్షా లాఘవాతిశయాదజ్ఞేయాబాణసంధానశరాణాం మోచనమేవ సర్వైర్దదృశ ఇత్యర్థః ॥ ౪౮ ॥
యుద్ధేతి ॥ కటావేవకటకౌ కుంభౌ తాభ్యాంనిస్సృతానినిర్గతాని అంభాంసి మదజలాని యేషాంతథోక్తాన్ అన్యత్రనితమ్బనిస్సృతనిర్ఝరోదకాన్ అతఏవ భృతాఃధృతాః గర్వస్యాహంకారస్య విప్రుషః బిందవః యైః తథోక్తానివస్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా, తత్ర యుద్ధసీమ్ని రణభువి మూర్ఛితాన్వ్యాప్తాన్ కుంజరాన్ గజాన్ సః అర్జునః తస్యార్జునస్య తాతః పితా ఇంద్రః శైలానాంసంచయాన్ సమూహానివ లక్ష్యం శరవ్యం అకరోత్ గజానవధీదిత్యర్థః ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః యత్తు భుజగర్వవిప్రుషాం ఉచ్ఛ్రితానిత్యవసాతే భ్రమేణ భుజయోర్గర్వవిప్రుషాం గర్వాతిశయానామిత్యర్థః ఉచ్ఛ్రితాన్ ఉన్నతానితినృసింహంప్రలపితం తత్క్రం రెనసంగతమితి సహృదయాప్త
పాఠాంతరిహాంటిపద్యానకుబెపక్రోక్రృతెధనుషి శక్రసుతెన
తెన॥౪౮॥ప॥యుద్ధసీమ్ని (భుజ) భృత) గర్వవిప్రు(షా)
షో)మూర్ఛితాన్ కటకనిస్సృతాంధసః। తత్రలక్ష్యమ
ఆద్యే ఉభేఅపి ఉద్ధారసంధహూపేక్రియె ఈశహూపేద్ది వచనమితి ప్రగృహ్యసంజ్ఞాతదాతస్మిన్ కాలెఅంతిషయామ్ క్రియయాఅంతా చ్చైతి. డిమచ్ సాయుజ్యం అపతురివ అస్థవ్యాప్తౌలిట్ హస్తలాఘవాజ్ఞన్రైరుద్ధారసంధీనదదృశాతెముక్తిరేవ దదృశెఇతిభావః ॥ ౪౮ ॥—॥ యుద్ధేతి।తత్రయుద్ధసీమ్ని సః అర్జునః భుజగర్వస్య విప్రుషాదాపేనమూర్ఛితాన్ అతఏవకటకేభ్యః గండేభ్యః ॥ ని ॥ గండఃకటోమదోద్దానమిత్యమరః॥ స్వార్థేకః ॥ అన్యత్ర కటకేభ్యః నితమ్బేభ్యః ॥ ని ॥ భూభృన్నితంబేవలయె చక్రేచ కటకో (స్త్రీ)యామిత్యమరః ॥ నిస్సృతాని గళితాని అంభాంసి మదోదకాని ప్రస్రవణాంభాంసిచ యేషాం తాన్ కుంజరాన్ గజాన్ తస్యతాతః ఇంద్రః శైలసంచయాన్ ష

సకలయంతు రక్షోద్ధృత్య తమ ॥ ౮౯ ॥— కాండైరితి ॥ ప్రచండశ
రా అతిభీషణా ఘోషా బాహుబాహుయస్యసః ॥ ని ॥ భుజబాహుబాహవ ప్రవే
ష్టో దోఃపృష్ఠమతః ॥ పాండుహాసురఃజ్ఞానః నిబర్హిస్యతాం అస్త్రీ భస్మాప్తే
సనాన్సేనాయం కరిష్యతాం నిఖిలానాం వైరిమహీపతీనాం గోత్రరా
జానాం పృథూనాం స్థూలానాం ॥ ఉపధానాని పరిబర్హణాని పఙ్క్తి
శిరోధానస్య ... ఉపధానం ...
జసనుస్నివ ... కాండైర్బాణైః ॥ ని ॥ కాండో
స్త్రీ ... ॥ కరిమండలానాం గ
జవ్ర దానానాం శుండాః కరాః ... ఆహాయుధ్ పాతిత
వాః ॥ ౯౦ ॥ విశాలేతి ॥ ...
విజయస్య అర్జునస్య అస్త్రేణ ... విశాలం నిస్త్రీణకం

కరోతి కుంజర ... శైలసంచయాన్ ॥౮॥

ప॥ కాండైరపాతయదథః కరిమండలానాం శుండాః
ప్రచండతరఘోష ... పాండుమహాసుః । నిబర్హిస్యతాంని
ఖిలవైరిమహీపతీనా ముత్పాదయన్నివ పృథూరుప
ధానపఙ్క్తిః ॥ ౯౦ ॥ప॥ విశాల ...

... ॥ ౮౯ ॥
॥ — ॥ కాండైరితి ॥ యస్య ప్రచండ ... ఘోషా యస్య సపాం
డుహాసుః అర్జునః నిబర్హస్యతాం నిఖిలానాం వైరిమహీపతీనాం క్ష
ితిధ్రపతీనాం పృథూనాం మహతీః ఉపధానానాం ॥ ని ॥ ఉపధానం
తూపబర్హణమిత్యమరః పఙ్క్తిః ఆవళిః ఉత్పాదయన్నివ కాండైః
బాణైః ॥ని॥ కాండోస్త్రీ ... దండబాణా వేతి విశ్వః॥ కరిమండలానాం
గజకదంబానాం శుండాఃకరాః ॥ని॥ శుండా విజలహస్తినాం మదిరాక
రిహస్తయోరితి విశ్వః అథఃఅపాతయత్ పత్రగతాంనిజంతాల్లజ్ ॥౯౦॥
విశాలేతి ॥ విజయస్య అర్జునస్య అస్త్రైర్దత్తం విశాలంరంధ్రం

కలత్రం వధతస్సంలిః స్కందస్య కుమారస్య క్రౌంచనామాయ ధే
స క్షతా రంధ్రితా మేఖలా మధ్య దేశో యస్యతస్య క్రౌంచస్య నామపర్వ
తస్య లీలాం విడంబ్య సేవమన్, అత్రాస్య లీలాయాః అస్యత్రాసంభవేనత
స్య కృతలీలా ష్వేనాదసంభవత్ద్వయోః సంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః
॥ ౫౧ ॥—ఆధోరణస్యేతి ॥ ఏకాకాదిత్యాదిరవధూః దేవానాగనాదిన
మాకాశం వ్రతి ఉత్పతితె కించ పతితా అధోరణస్య గజారూఢస్య శి
రసా అర్జునబాణచ్ఛిన్నేనేతి శేషః, అర్ధమార్గే మార్గమధ్యే సం
ధానం సమ్బంధం భజతిఖిలివచ్చిలి కబంధే అపమూర్ధకకళేబరే క
స్మింశ్చిత్ స్రజం వరణమాల్యం న్యస్య నిక్షిప్య సనసురభార్యాం త్యేతిభావః
అథ నిక్షేపానంతరం బద్ధంధూనంచయేన తస్యాదచేతనత్వేన గతసల్లాపా
లిస్మాత్ ఉక్తవిధకబంధాత్ భియా భయేన దివి ఆకాశేమారంపలా
యత భావస్య; అత్ర మానుష్యస్య విశేషణగత్యాపలాయన హే
తుత్వం దేహస్యమధ్యేపతితా దివి హాంతికి । స్కందస్య
కార్తికేయ మేఖల క్రౌంచస్యలీలాంతరిణావిరావృత్తిః॥
౫౧॥ ఆధోరణస్యేతి నాపతితాయ్ధమార్గే సంధానభా
జిదివముత్పతితేకబద్ధే । పృనస్యస్రజంసురవధూరథబ
ద్ధహాస్యమధ్యే పతితాస్మాత్ కిం తురితిమయథావః మహాంతః కఠినః
గజాః స్కందస్య కుమారస్య శక్త్యా ఖేట్యాయుధేన క్షతా మేఖలా
నితంబసానామధ్యస్యశ్రిత్య”ని‘ మేఖలా ఖడబంధేస్యాత్కాంచీ శైలనితంబ
యోరితివిశ్వః॥క్రౌంచస్య క్రౌంచాఖ్య పర్వతస్యలీలాం శోభాం లీలా
మివలీలామితి నిదర్శనావిశాత్రికి స్వభావ్ నవనాలిక్ ॥ ౫౧ ॥—॥ ఆ
ధోరణస్యేతి ॥ పతితాయాధమార్గే అధోరణస్య హస్తిపకస్య శిరసా అ
ర్ధమార్గే సంధానభాజికబంధే మూర్ధరహితే దేహేదివం ఆకా
శం ఉత్పతితే యాష్వేగచ్ఛతి సతి ఏకాసురవధూః స్రజంన్యస్యని
క్షిప్య అథానంతరం ఒద్ధహానాత్ తస్మాత్ భియాభయేన దశిమారతః వ

తుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య భ్రాంతిమదుజ్జీవితత్వాద్ధ్వ యోస్సంకరః, యత్తు గతప్రాణం దృష్ట్వా లజ్జావతీ బభూవేత్యర్థ ఇతి నృసింహః తదనాఘ్రాతశృంగారగ్రంథస్య నవోద్యంత్రాసేన సంచారిణా లజ్జోదయస్య లోకశాస్త్రోభయవిరుద్ధత్వాదితి ॥ ౫౨ ॥—తుంగా ఇతి ॥ తుంగా ఉన్నతాః గజాశ్చ జవనాః జవాధికాః తురగా అశ్వాశ్చ వీరాః శౌర్యశాలినః యోధాశ్చ తేనార్జునేన నిహతాశ్చ న్నాస్సంతః అత్ర యుద్ధభూమౌ నిబిడం సంబాధం యథా తథా నిద్రాస్యతః అగ్రే ప్రస్వాపనాస్త్రేణ శయిష్యతః నరేంద్రాణాం రాజ్ఞాం సంఘాత్ ప్రాక్ పూర్వమేవ సమ్యగసంబాధ యథాతథా అవకాశస్య శయనస్థలస్య గ్రహీతుమిచ్ఛయా జిఘృక్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షా, భువం ప్రత్యాశు జగ్ముః సమ్యాబాధసతి నరేంద్రాపేక్షయా దుర్బలానామవకాశస్య దుర్లభత్వాదితి భావః ॥ ౫౩ ॥—గంగేతి ॥ పురా సృష్టికాలే విధాత్రా బ్రహ్మణా

బ్ధమానాత్తస్మాద్భియా దిశి పలాయిత పూర్వమేకా ॥ ౫౨
వ॥ తుంగా గజాశ్చ జవనాస్తురగాశ్చ వీరా యోధాశ్చ తే
న నిహతా భువమాశు జగ్ముః । నిద్రాస్యతో నిబిడమత్ర
నరేంద్రసంఘాత్ప్రాగేవ సమ్యగవకాశజిఘృక్షయేవ
౫౩॥ వ॥ గంగాసితాం వినుతాం ప్యసితా పినాంగీ చక్రే త

లాయిత అయమయంగతౌ పరాపూర్వాదస్మాల్లిట్ ఉపసర్గస్యాయతౌ విత రేఫస్య లత్వమ్ ॥ ౪౫ ॥—॥ తుంగా ఇతి ॥ తేనార్జునేన నిహతాః నిమారితాః తుంగా ఉన్నతా గజాశ్చ జవనాః ॥ సి॥ జవనస్తు జవాధిక ఇత్యమరః తురగాశ్చ అశ్వాశ్చ, వీరాః శూరాః యోధాశ్చ భటాశ్చ అత్ర నిభృతం నిద్రాస్యతాం నృపేంద్రాణాం రాజశ్రేష్ఠానాం సంఘాత మూహాత్ ప్రాగేవ పూర్వమేవ సమ్యగవకాశస్య సమీచీన ప్రదేశస్య జిఘృక్షయేవ గ్రహీతుమిచ్ఛయేవ ఆశు శీఘ్రం భువం జగ్ముః + గ్రమగతౌ లిట్ ॥ ౪౬ ॥—॥ గంగామితి ॥ పురా పూర్వం విరించి

గంగానామసితా శ్వేతాఽతటినీనదీ చక్రే స్రష్టా, రవిసుతాయమునానా మఅసితానీలాతటిన్యపిచక్రే, తయోర్గంగాయమునయోస్సహచరీ సఖీస రస్వతీనామపిశంగీపింగళా+గౌరాదిత్వాత్ జీష్, తటినీచకేంరుచా కాం త్యా శోణారక్తా కాచిత్తటినీ నచక్రే ఇతికిల ఉక్తప్రకారాద్ధేతోరవే త్యుత్ప్రేక్షా, అర్జునేనబాణానామాళిభిః పఙ్క్తిభిః అసృక్సరితాం రక్తనదీనాం శతం వితేనేసృష్టం, అత్ర గంగాసితారవిసుతాప్యసితా పిశంగీ చక్రే తయోస్సహచరీచపురావిధాత్రేత్యేవపూర్వార్ధగం ద్వి తీయాంతపాఠేతు విరించిరితివ్యత్యయతానుషంగః, చక్రేఇత్యస్యస్థల త్రయే కర్తర్యేకత్రకర్మణిచప్రయోగమాశ్రిత్య అన్వయాయోగ శ్చ; యద్యపిశోణోనదః విధాత్రాసృష్టఏవ, తథాపి ననదీ అతఏవ శోణా రుచాతటినీత్యుక్తమ్ ॥ ౪౮ ॥ ——కర్ణ ఇతి ॥ తతఃయుధియ ద్ధదెశే ఇదంసర్వత్రయోజ్యం కర్ణేరాధేయేకస్మిన్ తత్రాస్తఇత్యుక్తప్ర కారస్య గవేషణస్యాన్వేషణస్య విషయేసాతే పలాయితేసతీతియావ

యోస్సహచరీచపురావిధాత్రా। శోణారుచానతటినీ

తికిలార్జునేన బాణాళిభిస్సతమసృక్సరితాం వితేనే ॥

౪౮॥వ॥ కర్ణేక్వాతిగవేషణస్య విషయేగాంధారనాథే

పునర్నిర్గంతుం ధృతదిగ్భ్రమేవికలితచ్ఛత్రేపి దు

ష్టాఃగంగాంసితాంశుభ్రవర్ణాం రవిసుతాం యమునాం అసితాం శ్యా మాంతయోర్నద్యోస్సహచరీంసరస్వతీంచపిశంగీం పింగాంపిశంగాదు పసఙ్ఖ్యానమితిజీష్ + చక్రేడుకృఞ్కరణేలిట్ రుచాశోణా॥ని॥శోణః కోకనదచ్ఛవిరిత్యమరః తటినీనదీ నచక్రేతేనేతిశేషః కర్మణిలిట్ ఇ తికిలఇతి అర్జునేనబాణాళిభిః శరశ్రేణీభిః అసృక్సరితాం రక్తనదీ నాంశతం వితేనేతనువిస్తారేకర్మణిలిట్ ॥ ౪౮ ॥——॥కర్ణ ఇతి॥ క ర్ణేక్వాతికుత్రవర్తతెఇతి గవేషణస్య అన్వేషణస్య విషయేగోచరే సతి గాంధారనాథేశకునౌ పునర్నిర్గంతుం పునఃనిర్యాతుం ధృతః

వత్, గాంధారనాథే పునః శకునౌ తునిర్గన్తుం అన్యత్రయాతుం ధృతః దిశాంభ్రమః (ప్రా)చ్యాదౌ (ప్ర)తీచ్యాదిజ్ఞానం యేన తథోక్తే సతి దుర్యోధనేపి వికలితం భిన్నం ఛత్రం యస్య తథోక్తే సతి ద్రోణేపి క్షపితం నాశితం ధ్వజం యస్య తథోక్తే సతి తస్య ద్రోణస్య ఆత్మజే అశ్వత్థామ్న్యపి కృతః ధనుషః భంగః భేదః యస్య తథోక్తే సతి సరితః గంగాయాస్సుతే భీష్మేపి మూర్ఛాస్యాస్తీతి మూర్ఛాలే సతి సా కురూణాం చమూః సేనా మమ్లౌమ్లానాభూత్ అత్రపలాయనాద్యనేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౫౫ ॥—॥ వీణేతి ॥ వీణాప్రియో మునీంద్రః వీణాముసీంద్రః నారదః + శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః, విజయస్యార్జునస్య యుద్ధం నీరంధ్రభావేన అవిచ్ఛేదేన నిరీక్షమాణః పశ్యన్సన్ అగ్రే ఆకాశే హస్తయోరర్పితైః హస్తాభ్యాం గృహీతైరిత్యర్థః, ఆనందాజ్జాతైః ఆనందజైః అశ్రుభిర్బాష్పజలైరేవ అహ్నాభవం ఆహ్నికం కృత్యం మధ్యాహ్నస్నానసన్ధ్యావందనాది అకరోత్

రోధనే । ద్రోణేపి క్షపితధ్వజేకృతధనుర్భంగేపి త
స్యాత్మజే మూర్ఛాలే సరితస్సుతేపి యుధి సా మమ్లౌ కు
రూణాంచమూః ॥ ౫౫ ॥ప॥ వీణామునీంద్రో విజయ
స్య యుద్ధం నీరంధ్రభావేన నిరీక్షమాణః । ఆనందజైర

దిగ్భ్రమో యేన తస్మిన్ సతి దుర్యోధనేపి విదళితచ్ఛత్రే సతి ద్రోణేపి క్షపితధ్వజే కృత్తకేతనే సతి తస్యాత్మజేపి అశ్వత్థామ్న్యపి కృతః ధనుర్భంగో యస్య తస్మిన్ సతి సరితః సుతేపి భీష్మేపి మూర్ఛాలే మూర్ఛావతి సతి సిధ్మాదిత్వాల్లచ్, సా కురూణాం చమూః సేనా యుధి యుద్ధే మమ్లౌ గ్లానిమ్ హర్షక్షయే లిట్ ॥ ౫౫ ॥—॥ వీణేతి ॥ వీణామునీంద్రోపి నారదోపి విజయస్య అర్జునస్య యుద్ధం నీరంధ్రభావేన అవిచ్ఛేదేన నిరీక్షమాణస్సన్ అగ్రే ఆకాశే హస్తేఽర్పితైః ఆనందజైః రశ్రుభిరేవ ఆనందబాష్పైరేవ అహ్నాభవం ఆహ్నికం కాలాత్ఠఞ్ అహ్నా

ద్ధ్యావందనాదికార్యంచక్రే| అసమ్బంధే సమ్బంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥ ౫౭ ॥—విస్మయేతి ॥ విస్మయః ఆశ్చర్యమేవార్ణవస్సముద్రః తస్యవిభావరీ విభుం చంద్రమితి పరమ్పరితరూపకం, అత్యాశ్చర్యప్రవర్ధకమిత్యర్థః విజయస్యార్జునస్య విక్రమంవీక్ష్యవీక్ష్య ఆదరాద్ద్విరుక్తిః సా మనోరథభంగాద్ద్వేషిణ్యేన ప్రసిద్ధా ఉర్వశ్యపి అఖిలానామప్సరసాంగణైస్సహ ఉత్తమాంగంశిరః అకమ్పత్, శ్లాఘయామాసేత్యర్థః, అత్రాఽపి శబ్దసూచ్య తాదృగ్విద్వేషవత్యా ఉర్వశ్యాపి శ్లాఘనే కిముతాన్యాభిరిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థాపత్త్యలంకారః ॥ రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౫౮ ॥—వపురితి ॥ వపుర్నిజదేహం అస్త్రేభ్యః అర్జునబాణేభ్యః సాత్కృతవతామర్పితవతాం + తదధీనవచనే చేతి సాతిప్రత్యయః; సుభటానాం సురీభూతానాం వరణస్ర

స్రగ్భిరేవచక్రే హస్తార్పితైరాహ్నికకృత్యమభ్రే ॥
౫౭ ॥ ప॥ విస్మయార్ణవవిభావరీవిభుంవీక్ష్యవీక్ష్యవి
జయస్యవిక్రమమ్ । ఉత్తమాంగమఖిలాప్సరోగణై
రుర్వశీనభసిసాప్యకమ్పయత్ ॥ ౫౮ ॥ ప ॥ వపురస్త్ర
సాత్కృతవతాంసుభటానాంవరణస్రజైర్విబుధవారవ

ధూభిరేవేతి నియమాన్నటిలోపః తచ్చతత్కృత్యం కర్మచక్రేఽనుకృఞ్కరణాల్లిట్ ॥ ౫౭ ॥—॥విస్మయేతి ॥ విస్మయమేవాంబుధిస్సముద్రః తస్యవిభావరీవిభుం చంద్రం ఆశ్చర్యవర్ధకమితియావత్ విజయస్య అర్జునస్య విక్రమంపరాక్రమం వీక్ష్యవీక్ష్యనభసి ఆకాశే అఖిలానామప్సరసాంగణైః వినాపియోగమితి సహార్థేతృతీయా సా ఉర్వశ్యపి పూర్వద్వేషయుక్తాపీత్యపి శబ్దార్థః ఉత్తమాంగంశిరః అకంపయత్ + కమ్పిచలనేఽన్యంతాల్లఙ్ ॥ ౫౮ ॥—॥ వపురితి ॥ వపుః గాత్రం అస్త్రసాత్ అస్త్రాధీనం + విభాషాసాతికార్త్స్న్యే ఇతిసాతిప్రత్యయః కృతవతాం సుభటానాంవరణస్రజైవరణమాలాభిర్విబుధ

స్రజే మాలాం కర్తుమితి క్రియార్థత్వాదినా చతుర్థీ, కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య శాఖికల్పవృక్షః కుసుమానామత్యయేఽప్యయే సతి కిసలయాని పల్లవాన్యపి విబుధవారవధూభ్యః అప్సరోభ్యః దత్త్వా క్షుపతాం హ్రస్వశాఖత్వమవాప (ప్రా)ప్తవాన్ ॥ ని ॥ హ్రస్వశాఖశ్శిఫః క్షుప ఇత్యమరః। అత్ర కల్పవృక్షస్య స్వల్పశాఖత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, తయా చార్జుననిహతారివీరాణామసంఖ్యేయత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ సుమంగలీవృత్తమ్ ॥ ౫౨ ॥—బాహ్వోరితి ॥ తతః నిరిమ్పైర్దేవైః ప్రకర్షేణ వృష్టాని ముక్తాని కుసుమాని యస్య తథోక్తస్య తస్యార్జునస్య బాహ్వోస్సమ్బన్ధినః ప్రస్వాపనాస్త్రస్య మహిమాతిశయేన నిఖిలారిపూర్ణాం పృతనా సేనా యుద్ధాదవతీర్ణం (ప్రా)ప్తం స్వాం స్వీయం శ్రమమపనేతుం నివారయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, నిద్రాయతేస్మ శిశ్యే, అత్రోక్తోత్ప్రేక్షా ప్రస్వాపనాస్త్రమహి

ధూభ్యః। కుసుమాత్యయే(సతిదళా)కిసలయా)న్యపిద
త్త్వాక్షుపతామవాపకులిశాయుధశాఖీ ॥ ౫౨ ॥ ప॥బా
హ్వోః ప్రవృష్టకుసుమస్య తతో నిలింపైః ప్రస్వాపనా
స్త్రమహిమాతిశయేన తస్య। నిద్రాయతే స్మ పృతనా
నిఖిలారిపూర్ణాం యుద్ధావతీర్ణమపనేతుమివ శ్రమం

వారవధూభ్యః అప్సరోభ్యః కుసుమానాం అత్యయే సతి అభావే సతి దళాన్యపి ప(త్రా)ణ్యపి దత్త్వా కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య శాఖికల్పవృక్షః క్షుపతాం ॥సి॥ హ్రస్వశాఖశ్శిఫః క్షుప ఇత్యమరః అవాప ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ లిట్ ॥ ౫౨ ॥—బాహ్వోరితి ॥ తతో నిలింపైర్దేవైః బాహ్వోః ప్రవృష్టాని కుసుమాని యస్య తస్య ప్రస్వాపన మిత్యస్త్రం తస్య మహిమాతిశయేన రిపూణాం నిఖిలా పృతనా యుద్ధావతీర్ణం యుద్ధోత్పన్నం స్వం శ్రమం అపనేతుమివ నిద్రాయతే స్మ ద్రైస్వప్నే లట్। లోహితశ్యామదుఃఖాని హర్షగర్వసుఖాని చ మూర్చ్ఛానిద్రాకృ

యాతిశయం ప్రత్యాహారైరపి అర్జునే రణశ్రమశామకస్య సురతరు కుసుమవర్షస్య హేతుత్వోత్ప్రేక్షారూపప్రౌఢోక్త్యలంకారేణోజ్జీవితే తి ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥౫౯॥—తతఇతి ॥ తతః సబీభత్సురర్జునః పరిషది సభాయాం సమ్యగానీతః ప్రాపితఃయోవధూపరిభవః ద్రౌపదీతిరస్కారః వస్త్రాపహారరూపః తస్యానురూపస్యఅనుగుణస్యఫలస్య ప్రదాతుమిచ్ఛాప్రదిత్సా తయైవేత్యుత్ప్రేక్షా, సారథినా ఉత్తరేణ విద్విషాం కౌరవాణాం అపహారితానివివిధానినానాజాతీయాని పరిధానాని అధోవస్త్రాణి యేనతథోక్తస్సన్ యద్వా పరిధానశబ్దోత్ర పరితోధత్తఇతివ్యుత్పత్త్యా వస్త్రమాత్రపరః తేన ఉత్తరీయాదేరప్యసత్త్వేన ధ్వజపటశకలాగ్రైః క్షతకౌపీనకృత్యాఇత్యుత్తరగ్రంథోసవిసన్యతఇతిధ్యేయం అమీషుపురోవర్తిషు గురుప్రభృతిషు ద్రోణాచార్యాదిషువిషయే కృపయాదివా అహ్నాస్వాపఃనిద్రా

స్వపమ్ ॥౫౯॥ గ॥ తతస్సబీభత్సుఃపరిషత్సమానీత నిజ
వధూపరిభవానురూపఫలప్రదిత్సయేవసారథినావిద్వి
షామపహారితవివిధపరిధానోగురుప్రభృతిష్వమీషు ది
వాస్వాపోమాభూదితి కృపయామన్యమానఇవపునర

పోభూమాః కరుణానిత్యకర్ణఇతి పరిత్యాశ్యామాదిభ్యః క్యజోవిధానాదాత్తనేపదం వృత్తివిషయే దుఃఖాదయస్తద్వతివర్తంతే ఇత్యుక్తైశ్చభవత్యర్థేవృత్తిః ॥౫౯॥—॥ తతఇతి ॥ తతః సబీభత్సుః అర్జునఃపరిషది సమానీతాయాః నిజవధ్వాః ద్రౌపద్యాః పరిభవస్య తిరస్కారస్య అనురూపస్య యోగ్యస్య ఫలస్యప్రదిత్సయైవ దాతుమిచ్ఛయైవసారథినా ఉత్తరేణ అపహారితాని వివిధాని నానావిధాని పరిధానాని అధోంశుకాని ॥ని॥అంతరీయోపసంవ్యాన పరిధానాన్యధోంశుకేఇత్యమరః పరిధానగ్రహణంఉత్తరీయోష్ణీషాదేరప్యుపలక్షణం । తేన ధ్వనిపటశకలేత్యాద్యుత్తరగ్రంథవిరోధోన। యేనస

నూఘాత్ తస్య మహాదోషత్వస్మరణాదితిభావః, ఇత్యుక్తప్రకారం
మన్యమానః ఆలోచయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా క్షణాదేవ తదస్త్రంపరిస్వా
పనం పునరపిసంజహార ఉపసంహృతవాన్, ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సం
సృష్టిః ॥ ౬౦ ॥—అథేతి॥ అథాస్త్రోపసంహారానంతరంపరిమీలనము
ద్రియా ముకుళనావస్థయా అరుణితాస్సంజాతారుణ్యాః దృశః నేత్రా
ణి కరాంచలైః అగ్రికరైః పరిమృజ్య సంమృష్య పటుజృంభణాత్ జృ
మ్భాకరణాద్ధేతోః ప్రకటితానివివృతాని ఆస్యాని వక్త్రాణి బిలానీవ
తైరుపలక్షితా కురురాజచమూః దుర్యోధనసేనా చిరాత్ ప్రబుబు
ధే ప్రబుద్ధా + బుధ్యతేఃకర్తరిలిట్, స్వభావోక్తిరలంకారః॥ద్రు
తవిలమ్బితవృత్తమ్ ॥ ౬౧ ॥—పూర్వేతి ॥ తస్యార్జునస్య నిఖిలాబా
ణాః పూర్వం ప్రథమతః ప్రయోగేణమునితాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ద్వి
షత్సు దీర్ఘామేవ నిద్రాందధుః మరణంచక్రురిత్యర్థః, అహమే
పి తదస్త్రంక్షణాదేవసంజహార ॥ ౬౦ ॥వ॥ అథదృశః
పరిమృజ్యకరాంచలైరరుణితాఃపరిమీలనముద్రయా ।
ప్రకటితాస్యబిలైఃపరిజృంభణాత్ప్రబుబుధేకురురా
జచమూ(చరైః)శ్చిరాత్ ॥ ౬౧ ॥వ॥ పూర్వప్రయో
గముదితాఇవతస్యబాణాః నిద్రాందిద్విషత్సునిఖిలాద
ధ్మాతాః గురుప్రభృతిషుద్రోణభీష్మాదిషు అమీషు దివాస్వాపః మా
భూత్ ఇతి కృపయాచయయామన్యమానఇవపునరపితదస్త్రంప్రస్వాప
నాస్త్రం క్షణాదేవసంజహారహృఙ్హరణేలిట్ ॥౬౦॥ అథేతి॥ అథా
నంతరం పరిమీలన ముద్రయాఅరుణితాః దృశఃకరాంచలైః పరిమృజ్య
ప్రకటితాని ఆస్యబిలాని ముఖరంధ్రాణి యేషాంతైః కురురాజస్య
చమూచరైః ప్రబుబుధే ప్రబుద్ధం బుధఅవగమనే భావేలిట్ ॥౬౧॥
పూర్వేతి ॥ తస్యార్జునస్య నిఖిలాః బాణాః పూర్వప్రయోగేణ ము
దితాఇవద్విషత్సుదీర్ఘాం నిద్రాందధుః దుధాఞ్ ధారణపోషణ

ఽంతు అమునా అర్జునేన పశ్చాత్ సర్వేభ్యోప్యనంతరం ప్రయుక్త మిత్యుక్తప్రకారాద్రోషాదివేత్యుత్ప్రేక్షా ప్రస్వాపనమస్త్రం ద్విషత్సు తాదృశం దీర్ఘాం నిద్రాం నవితతార నదదౌ మానితాపిప్రాణాత్యయేనాపి ప్రభోఃకృత్యం నిర్వహంతీత్యర్థః, ప్రస్వాపనాస్త్రేణ నైకోపి హత ఇత్యర్థః, ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౬౨ ॥—స ఇతి ॥ స ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితియుద్ధే విరాటసుతేన ఉత్తరేణాపనీతచేలే అంతరీయోత్తరీయే యస్మింస్తథోక్తం వపుః నిజశరీరమనుశోచ్య దృష్ట్వా పరిఖిద్య కులిశభృతః ఇంద్రస్యానుజీవిభిః భృత్యైర్గంధర్వైర్దత్తః బంధః యస్యాంతాం ఘోషవాటయాత్రాం గోకులప్రయాణం కుశలం క్షేమమమన్యత, తత్రాప్యవమానకరీయంయాత్రేతిసంభావితవాన్ అత్రోభయోర్ఘోషవాటయాత్రాకైవల్యతః కుశలేతరరూపానర్థోత్పత్తివర్ణనాద్విషమభేదః, ఏవం తత్రోబంధస్య దోషస్యాపి గుణత్వేన వర్ణనాల్లేశాలంకారశ్చ ద్వయోరేవ వాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౬౩ ॥

దురేవదీర్ఘామ్। పశ్చాత్ప్రయుక్తమమునాహమి
తీవరోషాత్ప్రస్వాపనంతువితతారసతాదృశీంతాం
॥ ౬౨॥ సతూవపురనుశోచ్యధార్తరాష్ట్రస్సమితి
విరాటసుతాపనీతచెలమ్ । కులిశభృదనుజీవిదత్త
బంధాం కుశలమన్యతఘోషవాటయాత్రామ్॥౬౩

యోః లిట్ ॥ ప్రస్వాపనంతు ప్రస్వాపనాస్త్రంతు అమునా అర్జునేన అహంపశ్చాత్ప్రయుక్తం ఇతిరోషాదివతాదృశీం దీర్ఘాంతాం నిద్రాం నవితతారనదదౌ ప్లవన తరణయోర్లిట్ ॥౬౨॥ — ॥ సత్వితి ॥ సతుధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితియుద్ధే విరాటసుతేన ఉత్తరేణఅపనీతం చేలంయస్యతద్వపురనుశోచ్యకులిశభృదనుజీవిభిర్గంధర్వైర్దత్తః బంధోయస్యాంతాంఘోషవాటస్య యాత్రాం

పరాంచీతి ॥ అమర్త్యాః అప్సరసః నగ్నాన్ వివస్త్రాన్ నృపతీన్ దుర్యోధనాదీన్ నిరీక్ష్య హ్రియా లజ్జయా ఆర్తాః ఖిన్నాస్సత్యః అతఏవ రోదనాని ముఖాని పరాంచి పరాఙ్ముఖాని కర్తుం పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే నభస్యాకాశే విమర్దేన బహుసంఘసంబాధేన హేతునా అనీశాః అశక్తాస్సత్యః నిమీలనం నిమేషం న జానాతీతి నిమీలనాజ్ఞం నిమేషశూన్యమిత్యర్థః, నయనం నేత్రేంద్రియం స్వీయం నినిందుః నిందంతిస్మ, అత్ర నగ్ననృపాలోకనస్య లజ్జాం ప్రతి తస్యాశ్చ వదనపారాఙ్ముఖ్యోద్యమం ప్రతి చ హేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం ఏవం పాశ్చాత్యభాగసమ్మర్దనస్య వదనపారాఙ్ముఖ్యకరణాశక్తిం ప్రతి తస్యాశ్చ నేత్రనిమీలనోద్యమం ప్రతి తన్మీలనరాహిత్యస్య నేత్రనిందనం ప్రతి చ హేతుత్వాదుక్తపథమేవ కావ్యలింగత్రితయమంగాంగిభావసంకీర్ణం అత్ర చ వాక్యార్థమికం సమ్మర్దేన పారాఙ్ముఖ్యకరణాశక్త్యసంబంధేపి సమ్బంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణం త్రయాణామపి సంకరాణాం పునరంగాంగిభావేన సంకర ఇతి సుధీభిరనుసంధేయమ్ ॥ ౬౪॥—

పరాంచి కర్తుం వదనాన్యనీశాః పశ్చాద్విమర్దేన నభ
స్యమర్త్యాః। నిరీక్ష్య నగ్నాన్ నృపతీన్ హ్రియార్తా నిమీ
లనాజ్ఞం నయనం నినిందుః ॥ ౬౪॥ ప॥ ఇతి పరిభవలక్ష్మ్యా

కుశలం అమన్యత మనజ్ఞా నేలజ్ ॥ ౬౩ ॥—॥ పరాంచీతి ॥ నభసి అమర్త్యాః అప్సరసః నగ్నాన్ దిగంబరాన్ ॥ ని॥ నగ్నో వాసా దిగంబరే ఇత్యమరః నృపతీన్ రాజ్ఞః నిరీక్ష్య హ్రియా లజ్జయా ఆర్తాః అత ఏవ పశ్చాద్విమర్దేన సంబాధేన వదనాని ముఖాని పరాంచి పరాఙ్ముఖాని కర్తుం అనీశాః అసమర్థాః అత ఏవ నిమీలనస్య నిమేషణస్య అజ్ఞం అజానానం ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః ఇతి కః నయనం నేత్రం జాత్యేకవచనం నినిందుః నిదివృత్యాయాం లిట్ ॥ ౬౪ ॥— ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్థం నగ్నభావే

ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం నగ్నభావే వస్త్రరాహిత్యే స్థాస్నుభిః తిష్ఠన్తీభిః వస్త్రశూన్యాభిరిత్యర్థః తనుభిశ్శరీరైః పరిభవలక్ష్మ్యార్జునకృతావమానసమృద్ధ్యా స్త్రీలింగేన స్త్రియా చ సంభృతాం సంపాదితాం భోగముద్రాం సంభోగావస్థాం అనుఘాతించ అభిదధానాః జ్ఞాపయన్తః సుబలదుహితుర్గాన్ధార్యాః పుత్రాః దుర్యోధనాదయః ధ్వజపటానాం శకలాగ్రైః క్లృప్తం నిర్మితం కౌపీనకృత్యం యైస్తథాభూతాస్సన్తః స్వాం స్వీయాం పురీం హాస్తినగరం ప్రత్యగచ్ఛన్ ప్రత్యాగతాః అత్ర దిగమ్బరత్వస్యార్జునకృతావమానానుమాపకత్వాదనుమానాలంకారః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౬౫ ॥—తదన్వితి । తదను కౌరవగమనానన్తరం హరితాం దిశాం మంగలేషు ప్రాంగణేషు విశృంఖలం నిష్ప్రతిబన్ధకం యథాతథా విశ్రమితః వ్యాప్తః విజయశంఖరవః దేవ

సంభృతాం భోగముద్రాం తనుభిరభిదధానాః స్థాస్ను
భిర్నగ్నభావే । ధ్వజపటశకలాగ్రైః క్లృప్తకౌపీన కృ
త్యాస్సుబలదుహితృపుత్రాస్స్వాం పురీం ప్రత్యగచ్ఛన్
౬౫ ॥ ౫ ॥ తదను హరిదంగణవిశృంఖలవిశ్రమితవిజయశం
ఖరవో నిజాయుధనిక్షేపరక్షిషు [illegible]తటుమ్బేషు నపరు

నగ్నత్వే స్థాస్నుభిః గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నురితిగ్స్నః గిత్త్వాద్ఘుమాస్థేతీత్వం న తనుభిశ్శరీరైః పరిభవలక్ష్మ్యా తిరస్కారసంపదా సంభృతాం భోగముద్రాం సుఖముద్రాం అభిదధానాః సుబలదుహితృపుత్రా దుర్యోధనాదయశ్శతం భ్రాతరః ధ్వజపటానాం శకలాగ్రైః క్లృప్తం కౌపీనకృత్యం లింగాచ్ఛాదనకార్యం యైస్తే సన్తః + శాలీనకౌపీనే ధృష్టాకార్యయోరితి ఖఞన్తో నిపాతః స్వాం పురీం ప్రతి అగచ్ఛన్ గమ్లృ గతౌ లఙ్ ఇషుగమియమామితి చ్ఛః ॥ ౬౫ ॥—॥ తదన్వితి ॥ తదను హరిదంగణేషు విశృంఖలం యథాతథా విశ్రమితః విజయశంఖస్య రవో యస్య తథాభూతః నిజాయుధానాం నిక్షేపం న్యాసం రక్షన్తీతి తేషు + సువ్యజాతా

దత్తనినాదఃయస్యసః నిజానామాయుధానాం నిక్షేపం న్యాసంరక్షంతీతిరక్షిషుభూతానాం పిశాచానాం కుటుమ్బేషు నవైఃరుధిరాంజలిపానైః తృప్తైర్యత్కిలికిలితం కిలకిలధ్వనిః తం అనుభవితుంశ్రోతుంకామోయస్యతథోక్తఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా, పునరపిపితృవనంశ్మశానమేత్య తరౌ శమీవృక్షేనిహితః న్యస్తః శస్త్రాణామాయుధానాం సంభారః సమూహఃయేనతథోక్తః పురాద్విరాటనగరాత్సహాయాతేషు సహాగతేషు గుణేషు ఆవాం ద్వావేవ తవసమ్బంధినోరణాద్భుతస్య దర్శనంప్రతి వఞ్చితేఇత్యుక్తప్రకారముపాలబ్ధుంనిన్దితుం కృతంసాన్నిధ్యం యాభ్యాంతథోక్తాభ్యామివస్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా క్లైబ్యంనపుంసకత్వం సారథ్యంచ తాభ్యాం భూయః పునరపి కృతమనుషంజనం సమ్బంధఃయస్యసః కురుకుంజరోఽర్జునః భూమిం జయఇత్యుత్తరస్యైవ

ధిరాంజలిపానతృప్తికిలికిలితమనుభవితుకామఇవ పు
నరపిపితృవనమేత్యతరునిహితశస్త్రసంభారః పురాత్స
హానుయాతేషుగుణేష్వావామేవతవరణాద్భుతదర్శనం
ప్రతివంచితే ఇత్యుపాలబ్ధుమివ కృతసాన్నిధ్యాభ్యాం
క్లైబ్యసారథ్యాభ్యాం భూయః కృతానుషంజనఃకురు

ఏతిణేనిః భూతకుటుమ్బేషు ॥ని॥ పిశాచోగుహ్యకస్సిద్ధో భూతోఽమీ దేవయోనయ ఇత్యమరః నవసమరస్య నూతనయుద్ధస్య రుధిరస్య రక్తస్య అంజలిభిః పానేనయాపరితృప్తిఃతయాకిలకిలితంకిలకిలాయితధ్వనిం అనుభవితుకామఇవపునరపి పితృవనంశ్మశానం ఉపేత్యతరౌ శమీతరౌ నిహితశ్శస్త్రసంభారఃపురాన్నగరాత్సహానుయాతేషుసహాగతేషు గుణేషు మధ్యేఆవామేవతవరణస్యఅద్భుతదర్శనంప్రతివంచితేఇతి ఉపాలబ్ధుంనిందితుమివభూయోపిక్లైబ్యసారథ్యాభ్యాంకృతానుషంజనః కృతసంగఃకురుకుంజరఃఅర్జునఃభూమింజయంరాజానముత్తరం సంజ్ఞాయాం భృతౄవృజేతిఖచ్ అరుర్ద్విషదితిముమ్ ఏవంజ

ప నామాంతరం తం ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ గాద గద్గద వాక్
ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౬౬ ॥—ఉక్తి ప్రకారం వ్యాఖ్యామా
హ ॥ కుమారేతి ॥ హే కుమార ఉత్తర కేశపాశం శిథిలకచభారం కో
శీకురు బంధయేత్యర్థః, ముఖే అశ్రుణః బాష్పస్య పాతమార్గం ధా
రాపద్ధతిం మార్జయ, దోష్ణి నిజబాహౌ చాపం తూణ్యాసమం ని
షంగేణ సహ నిధేహి నిక్షిప, రథే పటానాం కౌరవాంశుకానాం రాశే
రుపరి ఆస్స్వ ఉపవిశ; రథికస్త్వం నతిష్ఠేత్యర్థః ॥ ౬౭ ॥—బధానేతి ॥
ధైర్యం బధాన చిత్తే స్థాపయ, బంధూనాం విరాటాదీనాం గోష్ఠ్యాం,
సభాయామాత్మానమేవ అరీణాం కౌరవాణాం జయస్య హేతుం వద
బ్రూహి, మాతుస్సుధేష్ణాయాః భుర్యగ్రే వా పితుః విరాటస్య వా మంత్రి

కుంజరో భూమింజయమేవం జగాద ॥ ౬౬ ॥ ప ॥ కు
మార కోశీకురు కేశపాశం ముఖేశ్రుణో మార్జయ పాత
మార్గమ్ । తూణ్యాసమం దోష్ణి నిధేహి చాపం రాశే
రుపర్యాస్స్వ రథే పటానామ్॥ ౬౭ ॥ బధాన ధైర్యం వద
బంధుగోష్ఠ్యామాత్మానమేవారి జయస్య హేతుమ్। మా

గాదగద వ్యక్తాయాం వాచి లిట్ ॥౬౬॥ కుమారేతి॥ హే కుమార కేశపా
శం కేశసమూహం॥ ని॥ పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్ప
రే ఇత్యమరః కోశీకురు కుట్మలీకురు డుకృఞ్ కరణే లోట్ ముఖే అశ్రుణః
బాష్పస్య పాతమార్గం మార్జయ మృజూష్ శుద్ధౌ ణిజంతాల్లోట్ తూ
ణ్యాసమం నిషంగేణ సహ చాపం ధనుః దోష్ణి బాహౌ నిధేహి డుధాఞ్
ధారణపోషయోః లోట్ రథే పటానాం రాశేరుపరి ఆస్స్వ ఉపవిశ ఆస ఉ
పవేశనే లోట్ ॥ ౬౭ ॥—॥ బధానేతి ॥ ధైర్యం బధాన బంధ బంధనే
లోట్ హలశ్శ్న శ్శానజ్ఝావితి శానజాదేశః బంధూనాం గోష్ఠ్యాం
సభాయాం ఆత్మానమేవ అరీణాం శత్రూణాం జయస్య హేతుం కార
ణం వద+వద వ్యక్తాయాం వాచి లోట్ మాతుః పితుర్వా మంత్రిణో వాస

ణాం వా ధురి మమ తత్త్వస్య పాండవత్వాదేర్గంధం లేశమపి మా సూ
చయ వచనేంగితాభ్యాం మా జ్ఞాపయ, ఇతి జగాదేతి పూర్వేణాన్వ
యః ॥ ని ॥ గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సమ్బంధగర్వయోరితి విశ్వః ॥
ఉ ॥—అథేతి ॥ అథార్జునోక్త్యనంతరం తథా యథా భవతోక్తం
సర్వం తథా కరిష్యామీత్యర్థః ఇత్యుక్తప్రకారమభ్యుపగమ్య అంగీ
కృత్య క్షతజపంకేన రక్తకర్దమేనారుణితాస్సంజాతారుణ్యాః నేమిరే
ఖాశ్చక్రాంతా అయఃపట్టికాః యేషాం తైః అత ఏవ ద్విషతామౌత్పాతికైః
దుర్నిమిత్తజనకైరలాతచక్రైరంగారచక్రైరివ స్థితైరివేత్యుత్ప్రేక్షా,
పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైః రథాంగైస్సంక్రీడతా గచ్ఛతా(౧) శతాంగేన రథేన
ఉపలక్షితః ॥ ని ॥ శతాంగస్స్యందనో రథః ॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే
నేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమానితి సర్వత్రామరః ॥ పథి మార్గే నగరగామి
ని గచ్ఛన్నగ్రేసరాణాం రథపురోయాయినాం ఘోటకానామశ్వా

తుః పితుర్వా ధురి మంత్రిణాం వా మా తత్త్వగంధం మమ
సూచయేతి ॥ ఉ ॥ ౪ ॥ అథ తథేత్యభ్యుపగమ్య క్ష
తజపంకారుణితనేమిరేఖైర్ద్విషదౌత్పాతికాలాతచ
క్రైరివ పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైస్సంక్రీడతా శతాంగేన పథి

చినస్య వా ధురి అగ్రిమమతత్త్వస్య నిశ్చయస్య గంధం లేశం మా సూచ
య సూచ ప్రైశున్యే చురాదిణ్యంతాల్లోట్ నిషేధార్థకో మాశబ్దః ॥
ఉ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం తథేతి అభ్యుపగమ్య అంగీకృత్య క్షతజ
పంకేన శోణితకర్దమేన అరుణితాః నేమిరేఖాః యేషాం తైః ద్వి
షతాం శత్రూణాం ఔత్పాతికైః ఉత్పాతనిమిత్తైః + తస్య నిమిత్తం సం
యోగోత్పాతావితి ఠఞ్ అలాతచక్రైరివ పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైః రథాం
గైః సంక్రీడతా కూజతా సమో కూజన ఇత్యాత్మనేపదాభావాచ్ఛత్ర
ప్రత్యయః శతాంగేన రథేన పథి మార్గే గచ్ఛన్ అగ్రేసరిణాం + పు
రోగ్రతోగ్రేషు సర్తేరితి టచ్ పుంవత్కర్మధారయేతి పుంవద్భా

(౧) గచ్ఛతేత్యత్ర సమోకూజన ఇతి తఙ్ప్రసక్తేః కింతు కూజతేత్యేవ ।

నాం ఖురాః పుటా ఇవ తైః కుట్టనేన సంఘర్షణేన త్రుటితాయాః వి
దారితాయాః ధరణ్యాః భూమేః తలాదుచ్ఛలితస్య ఉద్గతస్య రజోభా
రస్య పరాగపుంజస్య ఆక్రమణేన విసమీకృతాని పక్ష్మాణి యస్య తథో
క్తేనాపి రజసా యో భారస్తేన అపనమీకృతపక్ష్మణాపీతి వా అయమ
స్మద్రాజకుమారః కురుకులస్య దుర్యోధనాదిబృందస్య జైత్రః ఇత్యు
క్తప్రకారేణ విస్మయబలేన ఆశ్చర్యాతిశయేన విస్తారితేన వివృతేన చ
క్షుషా చక్షురింద్రియేణ, బృహన్నలాం సారథిత్వేనాగ్రస్థితామపి అ
నాదృత్య ముహుర్ముహురాపిబద్భిః నిరీక్షమాణైః పౌరైరనుగమ్య
మానః అయముత్తరః స్వాం స్వీయాం పురీం నలకూబరః కుబేరపుత్రః
అలకాం తత్పురీమివ ప్రవిశ్య పరస్పరమన్యోన్యం ఉపమర్దనేన

గచ్ఛన్నగ్రేసరఘోటకఖురపుటఘట్టనత్రుటితధరణీ
తలోచ్ఛలితరజోభారాక్రమణవిసమీకృతపక్ష్మణాపి
కురుకులజైత్రోఽయమితి విస్మయబలవిస్తారితేన చక్షు
షా బృహన్నలామప్యనాదృత్య ముహుర్ముహు
రాపిబద్భిః పౌరైరనుగమ్యమానోఽయముత్తరో నలకూ
బర ఇవాలకాం స్వాం నగరీం ప్రవిశ్య పరస్పరోపమర్ద

వః గోఘటానాం గోసమూహానాం మధ్యపికరిణాం ఘటనా ఘటే
త్యమరోక్తిః తథాపి మహోక్షవిభిన్నసమూహార్థేన ఘటాశబ్దస్య ప్రయు
క్తత్వాత్సమూహార్థతా ఖురపుటానాం కుట్టనేన త్రుటితాద్ధరణీతలా
దుచ్ఛలితస్య రజోభారస్య ఆక్రమణేన విసమీకృతాని పక్ష్మాణి యస్య
తేనాపి అయముత్తరః కురుభటానాం జైత్రః ఇతి విస్మయస్య ఆశ్చర్యస్య
బలేన విస్తారితేన చక్షుషా బృహన్నలామప్యనాదృత్య ముహుర్ముహు
రాపతద్భిః పౌరైః అభిగమ్యమానః అయముత్తరః నలకూబరః కుబేర
పుత్రః అలకామివ పితృపురీమివ స్వాం నగరీం ప్రవిశ్య పరస్పరస్యోప
మర్దేన ద్విగుణితః వందినాం స్తుతిపాఠకానాం వాదిత్రాణాం చ ఘోషః

ద్విగుణితః ద్విరావృత్తః వందినాంస్తుతిపాఠకానాం వాదిత్రాణాం పి
ణా వేణుమృదంగతాళానాం ఘోషస్సంకులశబ్దః యస్మింస్తథోక్తేన
మహతా విస్తీర్ణేన రాజమార్గేణఉపలక్షితః పితుర్విరాటస్యసభా
మాస్థానమండపమభిజగామ (ప్రా)ప్తవాన్ ॥ ౬౯ ॥—తానీతి ॥ జ
యినః దక్షిణగోగ్రహజయశాలినః, పితుర్విరాటస్య అగ్రే ప్రథమం
పూర్వాహ్ణఇతియావత్ యానిపుష్పాణి యేధూపాఃయేకేతవః ధ్వజాః
యెమణిమయతోరణాంకాశ్చపురేఉపచారాఃబభూవుఃజయినః ఉత్తర
గోగ్రహజయశాలినఃపుత్రస్యతస్యఉత్తరస్యాపిపశ్చాదితిశేషఃఅపరా
హ్ణఇత్యర్థః, తానిపుష్పాణ్యేవ తెధూపాఏవతెకేతవఏవ తెమణితో
రణాంకాఏవ పురోపచారాబభూవుః, జయద్వయస్యైకాహ్నిపి విల
మ్బాభావాదితిభావః ॥ ౭౦ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర ఆస్థానమండపే అ
వనీంద్రః విరాటః ప్రణతం నమ్రం ద్వయోర్ద్విర్విద్ధైరస్త్రైః ప్రథమం

ద్విగుణితవందివాదిత్రఘోషేణ మహతా రాజమార్గే
ణోపలక్షితః పితుస్సభామభిజగామ ॥ ౬౯ ॥ ప ॥తా
న్యేవపుష్పాణితఏవధూపాస్తేకే తవస్తే మణితోరణాం
కాః । పుత్రస్యతస్యాపిపురోపచారా బభూవురగ్ర
జయినఃపితుర్యే ॥ ౭౦ ॥ తత్రావనీంద్రఃప్రణతంకుమా

యస్త్రికాలేనమహతా రాజమార్గేణ పితుఃసభాంఅభిజగామ గమ్యగ
తాలిట్ ॥౬౯॥— తాన్యేవేతి ॥ అగ్రేజయినః పూర్వంజయినః జిష్ణు
క్షితినిః పితుః యేఉపచారాః బభూవుః భూసత్తాయాంలిట్ తాన్యే
వపుష్పాణితఏవ ధూపాః తె కేతవఃధ్వజాః తెమణితోరణానాంవంద
నమాలికానాం అంకాశ్చిహ్నానిచతస్యపశ్చాజ్జేతుః పుత్రస్యాపి పురో
పచారానగరోపచారాః బభూవుః ॥ ౭౦ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్రసభా
యాం అవనీంద్రః విరాటః ద్వయోః అవయవద్విత్వవద్భిః+ సంఖ్యా
యా అవయవెతయప్ఇతితయప్ ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వేత్యయజా

రోదనజన్యైర్బాష్పైః పశ్చాచ్ఛత్రుశరక్షతిజన్యైశ్శోణితైశ్చ ఆర్ద్రీణం సిక్తం తనుత్రం కవచం॥ ని ॥ అస్రమశ్రుణిశోణిత ఇతి విశ్వః॥ కుమారముత్తరం ఆజౌ యుద్ధే ద్విషతా సుశర్మణా బంధనేన యః ఖేదః శ్రమః తం భజత ఇతి భాగ్భ్యమపి దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం ప్రమోదాద్ధేతోః దృఢం యథా తథా ఆలిలింగ ఆలింగితవాన్, ప్రేమపరవశాన గణయంతి నిజం శ్రమమితి భావః ॥ ౭౧ ॥—పార్థ ఇతి ॥ పార్థోర్జునోపి రథస్య గర్భాత్ మధ్యాత్ పట్టాంశుకం శాత్రవం ఉపానీయాదాయాత్మసూనోః అభిమన్యోః పాణిగ్రహార్థం మంత్రవాసః కిలేతి సంభావనాయాం కన్యానిశ్చయకాలికవస్త్రమివేత్యుత్ప్రేక్షా పితుః పార్శ్వే స్థితాయై ఉత్తరాయై దదౌ ॥ ౭౨ ॥—ఆచేటమి

రమస్రైర్ద్వయైరార్ద్రితనుత్రమాజౌ। దోర్భ్యాం
ద్విషద్బంధనఖేదభాగ్భ్యమపి ప్రమోదాద్దృఢమాలి
లింగ ॥ ౭౧ ॥ పార్థోప్యుపానీయ రథస్య గర్భాత్పా
ర్శ్వస్థితాయై పితురుత్తరాయై । ప్రాదత్త పట్టాంశుక
మాత్మసూనోః పాణిగ్రహార్థం కిల మంత్రవాసః ॥౭౨
ఆచేటమన్యమఖిలం పటమాసు భేష్ణమంతఃపురాయ స

వేశః యస్యేతి చేతీకారలోపః అస్రైః ఆర్ద్రీణం తనుత్రం దంశనం యస్య తం పరిణతం కుమారం ఉత్తరం ద్విషతాం బంధనేన యః ఖేదః స్తంభజ త ఇతి తాదృగ్భ్యమపి పురః ప్రసరణాసమర్థాభ్యామపీతి భావః దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం ప్రమోదాత్ దృఢం ఆలిలింగ పరిషస్వజే లిగి గత్యాలిట్ ॥ ౭౧ ॥— పార్థోపీతి ॥ పార్థోపి అర్జునోపి రథస్య గర్భాత్ ఉపానీయ పితుః పార్శ్వే స్థితాయై ఉత్తరాయై పట్టాంశుకం ఆత్మసూనోరభిమన్యోః పాణిగ్రహార్థం వివాహాయేదం+ అర్థేన నిత్యసమాసో విశేష్యలింగతా చేతి సమాసః మంత్రవాసః మంత్రయుక్తం వస్త్రం కిల ఇతి సంభావ్య ॥ ని॥ వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః ప్రాదత్త డుదాఞ్ దానే లఙ్ ॥ ౭౨ ॥ — ॥ ఆచేటమితి

తి ॥ నః కుమారః ఉ త్తరః అన్యం ఉ త్తరాయై అర్జునదత్తాదితరమఖిలం పటం వస్త్రం వస్త్రాణీతిజాత్యేకవచనం ఆసుధేష్ణం సుధేష్ణామారభ్యఆ చేటందాసీజనపర్యంతం అంతఃపురాయ అంతఃపురజనాయేత్యర్థః, ద ద్వౌ, మలీమసంమలినం వాసః వస్త్రంయస్యాస్తథోక్తాయాఅపి సై రంధ్రియే ద్రౌపద్యైతు తాంద్రౌపదీం బహూనాంపటానాం ప్రభవః ఉత్ప త్తిస్థానం అవలగ్నం మధ్యదేశఃయస్యాస్తథోక్తాంసంచింత్యస్మృ త్వా నదదౌ పటం కించిదితిశేషః, అనుచితత్వాదితిభావః, అత్ర బ హుపటోత్పాదకత్వేన ద్రౌపదీమధ్యచింతనస్య విశేషణగత్యాతిసై వస్త్రదానప్రతిషేధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలం కారః ॥ ౭౩ ॥—వినేతి ॥ సమాజే సభాయాం అర్జునంవినా అర్జు నవర్జం పాండుసుతాః ధర్మరాజభీమనకులసహదేవాః అర్జు

విభజ్యదదౌకుమారః । సైరంధ్రియైనతుమలీమసవాస
నేపిసంచింత్యతాంబహుపటప్రభవావలగ్నామ్ ॥౭౩॥
వినార్జునంపాండుసుతాఃసమాజేవిస్మిత్యవిస్మిత్యవి
లోకమానమ్ । జిఘ్రన్విరాటశ్చిరు రేషసూనుంజగా

నకుమారః ఉత్తరః ఆసుధేష్ణం సుధేష్ణామారభ్య ఆచేటంచేటీచేటానభి వ్యాప్య ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః అన్యత్ అనీతాదితర త్ అఖిలంపటం ॥ ని ॥ సుచేలకః పటొస్త్రీస్యాదితిక్లీబత్వమపిఅం తః పురాయఅంతః పురస్థజనాయ విభజ్యదదౌదదాతిర్దానేలిట్ సైరంధ్రియైతు మాలిన్యేతుమలీమసవాసేపిమలినవస్త్రాయై అపితాం మాలినీంబహుపటానాం ప్రసవః ఉత్పాదకం ॥ని॥ స్యాదుత్పాదేఫలే పుష్పే ప్రసవోగర్భమోచనే ఇత్యమరః అవలగ్నంమధ్యోయస్యా స్తాంవిచింత్యనదదౌ ॥ ౭౩ ॥— వినేతి॥ సమాజేసధర్మణాంసంఘే ॥ని॥ సమాజోథసధర్మణామిత్యమరఃఅర్జునంవినాపాండుసుతాః వి స్మిత్యవిస్మిత్య విలోకమానంసూనుంవిరాటః చిరు రె జిఘ్రన్ నిజా

నోక్తవేషాన్తరచ్ఛన్నాన్ విస్మిత్య విస్మిత్య ఆశ్చర్యంగత్వాగత్వేత్యా దరాద్విరుక్తిః విలోకయన్ తం సూనుముత్తరం విరాటః నిజాసనార్థే విన్యస్య ఉపవేశ్య చికురేషు మూర్ధనీత్యర్థః, జిఘ్రన్ సన్ జగాద, వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాన్ ॥ ౭౪ ॥——నిపాత్యేతి ॥ పార్థాన్-పాణ్డవాన్ కాన్తారే అరణ్యే నిపాత్య పాతయిత్వా ద్యూతవ్యాజే నేతి భావః, నిస్సపత్నత్వం శత్రుశూన్యత్వం ఏయుషాం ప్రాప్తానాం కౌరవాణాం కంఠే హే వత్స త్వం ఏకకః ఏక ఏవ గడూయసే కంఠవివరరోధకిణ ఇవాచరసి, పార్థాస్తు పఞ్చాపి మిళిత్వా తథా భవన్తి న తు ప్రత్యేకమిత్యహో వీర్యాతిశయస్తవేత్యర్థః, అతిపన్నస్త్రీ వెకాల జాం రోవ్యంగ్యః, ఉపమాసమాసగాశ్రౌతీ, ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౭౫ ॥——నవ్యమితి ॥ కిఞ్చ హే వత్స ఉత్తరాయాః త్వద్భగిన్యాః నవ్యం బృహన్నళాత్మానూతనం గురుం నాట్యాచార్యం న మార్గితుం అనన్వేషితుం తస్యా గురుశోకం వారయితు మిత్యర్థః, క

దపి న్యస్య నిజాసనార్ధే॥ ౭౪ ॥ ప॥ నిపాత్య పార్థాన్

కాన్తారే నిస్సపత్నత్వ మేయుషామ్ । కంఠే గడూ

యసే వత్స కౌరవాణాం త్వమేకకః ॥ ౭౫ ॥ ప ॥ న

వ్యం గురుం భువి నమార్గితుముత్తరాయాస్సంక్ష్య హా

సనార్థే విన్యస్య జగాద గడవ్యక్తాయాం వాచిలిట్ ॥ ౭౪ ॥—— నిపాత్యేతి ॥ పార్థాన్ పాణ్డవాన్ కాన్తారే అరణ్యే నిపాత్య నిస్సపత్నత్వం నిశ్శత్రుత్వం ఈయుషాం ప్రాప్తానాం కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాం హే వత్స త్వం ఏకకః ఏక ఏవ కంఠే గడూయసే కంఠస్థగడువదాచరసి + కర్తుః క్యజ్సలోపశ్చేతి క్యజ్ గడురితి సర్వావయవాపేక్షయా అధికరూపో రోగవిశేషః ॥ ౭౫ ॥—— నవ్యమితి ॥ హే వత్స ఉత్తరాయాస్త్వద్భగిన్యా నవ్యం నూతనం గురుం నమార్గితుం నాన్వేషితుం తాదృశితాదృగ్విధే సంప్రహారె యుద్ధే నూతనమపి సాధ

న్యాసు ఉత్తరాప్రభృతిషు విషయే జన్మర్క్షేణ జన్మనక్షత్రేణసహ జీ
వదినస్య బృహస్పతివాసరస్యయోగేన యత్ఫలం వస్త్రలాభః తత్ దా
తుంచ తాదృశమస్తరే సంప్రహారే యుద్ధే సూతం బృహన్నళామపి
సంరక్ష్య కురూన్ దుర్యోధనాదీన్ కథమిత్యాశ్చర్యే వ్యజేష్ఠాః జిత
వానసి, అత్ర గురుశోకవారణస్య సూతరక్షణేనసూతనవస్త్రదానస్య
కౌరవజయేనసహ క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః, అథ్వాభో
జనమాల్యంవిద్యావస్త్రంవరాంగనా మృత్యుశ్చేతి క్రమాజ్జన్మర్క్షా
ద్యాదిదినయోగతః, ఇతిజ్యోతిషికాః ॥ ౭౬ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్త
ప్రకారేణ ప్రమోదేన సంతోషేణ చంచలేన కంపమానేన పాణినా
చరమాంగం పృష్ఠభాగం పునఃపునః పరామృశ్య పునఃపునరనుయుం
జానాయపృచ్ఛతే తాతాయ పిత్రేవిరాటాయ సుధేష్ణాయాః అపత్యం

తమపితాదృశిసంప్రహారే । జన్మర్క్షజీవదినయోగ
ఫలంచ దాతుంకన్యాసువత్సకథమేవ కురూన్వ్యజే
ష్ఠాః ॥ ౭౬ ॥ ౫ ॥ ఇతిప్రమోదచంచలేన పాణినా
పరామృశ్య చరమాంగం పునఃపునరనుయుంజానా
య తాతాయసౌధేష్ణేయోపితః ప్రవాహాభిముఖమవ

ఖిమపి సంరక్ష్యకన్యాసుజన్మర్క్షజీవదినయోగఫలంచ జన్మనక్షత్రగు
రువారయోర్యోగే యత్ఫలం వస్త్రప్రాప్తిరూపం॥ తదుక్తం దైవజ్ఞవిలా
సే॥ పంథాభోజన మగ్నిశ్చ విద్యావస్త్రం వరాంగనా । మరణంభా
నువారాది యుతజన్మర్క్ష తిథిఫలమితి ॥ దాతుంకుయోనేత్యకథంవ్యజే
ష్ఠాః జిజ్ఞప్రిఅభిభవేలుజ్ విపరాభవం జేరిత్యస్మాత్ నేపదమ్ ॥ ౭౬॥ —
ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంప్రమోదేన చంచలేనపాణినా హస్తేనచరమాంగే పృ
ష్ఠేపరామృశ్య ఆస్ఫాల్యపునః పునఃఅనుయుంజానాయపృచ్ఛతే తా
తాయవిరాటాయ సౌధేష్ణేయోపి ఉత్తరోపిస్త్రీభ్యోధగితిధక్ ప్రవా
ప్రవాహస్య అభిముఖం సమ్ముఖే అవస్థాతుం అపారయన్నవివలితకం

సాధేష్యేయః ఉత్తరోపి త్రిపాలజ్జైవ ప్రవాహస్తస్య అభిముఖమేవ స్థాతుం అపారయన్న న్నపిపేస్యత్ప్రిషా ఏంరితా వ్యాసః ఇత్రా కంధరా గ్రీవా యేనరితో క్కస్సః ఏవం సన్ప్రమాణస్యాతాలేణ గి రం విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞాపితవాన్ ॥ ౭౭ ॥— రోదసీతి ॥ హేతాత మయా రోదసోః దివిభువిచప్రసారి వ్యాప్నువత్ ॥ ని ॥ ద్యావా భూమీచరోదసీఇత్యమరః ॥ భ్రసితం సింహనాదః రోదసంచద్విషాం ధుర్యగ్రి చక్రే కృతం + కరోతేః కర్మణిలిట్, ఉత్సాహాద్వయాచ్చే తిభావః, మె మమ వేగే పరాక్రమే పలాయనేచసన్నాహః ఉద్యో గః యావానస్తితావాన్వేగసన్నాహః తత్ర శత్రూణామగ్రే ప్రదర్శి తః, మయేతియోజ్యమ్ ॥ ౭౮ ॥—అహమితి ॥ కించ తస్మిన్రణే అ హమేకఏవనాన్యః కశ్చిదిత్యర్థః, అపరైరన్యైరననుష్ఠితాం అకృతా

స్థాతుమపారయన్నవివరీకంధరో గిరమేవంవిజ్ఞాప యామాస ॥ ౭౭ ॥ రోదఃప్రసారిభ్రసితంమయాచ క్రేధురిద్విషామ్ । యావాన్మేవేగసన్నాహస్తావాంస్త త్ర ప్రదర్శితః ॥ ౭౮ ॥ అహమేకోఽరణే తస్మిన్నప రైరననుష్ఠితామ్ । రథిసారథిపత్తిత్వేరచయామిస్మక

ధరః తిర్యక్కృతకంఠః ఏవంగిరంవిజ్ఞాపయామాస + జ్ఞానియోగకర ణె చురాదిర్ణ్యంతాల్లిట్ ॥౭౭॥—రోదఃప్రసారీతి । మయాద్విషాం ధురి అగ్రేరోదః ప్రసారిద్యావాభూమివ్యాప్తంధ్వనితం క్ష్వేళాత్మ ప్ర ర్యాయర్థమస్తుప్రసారిభ్రసితం యథాతథారోదఃరోదసంచక్రేడుకృఞ్కర ణేకర్మణిలిట్ తత్రయుద్ధె మెవేగసన్నాహః యావాన్శర మోచనే తత్త్వతస్తు పలాయనేతావాన్ ఛత్రపదేతేభ్యః పరిమాణే వతు బిత్యభయత్రాపివతుప్ ఆసర్వనామ్న ఇత్యాకారః ప్రదర్శితః॥ ౭౮ ॥—అహమితి ॥ తస్మిన్రణే ఏకః అసహాయః అహంఅపరైరి తరైః అననుష్ఠితాంరథిసారథిపత్తీనాంభావేతస్యభావస్త్వతలావితీత్వః

మనుచితత్వాత్ స్వస్యాప్యకరణీయాం చేత్యర్థః రథిత్వే సారథిత్వేప త్తిత్వే చేత్యర్థః పురనిర్గమనప్రవేశయోః యుద్ధే పలాయనసన్త్రాప హరణయో శ్చేతి వివేకః, కర్తృత్వానధికారం రచయామిస్మ ఆకరవం రథీ సారథిః పాదచారీ చాభవమిత్యర్థః, అత్ర వాచ్యకక్ష్యాయామప నేకసాధ్యే కర్మత్రయే ఏకస్యప్రవృత్త్యుపరాననుష్ఠితత్వేనసమర్థనా త్కావ్యలింగభేదః ॥ ౭౯ ॥—అపార్థమితి ॥ హేదేవస్వామిన్ బ హునోక్తేనకిం కిమపినేత్యర్థః; యద్యస్మాదాహవే యుద్ధే అరాతి మహాశత్రువిషయే మే మమసమ్బన్ధి కర్మయుద్ధం సారథ్యంచఅప గతః అర్థః ప్రయోజనం యస్మాత్తథోక్తం పార్థేనరహితంచనాసీత్ తస్మాత్కారణాత్పురోగ్రే విజయం జయం అర్జునంచ ఆధాయ విన్య స్య ఇమాం పురీంప్రతి పునః ఆగాం ఆగతవానస్మి కర్మనిష్ఫలంచే త్పార్థేనచేచ్చ జీవన్నపునరాగచ్ఛేయమేవేత్యర్థః ॥ ౮౦ ॥— ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారాం తాదృశీం శబ్దశక్తిమూలవ్యంజనయావా స్తవార్థప్రకాశినీం వచనానాం చాతురీం నైపుణ్యంనిశమ్య శ్రుత్వా

తృతాం ॥ ౭౯ ॥ దేవకింబహునా ॥వ॥ అపార్థంక
ర్మమేనాసీదాహవే మదరాతిషు। పురోవిజయమా
ధాయపునరాగాంపురీమిమామ్ ॥ ౮౦॥గ॥ ఇతితాదృ
శీంతస్యవచన చాతురీంనిశమ్యదురోదరవిహారప్రహార

కర్తృతాంకల్పయామి స్మకృపాసామర్థ్యేన్యాంతాల్లట్ ॥ ౭౯॥—॥ హేదేవబహునా బహూక్తేనకిం ॥ అపార్థమితి ॥ యత్ యస్మాత్ కారణాత్ అరాతిమహాశత్రుషు మేకర్మఅపార్థంప్రయోజనరహితం అ ర్జునరహితంచ నాసీత్ అనభూవిలజ్ పురః అగ్రతః విజయంజయం అర్జునంచఆధాయ ఇమాంపురీం పునః ఆగాం ఇణ్గతౌలుజ్ ॥ ౮౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతితస్య ఉత్తరస్యవచనచాతురీం+గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్య ఇతి ష్యఞ్ షిత్వాన్ఙీష్ హలస్తద్ధితస్యేతియలోపః నిశమ్యదురోదర

యతీంద్రే యుధిష్ఠిరే దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం ప్రహారే ణ విహాయోత్తరప్రశంసాం బృహన్నళాప్రశంసయా కుపితవిరాటకృతప్రాశకతాడనేన యా వేదనా తామప్యవిగణయ్య అనాదృత్య తరళితేన కమ్పితేన శిరసా శ్లాఘమానే అభినందతి సతి మేదిన్యాః భూమేః పతిర్విరాటః వాసరవిరామస్య సాయంకాలస్య శంసినం సూచకం యామానాం చతుర్ణాం సమ్బంధినం శంఖరవమాకర్ణ్య సభాస్తారాన్ సభాజనాన్ యథోచితం తత్తదర్హోపచారం యథాతథా విసృజ్య అనుజ్ఞాప్య మోదేన పుత్రజయజన్యసంతోషేణ ఉపలక్షితస్సుధేష్ణాయాః ఉత్తరస్య మాతుస్సమ్బంధినం (ప్రా)సాదం సౌధమాససాద ప్రవివేశ పుత్రేణ సహేతి శేషః ॥౮౧॥— సుతేతి ॥ సోదరాణాం కీచకానాం అత్యయాన్నాశాద్ధేతోః చ్యుతాని గళితాన్యఖిలాని నిశ్శేషాణి బాష్ప

వేదనామప్యవిగణయ్యతరళితేన శిరసాశ్లాఘమానే
యతీంద్రే వాసరవిరామశంసినం యామశంఖరవమాక
ర్ణ్య యథోచితం సభాస్తారాన్ విసృజ్య మేదినీప
తిర్మోదేన సుధేష్ణా (ప్రా)సాదమాససాద॥౮౧॥ప॥
సుతావలోకేనన రేంద్రసుభ్రువశ్చ్యుతాఖిలాశ్రుష్వపి

శే ప్రహారేణ॥ని॥దురోదరౌ ద్యూతకారే పణేద్యూతేదురోదురోదర మిత్యమరః యా వేదనా తామప్య విగణయ్య యతీంద్రే యుధిష్ఠిరే తరళితేన శిరసా శ్లాఘమానే సతి వాసరవిరామం దినావసానం శంసతీతి తం యామశంఖస్య రవం ధ్వనిం ఆకర్ణ్య యథోచితం యథాయోగ్యం సభాస్తారాన్ ॥ని॥ సభాసదస్సభాస్తారా ఇత్యమరః విసృజ్య మేదినీపతిః విరాటః మోదేన సుధేష్ణాయాః (ప్రా)సాదం ఆససాద + షద్ల విశరణ గత్యవసాదనేషు లిట్ ॥౮౧॥ సుతేతి ॥ నరేంద్రసుభ్రువః సుధేష్ణాయాః సుతస్య ఉత్తరస్యావలోకేన దర్శనేన సోదరాణాం భ్రాతౄణాం అత్యయాత్ నాశాత్ చ్యుతాఖిలాశ్రుష్వపి గళితనిఖిలబాష్పేష్వపి వి

జలానియేషు తథోక్తేష్వపి నరే దీనుభ్రున్మనుష్యధ్వేష్టా మహాః విలోచన
యోః అంగాః అంగాఖ్యాః జ [illegible] ఉపమా
భి ప్రాయమాతాత్, తేషు అతివృష్టి [illegible] దేశవృద్ధ్యైసులస్యోత్త
రస్యావలోకనేన దర్శనేన విభాండకాపత్యస్య ఋష్యశృంగస్య మనసే
ర్విజృంభణాప ఆవిర్భావేణైవాచరితం అవృష్ట్యుంతరాయితం కృజస్త్రా
త్కార్తరిక్తః, ఋశ్యశృంగాగమేవ అంగదేశేష్వేవ ఉత్తరావలో
కనేన పుధేష్టానేత్రియోః రానందబాష్పాణాం పతివృష్టిగాసీదిత్యర్థః,
ఋశ్యశృంగాగమాన్మహాతివృష్టిభావతిత్యాగమసద్ధ అత్రానందబా
ష్పవృష్టిముత్తానవలోకనయోః కార్యకారణయోరుక్తేహేతుత్వలంకార
స్తస్య చోపమయాసహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ వంశస్థం॥౭౩
అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్దివసే ఆత్మజస్యముఖాత్ వచ
నాదమీషాం కంకాదిసంజ్ఞానాం పాండవానాంయాథార్థ్యేనం [illegible] త్వం
పాండవత్వంయుధిష్ఠిరత్వాదికం అవగమ్య జ్ఞాత్వా చకితచకితః సేవాప

సోదరాత్మయాత్ । విలోచనాంగేష్వతివృష్టిసంప
దేవిభాండకాపత్యవిజృమ్భణాయితమ్ ॥౭౩॥ అన్యే
ద్యురాత్మజముఖాదమీషాంయాథార్థ్యమాసాద్య స
కితచకితః కుటుమ్బేన సహ విరాటః ప్రసన్నోస్త్రి సభా
మాగత్య విరాటో నామాంతరసన్నిధానాదిప [illegible]

లోచనాంగేషు నేత్రరూపావయవేషు అంగదేశేషు చ అతివృష్టిసంప
దే విభాండకాపత్యస్య ఋశ్యశృంగస్య విజృంభాయితమ్ ॥౭౩॥—
అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్దినే ఆత్మజస్య ఉత్తరస్య ము
ఖాత్ అమీషాం పాండవానాం యాథార్థ్యం యథార్థతాం అవ
గమ్య చకితచకితః కుటుంబేన సహ విరాటః ప్రసన్నోస్త్రిసభాంగతః
విరాటః నామాంతరాణాం అన్యనామ్నాం సన్నిధానాదివ ఏకంహా
యనం సంవత్సరంఅత్యంతం స్థాయోగద్వితీయా అనసూయద్భిః స్తైః

చారాదిభిః భీతిభీరుః + వివ్వాయోఽద్వాభ్యాణవః, కుటుమ్బేన కళత్ర
పుత్రాదినా సహ సచివాణ [illegible] సభాం [illegible] గతిః
విరాటస్య [illegible] కలాబ్ధ [illegible] జ్ఞా [illegible]
త్ నాంగల [illegible] [illegible] సర్ప
ద్భిః సమీపమనాగచ్ఛద్భిః సైన్యైస్సైన్యైః [illegible] పై
హైక పృథ్వీపతిం స్వీయ సమీపన్నైన (ప్రా) ప్తవతా సౌదర్యజనేన అను
జజనేన భీమాదిభిరితి యావత్ సముపాస్యమానస్య సేవ్యమానస్య
యుధిష్ఠిరస్య చరణావివ నళినే కమలే తయోః పలితం భావుకేన ధవళీ
భూతశిరోరుహేణ + ఆఢ్యసుభగేత్యాదినా ఖశిఖిత్ర్యాదరుద్వీణషదిత్యాది
నాముమ్, మౌళినా శిరసా మరాళయానః తరుణహంసస్య కేళీం లీ
లాం ఉల్లలయాంచకార ప్రకాశయామాస, ప్రణనామేత్యర్థః, అత్రా
న్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశలీలాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః
చరణనళినయోరితి రూపకోక్తిసితిఇతిద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥
సచోత్ప్రేక్షయా సంస్పృష్టః ॥ ౬౩ ॥ — తదేతి ॥ తదా విరాటపృథ్వీ
సమేకమనుపసర్పద్భిస్సైన్యైర్వశేషైః పృథ్వ్యాస
న్నైస సోదర్యజనేన సముపాస్యమానస్య యుధిష్ఠిర
స్య చరణనళినయోః పలితంభావుకేన మౌళినా మరా
ళయన కేళీముల్లలయాంచకార ॥ ౬౩ ॥ ప ॥ తదాను
సైన్యైః వశ్యైః పృథ్వ్యాసన్నేన సోదర్యాణాం జనేన విధ సోదరే ఇతి
యాపత్యరూపేవివక్షితే సమానస్య సభావః సోదరాద్యాదితియత్
సముపాస్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణనళినయోః పాదకమలయోః ప
లితంభావుకేన + కర్తరి భువ ఖిష్ణుచ్ ఖుకఞౌ ఇతి ఖుకఞ్ - రుద్విణషదితి
ముమ్ ॥ ని ॥ పలితం జరయా శౌక్ల్యమిత్యమరః మౌళినా శిరసా మరాళయా
నః హంసశ్రేష్ఠస్య కేళిం లీలాం ఉల్లలయాంచకార ప్రకాశయామాస
[illegible] ॥ ౬౩ ॥ తదేతి ॥ తదా [illegible]

సమయే తపసో యమస్య సుతః ధర్మరాజః స్మితస్య పాండరిమ్ణా ధావళ్యేన హేతునా అక్షక్షతిః పాశకప్రహారవ్రణ ఏవ హేతుర్యస్య తం ఉగ్రం భయఙ్కరం మహేన్ద్రప్రసూనోరర్జునస్య దృశి నేత్రే శోణిమానం విరాటే క్రోధేనారుణ్యం సునోదన్ నిరస్తవాన్, కిం చాక్షక్షతిహేతుం నిజకృతపాశకప్రహారజన్యముగ్రం ఇతికర్తవ్యతామూఢ్యేన భయఙ్కరం మాత్స్యస్య విరాటస్య చిత్తే నీలిమానం భయాన్ధత్వరూపమాలిన్యం సునోద, అత్రార్జునవిరాటాభ్యాం ధర్మరాజస్మితనైర్మల్యేన తదన్తఃప్రసాదానుమానాదనుమానాలంకారః ॥ ధర్మరాజస్మితధావళ్యవ్యాప్త్యా అర్జునలోచనారుణ్యవిరాటమానసమాలిన్యత్యాగపూర్వకం వైశద్య(ప్రా)ప్తిరూపతద్గుణాలఙ్కారద్వయేనాఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కీర్ణేన ప్రతీయత ఇత్యలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః, ఏవమమర్షత్రాసశాన్త్యోరర్జునవిరాటగతయోరసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగాఙ్గిభావేన సఙ్కరశ్చ అస్య చోక్తవ్యంగ్యానుమానాలఙ్కారసాపేక్షత్వాద్ద్వయోస్సంలక్ష్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగాఙ్గిభావేన సఙ్కర ఇత్యలం ప్రపఞ్చేన ॥ ౭౪ ॥— మాత్స్య ఇతి ॥ తతోఽనంతరం మాత్స్యః విరాటః ప్రముదితః సంతుష్టస్సన్ శౌరౌ శ్రీకృష్ణే అ

నాదత్స్మితపాండరిమ్ణా తపస్సుతోఽక్షక్షతిహేతుముగ్రం।
మహేన్ద్రసూనోర్దృశి శోణిమానం మాత్స్యస్య చిత్తే
పి చ నీలిమానమ్ ॥ ౭౪ ॥ వ॥ మాత్స్యస్తతః ప్రముదితో

స్సుతః ధర్మరాజః స్మితస్య పాండురిమ్ణా ధావళ్యేన పృథ్వాదిభ్య ఇతీమనిచ్ అక్షేణక్షతిః ప్రహారః హేతుః కారణం యస్య తం ఉగ్రం మహేన్ద్రసూనోరర్జునస్య దృశి లోచనే శోణిమానం ఆరుణ్యం మాత్స్యస్య విరాటస్య చిత్తేపి నీలిమానం చ నైల్యం చ సునోద పరిజహార నుద ప్రేరణే లిట్ ॥ ౭౪ ॥ —మాత్స్య ఇతి ॥ తతః మాత్స్యః విరాటః ప్రముదితస్సన్ శౌరౌ కృష్ణే సమేయుషి ఆగతే సతి అఖిలైస్సమస్తైర్జనం

ఖిలబంధువర్గైస్సహ సమేయుషి ప్రాప్తవతిసతి మహితే చంద్రతారాబలాదిగుణసంపత్త్యా శ్లాఘ్యే అహ్ని వాసరే కస్మింశ్చిత్ శిరీషస్య కుసుమాదపి మృద్వీం సుకుమారాం కన్యాముత్తరాం పార్థసూనోరభిమన్యోః ప్రథమాశ్రమస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమాశిలామవధిదేశదృషదం అతనుత చక్రే అభిమన్యవె కన్యాం ప్రాయచ్ఛదిత్యర్థః- అత్ర శిరీషకుసుమసుకుమారాయాః పరుషసీమా శిలాత్వవర్ణనాద్విరూపఘటనాత్మకవిషమప్రభేదః ఏవం పత్నీత్వస్య వ్యంగ్యస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమా శిలాత్వేన భంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యాయోక్త్యలఙ్కారః ద్వయోశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥౭౫॥

తథేతి ॥ సుధేష్ణా జాయాయస్యసఃసుధేష్ణాజానిస్సవిరాటః మాధవేన కృష్ణేన సహితేషు సమాధవేషు పార్థేషు ధర్మరాజాదిషు విషయె ఉపచారం పూజాం తథావిదధేచక్రే॥ యథా తే సకృష్ణాః పార్థాః తం ద్యూతేన సర్వస్వంహృత్వా తాదృగ్దుఃఖదాయినం గాంధారపతిం శకునిమేవ అత్యంతకృతః ఉపకారః యేనతథోక్తం జానీయుఃథా

మహితేహ్నికన్యాం శౌరౌసమేయుషిసహాఖిలబంధు
వర్గైః । మృద్వీంశిరీషకుసుమాదపిపార్థసూనోస్సీ
మాశిలామతనుతప్రథమాశ్రమస్య ॥ ౭౫ ॥ తథోప
చారంవిదధేసుధేష్ణాజానిస్సపార్థేషుసమాధవేషు ।

ధువర్గైస్సహ మహితేపూజ్యే అహ్నిదినె శిరీషకుసుమాదపి ॥ని॥ శిరీషస్తుకపీతన ఇత్యమరః ॥ మృద్వీం + వోతోగుణవచనాదితి ఙీష్, కన్యాం ఉత్తరాం పార్థస్యార్జునస్య సూనోస్సుతస్యాభిమన్యోః ప్రథమాశ్రమస్య బ్రహ్మచర్యాశ్రమస్య సీమా శిలాం అతనుత + తనువిస్తారే లఙ్, కన్యాం దదావిత్యర్థః ఏతావానేవ బ్రహ్మచర్యావధిః ఇతఊర్ధ్వం గృహస్థాశ్రమ ఇతిభావః ॥ ౭౫ ॥— తథేతి ॥ సుధేష్ణాజాయాయస్యసః సుధేష్ణాజానిః +జాయాయానిఙితిసమాసాంతోనిఙ్ లోపోవ్యోర్వలీతియలోపః సవిరాటః సమాధవేషు కృష్ణసహితేషు పార్థేషు పాండవేషు తేపాండవాః తం గాంధారపతిమేవ శకునిమే

వమేయః శకునినా రాజ్యాదభ్రంశనే ఈదృగ్విరాటోపచారస్య పరి
సక్త్యభావాదితిభావః- అత్ర శకునస్యపకారస్య గుణత్వవర్ణనాల్లే
శాలఙ్కారః- ఏవం విరాటేనోపకృతానాం శకునావుపకారసంభావ
నాదసంగత్యలఙ్కారః ద్వయోశ్చపూర్వవత్సంకరః * విరుద్ధం భిన్న
దేశత్వం కార్యహేత్వోరసంగతిరితిలక్షణమ్ ॥ లేశలక్షణంతూక్తమ్॥
౨౬ ॥—అథేతి ॥ అథ విరాటోపచారానంతరం హరిః శ్రీకృష్ణః,
ఏతాన్ కురూన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ ఉల్లాస్యతోషయిత్వా మాత్స్య
పురాత్ మందారప్రముఖాన్ కల్పాన్ సురవృక్షాన్ ఉల్లాస్య కి
సలయకుసుమాదిభిః ప్రకాశ్య వసంతః మాధవః నందనాదివ ను
యా ప్రస్థితవాన్ పూర్ణోపమాలఙ్కారః ॥ ౨౭ ॥ ******

ఇతిశ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందలితానందసాంద్రస్య కురవి
కులవంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌ చంపుభారతవ్యాఖ్యా
—॥నైలాస్యాఖ్యానే సప్తమస్తబకః॥—

తమేవగాంధారపతింయథాతే జానీయురత్యంతకృతో
పకారమ్ ॥ ౨౬ ॥ అథోల్లాస్యకురూనేతాన్ హరిర్మా
త్స్యపురాద్యయౌ । మందారప్రముఖాన్ కల్పాన్
వసంతఇవనందనాత్ ॥ ౨౭ ॥ ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ
—॥ చమ్పూభారతేసప్తమస్తబకః ॥—

వ అత్యంతంకృతఃఉపకారోయేనతం యథాజానీయుః + జ్ఞాఅవబోధ
నేలిఙ్ క్ర్యాదిభ్యఇతిశ్నా ఈహల్యఘోరితీకారః తథా ఉపచారం వి
దధే + డుధాఞ్ధారణపోషణయోఃలిట్ ॥ ౨౬ ॥—అథేతి ॥ అథా
నంతరం హరిః కృష్ణః ఏతాన్కురూన్ పాండవాన్ ఉల్లాస్యమాత్స్య
పురాత్ విరాటనగరాత్ వసంతః వసంతఋతుః మందారఃప్రము
ఖఃఆదిర్యేషాంతాన్కల్పాన్కల్పవృక్షాన్॥ని॥పంచైతేదేవతరవోమం
దారఃపారిజాతకః। సంతానఃకల్పవృక్షశ్చపుంసివాహరిచందనమిత్యమ
రః॥ఉల్లాస్యనందనాదివనాదనవనాదివయయా+యాప్రాపణేలిట్॥౨౭॥
ఇత్యంబాళరామసూరివిరచితాయాంచంపుభారతోజ్జీవిన్యాం ౭ స్తబకః

శ్రీరస్తు

అథాష్టమ స్తబక ప్రారంభః.

తావదితి ॥ తావత్తదానీం ప్రకోష్ఠస్య కూర్పరాధోభాగస్యఅంగణే అగ్రభాగే హస్తఇతియావత్ ॥ ని ॥ ప్రకోష్ఠఃకూర్పరాదధః ఇత్యమరః ॥ కూర్పరో బాహుమధ్యగ్రంధిః ఏకాం జ్యాం శింజినీం యుధి యుద్ధే నర్తకీం చంచలామాకర్షణవిమోచనాభ్యామితిభావః కర్తుంఅపరామన్యాంజ్యాం భువం ॥ ని ॥ జ్యామౌర్వీమాతృభూమిషు ఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ భుజభువి బాహుదేశే స్థాస్నుం స్థిరతరాం కర్తుంచ కౌతుకవతాకుతూహలవతా పాండోస్సుతేన ధర్మరాజేన ఆహూతాశ్చారసచివాదిద్వారా ఆకారితాః క్షితిపాః రాజానః తత్తద్దేశ్యాః ఉన్మదైస్సైన్యద్విపైస్సేనాగజైరుపలక్షితాః విరాటనగరీం ప్రావృడ్వాసరాణాంవార్షికదినానాంసంచయాస్సమూహాఃఘనైర్మేఘైరుపలక్షితాః మహీధ్రస్తటీం తటమివ ప్రాపుః-ఉపమాలఙ్కారః ॥ యత్తుప్రకోష్ఠాంగణఇత్యత్ర ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరేఇత్యమరఇతినృసింహేన కోశలేఖనంతదబోధాత్- యతః ప్ర

తావత్పాండుసుతేనకౌతుకవతాకర్తుం ప్రకోష్ఠాంగ

ణే జ్యామేకాంయుధినర్తకీం భుజభువిస్థాస్నుం చిర

స్యాపరామ్।ఆహూతాఃక్షితిపావిరాటనగరీంసైన్యద్వి

తావదితి ॥ తావత్ కౌతుకవతా కుతూహలినా ॥ ని ॥కౌతూహలంకౌతుకంచకుతుకంచకుతూహలమిత్యమరః ॥ పాండుసుతేన ధర్మరాజే యుధి ఏకాం జ్యాం శిజనీం ప్రకోష్ఠాంగణే నర్తకీం +శిల్పినిష్ణాన్నితిష్ఠ్యకా షిత్వాన్ఙీష్ కర్తుం అపరాంజ్యాం భూమిం ॥ ని ॥ జ్యామౌర్వీమాతృభూమిష్విత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ భుజభువి

కోష్ఠేవిస్తృతకరే హస్తోముష్ట్యాతుబద్ధయా । సరత్నిస్స్యాదరత్నిస్తు నిష్కనిష్ఠేనముష్టినా ఇతివిస్తృతకరేప్రకోష్ఠేహస్తః బద్ధయాముష్ట్యా తు సహస్తః రత్నిః నిష్కనిష్ఠేనముష్టినా అరత్నిరితి మానవిశేషనిర్ణయాద్యైవ తత్ర ప్రకోష్ఠగ్రహణాత్ తదర్థనిర్ణయస్తు వస్తుల్లిఖితఏవేతిస్పష్టం కోశార్థకోవిదానామిత్యలమసదాపాదేన ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౧ ॥—సేనానామితి ॥ పార్థః ధర్మరాజఃయుద్ధాయ యుద్ధంకర్తుం + క్రియార్థేత్యాదినాచతుర్థీ, యావతీః సేనానామక్షౌహిణీః యత్సంఖ్యాకా అక్షౌహిణీస్సేనా ఇత్యర్థః- దధౌసంగ్రహీతవాన్ చతసృభిరధికాస్తావతీస్సప్తసేనానామక్షౌహిణీః ఏకాదశేత్యర్థః. ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనః దధౌ అత్ర ధర్మరాజాక్షౌహిణీనాం సప్తత్వం ప్రసిద్ధ్యాత్రిగ్రాహ్యమితిసన్న్యాసపదత్వదోషః, అ

పైరున్నమ్రైః ప్రావృడ్వాసరసంచయాఇవఘనైః పృ
థుమహాద్రిస్తటీమ్ ॥ ౨ ॥ సేనానాం యావతీః పా
ర్థోయుద్ధాయాక్షౌహిణీర్దధౌ । ధార్తరాష్ట్రశ్చ

చిరస్య స్థాస్నుం + గ్లాజిస్థశ్చక్స్నురితిక్స్నుః కోస్నుర్గిత్వాన్నష్ఠ ఈకారః ॥ ౨ ॥ స్థాస్నుస్థిరతరస్థేయానిత్యమరః ॥ కర్తుం అహూతా ఆకారితాః క్షితిపాః రాజానః ఉన్నతైస్సైన్యైర్దీప్తైస్సేనాగజైః విరాటనగరీం ప్రావృడ్వాసరసంచయాః వర్షాకాలదినసమూహాః ఘనైర్మేఘైః మహాద్రేస్తటీమివ ఆపుః + ఆప్లవ్యాప్తౌలిట్ ॥ ౧॥ సేనానామితి ॥ పార్థః ధర్మరాజః యుద్ధాయ సేనానాం యావతీః యత్పరిమాణాః అక్షౌహిణీఃదధౌ + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోర్లిట్; ధార్తరాష్ట్రః పునః దుర్యోధనస్తు చతసృభిః అధికాస్తావతీఃఅక్షౌహిణీఃదధౌ ఏతేషాం సప్త తేషామేకాదశేతిభారతే ॥ ౨ ॥ ఏకేభైకరథాత్ర్యశ్వాపత్తిఃపంచపదాతికా । పత్త్యంగైస్త్రిగుణైస్సర్వైః క్రమాదాఖ్యాయథోత్తరమ్ । సేనాముఖంగుల్మగణౌ వాహినీపృతనా

నుష్టుప్ఛందః (౧) ॥ ౨ ॥—ఉక్తేతి ॥ తతః ఉఘమోస్మైనాసంగ్రహా నంతరం పార్థః ధర్మరాజః ఉక్తః ... ...పచారపరితు ష్టేన స్వేన దుర్యోధనస్య సాహ్యాకరణానంవాగ్రూపః యేనతథోక్తం శల్యం ప్రతి హేమాతుల మాతృసోదరత్వమాసమంతాత్ క్షేపః నిస్తా యస్యాస్తయావాచా నింద్యాప్రతిపాదకవాక్యనేత్యర్థః ॥ ని ॥ క్షే పోవిలంబేనిందాయామితివిశ్వః । యుద్ధే కర్ణార్జునయుద్ధసమయే భానుసుతస్య కర్ణస్య హృదయంమనః వక్షశ్చవితర్క ఛిందన్నన్ అన్వర్థతాం శల్యఇతిసార్థకనామకత్వం ఆచరకురుష్వ- ఆత్మనఇతి శేషః + చరంతేఃప్రార్థనాయాంలోట్ ॥ ని ॥ వాపుంసిశల్యం శంకుర్నేత్యమరః ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణఉవాచ ప్రతిజ్ఞాతదుర్యోధ నసాహ్యస్య శల్యస్య ప్రతిజ్ఞాభంగభయేన తావన్మాత్రం తమయాచ దిత్యర్థః- మహతామాత్మ విపత్తావపి పరేభంగాత్సంరక్షణీయాఏవే తిభావః (౨) యత్తు మానాస్తితులాతవార్జునేన సామ్యంయస్యేతివ్యు త్పత్తిసిద్ధామన్వర్థతామాచరేత్యన్వర్థత్వం మాతులసంజ్ఞాయాఏవా

తస్కృభిస్తావతీరధికాఃపునః ॥ ౨ ॥ ఉద్వాధ్వవృత్తాంత

మువాచశల్యంపార్థ స్తతో భానుసుతస్యయుద్ధే । ఆ

చమూః । అనీకినీదశానీకిన్యక్షౌహిణీత్యమరః ॥ ౨ ॥—ఉక్తేతి ॥ త తః పార్థః ధర్మరాజః ఉక్తః ఉద్వవృత్తాంతో యేనతం శల్యం ఉవా చ + వచపరిభాషణేలిట్ హేమాతుల భానుసుతస్యకర్ణస్యయుద్ధే ఆక్షేపవాచానిరసనవాచా హృదయంవితర్కతనూకుర్వన్ అన్వర్థతాం

(౧) పాండవానాంసప్తాక్షౌహిణీసంఖ్యాకంకౌరవాణామేకాదశాక్షౌ హిణీసంఖ్యాకంబలమితివివేకః । ఇయంసంఖ్యాత్వాకారితాగతానాం కురుపాండవపక్షపాతసమాగతానిత్వ సంఖ్యానిసైన్యానీతిబోధ్యం ॥

(౨) నను కథమస్య భావివృత్తాన్తపరిజ్ఞానమితిచెత్, ప్రతిభావ త్తాలేన తదనుమితమిత్యనుసంధేయమ్ ॥

హన్నృసింహాః- తన్న ఆయుధసాధ్యతక్షణబోధకస్య వితక్షన్నితి పద స్య స్వారస్యభంగాపత్తేః-వరంతు మా-తులాఇతీతితంత్రేణ ఛేదమాశ్రి త్య హేకర్ణ- తవ అర్జునేన తులాసామ్యం మా నాస్తి ఇత్యుక్తప్రకారయా ఆక్షేపవాచేతియోజయితుంశక్యమితి ప్రాహుః ॥ ౩ ॥— ॥

అథేత్యాద్యుత్తరేణైకవాక్యమ్ ॥౪॥భద్రేయేతి ॥ అథయుధిష్ఠిరప్రార్థనానంతరం సత్యఃసంగరః ప్రతిజ్ఞాయస్యతథోక్తోపీతి అపిరప్రయుక్తోపి కమపరాధలవం మమపశ్యసీత్యాదావివ యోజ్యః మద్రాధిపశ్శల్యః భగిన్యాఃఅపత్యేషు భాగినేయేషు ధర్మరాజాదిషు వత్సలతయా ప్రేమ్ణా తథా సూర్యసుతస్య హృదయమాక్షేపవాచాతక్షిష్యామీతి అభ్యుపగమ్య అంగీకృత్య ప్రతిశ్రుత్యేతిపాఠేప్యేషఏవార్థః॥ హేపార్థ తవ భద్రాయ మాం నిద్రాం ముంచతీతితథోక్తం ప్రవణంవిద్ధి జానీహి ఇతిబ్రువన్ సన్ పార్థాద్ధర్మరాజాత్ దుర్యోధనస్య అంతికం సమీపంప్రతి ద్రాక్ సత్వరం యయౌ గతవాన్ ఆ-

క్షేపవాచాహృదయంవితక్షన్నన్వర్థతామాచరమాతు
లేతి ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ అథ భాగినేయవత్సలతయా సత్య
సంగరస్తథేతి ప్రతిశ్రుత్య ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ భద్రాయ తవ
మాంవిద్ధినిద్రాముచమితిబ్రువన్ । మద్రాధిపోయ

శంసతాం శరతాంవా ॥ ని ॥ శల్యంశంకౌశరేఇతివిశ్వః ॥ ఆచర + చరగతిభక్షణయోః లోట్, ఇతిఉవాచేత్యర్థః ॥ ౩ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం భాగినేయే వత్సలతయా సత్యసంగరః సత్యప్రతిజ్ఞః తథేతి ప్రతిశ్రుత్య అంగీకృత్య ॥౪॥భద్రాయేతి॥ సమద్రాధిపశ్శల్యః తవ భద్రాయ మాం నిద్రాముచం జాగరూకం విద్ధి + విదజ్ఞానేలోట్, హుఝల్భ్యోహేర్ధిరితిధిః ఇతిబ్రువన్ సన్ పార్థాత్ ధర్మరాజాత్ ద్రాక్శీఘ్రం దుర్యోధనస్య అంతికం నికటంయయౌ + యా ప్రా

టానుప్రాసః ॥ ౫ ॥ —— ॥ తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ సాహాయ్యేతి ॥ తదనంతరం శల్యగమనానంతరం వలారేరిన్ద్రస్య సూనురర్జునః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం యుద్ధే సాహాయ్యే వరీతుం కామో యస్య తస్య అజాతశత్రోః ధర్మరాజస్య గాం వాచం ఉక్త్వా శిరసా మవతంసయన్ శిరసి కుర్వన్ సన్ తుంగాన్యున్నతాని ధ్వజాని యస్యాం తాం ద్వారవతీం ద్వారకానగరం ప్రత్యయాసీత్ ప్రాపయాతేః కర్తరి లుఙ్ - వరీతు కామో వలవైరిసూనురిత్యర్జున విశేషణతయా పాఠాంతరమ్ ॥ ౬ ॥—॥ తత్రేతి ॥ తత్ర ద్వారకాయాం కుంజరకుమారస్య కరికలభస్యేవ కోమలః సుకుమారః చంక్రమవిలాసః గమనవిలాసః యస్య తథోక్తస్య చిరాద్దృష్టస్య కురుకుంజరస్యార్జునస్య విలోకనాయ తం విలోకితుమిత్యర్థః జనాః వీథీషు సంక్షుభిరే ॥ ౭ ॥

యాపాఠాత్సదాప్రదుర్వ్యాధనాంతికం॥౫॥తదనంతరం॥
॥ప॥సాహాయ్యే యుద్ధే సరసీరుహాక్షం వరీతుకామస్య వ
లారిసూనుః । అజాతశత్రోరవతంసయన్ గాం తుంగధ్వ
జాం ద్వారవతీమయాసీత్ ॥ ౬ ॥గ॥ తత్ర చిరదృష్టస్య
కురుకుంజరస్య కుంజర కుమారకోమలచఙ్క్రమ
విలాసస్య తస్య విలోకనాయ వీథీషు జనాస్సంక్షుభ

వణౌలిట్ ॥ ౫ ।—సాహాయ్యేతి ॥ యుద్ధే సాహాయ్యే సహాయభావాయ సరసీరుహాక్షం కృష్ణం వరీతుకామః వలవైరిసూనుః అర్జునః అజాతశత్రోర్ధర్మరాజస్య గాం వాచం అవతంసయన్ శేఖరయన్ సన్ తుంగధ్వజాం ఉన్నతపతాకాం ద్వారవతీం అయాసీత్ + యా ప్రాపణే లుఙ్ ॥ ౬ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర ద్వారకాయాం చిరదృష్టస్య కురుకుంజరస్య అర్జునస్య కోమలస్య మృదులస్య చఙ్క్రమస్య పాదన్యాసస్య విలోకనాయ దర్శనాయ వీథీషు పీథీషు జనాః సంక్షుభిరే + క్షుభ సంచలనే ఇతి ధాతుః చేతి ధాత్వం॥౭॥హేతుమితి ॥ సుభద్రాయాః హ

హేతుమితి ॥ సుభద్రాయాః హరణే హేతుం తస్యార్జునస్య ఇమాం తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం నైర్మల్యం విపరీతలక్షణయా కపటయతిత్వమిత్యర్థః హృది మనసి కుర్వతీనాం ఆలోచయన్తీనాం అతఏవ గవాక్షాణాం మార్గైః రంధ్రమార్గైః కృతం వీక్షణం అర్జునదర్శనం యాభిస్తాసాం స్త్రీణాం ద్వారకాజనానాం ముఖస్యేన్దోశ్చన్ద్రస్య స్మితమేవ చంద్రికా౽భూత్- అయమేవ సకపటసన్యాసీ సుభద్రామపహృతవానితి స్మేరాననా బభూవురిత్యర్థః- అత్రార్జునకపటసన్యాసచిన్తన తదవలోకనయోర్విశేషణగత్యా హాసనహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య పరంపరితరూపకేణ సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౮ ॥—॥ దౌవారికైరితి ॥ తత్ర తదానీం దౌవారికైర్దత్తమార్గః; ద్వారపాలకదత్తమార్గస్సన్నంతః ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః- సో౽ర్జునో౽నికేతనస్య మధ్యే శయనగృహస్య మధ్యే నిద్రాయమాణస్య స్వపతః- శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సంబంధితస్మాత్ శ్రీకృష్ణచరణాత్ స్యందిన్యాః ప్రవహంత్యాః సింధోః గంగాయాః చ్యుతస్యగ

భూవుః॥ ౭ ॥ ప ॥ హేతుంసుభద్రాహరణే తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం హృది కుర్వతీనామ్ । గవాక్షమార్గైః కృతవీక్షణానాం స్త్రీణాం ముఖేన్దోస్స్మితచన్ద్రికా౽భూత్ ॥ ౮ ॥ ప ॥ దౌవారికైస్తత్ర స దత్తమార్గో నిద్రాయమాణస్య నికేతమధ్యే । శౌరేరుపాగాచ్చరణో

రణౌ హేతుం కారణం తదీయాం అర్జునసంబంధినీం యతిత్వస్య సిద్ధిం హృది మనసి కుర్వతీనాం అతఏవ గవాక్షాణాం వాతాయనానాం మార్గైః కృతవీక్షణానాం స్త్రీణాం ముఖేన్దోః స్మితచంద్రికా౽భూత్ ॥ ౮ ॥— ॥ ౯ ॥ దౌవారికైరితి ॥ తత్ర దౌవారికైః ద్వారి నియుక్తైః+తత్ర నియుక్త ఇతి ఠక్ ద్వారాదీనాంచేత్యైచ్ నికేతమధ్యే నిద్రాయమాణస్య నిద్రాణస్య శౌరేః కృష్ణస్య తస్మాచ్చరణాత్స్యందనీయా సింధుః

శితస్య కూర్మస్యేవ శొభాయస్యతథొ క్రాంతమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా
చరణస్య ఉపధానం ఉపబర్హం వర్తులం ఉపాగాత్ తత్సమీపం
ప్రాప్తవాన్ ॥ ౯ ॥—॥ యస్యేతి ॥ యుధియుద్ధేసాహ్యంసహాయ
తాం అర్థీయాచిష్యమాణః- అకేనొర్భవిష్యదాధమర్ణ్య యోరితి
కృద్యోగషష్ఠీ ప్రతిషేధః- అతఏవ ప్రథమం అర్జునాత్పూర్వమేవస
మేత్య ఆగత్యయస్యశౌరేః మాళెశ్శీరసః సవిధేసమీపె అధిమౌళిస
విధం +విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-తిష్ఠన్ వర్తమానః కురూద్వహస్య
ధృతరాష్ట్రస్య సుతఃదుర్యోధనః నిజెమనసితస్యశౌరేః కుంతలెకచే
పిద్వయోః వక్రిమాణం కౌటిల్యంతత్తారతమ్యమితియావత్ - పరీక్షితు
ముత్సుకతాం ఔత్సుక్యందధానఇవెత్యుత్ప్రేక్షారేజె ॥ ౧౦ ॥—నిమీ
లనేతి ॥ నిమీలనేననిమిషెణ ఆలింగితంసంగతంనెత్రయోర్యుగ్మంయ
పధానంతత్స్వందిసింధుచ్యుతకూర్మశోభమ్ ॥ ౯ ॥
వ ॥ యస్యాధిమౌలిసవి(ధం)ధే) ప్రథమంసమేత్యతి
ష్ఠన్కురూద్వహసుతొయుధిసాహ్యమర్థీ । రెజెపరీ
క్షితుమివౌత్సుకతాందధానస్తత్కుంతలే నిజమనస్య
పివక్రిమాణమ్ ॥ ౧౦ ॥ వ ॥నిమీలనాలింగితనెత్రయు
నదీశస్యాశ్చ్యుతస్యగలితస్య కూర్మస్యశోభేవ శొభాయస్యతచ్చరణ
స్య ఉపధానం॥ని॥ఉపధానంతూపబర్హమిత్యమరః- ఉపాగాత్ +ఇ
ణ్గతౌలుఙ్ ॥౯ ॥—॥ యస్యేతి ॥ యస్యకృష్ణస్య అధిమౌళిమౌళేః వి
భక్త్యర్థేవ్యయీభావః సవిధెసమీపె ప్రథమంసేత్యతిష్ఠన్ యుధి
సాహ్యం అర్థీయాచన్ కురూద్వహసుతః దుర్యోధనః తస్యభగవ
తః కుంతలేనిజెమనస్యపి వక్రిమాణంవక్రతాం+పృథ్వాదిత్వాదిమని
చ్ పరీక్షితుం ఉత్సుకతాం దధానఇవరేజె+రాజృదీప్తౌలిట్ ఫణాంచస
ప్తానామిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥౧౦ ॥—॥ నిమీలనేతి ॥ నిమీలనేన
ఆలింగితం నేత్రయోర్యుగ్మం యస్యసతథాభూతః నితరాంనిస్పందదే

స్యతథోక్తః నిస్పందః నిశ్చలః దేహః యస్యసః యశ్శౌరిః స్వస్యాత్మనః ధ్యానశైల్యాద్విగళితవేద్యాంతరమైక్యానుసంధానేనయత్సుఖం బ్రహ్మానందః తదాస్థితానాం (ప్రా) ప్తవతాం తపస్వినాంయోగినాం సంఘమనుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా నితరాంబభౌ రేజె ॥ ౧౧ ॥— దేవీతి ॥ దేవ్యాః రుక్మిణ్యాః కుచాత్ యస్యశౌరేస్సంబంధినియదీయేకపోలఫలకఇవతిష్ఠన్ సక్తశ్చుంబనసమయెలగ్నః ఘుసృణేనకుంకుమేన క్లృప్తః లిఖితః మకరః మకరాకృతిరేఖాస్వాంమకరఏవ అఙ్కః యస్మిన్తాదృశంధ్వజం యస్యతస్య మన్మథస్య అరేశ్శంభోర్జయినేవిజయాయార్జునాయసిద్ధిం కాంక్షితార్థసాఫల్యం విశ్రాణయ దదస్వఇతికర్ణమూలేవిజ్ఞాపయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా- విరురుచేరరాజ - మీనధ్వజే ఇతిపాఠః ప్రకృతమకరేనాప్యుపమానోత్ప్రేక్షయాఅసంగతార్థకత్వాదుపేక్ష్యః మీనకేతనఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాన్మకరఏవ మీనఇత్యు

శ్లో॥ నిస్పందదేహోనితరాంబభౌయః । స్వధ్యానశై
లసుఖమాస్థితానాంతపస్వినాంసంఘమివానుకుర్వన్ ॥౧౧॥

ప॥ దేవీకుచాద్విపురుచేఘుసృణేనక్లృప్తస్సక్తఃకపోలఫ
లకేమకరోయదీయే । స్వాంకధ్వజారిజయినేవిజయా
యసిద్ధిం విశ్రాణయేతినిగదన్నివకర్ణమూలే ॥౧౨॥

హః నిశ్చలశరీరః అతఏవయః భగవాన్ స్వధ్యానస్యశైల్యాసద్వృత్త్యా స్వభావేనవా॥ శీలంస్వభావేసద్వృత్తావిత్యమరః+స్వార్థేష్యఞ్ షిత్వాన్ఙీష్ యత్సుఖంతదాస్థితానాం తపస్వినాం సంఘంఅనుకుర్వన్నివ బభౌ+భాదీప్తౌ లిట్ ॥౧౧ ॥—। దేవీకుచాదితి ॥ ఘుసృణేన క్లృప్తః యదీయేకృష్ణసంబంధిని కపోలఫలకే దేవ్యాః రుక్మిణ్యాః కుచాత్ సక్తః మకరః మకరాకృతిః పత్రవిశేషః మీనధ్వజస్య మన్మథస్యారిరీశ్వరః తస్యజయినే విజయాయ అర్జునాయసిద్ధిం కార్యసిద్ధిం విశ్రాణయ+శ్రాణదానేణ్యన్తాల్లోట్ ఇతికర్ణమూలేనిగదన్నివవి

పదవ్యాఖ్యానాత్కథంచిత్సంగమనేపి పర్యాయభంగాఖ్యదోషాపత్తి
రితి ॥ ౧౨ ॥ —॥ పాశ్చాత్యేతి ॥ యస్మాదిః పశ్చాద్భవః పాశ్చా
త్యఃపశ్చిమః పాథోనిధిస్సముద్రస్తస్య పార్శ్వభాగేసలిలస్య పూ
రైః ప్రవాహైః కృష్టంసంపూర్యసజాతీనాం సకలానాం మేఘానాం
యూథాత్ బృందాత్ చ్యుతింభ్రంశం అప్రాప్తస్యప్రాప్తస్య ఘనశాబ
కస్య మేఘబాలకస్య క్రమంరీతిం దధౌ కృతవాన్ అత్ర అన్యక్రమ
స్య అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశక్రమాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధ
నిబంధనో నిదర్శనాలంకారః యస్మాత్ప్రాగ్భవః పూర్వో యశ్చాబ్ధి
స్తస్యశౌరేరితిపూర్వశ్లోకన్వేతవి (౧)స్త్యేయమ ॥ ౧౩ ॥ —॥తత ఇతి॥
తతః దుర్యోధనార్జునాగమనానంతరం ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన శ్రీ
కృష్ణేన తయోర్దుర్యోధనస్యార్జునస్య చ ద్వయోః క్రమేణ ప్రథమం
అభ్యాగమనేన ప్రథమం దర్శనేన చ దానహేతుభ్యాం కృత్వా

ప॥ పాశ్చాత్యపాథోనిధిపార్శ్వభాగే సంపూర్యకృ
ష్టంసలిలస్యపూరైః । (స)జాతియూథాచ్చ్యుతి
మాశ్రిత్య క్రమందధౌ యో ఘనశాబకస్య ॥ ౧౩ ॥

గ ॥ తతః ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన యోః ప్రథమాగ

రురుచే+రుచదీప్తావభిప్రీతౌ చలిట్ ॥౧౨॥ —॥ పాశ్చాత్యేతి॥పాశ్చా
త్యస్య+దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యగితి త్యక్ పాథోనిధేస్సముద్రస్యపా
ర్శ్వభాగేసలిలస్య పూరైః ప్రవాహైః కృష్టంసంపూర్యస్వజాతి
యూథాత్ సంఘాత్ చ్యుతింభ్రంశనం అశ్రితస్య ఘనశాబకస్యమే
ఘశిశోః॥ని॥పృథుకశ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః క్రమం యః భగవాన్+దధౌ
డుధాఞ్ లిట్ ॥ ౧౩ ॥ —॥ తత ఇతి ॥ తతః ప్రబుద్ధేన తేన ప్రథమా
భ్యా మభ్యాగమనదర్శనాభ్యాం కృత్యసామ్యం క్రియాసామ్యం మ
నసికృత్య నిశ్చిత్య +అనఖ్యాధానఉరసిమనసీఇతి గతిసంజ్ఞాప్రగతిప్రా

---

(౧) ఉత్తరవాక్యస్థేన తేనేతితృతీయాంతేనాన్వయో యుక్తః॥

సాహ్యకరణవిషయేసామ్యం తౌల్యం మనసికృత్య హృదినిధాయేత్యర్థః రణాంగణే గృహీతహేతీనాం ధృతాయుధానాం నవకోటిరూపా సంఖ్యా ఏషామస్తీతి తద్వతాం గోపకుమారాణాం నారాయణగోపాలాఖ్యానాం కదమ్బేన బృందేన తదాత్మకేనేత్యర్థః ఏవమగ్రేపి కేనచిదంశేన ఏకేనభాగేన కేవలం నిరాయుధం యథాతథా సన్నిధానం యస్య తేన సమీపే వర్తమానేనేత్యర్థః స్వేనాపి కేనచిదంశేన పరిపూరితః నిజః స్వీయః మనోరథః సాహ్యకరణరూపః- యయోస్తౌ సుయోధనధనంజయౌ దుర్యోధనార్జునౌ స్వస్యస్వస్యచ ఆవాసః నివాసభూతాం కటకభువం(౧) విరాటపురప్రదేశం హాస్తినపురప్రదేశంచ ఆసేదతుః ప్రాప్తవంతౌ౧౮ సేనేతి ॥ హరిశ్శ్రీకృష్ణశ్శ్రీతనయః అర్జునశ్చ తౌ ద్వౌ సేనాసుధ

మానదర్శనాభ్యాం కృత్వా సామ్యం మనసికృత్య రణాంగ
ణగృహీతహేతీనాం నవకోటిసంఖ్యా(వతా)కానా)ం
గోపకుమారాణాం కదంబేన కేనచిదంశేన కేవలసన్ని
ధానేన స్వేనాపి కేనచిదంశేన పరిపూరితనిజమనోరథౌ
సుయోధనధనంజయావాసకటకభువమాసేదతుః॥౧౮॥
ప॥ సేనాగజేంద్రమదసౌరభవీచివేగనిర్ధూత గాంగ్రి

ధయ ఇతి సమాసః సమాసే౽నఞ్పూర్వే ఇతి ల్యప్ రణాంగణే గృహీతహేతీనాం గృహీతశస్త్రాణాం॥ని॥ రవేరర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలాచ హేతయ ఇత్యమరః నవకోటిసంఖ్యాకానాం గోపకుమారాణాం కదంబేన సమూహేన కేనచిదంశేన కేవలసన్నిధానేన ఆయుధరహితేన స్వేనాపి ఆత్మనాపి కేనచిదంశేన పరిపూరితః మనోరథః యయోస్తౌ సుయోధనధనంజయౌ దుర్యోధనార్జునౌ స్వయోరావాసభూతాం కటకభువం సేనాస్థానం ఆసేదతుః + షద్లృవిశరణగత్యవసాదనేషు లిట్ ॥౧౮॥—॥సేనేతి॥ సేనాగజేంద్రాణాం సైన్యద్విపానాం మదస్య

---

(౧) కటకం వలయే సానౌ రాజధానీనితంబయోరితి విశ్వః॥ హేతిశ్శస్త్రే తు న స్త్రియోరితి చ॥

ధర్మరాజసాహాయ్యార్థం మాగతైః తస్తైస్తైః మాగజేంద్రాణాం మదస్య దానజలస్య సౌరభవీచిభిః పరిమళపరంపరాభిః వేగేన నిర్ధూతః నిరస్తః గోగ్రహణసంయుగస్య గోగ్రహణనిమిత్తకయుద్ధస్య సంబంధీపూతిగంధః దుర్గంధః హతకరితురగరథికపదాతికళేబరజన్యః యస్మిన్ తథోక్తం మత్స్యవసుధేంద్రస్య విరాటనగరస్య ఉపకంఠం సమీపదేశం సమ్యగ్వీక్ష్య ననందతుః - అత్ర తాదృశపురోపకంఠదర్శనస్య విశేషణగత్యా ఆనందహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౧౫ ॥—॥ దృష్ట్వేతి॥ అథకృష్ణార్జునాగమనానంతరం దృష్ట్వా పాండవాన్విలోక్య నివృత్య పునరాగత్య వదతః కథయతః సంజయతః సంజయాత్ పాండవతత్త్వజిజ్ఞాసయా ప్రేషితాదితి శేషః- యుధియుద్ధే విషయేపాండవానాం ధర్మరాజాదీనాం సంబంధినం ఉగ్రంభయంకరం ఉత్సాహంవీరరసం నిశమ్యశ్రుత్వా కురువంశస్య కేతురివ కేతు

హణసంయుగపూతిగన్ధమ్ । సంవీక్ష్య మత్స్యవసుధే
న్ద్రపురోపకంఠం శౌరిశ్చ శక్రతనయశ్చ ననందతుస్తౌ॥౧౫॥
వ॥ దృష్ట్వానివృత్యవదతో యుధిపాండవానాముత్సాహ
ముగ్రమథసంజయతో నిశమ్య । వాతైర్వినాపి మణి

దానోదకస్య సౌరభస్య॥ని॥ సురభిఘ్రాణతర్పణ ఇత్యమరః+యువాదిత్వాదణ్ వీచీనాం వేగేననిర్ధూతః గోగ్రహణసంయుగస్యయుద్ధస్యపూతిగన్ధో యస్మిన్ తం॥ని॥ పూతిగంధస్తుదుర్గంధ ఇత్యమరః+పూతిశబ్దేన గంధశబ్దస్య బహువ్రీహౌరభావాద్గంధస్యేదిత్త్వంన॥ మత్స్యవసుధేంద్రస్య విరాటస్య పురోపకంఠం నగరాంతికం సంవీక్ష్య శౌరిశ్చశక్రతనయశ్చతౌ కృష్ణార్జునౌ ననందతుః+టునదిసమృద్ధౌ లిట్॥ ౧౫ ॥—॥ దృష్ట్వేతి ॥ అథానంతరం యుధియుద్ధవిషయే పాండవానాం ఉగ్రం ఉత్సాహం దృష్ట్వానివృత్యవదతః సంజయతః సంజయాత్ + ఆద్యాదిత్వాత్తసిః నిశమ్యమణీనాం సౌధతతౌనివాసంకుర్వణమరు

స్తద్వత్ప్రఖ్యాపక ఇత్యర్థః ధృతరాష్ట్రసుతానాం సంబంధీవంశకే
తుః వేణుకాండబద్ధః ధ్వజఇత్యపి మణిమయేసౌధతలే నివాసంకుర్వ
న్నపి సభావాత్రైర్వ్యాపి వాయుభిర్వినాపి భృశమకమ్పత - కమ్పిత
వాన్ అత్రిపుత్రవినత్రినయకృతస్య ధృతరాష్ట్రకమ్పస్య తత్పూచ
కౌత్పాతికధ్వజకంపస్యచద్వయోః ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషాస్ప
దః శ్లేషాలఙ్కారః తద్బహిరవస్థానశీతమారుతధూనన రూపకార
ణాభావేపి కమ్పనరూపకార్యోదయవర్ణనాద్విభావనాలఙ్కారశ్చ
ద్వయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥౧౬॥ —
పాణ్డోరితి ॥ పాణ్డోస్సుతాయధర్మరాజాయ వసుధాంభూమిం
ప్రవిభజ్య అర్ధాంశవిభాగం కృత్వాదాతుమిచ్ఛోః దితోస్సుతః ప్రజ్ఞా
దృశః అంధస్యధృతరాష్ట్రస్య సంబంధరహసిసాంత్వపథేన సామమా
ర్గేణ ఉపదిష్టంబోధితంవచనంతు దుర్యోధనః కర్ణాశ్రోత్రేరాధే
యేచ న చకార నాంగీకృతవాన్ నశ్రావితవాంశ్చేత్యర్థః కింతుస్వం
స్వకీయం మధురంవచనమేవ కర్ణేచకార ధృతరాష్ట్రోక్తం దూరీకృ
త్యకర్ణేన దుర్మంత్రిణా సహదురాలోచనం కృతవానిత్యర్థః ॥
పరేతకల్పాహిగతాయుషోనరాహితం నగృహ్ణంతిసుహృద్భిరీరితమిత్య

సౌధతలేనివాసంకుర్వన్నకమ్పతభృశంకురువంశకేతుః॥౧౬॥
ప ॥ పాణ్డోస్సుతాయవసుధాంప్రవిభజ్యదితోస్సుతఃప్ర
జ్ఞాదృశోరహసిసాంత్వపథోపదిష్టమ్ । దుర్యోధనస్తు

వంశకేతుః ధృతరాష్ట్రః వాతైర్వినాపిభృశంఅకంపత+కపిచలనేలజ్జా
భయాదితిభావః ॥ ౧౬ ॥— ॥ పాణ్డోరితి॥పాణ్డోస్సుతాయధర్మ
రాజాయవసుధాంభూమింప్రవిభజ్యదితోస్సుతః దాతుమిచ్ఛోః ప్రజ్ఞాదృ
శః ధృతరాష్ట్రస్యరహసి ఏకాంతే సాంత్వపథేన మధురమార్గేణ॥ని॥
అత్యర్థంమధురంసాంత్వమిత్యమరః ఉపదిష్టంవచనందుర్యోధనస్తుకర్ణా
శ్రౌ తేనచ కారనాశృణోదిత్యర్థః కింతుకర్ణేరాధేయేస్వంవచనమే

భియక్త్రా ఇతి భావః ॥ ౧౭ ॥—॥ తదన్వేతి ॥ తదనుదినేదినే సముపచీయమానానాం ఆగత్యసంఘీభవతా మిత్యర్థః- నానావిధానాం క్షత్రియమ్లేచ్ఛకిరాతాదిజాతీనాం నరపతీనాం రాజ్ఞాం కులస్య బృందస్యయానివకురంగాని బలానికరితురగరథపదాతి రూపాణి తేషాం కలకలాన్ కోలాహలరవానపి అభిభవద్భిరాచ్ఛాదయద్భిః కఙ్కానాం గృధ్రాణాం కాకానాం సాలావృకాణాం శునాంజమ్బుకానాం సృగాలానాంచరటితైర్దుర్ఘోషైః ॥ని॥ సాలావృకాః కపిక్రోష్టుశ్వాన ఇత్యమరః, కురుపుటభేదనేహస్తినపురే విరాటపుటభేదనే మత్స్య

వచనంనచకారకర్ణైకకర్ణస్వమేవవచనంమధురంచకా
ర ॥ ౧౭ ॥ గ ॥ తదనుదినేదినే సముపచీయమాననా
నావిధనరపతికులచతురంగబలకలకలానప్యభిభవద్భిః
కంకకాకసాలావృకజమ్బుకకదమ్బకరటితైః కటూ
కృతనికటయోః కురువిరాటపుటభేదనయోః కతిపయ
దినైరేవపంచఖలుపిరాఃకౌరవసామ్రాజ్యలక్ష్మీ మభిషి

వ మధురంచకార+మకృణ్జ్ లిట్ ॥౧౭॥—॥ తదన్వేతి ॥ తదనుదినేదినే ప్రతిదినం+నిత్యవీప్సయోరితిద్విర్భావః సముపచీయమానానానావిధానాంనరపతికులానాంరాజసంఘానాం॥ని॥సజాతీయైఃకులమిత్యమరః చతురంగబలస్యకలకలానపి॥ని॥కోలాహలఃకలకల ఇత్యమరః అభిభవద్భిః తిరస్కుర్వద్భిః కంకానాం లోహపృష్ఠానాం కాకానాం కరటానాం సాలావృకాణాం శునాం జమ్బుకానాం క్రోష్టూనాంచకదమ్బకస్య రటితైర్ధ్వనిభిః కటూకృతనికటయోఃతీక్ష్ణీకృతసమీపయోః +రసేకటుఃకట్వకార్యేత్రిషుమత్సగతీక్ష్ణయోరిత్యమర కురువిరాటయోః ధృతరాష్ట్రవిరాటయోఃపుటభేదనయోః॥ని॥పత్తనంపుటభేదనమిత్యమరః కతిపయైర్దినైరేవ పంచపిరాఃఖలుపౌరవాణాం సామ్రాజ్యస్యలక్ష్మీం అభిషిక్షస్థాతుం ఆవశిష్యేరన్+శిషఅసర్వోపయోగే లిఙ్ ఇతికింపదం

పురేచ ద్వయోః కటూః స్మృతాః కర్ణాః కరోరీఘాతాః నికటాః సమీప దేశాః యయోః సధోకయోస్సతోః కతిపయైస్సువల్పసంఖ్యైరేవ దినై ర్న్యూపక్షమాసాదిభిరిత్యర్థః పఞ్చవీరాః ధర్మరాజాదయః కురూ ణామిమాం కౌరవీం సామ్రాజ్యలక్ష్మీం అభివీక్ష్య స్థాతుం అవశిష్యేరన్ ఖలు తత్రాన్యే సర్వేపి వీరాః సజ్జ్యన్తీత్యర్థః-ఇత్యుక్తప్రకారాయాం కింవదన్త్యాం లోకప్రవాదే ॥ని॥ కింవదన్తీజనశ్రుతిరిత్యమరః- ప్రవ హన్త్యాం సర్వత ఏవ వర్ధమానాయాం సత్యాం క్షీణం ధైర్యం యస్య తథో క్తః క్షితిపతిర్ధర్మరాజః సహోదరాణాం భీమాదీనాం సమక్షమేవ ణ్వాత్సునత్ప్రతియావత్ దీనేన దుఃఖగద్గదేన అక్షరేణ వాక్యేన ఉపల క్షితః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆచచ క్షే ఉక్తవాన్ చక్షత్రె-కధనే రిభిట్ ॥ ౧౮ ॥—॥ ఏతావత ఇతి ॥ హే కృష్ణ ఏతావతః ఇయతః సంఖ్యాన్ బన్ధుజనాన్ నిహత్య రణే ఘాతయిత్వా ల బ్ధయా అనయా భువా రాజ్యేనేత్యర్థః- కిం కిం ప్రయోజనం న కిమపీత్యర్థః

క్ష్య స్థాతుమవశిష్యేరన్నితి కింవదన్త్యాం ప్రవహన్త్యాం
క్షితిపతిః క్షీణధైర్యో దీనాక్షరేణ(వచసా) సహోదరస
మక్షం సరోరుహాక్షమేవమాచచక్షే" ౧౮ ॥ వ॥ ఏతావ

తో బన్ధుజనాన్నిహత్య కిం లబ్ధయా కృష్ణ భువానయా

త్యాం॥ని॥ కింవదన్తీజనశ్రుతిరిత్యమరః ప్రవహన్త్యాం సత్యాం క్షితిపతిర్ధ ర్మరాజః క్షీణధైర్యః సన్ దీనాక్షరేణవచసా సహోదరాణాం భీమా దీనాం సమక్షం ప్రత్యక్షం+ పరిప్రపరసమనుభాష్య ఇత్యేచ సరోరుహా క్షం కమలనేత్రం భగవన్తం+ బహుప్రీహా సక్యత్రో స్వాఙ్గాదతిషచ్ ఆ చచక్షే చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచి లిట్ ౯ లిటేఽఖ్యా ఇత్యాదేశాభావపక్షే ౧౮ ఏతావత ఇతి ॥ హే కృష్ణ ఏతావతః ఏతత్పరిమాణకాన్+ యత్తదేతేభ్య ఇతి వతుప్ బన్ధుజనాన్ నిహత్య లబ్ధయా అనయా భువా మే కిం కిం ప్ర యోజనం సకలదమూలాని కందమూలసహితాని సనిష్కణ్టకాణి తానివ

సకందమూలాని సనిర్ఝరాణి జలప్రవాహసహితాని భోక్తుం పా తుమితి క్రమేణ శేషః, తాని పూర్వముషితానివనాని అరణ్యాని అద్యా పి మమ నసంతికిం సంత్యేవేత్యర్థః, మహతాం స్వదుఃఖమేవ పర దుఃఖాచ్ఛ్రేయ ఇతిభావః ॥ ౧౯ ॥—సంతాపేతి ॥ సర్వం నానావి ధమపి అంభః జలం సమ్యక్ పతతీతిసంతాపః తస్యకాలే గ్రీష్మాదౌసతి వర్తమానేసతి సర్వమంభః అధస్తాత్పతతీతిహిఇత్యేవప్రసిద్ధిః నతూ ర్ధ్వమిత్యర్థః అద్యప్రకృతేతు తస్మిన్సత్యపి జలం జిహ్వాం విహా య త్యక్త్వా మే మమ దృష్టిం ఊర్ధ్వంస్థితాం ముహుః నతు సకృది త్యర్థః- సమారోహతీతి యత్తదేతత్ చిత్రం బంధునాశమనుచింత యతస్సన్తాపేన శుష్యతి జిహ్వాబాష్పాయతేచ దృష్టిరిత్యర్థః- అత్ర జలాధోగమనకారణసన్తాపకాలవిరుద్ధకమూర్ధ్వగమనకార్యోత్పత్తి వర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదోలఙ్కారః॥ ౨౦॥ గళదితి ॥ హే కృష్ణ ఇదానీం తాంతకాంతః సంతాపాత్ మ్లానప్ర భా మమాసౌతనూశ్శరీరం ॥ ని ॥ (త్రి) మాంసమూర్తిస్తను స్తనూరిత్య

మే । సకందమూలానిసనిర్ఝరాణిసకిమమాద్యా

పివనానితాని ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ సన్తాపకాలెసతిసర్వమ

మ్భఃపతత్యధస్తాదితిహిప్రసిద్ధిః । జిహ్వాంవిహాయా

ద్యజలంముహుర్మేదృష్టింసమారోహతిచిత్రమేతత్

౨౦॥ప॥గళత్సమీరైర్గజకర్ణతాళై ర్నటత్పటేభ్యో

నాని మమఅద్యాపినసంతికిం+అసభువిలట్॥౧౯॥సంతాపేతి॥సంతా పకాలేసతిసర్వంతింభఃఅధస్తాత్ పతతీతిప్రసిద్ధిర్హిఅద్యజలంమే జి హ్వాంవిహాయదృష్టిం సమారోహతి ఏతత్ చిత్రమాశ్చర్యమ్ ॥౨౦ ॥ గళదితి ॥ తాంతకాంతిః గ్లానకాంతిః మమఅసౌతనూః శరీరంగల త్సమీరైః గజానాంకర్ణతాళైర్నటత్పటేభ్యః నగరధ్వజేభ్యఃఇదానీం అకమ్పనమేవామ్లాయిః వెదఃతం అధీతే+ఇజ్ఞధ్యయనేలట్॥ ౨౧ ॥

మరః ॥ గళంతః ప్రసరంతః సమీరాఃవాయవోయేభ్యస్తైర్గజానాం కర్ణాగ్రతాళైఃవ్యజనానీవ తైః నటంతః కంపమానాః పతాకాః యేషాం తేభ్యః నగరధ్వజేభ్యః ఆసమస్తాత్కంపనం వేపథుమేవామ్నాయం వేదమధీతే అభ్యస్యతి తద్వదత్యంతం కంపత ఇత్యర్థః- బంధువిపత్తిచింతనాదితిభావః ॥ ౨౧ ॥— ఆనందయిత్రీమితి ॥ హే కృష్ణ అఖిలస్యజంతోః ప్రాణిమాత్రస్య ఆనందయిత్రీమానందం కుర్వతీం స్వాం స్వీయాంఅంతర్మనసి క్షమాంక్షాంతిగుణం మోహాత్ రాజ్యలోభకృతాదజ్ఞానాత్ విహాయ బంధుప్రణాశాద్ధేతోః బహుదుఃఖస్యదోగ్ధ్ర్యై జనయిత్ర్యై బహిః బాహ్యయైక్షమాయై భూమ్యై స్పృహయామి ఇచ్ఛామి యతస్తతో మాంధిక్ నింద్యోహమిత్యర్థః- అత్ర బంధునాశాంగీకారపూర్వకం రాజ్యకాంక్షావాక్యార్థేన ఆత్మనిందనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలిఙ్గమ్ ॥ ౨౨ ॥— గతిరితి ॥ హేగరుడధ్వజ అస్యాః ప్రకృతాయాః మే మదీయాయాః

నగరధ్వజేభ్యః । తనూరిదానీంమమతాంతకాంతి రా
కంపనామ్నాయమసావధీతే ॥ ౨౧ ॥ ప ॥ ఆనంద
యిత్రీమఖిలస్యజంతో రంతఃక్షమాంస్వా మపహాయ
మోహాత్ । బంధుప్రణాశాద్బహుదుఃఖదోగ్ధ్ర్యైబ
హిఃక్షమాయైస్పృహయామిధిఙ్మామ్ ॥ ౨౨ ॥ గతి

ఆనందయిత్రీమితి ॥ అఖిలస్యజంతోః ప్రాణినఃఆనందయిత్రీంఅంతః క్షమాం క్షాంతింమోహాత్ అజ్ఞానాత్ మోహమ్మూర్ఛంతిమూర్ఛాయామవిద్యాయాంచమూరయఇతివిశ్వఃబంధూనాంప్రణాశాత్ బహుదుఃఖదోగ్ధ్ర్యైబహిఃక్షమాయైభూమ్యై ॥౨॥ క్షితిక్షాంత్యోఃక్షమేత్యమరః +స్పృహేరీప్సితఇతిసంప్రదానసంజ్ఞాస్పృహయామిస్పృహఈప్సాయాంచురాదిణ్యంతాల్లట్ మాంధిక్ +ధిగుపర్యాదిషుత్రిష్వితిధిక్శబ్దయోగేద్వితీయా॥ ౨౨ ॥—గతిరితి॥ హేగరుడధ్వజఅధునామేఅస్యాఃవిప

విపదః బంధుక్షయరూపాయా విఘాతయే నివారణాయ త్వయా వినా త్వత్తో న్యా గతిః అధునా నాస్తి వనానలస్య దావాగ్నేః అర్చిర్జ్వలయేన జ్వాలామండలేనావృతా వేష్టితా స్థితిర్యస్య తస్య మృగశిశోః స్తనయిత్నుర్వలాహకాత్ మేఘం విహాయేతి + ల్యబ్లోపే పంచమీ ॥ శరణం రక్షకం కిం తద్వదస్తీత్యర్థః అత్రోపమానోపమేయవాక్యార్థయోర్ద్వయోరవిద్యమానత్వరూపైకసామాన్యకథనాత్ప్రతివస్తూపమాలఙ్కారః ॥ ॥ ని ॥ వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతివస్తూపమా మతేతిలక్షణాత్ ॥ వంశస్థమ్ ॥ ౬౩ ॥—బహుభిరితి ॥ కుకురాః యాదవవిశేషాస్తేషామధిపేతిసమ్బుద్ధిః- హేకృష్ణ బహుభిః అపరైరనైకైః ప్రలాపైర్నిరర్థకవచనైరిహ ఇదానీం కిం కిం ప్రయోజనం నకిమపీత్యర్థః బహిర్బాహ్యే అన్తర్మనసి చ తుల్యః అభిన్నః భావః అభిప్రాయః యస్మింస్తద్యథా తథా వదామి కథయామి కృత్యం కథ

ర్న మేన్యా గరుడధ్వజ త్వయా వినాధునాస్యా విపదో వి
ఘాతయే । వనానలార్చిర్జ్వలయావృతస్థితేర్వలాహకా
త్కిం శరణం మృగశిశోః ॥ ౬౩ ॥ బహుభిః కిమిహాప
రైః ప్రలాపైర్బహిరన్తశ్చ వదామి తుల్యభావః । కుకు
రాధిప బంధుభిర్మమాస్యైః కురుసంధిం కురువంశభూత

జః ఆపదః విఘాతయే పరిహారాయ త్వయా వినా + పృథగ్వినానానాభిరితి తృతీయా అన్యా ఇతరా గతిర్న । వనానలస్య దావాగ్నేర్జ్వలయేనావృతా స్థితిః స్థానం యస్య తస్య మృగశిశోః వలాహకాత్ మేఘం విహాయ + ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే చేతి పంచమీ శరణం రక్షకం కిం ॥ ని ॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః ॥ ౬౩ ॥— ॥ బహుభిరితి ॥ హే కుకురాధిప కుకురాణాం యాదవానాం ప్రభో బహుభిరనేకైరపరైః ప్రలాపైః ॥ ని ॥ ప్రలాపోఽనర్థకం వచ ఇత్యమరః । కిం । అంతర్బహిశ్చ తుల్యభావః సమానాభిప్రాయః వదామి వదద్వ్యర్థాయాం వాచి లట్ త్వం కురూణాం

యామి కురువంశస్య భూతయే శ్రేయసే మమ స్వైః స్వీయైర్బంధుభి స్సహ సంధిం త్వంకురు ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౭౪ ॥—ఇతీతి ॥ఇత్యుక్త ప్రకారేణబ్రువంతం వదంతం యుధిష్ఠిరం ప్రతి యోగిభిస్స్వాత్మని చిత్తలయవద్భిర్వ్యచింత్యం ధ్యేయం వైభవం మాహాత్మ్యంయస్యతథోక్తః యదునాయకః శ్రీకృష్ణః హేమహీపతే యుధిష్ఠిర భవతాయత్సమీరితం కథితం ఇదంవచనం భవాదృశాం త్వత్తుల్యానాం మహాత్మనాం యుక్తముచితమేవ ఇత్యబ్రవీత్ అత్ర మాహాత్మ్యస్య వంశశ్రేయః ప్రవణతాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలఙ్కారః॥ఏవం మాహాత్మ్యసమ్యగ్వచనయోరనురూప ఘటనవర్ణనాత్సమాలఙ్కారశ్చ ద్వయోస్సంసృష్టిః ॥ ౭౫ ॥—సరిదితి ॥ కింతు హేయుధిష్ఠిర సఃకౌరవః దుర్యోధనః సరిదాత్మజేన భీష్మేణ శాసితః సన్మార్గే ప్రవర్తితోపిసన్ దురధ్వం అసన్మార్గం నజహాతి నత్యజతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ అధునా

యేత్యమ్ ॥ ౭౪ ॥ ఇతిబ్రువన్తం యదునాయకోబ్రవీ
ద్యుధిష్ఠిరంయోగివిచిన్త్యవైభవః । మహీపతే యద్భవ
తాసమీరితంమహాత్మనాంయుక్తమిదంభవాదృశామ్॥ ౭౫॥
సరిదాత్మజశాసితోపిసన్ సదురధ్వంనజహాతికౌరవః।

వంశస్యభూతయే ఐశ్వర్యాయస్వైర్బంధుభిః మమసంధిం కురుష్వకృఞ్ లోట్ ॥ ౭౪ ॥—॥ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంబ్రువంతంయుధిష్ఠిరం యోగిభిర్వ్యచింత్యం వైభవంయస్యసయదునాయకః కృష్ణః అబ్రవీత్ బ్రూఞ్వ్యక్తాయాంవాచిలఙ్ బ్రువఈడితిట్ హేమహీపతే భవతాయత్సమీరితం ఉక్తంతత్ భవాదృశాం భవద్విధానాం+త్యదాదిషు దృశఇతి క్విన్ ఆసర్వనామ్నఇత్యాకారః మహాత్మనాంయుక్తం నతునీచానామితిభావః ॥ ౭౫ ॥—సరిదితి ॥ స కౌరవః దుర్యోధనఃసరిదాత్మజేన భీష్మేణశాసితోపి శిక్షితోపిసన్ దురధ్వందుర్మార్గం+ఉపసర్గాధ్వనఇత్యచ్ నజహాతిఓహాక్ త్యాగేలట్ ఇతిచింతయతః మమహృ

చింతయతః సంధికార్యమాలోచయతః మమహృది మనసి సిద్ధిస్సంధి సాఫల్యం సంశయే భవేద్వా నభవే ద్వేతిసందేహె శేతే వర్తత ఇతిశ య్యాభవతీతియోజ్యం అత్ర కురుపితామహంభీష్మశాసనలంఘనవాక్యార్థ స్య సంధిసిద్ధిసంశయాస్పదహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిం గమ్ ॥ ౭౬ ॥— ప్రయతఇతి ॥ తథాపి యద్యపి సిద్ధిస్సంశయాస్ప దా తథాపీత్యర్థః- హేనృప యుధిష్ఠిర ప్రయతాని లోభమోహాది భ్యోనిగృహీతాని ఇంద్రియాణి చక్షురాదీనియేషాంతైర్మహాత్మభిః ప ణాయితస్య సంస్తుతస్య ॥ ని ॥ ఈడితశస్తపనాయితపణాయిత ప్రణు తపనితపణితానీతి స్తుతపర్యాయేష్వమరః ॥ తే తవ సంధేఃలబ్ధయేలా భాయ మర్త్యోధనాదిభిస్సహేతి శేషః- ప్రయతే ఉద్యం జె క్రియాఖా ర్యోద్యోగః క్వచిత్కుత్ర చిత్కార్యే విషయే ఫలతి సిద్ధింకరోతి క్వ చిత్తు నఫలతి ఏషః క్వచిత్ఫలాభావః ప్రవిధాతుః కార్యకర్తుః దోష స్య శీకరోలేశోపి నహి నభవత్యేవ * ఉద్యోగినంపురుషసింహముపై తిలక్ష్మీః దైవం ప్రధానమితి కాపురుషావదంతి । తస్మాత్కుర్తుత్వమపి

ఇతిచి న్తయతో మమాధునా హృదిసిద్ధిఃఖలుసంశయేశ
యా ! ౭౬ ॥ ప్రియతేతథాపిన్నృపసన్ధిలబ్ధయే ప్రియ
తేన్ద్రియైర్ప్రపిపణాయితస్యతే । ఫలతి క్వచిన్నఫలతి

ది మనసిఅధునాసిద్ధిః కార్యసిద్ధిః సంశయేశయాఖలుసంశయస్థా+శయ వాసవాసిష్వకాలాదతి సప్తమ్యాఅలుక్ ఖలువాక్యాలంకారె ॥ని॥ ని షేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయేఖల్విత్యమరః ॥ ౭౬ ॥— ప్రియ తేఇతి ॥ తథాపి హేనృప ప్రయతేంద్రియైః జితేంద్రియైః ॥ని॥ పవి త్రః ప్రయతః పూతఇత్యమరః భువిపణాయితస్యస్తు తస్యతె సంధి లబ్ధయేప్రియతె + యతీప్రియత్నేలట్ క్రియాకర్మ ॥ ని ॥ క్రియా కర్మణిచేష్టాయామితివిశ్వః - క్వచిత్ఫలతిక్వచిన్నఫలతి + ఫలనిష్ప త్తౌలట్ ప్రవిధాతుస్సంధాతుః ఏషఃదోషశీకరః దోషకణః నహి

పౌరుషమాత్రశక్త్యాయత్నేకృతేయదినసిధ్యతికోత్రదోషఃఇతిన్యాయా దితిభావః ॥ అత్రోత్తరవాక్యార్థేన క్రమేణ సంశయాస్పదసిద్ధిప్రయత్నసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౭౭ ॥ ——॥ ఇత్థమితి ॥ ఆశ్రితానాం రక్షితిరిక్షిణ్యాః లీలాయాః విలాసస్య కూలంకషః పారదృశ్వా తత్పరిపూర్ణ ఇతియావత్ హరిఃశ్రీకృష్ణః ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ నిగద్య ధర్మరాజం ప్రత్యుక్త్వా భీమస్యవక్త్రం ముఖమపి మధురం సుకుమారం స్మితంయస్మింస్తత్తథా ఈక్షమాణస్సన్ అత్ర ధరహాసో భీమస్య అనభిమతస్సంధిరితిసూచయతి, అథ అగ్రే దారుకేణ సారథినా నీతం ప్రాపితం రత్నమయం రథమారుహ్య కురురాజధానీం హాస్తినసగరం అగాత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ ౭౮ ॥—(అవలోకయన్నితి ॥ అథ హాస్తినపురప్రాప్త్యనంతరం అనపేక్షు ప్రణతేషువిషయే మృదుః కృపార్ద్రైః వక్రైరానతేభ్యోనైత్రైర్నేతృభిర్వాదురాసదః ప్రాప్తుమశక్యః ఏషః సఃయదురాజశ్శ్రీకృష్ణః అనిమేషయా కృష్ణావలోకనార్థం నిర్నిమేషనేత్రయా పౌరజనతయా పురవాసిజన

క్వచిత్క్రియాప్రవిధాతురేపనహిదోషశీకరః ॥ ౭౭॥

ఇత్థంనిగద్యమధురస్మితమీక్షమాణో భీమస్యవక్త్రమపి
దారుకనీతమగ్రే । ఆరుహ్యరత్నరథమాశ్రిత (౧)రక్ష
లీలాకూలంకషోహరిరగాత్కురురాజధానీమ్॥౭౮॥
(అవలోకయన్నథ పురఃప్రతోళికామనిమేషపౌరజన

నైవ ॥ని॥ హిహేతావవధారణ ఇత్యమరః ॥ ౭౭॥— ఇత్థమితి ॥ ఆశ్రితానాంరక్షలీలాయాః అవనక్రియాయాఃకూలంకషః + సర్వకూలాభ్రికరీషేషుకషఇతిఖచ్ అరుద్విషదితిముమ్ హరిఃఇత్థంనిగద్యమధురం స్మితం యస్మిన్కర్మణి తద్యథాభవతి తథాభీమస్యవక్త్రమపి ఈక్షమాణస్సన్ అగ్రేదారుకేణ సారథినానీతం రత్నరథంఆరుహ్య కురూ

(౧) ఆశ్రితరక్షేతిపాఠేరక్షఃరక్షణమ్ ॥ని॥ రక్షస్త్రాణేరణఃక్వణేఇత్యమరః

సమూహేన నిరంతరాం సమ్బాధాం పురఃహాస్తినపురస్య ప్రతోళీకాం రథ్యాం అవలోకయన్ విదురస్యాలయం గృహం ప్రతి యయౌ గచ్ఛతిస్మ లాటానుప్రాసః ॥ మంజుభాషిణీ ॥ ౭౯ ॥)—తమసామితి ॥ మహాత్ లోకోత్తరం మహస్తేజః యస్య అతఏవ సత్కృష్టః దర్శనేసతి సద్యఏవ సకలానితమసాం పాపానామంధకారాణాం చ కులానిబృందాని ॥ ని ॥ తమోంధకారేస్వర్భానావఘేశోకెగుణాం తరెఇతివిశ్వః ॥ శమయన్నాశయన్ తత్ర హాస్తినపురె విదురస్య మందిరం గృహం అభీశుమాంత్సూర్యః చరమాద్రేరస్తశైలస్యకందరం దరీమివ వివేశ ప్రవిష్టవాన్ అత్ర కృష్ణసూర్యయోః ప్రవేశేనావ మ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవల ప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభెదః, అభీశుమానపీతిపాఠెప్యుక్తఏవాలఙ్కారః, పరంతు వాక్యభేదమాత్రం ॥౩౦॥ కంసేతి ॥ కంసస్యవైరిణి శ్రీకృష్ణే గెహం గృహం ప్రతి సమేయుషి

తానిరస్తరామ్ । వ్యృదురానతెమసదురానదఃపరైర్య
దురాజపథవిదురాలయంయయౌ ॥ ౭౯ ॥ తమసాం
కులానిసకలానిదర్శనెసతిసద్యఏవశమయన్మహామహాః ।
సవివెశతత్రవిదురస్యమన్దిరం చరమాద్రికన్దరమభీశు
మానివ ॥ ౩౦ ॥ కంసవైరిణిసమెయుషిగెహంక్షత్తురా

జొంరాజధానీం అగాత్ + ఇణ్గతౌలుఙ్ ॥ ౭౮॥౭౯॥ తమసామితి ॥ దర్శనెసతి సద్యఏవసకలానితమసాం అంధకారాణాం శొకానాంచ ॥ని॥ తమోంధకారెస్వర్భానౌతమశ్శోకెగుణాంతరఇతివిశ్వః, కులాని శమయన్ మహామహః మహాతెజాః మహోత్సవవాంశ్చ ॥ని॥ మహోభవేదుత్సవతెజసోశ్చేతి విశ్వః సత్కృష్టః తత్రనగరేవిదురస్య మందిరం గృహం వివెశఅభీశుమానపిసూర్యోపిచరమాద్రెరస్తాచలస్య కందరం గుహాం + వివేశవిశప్రవేశనెలిట్ సాయంకాలెవిదురగృహేవసతిస్మేతిభావః ॥ ౩౦ ॥— ॥ కంసేతి ॥ కంసవైరిణికృష్ణేగేహంగృహం స

ప్రాప్తవతిసతి అతిశయాత్సర్వోత్కర్షాజ్జాతం-ఆతిశయికం క్షత్తుర్వి
దురస్య మదస్య సంతోషస్య నృత్తం నాట్యం వృద్ధిరితియావత్ ॥ ౨॥
మదోరేతసిదర్పేచహర్షేద్విరదదానయోరితివిశ్వః ॥ పురారేశ్శంభో
స్సంబంధినః సంధ్యాయాంభవస్య సాంధ్యస్య తాండవవిధేర్నాట్యక్రి
యాయా అవలేపం గర్వం సంక్షిప్తాం సంక్షేపం గమయతిస్మ ప్రాప
యామాస ఆనన్దసాందోహాదిత్యర్థః + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తు
ర్ణౌకర్మత్వమ్ ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ తస్యముష్టాతిసౌభాగ్యమిత్యా
దౌ దండినాతిదభిధానాత్ స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౩౧ ॥— విరతేరితి ॥
అహ్నోదినస్య విరతేస్సాయంకాలస్య ఉచితం కరణీయం విశుద్ధం పావ
నం విధింకర్మసంధ్యావందనాదికమాధాయకృత్వాపితృష్వసుః కుంత్యా
స్సకాశే సన్నిధౌ వసతో వర్తమానస్య వసుదేవాత్మభువః శ్రీకృష్ణస్య
సానిశా పరివేశరాత్రిరేవ సమాప్తా విరతాభూత్ తాస్తాః కథాస్తు

తిశయికంమదనృత్తమ్ । సంక్షిపాఙ్గమయతిస్మపురారే
స్సాన్ధ్యతాణ్డవవిధేరవలేపమ్ ॥౩౧॥ విరతేరుచితంవిశుద్ధ
మహ్నోవిధిమాధాయపితృష్వసుస్సకాశే।వసతోస్య
నిశైవసాసమాప్తావసుదేవాత్మభువఃకథానతాస్తాః ॥౩౨॥

మేయుషిసతిఅతిశయికం ఆతిశయావక్తృ+ అహరాప్రభూతాదిభ్యఇతి
ఠక్ క్షత్తుర్విదురస్య మదనృత్తం సంతోషనర్తనం ॥౨॥ హర్షేప్యా
మోదవన్మదఇత్యమరః పురారేరీశ్వరస్య సాంధ్యస్య సంధ్యాసంబంధి
నః తాండవవిధేః నాట్యకరణస్యావలేపంగర్వం సంక్షిప్తాంసంక్షేపంగ
మయతిస్మ + గమ్లగతౌ ణ్యంతాల్లట్ గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణౌకర్తుః
ణౌకర్మత్వం ॥౩౧॥—॥విరతేరితి॥అహ్నఃదినస్యవిరతేరవసానస్యసా
యంకాలస్యేతియావత్ ఉచితంయోగ్యం విశుద్ధంవిధింసంధ్యావందనాది
కర్మఆధాయకృత్వాపితృష్వసుః కుంత్యాస్సకాశేసమీపేవసతఃఅస్యవ
సుదేవాత్మభువఃకృష్ణస్యసానిశైవ సమాప్నోత్ సమాప్తిమగమత్ +ఆ

త్రిదశవార్షిక్యః నసమాప్తా అభూవన్ తయోరితి శేషః శ్రీకృష్ణకుం
త్యోరిత్యర్థః చిరాద్దృష్టయోరిష్టజనయోస్స ప్రేమసల్లాపః స్వర్గా
దప్యతి శేతఇత్యర్థః ॥ ఔపచ్ఛన్దసికమ్ ॥ ౩౬ ॥—అథేతి ॥ అథ ని
శీథిన్యాం రాత్ర్యామివ పృథాకథాయాం కున్తీసల్లాపేవిరచితాయాం
సమాప్తాయాంసత్యాం ద్వయోరపి సమాప్తయోస్సత్యోరిత్యర్థః ఏవ
మగ్రేపి పృథాసుతకథాయామితిపాఠే పాండవసంబన్ధికథాయామిత్య
ర్థః కృష్ణకథ్యమానాయామితి శేషః, తారకాణాం నక్షత్రాణాం కలా
పేషు సమూహేష్వివ ప్రదీపేషుదీపేషు దీనామ్లానా ద్యుతిశ్శోభా
యేషాంతథోక్తేషుసత్సు శకున్తిభిః పక్షిభిరివ వన్దిభిస్తుతిపాఠకైః కల
కలేషు కోలాహలరవేషు విజృమ్భితేషు ప్రకటితేషుసత్సు నళినేషు
పద్మేష్వివ నయనేషు లోచనేషు వికసితేషుసత్సు చఞ్చరీకేషు భృం

॥ ౫ ॥ అథ విరతాయాం నిశీథిన్యామివ పృథా క
థాయాం దీనద్యుతిషు తారకాకలాపేష్వివ ప్రదీపే
షు విజృమ్భితేషుశకున్తిభిరివవన్దిభిఃకలకలేషు వికస్వ
రేషు నళినేష్వివ నయనేష్వాగతేషు చఞ్చరీకేష్వివ
పౌరజనేషూత్పలాదివ రాజమన్దిరాన్మహోత్పలం ప్ర

స్థైర్యాప్తౌ లబ్ధతాస్తాఃకథాఃకృష్ణోక్తాఃకథాస్తునసమాప్నువన్ ॥అథేతి॥
అథానంతరం నిశీథిన్యామివరాత్ర్యామివపృథాయాఃకున్త్యాఃకథాయాం
విరతాయాంసత్యాం అవసితాయాం తారకాణాం నక్షత్రాణాం కలా
పేష్వివకదంబేష్వివతేషు తేషుప్రదీపేషు తాంతద్యుతిషు గ్లానకాం
తిషు సత్సు శకుంతిభిరివ పక్షిభిరివ వందిభిస్తుతిపాఠకైః కలకలే కో
లాహలే సముజ్జృంభితేవర్ధితేసతి నలినేష్వివకమలేష్వివవిశ్వాతః స
ర్వేషాం ఆద్యాదిభ్యశ్చేతి సార్వవిభక్తికస్తసిః నయనేషు నేత్రేషువి
కస్వరేవికసితేషుసత్సు + స్థేశభాసేతివరచ్ చంచరీకేష్వివభృంగేష్వి
వసర్వేషు ఆవసరికేషు సమయేషునియుక్తేషుసమయేనచరత్సువా+త
త్రనియుక్తఇతివా+చరతీతివాఠక్ ఉత్పలాత్ మహోత్పలమివకమలమి

కాషిష్వివ పౌరేషుజనేషు ఉత్పలాత్కువలయాదివ రాజమన్దిరాద్రా
జ్ఞః ధృతరాష్ట్రస్యమన్దిరాత్ మహోత్పలం కమలం ప్రతీవ విదురస్య
మన్దిరంప్రతి ఆగతేషుసత్సు విరోచనస్సూర్యఇవ కమలలోచనః శ్రీ
కృష్ణః ప్రాచీనగిరేరుదయశైలస్య అఙ్కాత్తటాదివ పర్యఙ్కాచ్ఛ
యనాదుత్తస్థౌ ఉత్థితవాన్ అత్ర పృథాకథానిశీథినీదీపాదీనాం పరికృ
తానామేవ విరత్యాదిసాధర్మ్యేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలపరికృ
తిగోచరాణాంతుల్యయోగితానాంసంసృష్టిః ॥ ౩౩॥—(సమాప్యేతి॥
అథ ఉత్థానానన్తరం అలఙ్కృతాని నిద్రావసరపర్యన్తవస్త్రభూషణా
దీనాం యథాపూర్వమవస్థాపనేనవిభూషితాని అంగానియస్య తథో
క్తః సశార్ఙ్గధన్వాశ్రీకృష్ణః సన్ధ్యాయాం ప్రాతఃకాలికాయామావ
యికం యుక్తం కృత్యం వన్దనాదికంసమాప్య కృత్వా సన్ధేఃకురూణాం
పాండవైస్సహ సంధానస్య ఔపయికంకృత్యం ధృతరాష్ట్రాదిభిస్సహ
ఆలోచనమపి సమాపయిష్యన్ కరిష్యమాణస్సన్ విదురస్య హ
స్తమాలమ్బ్య గృహీత్వా నికేతాచ్ఛయనగృహాన్నృదం సవిలాసంయ
థాతథా నిరగాద్బహిరాగతవాన్, తమసాంకులానీత్యాది శ్లోకపఞ్చ
కం గద్యమేకంచ బహుషు మూలపుస్తకేషు సన్దర్భవిరుద్ధక్రమం దృ
ష్టం యథా సన్దర్భానురోధం వ్యాఖ్యాతమితిధ్యేయమ్ ॥ ౩౪ ॥—)

తీవవిదురమన్దిరంవిరోచనఇవ కమలలోచనఃప్రాచీన
గిర్యఙ్కాదివపర్యఙ్కాదుత్తస్థౌ ॥౩౩॥ (వ॥ సమా
ప్యసంధ్యౌపయికంసకృత్యం సమాపయిష్యన్నథ శా
ర్ఙ్గధన్వా। అలఙ్కృతాంగోవిదురస్య హస్తమాలం

వరాజమందిరాత్ విదురమందిరం ఆగతేషుసత్సు విరోచనఇవసూర్య
ఇవ॥ని॥చంద్రాగ్నిసూర్యేషు విరోచనాఇత్యమరః, కమలలోచనః భగ
వాన్ కృష్ణః ప్రాచీనగిరేరుదయగిరేరంకాదుత్సంగాదివ॥ని॥ఉత్సంగచి
హ్నయోరంకఇత్యమరః పర్యంకాత్ మంచాత్ ఉత్తస్థౌఉత్తిష్ఠతిస్మ

తదన్వితి ॥ తదనుశయనగృహనిర్గమనానన్తరం నిఖిలం అహ్నః వాసరస్య ఆరమ్భే ఆదౌ ప్రాతఃకాలఇతియావత్ యత్కృత్యం స్నానసన్ధ్యావన్దనాదికం తదవసాయ్య సమాప్య బాలాతపేనవలాహకఃమేఘఇవ ఘుసృణేన కుఙ్కుమేన మసృణితేన మిశ్రితేన పటీరపఙ్కేన చర్చితంలిప్తం కళేబరం దేహఃయస్యతథోక్తః పఙ్కేరుహాపరుణకమలమితి శఙ్కన్తఇతిశఙ్కినీభిః అఞ్చలే అన్తభాగే లిఖితాభిః చిత్రితాభిః రాజహంసానాం రాజిభిః పఙ్క్తిభిరవకృష్యమాణేనఆకర్షియమాణేనేనస్ఖలితేన పీతామ్బరస్య భాగేన ప్రాన్తదేశేన పరిచుమ్బితం స్పృష్టం ప్రపదం పాదాగ్రం పల్లవమివయస్యతథోక్తః నిజస్యఉద

బ్యమన్దంనిరగాన్నికేతాత్ ॥ ౩౪ ॥ గ ॥ తదను నిఖి
లమహారారంభకృత్యమవసాయ్య బాలాతపేన వలా
హక ఇవ ఘుసృణమసృణితేన పటీరపఙ్కేన చర్చితక
ళేబరః పఙ్కేరుహాశఙ్కినీభిరఞ్చలలిఖితరాజహంస
రాజిభిరవకృష్యమాణేనేవ పీతామ్బరభాగేన పరిచు
మ్బితప్రపదపల్లవో నిజోదరాంతరనవకాశతయా బ

హిష్ఠాగతినివృత్తైరాలిట్ ॥౩౩॥౩౪॥—॥అన్యేద్యురితి॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్ దినేఅఖిలం అహరారంభస్య ప్రాతఃకాలస్యకృత్యంస్నానసంధ్యావందనాదిఅవసాయ్య సమాప్యబాలాతపేన బలాహకఇవమేఘ ఇవఘుసృణేన మసృణితేన స్నిగ్ధేనమలయజస్య చందనస్యపంకేనచర్చితంలేపితం కలేబరంయస్యతథాభూతః పంకేరుహంకమలం శంకంతేతర్కయంతీతి తథాభూతాభిః సుప్యజాతావితిణినిః అంచలేప్రాంతేలిఖితాభిఃస్యూతాభిః రాజహంసానాం రాజిభిశ్శ్రేణీభిః అవకృష్యమాణేనేవ పీతాంబరభాగేన పరిచుంబితః ప్రపదపల్లవః పల్లవసదృశపాదాగ్రం యస్యసః ॥ ని ॥ పాదాగ్రంప్రపదంపాద ఇత్యమరః నిజోదరస్య అంతరేమధ్యే అనవకాశతయా అవకాశాభావేన బహిర్ని

రస్య కుక్షేః అన్తర్మధ్యేనవిద్యతే అవకాశఃయేషాంతేషాంభావస్తత్తా తయాహేతునా అసంఖ్యేయత్వాదితిభావః బహిర్నిర్గతైర్జగదం డానాం బ్రహ్మాండానాంశిశుభిరివస్థితైః ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తఃసం ఘటితః మేఖలాయాః కాఞ్చ్యాః ముఖభాగః అగ్రదేశఃయస్యతథో క్తః నవాఽనమయే హేమన్తసమయేచ ద్వయోరపి అవినశ్వరం అ క్షీణశోభమిత్యర్థః ప్రభావాదితిభావః లక్ష్మ్యాః వక్షస్థితాయాః లీలా కమలముపశ్లోకితుం స్తోతుమాగతేన దినమణౌసూర్యస్య బిమ్బేనేవ స్థితేన కౌస్తుభేనరత్నేనదేదీప్యమానం భుజాన్తరంవక్షఃయస్యతథోక్తః

హిర్వినిర్గతైర్జగదండశిశుభిరివముక్తాఫలైః ప్రత్యు
ప్త మేఖలాముఖభాగోఽవసాఽహేమన్తసమయయోర
ప్యవినశ్వరంలక్ష్మీలీలాకమలముపశ్లోకయితుమాగతేనది
నమణిబిమ్బేనేవ కౌస్తుభేన దేదీప్యమానభుజాన్తరో
దనుజపరిషదుత్పాతరక్తపరివేషేణేవపద్మరాగకేయూ
రేణ పరిమండితబాహుదండో ద్వారినిర్గత్యసుయో

నిర్గతైః జగదండశిశుభిరివ ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తఃఖచితః మేఖలా యాః కాంచ్యాముఖభాగోఽగ్రభాగోయస్యసః యద్యపి స్త్రీకట్యాం మేఖలాకాంచీత్యమరోక్తిఃతథాపిసారసనావలంబీతి మాఘోక్తేఃపుం స్కట్యామపి వసాఽహేమంతసమయయోరపి అవినశ్వరం + క్షీణశో భితిక్వరప్ లక్ష్మ్యా లీలాకమలం విలాసకమలం ఉపశ్లోకయితుంశ్లోకై రుపస్తోతుం + సత్యాపహాశేతిణిజంతాత్తుముఞ్ ఆగతేన దినమణిబిం బేనేవ సూర్యమండలేనేవ కౌస్తుభేనమణినా దేదీప్యమానం పునఃపు నః దీప్తం+యఙంతాచ్ఛానచ్ భుజాంతరంవక్షః యస్యసః దనుజప రిషదోదానవసభాయాః ఉత్పాతపరివేషేణేవ అశుభసూచకపరిధి నేవ పద్మరాగాణాం కేయూరయోరంగదయోర్వ్యగళేన యుగ్మేన పరి మండితౌ అలంకృతౌబాహుదండౌయస్యతథాభూతఃద్వారినిర్గత్య

దనుజపరిషదః రాక్షసకులస్య ఉత్పాతేనదుర్నిమిత్తేన రక్తపరివేషేణె
వస్థితేన పద్మరాగమయేన కేయూరేణ అంగదేన ఉత్పాతాలాతచక్ర
రక్తపరివేషాభ్యామివ కేయూరాభ్యామితి పాఠాంతరం పరిమండి
తౌ అలఙ్కృతౌ భుజౌదణ్డావివ యస్యతథోక్తః నిర్గత్య ద్వారవ
ర్త్యన్తమాగత్య సుయోధనేన ఖలేన దుర్వాసితాయాః నివాసానర్హా
కృతాయాః నగరభువః హాస్తినపురభూమేః స్పర్శనం పరిహర్తుమివ
ద్వారి ద్వారఏవ నతు ప్రాంగణ ఇత్యర్థః, సవినయం యథాతథా
ఉపాగతేన దారుకేణసంయోజితే సంఘటితె మణిమయ్యాపాదుకేయ
స్యతథోక్తః కిఞ్చిదవనమితః వినయాత్ ప్రహ్వీకృతః పూర్వకాయః
యేనతేనవిదురేణ వితీర్యమాణః దీయమానః హస్తావలమ్బః యస్యత
థోక్తః గురుద్రోణః కృపశ్చ ద్రోణప్రముఖౌ ప్రధానౌ యేషాం తై
ర్బ్రహ్మసంఘైః బ్రాహ్మణకులైః ప్రతిపాద్యమానాం క్రియమాణాం జ

ధనదుర్వాసితాయా నగరభువస్స్పర్శనం పరిహర్తుమి
వ సవినయముపాగతేనదారుకేణ సంయోజితమణిపా
దుకః కిఞ్చిదవనమితపూర్వకాయేన విదురేణవితీర్య
మాణహస్తావలమ్బో గురుకృపప్రముఖైర్బ్రహ్మసం
ఘైః ప్రతిపాద్యమానాం జయాశిషం శిరసా ప్రతి

సుయోధనేన దుర్యోధనేన దుర్వాసితాయాః నగరభువః స్పర్శనంప
రిహర్తుమివసవినయముపాగతేన దారుకేణసంయోజితే మణిపాదు
కేయస్యసః కించిత్ స్వల్పం అవనమితః పూర్వకాయః శరీరపూర్వభాగో
యేనతేన +పూర్వాపరాధరోత్తరమితి సమాసః విదురేణవితీర్యమా
ణః దీయమానః హస్తావలంబో యస్యసః గురుకృపౌ ద్రోణకృపౌప్ర
ముఖౌ యేషాం తైః బ్రహ్మసంఘైబ్రాహ్మణసమూహైః ప్రతిపాద్య
మానాం జయాశిషంజయజయేతిహితాశంసాంశిరసాప్రతిగృహ్ణానఃస్వీకు
ర్వన్ కుశలప్రశ్నేనకోరకితః సంజాతకోరకః ఆమోదాయయోస్తా
భ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం ధృతరాష్ట్రభీష్మాభ్యాం సదనాభిగ

యాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః శిరోవనతిపూర్వకం స్వీకుర్వాణః కుశ
లప్రశ్నైః కోరకితః సంజాతకోరకః ప్రవర్ధితఇతి యావత్, మోద
స్సన్తోషః యయోస్తాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం ధృతరాష్ట్రభీ
ష్మాభ్యాం యత్తు కురురాజః దుర్యోధనఇతి తన్న - సుయోధనాదిభి
శ్చతుర్భిరధ్యాసితపూర్వమితి ఉత్తరగ్రన్థేన సన్దర్భవిరోధాత్ సద
నాభిగమనాయనిజగృహంప్రతి ఆగన్తుమితితుమర్థాచ్చభావవచనా
దితిచతుర్థీ, సమ్యక్ప్రార్థ్యమానః చిరతరమత్యన్తవిలమ్బేన అవ
సరం నమస్కారసమయం ప్రతిపాలయతాం నిరీక్షమాణానాం అక్షౌహి
ణీపతీనాం అక్షౌహిణీసంఖ్యసేనానాయకానాం అంజలీనామేవ కమ
లవనానామావళిం పఙ్క్తిం అవలోకనేనదర్శనేన సౌరతేజః ప్రసర
ణౌత్సుకేన సమ్భావయమానః బహుమన్యమానః ముకున్దశ్శ్రీకృష్ణః వ

గృహ్ణానః కుశలప్రశ్నకోరకితమోదాభ్యాం కురురా
జదేవవ్రతాభ్యాం సదనాభిగమనాయ సమ్ప్రార్థ్య
మానశ్చిర (మ)తరా)వసరం ప్రతిపాలయతామక్షౌ
హిణీపతీనామంజలివనజావళిమవలోకనేన సమ్భావ
యమానో ముకుందో వన్దిబృన్దపరిపఠ్యమాన కంసాది

మనాయ సమ్ప్రార్థ్యమానః చిరమవసరం సమయం ప్రతిపాలయ
తాం పశ్యతాం అక్షౌహిణీపతీనాం సేనాపతీనాం అంజలయోవనజాని
వతేషామావళిం పఙ్క్తిం అవలోకనేనదర్శనేన సంభావయమానః
ముకుందః వన్దిబృన్దైః పరిపఠ్యమానేనకంసాదీనాం విజయబిరుదావ
ళ్యాః ప్రబన్ధేనబన్ధురేణరమ్యేణ ॥ని॥ బన్ధూరబన్ధురౌరమ్య ఇతి విశ్వః
మంగళకుసుమానాం గన్ధసంపదా అన్ధీకృతానాం పుష్పంధయానాం
భృంగాణాం ఝుంకారస్య సహచరో వాదిత్రఘోషో యస్మిన్ తేన
మేఘవర్జం మేఘం త్యక్త్వాణముల్ తేన సమాసః ఉన్మిషన్తీభిస్సౌదా
మనీభిరివతటిద్భిరివ కనకవేత్రలతికాభిః ఆకులితేన మహతా రాజప

దినాం స్తుతిపాఠకానాం బృందేన పఠితః పఠ్యమానైః కంసాదీనాం ఖలానాం విజయస్య సంబంధిభిః బిరుదావళీభిర్నామప్రబంధైర్బంధురేణ వ్యాప్తేన శబ్దాయమానేనేతియావత్ మంగళకుసుమానాం ఆచారార్థం వికీర్ణపుష్పాణాం గంధసమ్పదా పరిమళసమృద్ధ్యా అధీకృతానాం పుష్పంధయానాం మత్తానాం భృంగాణాం ఝుఙ్కారైస్సహచరః మిశ్రః వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాళాదీనాం ఘోషః కోలాహలః యస్మిం స్తథోక్తేన మేఘగర్జాం యథాతథా సమున్మిషన్తీభిః స్ఫురంతీభిశ్శంపాసనీభిః విద్యుద్భిరివస్థితాభిః కనకమయీభిర్వేత్రలతాభిః కంచుకిధృతాభిః ఆకులీకృతేన నిస్సార్యమాణప్రేక్షకప్రారసఙ్కులితేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజపథేన ఉపలక్షితః చతుర్భిస్సుయోధనః ఆదిర్యేషాం తైర్దుర్యోధనదుశ్శాసనశకునికర్ణైః పూర్వమధ్యాసితముపవిష్టం అధ్యాసితపూర్వం సభామండపమాస్థానీం శనైశ్శనైరవజగాహే ప్రవివేశ. ఉత్ప్రేక్షాసంసృష్టిః, ఏతద్గద్యస్యాదౌ అన్యేద్యురితిపాఠోఽసంగతార్థత్వాదుపేక్ష్యః ॥౩౫॥—— ద్వారమితి॥అథహరాశ్రీ

విజయబిరుదావళీప్రబన్ధబంధురేణ మంగళకుసుమ
గంధసమ్పదంధీకృతపుష్పన్ధయఝుఙ్కారసహచర
వాదిత్రఘోషేణ మేఘగర్జమున్మిషంతీభిస్సౌదామ
నీభిరివ కనకవేత్రలతాభిరాకులీకృతేన మహతారా
జపథేన సుయోధనాదిభిశ్చతుర్భిరధ్యాసితపూర్వం స
భామండపం శనైశ్శనైరవజగాహే ॥ ౩౫ ॥ ప (ద్వా
రం సమేయుషి హరావథ తత్ర గోష్ఠ్యాస్సర్వైస్సమం

థేన సుయోధనాదిభిః దుర్యోధన భిశ్చతుర్భిః దుర్యోధనదుశ్శాసన కర్ణశకునిభిః అధ్యాసితపూర్వం పూర్వమధ్యాసితం సుప్సుపేతి సమాస-భూతపూర్వే చరడితి నిర్దేశాత్తాం తస్య పూర్వనిపాతః సభామండపం శనైశ్శనైః మందం మందం + అవగజాహే వివేశగాహూంవి

కృష్ణే ద్వారంప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతిసతి తత్ర ఆస్థానమండపే నరపతిర్దుర్యోధనః సహసాతిసత్వరం గోష్ఠ్యాస్సమాజాత్ సర్వై స్సభ్యైస్సమం పూషణి సూర్యే పూర్వాచలముదయశైలమాశ్రయిణి ప్రాప్తవతిసతి పద్మానాంపఙ్క్తేః అనేకైష్షట్పదైర్భృఙ్గైస్సమం సౌరభ్యపూరః పరిమళప్రవాహఇవ ఉదతిష్ఠత్ ప్రత్యుత్థితవాన్ పూర్ణోపమాలఙ్కారః ॥ ఏతచ్ఛ్లోకం బహుషు మూలపుస్తకేషునదృష్టమితిపద్యంలిఖితమ్ (౧) ॥ ౩౬ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్రఆస్థానేతరసా ద్రుతం ఉపనీతే సమీపంప్రాపితే అతితుంగే అత్యున్నతే రత్నమయే ఆసనే రచితః కృతః ఉపవేశః యేనసః అయంపురాణ పుమాన్ పురాణపురుషశ్శ్రీకృష్ణః అగ్రభువి పురోహితైః ప్రదిష్టాం నివేదితాం పూజాం అర్ఘ్యపాద్యాదికం ఉపాదత్త స్వీకృతవాన్ ॥ ౩౭ ॥— ॥

నరపతిస్సహసోదతిష్ఠత్ । పూర్వాచలాశ్రయిణిపూష
ణిపద్మపఙ్క్తేస్సౌరభ్యపూరఇవషట్పదైరనేకైః॥౩౬)
తత్రాతితుంగేతరసోపనీతేరత్నాసనేఽయంరచితోప
వేశః । పురోహితైరగ్రభువిప్రదిష్టాం పూజాముపా

లాడనేరిట్ ॥ ౩౬॥౩౭—తత్రేతి॥తత్రసభాయాంతరసాశీఘ్రం ఉపనీతే అతితుంగేరత్నాసనే రత్నసింహాసనేరచితోపవేశః అయంపురాణః పుమాన్ భగవాన్ పురోహితైః అగ్రభువిపురోభాగేప్రదిష్టాం

---

(౧) కేచిత్తు నరపతిర్ధృతరాష్ట్రః సర్వైర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ ఉదతిష్ఠత్ ఉత్థితః, చరికప్రేషణేనావసరాకలనపూర్వకమామ్బికేయోగాంగైమేనసహ హరేరభిముఖంగత్వాతదాజ్ఞాంప్రతిపద్య పునస్సత్వరమగ్రతస్సమేత్య తదాగమనంప్రతిపాలయన్నతిష్ఠదిత్యనుసంధేయమ్- నరపతిర్దుర్యోధనఇతిలాస్యమనుపపన్నం, తస్యసౌరభ్యపూరసామ్యానుపపత్తేరిత్యాహుః తన్నసుందరమితిభాతి.

సభేతి ॥ తత్ర తదానీం సభాయాః అంతరే మధ్యే సమగ్రా సమ్పూ ర్ణా కాంతిస్సౌందర్యం యస్యతం సరోరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం సంవీ క్ష్యసంవీక్ష్య ఆదరాద్ద్విరుక్తిః, నరేంద్రేణ దుర్యోధనేన వర్జనాయ థాతథా తదితరేషు నగరీజనేషు పౌరాణాంమధ్యఇత్యర్థః, కస్య వాజనస్యనయనప్రమోదః నేత్రానందః నాభూత్ తమేకంవినా స ర్వస్యాప్యభూదిత్యర్థః, పాండవపక్షపాతినో హరేః ద్వేష్యతయా తన్నిరీక్షణం నతస్యానందకరమితిభావః, యత్తునరేంద్రవర్జనం ధృత రాష్ట్రవర్జమితివ్యాఖ్యాయ అంధత్వాన్నతస్యానందోభూదితిభావఇ తి, తన్న, దర్శనానందయోస్సమానకర్తృకత్వబోధకవీప్సైన్యతిల్యబం తేన తత్రోభయత్ర ధృతరాష్ట్రస్య ప్రసక్త్యభావస్ఫురణాదిత్యలం విస్తరేణ ॥ ౩౭ ॥— భద్రేతి ॥ దయాద్రః మధురస్వభావః పద్మ నాభోయస్యసశ్రీకృష్ణః భద్రాసనాద్రత్నసింహాసనాత్ అవనతం అ ధః ప్రసృతం పదెపల్లవేఇవ తయోరగ్రంభాగం ఉపగతే సమీపస్థితె

దత్తపుమాణపురాణః ॥ ౩౭ ॥ సభాన్తరే తత్ర సమ
గ్రకాన్తింసంవీక్ష్యసంవీక్ష్యసరోరుహాక్షమ్ । నరేన్ద్ర
వర్జంనగరీజనేషునకస్యవాభూన్నయనప్రమోదః॥౩౭
భద్రాసనాదవనతం పదపల్లవాగ్రంసంవాహయత్యు

పూజాం + ఉపాద త్తడుదాఇక్ దానెలజ్ ॥ ౩౭ ॥— ॥సభాంతరే ఇతి ॥ తత్ర సభాంతరె సభామధ్యేసమగ్రకాంతిం పూర్ణరుచిం స రోరుహాక్షంకృష్ణం సంవీక్ష్యసంవీక్ష్యనరేంద్రం ధృతరాష్ట్రం వర్జ యిత్వా తస్యాంధత్వాదితిభావః నగరీజనెషు కస్యవానయనప్రమో దః నేత్రానందః నాసీత్ ఇతికాకుః సర్వస్యాప్యాసీదితిభావః + అ సభువిలజ్ ॥ ౩౮ ॥— భద్రాసనాదితి ॥భద్రాసనాత్ సింహాసనా త్ అవనతంపదపల్లపల్లవస్య అగ్రంఉపగతె విదురెసంవాహయతిసతి దయయాఆద్రః పద్మనాభఃకృష్ణః సామాజికెబుధజనె దత్తకర్ణేస

విదురే సంవాహయతి మృదుమర్దయతి సతిచ సామాజికే సభ్యే బుధజనే దత్తాం కిమేష కథయిష్యతీతి సావధానౌ కర్ణౌ యస్య తథోక్తే సతిచ ప్రజ్ఞాదృశం నృపమంధం ధృతరాష్ట్రం ప్రతి అభాషత ఉక్తవాన్ వక్ష్యమాణ ప్రకారేణేతిభావః (౧) ॥౩౯॥—అత్రైవైరితి ॥ హేభరతర్షభ హే ధృతరాష్ట్ర అత్రైవైః పఞ్చషైరహోభిర్వాసరైరధియుద్ధం యుద్ధే చంద్రస్యేదంచాన్ద్రం కులం నంక్ష్యత్ - నాశం గమిష్యత్ అన్యోన్యకలహాదితి భావః - అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా అధునా అస్మిన్ సమయే విధాతుం కర్తుం యోగ్యం విధేయం అన్యథా తు కృతేనాపి తేన ప్రయోజనాభావాదితి భావః, తవసుతైర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ పాండవానాం సంధిం అన్యోన్యానుకూల్యం విధాతుం తే తవ సకాశం సమీపం ప్రతి అహం ప్రాపగతే విదురే దయాదర్శిని (౨)

సామాజికే బుధజనే
సతి దత్తకర్ణే ప్రజ్ఞాదృశం నృపమభాషత పద్మనాభః ॥౩౯
అత్రైవైరహోభిరధియుద్ధమవేక్ష్య నంక్ష్యచ్చాంద్రం కు
లం తవ సుతైస్సహ పాండవానామ్ । సంధిం విధాతుమ

ితి ప్రజ్ఞాదృశం జ్ఞానచక్షుషం నృపం ధృతరాష్ట్రం + అభాషత భాషవ్యక్తాయాం వాచి లఙ్ ॥ ౩౯ ॥ — ॥ అత్రైవైరితి ॥ హే భరతర్షభ ధృతరాష్ట్ర అత్రైవైః అహోభిర్దినైః అధియుద్ధం యుద్ధే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః నంక్ష్యత్ నశిష్యత్ + లృటస్సద్వేతి శతృప్రత్యయః స్యతాసీతిస్యః రధాదిత్వాదిడ్వికల్పః + మస్జినశోర్ఝలీతి నుమ్ చాంద్రం చంద్రసంబంధి తస్యేదమిత్యణ్ కులం సంతతిం అవేక్ష్య పాండవానాం తవసుతైస్సహ దుర్యోధనాదిభిస్సమం అధునా సమయే అస్మిన్ కాలే విధేయం కరణీయం సంధిం విధాతుం అయమహం తే సకాశం సమీ

(౧) ధృతరాష్ట్రస్య ఈక్షణానందయోరుభయోరప్యభావాదుభయ నిషేధే న కాపి హానిః అతోఽధస్తనవ్యాఖ్యానమేవ సుందరమ్ ॥

(౨) వక్ష్యమాణనాశపర్యాలోచనయా దయాదర్శిత్వమ్

ప్తాస్మి ॥ ౮౦ ॥—శతేనేతి ॥ హే గాఙ్గేయ కిరీటిన్ స్తవ్యకీర్తే ధృతరాష్ట్ర తవ తనూభవానాం పుత్త్రాణాం శతేనసహ కుంతీకుమారాన్ ధర్మ రాజాదీన్ కళిందజాయాః యమునాయాః కల్లోలానాం మహాతరం గాణాం జాలేన సమూహేనసహ గంగాయాస్తరంగానివ కుశలస్యా న్యోన్యక్షేమస్య ఉదయాయ ఆవిర్భావాయ సంధత్స్వ సంధింకురు అత్రోపమయా కురుపాండవానాం దౌర్మల్యవైమల్యయోః ప్రతీతె రలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః (౧)॥ ౮౧ ॥—పాదేతి ॥ కించ పాండోఃకు మారాధర్మరాజాదయశ్చ భవంతం త్వాం ప్రతి పాదారవిందేశిరోభిః శతంశతం ప్రత్యేకంశతసంఖ్యాః ప్రణతీః నమస్కారాన్ సాదరం యు

ధునాసమయేవిధేయం ప్రాప్తాహమస్మి భరతర్షభ
తేనకాశమ్ ॥ ౮౦ ॥ శతేనసంధత్స్వ తనూభవానాం
కుంతీకుమారాన్ కుశలోదయాయ । కల్లోలజాలేనకళి
న్దజాయా గంగాతరంగానివ గాఙ్గేయ కిరీటిన్ ॥ ౮౧ ॥పాదా
రవిందే ప్రణతీశ్శిరోభిశ్శతంశతంసాదరమర్పయంతః ।

పం ప్రాప్తః + అస్మి అసభువిలట్ ॥ ౮౦ ॥—॥ శతేనేతి ॥ హే గాఙ్గే య కిరీటిన్ కుశలోదయాయ క్షేమాధిగమాయ తనూభవానాం సుతానాం శతేన కుంతీకుమారాన్ కళిందపుత్త్ర్యాః యమునాయాః కల్లోలజా లేన తరంగసమూహేన గంగాతరంగానివసంధత్స్వ + డుధాఞ్లో ట్ దుర్యోధనాదీనాం మలినచిత్తత్వాద్యమునాతరంగోపమా ధర్మా దీనాంశుద్ధచిత్తత్వాద్గంగాతరంగోపమా ॥ ౮౧ ॥—॥ పాదేతి ॥ పా దారవిందేశిరోభిశ్శతంశతం ప్రణతీః సాదరంఅర్పయంతః పాండోఃకు

---

(౧) యథా గంగాయమునాసంగమో దురితనివారణద్వారా పు ణ్యప్రాప్తిపూర్వకానందాయ భవతి । తథైవైషాంసంధానమపి సకల జనానన్దకరంభవతీతి భావః । ఏవం స్వాభిప్రాయముక్త్వా పాండవాభి ప్రాయో ప్యేవమేవేత్యాహ ॥ పాదేతి ॥

థాతథా అర్పయంతః కుర్వంతస్సంతః వినీతిః వినయఃపూర్వాయస్మిం స్తత్తథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ విజ్ఞాపయంతిస్మ విజ్ఞాపితవంతః మున్మథేనేతిభావః, యత్తు శతంశతం దశసహస్రమితి తన్న తథాసతి సంఖ్యార్థేః ద్విబహుత్వే స్త ఇత్యనుశాసనాత్ ప్రణతీరితి బహువచనాంతవిశేష్యవాచకానురోధేన శతశతానీత్యేవప్రయోగస్స్యాత్- వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వ ఇత్యనుశాసనాచ్చ నతథా ఉక్తవ్యాఖ్యానవిరోధఇత్యపిధ్యేయమ్ ॥ ౪౨ ॥—జాతాఇతి ॥ వనేజాతాఃఉత్పన్నా భవతః తవ అఙ్కభూమౌ ఉత్సంగదేశే వృద్ధింగతాః శాసనం ఆజ్ఞాం భవదీయాం శిరసిఆదధానాః బిభ్రాణాః నిస్తీర్ణః అతిక్రాంతః సంగరః వనవాసాజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞైవ పయోనిధిస్సముద్రఃయైస్తథోక్తాః అమీ ఏవంభూతాః వయం త్వయా అద్యయథాంశం అవనేః భూమేః అవనేరక్షణేవా రాజ్యేవేతియావత్ స్థాప్యాః స్థాపితుమర్హాః వనేవాస్థాప్యాః ఉభయమపి త్వదధీనమిత్యర్థః- పిత్రాజ్ఞాయాఃదుర్లం

పాండోఃకుమారాశ్చభవంతమేవంవిజ్ఞాపయంతిస్మ వి

నీతిపూర్వమ్ ॥ ౪౨ ॥ జాతావనేవయమమీ భవదంక

భూమౌ వృద్ధింగతాశ్శిరసిశాసనమాదధానాః । నిస్తీ

ర్ణసంగరపయోనిధయస్త్వయాద్యస్థాప్యా యథాంశ

మారాశ్చ ధర్మాదయశ్చ వినీతిపూర్వం వినయపూర్వంయథాతథాభవంతంఏవంవిజ్ఞాపయంతిస్మ + జ్ఞానియోగకరణాచురాదిణ్యంతాల్లట్ ॥ ౪౨॥— ॥ జాతాఇతి ॥ వయంవనేజాతాః భవతః అంకభూమౌఉత్సంగస్థలే వృద్ధింగతాః శాసనంశిరసి ఆదధానాస్సంతః నిస్తీర్ణస్సంగరపయోనిధిః ప్రతిజ్ఞాసముద్రఃయైస్తేతథాభూతాః అద్యత్వయాయథాంశం యథాభాగం అవనేర్భూమేఃఅవనేరక్షణేఅథవావనేవాస్థాప్యాః

ధుత్వాదితిభావః (౧) ॥ ౮౩ ॥—బాల్యఇతి ॥ వనాంతే అరణ్యమధ్యే జనుర్జన్మ యేషాం తేషాం మమ మదీయానాం పాండవానాం రక్షణ విధౌ పోషణక్రియాయాంవిషయే ఏకాపిధాత్రీ ఉపమాతానబభూవ-ఇత్యుక్తప్రకారంశోకం ఉపమాతృభావకృతమేవ అనిశంహృదయే ద ధానః త్వం తస్యాఃధాత్ర్యాః భూమేరుపమాతుశ్చ అర్ధమపి సం ప్రతిదానీం నదిత్ససి దాతుంనేచ్ఛసీతి కాకుః, కింతుదిత్సస్యేవేత్యర్థః, అత్రవనే ధాత్రీమాత్రభావశోచనస్య స్వసమక్షం అర్ధధాత్రీదానా వశ్యత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, తచ్చోపమా తృభువోర్ధాత్రీశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో క్త్యుజ్జీవితమితి తయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ని॥ధాత్రీస్యాదుపమా తాపి భూమిరామలకీచ సేతినానార్థరత్నమాలాయాం ఇతి విజ్ఞాపయ

మేవ నేరవ నేవ నేవా ॥ ౮౩ ॥ బాల్యే వనాంతజనుషాం

మమపాండవానామేకాపిరక్షణవిధౌనబభూవధాత్రీ ।

ఇత్యేవశోకమనిశంహృదయే దధాన స్తస్యాస్తునార్ధమ

అనయోరన్యతరత్కుర్వితిభావః ॥౮౩॥—॥ బాల్యేఇతి ॥ వనాంతజను షాం అరణ్యజాతానాం మమమత్సంబంధినాం పాండవానాంబాల్యే ర క్షణవిధౌ ఏకాపిధాత్రీఉపమాతా నబభూవ భూసత్తాయాంలిట్ ఇ త్యేవఅనిశం సంతతంహృదయేశోకం దధానః త్వంసంప్రతితుతస్యాధా త్ర్యాభూమేః॥ని॥ధాత్రీజనన్యామలకీవసుమత్యుపమాతృష్వితివిశ్వః అ ర్ధమపి నదిత్ససినదాతుమిచ్ఛసి + డుదాఞ్ దానే ధాతోఃకర్తృణ స్సమాన కర్తృకాదితిసన్ సనాద్యంతాఇతి ధాతుత్వాల్లట్ సన్యఙో రితిద్విత్వం ఏకాచఉపదేశఇతీణ్నిషేధః సనిమీమాఘురభలభేతిస్ అ త్రలోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః సస్యార్ధధాతుకఇతి సస్యతః॥

(౧) త్వచ్ఛాసనమేవ మహాశ్రేయోలాభః । రాజ్యంవావనంవే తి నకష్యావిభాగోస్మాకమితిభావః॥

న్మిన్నేరిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౪౪ ॥—ఇతీతి ॥ ఉక్తప్రకారంబుగ్రవాణం పాండవవిజ్ఞాపనాం కథయంతమేనం యదువీరం(శ్రీ)కృష్ణంప్రతినృపతిః ధృతరాష్ట్రఃదీర్ఘంయథాతథానిశ్వస్య హేవత్సదుర్యోధనఅముంవ్యథ్వం దుర్మార్గంపాండవవైరరూపంవిముఞ్చవిముఞ్చత్యజత్యజేత్యాదరా ద్ద్విరుక్తిః ఇత్యుక్తప్రకారేణానుశాస్య శిక్షయిత్వా హేశౌరే (శ్రీకృ ష్ణ అహం వ్యరంసిషం విరతవానస్మి శాన్తోస్మీత్యర్థః ఇతిబభాషె ఉక్తవాన్ (౧) ॥ ౪౫ ॥—మధ్వితి ॥ కించ హేమధుమథన మధు నామకదైత్యనాశక కృష్ణ సాప్రసిద్ధామమజననీ అంబాలికామయిపు త్రే వత్సలాఖలు దయాళుస్సత్యైవ మునీంద్రే వ్యాసేవిషయే నిమీలి

పిసం ప్రతిదిత్ససిత్వమ్ ॥ ౪౬ ॥ ప ॥ ఇతిబ్రువాణం

యదువీరమేనం నిశ్వస్యదీర్ఘంనృపతిర్బభాషె । వ్య

రంసిషంవ్యథ్వమముంవిముంచ విముంచవత్సేత్యనుశా

స్యశౌరె ॥ ౪౫ ॥ ప ॥ మధుమథననిమీలితాముసీం

ద్రేమమజననీఖలుపుత్రవత్సలాసా। ముఖమహమనపె

౪౬. ॥ — ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థంబ్రువాణం ఏనంయదువీరంకృష్ణంనృపతి ధృతరాష్ట్రః దీర్ఘంనిశ్వస్య + బభాషేభాషవ్యక్తాయాం వాచిలి ట్ హేశౌరేకృష్ణహేవత్సదుర్యోధన అముంవ్యథ్వంకాపథంవిముంచ విముంచఇతి అనుశాస్యవ్యరంసిషం విరతోభవం + రమక్రీడాయాం వ్యాఙ్పరిభ్యోరమ ఇతిపరస్మైపదం యమరమనమాతామితిఇట్సకౌ ॥ ౪౪॥—॥ మధుమథనేతి ॥ హేమధుమథనకృష్ణమునీంద్రేవ్యాసే ని మీలితామమసాజననీమాతా పుత్రవత్సలాఖలు యయాజనన్యా మూ ఖంసూనోః ముఖంఅనవెక్ష్య అదృష్ట్వాఅహం అధికాంముదంప్రీతిం +దధామిడుధాఞ్లట్ ధృతరాష్ట్రజననీనేత్రే నిమీల్యవ్యాససమీపం

(౧) సమ్యగనుశాసితోపి వైధేయోయంమద్వచనంనాశ్రృణోత్ కిం కరోమీతిభావః

-తా ముకుళితనేత్రాభ్యాం యయా పుత్రదాయిని మునీంద్రే మీలితా
క్ష్యా జనన్యా అహమంధత్వేనజాతఇత్యర్థః, మూర్ఖస్య స్వతో
వివేకినః పరైర్బోధితమప్యశ్రోతుశ్చ సూనోర్దుర్యోధనస్య ముఖమన
వేక్ష్యాధునా అధికాం నిరవధిం ముదం ఆనందం దధామి ధారయామి
తత్త్వాద్దృగ్దుఃఖాదాంధ్యాదపి దుఃఖాయతే పుత్రస్యమౌఖ్యర్ష్యమిత్యర్థః
అత్రకిం ఉత్తరవాక్యార్థేన పుత్రవాత్సల్యసమర్థనాద్వాక్యార్థ
హేతుకంకావ్యలింగం, ఉత ఆంధ్యస్య దోషస్యైవ సంతోషజనక
త్వేన గుణత్వవర్ణనాల్లేశాలఙ్కారః, ఇత్యుభయత్రసాధకసామ్యాదే
కత్ర బాధకాభావాచ్చ ద్వయోస్సందేహసంకరః ॥ పుష్పితాగ్రావృ
త్తమ్ ॥ ౪౬ ॥—ధృతరాష్ట్రః పుత్రమౌఖ్యం విశదయతి ॥ స్వయమి
తి ॥ అయంసుతో దుర్యోధనః స్వయమాత్మనాపినవిబుధ్యతే శోభనా
కార్యాకార్యవివేచికామతిః ఆగామిగోచరబుద్ధిఃయస్యతస్యజనస్యభీ
ష్మవిదురాదేర్వాచమపి నశృణోతి నానుతిష్ఠతీత్యర్థః అతః హేగు
ణగణవారినిధే శ్రీకృష్ణ కురుకులస్య కుశలమేవాఙ్కురస్తస్య అభి
వృద్ధ్యై త్వమేవ గతిర్నాన్యఇత్యర్థః- తథాచ త్వమేవనయభయా
ఖ్యామిదానీం సంధిం ఘటయేతి భావః ॥ వృత్తంతుపూర్వముక్తమ్॥

కృ మౌర్ఖసూనోర్ముదమధికా మధునాయయాద
ధామి ॥ ౪౬ ॥ ప ॥ స్వయమపినవిబుధ్యతే సుతో
యం సుమతిజనస్యశృణోతి నాపివాచమ్।కురుకులకుశ
లాంకురాభివృద్ధ్యైగుణగణవారిని(ధే(ధిః)గతిస్త్వమే

గతాతద్వీక్ష్య తవాంధః పుత్రోభవిష్యతీతివ్యాసఉవాచేతిభారతక
థా ॥ ౪౬ ॥—స్వయమితి ॥ అయంసుతఃదుర్యోధనః స్వయమపి న
విబుధ్యతే నజానాతి బుధఅవగమనేలట్ సుమతిజనస్య వాచమపిన
శృణోతి శ్రుశ్రవణేలట్ కురూణాం కులస్య సంబంధినః కుశలాంకుర
స్యక్షేమబీజస్యఅభివృద్ధ్యైఅభివృద్ధయేగుణగణవారినిధిస్త్వమేవగతిః

(౧) ౪౭ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం బద్ధాంజలౌ రాజనిధృతరా ష్ట్రే సిద్ధాన్తితవతి ప్రకృతకార్యంనిశ్చితవతిసతి నిజస్య ఆసనస్యరత్న పీఠస్య అర్థే మధ్యేనివేశితం నిక్షిప్తం కరతలం యేనతస్యభావస్తత్తా తయా హేతునా కించిదున్నమితేన వామభుజస్యశిఖరేణ అగ్రభాగేన గండమండలే వామకపోలమధ్యే నిమజ్జితం ప్రవేశితం మకరాకృతికు ణ్డలంయస్మింస్తత్తథా కటేర్నితమ్బస్య చలనేన తిర్యగ్వ్యావర్తనేన కందళితస్సంజాతకందళః కాఞ్చనపటస్యపీతామ్బరస్యమర్మరారవః మర్మరేతిశబ్దః యస్మింస్తత్తథాచ ఈషత్కించిత్ కంధరాం గ్రీవాంవి నివర్త్య అభ్యావర్త్యేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౪౮ ॥—క్లృప్తేతి ॥ కం సవైరీ శ్రీకృష్ణః రవిభువా కర్ణేనసహ కృతాః హస్తాభ్యాంతాళాః

వః॥౪౭॥౫॥ ఇతిసిద్ధాంతితవతిబద్ధాంజలౌరాజనినిజా
సనార్ధనివేశితకరతలతయాకించిదున్నమితవామభు
జశిఖరేణగండమండలనిమజ్జితమకరకుండలం కటితట
చలనకందళితకాంచన పటమర్మరారవమీషత్కంధ
రాంవినివర్త్య ॥ ౪౮ ॥ వ ॥క్లృప్త స్మితంరవిభువాక్ర

అన్యాగతిర్నాస్తీత్యర్థః ॥౪౭॥—॥ఇతీతి॥ ఇతీత్థంబద్ధాంజలౌరాజని ధృతరాష్ట్రే సిద్ధాంతితవతిసతినిజాసనార్ధేనివేశితంకరతలంయేనతస్య భావస్తత్తాతయాకించిదున్నమితేనవామభుజశిఖరేణగండమండలేనిమ జ్జితంమకరకుండలంయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాకటితటస్యచలనేనకంద ళితఃఅంకురితః కాంచనపటస్య పీతాంబరస్య మర్మరారావఃమర్మరధ్వ నిర్యస్మిన్ కర్మణితద్యథాభవతితథాఈషత్ + మనాక్ కంధరాంశిరో ధిం వినివర్త్యతిర్యక్కృత్వా॥ ౪౮ ॥—॥ క్లృప్తస్మితమితి ॥ కంసవైరీ కృష్ణః రవిభువాకర్ణేన కృతహస్తతాళంక్లృప్తస్మితం భూరిఅగ్రేదుశ్శా సనేన దూషితఃసంధేఃపక్షోయస్యతంకర్ణోపకంఠేశ్రోత్రాంతికేచ

(౧) సంధినావా అసంధినావా ఇమేత్వయారక్షణీయాఇతిభావః।

మిథస్తాడనానియస్మింస్తత్తథాక్షిప్తం నిమిర్ణితంస్మితంయేనతం ఘరిఆగ్రే దుశ్శాసనేన భ్రాతాభ్రమాషితః నిందితస్సంధిపక్షః సన్ధికార్యంయస్య తం కర్ణస్యశోత్రస్య ఉపకంఠే మూలేచలితః గూఢంసంధిపక్షమూషణేన కమ్పితోధరో యస్యతాదృశం మాతులస్య శకునేరాస్యం వక్త్రం యస్యతథోక్తమ్ (౧) కౌరవ్యం దుర్యోధనంప్రతి కురుసంసది-కౌరవసభాయాం శృణ్వత్యాంసత్యామితి శేషః- ఆహ వక్ష్యమాణప్రకారేణఉవాచ ॥ ౪౯ ॥—పృథేతి ॥ హేకౌరవ దుర్యోధన పృథాసుతేభ్యః ధర్మరాజాదిభ్యః తేషామిమాం తదీయాం నతు త్వదీయామిత్యర్థః, పృథివీం భూమిం ద్యూతేనాహృతాం పునః ప్రతిజ్ఞాప్రకారం దిశప్రయచ్ఛ ఇత్యుక్తప్రకారేణబ్రువతః కథయతః గురోః పితుర్గాం వాక్యమశృణ్వతః ఉల్లంఘయతస్తేతవ సంబంధనీ ఏషా పి

తహస్తతాళం దుశ్శాసనేనఘరిమాషితసంధిపక్షమ్॥
కర్ణోపకంఠచలితాధరమాతులాస్యం కౌరవ్యమాహ
కురుసంసదికంసవైరీ ॥ ౪౯ ॥ ప ॥ పృథాసుతేభ్యః
పృథివీంతదీయాం పునర్దిశేతిబ్రువతోగురోర్గాం।
అశృణ్వతఃకౌరవతేకథంవా సంభూతిరేషాశశినాన్వ

తితః అధరోయస్యతథాభూతం మాతులాస్యంశకునిముఖం యస్యతం కౌరవ్యందుర్యోధనం + కురునాదిభ్యోణ్యఇతిణ్యః కురూణాంసంసది సభాయాంఆహ విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం ఆహేత్యువాచేత్యర్థః ఇతిమనోరమా ॥ ౪౯ ॥—॥ పృథాసుతేభ్యఇతి ॥ హేకౌరవదుర్యోధనపృథాసుతేభ్యః పాండవేభ్యః తదీయాంపృథివీం పునః దిశ+ దిశ అతిసర్జనేలోట్ ఇతిబ్రువతః గురోఃపితుః గాంవాచం అశృణ్వతః తే ఏషాసంభూతిర్జననం శశినశ్చంద్రస్య అన్వవాయేవంశే కథంవా

(౧) శ్రవణసమీపే శకునేర్ధరకంపమాత్రదర్శనా త్తదుక్తంతు కిమపి నజ్ఞాతమితిభావః॥

తాం శ్లాఘోల్లంఘినీ సంభూతిర్జన్మ శశిసంబంధస్య అన్వవాయే వంశే కో
థం వక్తవ్యా సర్వై అభూదితియోజ్యమ్ (౧) ॥ ౭౦ ॥— తదితి ॥ హే
కౌరవ దుర్యోధన తత్తాదృశం అనుపమం అతఏవ మహత్ శ్లాఘ్యం
తవ సమ్బంధినః వంశస్య వృత్తం చరిత్రం శృణు యేనరాజ్ఞా యూ
యం పౌరవాఇతి ఖ్యాతాః సపూరుర్నామరాజా చంద్రవంశ్యః పి
తుర్యయాతితః ఆత్తాజీర్ణః జరాయేనతథోక్తస్సన్ నవంవయః యౌ
వనం దదౌ తస్మై ఇతిశేషః, కాలాంతరీయం తత్తిష్ఠత్వాధునికమేవప
శ్యేత్యతఆహ ॥ త్యక్త్వేతి ॥ ధీరాణామపిధీరః అసదృశధైర్యశాలీ అ
తఏవ అయం దేవవ్రతాభిఖ్యః పితుశ్శంతనోర్ముదే సత్యవతీ లాభస
న్తోషాయ ద్వితీయమాశ్రమం గార్హస్థ్యం దారపరిగ్రహమితియా
వత్ తృణవత్ తృణమివ త్యక్త్వా ఇహేదానీమత్ర చతిష్ఠతి నతు య
వాయే ॥ ౮౦ ॥

ప ॥ తత్తాదృశంశృణుమహత్తవవంశ
వృత్తం పూరురదాదౌనవయఃపితురాత్తజీర్ణః । త్య
క్త్వాశ్రమంపితృముదేతృణవద్ద్వితీయం దేవవ్రతో౽య

అభూదితిశేషః తద్వంశేసర్వేపి పితృవాక్యపరిపాలకాఇతిభావః ॥ ౮౦
తదేవస్ఫుటీకరోతితత్తాదృశమితి ॥ తత్తాదృశంమహత్తరస్య అతిమ
హతః వంశస్యవృత్తంచరిత్రంశృణు+శ్రుశ్రవణేలోట్ పూరుఃపూరు
నామారాజాఆత్తజీర్ణస్సన్స్వీకృతజరస్సన్ + జ్యాష్ వయోహానౌ
క్తిః ॥ని॥జానిర్జీర్ణాః ఇత్యమరః। పితుఃయయాతేఃనవంనూతనంవయస్తారు
ణ్యందదౌ+డుదాఞ్ దానేలిట్ ధీరధీరః అతిధీరః అయందేవవ్రతః భీ
ష్మః పితుశ్శంతనోర్ముదేతృణవత్తృణేన తుల్యం+తేనతుల్యంక్రియా
చేదితివతిః ద్వితీయంఆశ్రమంగృహస్థాశ్రమంత్యక్త్వాఇహత్వత్సకాశే

---

(౧) అస్మిన్వంశేతాదృశోనాభూన్నభవిష్యతిచేతిభావః ॥

దాశకదావా యత్రకుత్ర వేత్యర్థః (౧) ॥ ౫౧ ॥—నచైనోక్తా భయేనాహ ॥ కితవేతి ॥ కించ హేకౌరవ కర్ణయోః కితవస్య అక్షవిద్యానిపుణస్య శకునేరుక్తిభిః దుర్బోధనైః కిసలితైః సంజాతపల్లవైఃఉత్పన్నైఇతియావత్ ॥ ని ॥ కిసాలయంకిసలయంకిసాలంకిసలంకిసమితిశ్రీహర్షః ॥ సః పాండవసర్వస్వాపహరణవిషయకత్వేన ప్రసిద్ధః తవసంబంధీ మనోరథః కామస్తదాసఫలోభవేత్ యుధి కైరాతే హరినందనేన అర్జునేన పాతితం తాడితుం నివేశితం ధనుః గాండీవం హరస్య మస్తకాచ్ఛిరసః పునః నోన్మజ్జేత్ నోత్థితంయది తదాభవేదితిసంబంధః గాండీవమేవ తైళ్యస్సర్వస్వం దదాతి కింత్వసౌతి భా

మిహతిష్ఠతిధీరధీరః ॥ ౫౨ ॥ ప ॥ కితవోక్తిభిఃకిసలి
తస్యకర్ణయోస్సఫలోభవేత్తవతదామనోరథః ।హ
రినందనేనయుధిపాతితంధనుర్హరమస్తకాన్న పున

తిష్ఠతి+ష్ఠాగతినివృత్తౌలట్ ॥ ౫౧ ॥—కితవోక్తిభిరితి ॥ యుధిహరినందనేన అర్జునేన పాతితం ధనుః హరమస్తకాత్ ఈశ్వరశిరసః నోన్మజ్జేత్ నోత్థాపేత్ +టుమస్జోశుద్ధౌలిట్ తదాతస్మిన్కాలేకితవానాం ధూర్తానాం ॥ ని ॥ ధూర్తోఽక్షదేవీకితవోఽక్షధూర్తోద్యూతకృత్సమాఇత్యమరః ఉక్తిభిర్వచనైఃకర్ణయోః కిసలితస్య సంజాతకిసలయస్య తవమనోరథః సఫలోభవేత్ +భూసత్తాయాంలిఙ్

---

(౧) శుకశ్శాపాత్ప్రాప్తజరస్యపితుర్యయాతేర్వచనాత్పూరుస్స్వతారుణ్యంతస్మైదత్వాతజ్జరాంజగ్రాహేతికథా॥—దాశకన్యాంయోజనగంధాభిధానాం దృష్ట్వాతస్యామనురక్తస్యసూతముఖేనతం యాచితవతః తదభిలషితానుగుణమంగీకర్తుమసమర్థస్య స్మరతాపతప్తస్యశంతనోరింగితజ్ఞశ్శాంతనవః దాశాధిపాంతికమేత్య స్వస్యవివాహవైముఖ్యంచ ప్రతిజ్ఞాయసంతుష్టేనతేన దత్తాంతామానాయ్య పిత్రే మనోరథం పూరయామాసేతి కథాచాత్రానుసంధేయా॥

వః, అత్ర కిసలితత్వఫలితత్వరూపేణ మనోరథస్య వృక్షత్వారోప
ప్రతీతేరేక దేశవర్తిరూపకం ॥ మంజుభాషిణీ ॥ (౧)॥ ౫౨॥—వంశ
ఇతి ॥ అయం కురూణాం వంశః యద్యపి మహితః లోకైకపూజ్యః
తథాపి తస్మిన్వంశే ఏకత్ర కోటౌ ఆదిభాగ ఇతియావత్ కళంకం చి
హ్నం అపవాదంచ ధర్తుం రజనేరాత్రేరధీశః చంద్రశ్చ పరత్రకో
టౌ అంత్యభాగే కళంకం అపవాదం చిహ్నంచ ధర్తుం పరుషః ని
ర్దయో భవాంశ్చ ద్వౌచతురౌ నిపుణౌ ఖల్వితిమన్యే ॥ ని ॥ కళంకో
జ్కాపవాదయోరిత్యమరః (౨) ॥ ౫౩ ॥—బంధూపదిష్టమితి॥ హే
వత్స శిశువత్కార్యాకార్యానభిజ్ఞ త్వం బంధుభిరస్మదాదిభిః ఉపదిష్టం బో
ధితం సంధానం సంధిం నశృణోషి నాంగీకరోషీతియత్- అస్మిన్ గురు
రున్నమజ్జచేత్ ॥ ౫౨ ॥ ప ॥ వంశః కురూణాం మహి
తో౽యమస్మిన్ ధర్తుం కళంకం చతురౌ ఖలు ద్వౌ। ఏకత్ర
కోటౌ రజనేరధీశః పరత్ర మన్యే(పు)ప)రుషో భవాంశ్చ॥
౫౩॥ (బంధూపదిష్టం నశృణోషి వత్స సంధానమస్మిన్న త
వాద్యదోషః । గంధర్వరాజేన కృతం వనాంతే బంధం
॥౫౨ ॥ —వంశఇతి॥ కురూణామయం వంశః అన్వయః మహితః పూజ్యః
అస్మిన్ వంశే కళంకం చిహ్నంఅపవాదంచధర్తుం ద్వౌచతురౌ ఖలు
॥ని॥ దక్షేతుచతుర పేశలపటవ ఇత్యమరః ఏకత్ర ప్రథమాయాం ॥ని॥ ఏకో
న్యార్థే ప్రధానేచ ప్రథమే కేవలే తథా। సాధారణే సమానే౽ల్పే సంఖ్యా
యాంచ ప్రయుజ్యత ఇతి వైయాకరణాః కోటౌ అశ్రౌ॥ని॥ అత్యుత్కర్షా
షాశ్రియః కోట్య ఇత్యమరః రజనేః రాత్రేః అధీశః అధిపతిశ్చంద్రః
దేవః పరత్ర పరస్యాం కోటౌ పురుషః మనుజః భవాంశ్చ ఇతిమన్యే

(౧) త్రిపురహరస్య హరస్యాపి శిరోభంజకం గాండీవమేవ పాండ
వానాం భూమండలం వితరిష్యతీతిభావః॥
(౨) అస్మిన్వంశే ఆదిపురుషాంతిమపురుషౌ ద్వావపి కళంకినావితిభావః॥

ధ్యనంగీకారవిషయే అద్య తవదోషః అపరాధః నభవతి కింతు వనాం
తే ద్వైతవన మధ్యే గంధర్వరాజేన చిత్రసేనేనకృతంబంధం ల్వమీ
యః పునః ము కవతాం మోచితవతాం తేషాంహిపాండవానామేవప్రో
షో భవతి అత్ర క్రమేణ దోషగుణయోర్బంధమూక్తసంధ్యనంగీకార
బంధమోచనయోగుణదోషత్వస్య వర్ణనాల్లేశాలఙ్కారద్వయమం
గాంగిభావేనసంకీర్ణం- అత్రాపి శృణోషీత్యత్రకరోషీత్యేవపఠనీ
యం- అన్యథా పూర్వోక్తహ్రాసాపత్తేరితి ॥(౧) ॥ ౫౮ ॥)——ఇతీతి ॥
ఇత్యుక్తప్రకారేణ భగవతి శ్రీకృష్ణే గదితవతిఉక్తవతిసతి క్రోధనఃకు
పితస్సుయోధనః దుర్యోధనోపి ఇమాంవక్ష్యమాణాం గిరం వాక్య
ముజ్జగార ఉక్తవాన్ ॥ ౫౯ ॥——అయిఇతి ॥ నందోనామ కశ్చిద్గో
పాలః తస్యనందనః పుత్రః తస్యసమ్బుద్ధిః అయేనందనందన హేకృ
ష్ణేత్యామంత్రణం గోపాలానాం మాధ్యప్రసిద్ధిమనురుధ్యేతి ధ్యే
పునర్ముక్తవతాంహి తేషామ్ ॥ ౫౮)॥ ౫ ॥ ఇతి గదిత
వతి భగవతి క్రోధనస్సుయోధనోపి గిరమిమాముజ్జ
గార॥౫౯॥౫॥ అయేనన్దనందన కేవలం విరాటతనయాశ్రి
యలాభేనకృతకృత్యంమన్యానాంకుంతీభువాంచబహు
మనజ్ఞానేలట్ మధ్యస్థాస్సర్వేపి నిష్ఫలంకా ఇతిభావః ॥ ౫౩॥౫౮॥
ఇతీతి ॥ భగవతికృష్ణేఇతినిగదితవతిసతికోధనః+క్రుధమండార్థేభ్య
శ్చేతియుచ్ ॥ని ॥ క్రోధనో మర్షణఃకోపీత్యమరః సుయోధనః దు
ర్యోధనః ఏవంగిరం ఉదాజహార+హృఙ్హరణేలిట్ ॥ ౫౫॥ —— అ
యెఇతి ॥ అయేనందనందనకృష్ణగోపత్వసూచనార్థం నందనందనే
త్యుక్తిః కేవలంవిరాటతనయస్య ఉత్తరస్యాశ్రియలాభేన కృతకృత్యం
మన్యానాం +ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశ్ అరుద్విషదితిముమ్కుంతీభువాం

---

(౧) తదాచిత్రసేనేననీతశ్చేదేతాదృశశ్రీమస్తేషామస్మాకంచ నభ
వేదితిభావః। ముక్తవతామిత్యత్రాన్యథాంతభావేనవృత్తిః ॥

యం, విరాటతనయయా ఉత్తరయా అభిమన్యవే దత్తయా ఆశ్రయః విరాటయాపః తల్లాభేన కేవలం తల్లాభమాత్రేణ (స్త్రీ)మూలకాశ్రయో పజీవనేనేత్యర్థః విరాటతనయః ఉత్తరః రణభీరుః సఏవాశ్రయః తల్లాభనేతివా ఉభయథాపినూథ్యోష్ఠాలసంకల్పితకృత్యం మస్మాకం ఆత్మానం కృతార్థం సంభావయితాం సం....త్తమానేఖశ్చేలిక శిఖత్వాదరు ద్విషదిత్యాదినాముమకుంతీభువాం భవజ రాజాదీనాంచ అత్రకుంతీభువామితిపారంస్త్రైణేయత్వప్రకాశనోక్తిః అనుక్షణం బహుభిరక్షౌహిణీ పతిభిరావేద్యమానాం విజ్ఞాప్యమానానామంజలిధోరణిం నమస్కారపరంపరామవలోకితుమపి అలబ్ధః అవసరః అవకాశోయైస్తేషామస్మాకం చ ఉభయేషాం సంధానం సంధిః కింవాకీదృశం అనుచితమేవేత్యర్థః ప్రబలానాం దుర్బలైస్సహసన్ధేర్లోకతో భయమాపితత్వాదితి భావః తవదూతకృత్యం కింవా- మయా దేయం దాతవ్యం కింవాఈదృశివిధా ప్రకారః యస్మింస్తత్తథోక్తంముధాయాసం నిరర్థకశ్రమం అవధూయ త్యక్త్వా యథాగతం ఆగమనం యథానిష్ఫలం తథేత్యర్థః గంతవ్యం త్వయేతి శేషః- ఇతిగిరముజ్జగారేతి పూర్వేణాన్వయః అత్రస్త్రైణోపజీవనకాంతేయాస్య గోపాలయాత్యవస్తునాత్వదీయదూత్యం త్వదనుగుణా

భిరక్షౌహిణీపతిభి రనుక్షణమావేద్య మానామంజలి
ధోరణీ (౧) మవలోకితుమప్యలబ్ధావసరాణా మస్మా
కంచ కింవాసంధానంకింవాతవదూతికృత్యం కింవామ

చ పాండవానాంచ కుంతీభువామితిపారస్త్రైణేయత్వ సూచనాబహుభిరక్షౌహిణీపతిభిస్సేనాపతిభిర్బహుభిరక్షౌహిణీపతిభిరిత్యనేనస్వసేనాయా అసంఖ్యతాసూచ్యతే ఆవేద్యమానాం నివేద్యమానాం అంజలీనాం ధోరణిం అవలోకితుమపి అలబ్ధావసరాణాం ఏతేన సామ్రాజ్యం సూచ్యతే అస్మాకంచ కింవాసంధానం తవదూతకృత్యం కింవా

(౧) రింఛోళీధోరణ్యౌపఙ్క్తావితిదేశ్యోనిపాతః ॥

మేవేత్యనురూపసంఘటనాత్మక సమాలఙ్కార ప్రతీతే ర్ధ్వస్తనాల ఙ్కారధ్వనిః ‖ ౫౬ ‖—‖ ఆకర్ణ్యేతి ‖ తత్ దుర్యోధనస్య దురుక్తం ఆకర్ణ్య చకితం చేతః యస్య తస్మిన్ అతఏవ నృపతౌ ధృతరాష్ట్రే ౨ కరౌ సంపుటావివతాభ్యాం కర్ణౌ పిధాయ ఆచ్ఛాద్య నమ్రం సమితం వక్త్రం యస్య తథోక్తే సతి కింకర్తవ్యతామూఢే నేతి భావః కురురాజసూనుర్దుర్యోధనః అలంఘ్యం లోకత్రయేణాప్యనతిక్రమణీయం మధువైరిణం శ్రీకృష్ణమపి కిముతాన్యానిత్యర్థః తృణాయమత్వా తృణమివ అనాదృత్యేత్యర్థః- మన్యకర్మణ్యనాదర ఇతి సంప్రదానత్వం జవేన వేగేన గోష్ఠ్యాస్సభాతః నిరగాన్నిర్గతవాన్ మూఢానాం నక్వాపి వివేకావకాశ ఇతి భావః ‖ ౫౭ ‖ తదనుదుర్యోధన

యాదేయమిదృగ్విధం ముధాయాసమవధూయ(౧)య
థాగతంగన్తవ్యమితి ‖ ౫౬ ‖ ప ‖ ఆకర్ణ్యతచ్చకిత
చేతసినమ్రవక్త్రే కర్ణౌ పిధాయ నృపతౌ కరసంపుటా
భ్యామ్ । మత్వా తృణాయ మధువైరిణమప్యలంఘ్యం
గోష్ఠ్యా జవేన నిరగాత్కురురాజసూనుః‖౫౭‖గ‖తదను
దనుజారాతి రేష రోష(దూషిత) స్మితలేశరూషితాధర

మయా కింవా దేయం ఈదృగ్విధం ముధాయాసం వ్యర్థాయాసం అపధూయ భవతా యథాగతం ఆగతమనతిక్రమ్య గన్తవ్యమితి ఉదాజహారేతి పూర్వేణాన్వయః ‖ ౫౬ ‖—‖ ఆకర్ణ్యేతి ‖ తద్వచనం ఆకర్ణ్య చకితచేతసి నృపతౌ ధృతరాష్ట్రే కరసంపుటాభ్యాం కర్ణౌ పిధాయ ఆచ్ఛాద్య నమ్రవక్త్రే సతి కురురాజసూనుః దుర్యోధనః అలంఘ్యం బ్రహ్మాదిభిరప్యలంఘనీయం మధువైరిణమపి తృణాయమత్వా మన్యకర్మణ్యనాదర ఇతి చతుర్థీ గోష్ఠ్యాస్సభాయాః జవేన నిరగాత్ నిరగచ్ఛత్ + ఇణ్గతౌ లుఙ్ ‖ ౫౭ ‖—‖ తదన్వితి ‖ తదను ఏష దనుజారాతిః కృష్ణః

(౧) భవతా యథాగతం తథా గన్తవ్యమితి పాఠాన్తరమ్ ‖

నిర్గమనానంతరం ఏషః దనుజారాతిః శ్రీకృష్ణః తాదృశేన కిం వా సంధాన మిత్యాదివిధేన తస్య దుర్యోధనస్య అవలేపవచనేన సాహంకారవాక్యేన ఘోరోషః క్రోధః తేనయుగ స్మితలేశః హాసలవః తేనరూషితః వ్యాప్తః అధరఃయస్యతథోక్తస్సన్ అభియాతిభియా లోకమాత్రి విపత్తిభయేనవిహస్తాన్ వ్యాకులాన్ ముదా సంతోషేణనిరస్తాన్ త్యక్తాన్ తచ్ఛాస్త్రాణితియావత్ 'సమస్తానపిసభాస్తారాన్ సభ్యాన్ పురస్తాదగ్రేనిరీక్ష్యదృష్ట్వా పునరపివాచం ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణజగాదఉక్తవాన్ ॥ ౫౮ ॥ — ॥ ధరేతి ॥ అధునాధరాభుజాధృతరాష్ట్రేణకింకార్యం -తటినీభువాభీష్మేణాపికిం దూత్యే వసతానతేన మానేన మయాపికిం అస్మాభిః పార్థాయధరిత్రీనదావ్యతఏవేత్యర్థః

తాదృశేనతస్యావలేపవచనేనభియా విహస్తాన్ముదానిరస్తాన్ సమస్తానపి సభాస్తారాన్ పురస్తాన్నిరీక్ష్యపునరపివాచమేవంవ్యాజహార ॥ ౫౮ ॥ ప ॥ ధరాభుజాకింతటినీభువాకింమయాధునాకింవసతాపిదూత్యే ।
పార్థాయదాతుంప్రభవేద్ధరిత్రీం గదైవసా గంధవ

రోషేణక్రోధేనదూషితోయః స్మితలేశస్తేనదూషిత-కంధరః ॥ని॥ గుప్తేగుంఠితరూషితేఇత్యమరఃఅధరోయస్యతథాభూతస్సన్ తాదృశేనతస్య దుర్యోధనస్య అవలేపవచనేనగర్వోక్త్యాభియాభయేనవిహస్తాన్॥ని॥విహస్తవ్యాకులౌసమావిత్యమరఃముదాహర్షేణనిరస్తానపితాన్సభాస్తారాన్సభ్యాన్పురస్తాత్ నిరీక్ష్యపునరపి ఏవంవాచం వ్యాజహారఉవాచహృషీకేశః హరిః ॥ ౫౮ ॥—॥ ధరాభుజేతి ॥ ధరాభుజాధృతరాష్ట్రేణకింతటినీభువాభీష్మేణకిం దూత్యేదూతకర్మణి+దూతవణిగ్భావ్యంచేతియత్ వసతామయాఅధునాకిం నకిమపీత్యర్థః పార్థాయ యుధిష్ఠిరాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుంగంధవహస్య సూనోఃభీమస్య సాగదైవప్రభవేత్ + భూసత్తాయాంలిట్ వయందాపయితారః

పరంతు సాదుర్నివారత్వేన ప్రసిద్ధా గంధవహస్య వాయోస్సూనోః భీమస్య గర్జైవ పార్థాయ ధర్మరాజాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుం దాపయితుం ప్రభవేత్ - సమర్థా భవేత్ (౧)॥౫౯॥ ॥శౌరేరితి॥ తాముక్తవిధాం శౌరేః వాచమాకర్ణ్య సాధ్వసేన భయేన ఆక్రాన్తం చేతః యేషాం తే సభాస్తారాః సభ్యాః యుగపదేకదా జోషం భావం తూష్ణీమవస్థానమేవ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమితి వ్యస్తరూపకం, దధుః చక్రుః భీతాస్సర్వేన కించిదవదన్నిత్యర్థః ॥ ని॥ తూష్ణీం జోషం భవేన్మౌనమితి వైజయంతీ॥౬౦॥ బహిరితి ॥ సః గోష్ఠ్యా నిర్గతః ధృతరాష్ట్రసూనుః దుర్యోధనః బలేన చతురంగేణ శౌర్యేణ వా అవలిప్తైః గర్వితైః త్రిభిస్సహాయైః క

హస్యసూనోః ॥ ౫౯ ॥ వ ॥ శౌరేస్తాం వాచమాక
ర్ణ్య సాధ్వసాక్రాన్త చేతసః । జోషం భావం సభాస్తా
రా యుగపద్దధురుత్తరమ్ ॥ ౬౦ ॥ వ ॥ బహిస్స సమ్మం
త్ర్య బలావలిప్తైస్త్రిభిస్సహాయైర్ధృతరాష్ట్రసూనుః।

సాతు ఏనం హత్వా స్వయం ప్రభుర్భూత్వా దాస్యతీతి భావః ఏవం చ దండసాధ్యే సాంత్వోక్తిరయుక్తా చతుర్థోపాయసాధ్యే తు రిపౌ సాంత్వమపక్రియేతి నీతేరితి భావః ॥ ౫౯ ॥—॥ శౌరేరితి ॥ శౌరేః కృష్ణస్య తాం వాచం ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా సభాస్తారాః సాధ్వసేన భయేన ఆక్రాంతం చేతో యేషాం తే నంతః జోషం భావం తూష్ణీం భావమేవ॥ని॥ జోషం సుఖే ప్రశంసాయాం తూష్ణీం లంఘనయోరపీతి విశ్వః॥ ఉత్తరం యుగపదేకదా దదుః దదుః డాఙ్ దానే లిట్ ॥ ౬౦ ॥—॥ బహిరితి ॥ సః ధృతరాష్ట్రసూనుః దుర్యోధనః బహిః బలావలిప్తైః సామర్థ్యగర్వితైః త్రిభిస్సహా

(౧) శ్రుతిస్మృతిభ్యాం సుజనో నియమ్య తేజనాపవాచేన తు మధ్యమోజనః । కషాయకుండోత్థితశుష్కచర్మపద్దండేన నీచస్సముపైతి మార్దవమిత్యుక్తరీత్యా దండోపాయసాధ్యే అస్మిన్ సామవాదైర్న కించిత్ప్రయోజనమితి భావః ॥

ణాఽశకునిముఖ్యైస్సహ సమ్మన్త్ర్య ఆలోచ్య గదస్య యాదవభేది
స్య అగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠం శ్రీకృష్ణం గన్ధర్వరాజేన చిత్రసేనేనకృ
తాం స్వాం స్వీయాం దశాం బన్ధనావస్థాం నేతుం ప్రాపయితుం ఇయే
ష ఇచ్ఛతిస్మ తం బన్ధుమాలోచితవానిత్యర్థః- సర్వతోముఖం హి
దౌరాత్మ్యం ఖలానామితి భావః (౧) ॥ ౭౧ ॥—శ్రుత్వేతి ॥ సర్వే
షాం ప్రాణినాం ఆత్మా ఆత్మకః జీవరూపః సర్వం చరాచరాత్మ
కం ప్రపఞ్చం ఆత్మా స్వరూపం యస్యేతి వా సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి
శ్రుతేః అత ఏవ స్వయమేకోఽపి అసౌ హరిః శ్రీకృష్ణః తద్దుర్యోధనదు
రాలోచితం శ్రుత్వా దుర్యోధనాద్యన్తర్యామితయా వర్తమాన
త్వాదితి భావః, కుపితః క్రుద్ధస్సన్ తారాభిరశ్విన్యాదిభిః నవభిర్గ్ర
హైః సూర్యాదిభిః శైలైర్మేర్వాదిభిర్వనైర్నైమిశాదిభిః సాగ

గన్ధర్వరాజేన కృతాం దశాం స్వాం గదాగ్రజన్మాన మి
యేష నేతుమ్ ॥ ౭౧ ॥ వ॥ శ్రుత్వాథ తత్కుపితో హరిస్స్వ
యమసావేకోఽపి సర్వాత్మకస్తారాభిర్నవభిర్గ్రహైర్ని

యైః సమ్మన్త్ర్య ఆలోచ్య గన్ధర్వరాజేన కృతాం స్వాం నిజాం దశాం అ
వస్థాం బన్ధనమితి యావత్ గదాగ్రజన్మానం కృష్ణం నేతుం ఇయేష ఇష
ఇచ్ఛాయాం లిట్ ॥ ౭౧ ॥—॥ శ్రుత్వేతి ॥ తత్ బన్ధనవార్తాం
శ్రుత్వా కుపితః మమభక్తజనబన్ధచ్ఛిదః అయం బన్ధం కరిష్యతి వేతి
క్రుద్ధః అసౌ హరిః పాపహారీ కృష్ణః ఏకోఽపి అద్వితీయోఽపి సర్వాత్మకః
సర్వజగచ్ఛరీరకః తారాభిర్నక్షత్రైః నవభిః గ్రహైః సూర్యాదిభిః శై
లైః మేర్వాదిభిః వనైః సాగరైః సముద్రైః నిబిడితాం సాన్ద్రితాం
పేట్యాం భూషణానాం మఞ్జరీమివ వల్లరీమివ కుక్షావుదరే ధృతాం జగన్మ

---

(౧) గన్ధర్వరాజేన కృతం వనాన్తే బన్ధం పునర్ముక్తవతాం హతమామి
తి శ్రీకృష్ణోక్తం నిజపరాభవస్మారకం వచనమసహమానస్సతస్యాపి తా
దృశమవమానం కర్తుమైచ్ఛదితి భావః॥

రైః క్షీరోదాదిభిః నిబిడితాం సాంద్రితాం అతఏవ పెట్ర్యాం మంజూషాయాం ధృతాం భూషణానాం కటకమకుటాదీనాం మంజరీం సమూహమివస్థితాం జగతాం లోకానాం మండలీం సమూహంసభాయాఃఅజిరం ప్రాంగణం జుషన్తఇతిజుషాం సభ్యానాం దృశాం నేత్రాణాం పఙ్క్తిరేవ ఘంటాపథః రాజమార్గః తస్మిన్ జంఘాలాం అతివేగేన వర్తమానాం తన్నేత్రవిషయామితియావత్, అతనోత్ చక్రే విశ్వరూపం సద్యః ప్రదర్శితవానిత్యర్థః ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౬౦ ॥—తస్మిన్నితి ॥ అంగుష్ఠమాత్రే అంగుష్ఠమాత్రః పురుషఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాంగుష్ఠపరిమితమానేతస్మిన్ సర్వాత్మకే శ్రీకృష్ణే పరబ్రహ్మణి నవేనిర్మలె ముకురేదర్పణఇవ సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపఞ్చం వీక్ష్య విస్మేరావిస్మయాన్వితాస్సిద్ధానాం విద్యాధరాణాంచ దేవయోనివిశేషాణాం సురాణాంచ నికరాః బృ

బిడితాంక్షైరార్ణవైస్సాగరైః । పెట్ర్యాంభూషణమంజ
రీమివధృతాంకృష్ణో జగన్మండలీం జంఘాలామతనోత్స
భాజిరజుషాందృక్పఙ్క్తిఘంటాపథే ॥౬౦॥ తస్మిన్నంగు
ష్ఠమాత్రేనవఇవముకురేవీక్ష్య సర్వం ప్రపంచంవిస్మే
రాస్సిద్ధవిద్యాధరసురనికరాః(సుదృశః)పుష్పవృష్టీ

డలీం సభాజిరజుషాం సభాంగణభాజాం దృక్పఙ్క్తిరేవ ఘంటాపథస్తస్మిన్ జంఘాలాంఅతిజవాందృష్టిగోచరామితియావత్ అతనోత్ +వితస్తారతనువిస్తారెలజ్ ॥౬౦॥—॥ తస్మిన్నితి॥ అంగుష్ఠపరిమితె। అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽగుష్ఠంచ సమాశ్రితఇతిశ్రుతేః తస్మిన్ భగవతిసర్వం ప్రపంచంవీక్ష్యవిస్మేరాః విస్మితాఃసిద్ధాః విద్యాధరాస్సురసుదృశః అప్సరసః పుష్పవృష్టిం వ్యముంచన్ + ముచ్ఛమోక్షణేలజ్ సకలమునిజనః సాంద్రంఘనంమోహాంధకారం అజ్ఞానాంధకారం వ్యముంచదితి వచనవిపరిణామేన సర్వత్రాన్వయః భీష్మస్సంమహామ్నాణిత

ద్గాని పుష్పాణాంవృష్టీఃవర్షాణివ్యముంచన్ సకలమునిజనస్సాంద్రం
మోహమేవాంధకారంవ్యముంచత్ । భీష్మస్సంమదాశ్రూణిఆనందబా
ష్పాన్ వ్యముఇ్చత్, క్షత్తావిదురఃఅక్ష్ణోఃపక్ష్మణోఃకమ్పంనిమేషోన్మేష
రూపంవ్యముఇ్చత్ కురుపురేహాస్తినపురేజనతాజనసమూహఃదుర్యో
ధనే ప్రేమాపివ్యముఇ్చత్ ప్రేమత్యాగః*అపంథానంతుగచ్ఛంతంసో
దరోఽపివిముఇ్చతీతిన్యాయాదితిభావఃఅత్రానేకక్రియాయోగవశా
త్సముచ్చయాలఙ్కారః ॥ అత్ర సురనికరః పుష్పవృష్టింముమోచే
తిసమ్మదేనాశ్రుఇతిచైవ పఠనీయం యథాశ్రుతపాఠేతు కర్తృకర్మ
క్రియాణాం విభిన్నసంఖ్యాకత్వేన ప్రక్రమభంగాఖ్యదోషఇతి ధ్యే
యమ్ ॥ స్రగ్ధరా ॥ ౬౩ ॥—అస్యేతి ॥ అస్యవిశ్వరూపిణః ఆదిపుం
సః ప్రథమపురుషస్య శ్రీకృష్ణస్య అట్టహాసధ్వనిరుచ్చైర్హాసకిలకి
లశబ్దః వ్యోమ్ని ఆకాశే విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధంయథాతథావిజృ
మ్భమాణస్సన్ దిక్పాలానాం ఇంద్రాదీనాం సౌధావళీషు హర్మ్యప
ఙ్క్తిషు జాలకానాం గవాక్షాణాం అధ్యాపకత్వం అధ్యయనాచా

ర్యత్వమాఇ్చన్ । సాంద్రంమోహాంధకారంసకలముని
జనస్సమ్మదాశ్రూణిభీష్మఃక్షత్తాక్ష్ణోఃపక్ష్మకమ్పం(కరి)
కురు)పురజనతాప్రేమదుర్యోధనేపి॥౬౩॥ అస్యాట్టహా
సధ్వనిరాదిపుంసోవిశృంఖలంవ్యోమ్నివిజృంభమాణః।

నందబాష్పాన్ క్షత్తావిదురఃపక్ష్మకంపంపక్ష్మచలనంకరిపురస్యహాస్తినావ
త్యాః జనతాజనసమూహః+గ్రామజనబంధుభ్యఇతితల్ దుర్యోధనే
ప్రేమాపిస్నేహమపి ॥ ౬౩ ॥ — ॥ అస్యేతి ॥ అస్యాదిపుంసః పు
రాణపురుషస్య అట్టః అత్యర్థః॥ని॥అట్టంభక్తేచతుర్థేచక్షౌమేత్వర్థే
గృహాంతరేఇతివిశ్వః హాసస్యధ్వనిః విశృంఖలంయథాతథావ్యోమ్ని
ఆకాశేవిజృంభమాణస్సన్ దిక్పాలానామింద్రాదీనాంసౌధావళీజా
లకానాం గవాక్షాణాం అధ్యాపకత్వం బిభరాంబభూవ + డుభృఞ్
ధారణపోషణయోః లిట్ భీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చేత్యామ్ శ్లువ

కృత్వం బిభరాంబభూవ వహతిస్మ - తాని ప్రత్యధ్వనయదిత్యర్థః । + భీహేత్యాదిన శ్లోపద్యావాద్భుతశోభ వ్యసః ॥ ౬౮ ॥— సంస్తూయమానేతి ॥ జనైర్లోకత్రయవాసిభిస్సంస్తూయమానాని కీర్త్యమానానిచరితాని దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహరూపాణి యస్య త్రయాణాంలోకానాంసమాహారస్త్రిలోకీ ద్విగోశ్చేతి ఙీప్, తస్యాంసాధారణీకృతా అవైషమ్యంప్రాపితా కృపాదయాయేనతస్య అతఏవ హరేశ్శ్రీకృష్ణస్య ప్రసాదాత్ సః అంధత్వేన ప్రసిద్ధః భూమిపాలః- ధృతరాష్ట్రః చక్షుష్మతాం సనేత్రాణాం ధురం రీతిం చక్షుష్మత్తామితియావత్, ముహూర్తమల్పకాలంసమధిరుహ్య ప్రాప్య భూయః తాదృక్షోభమానం భగవంతందృష్ట్వా పునరపి తతః చక్షుష్మద్రీతేరవతతార అపక్రాంతవాన్ అంధోబభూవేత్యర్థః, ఆజన్మనః అన్యదనవలోక్యావలోక్యచాద్యజగన్మయం భగవంతం పునరన్యావలోకనస్య అతిజుగుప్సితత్వాదితిభావః, అత్ర త్రిలోకీత్యాదివిశేషణస్యతత్తాదృగపరాధిదుర్యోధనజనకత్వేపి ధృతరాష్ట్రస్య చక్షుర్దానాచిత్యాభి

దికాష్ఠలసౌధావళిజాలకానామధ్యాపకత్వం బిభరాం
బభూవ (౧) ॥ ౬౮ ॥ సంస్తూయమానచరితస్య జనై
స్త్రిలోకీ సాధారణీకృతకృపస్య హరేః ప్రసాదాత్ ।
చక్షుష్మతాంసమధిరుహ్యధురంముహూర్తం భూయ

ద్భావాద్ధ్వత్వం॥౬౮॥సంస్తూయమానేతి॥జనైఃసంస్తూయమానచరితస్య త్రిలోక్యాస్సాధారణీకృతా నిర్విశేషీకృతాకృపాయేన తస్యహరేర్భగవతః ప్రసాదాత్ సభూమిపాలఃధృతరాష్ట్రఃచక్షుష్మతాంనేత్రవతాం ధురంముహూర్తంసమధిరుహ్యతతోఽపి ధురోఽపిభూయఃఅవతతారత్యాప్లవనతరణయోర్లిట్ +ముహూర్తంచక్షుష్మాన్భూత్వావిశ్వరూపం

(౧) అట్టహాసొమహాన్ హాసస్సశబ్దోముఖరాగకృత్॥

ప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలఙ్కారః ॥ ౬౫ ॥—ఓజ ఇతి ॥ హే మా
ధవ శ్రీకృష్ణ తవ త్వదీయం ఇదం విశ్వాత్మకం విశ్వభయంకరంచ ఓజః రూ
పం ఉపసంహర సంక్షిప ఇతి ఉక్తప్రకారేణ గురుః ద్రోణః భీష్మశ్చ
తౌ పురోగమౌ ప్రధానౌ యేషాం తేషు ఘుష్యత్సు ఉచ్చైశ్శ
బ్దాయమానేషు సత్సు కుశేశయే కమలే ఇవ అక్షిణీ యస్య సః తథోక్తః కృ
ష్ణః ॥ ని ॥ శతపత్రం కుశేశయమిత్యమరః ॥ నిమేషేణ క్షణేనైవ ఘో
రం జగద్భయంకరం రూపం విశ్వాకారం విహాయ గోపీనాం గోపాం
గనానాం దృశాం నేత్రాణాం కుతుకహేతుం కౌతూహలకారణం చ
తుర్భుజాదివిశిష్టమాకార (౧) మవాప ప్రాప్తవాన్ ప్రసన్నే భగ
వతి కిం దుర్లభం మహతామితి భావః, అత్ర గోపీదృక్కుతుకహేతుత్వ
వస్తునా అతిమూఢానాం తామసానామేవ నయనానందకరం కిముతా
న్యేషామిత్యర్థాపత్త్యలఙ్కారప్రతీతేర్వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౬౬ ॥
తత ఇతి ॥ తతః ఉక్తరూపసంస్కారానంతరం తాదృశం తద్విధం అత ఏవ

స్తత్తాప్యవతతారకసమ్భూమిపాలః ॥ ౬౫ ॥ ఓజస్తవేద
ముపసంహరమాధవేతి ఘుష్యత్సు సత్సు గురుభీష్మపు
రోగమేషు । ఘోరం విహాయ నిమిషేణ కుశేశయాక్షో
గోపీదృశాం కుతుకహేతుమవాపరూపమ్ ॥ ౬౬ ॥
గ ॥ తపస్త్వాదృశం నిరుపమానం తస్య మహిమానమను

భూతస్తేషుమోహం బభూవేతి భావః ॥ ౬౫ ॥—॥ ఓజ ఇతి ॥ హే
మాధవ కృష్ణ తవ ఇదం ఓజః బలం దీప్తిం వా ॥ ని ॥ ఓజో బలే చ దీప్తౌ చేతి విశ్వః
ఉపసంహర+ హ్రస్వీకురు ఇతి గురుభీష్మపురోగమేషు ఘు
ష్యత్సు సత్సు కుశేశయాక్షః కమలనేత్రః భగవాన్ ఘోరం రూపం
విహాయ నిమిషేణ నిమేషమాత్రేణ గోపీదృశాం కుతుకస్య హేతుం కా
రణం రూపం అవాప అప్రాప్తాదిత్ ॥ ౬౬ ॥—॥ తత ఇతి ॥ తతః తా

(౧) చతుర్భుజాదివిశిష్టమాకారమితి లేఖనం చింత్యమ్। అవతారకా
లే తాదృశాకారస్య త్వేపితతః వసుదేవాదిప్రార్థనయా తత్తిరోధానాత్

నిరుపమానం అసదృశం తస్య భగవతః మహిమానం ప్రభావం అనుభూయ దృష్ట్వా చరితార్థాః మునీనాం సార్థాః సంఘాః శాంతాలోకలోచనానందకరీమూర్తిర్యస్య తథోక్తం తం శ్రీకృష్ణం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ అస్తౌషీత్ స్తుతవాన్ + స్తౌతేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౬౭ ॥—భగవన్నితి ॥ హే భగవన్ శ్రీకృష్ణ మహాన్ బ్రహ్మాత్మకానుసంధానాత్మ ద్వైక్యానాప్త్యా ఆత్మా చిత్ప్రతిబిమ్బః జీవః యేషాం తథోక్తైః బ్రహ్మణోమనోలయజనకః సాంఖ్యతారకామనస్కారనామభిః ప్రసిద్ధ యోగప్రామస్తైతి త్రైరప్యేభిరపి అవిదితః అజ్ఞాతః ప్రభావః సామర్థ్యం జగజ్జన్మాదికర్తృత్వం యస్య తథోక్తాయ తస్మై భవతే తుభ్యం నమ ఇతీదముగ్రిమద్వశ్లోకైకవాక్యమ్ ॥ ౬౮ ॥—దుగ్ధేతి ॥ యో భవాన్ దుగ్ధాంబురాశితనయాయాః లక్ష్మ్యాః నయనయోః ద్వయేన తుల్యాకృతిమూర్తిర్యస్య తస్య భావస్తత్త్వమేవ మహిమావిలాసః తం ఉపగ

భూయ దివిలాద్రౌ మునిసార్థస్సముపస్పృశ్య శాన్తమూర్తిం తమేవమస్తౌషీత్ ॥ ౬౭ ॥ భగవన్ మహాత్మభిరపి యోగిభిరవిదితప్రభావాయ తస్మై భవతే నమః ॥ ౬౮ ॥ వ ॥ దుగ్ధామ్బురాశితనయానయనద్వయేన తుల్యాకృతిత్వమహిమానమివోపగన్తుమ్ ! మత్స్యస్య

దృశం నిరుపమానం అసమానం తస్య భగవతః మహిమానం అనుభూయ చరితార్థ కృతార్థాః మునీనాం సార్థాః సంఘాః సముపసృత్య శాంతమూర్తిం శాంతాకృతిం తం భగవంతం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ అస్తౌషీత్ + ష్టుఞ్ స్తుతౌ లుఙ్ సిచి వృద్ధిరితి వృద్ధిః ॥ ౬౭ ॥—భగవన్నితి ॥ హే భగవన్ మహాత్మభిరపి యోగిభిః అవిదిత ప్రభావాయ అజ్ఞాత మహిమ్నే తస్మై తథావిధాయ తే నమః ॥ ౬౮ ॥ దుగ్ధాంబురాశీతి ॥ యః భవాన్ దుగ్ధాంబురాశేస్తనయాయా లక్ష్మ్యాః యః ద్వయేన నేత్రయోర్యుగేన తుల్యాకృతిత్వం సమానాకారత్వైన మహిమానం ఉపగంతుమివ ప్రాప్తుమివ భువి మత్స్య

స్తం ప్రాప్తుమిచ్ఛుః ప్రేక్షా, మత్స్యత్వం మీనరూపమేత్య స్వీకృత్య భువి లోకే సురవైరిణా సోమకేననీతాః అపహృతాః అనపీనాః అకృత్రిమాః గాః శ్రుతివాచః మధ్యేసముద్రం సముద్రస్యమధ్యే విచిక్యే అన్వేషితవాన్ + చినోతేర్విపూర్వాత్కర్తరిలిట్ ॥ ౬౯ ॥—మంథానేతి ॥ యో భవాన్ జలధేః క్షీరసముద్రాత్సురాణాందేవానాం జీవాతుంజీవనౌషధంఅమృతంఉద్గమయితుంజనయితుంకమఠస్యకూర్మస్యేవాకృతిఃరూపంయస్యతథోక్తస్సన్ హిమాంశోశ్చంద్రస్యాపిమార్గం రుణద్ధీతి తదుత్థం తావదున్నతమపీత్యర్థః, మంథానశైలంమందరాద్రిం అంగావిషక్తింసమ్బద్ధంభజంతీతిభాగ్భిః వీచీనాం క్షీరాబ్ధితరంగాణాంకణైః లేశైః సదృశం చరమే కాయే పృష్ఠే బభార ధృతవాన్ + బి

మేత్యభువియస్సురవైరినీతామధ్యే సముద్రమనపీనగ
వీర్విచిక్యే ॥ ౬౯॥ మన్థానశైలమపిమార్గరుధం హి
మాంశోర్వీచీకణైస్సదృశమంగవిషక్తిభాగ్భిః । కాయే
బభారచరమేకమఠాకృతిర్యోజీవాతుముద్గమయితుం

త్వంపీత్యత్రిదశారిణాహిరణ్యాక్షేణనీతాంఅనపీనాంపురాణీంగాంర్వాగ్వదః తాం+గౌరత్ద్ధిరిలుకీతిటచ్ టిడ్ఢాణఞితిఙీప్ విచిక్యే మృగయామాస చిఞ్ చయనేలిట్ విభాషాచేరితి కుత్వందశశ్లోక్యాస్సస్నేనైవ పూర్వేణాన్వయః ॥ ౬౯॥—॥ మంథానేతి ॥ కమఠాకృతిః ॥ని॥ కూర్మేకమఠకచ్ఛపావిత్యమరః యః భవాన్ హిమాంశోశ్చంద్రస్య మార్గం రుణద్ధీతి తత్ క్విప్ మంథానశైలమపి అంగవిషక్తిం సంబంధం భాగ్భిః భజద్భిః వీచీనాంతరంగాణాంకణైః లవైః ॥ని॥ లవలేశకణాణవ ఇత్యమరః సదృశంయథాతథా జలధేస్సముద్రాత్ సురాణాం దేవానాం జీవాతుం॥ని॥ జీవాతుర్జీవనౌషధమిత్యమరః ॥ అమృతమితి యావత్ ఉద్గమయితుం ప్రాపయితుంచరమే కాయే, పృష్ఠే బభార డుభృఞ్

భర్తేః కర్తరి లిట్ ॥ ౨౦ ॥— దంష్ట్రేతి ॥ కిటేః వరాహస్యేవ వేషం రూపం ధరతీతి ధరస్య వరాహరూపిణః యస్య భవతః దంష్ట్రాయాః అగ్రేవర్తత ఇతి వర్తి కువలయాఙ్కురస్య నీలోత్పలకందళస్యేవ కోమలా ఆభా నైల్యంయస్య తథోక్తం క్ష్మామండలం భూమండలం ఊర్ధ్వం ప్రసృత్వరాయాం గచ్ఛన్త్యాం బకావళికాయాం పఙ్క్త్యా అవలీఢస్య సక్తస్య ప్రావృట్పయోదపటలస్య వార్షిక మేఘమండలస్య లీలాం బభార - బకోటఘటేతి పాఠే వ్యుక్త ఏవార్థః అత్రాన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలఙ్కారః యత్తు వరాహదంష్ట్రాయాశ్శుభ్రత్వాత్ భూమేశ్చ కృష్ణత్వాత్ తథా దృష్టాన్తోక్తిరితి నృసింహః। తత్తస్యానాలఙ్కారికతాం స్ఫోరయతి। చేద్బిమ్బభోక్త్రా ప్రతిబిమ్బత్వం దృష్టాంతస్తదలంకృతిరిత్యుక్తలక్షణస్య అత్ర ప్రసక్త్యభావాత్ అభవద్వస్తుసంబంధ ఉపమార్థే నిదర్శనేతిలక్షణస్య యథోక్తానుగామిత్వాచ్చేతి ॥ ౨౧ ॥ ఇన్ద్రేతి ॥ యః భవాన్ ఇన్ద్రస్య ద్విషతః శత్రోః హిరణ్యేతి నామ యస్య తస్య హిరణ్య ఇతి హిరణ్యకశిపురితి నా

జలధేస్సురాణామ్ ॥ ౨౦ ॥ దంష్ట్రాగ్రవర్తి కిటివేషధ
రస్య యస్య క్ష్మామండలం కువలయాంకురకోమలాభమ్ ।
ఊర్ధ్వప్రసృత్వరబకావలికావలీఢప్రావృట్పయోద
పటలస్య బభార లీలామ్ ॥ ౨౧ ॥ ఇంద్రద్విషన్మదగజస్య

భారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౨౦ ॥— ॥ దంష్ట్రేతి ॥ కిటివేషధరస్య వరాహరూపధారిణః ॥ ని ॥ కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిరిత్యమరః యస్య దంష్ట్రాగ్రవర్తి కువలయస్యాంతరమివ మధ్యమివ కోమలా ఆభా యస్య తత్ క్ష్మాయాః భూమేః మండలం ఊర్ధ్వం ప్రసృత్వరయా ప్రసరంత్యా బకావళికయా బకపఙ్క్త్యా అవలీఢస్య ప్రావృట్పయోదపటలస్య వర్షాకాలమేఘపటలస్య లీలాం శోభాం బభార ధాతుః పూర్వోక్తః ॥ ౨౧ ॥— ॥ ఇంద్రేతి ॥ యః భగవాన్ హిరణ్య ఇతి హిరణ్యకశిపురితి నామైకదేశే నామగ్రహణం నామ అభిధానం యస్య తస్య ఇంద్రద్విషన్నేవ దైత్య ఏవ మ

నైకదేశేనాపగ్రిహణాం మదగజస్యేతిరూపకం పిశితస్తబకావలీనాం మాంసపిండపఙ్క్తీనాం సంబంధినః రసస్య ఆస్వాదస్యభేదంవిశేషం జిజ్ఞాసమానః జ్ఞాతుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షాఉక్తరూపకాను ప్రాణి తా । ధృతః సింహస్యేవభావః రూపంయేనసతథోక్తస్సన్ స్తంభాత్ ప్రహ్లాదస్పర్ధయాహిరణ్యకశిపునిర్దిష్టాదుదేత్య ఆవిర్భూయనఖ నైరేనఖైస్తంహిరణ్యనామకమదగజం ఉరసివక్షసి అభాంక్షీత్ భంజిత వాన్ భంజెః కర్తరిలుఙ్ ॥ ౭౨ ॥—॥ యాచ్ఞేతి ॥ యోభవాన్యజ్ఞ వాటే అధియజ్ఞవాటంయాచ్ఞయాత్రిపదమాత్రభూభిక్షయా ప్రతార ణస్య వంచనాయాఃవశాత్ పారతంత్ర్యాద్ధేతోః బలింనామదాన వంనిగృహ్ణన్నిగ్రహిష్యన్నితివర్తమానసామీప్యేవర్తమాననిర్దేశః వామనత్వంవామనరూపం॥ని॥ఖర్వోహ్రస్వశ్చవామనఇత్యమరః- అవ లంబ్యస్వీకృత్య స్వమాత్మానమివసతాందుఃఖంఖర్వతమంఅత్యంతహ్ర స్వం సతాంసుఖంచస్వీయంపదక్రమం పాదవిన్యాసమివ ఉన్నతం అ

హిరణ్యనామ్నోభేదంరసస్యపిశితస్తబకావలీనామ్ ।
జిజ్ఞాసమానఇవయోధృతసింహభావస్తంభాదుదేత్య న
ఖరైస్తమురస్యభాంక్షీత్ ॥ ౭౨ ॥ యాచ్ఞాప్రతార
ణవశాదధియజ్ఞవాటంయోవామనత్వమవలంబ్యబలిం
నిగృహ్ణన్ । దుఃఖంసతాంస్వమివఖర్వతమంసుఖంచ

దగజస్తస్య పిశితస్తబకావళీనాంమాంసగుచ్ఛపఙ్క్తీనాంరసస్యాస్వాద స్యభేదంజిజ్ఞాసమానఇవజ్ఞాతుమిచ్ఛన్నివ+జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాంసనఇత్యా త్మనేపదం ధృతసింహభావస్సన్ స్తంభాదుపేత్య తంహిరణ్యకశిపుం ఉరసివక్షసిఅభాంక్షీత్ +భంజోఆమర్దనేలుఙ్ వదవ్రజేతివృద్ధిః॥౭౨ యాచ్ఞేతి ॥ యఃభగవాన్వామనత్వంఅవలంబ్య ఉపేత్యఅధియజ్ఞవా టం యజ్ఞాలయేయాచ్ఞాయాః ప్రతారణవశాత్ వంచనావశాత్బలిం నిగృహ్ణన్ సతాంసజ్జనానాం దుఃఖంస్వమివస్వరూపమివఖర్వతమం

త్యంతదీర్ఘం ఆతతాన అకరోత్ - + ఆఙ్పూర్వాత్తనోతేః కర్త
రి లిట్ అత్ర ప్రకృతయోః ఖగవద్ధ్వజినసఖయో రతిహ్రస్వకరణే
న తత్పదక్రమముఖయోశ్చాత్యున్నతీకరణే సామ్యస్య గమ్యత్వా
త్కేవల ప్రకృతగోచరతుల్యయోగితాభేదద్వయస్య సంసృష్టిః ॥౨౩॥
సృష్టావితి ॥ యస్య భవతః పరశురామరూపిణః సంబంధిష్వాహవే
షు యుద్ధేషు కరే తాండవితః నర్తితః కుఠారః పరశుర్నామాయుధ
విశేషః- పురా ప్రాథమికాయాం సృష్టౌ మురారేః శ్రీమహావిష్ణోః
సంబంధిని ముఖే భుజే ఊరౌ పదే చ పఞ్చమధ్య ఇత్యర్థః- ప్రాణ్యంగ
త్వాద్ద్వంద్వైకవద్భావః ద్వితీయం అంగం భుజః వంధ్యస్య భావః వం
ధ్యత్వం క్షత్రియాజననమితి యావత్ - అభజత్ ప్రాప - కిమ్వితి స్ఫు
టార్థే అవ్యయానామనేకార్థత్వాభిమానాత్ అన్యథా కథం నుక్ష
త్రియానద్య శ్యైరన్నిత్యర్థః- ఇత్యుక్తప్రకారసంశేతే ఽర్థాంతరమ
త్రేతి వ్యుత్పత్త్యా సంశయం అర్థాపత్తిజ్ఞానం నిః క్షత్రియాన్యథానుప
పత్తికల్పితం అశేషస్య జనస్యైవ నతు యస్య కస్యచిదిత్యర్థః చ
క్రే ౹ బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యః కృతః ఊరూ తదస్య
యద్వైశ్యః- పద్భ్యాం శూద్రో అజాయతేతి శ్రుత్యపేక్షయా నిః క్ష
త్రియాన్యథానుపపత్తేర్హేతోర్బలీయస్త్వాత్ ౹ నచ వేదాప్రామాణ్య

స్వీయం పదక్రమమివోన్నతమాతతాన ॥ ౨౩ ॥ సృ
ష్టౌ పురా ముఖభుజోరుపదేము రారేరంగం ద్వితీయమ
భజత్కిము వంధ్యభావమ్ । ఇత్యేవ సంశయమశేషజన

అతిహ్రస్వం ॥ని॥ న్యక్ నీచఖర్వహ్రస్వాస్స్యు రిత్యమరః సుఖంచస్వీ
యం స్వసంబంధినం పదక్రమమివ పాదన్యాసమివ ఉన్నతం ఆతతాన
+ తనువిస్తారే లిట్ ॥ ౨౩ ॥——॥ యస్య భగవతః పరశురామస్య ఆహ
వేషు యుద్ధేషు కరే తాండవితః సంజాతతాండవః కుఠారః స్వధితిః ॥ని॥
ద్వయోః కుఠారస్స్వధితిః పరశుశ్చ పరశ్వథ ఇత్యమరః మురారేః విరా

జ్ఞానేన బాధ్యత్వాపత్తిః కవినిరంకుశన్యాయస్యైవశరణీకరణీయత్వాత్ అతఏవమాఘకావ్యే యమునావర్ణనప్రస్తావే। యుక్తంబలీయానితి హేతురాగమాదపూరయత్సాజలధింజాహ్నవీ. గాంగౌఘనిర్ఝరస్మిత శంభుకంధరాసవర్ణమర్ణః కథమన్యథాస్యాదిత్యుక్తం అర్ణఃజలం సాయమునేత్యర్థః ఇత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యాఅత్రక్షత్రియకుల నిర్మూలనస్య భగవద్భుజవంధ్యత్వరూపేణవర్ణనాత్పర్యాయోక్త్యలఙ్కారస్యార్థాపత్తిప్రమాణాలఙ్కారస్యచ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౭౮ ॥— శ్వశ్రూరితి ॥ యస్యభగవతః రాఘవరూపిణః పదాబ్జస్య ధూళిః మునేఃగౌతమస్య శ్వశ్రూః పత్నీ జననీ అభూత్ తత్స్పర్శాన్ముక్తశాపాపతిమగచ్ఛదహల్యేత్యర్థః, యేన భవతా కృష్టం ఈశధనుః శరవ్యస్య లక్ష్యస్య కృత్యం భంగంఆప భగ్న

స్యచక్రేయస్యాహవేషుకరతాండవితఃకుఠారః ॥౭౯ ॥

శ్వశ్రూర్మునేరజనియస్యపదాబ్జధూళిర్యత్కృష్టమీశధ
నురాపశరవ్యకృత్యమ్। యస్మాద్భియాబ్ధిరపికమ్పమక

డ్రూపస్య భగవతః పురాసృష్టౌప్రాచీనసృజనేముఖభుజోరుపదే ప్రాణ్యాంగత్వాదేకవద్భావః బ్రాహ్మణోస్యముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యఃకృతః ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః పద్భ్యాగ్ంశూద్రోఅజాయతేతి శ్రుతేశ్చతుర్వర్ణంగేషు చత్వారోవర్ణాజాతాఃతత్రద్వితీయం భుజ రూపమంగం వంధ్యభావం వంధ్యతాం + అభజత్కింభజసేవాయాంలఙ్ ఇత్యేవ అశేషజనస్యసంశయంచక్రేదుకృఞ్కరణౌలిట్ భూమింనిఃక్షత్రియాంచకారేతిభావః॥౭౯ ॥— ॥ శ్వశ్రూరితి॥ యస్యరామావతారస్యభగవతః పదాబ్జస్య పాదకమలస్య ధూళిః రేణుఃమునే గౌతమస్య శ్వశ్రూఃపత్నీజననీ ॥ని॥ పతిపత్న్యోఃప్రసూశ్వశ్రూరితి త్యమరః + అజనిజాతాజనీప్రాదుర్భావేలుఙ్ దీపజనేతిచిణ్ జనివధ్యోశ్చేతివృద్ధినిషేధః యత్కృష్టంయేనభగవతాకృష్టంఈశధనుఃశరవ్య

మాసీదిత్యర్థః భియా భవతఃభియా అబ్ధిస్తాదృశగాంభీర్యశాలి కం పం ఆగ్నేయాస్త్రప్రయోగకాలే క్షోభం అకమ్పమపి ఉపాయచింతనకాలే నైశ్చల్యమని స్తరంగీభూయా చాంచల్యంచ ఆగాత్ ప్రాప్త వాన్ హస్తేనాబ్ధేస్తంభితవాన్ పీచికోలాహలాద్ధతిమితి సేతుమాహాత్మ్యే హస్తేనహస్తసంజ్ఞయేత్యర్థః యస్య భవతః పత్రిణాం విఘసః భోజనశేషః విభీషణఏవ అభూత్ తదితరేస ర్వేపి రాక్షసానిహతా ఇత్యర్థః, అత్ర తృతీయపాదవాక్యార్థే విరోధాభాసేన పర్యాయోక్త్యలఙ్కారత్రయస్య ఇతరవాక్యత్రయార్థఘటకస్యసంసృష్టిః ॥౭౪

హన్యామితి ॥ యస్య బలరామరూపిణఃసంబంధినోః ముసలలాంగలయోరాయుధయోః యుధి రిపూన్ అహమేవ హన్యాం మాఽయం అహమేవ హన్యాంఇత్యుక్తప్రకారో వివాదఃకలహఃఅభూత్

మ్వమాగాద్యత్పత్రిణో విఘసఏవవిభీషణో౽భూత్ ।౭౫
హన్యామహం యుధిరిపూనహమేవ హన్యామిత్యేవ
యన్ముసలలాంగలయోర్వివాదః । యస్యాంబరం నిజరు
చిప్రతిమల్లవర్ణం యత్షష్ఠసంస్కరణమాసనపానమా

కృత్యం లక్ష్యకార్యం + ఆపఆప్తలంభనేలిట్ లోకేధనుషః కర్షణాంలక్ష్యస్య భంగశ్చప్రసిద్ధఃఅత్రధనుషఃకర్షణంతస్యైవభంగోజాతఇతి భావః యస్మాత్ భియాఅబ్ధిరపి అతిగంభీరోపీత్యర్థః అనల్పంకంపం ఆగాత్ + ఇణ్గతౌలుఙ్ విభీషణః యస్యపత్రిణః బాణస్యవిఘసఏవ భుక్తిశేషఏవ॥ని॥ అమృతం విఘసోయజ్ఞశేషభోజనశేషయోరిత్యమరః అభూత్ +భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౫౯ ॥ —॥ హన్యామితి ॥ యుధి రిపూన్ అహంహన్యాంఅహమేవ హన్యాం+హనహింసాగత్యోఃలిఙ్ ఇత్యేవయస్య బలరామావతారస్య భగవతః ముసలలాంగలయోరయోగ్రహలయోః వివాదఃయస్య అంబరంవస్త్రం నిజరుచేః శుభ్రకాంతేః ప్రతిమల్లఃవిరోధీఅసితః వర్ణోయస్యతత్ యస్యషష్ఠసంస్కరణం అ

యస్య అంబరం నిజాయాః రుచేః సితాయాః ప్రతిమల్లః విరోధీ వర్ణః అసితరూపం యస్య తథోక్తం యస్య షష్ఠం సంస్కారణం అన్నప్రాశన సంస్కారం ఆసవపానం సురాపానమాహుః లోకా ఇతి శేషః గర్భాధానపుంసువనసీమంతజాతకర్మ నామకరణాన్నప్రాశన చౌలోపనయనాదీనాం షోడశకర్మణాం అన్నప్రాశనం షష్ఠమితి తత్త్వేన నిర్దిష్టమితి ధ్యేయమ్ ॥ ౭౬ ॥—య ఇతి ॥ యః కృష్ణరూపీ భగవాన్ పూతనాయాః కంసప్రేషితాసుర్యాః సంబంధినః స్తన్యస్య స్తనక్షీరస్య పానసమయేసతి ప్రాణాన్ పూతనాయా ఇతి యోజ్యం పరమం తత్కాలోచిత్యాదతి శ్రేష్ఠం ఉపదంశం వ్యంజనవిశేషమపి ప్రవిదధే చకారేతి తేత్యాశ్చర్యే చరమేతి పాఠే భోజనావసానికే త్యర్థః (౧) నాకాధిపస్య

హృతః ॥ ౭౬ ॥ యస్తస్యపానసమయే సతి పూతనాయాః

ప్రాణానపి ప్రవిదధే పరమోపదంశమ్। నాకాధిపస్య

న్నప్రాశనం గర్భాధానం పుంసవనం సీమంతం జాతకర్మ చ నామాన్నప్రాశనే చౌలం మౌంజీ వ్రతచతుష్టయం గోదానాఖ్యం స్నాతకం చ వివాహః పైత్రమేధికం ఇతి షోడశసంస్కారేషు అన్నప్రాశనస్య షష్ఠతా ఆసవపానం మద్యపానం ॥ ని ॥ మైరేయ మాసవశ్శీధురిత్యమరః ఆహుః వదంతి + బ్రాహ్మిణ్ వ్యక్తాయాం వాచి లట్ బ్రువః పంచానామితి ఝోరుస్ ఆహాదేశశ్చ ॥ ౭౬ ॥—॥ య ఇతి ॥ యః భగవాన్ పూతనాయాః స్తన్యస్య స్తనభవపయసః శరీరావయవాద్యదితి యత్ పానసమయే ప్రాణానపి పరమోపదంశం ఉపదశ్యమానవ్యంజనం ప్రవిదధే యథా

---

(౧) ఉపదంశస్తు భక్షణమిత్యమరః ॥ స్వస్యాద్యమానత్వేనతత ఇతరస్యాదనసాధనం ద్రవ్యముపదంశః । పురా కిల భగవాన్ శ్రీకృష్ణో నరకాసురసంహారానంతరం సత్యభామయా సాకం నాకం గత్వా తత్ర తయా ప్రేరితః నందనవనాత్పారిజాతముత్పాట్యానీయ ద్వారవత్యాం తేన తద్గృహోద్యానమలంచకారేతి భాగవతకథాత్రానుసన్ధేయా ॥

ఇన్ద్రస్యాపి వనభూః నందనవనప్రదేశః నార్యాః సత్యభామాయాః ముదే సంతోషం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ యేన కృష్ణేన సద్యస్తత్క్షణ ఏవ పదనఖంపచా పారిజాతహరణ ప్రవిష్టసారలేశా అత్యల్పాధూళిః యస్యాం తథోక్తా ఆసీత్ ॥ ౭౭ ॥—వార్య ఇతి॥ తపోధనానాం వరేణ్యాని పీతమోహత్వేన శ్లాఘ్యాని మనాంస్యేవ ఖలీనాని వక్త్రబంధనాయోయంత్రాణి తైర్వార్యైః గ్రాహ్యైః జగతః లోకస్య ఆర్తిరూపాం పీడాత్మికాం తృణ్యాం తృణసంహతిం ముహుః కబళయన్ నాశయన్ మహానాతురంగః కపటాశ్వరూపీ యో భగవాన్ కోపాత్ నీచాన్ ఖలాన్ అసురాన్ అసురాంశాన్ మ్లేచ్ఛాన్ నిజశృఙ్గాభ్యాంతుల్యాన్ తద్వద ప్రసిద్ధాన్ నష్టానిత్యర్థః విధాతుం కర్తు

వనభూరపి యేన సద్యో నారీముదే పదనఖంపచధూళిరా
సీత్ ॥ ౭౭ ॥ వార్యస్తపోధనవరేణ్యమనఃఖలీనైస్తృ
ణ్యాం ముహుః కబళయన్ జగదార్తిరూపామ్। నీచా
న్విధాతుమసురాన్నిజశృఙ్గతుల్యాన్కోపాదుదేష్య

ఇఙ్ ధారణపోషణయోః లిట్ యేన భవతా నాకాధిపస్య ఇన్ద్రస్య వనభూరపి నందనభూమిరపి నార్యాస్సత్యభామాయాః ముదే నద్యః పదయోర్నఖంపచా న భోష్టా + మితనఖే చేతి పచః ఖచ్ అరుద్విషదితి ముమ్ ధూళిర్యస్యాస్సా ఆసీత్ + అసభువిలజ్ సత్యభామాప్రీత్యర్థం పారిజాతహరణాద్ధూళిమాత్రశేషాభూదితి భావః ॥ ౭౭ ॥—॥వార్య ఇతి॥ తపోధనవరేణ్యానాం మనాంస్యేవ ఖలీనాః కలికాః ॥ని॥ కలికాతు ఖలీనోస్త్రీత్యమరః వార్యైః వారయితుం యోగ్యైః జగతః ఆర్తిరూపాం పీడారూపాం తృణ్యాం తృణసంహతిం పాశాదిభ్యో య ఇతి యః కబళయన్ భక్షయన్ మహానాతురంగః కపటాశ్వరూపః యః కల్క్యవతారో భగవాన్ నీచాన్ అసురాన్ మ్లేచ్ఛాన్ నిజశృంగేణ తుల్యాన్ యథా అశ్వశృంగస్య అసత్తా తద్వద విద్యమానాన్ విధాతుం కోపాత్ క్రోధాదు

ము దేష్యతి కల్యంతె ఆవిర్భవిష్యతి (౧) సర్వత్రయచ్ఛబ్దస్యతస్మై భవతఇతి పురాతనగద్యగలెనాన్వయా త్తత్రతత్రశేషె ప్రథమఇతిప్రథమపురుషఇతిధ్యేయమ్ ॥ ౭౮ ॥—ఏతైరితి ॥ ఏతైరుక్తవిధార్థైః యథార్థైః సత్యైరోపి తైరిత్యర్థః హృష్టంసంతుష్టంమనోయస్యసః అతఏవ మందస్మితస్య దరహాసస్య శ్రియా కాంత్యా మధురః మనోజ్ఞః అధరోష్ఠఃయస్యసః పీతంవాసః వస్త్రంయస్యసఃకృష్ణః అథమునిసంఘస్తోత్రానంతరం పీఠాత్ మేఘశాబః తరుణమేఘః మేరోర్నితంబాత్ కటకాదివ ఉదస్థాత్ ఉత్థితవాన్ + ఉత్పూర్వాత్తిష్ఠతెః కర్తరిలుఙ్ ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭౯ ॥—ఆస్థానాదితి॥ కైటభస్యనామ దైత్యస్య రిపుఃకృష్ణః ఆస్థానాత్సభాయాః ॥ ని ॥ సభాసమితిసంసదః।

తిచయఃకుహనాతురంగః ॥ ౭౮ ॥ ఏతైస్సవైర్హృష్ట
మనాయథార్థైర్మందస్మితశ్రీమధురాధరోష్ఠః । పీ
ఠాదుదస్థాదథపీతవాసా మేరోర్నితమ్బాదివ మేఘశా
బః ॥ ౭౯ ॥ ఆస్థానాద్బహిరేత్యకైటభరిపుర్గాంగే

దేష్యతిచ ఉత్పత్స్యతిచ + ఇణ్గతౌ భవిష్యతిల్యృట్ ॥ ౭౮॥ — ॥ ఏతైరితి ॥ యథార్థైః పరవ్యూహాంతర్యామివిభవార్చావతారాణాం అభేదాత్ సత్యైః సర్వైస్తోత్రైః హృష్టమనాః అతఏవమందస్మితస్య శ్రియామధురః అధరోష్ఠోయస్యసపీతవాసాః కృష్ణః అథానంతరంమేఘశాబఃమేరోర్నితంబాదివపీఠాదాసనాదుదస్థాత్ + ష్ఠాగతినివృత్తౌ లుఙ్ గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౭౯ ॥—ఆస్థానాదితి ॥ కైటభరిపుఃకృష్ణః ఆస్థానాత్సభాయాఃబహిః ఏత్యతంగాంగెయంభీష్మంఆలింగ్యభూపం ధృతరాష్ట్రంపశ్చాద్ద్రౌపదీపతిపరిమృశ్యసంస్పృశ్యఇతరాన్సర్వాన్

(౧) పరిత్రాణాయసాధూనాం వినాశాయచదుష్కృతామ్ । ధర్మసంస్థాపనార్థాయసంభవామియుగెయుగెఇతి భగవతఏవవచనాన్నియమేనావతరిష్యతీతిభావః ॥

ఆస్థానీక్లీబమాస్థానం(స్త్రీ)నపుంసకయోస్సదఇత్యమరః ॥ బహిః ఏత్య తం భగవద్భక్త్యాప్రసిద్ధం గంగాయాఅపత్యంగాంగెయంభీష్మ,,+(స్త్రీ) భ్యోఢగితిఢక్, ఆలింగ్య భూపం ధృతరాష్ట్రం పశ్చార్ధే ఊర్ధ్వకాయే పరిమృశ్య సంస్పృశ్య ఇతరాన్ భూపాదన్యాన్ సర్వాన్ కురూన్ సోమదత్తాదీన్ ఆపృచ్ఛ్య గమనప్రశ్నంకృత్వా విదురంమూర్ధ్ని అతిచిరేణఆఘ్రాయపరిచుంబ్యపుత్రవత్తస్మిన్వాత్సల్యాదితిభావః హర్యైరశ్వైస్సైన్యాదిభిర్యుక్తం శతాంగం రథం ఆరూఢస్సన్ విరాటనగరీంప్రతి అంతర్మనసి పాండవాన్ స్మరన్సన్ యయాప్రత్యర్థః ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౨౦ ॥—శ్రుత్వేతి ॥ తతఃకృష్ణాగమనానంతరం పురుషోత్తమాత్ శ్రీకృష్ణాత్ హాస్తినపురాగతాదితిశేషః పరస్యశత్రోః దుర్యోధనస్య మతం సూచ్యగ్రం నప్రదాస్యామి పాండవేభ్యో భువస్థలమితిపక్షంశ్రుత్వా ఫేనాయమానం అతిప్రవర్ధమానం రణసన్నహనం యుద్ధోద్యోగఏవ అబ్ధిపూరః సము

యమాలింగ్యతంపశ్చార్ధేపరిమృశ్యభూపమితరానా
పృచ్ఛ్యసర్వాన్కురూన్ । ఆఘ్రాయాతిచిరేణమూ
ర్ధ్ని విదురంయుక్తంశతాంగంహర్యైరారూఢోభియ
యావిరాటనగరీమంతస్స్మరన్పాండవాన్ ॥ ౨౦ ॥
శ్రుత్వాతతఃపరమతంపురుషోత్తమాత్తే ఫేనాయమాన
రణసన్నహనాబ్ధిపూరాః । ఆరాధయన్నిషివదస్త్రగ
ణంత్వశానేపీతాంవమంతమివకాంతిమిషేణభూమ్యాం

కురూన్ అపృచ్ఛ్యపృష్ట్వావిదురం అతిచిరేణ మూర్ధ్ని ఆఘ్రాయ హర్యైర్యుక్తం శతాంగంరథం ఆరూఢః పాండవాన్ అంతస్స్మరన్సన్ విరాటనగరీం అభియయౌ + యాప్రాపణాలిట్ ॥౨౦॥— శ్రుత్వేతి ॥ తతః తేపాండవాః పురుషోత్తమాత్ కృష్ణాత్ పరేషాంమతం శ్రుత్వా ఫేనాయమానాః ఫేనముద్వమంతః + ఫేనాచ్చేతిక్యజ్ రణస

చ్ప్రవాహాః యేషాం తథోక్తాః తే పాండవాః కాంతిమిషేణ నీలరూపవ్యాజేన శ్మశానే పీతాం కబళితాం ధూమ్యాం చితాధూమసంహతిం వమంతం ఉద్గిరన్తమివస్థితం అస్త్రాణామాయుధానాం గణం విధివత్ యథాశాస్త్రమారాధయ్య పూజయామాసుః + ఆజ్ఞాపూర్వార్థాప్రధేణీ చికర్తేరిలఙ్ అత్ర వర్థమానరణసన్నాహస్యవిశేషణగత్వాన్స్వేష్టదేవతాధూతాస్త్రపూజనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః వమంతమివేతి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షయారణసన్నహనాబ్ధి పూరాఇతి రూపకేణచ సంసృష్టిః ॥ ౮౧ ॥—॥ అత్రాంతరేఅస్మిన్నేవకాలే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ తతఇతి ॥ తతఃపరం ఆయుధారాధనానంతరం కృత్యవిదాం కర్తవ్యకోవిదానాం మధ్యఇతినిర్ధారణషష్ఠీపురోగా శ్రేష్ఠావృద్ధాకుంతీ - జహ్నుకుమారికాయాః గంగాయాఃతటీవనే తీరోద్యానే తపస్యంతం తపఃకుర్వంతం కర్ణంపుత్రంఅవాప - అస్యాః ప్రవృత్తిః ఆగమనవార్తాతుకించిదీషదపి కర్ణంతస్యశ్రోత్రం నావాప - యోగాద్బ్రహ్మణిలీనస్యమనసః సంబన్ధాభావాదితిభావః

॥౮౧॥ (అత్రాంతరే)తతఃపరం జహ్నుకుమారికాయా

స్తటీవనేకృత్యవిదాంపురోగా । పృథాతపస్యంతమ

వాపకర్ణం కర్ణంప్రవృత్తిసునకించిదస్యాః ॥౮౨॥

న్నహనమేవఅబ్ధిః తస్యపూరాః యేషాంతే సంతః శ్మశానేపీతాంధూమ్యాం ధూమసమూహం + పాశాదిభ్యోయఇతియః వమంతమివస్థితం అస్త్రగణం విధివత్ యథావిధి ఆరాధయ్య +రాధసాధసంసిద్ధౌణ్యన్తాల్లఙ్ ॥ ౮౧ ॥—॥ తత్రేతి ॥ తత్రాంతరేతస్మిన్నవసరే ॥తతఇతి॥ తతః పరంతదనంతరం కృత్యవిదాంకార్యజ్ఞానాం పురోగాఅగ్రేసరీ పృథాకుంతిజహ్నుకుమారికాయాః గంగాయాస్తటీవనేతపస్యంతం కర్ణంరాధేయం + అవాపఆప్తవ్యాప్తౌలిట్ అస్యాఃపృథాయాః ప్రవృత్తిసు జననీతివార్తాతుకర్ణేకర్ణశబ్దస్తంత్రేణ కర్ణసంబంధి

౭౫ ॥—॥కమనీయేతి ॥ కవచస్యసహజస్య ఉత్కర్తనేన ఇంద్రాయదాతుముత్పాటనేన కర్కశానివ్రణకిణైః పరుషాణి అంగాన్యేవాంగకానియస్యతథోక్తేకమనీయః లోకైకమనోహరః యశోభరః కీర్త్యతిశయః యస్యతస్మిన్‌కించ తనూజే ఆర్కసంభవే తత్ర కర్ణే నలినాత్ కమలాదపి మృదులంసుకుమారం నరేంద్రపత్న్యాః కుంత్యాః నయనంచిరేణ నతుక్షణమిత్యర్థః - సంచచారపుత్రవాత్సల్యాత్పునః పునరపశ్యదిత్యర్థః ప్రేమవశాదాత్తవ్యథామచింతయంతీతిభావః(౧) యత్తుతత్ర గంగాతటేకవచోత్కర్తనేనేతి నృసింహవ్యాఖ్యానం తన్న ఉక్తస్వారస్యాయోగాత్ ప్రత్యుతదూరాన్వయః కవచోత్కర్తనే గంగాతటేవృత్తిత్వ ప్రతీత్యాపత్తిశ్చేత్యాద్యనుసంధేయం,అత్రత్రాదృక్ష్మృదులనయనతాదృక్కఠినాంగయోర్ఘటనాయావైరూప్యాద్విరూపఘటనాత్మకోవిషమప్రభేదః పుత్రవాత్సల్యయశోభరసమర్థితకఠినాంగమృదులనయనసంచారాత్మక కావ్యలింగభేదశ్చద్వావపి ఏకవాచకానుప్రవేశ సంకీర్ణౌ ॥ ౭౫ ॥—॥ స ఇతి ॥ పరస్మైః

కమనీయయశోభరేతనూజేకవచోత్కర్తన (జర్ఝరాం) కర్కశాంగకేపి। నలినాన్మృదులంనరేంద్రపత్న్యానయనంతత్రచిరేణసంచచార ॥ ౭౬ ॥ సతత్ర

శ్రోత్రపరస్తస్మిన్ కించిత్స్వల్పమపి నావాప ॥ ౭౫ ॥—కమనీయేతి ॥ కమనీయయశోభరేరమణీయకీర్త్యతిశయేకవచస్య ఉత్కర్తనేన ఛేదనేన జర్ఝరం అంగం యస్యతథావిధేపి తత్రతస్మిన్‌తనూజే పుత్రే నలినాత్ కమలాత్ మృదులంనరేంద్రపుత్ర్యాఃకుంత్యాః నయనం చిరేణ సంచచార + చరగతిభక్షణయోఃలిట్ ॥౭౬ ॥—సతత్రేతి ॥ తత్రతపసః అవసానేవిరతౌ సవనాభిషేకైః స్నాతఃపవిత్రః సః త

(౧) మహోదారోయంమదభిలషితంకింకరిష్యతీతిమనస్యాకలయ్యం తీస ప్రేమాతిశయమపశ్యదిత్యాశయః॥

పావనైరభిషిక్తే గఙ్గాస్నానైః పూతః పవిత్రః తత్రత్రీ రేతపస్యఙ్గసః తపనస్యసూర్యస్యసూనుః కర్ణః తపసః అవసానేసమాప్తౌ శుచిం శుద్ధాంమాలాం అక్షమాలాంజపమాలికాం శ్రోత్రె వితెనెనిహితవాన్ నికటంసమీపం ప్రపన్నాంగతాం రాజ్ఞీం రాజపత్నీం కున్తీంచ నేత్రె వితెనెఅపశ్యదిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥—॥ వినతైరితి ॥ రాజ్ఞీపదయోః వినతెః ప్రణామాదనంతరం విహితాకృతాఆశీః వత్సచిరంజీవేత్యాదిః యయా తథోక్తాసతీతం సుతంకర్ణం పరిరభ్యఆలింగ్య ధర్మసుతాదిషుయుధిష్ఠిరాదిషు పుత్రేషు విషయేఉభయీం ద్వివిధాం పంచతాంపంచత్వ సంఖ్యాంమరణంచ పరిహర్తుం ఉవాచవక్ష్యమాణప్రకారేణా వదత్- కర్ణేనసాంగత్యే తేషాంషట్త్వసంఖ్యాలాకైకావధ్యత్వంచ భవతీతిభావః ॥ ౨౯ ॥—॥ అయీతి ॥ అయివత్సపుత్ర అర్థినాం

పూతఃపరమాభిషిక్తైస్తపోవసానెతపనస్యసూనుః ।
శ్రోత్రె వితెనెశుచిమక్షమాలాంనేత్రేచరాజ్ఞీం నికటం
ప్రపన్నామ్ ॥ ౨౮ ॥ వినతైఃపదయోరనంతరం విహి
తాశీఃపరిరభ్యతంసుతమ్ । పరిహర్తుమువాచ పంచ
తాముభయీంధర్మసుతాదిసూనుషు ॥ ౨౯ ॥ ౫ ॥
అయివత్సరవేరసుగ్రహోవజనిషా మయిభాగ్యమర్థి

వనస్య సూనుః కర్ణః శుచింశుద్ధాంశుభ్రాంవా అక్షమాలాం జపమాలాం శ్రోత్రెకర్ణేవితెనె + తనువిస్తారెలిట్ నికటంసమీపం ప్రపన్నాం రాజ్ఞీంచ నేత్రెవితెనెదదర్శేత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥— వినతైరితి ॥ పదయోర్వినతేః పాదప్రణతెః అనంతరంవిహితాశీఃకృతాశీరుక్తిఃకున్తీ ధర్మసుతాదిసూనుషు యుధిష్ఠిరాదిపుత్రేషుఉభయీంద్వివిధాం + సంఖ్యేయాఅవయవఇతితయప్ ఉభాదుదాత్తఇత్యయచ్ టిడ్ఢేతిఙీప్ పంచతాంసంఖ్యావిశేషం కాలధర్మరూపాంచపరిహర్తుం ఉవాచ+వచ పరిభాషణేలిట్ ॥ ౨౯ ॥— అయీతి ॥ అయివత్సరవెరస్యాగ్రహస్యానుగ

యాచకానాం భాగ్యంత్వం మయిరవేస్సూర్యస్య అనుగ్రహాత్ ప్రసా
దాత్ అజనిష్ఠాఃజాతా౽సి + జనేః కర్తరిలుఙ్, తనోఃరక్షణమాత్రం
బాల్యే త్వచ్ఛరీరపోషణమేవకురుతఇతి కారిణౌ రాధాచ అతిరథశ్చ
సూతదంపతీ ద్వౌ - తవజన్మభూరుత్పత్తిస్థానం, నభవతః - వృత్తంపూ
ర్వోక్తమేవ ॥ ౧౬ ॥—॥ జహిహేతి॥ హేవత్సత్వంరాధాతనయత్వ
బుద్ధిందుర్యోధనే సౌహృదేన సఖ్యేన సహైవజహిహిత్యజ - ధర్మేత
నూజః- ధర్మరాజఃముఖ్యః ప్రథమఃయేషాంతాన్ ధర్మరాజభీ
మార్జున నకులసహదేవాన్ సహోదరాన్ సోదరాన్ ధర్మాదన
పేతయా ధర్మ్యయా మే మదీయయావాణ్యావాచాసహగృహాణఅంగీ

నామ్ । తనురక్షణమాత్రకారిణౌతవరాధాతిరథౌన
జన్మభూః ॥ ౧౬ ॥ ప ॥ జహిహిరాధాతనయత్వబు
ద్ధింసహైవదుర్యోధనసౌహృదేన । గృహాణవాణ్యా
సహధర్మ్యయామే సహోదరాన్ధర్మతనూజము

హాన్ అర్థినాం యాచకానాం భాగ్యంత్వమితి శేషఃమయిఅజనిష్ఠాః
జాతో౽భూః +జనీ ప్రాదుర్భావేలుఙ్ రాధాచ అధిరథశ్చతౌతనుర
క్షణమేవ తనురక్షణమాత్రం+శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః తత్కారి
ణౌ+ సుప్యజాతావితి ణినిః జన్మభూః ఉత్పత్తిస్థానంనభవతః మేవ జ
న్మభూరితిభావః ॥ ౧౬ ।—జహీహితి ॥ రాధాతనయత్వబుద్ధిం అ
హంరాధతనయఇతిబుద్ధిం దుర్యోధనస్యసౌహృదేనమిత్రతయాసౌహృ
దమిత్యపృత్పన్నం(౧)సుహృద్దుర్హృదావితినిపాతితాత్ సుహృదయ
శబ్దాద్భావ కర్మణోర్వ్యాదిత్వాదణిహృదయస్యహృల్లేఖయ ద
ణ్లాసేష్వితి హృదాదేశే హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్యచేతి పూ

(౧) సౌహృదమితి ఉపపత్తిశ్చంపురామాయణే కిష్కింధా
కాండే ఇతిబ్రువాణం కృతసౌహృదంతం సంహాతిమాపృచ్ఛ్యేత్యత్ర
దృష్టస్యాపిప్రపత్తిర్నమితి లేఖనంచింత్యమ్॥

గురుమద్వాక్యం యుధిష్ఠిరాదేః శాస్త్రం చ నాతిక్రమణీయమి త్యర్థః- అత్ర రాధాతనయత్వ బుద్ధిదుర్యోధనసాహ్యాదయోస్త్యాగేన- పాణ్డుయుధిష్ఠిరాదిసోదర్యత్వయోగ్రాహ్యత్వేనచౌపమ్యస్య గమ్య త్వాత్తుల్యయోగితాద్వయస్యాంగాంగి భావేనసంకరః ॥౮౭॥—॥ య స్మా ఇతి ॥ హేవత్స యస్మై కస్మై చన అనాత్తబాంధవాయ ఇంద్రాయ ప్రార్థనాయాః తుల్యః కాలః- యస్మిం స్తత్తథాయాచ్ఞాసమకాలమే వ సహజం కవచం దదాతీతితథోక్తః త్వం సాక్షాత్ జననాదేవమాతుః మమనుంబన్ధిని సుకరతమే అత్యనాయాసేన కర్తుంశక్యే నతుకనచదా నఇవాత్యర్థనదుఃఖసాధ్య ఇతియావత్ నిదేశే అజ్ఞాయాం విషయే

ఖ్యా ॥ ౮౭ ॥ వ ॥ యస్మైకస్మైచనత్వంసహజ
కవచదః ప్రార్థనాతుల్యకాలం మాతుస్సాక్షాన్మ
దేశేమమసుకరతమే మాకృథామందభావం। పారాఙ్ఘ
ఖ్యంవిధత్తేగురుజనవచనానుష్ఠితౌయస్యచేతో ధిక్ఛ

రోత్తరపదయోర్వృద్ధ్యా సౌహార్దమితి స్యాత్ యద్వాసంజ్ఞాపూర్వక విధేరనిత్యత్వాదుత్తరపదవృద్ధేరభావో వా+సహాయుక్తేఽప్రధాన ఇతిత్ప తీయాసహైవనమమేవ జహీహి + ఓహాక్ త్యాగే లోట్ ఆచహౌ ఇత్యా కారః ధర్మ్యేత్యాధర్మాదనపేతయా+ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేత ఇతియత్ మమవాచాసహాధర్మతనూజః ముఖ్యో యేషాంతాన్ స హోదరాన్ భ్రాతౄన్ గృహాణ+గ్రహఉపాదానే లోట్+హలశ్శ్న శ్శానజ్ఝావితి శానచ్ గ్రహిజ్యేతి సంప్రసారణం అతో హేరితి హేర్లుక్ ॥ ౮౭ ॥— యస్మైకస్మైఇతి ॥ త్వం యస్మైకస్మైచ నప్రార్థనా తుల్యకాలే అవ్యవహితకాలే ఇత్యర్థః సహజకవచదః అకృత్రిమకవచ దాయీ+ఆతోనుపసర్గే ఇతి కః సుకరతమే అతిసుఖేనకర్తవ్యే+ఈష ద్దుస్సుష్వితిఖల్ అతిశాయనే తమబిష్ఠనావితి తమప్ సాక్షాన్మాతుః మ మనిదేశే శాసనే మందభావం మాంద్యం మాకృథాః + డుకృఞ్ కరణ

శౌన్దభావంమాధ్యం మాకృథాః - మమసుతసుతరామితి పాకేనిదా శకరణకవచదానయోస్సుకరత్వమష్కరత్వప్రతీతి దౌర్లభ్యమితి ధ్యేయం, కించ యస్య చేతః గురుజనవచనస్య మాతుః పితుర్వా ఆజ్ఞాయాః అనుష్ఠితౌ కరణే విషయే పరాఙ్ముఖస్య భావం పారాఙ్ముఖ్యంపౌదాసీన్యం విధత్తే వహతి తస్మై పురుషాయ ఇదమఖిలం జగత్ ధిగితిశబ్దస్య అభిధేయం అర్థం నిందాం సుఖేన విశృంఖలమిత్యర్థః, దోగ్ధి కరోతి ॥౯॥ ధిఙ్నిర్భర్త్సననిందయోరిత్యమరః- యత్త్వత్రశ్లోకే యస్మై కస్మై చన పురుషాయ ఇంద్రాయేత్యర్థ ఇతి వ్యాఖ్యాయ ఇంద్రస్య స్వభర్తృత్వాన్నామ్నా తద్గ్రహణమయుక్తమితి తథా వ్యపదేశ ఇతి నృసింహః- తన్న అయి వత్సర వేదముగ్రహాదితి మూలాసాంగత్యాపత్తేః రవేరపి తద్భర్తృత్వేన తస్యాపి తత్ప్రనామ్నా వ్యపదేశానౌచిత్యాదితి॥

౭౮॥——॥ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం అన్తఃస్తనగర్భే చిరాప్రక్షితం నిహితం తస్య కర్ణస్య అంశం భాగం స్తన్యం స్తనక్షీరం దశనకిరణానాం దన్తకాన్తీనాం వ్యాజాత్ ప్రకాశయన్త్యాః బహిః ప్రసారయన్త్యా ఇవ స్థితాయా ఇత్యుత్ప్రేక్షా సాపహ్నవా చ కున్త్యాః నిదేశం ఆజ్ఞావాక్యం క

బ్దస్యాభిధేయం జగదిదమఖిలం దోగ్ధి తస్మై సుఖేన ॥
౭౮॥౫॥ ఇతి దశనకిరణవ్యాజాదంతశ్చిరరక్షితం తదంశం స్త
న్యం ప్రకాశయంత్యా ఇవ కుంత్యా నిదేశం సకర్ణః క

ణామాజిలుజిత్తిలుఙ్ నమాఙ్యోగ ఇతి అడాగమనిషేధః యస్య పురుషస్య చేతః గురుజనస్య మాత్రాదేః వచనస్యానుష్ఠితౌ అనుష్ఠానే పారాఙ్ముఖ్యం పరాఙ్ముఖతాం వ్యఙ్ విధత్తేడుధాఞ్ లట్ తస్మై పురుషాయ అఖిలం ఇదం జగత్ ధిక్ఛబ్దస్య ధిగితిశబ్దస్యాభిధేయం వాచ్యం నిందాం ధిఙ్నిర్భర్త్సననిందయోరిత్యమరః సుఖేన దోగ్ధి + దుహ ప్రపూరణే లట్ యః గురువచనవర్తీ న భవతి స లోకే నింద్య ఇతి భావః ॥ ౭౮॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం దశనానాం దంతానాం కిరణవ్యాజాత్ మయూఖాపదేశాత్ అంతః చిరరక్షి

ర్ణదేశశ్రోత్రమార్గే అధ్వనీనం గచ్ఛంతం విధాయకృత్వాపశ్చా త్వేత్యర్థః- సముచితం ఉభయలోకశ్లాఘ్యం ఉత్తరంప్రతివాక్యంఅఞ్జలినాసాకం బబంధసాంజలిబంధం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ౮౯ ॥

భోజేతి ॥ భోజానాంయాదవవిశేషాణాం అన్వవాయఃవంశః భువనే ప్రతీతః ప్రఖ్యాతఃకురూణాంకులంచ తథాభువనేప్రతీతం హేఅమ్బమాతః అస్మిన్ద్వయేభోజవంశే కురువంశేచక్రమేణతవజన్మఉత్పత్తిః ఉపయమోత్సవః వివాహశ్చ ద్వౌచేత్ అభూతాంయదితర్హిత్వయి ఉచితజ్ఞః కర్తవ్యకోవిదః తస్యభావఃఅభిప్రాయఃజాగర్తిస్ఫురత్యేవ గుణానాముభయవంశశుద్ధి నియతత్వాదితిభావః అతఏవానుమానాలఙ్కారః ఉభయవంశశుద్ధ్యాఉచితజ్ఞత్వానుమానాదితి (౧) ॥౯౦—॥

ర్ణదేశాధ్వనీనంవిధాయసాకమంజలినా సముచితము
త్తరంబబంధ ॥ ౮౯ ॥ ప ॥ భోజాన్వవాయోభువనే
ప్రతీతఃకులంకురూణాంచతథాద్వయేస్మిన్। తవాంబజ
న్మోపయమోత్సవౌచేత్త్వయ్యేవజాగర్త్యుచితజ్ఞభావః

తం తదంశంకర్ణభాగం స్తన్యం పయఃప్రకాశయంత్యాఇవస్థితాయాః కుంత్యాః నిదేశంశాసనం సకర్ణః కర్ణదేశస్య శ్రోత్రప్రదేశస్యఅధ్వనీనం అధ్వగం విధాయకృత్వేత్యర్థః అంజలినాసాకం సముచితం యోగ్యం ఉత్తరంబబన్ధ+బన్ధబంధనేలిట్ ఉవాచేతిభావః ॥ ౮౯ ॥—॥

భోజేతి ॥ భోజానామన్వవాయః వంశః భువనేలోకేప్రతీతః ఖ్యాతః కురూణాం కులంచతథాలోకేఖ్యాతం హేఅంబ+అంబార్థనద్యోః రితి హ్రస్వః అస్మిన్ద్వయేకులద్వయేతవజన్మోపయమోత్సవౌచేత్ జననవివాహోత్సవౌయదిత్వయ్యేవఉచితజ్ఞభావఃఉచితజ్ఞతాజాగర్తి+జాగృనిద్రాక్షయేలట్ త్వయ్యేవజాగర్తీతి కాక్వాత్వముచితజ్ఞానేతిద్యో

(౧) భోజపుత్ర్యాః పాండుపత్న్యాశ్చతవఅన్యేషూచితానుచితోపదేష్టారస్సంతికిమితిభావః ॥

తతః కిమత ఆహ ॥ అంగేతి ॥ కర్ణ సూతజనానాం అగ్రగణ్య అగ్రేసరేణ త్వయా మే మదీయం అంగస్య శరీరస్య అంగదేశస్య చ ద్వయం పరిపాలనీయం భుజాభ్యామితి భావః ఏవముక్తప్రకారేణ ఉక్త్వేతి శేషః యః దుర్యోధనః తత్ అంగద్వయం మే మమ వశే అధీనత్వే వితతానఆకరోత్ మదధీనం కృతవానిత్యర్థః, తస్య తాదృగుపకారిణః తథావిశ్వస్తస్య దుర్యోధనస్యాపి సఖ్యముపేక్షణీయం కిం (౧) నానాదరణీయమేవేత్యర్థః అత్ర తాదృగుపకారవిశ్వాసవాక్యార్థేన దుర్యోధనసఖ్యస్యానుపేక్షణీయత్వసమర్థనాత్ కావ్యలింగభేదః కర్ణేతి సాకూతసంబోధనస్య (ప్రా) సభంగాదుపేక్ష్యః ॥ ౯౦ ॥ — ॥ పరస్యేతి ॥ సంతః జనాః పరస్య లోకస్య స్వర్గస్య కృతముపకారం హంతి విస్మరతీతి కృతఘ్నః తస్య భావః కృతఘ్నతా తామేవ నాన్యమిత్యర్థః విఘ్నం వదంతి సా కృతఘ్నతా అధునా మాం యథా యేన ప్రకారేణ న స్పృశేత్ న (ప్రా) ప్నువా ॥ ౯౦ ॥

వ॥ అంగద్వయం మే పరిపాలనీయం (కర్ణ) మాంగత్వయా సూతజనా (గ్ర) గ్రేణ । ఏవం వశే మే వితతాన(న) (ర) యస్తత్ తస్యాపి సఖ్యం కిముపేక్షణీయమ్ ॥ ౯౦ ॥ వ॥

పరస్య లోకస్య గతేః విఘ్నం కృతఘ్నతామేవ వదంత్యతే ॥ ౯౦ ॥ — ॥ అంగద్వయమితి ॥ హే కర్ణ సూతజనేషు అగ్రేణ అగ్రేసరేణ + ఏకాజుత్తరపదే ణ ఇతి ణత్వం త్వయా మే అంగద్వయం అఙ్గం శరీరమంగదేశశ్చ తయోర్ద్వయం పరిపాలనీయం రక్షణీయం ఏవం యః దుర్యోధనః తత్ ద్వయం మే వశే + వితతాన త్వా ప్లవనతరణయోః లిట్ తస్యాపి తాదృశస్యాపి సఖ్యం ఉపేక్షణీయం కిమ్ ॥ ౯౦ ॥ పరస్యేతి ॥ సంతః సాధవః కృతఘ్నతామేవ పరస్య లోకస్య గతేః విఘ్నం అంతరాయం వదంతి హి + వదవ్యక్తాయాం వాచి లట్ హే అంబ సా కృతఘ్నతా మాం యథా న స్పృశేత్ + స్పృశ అమర్శనే లిఙ్ తథా కృపయా

(౧) త్వమేవ ప్రదేహి వాక్య శేషః॥

యాత్ తథాహే అంబదయాద్రీచిత్తా సతీత్వం ప్రసీద - అనుగృహా
ణ॥కృతఘ్నే నాస్తినిష్కృతిరితితస్యాం ప్రాయశ్చిత్తస్యాప్య స్మరణాది
తిభావః ॥ ౯౨ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతివాదనః ఉక్తప్రకారేణవదతః రవె
స్సుతస్యకర్ణస్య మానసంమనః ధృతరాష్ట్రస్య నందనాద్దుర్యోధనా
న్ననివర్తతే స్మ నన్యవర్తి అపితుకింతుఇయం కుంత్యేవకామంమనో
రథం కేవలంఈషదపీత్యర్థః అనవాప్యఅలబ్ధ్వామహాభుజః- తద్భ
లంయస్యతస్మాత్ స్వకీయా త్తనయాత్ కర్ణాత్ నివర్తతే స్మ మంజు
భాషిణీ ॥ ౯౩ ॥

ఇతిశ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితా నందసాంద్రస్య
కురువికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌ చమ్పుభా
రతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే ఽష్టమస్తబకః.

తిసంతః । సానస్పృశేన్మామధునాయథాత్వం తథా
ప్రసీదాంబదయాద్రచిత్తా ॥ ౯౨ ॥ ప ॥ ఇతివాది
నో రవిసుతస్యమానసంననివర్తతే స్మధృతరాష్ట్రనంద
నాత్ । అపితుస్వకీయతనయా న్మహాభుజాదనవాప్య
కామమియమేవ కేవలమ్ ॥ ౯౩ ॥ ....

ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ చమ్పుభారతేఅష్టమస్తబకః

ఆర్ద్రంక్లిన్నం చిత్తంహృదయంయస్యా స్తథాభూతాసతీప్రసీద+ షద్ధవి
శరణగత్యవసాదనేషు లోట్ పాఘ్రాధ్మేతిసీదాదేశః ॥ ౯౨ ॥ — ॥
ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంవాదినః రవిసుతస్య కర్ణస్యమానసం ధృతరాష్ట్రనం
దనాత్ దుర్యోధనాత్ ననివర్తతే స్మ + వృతువర్తనే లఙ్స్మే ఇతిభూ
తేలఙ్ అపితుమహాభుజాత్ స్వకీయతనయాత్ కామంఅభిలాషం అ
నవాప్య ఇయమేవకేవలంనివర్తతే స్మ ॥ ౯౩ ॥..................

ఇత్యంబాళరామసూరివిరచితాయాం చమ్పుభారతౌ

—•✻జీవిన్యాం అష్టమ స్తబకః✻•—

శ్రీరస్తు.

నవమస్తబకప్రారమ్భః.

॥ అథేతి ॥ అథకుంతీగమనానంతరం తే ప్రసిద్ధాః ఉభయేకురవః పాండవాధార్తరాష్ట్రాశ్చరణాయయుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ శతాంగైః రథైః మాతంగైః గజైః తురంగైఃఅశ్వైః యోధైః పదాతిభిశ్చ నిరుద్ధాఃసంవృతాః పార్శ్వాఃశ్చత్వారః యేషాంతథోక్తాస్సంతః స్వేషాంనామధేయం కురురితిసంజ్ఞాశబ్దః ఉపపదంపూర్వపదంయస్యతేన కురుక్షేత్రమితిశబ్దేనప్రసిద్ధంవ్యవహృతం క్షేత్రంకురుక్షేత్రం వ్యగాహంతవివిశుః ॥౧॥— ॥ హిరణ్వత్యాఇతి ॥ తత్రకురుక్షేత్రే కరిణాం గజానాం ఘటాః బృందానిత్రిదశైర్దేవై

॥ ప ॥ అథోభయేతేకురవోరణాయ స్వనామధే
యోపపదప్రసిద్ధమ్ । క్షేత్రంవ్యగాహంత నిరుద్ధపా
ర్శ్వాశ్శతాంగమాతంగతురంగయోధైః ॥ ౧ ॥ ప ॥
హిరణ్వత్యాస్తత్రత్రిదశవినుతాయాస్తటరుహ ప్రసూం

అథోభయేతి ॥ అథానంతరం ఉభయేతేకురవః శతాంగైర్మాతంగైస్తురంగైర్యోధైశ్చ +ద్వంద్వశ్చప్రాణితూర్యసేనాంగానామిత్యేకవద్భావే సమూహస్యబహుత్వ వివక్షాయాంబహువచనంసమూహస్య సేనాంగత్వాభావాత్పునరేకవద్భావోన (ఏకశేషస్యద్వంద్వాపవాదత్వాచ్చ)నిరుద్ధపార్శ్వాస్సంతః రణాయయుద్ధాయతాదర్థ్యే చతుర్థీస్వనామధేయం కురురితినామైవఉపపదంపూర్వపదంయత్ తేనప్రసిద్ధంక్షేత్రంకురుక్షేత్రమితియావత్ వ్యగాహంతప్రావిశన్+గాహూ విలోడనేలజ్ ॥ ౧ ॥— హిరణ్వత్యాఇతి ॥ తత్ర కురుక్షేత్రే త్రిదశైర్దేవైర్వినుతాయాస్సుతాయాః హిరణ్వత్యాః తన్నామకనద్యాః

గ్నిసుతాయాః స్తుతాయాః హిరణ్వత్యాన్నామనద్యాః తత్రత్యాయాః తటరుహాణాం యాని ప్రసూనాని కుసుమాని తేషాం గన్ధైః మథితః నిరస్తః పథిఖేదః మార్గశ్రమః యేషాం తథోక్తాస్సన్తః (౧) కృతజ్ఞత్వేన ఉపకారాదిస్మరణేన హేతునా స్వయమపి అతిసురభిః భృశం ఘ్రాణతర్పణః గన్ధః యాసాం తాః అతిసురభిగన్ధీః బహ్వీః అనేకాః మదాంభోధేః దానజలసముద్రస్య లహరీః లక్షణయా ప్రవాహాన్ తస్యై హిరణ్వత్యై ప్రియసఖ్యై దదురివేత్యుత్ప్రేక్షా- శిఖరిణీవృత్తమ్॥౨॥

అస్మదితి ॥ సేనాసు సింధౌ నామ దేశే భవాః సైంధవా అశ్వాః తే

నానాం గంధైర్మథితపథిఖేదాః కరిఘటాః । కృతజ్ఞ
త్వేనేవస్వయమపిమదాంభోధిలహరీర్దదుస్తస్యైబ
హ్వీరతిసురభిగంధీః ప్రియసఖీః ॥ ౨ ॥ వ ॥ అస్మజ్జ
న్మభువస్సమానభిధయా సప్తాపి సింధూనిమాన్నైష్యా

సంజ్ఞాశబ్దోయం తటరుహప్రసూనానాం గంధైరామోదైః మథితః అపహృతః పథిఖేదః మార్గఖేదో యాసాం తాః కరిఘటాః గజసంఘాః కృతజ్ఞత్వేనేవ కృతజ్ఞభావేనేవ స్వయమపి మదాంభసాం దానవారీణాం లహరిభిః ప్రవాహైః అతిసురభిగంధీః అతిసురభిలాః+గంధస్యేదుత్పూతిసుసురభిభ్య ఇతీకారాదేశః బహ్వీః అనేకాః+వోతో గుణవచనాదితి ఙీష్ ప్రియసఖీః తస్యై హిరణ్వత్యై దదుః+డుదాఞ్ దానే లిట్ ఏతేన గజానామతిబాహుల్యం మదసమృద్ధిశ్చ ద్యోత్యతే ॥ ౨ ॥—॥ అస్మదితి ॥ అస్మాకం జన్మభువః ఉత్పత్తిస్థానస్య సింధుదేశస్య అభిధయా నామ్నా సమాన్ తుల్యాన్ ఇమాన్ సప్తాపి సింధూన్ సముద్రాన్

(౧) పథఖేదా ఇతి పాఠే మన్థిన్ శబ్దసమానార్థక మన్థశబ్దవత్ పథిన్ శబ్దసమానార్థకః పథశబ్దోప్యస్తి । పథే గతావిత్యస్మాదధికరణే ఘ ఇతి బోధ్యమ్ । అయమేవార్థః మూషికవిభీతకేత్యాది ప్రాకృత సూత్రవ్యాఖ్యానసరే త్రివిక్రమదేవేనాపి లిఖితః ॥

హాం పఙ్క్తయః అస్మాకం జన్మభువః సింధుదేశస్య అభిధయా నామ్నా తుల్యాన్ తన్నామకానితి యావత్ ఇమాన్ సప్తసింధూన్ సముద్రానపి వయం అద్య శోషణం నేష్యామః ఇత్యుక్తప్రకారేణ స్మితాభి వృద్ధా అభ్యసూయా కోపః యాసాం తాః తథోక్తా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా దీప్తైః ఉజ్జ్వలైః క్షురప్రైః ఖడ్గభేదైః ఉపమా సాదృశ్యం యేషాం తైః ఖురాః పుటానీవ తైః ఉల్లిఖితాత్ నిష్పిష్టాత్ భూమేస్థలాత్ భూయః బహుళం రజోమండలం ధూళిమండలం అజనయన్ ఉత్థాపయం తి స్మ ॥ ని ॥ దేశేనదవిశేషేబ్ధౌ సింధుర్నా సరితి స్త్రియామిత్యమరః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౩ ॥ — తేషామితి ॥ తేషాం కురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం కలహస్య యుద్ధస్య ఉదయాత్ ప్రాక్ ఆరంభాత్పూర్వమేవ అశేషాం ఆశాం దిశం స్వవశే విధాతుం కర్తుం రథస్వ

మోవయమద్యశోషణమితి స్మితాభ్యసూయా ఇవ । సే
నా సైన్ధవపఙ్క్తయః ఖురపుటైర్దీప్తైః క్షురప్రోప
మైరభ్యాసేరుల్లిఖితాత్ స్థలాదజనయన్ భూమేరజో
మండలమ్ ॥ ౩ ॥ వ ॥ తేషాంకురూణాం కలహోద

అద్యవయం శోషణం నేష్యామః + నీఞ్ ప్రాపణే లృట్ ఇతి స్మితా అభివృద్ధా అభ్యసూయా యాసాం తా ఇవ + స్మాయిస్మి నిష్పాయాం ఇతి స్మిభావః సేనాయాః సైన్ధవపఙ్క్తయః అశ్వావళయః దీప్రక్షురప్రైర్దీప్తాయుధవిశేషైరుపమైః సదృశైః అయఃనిభాదిషుపఠిత ఉపమ శబ్దః ఖురపుటైః ఉల్లిఖితాత్ భూమేస్స్థలాత్ భూయః అతి బహుళం + బహుశబ్దాదీయసుని బహోర్లోపో భూచ బహోరితి భూభావః ప్రత్యయస్యాదేర్లోపశ్చరజో మండలం అజనయన్ జనీ ప్రాదుర్భావే ణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౪ ॥ — ॥

తేషామితి ॥ తేషాంకురూణాం కలహోదయాత్ యుద్ధావిర్భావాత్ ప్రాక్పూర్వం + అన్యారాదితరర్తే దిక్శబ్ద యోగే పంచమీ రథస్వనానాం కరిబృంహితానాం గజధ్వనీనాంచ అశేషాం ఆశాం దిశం తృష్ణాంచ ఆశా

నానాం కరిబృంహితానాంచ అన్యోన్యం మహీయాన్ దుర్నివారఃక
లహః ఆసీత్ రథనేమిఘటాగజకోలాహలైర్దశాపిదిశస్సాన్ద్రాబ
భూవురిత్యర్థః అత్ర దిక్పరిపాలనవ్యాపనయోఃశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్య
వసాయమూలాతిశయోక్త్యా సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీతి ప్రసిద్ధ
తాదృశకౌరవసంబంధిత్వకృతా శేషరాజ్యాభిలాషహేతుక కలహో
త్ప్రేక్షాప్రతీతేరలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౪ ॥— నామ్నేతి ॥
అపికెంచేత్యర్థః స్యందనబృందస్య రథకడ్యాయాః మౌళిమ అగ్రె
ముకలితాః ఘటితాః ఊర్ధ్వాఃదండాః యేషాంతేఉద్దండాః కేతవః
ధ్వజాః హేగ్రహాః సూర్యాదయః వః యుష్మాకం మధ్యేనవమస్య గ్ర
హస్య కేతోస్సమతాం సామ్యంనామ్నా నామమాత్రేణసోఢాస్మహే
షం తాస్థహేనహేఃకర్తరిలుట్ తుంగత్వమౌన్నత్యంతున సహేమ
హినక్షమేమహి - వఇతి అత్రాపియోజ్యంసహేఃకర్తరిలిజ్ ఇత్యుక్త
ప్రకారయాఅతిరుషాభృశం క్రోధేన సన్నాహధుర్యాఃరణోద్యుక్తాఇ

యాత్ ప్రాక్ రథస్వనానాంకరిబృంహితానామ్ ।
ఆశామశేషాంస్వవశేవిధాతుమన్యోన్యమాసీ త్కల
హోమహీయాన్॥౪॥ప॥నామ్నా(వో(వా)నవమగ్రహ
స్యసమతాం సోఢాస్మహేమీవయంతుంగత్వం నస
హేమహీత్యతిరుషానన్నాహధుర్యాఇవ । ఉద్దండా
అపికేతవోదదృశిరేస్థానంగ్రహాణామతిక్రమ్యస్యంద

త్పష్టాదిశాఃప్రోక్తాఇతివిశ్వః స్వవశేవిధాతుం అన్యోన్యం పరస్పరం
మహీయాన్ అతిమహాన్ + శేరితిటిలోపః కలహః ఆసీత్ అసభు
విలజ్ ॥౫॥—॥నామ్నేతి ॥ అమీవయంనవమగ్రహస్యకేతోఃనామ్నా
నాశబ్దాభిన్నక్రమఃసమతాంసోఢాస్మహేషహమర్షణౌలుట్తుంగ
త్వంనాఔన్నత్యంచ॥ని॥నాస్యాద్వికల్పేపమయోరేవార్థేపిసముచ్చ
యెఇతివిశ్వః నసహేమహి+షహమర్షణౌలిజ్ ఇతిఅతిరుషాఅతిక్రోధే

వేత్యుత్ప్రేక్షా గ్రహాణాం నవానామపి స్థానం మండలమతిక్రమ్య మధ్యేనభస్వత్పథం మహావాయుపథస్య మధ్యే దదృశిరేదృష్టాః, లోకైరితి శేషః, ఉక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితాతిశయోక్త్యలఙ్కారః, అసంబన్ధేసంబన్ధరూపః ॥ ౫ ॥—మహీపతీనామితి ॥ మహీపతీనాముభయేషాం రాజ్ఞాంపటమయానిమందిరాణికర్తౄణి హియస్మాత్కారణాత్ వయంమాష్యాణి అపరిశుద్ధాని దూష్యేతిసంజ్ఞావంతిచ ॥ని॥దూష్యాద్యంవస్త్రవేశ్మనీత్యమరః తస్మాత్కారణాచ్ఛుచీభవేమపరిశుద్ధానిభవేమ ఇతి ఆలోచ్యేతి శేషః, గఙ్గాయాః వారిణిమిమంక్షయామజ్క్తుం స్నాతుమిచ్ఛయే వేత్యుత్ప్రేక్షా శిరోభిశ్శిఖరభాగైః సురాణాం మార్గమాకాశంలిలిహుఃపస్పృశుః అత్రాప్యతిశయోక్తిః పూర్వవత్ ॥ ౬ ॥ —తతఇతి ॥ తతః రాజ్ఞాం పటమందిరనిర్మాణానంతరం క్షణా

నబృందమాలికలితా మధ్యేనభస్వత్ప(ద)థ)మ్ ॥౫ ॥వ॥
మహీపతీనాం పటమందిరాణిమార్గంసురాణాంలిలి
హుశ్శిరోభిః । వయంహిదూష్యాణిశుచీభవేమే త్య
భ్రాపగావారిమిమంక్షయేవ ॥ ౬ ॥ ౫ ॥ తతఃక్షణా

న సన్నాహేధుర్యాఇవధురోయద్ధకావితియల్ ఉద్దండాఅపి ఉన్నతదండాఅపి స్యందనబృందానాంరథసంఘానాం మాళికకలితాః కేతవః ధ్వజాః ॥ని॥ గ్రహభేదేధ్వజే కేతురిత్యమరః మధ్యేనభస్వత్పదం ఆకాశమధ్యే గ్రహాణాం నవగ్రహాణాంస్థానం అతిక్రమ్యదదృశిరేదృశిర్ ప్రేక్షణేకర్మణిలిట్ ॥ ౫ ॥ —॥ మహీపతీనామితి ॥ మహీపతీనాంరాజ్ఞాం పటమందిరాణివయంహిదూష్యాణి దూషణీయాని తదభిధానిచ ॥ని॥ దూషణీయేతు దూష్యంస్యాద్దూష్యంవస్త్రేచతద్గృహే ఇతివిశ్వః అభ్రాపగాయాః గంగాయాః వారిషుమిమంక్షయామజ్జనేచ్ఛయాశుచీభవేమ ఇతివశిరోభిః సురాణాంమార్గం + లిలిహుశ్చుంబుః లిహఆస్వాదనేలిట్ ॥౬॥—తతఇతి॥తతఃక్షణాదేవ విశాలంయథాతథా

దేవవిశాలం విస్తీర్ణం యథాతథానిర్మితానాం రచితానాం వీథీనాం సహస్రైః విరాజమానం విశంకటాసు విశాలాసు విపణిషు పణ్యవీథీషు వివిధానాం నానాజాతీయానాం పణ్యానాం క్రయ్యవస్తూనా మాహారణే గ్రహణసమయే విమర్దనం సంమర్దనం సహంతే ఇతి విమర్దసహాః క్రయికలోకాః క్రేతృజనాః యస్మిం స్తథోక్తం విటానాం కులేన బృందేన అనుసార్యమాణేన వారవిలాసినీజనేన వేశ్యాజనేన నిబిడాస్సాంద్రా వేశవాటాః వేశ్యానివాసా యస్మిం స్తథోక్తం విశిఖాః బాణాః కృపాణాః ఖడ్గాః కుంతాశ్శక్తయశ్చ తే ప్రముఖాః యేషాం తాదృశానాం వివిధానామాయుధానాం సంస్కారే శాణోత్తేజనే యే పరవశాః ప్రసక్తాః యోధైస్సంబాధం సంకులం, తత్ ప్రసిద్ధం కురుక్షేత్రం కురునగరస్యహాస్తి

దేవవిశాలనిర్మితవీథీసహస్రవిరాజమానం విశంకట
విపణివివిధపణ్యాహరణవిమర్దసహక్రయికలోకం వి
టకులానుసార్యమాణవారవిలాసినీజననిబిడవేశవాటం
విశిఖకృపాణకుంతశక్తిప్రముఖవివిధాయుధసంస్కా
రపరవశయోధసంబాధం తత్కురుక్షేత్రం కురునగర మిం

నిర్మితేన వీథీసహస్రేణ విరాజమానః రాజమానః యస్మిన్ తత్ విశంకటాసు విశాలాసు విపణిషు పణ్యవీథీషు విస్తారితానాం వివిధపణ్యానాం విక్రేయాణాం ॥ని॥ విక్రేయం పణితవ్యంచ పణ్యం క్రయ్యమిత్యమరః విమర్దినః సహస్రం క్రయికాణాం క్రయిజనానాం + వస్నక్రయవిక్రయాట్ర్నిత్రిక లోకాః జనాః యస్మిన్ తత్ విటకవేసషిగ్రసంఘేన అనుసార్యమాణేన విలాసినీజనేన నిబిడితాః సంకులాః వేశవాటాః యస్మిన్ తత్ విశిఖాః బాణాః కృపాణాః ఖడ్గాః కుంతాఃశక్తయశ్చ తే ప్రముఖాయేషాం తేషాం వివిధాయుధానాం సంస్కారే పరవశైః యోధైస్సంబాధం సంకటం తత్ కురుక్షేత్రం కురునగరస్య మిత్రం తత్సదృశమితియావత్ + బభూవ భూసత్తాయాం లిట్ ॥ ౭ ॥ —— ॥

నపురస్య మిత్రంతుల్యంబభూవ ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭॥— తత్రే
తి ॥ తత్రతావ త్తదానీమేవ దుశ్శాసనస్య అగ్రజఃదుర్యోధనః హేభ
గవన్ భీష్మ త్వంవివాహే విషయేవిముఖః పరాఙ్ముఖోపి ఉపతస్థుషి స
న్నిహితెఅస్మిన్ వీరాణాం భుజవినోదకాలే బాహుపరాక్రమ క్రీ
డాసమయేమదర్థం మమకృతేప్రత్యర్థినః పార్థివాన్ - శత్రు
రాజాన్ ప్రత్యర్థినాం పాండవానాం సంబంధినః పార్థివాన్సహా
యాన్ నతుప్రత్యర్థిన ఇతిచనిహంతుం పృతనానాం సేనానాం ఆ
ధిపత్యలక్ష్మీం ఉపయచ్ఛస్వప్రతిగృహ్ణీష్వ ఇతివిజ్ఞాప్య పితామహస్యభీ
ష్మస్యచరణయోః ప్రణిపపాతనమస్కృతవాన్ ॥ ౮॥— దుర్యోధనఇ
తి ॥ శూరాణామగ్రణీషు శ్రేష్ఠేషు అచరమః ప్రథమస్సురసింధుసూ
నుః గాంగెయఃభీష్మః దుర్యోధనెమౌళిభువాకిరీటప్రదేశేనస్వం స్వీ
యం పదంబభూవ...

త్రంబభూవ ॥ ౭ ॥ ౫ ॥ తత్రతావద్దుశ్శాసనాగ్రజో
భగవన్నుపతస్థుషివీరభుజవినోదకాలేత్వంవివాహవి
ముఖోపిమదర్థంప్రత్యర్థిపార్థివాన్నిహంతుంపృ
తనాధిపత్యలక్ష్మీముపయచ్ఛస్వేతివిజ్ఞాప్యపితామహస్య
చరణయోఃప్రణిపపాత॥౮॥ప॥ దుర్యోధనేవిశతి మౌళి
భువాపదంస్వంశూరాగ్రణీష్వచరమస్సురసింధు సూ

తత్రేతి॥తత్రతావత్ తదాదుశ్శాసనాగ్రజఃదుర్యోధనఃహేభగవన్అస్మి
న్వీరభుజానాం వినోదనకాలే ఉపతస్థుషిసతి అవితథంసత్యంవివాహ
విముఖోపి మదర్థంప్రత్యర్థిపార్థివాన్ నిహంతుంపృతనాయాస్సే
నాయా ఆధిపత్యస్య ప్రభుత్వస్య +పత్యంతపురోహితాదిభ్యోయగతి
యాక్ లక్ష్మీంఉపయచ్ఛస్వ+యమఉపరమేలోట్ ఉపాద్యమస్స్వకర
ణఇత్యాత్మనేపదం ఇషుగమియమాంఛఇతిఛః ఇతి విజ్ఞాప్యపితామహ
స్యచరణయోః పపాతపత్లృగతౌలిట్ ॥ ౮ ॥— దుర్యోధనేఇతి ॥ దు
ర్యోధనేమౌళిభువాస్వంపదం పాదంవిశతి సతిశూరాగ్రణీషు శూర

యాంపదం చరణం విశతి నమస్కుర్వతి సతి అర్ధక్షణాత్ క్షణార్ధాత్ అరిభటాన్ త్రిదివే స్వర్గే విధాస్యన్ కరిష్యన్ త్స్వహానిష్యన్నితియావత్ అనీకినీనాం సేనానాం అధ్యక్షతాపదం ప్రభుత్వస్థానం అవిక్షత్ ప్రవిష్టవాన్ సేనాధిపతిర్బభూవేత్యర్థః + విశేః కర్తరిలుఙ్ ॥ ౯ ॥ పార్థా ఇతి ॥ తే పార్థాశ్చ ద్రుపదస్య నందనం ధృష్టద్యుమ్నం సేనాః నయతి గమయతీతి సేనానీః తం సేనాన్యం సేనాధిపతిం ఆశుచక్రుః యః ధృష్టద్యుమ్నః నిజస్య జన్మనః వహ్నికుండాదుత్పత్తేః కాలే సక్తం జ్వలంతం వహ్నిమగ్నిముద్ధతాన్, గర్వితాన్ విరోధినః శత్రూనేవవనాని దగ్ధుం ప్రతాపస్య కపటాత్ వ్యాజాత్ భుజే వహతి తం ద్రుపదనన్దనమితి యోజ్యం అపహ్నవాలఙ్కారః ॥ ౧౦ ॥—॥ అథేతి ॥ అథ

నః । అర్ధక్షణాదరిభటాం స్త్రిదివే విధాస్యన్నధ్యక్ష
తాపదమవిక్షదనీకినీనామ్ ॥ ౯ ॥ ప ॥ పార్థాశ్చ తే
ద్రుపదనందనమాశుచక్రుస్సేనాన్యముద్ధతవిరోధివనా
నిదగ్ధుమ్ । వహ్నిం ప్రతాపకపటాన్నిజజన్మకాలే స
క్తం భుజే వహతి యస్సతతం జ్వలంతమ్ ॥ ౧౦ ॥ X ॥ అథ

శ్రీపేషు + నయతేః క్విప్ అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతేర్ణో వాచ్య ఇతిణః అచరమః ప్రథమః సురసింధోర్గంగాయాస్సూనుర్భీష్మః అర్ధక్షణాత్ క్షణార్ధాత్ అరిభటాన్ శత్రుయోధాన్ త్రిదివే స్వర్గే విధాస్యన్ సన్ అనీకినీనాం సేనానాం అధ్యక్షతాపదం ఆధిపత్యస్థానం అవిక్షత్ + విశప్రవేశనే లుఙ్ శలఇగుపధాదనిటః క్సః ॥ ౯ ॥ — ॥ పార్థాశ్చేతి ॥ తే పార్థాశ్చ పాండవాశ్చ ఉద్ధతాః గర్వితాః విరోధిన ఏవ వనానితాని దగ్ధుం ఆశు ద్రుపదనందనం ధృష్టద్యుమ్నం సేనాన్యం సేనాపతించక్రుః + డుకృఞ్ కరణే లిట్ యః ధృష్టద్యుమ్నః నిజజన్మకాలే సక్తం సంబద్ధం ప్రతాపకపటాత్ సతతం జ్వలంతం వహ్నిం భుజే వహతి + వహప్రాపణే లట్ తస్య జననమగ్నావితి ప్రసిద్ధిః ॥ ౧౦ ॥

సదసిసభాయాం ॥ ఆత్మానంసారధించాశ్వాన్ రక్షన్యుధ్యేతయోనరః స
మహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యుక్తలక్షణ లక్షితానాం మహారథానాంపరిగణ
న కథాయాంసంఖ్యా ప్రసంగెఅయంకర్ణః జామదగ్న్యబ్రాహ్మణ
శాపాదిపరాభూతః అర్ధరథః ఇత్యుక్తప్రకారం జాహ్నవెయేన భీ
ష్మేణ నిహ్నుతంతిరస్కృతం పౌరుషం శౌర్యంయస్యతస్య భావస్త
త్తాతయాహేతునారోషశబ్దేన తత్కార్యంలక్ష్యతె భ్రుకుట్యాదినా చి
హ్నితం వదనస్యరోచిస్తేజః యస్యతథోక్తః అహ్నాంపత్యుః సూర్య
స్యసూనుః కర్ణఃతస్యభీష్మస్య అవధింమరణమేవ నిజాయాః హేతేః
ఆయుధస్యసంబన్ధినః అధారణస్య అగ్రహణస్యాపి సాధారణంతుల్యం
అహ్నాయసత్వరం ప్రతిజజ్ఞేభీష్మనిధనపర్యంత మాయుధంనధారయామీ
తి ప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ అవసానేపరిచ్ఛేదె సీమ్నికాలేచతె
వధిరితిరత్నమాలాయామ్ ॥ ౧౧ ॥—॥ ఇదమితి ॥ ఇదంకర్ణప్రతిజ్ఞా

సదసిమహారథపరిగణనకథాయామర్ధరథోయ మితి
జాహ్నవెయెననిహ్నుతపౌరుషతయారోషచిహ్నితవ
దనరోచిరహ్నాంపతిసూనురహ్నాయతస్యావధిమేవనిజ
హేతేరధారణస్యాపిసాధారణంప్రతిజజ్ఞే ॥ ౧౧ ॥x ॥
ఇదంప్రతిపద్యఖద్యమానంమానధనంసుయోధనం వత్స

అథేతి ॥ అథానంతరం సదసిసభాయాం మహారథికానాం పరిగణనక
థాయాం అయంకర్ణః అర్ధరథః అర్ధరథికః ఇతిజాహ్నవెయేన
భీష్మేణ నిహ్నుతపౌరుషతయా తిరస్కృత విక్రమతయా రోషేణచి
హ్నితం వదనస్యరోచిర్యస్య తథాభూతస్సన్ అహ్నాంపతిసూనుః క
ర్ణః అహ్నాయ అసాధారణస్యాపి నిజహేతెరాత్మాయుధస్య సా
ధారణంతస్య భీష్మస్య అవధిమేవ ప్రతిజజ్ఞే + జ్ఞాఅవబోధనేలిట్
యావద్భీష్మస్తావన్నాయుధీభవేయమితి ప్రతిజ్ఞాంచక్రఇత్యర్థః॥౧౧॥
ఇదమితి ॥ ఇదంప్రతిపద్యజ్ఞాతాన్వీక్ష్యమానం మానఏవధనం యస్య

తం ప్రతిపక్షశస్త్రాభిద్యమానం దుఃఖాయమానం మానధనం సు
యోధనం దుర్యోధనం హేవత్స దుర్యోధన మాభైషీః కర్ణదుష్ప్రతి
జ్ఞాతః భయం మాప్నుహి మహాన్ శ్లాఘ్యః భుజః బాహుపరాక్రమః యే
షాం తాన్ రిపుమహీభుజః శత్రుభూపాన్ సంఖ్యే యుద్ధే ఖరతరేణ అ
తితీక్ష్ణేన విశిఖముఖేన బాణాగ్రేణైవ వక్త్రేణ ఖాదయామి - భింద్యామిత్య
ర్థః ఇత్యుక్తప్రకారేణ పితామహః భీష్మ ఆశ్వాసయామాస ॥ తద
నంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౧౨ ॥—॥ అభ్రేతి ॥ ధృతం కార్ముక
కం ధనుర్యాభ్యాం తాభ్యాం అభ్రపగాతనయేన భీష్మేణ పాషణతనం
దనేన ధృష్టద్యుమ్నేన ద్వాభ్యామగ్రావనౌ అగ్రదేశే తిలకితౌః అల

మాభైషీర్మహాభుజానపి రిపుమహీభుజస్సంఖ్యే ఖరతర
విశిఖముఖేన ఖాదయామీతి పితామహ ఆశ్వాసయా
మాస ॥ ౧౨ ॥ తదనంతరం ॥ప॥ అభ్రపగాతనయపా
షణతనందనాభ్యామగ్రావనౌ తిలకితౌ ధృత కార్ము
కాభ్యాం । ఉచ్చావచం నిజనిజం(౧) బిరుదం వహంతౌ

తం సుయోధనం దుర్యోధనం హేవత్స మాభైషీః + ఞిభీ భయే మాఙి
లుఙి తిలుఙ్ సిచి వృద్ధిరితి వృద్ధిః మహాభుజానపి మహాబాహూనపి రిపు
మహీభుజః శత్రురాజాన్ సంఖ్యే యుద్ధే ఖరతరేణ విశిఖముఖేన బాణ
ముఖేన ఖాదయామి + ఖాదృ భక్షణే ణ్యంతాల్లట్ ఇతి పితామహః
భీష్మః ప్రసాదయామాస + షద్లృ విశరణాదౌ ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౧౨ ॥—॥
తదనంతరం ॥ అభ్రపగేతి ॥ ధృతకార్ముకాభ్యాం అభ్రపగాతన
య పాషణతనందనాభ్యాం భీష్మధృష్టద్యుమ్నాభ్యాం అగ్రావనౌ పు
రోభువి తిలకితౌః సంజాతతిలకౌః ఉచ్చావచం నానావిధం మయూర

---

(౧) బిరుదం వదంతి ఇతి పాఠే సపత్నవిజయఖ్యాతిచిహ్నం బిరుదమ
(స్త్రీ)యామితి కోశాత్ స్వవిజయఖ్యాపక భోగావళ్యాది ప్రబంధాన్
పందముఖేన వాచయంత ఇత్యర్థః॥

జ్కృతాః ఉభయేపిపరుప్రవీరాః కౌరవాః పాండవాశ్చ ఉచ్చావచమ నేక విధంనిజనిజంప్రత్యేకం స్వీయంబిరుదంజయచిహ్నం ఛత్రచామ రాది వహంతస్సంతః యుద్ధాయయుద్ధం కర్తుంతస్థుః సన్నద్ధాబ భూవురిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥— జేతేతి ॥ తదాయుద్ధారమ్భకాలేవీరఃపా ర్థః అర్జునః ఆత్తంగృహీతంతోత్ర మశ్వతాడనీయేన తథోక్తం య దునాయకం శ్రీకృష్ణం పురాత్రిపురాణాంజేతాజయానదాశివః జల జాతయోనింబ్రహ్మాణమివ గ్రహాణాంప్రథమః సూర్యః పత్రిశ్వరస్య గ రుడస్య అగ్రజంఅనూరుమివ అగ్రేరథస్య అగ్రభాగేవిధాయకృత్వా సారథీకృత్యేతియావత్ రథీరథమారూఢస్సన్ ప్రధనభూమిం యుద్ధదే శం అవాప(ప్రా)ప్తవాన్ ఉపమాద్వయసంసృష్టిః ॥ ౧౪ ॥ — సం

యుద్ధాయతస్థురుభయేపికురుప్రవీరాః ॥ ౧౩ ॥వ॥ జే
తాపురామివపురాజలజాతయోనింపతత్రిశ్వరాగ్రజమి
వప్రథమో గ్రహాణామ్ । అగ్రేవిధాయయదునాయక
మాత్తతోత్రంపార్థోరథీప్రధనభూమిమవాపవీరః॥౧౪॥
ప॥ సంచింత్యభీష్మముఖబంధుజనస్యహానిం సంతాపిన

వ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః ॥ని॥ఉచ్చావచం నైకభేదమిత్యమరః నిజని జం బిరుదంవహంతః ఉభయేపి కురు(ప్ర)వీరాః యుద్ధాయ తాదర్థ్యే చతుర్థీ తస్థుః + స్థాగతినివృత్తౌ లిట్ ॥ ౧౩ ॥ —॥ జేతేతి ॥ తదా తస్మిన్ కాలే పురాంత్రిపురాణాం జేతా ఈశ్వరః జలజాతయోనిమివ బ్రహ్మాణమివగ్రహాణాం నవగ్రహాణాం (ప్ర)థమః ఆదిభూతస్సూర్యః పతత్రిశ్వరస్య గరుడస్యాగ్రజమివఅరుణమివ ఆత్తంతోత్రం యేనతం ప్రాజనంతోదనంతోత్రమిత్యమరః యదునాయకం కృష్ణం అగ్రేవి ధాయసూతం కృత్వేత్యర్థః రథీరథికః వీరః పార్థః అర్జునః ప్ర ధనభూమిం యుద్ధభువం అవాప + ఆప్లవ్యాప్తౌ లిట్ ॥ ౧౪॥ —॥ సంచింత్యేతి ॥ భీష్మముఖస్య భీష్మాదేర్బంధుజనస్య హానిం నాశంసం

చింత్యేతి ॥ సమరసీమని యుద్ధదేశే భీష్మాదిముఖమాదివ్యస్యతస్య బంధు జనస్యహానింక్షయంచింత్య ఆలోచ్యసంతాపినః ఖిద్యతః శక్రసూనోరర్జునస్యచక్షుర్నేత్రం అధికంబాష్పాంబుముమోచ ముఖమిందు రివముఖేందుః అధికంశ్వసితంముమోచ- మనఃఅధికం ధైర్యంముమోచకరతలంఅధికంచాపంముమోచ ఆనైక్యమేకత్రి ద్వయేబహుత్వంఅ న్యత్రశ్రేష్ఠత్వమితివివేకః శక్రసూనోరితి చతుష్వపియోజ్యం అ త్రానేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయః ॥ ౧౫ ॥—వలారీతి ॥ త త్రతదానీం వసుదేవసూనుశ్శ్రీకృష్ణః త్రైస్త్రైః అధ్యాత్మాధ్వనీనైః వ చోభిర్గీతావాక్యైః (౧) చిరేణఆశ్వాస్యనిర్దుఃఖీకృత్యపావకస్యఅ గ్నేస్సంబంధినః జాఠరాగ్నేరౌదరానలస్య అసానసహింఅసాధారం

స్సమరసీమనిశక్రసూనోః । బాష్పాంబుచక్షురధికం
శ్వసితంముఖేందుర్ధైర్యంమనఃకరతలంచముమోచచా
పమ్ ॥ ౧౫ ॥ ప ॥ వలారిసూనుంవసుదేవసూనుర్వ
చోభిరాశ్వాస్యచిరేణత్రైస్త్రైః । అసానసహింపావక జా

చింత్య ఆలోచ్య సమరసీమనిసంతాపినః సంతాపవతః శక్రసూనోః అర్జునస్య చక్షుః బాష్పమ్బుఅశ్రూదకం ముఖేందుః ముఖచంద్రః అధికంశ్వసనంశ్వాసం మనఃధైర్యంకరతలంచాపంచముమోచముచ్ఛమోక్షణేలిట్ సర్వత్రాస్యాన్వయః ॥౧౬॥—॥వలారిసూనుమితి ॥ వసుదేవసూనుః కృష్ణః వలారిసూనుం అర్జునం త్రైస్త్రైర్వచోభిః గీతాయాం అష్టాదశాధ్యాయ్యాచిరేణ ఆశ్వాస్య పావకస్య అగ్నిసంబంధినః జాఠరస్యజఠరభవస్య +తత్రభవఇత్యణ్ అగ్నేఃకర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణిషష్ఠీఅసానసహింఅసహనం+సానసహివావహిపాపతిచావలీనాముపసంఖ్యానమితి నిపాతః ఖాండవదాహకాలే వృష్టిం

(౧) జాతస్యహిధ్రువోమృత్యుర్ధ్రువంజన్మమృతస్యచ । తస్మాదపరిహార్యేర్థేనత్వంశోచితుమర్హసీత్యాదిభిరిత్యర్థః ॥

ఖాండవవనసమర్పణేనాగ్నితుష్టిం వారకమిత్యర్థః - కృద్యాగాత్కా
ర్దనిషత్త్రీ, శరాసంగాండీవంపునరగ్రాహయత్ గ్రాహయతి స్మ॥౧౬॥
దేవవ్రతేతి ॥ దేవవ్రతస్య భీష్మస్యసంబంధినీ దూరదీర్ఘా అత్యాయ
తాజయకేతనేజయధ్వజేచిహ్నతాళస్య తాళాకృతిలాఞ్ఛనస్య శ్యా
మప్రభాణాం నీలకాంతీనాం ఆవళిః పరంపరాసమరేయుద్ధేసఖ్యాః
గంగాయాః సుతస్యభీష్మస్య భుజవీర్యలక్ష్మీం సమ్యగ్వీక్షితుం నభః ఆ
కాశంఅధిరూఢారవిసుతాయమునేవ అదృశ్యతలోకైరితిశేషః ఉత్ప్రే
క్షా ॥ ౧౭ ॥—॥ యుద్ధేతి ॥ తదాయుద్ధారమ్భే భటానా మార్భ
ట్యాః శౌర్యవ్యాపారస్య పిశునతాంసూచనం ఉద్ధామయంతః ప్రకట
యంతః నిర్ఘాతాని అంతర్ధాపితాని శబ్దాంతరాణి అన్యశబ్దాయైస్తేని
స్వానాః జయభేరీ ఆదిమఃయేషాంతేషాం జైత్రాణాం జయావహా

శరాగ్నైరగ్రాహయత్తత్రపునశ్శరాసమ్ ॥ ౧౬ ॥ప ॥
దేవవ్రతస్యజయకేతనచిహ్నతాళ శ్యామప్రభావళి ర
దృశ్యతదూరదీర్ఘా । సఖ్యాస్సుతస్యసమరే భుజవీ
ర్యలక్ష్మీం సంవీక్షితుంరవిసుతేవనభోధిరూఢా ॥ ౧౭॥
ప॥ యుద్ధారమ్భభటార్భటీపిశునతాముద్దామయంత

నివార్యతచ్చాంతిదమితియావత్ శరాసంధనుః తత్రయుద్ధేపునః అ
గ్రాహయత్+గ్రహఉపాదానేణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౧౬ ॥ —॥ దేవవ్రత
స్యేతి ॥ దూరదీర్ఘా అత్యున్నతా దేవవ్రతస్య భీష్మస్యజయకేతనస్య
జయధ్వజస్య చిహ్నభూతోయస్తాలః తాళవృక్షః తత్సంబన్ధినీ శ్యామ
ప్రభావళిః సఖ్యాస్స ఏసఖ్యాగఙ్గాయాస్సుతస్యసమరే యుద్ధేభుజ
వీర్యస్య సక్ష్మీం సంవీక్షితుం నభోధిరూఢారవిసుతేవయమునేవ అదృ
శ్యత+ దృశిర్ప్రేక్షణేకర్మణిలఙ్ జనైరితిశేషః ॥ ౧౭॥ — ॥ యు
ద్ధారమ్భేతి ॥ యుద్ధారంభే భటానాం యోధానాం ఆర్భట్యాఃపి
శునతాం సూచకత్వం ఉద్దామయంతః ఉత్కృష్టయంతః నిర్ఘాత

నాం వాద్యానాం నినదాః శబ్దాః అతిదూరయాపదవ్యామార్గగమ నేనేత్యర్థః- సంపాదితాం లబ్ధాం (శ్రా)న్తిం శ్రమం క్షేప్తుంపరిహర్తు మివేత్యుత్ప్రేక్షా ధారాధరై ర్మేఘైః వ్యాప్తాసు అంబుధేస్సముద్రస్య వెలాశైలః చక్రవాళాద్రిః తస్య మహతీషు గుహాసు వివిశుః విశంతి స్మ ఉక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితా అసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౧౮ ॥—సంగ్రామేతి ॥ దేవాఇంద్రాదయః సర్వేసంగ్రామె దుందుభీనాం భేరీణాం రవశ్రవణేన ధ్వాంకారాకర్ణ నేన గృహాణికవాటైర్ఘటితాని కృత్వా(౧) ఆజౌయుద్ధేవీరాః పౌ రుషశాలినః అభిషేక్తుం నందనవనాత్ ప్రసూనానాం పుష్పాణాం చయం రాశిమప్యాదాయగృహీత్వావిహాయః ఆకాశమభజన్ (ప్రా)

ప్తదానిస్సాణాదిమ జైత్రవాద్యనినదానిర్ధూతశబ్దా
న్తరాః । శ్రాంతింక్షేప్తుమివాతిదూరపదవీ సంపాది
తామమ్బుధేర్వెలాశైలమహాగుహాసువివిశురావ్యాప్తా
సుధారాధరైః ॥ ౧౮॥ప॥ సంగ్రామదుందుభిరవశ్రవ
ణాన దేవాస్సర్వేకవాట ఘటితానిగృహాణికృత్వా । ఆ
దాయనందనవనాదభిషెక్తుమాజౌవీరాః ప్రసూన

శబ్దాంతరాః తిరస్కృతాన్యశబ్దాః నిస్సాణాదిమానాం జైత్రవాద్యా నాం నినదాః అతిదూరపదవ్యాసంపాదితాం శ్రాన్తిం క్షేప్తుమివ నిర సితుమివధారాధరైర్మేఘైర్వ్యాప్తాసుఅంబుధేస్సముద్రస్యవెలాశై లానాం మహతీషు గుహాసు వివిశుః + విశప్రవేశనెలిట్ ॥ ౧౮॥— సంగ్రామేతి ॥ సంగ్రామదున్దుభెర్యుద్ధభెర్యాః రవస్యశ్రవణేన సర్వే దేవాః గృహాణికవాటైర్ఘటితానికృత్వా ఆజౌయుద్ధెవీరాః అభి షెక్తుంనన్దనవనాత్ ప్రసూనచయమపి ఆదాయవిహాయః ఆకాశం అ

(౧) లోహమయ స్త్రీసాధనముద్రితానికృత్వా ఏతేన స్త్రీణామపి పు రుషాణ్డవయుద్ధనిరీక్షణాభిలాషసూచ్యతె॥

పుః ॥ ౧౯ ॥—॥ సతీతి ॥ మఘవానిన్ద్రః ప్రముఖః యేషాం తే సురాః మిథోన్యోన్యం విమర్దాద్ధేతోః ఘర్మజలే స్వేదే సతి తద్ఘర్మజలం అంగకేభ్యః అవయవేభ్యస్సకలం నిశ్శేషం యథా తథా వ్యపనేతుం క్షేప్తుం (౧)స్వయం మరుతోపి వాయవోపి దేవాశ్చేతి చ ఆత్తాని గృహీతాని తాళవృంతాని వ్యజనాని యైస్తథోక్తాః బభూవుః యద్యపి పార్థివానామేవ స్వేదః నతైజసానాం తథాపి ప్రౌఢోక్త్యా తథోక్తమితి ధ్యేయం ॥ ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౨౦ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర తదానీం కురుక్షేత్రే హి సధనుషౌ సచాపౌ సేంద్రచాపౌ చ సగర్జితౌ ససింహనాదౌ సస్తనితౌ చ తౌ ఉభౌ రిపుగణౌ శత్రుసంఘౌ పుష్కరే ఆకాశే పూర్వమరు

చయమవ్యభజన్ విహాయః ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ సతి ఘర్మజలే మిథో విమర్దాత్సకలం తద్వ్యపనేతు మంగకేభ్యః । మఘవత్ప్రముఖాస్సురా బభూవు ర్మరుతోపి స్వయమాత్తతాళవృన్తాః ॥ ౨౦ ॥ ప ॥ తత్ర తౌ రిపుగణౌ శనైశ్శనైస్సంగతౌ సధనుషౌ సగర్జితౌ । పూ

భజన్ + భజ సేవాయాం లఙ్ ॥ ౧౯ ॥— సతీతి ॥ మిథః అన్యోన్యం విమర్దాత్సంఘర్షాత్ ఘర్మజలే స్వేదోదకే సతి అంగకేభ్యః అవయవేభ్యః సకలం తత్ ఘర్మజలం వ్యపనేతుం మఘవానింద్రః ప్రముఖో యేషాం తే దేవాః స్వయం మరుతోపి దేవా అపి వాయవోపి ॥ ని ॥ మరుతౌ పవనామరావిత్యమరః ఆత్తం తాలవృంతం వ్యజనం యైస్తే అభవన్ + భూ సత్తాయాం లఙ్ ॥ ౨౦॥—తత్రేతి ॥ తత్ర యుద్ధభూమౌ స ధనుషౌ సచాపౌ సేంద్రచాపౌ చ సగర్జితౌ ససింహనాదౌ సమేఘఘోషౌ తౌ రిపుగణౌ శత్రుసంఘౌ పుష్కరే ఆకాశే పూ

(౧) స్వయం ఆత్మనా స్వహస్తేనేతి యావత్ । ఆత్తతాళవృంతా బభూవుః । తదానీయోజ్యానామపి జన్యావలోకనోత్సుకత్వేనా వకాశం వదత్త్వాదితి భావః ॥

తౌ ప్రాగ్వాయునాపశ్చిమమరుతాపరాగ్వాయునాచప్రచోదితౌ ప్రేరితౌఘనౌమహాంతౌ ఘనాఘనౌ మేఘావివ శనైశ్శనైస్సంగతౌబభూవతుః ఉపమాలఙ్కారః-రథోద్ధతా ॥ ౨౧ ॥ — అథనవభిర్గజయుద్ధమాహ ॥ ధావదితి ॥ స్ఫుటయాశరదితారాణాం నక్షత్రాణాం ఆకృత్యాస్వరూపేణ సహస్పర్ధంత ఇతిస్పర్ధినా మిత్యుభయత్రవిశేషణం ధావతాంవేగేన గచ్ఛతాంస్యందనానాం రథానాంకేతనేషుధ్వజేషు అంశుకానాంపతాకాపటానాం సంబన్ధిభిర్మరుద్భిర్వాయ్వుద్ధూతానాం వ్యాపితానాం మందాకిన్యాఃఆకాశగంగాయాః బిందూనామపి సేనాసుసమవేతానాం సైన్యానాం కుంజర ఘటానాం గజబృందానాం శుండాభిః కరైస్సముత్థాప్యంత ఇతి సముత్థాయినాం తిష్ఠతేర్ణినిః- దానాంభసః మదజలస్య పృషతాం బిందూనామపి ఉభయేషాం మిథోభేదంవైలక్షణ్యం గ్రాహయితుం జ్ఞాపయితుంజనా

ర్వపశ్చిమమరుత్ప్రచోదితౌపుష్కరేనవఘనాఘనా
వివ ॥ ౨౧ ॥ ప ॥ ధావత్స్యందనకేతనాంశుకమరు
ద్వ్యాధూతమందాకినీబిందూనామపిసైన్యకుంజర
ఘటాశుండాసముత్థాయినామ్।దానాంభఃపృషతామ
పిస్ఫుటశరత్తారాకృతిస్పర్ధినాంభేదంగ్రాహయితుం

ర్వపశ్చిమాభ్యాం మరుద్భ్యాంవాయుభ్యాం ప్రచోదితౌ ప్రేరితౌనవౌనూతనౌఘనాఘనావివమేఘావివశనైశ్శనైస్సంగతౌమిళితౌ॥౨౧ ధావదితి ॥ ధావతాంస్యందనానాంరథానాంకేతనాంశుకానాంధ్వజపటానాం మరుద్భిర్వ్యాధూతానాంమందాకినీబిందూనామపిసైన్యకుంజరఘటానాం శుండాభ్యస్సముద్ధాయినాం సమ్యగుత్థితానాంస్ఫుటం శరత్తారాకృతిభిస్స్పర్ధినాందానాంభః పృషతామపిమదోదకబిందూనామపి భేదంగ్రాహయితుం గగనేఆకాశే భృంగాణాం భ్రమరాణాం అనురోధకభ్రమః అనువర్తనక్రమః ॥ని ॥ అనురోధోనువర్తనమిత్య

నామితి శేషః - గగనేభృంగాణామనురోధక్రమః అనుసరణరీతిః(౧) శశాంకసమర్థోభూత్ అత్రతాదృశోభయబిందూనాంభృంగానుసరణేన మిథోవైలక్షణ్యస్యాప్యార్యవిశేషకాలజ్కారః ప్రైశేష్యస్యాపితో విశేషక ఇతిలక్షణాత్ సచతారాకృతిస్పర్ధినామిత్యుపమయోజ్జీవిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ౨౨॥

ఆసాద్యేతి ॥ ఆహవెయుద్ధె ద్విపంశత్రుగజమాసాద్యసన్నిధాయ రద పథేన దంతమార్గేణారుహ్యాతీక్ష్ణేన అసినాఖడ్గేన యంతారం గజా రూఢం వినిపాత్యపాతయిత్వా అట్టహాసితేన సహితం యథాతథా సా ట్టహాసితం స్కంధేగజస్యస్థితిం విధాయకుంభయోరాస్ఫాలనం సశబ్దం కరస్పర్శంకరోతీతి కారిణంరిపుభటం శత్రుయోధం దృష్ట్వాకస్యా శ్చిద్దివాకస్త్రియాః దేవాంగనాయాఃసంబంధినోఃకఠినయోః కుచౌ

శశాంక గగనేభృఙ్గానురోధక్రమః ॥ ౨౨ ॥ ప॥ ఆసా
ద్యద్విపమాహవేరదపథేనారుహ్యాతీక్ష్ణాసి నాయంతా
రంవినిపాత్యసాట్టహసితంస్కన్ధేవిధాయస్థితిమ్ । కు
మ్భాస్ఫాలనకారిణం రిపుభటందృష్ట్వాదివాకస్త్రి

మరః + శశాంకశక్లశక్తాలిట్ ॥ ౨౨ ॥ ఆసాద్యేతి ॥ ఆహవెయుద్ధెద్వి పంగజం ఆసాద్యరదపథేన దంతమార్గేణ ఆరుహ్యాతీక్ష్ణాసినాశిత ఖ డ్గేనయంతారం హస్తిపకం॥ని॥యంతాహస్తిపకె సూతఇత్యమరః విని పాత్యసాట్టహసితంఅట్టహాసస మెతం స్కంధేస్థితింవిధాయకుంభయోః ఆస్ఫాలనకారిణం రిపుభటంశత్రుయోధం దృష్ట్వాకస్యాశ్చిద్దివాకస్త్రి యాః దేవాంగనాయాః కఠినయోః కుచకుంభయోః కుమ్భోపమకుచ యోఃఅఖండాఅనూనాకండూః కండూరాయాకండూయతేఃక్విప్ అత్రా

(౧) మందాకినీజలబిందుషుసౌరభ్యాభావాదన్యత్ర తత్సద్భావా చ్చ భృంగానువర్తనానను వర్తనాభ్యాంతద్భేదోగృహ్యతఇతిభావః ॥ ఏతేనగజాఅత్యున్నతా ఇతిసూచ్యతే॥

కుంభావివతయోః అఖండాఅవిచ్ఛిన్నాకండూః ఖర్జూః అభవత్ - అ యంచైతయోరుచితోఽస్యకరఇతిహృష్యత్యుచ్చాభూదిత్యర్థః అత్ర తాదృగ్విరదదర్శనస్య విశేషణగత్యా సూచకండూదయహేతుకస్య కావ్య లింగస్య కండ్వసంబంధేపి సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చద్వయోరంగా ఙ్గిభావేన సంకరః। వృత్తంపూర్వోక్తమేవ ॥ ౪౩ ॥—॥ కశ్చిదితి ॥ కశ్చిద్గజః ప్రతిభటేన రిపువీరేణ కర్త్రా ఆసినాఖడ్గేన కరణేనకరే శుండాయామామూలభాగంమూలదేశపర్యంతం విలూనేచ్ఛిన్నే సత్య పినమితః నమ్రీకృతః అగ్రకాయః పూర్వకాయః యేనతథోక్తస్సః నిషాదినోయంతుః హస్తాత్ స్రస్తంగళితంసృణిం అంకుశంరదనేన దంతేన క్షిప్రంసత్వరం ప్రగృహ్య ఆదాయకుశలాయక్షేమార్థః ముభయో రపీతి శేషః (౧) తస్మై నిషాదినే పునరదాత్ దత్తవాన్ అత్రా

యాః కస్యాశ్చిత్కుచకుంభయోః కఠినయోః కండూ
రఖండాభవత్ ॥ ౪౩ ॥ప॥ కశ్చిద్గజః ప్రతిభటేనకరే
విలూనేప్యామూలభాగమసినానమితాగ్రకాయః । క్షి
ప్రం ప్రగృహ్య రదనేన నిషాదిహస్తాత్స్రస్తంసృణిం

లోపః + యలోపేఅల్లోపస్యస్థానివత్వాభావాద్వేరపృక్తలోపాద్వ లిలోపోబలీయానితి యలోపః అభవత్ భూసత్తాయాంలఙ్ కుంభా స్ఫాలనదర్శనాత్స్వకుచకుంభాస్ఫాలనోద్దీపనం జాతమిత్యర్థః ఏత చ్చ కండూరభవదిత్యనేన వ్యజ్యతే ॥ ౪౩ ॥—॥ కశ్చిదితి ॥ కశ్చిత్ గజః ప్రతిభటేన శత్రుయోధేన కర్త్రా అసినాకరణేనఆమూలభాగం మూలభాగమభివ్యాప్య + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః కరేశుండాయాం విలూనేచ్ఛిన్నేసతినమితః అగ్రకాయః పూర్వకా యః యేనతథాభూతస్సః నిషాదినః యంతుః హస్త్యారోహానిషాదిన ఇత్యమరః హస్తాత్ కరాత్ స్రస్తంగళితం సృణిం అంకుశంరదనేన

(౧) కుశలాయగజశిక్షాప్రవీణాయేతివా ॥

ఙ్కుశదానాసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౩౮ ॥ — భసితేతి ॥ భసితస్య భస్మనః లేపేనసితౌ శ్వేతీభూతౌ యుధియుద్ధేముఖపరస్పరం దత్తౌరదౌదన్తౌ యాభ్యాంతౌ ఉభౌగజౌ అవేక్ష్యచతుర్దన్తత్వేన తన్ముఖమవలోక్యేత్యర్థః హరిరిన్ద్రః వహతిఆత్తనాధిరూఢేపివాహనే ఐరావతేసకలాః దృశః నేత్రసహస్రంసరభసం యథాతథానిదధేనిహితవాన్ మమైరావతః కింతత్రగతఇతి భ్రాన్తః భయాత్కిమత్ర నాస్తీతి సత్వరంతమాలోకితవానిత్యర్థః ॥ భ్రాన్తిమదలఙ్కారః ॥ ౩౯ ॥—భగ్నేతి ॥ ప్రతిదన్తినశ్శత్రుగజస్య ఘాతాద్దన్తప్రహారాత్ భగ్నంభిన్నం ఏకదన్తోముసలమివయస్యసః కుమ్భస్యఅగ్రేఉపరిభాగే లక్ష్యాదృశ్యాకుటిలావక్రాఅఙ్కుశేన చన్ద్రరేఖాతదాకృతివ్రణమఙ్కుశః చన్ద్రరేఖేవేతివాయస్యసః కశ్చిత్కరీం

పునరదాత్కుశలాయతస్మై ॥ ౩౮ ॥ ప ॥ భసితలే
పసితౌకరిణావుభౌ యుధిపరస్పరదత్తరదౌ ముఖే ।
హరిరవేక్ష్యవహత్యపివాహనేసరభసంనిదధే సకలా
దృశః ॥ ౩౯ ॥ ప ॥ భగ్నైకదన్తముసలః ప్రతిదన్తి
ఘాతాత్కుమ్భాగ్రలక్ష్యకుటిలాఙ్కుశచన్ద్రరేఖః ।

దన్తేనక్షిప్రం ప్రగృహ్యకుశలాయతస్మైనిషాదినేపునరదాత్ + డుదాఞ్ దానేలుఙ్ గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౩౮ ॥—భసితేతి ॥ భసితలేపేన భస్మలేపనేనసితౌ ధవళౌయుధియుద్ధేముఖేపరస్పరేణదత్తరదౌ వితీర్ణదన్తౌ ఉభౌకరిణౌ హరిరిన్ద్రః అవేక్ష్యవహత్యపి వాహనే ఐరావతేసరభసంసవేగం సకలాదృశః నిదధేనిహితవాన్ + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలిట్ శుభ్రత్వాచ్చతుర్దన్తత్వాచ్చ అనయోరన్యతరోమమగజఇతి భ్రాన్త్యాసర్వంగజం దదర్శేతిభావః॥ ౩౯॥—॥ భగ్నైకేతి ॥ ప్రతిదన్తినః ప్రతిగజస్య ఘాతాత్ ప్రహారాత్ భగ్నః ఏకదన్తముసలః ముసలసదృశేకదన్తోయస్యతథాభూతః కుమ్భాగ్రల

ద్రిః గజశ్రేష్ఠః గిరీశస్య శమ్భోః పర్వతేంద్రస్యచ సమతాంసామ్య రూపం ఔన్నత్యేనతౌల్యంచ కలయన్ స్వీకరిష్యమాణస్సన్ వర్తమానసామీప్యే వర్తమాననిర్దేశః గణాధిప తేర్విఘ్నరాజస్యసారూప్యం భజతీతిభాగివేత్యుత్ప్రేక్షా విరేజే ఆదావితి శేషః క్రమము క్తిరత్ర వివక్షితేతి ధ్యేయః- ఉత్ప్రేక్షాశ్లేషావమోజ్జీవితేతి తయో స్తస్యాశ్చాంగాంగిభావేన సఙ్కరః ॥ ౫౬ ॥—॥ కశ్చిదితి ॥ దుస్సాధః అసాధ్యః రోధః నివారణంయస్యతథోక్తః అతఏవకశ్చిత్కరికలభః తరుణగజః దూరంయథాతథాధూతః పరాస్తః అంకుశః యేనతథోక్తస్సన్ యుధివేగాన్నిర్గత్య స్వబలాదితిభావః- అరినృపతిబలే శత్రుసైన్యే స్వంస్వీయం స్వామినంయన్తారం యత్రఅపాతయత్ పాతితవాన్ తత్రఅరినృపతిబలేస్కంధేస్వీయె అధిరూఢంగజచర్యానైపుణ్యసాహసాదితిభావః విమతంశత్రుయంతారమపి స్వంస్వీయం సై

కశ్చిద్గిరీశసమతాంకలయన్కరీంద్రస్సారూప్యభాగివ
గణాధిపతేర్విరేజే ॥ ౫౬ ॥ వ॥ కశ్చిన్నిర్గత్య వె
గాదరినృపతిబలేపాతయంత్స్వామినంస్వంతత్రస్కం
ధాధిరూఢంవిమతమపితథాధత్తనీత్వాస్వసైన్యమ్ ।ఇ
త్థందుస్సాధరోధోయుధికరికలభోదూరధూతాఙ్కుశ

శ్చాకుటిలా అంకుశఏవ చంద్రరేఖాయస్యతాదృశః అతఏవగిరీశస్య ఈశ్వరస్య పర్వతశ్రేష్ఠస్యచ సమతాం కలయన్ కశ్చిత్కరింద్రః గణాధిపతేర్వినాయకస్య సారూప్యభాగివ ఏకదంతత్వాచ్చంద్రశేఖరత్వాచ్చేతిభావః + విరజేరాజ్బృదీప్తౌలిట్ ఫణాంచసప్తానామిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౫౬ ॥—కశ్చిదితి ॥ కశ్చిత్కలభః వెగాత్ నిర్గత్య అరినృపతిబలే శత్రుసైన్యేస్వంస్వామినం నిషాదినం పాతయన్ సన్ తత్రఅరిసైన్యేస్కంధాధిరూఢంవిమతమపిశత్రునిషాదినమపి స్వసైన్యం నీత్వాతథాధత్తఅపాతయదిత్యర్థః + దుధాఞ్ధారణ

స్యంనీత్వాప్రాపయ్య తథాఊక్తప్రకారమాథత్తచక్రే త్రాపాతయ దిత్యర్థః- ఇత్థముక్తప్రకారేణ విజ్ఞంమనుతేఆత్మానమితివిజ్ఞంమన్యం పండితంమన్యం మూర్ఖంనిషాదినోర్యంతారౌ ద్వయమపి స్వీయంప రకీయంచ జనానాం సర్వేషాంహాసస్య పాత్రంవిదధేచక్రేమదాం ధోనపరేషామేవాననుకూలంచేష్టతె కింతుస్వేషామపీతిభావః అత్రోదు స్సాధరోధత్వాదినాయంతృపాతన సమర్థనాత్కావ్యలింగభేద ద్వ యేనవాక్యార్థరూపేణయంతృద్వయపరిహాసనసమర్థనా ద్వాక్యా ర్థహేతుకకావ్యలింగస్యఅసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యైక వాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౨౭ ॥—హస్తేనేతి ద్వౌవారణౌ గజౌహస్తేనహస్తంశుండయాశుండాం అభిహత్యప్ర హృత్యఆదావితిశేషః అథఅనంతరం ఇదమగ్రేసర్వత్రయోజ్యం దన్త యుగేన దంతౌదంతయుగమభిహత్యఇదమపితథైవయోజ్యం కర్ణ యుగళేనచ కర్ణౌపద్భ్యాంచ పదెపాదౌవాలేనచ వాలం ఏవమ

స్సన్ విజ్ఞంమన్యంనిషాదిద్వయమపివిదధే హాసపా
త్రంజనానామ్ ॥ ౨౭ ॥ ప ॥ హస్తేనహస్తమథదంత
యుగేనదంతౌ కర్ణౌచకర్ణయుగళేన పదెచప
ద్భ్యామ్ । వాలేనవాలమభిహత్యచవారణౌ ద్వౌ

ణపోషణయోఃలజ్ ఇత్థంయుధిదుస్సాధః అసాధ్యః ఈషద్దుస్సుష్వితి ఖల్ రోధః నిరోధోయస్యతాదృశః కరికలభః ॥ని॥ కలభఃకరిశాబక ఇ త్యమరః విశిష్టవాచకానాం పదానాంవిశేషణవాచకపదసమభివ్యా హారెవిశేష్యమాత్రపరత్వ మితికలభశబ్దస్య శాబకమాత్రపరతా దూ రంధూతః కమ్పితః అంకుశోయేనతాదృశస్సన్ విజ్ఞంమన్యంఅమూఢం మన్యం + ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశ్ నిషాదిద్వయమపి జనానాం హాస పాత్రం భాజనంవిదధేదుధాఞ్ లిట్ ॥ ౨౭ ॥ హస్తేనేతి ॥ అథానంత రం ద్వౌవారణౌగజౌహస్తేనహస్తం దంతయుగేన దంతౌకర్ణయుగ

త్యన్త్యం శిక్షితంతుల్యం అవిశేషమంగైర్యుద్ధమాదధాతాం అకురుతాం ఆదధాతేఇతి వర్తమానార్థకలడంత పాఠస్సందర్భ విరోధాదుపే క్ష్యః స్వభావోక్తిః ॥ ౫౭ ॥ —నిషాదినఇతి ॥ నిషాదినో గజారూఢాః లగుడస్య ప్రతిగజకరగృహీతదండస్యతాడనైః దన్తినో గజస్యశిరసికుమ్భోపరిఅధోముఖంనిపాతితాన్యంగాని ఊర్ధ్వకాయాఃయైః తథోక్తాః వ్యథాయాః దండతాడనవేదనాయాః అపనోదాయ వారణాయతామపనోదితుమితితుమర్థాచ్చ భావవచనాదితిచతుర్థీ మదస్య దానజలస్య సౌరభం పరిమళంవినమ్యప్రహ్వీభూయజిఘ్రంతఇవేత్యుత్ప్రేక్షాఆలులోకిరే దృష్టాః జనైరితిశేషః- వంశస్థమ్॥౫౮॥—తీక్ష్ణైరితి ॥ తీక్ష్ణైః ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం భల్లైర్బాణవిశేషైః అపహృతాని ఛిన్నాని శిరాంసియేషాంతేషాం హస్తిపానాం గ

తుల్యాఙ్గయుద్ధమతిశిక్షితమాదధాతామ్ ॥ ౫౭ ॥ వ ॥

నిషాదినోదన్తిశిరస్యధోముఖంనిపాతితాఙ్గాలగుడస్య

తాడనైః । వ్యథాపనోదాయమదస్యసౌరభం వినమ్య

జిఘ్రన్తఇవాలులోకిరే ॥ ౫౮ ॥ వ॥తీక్ష్ణైఃప్రత్యర్థి

భల్లైరపహృతశిరసాంహస్తిపానాం శరీరాదుత్క్రా

శేన కణ్ఠపద్భ్యాం పదేచవాలేన వాలంచఅభిహత్య అతిశిక్షితగ తుల్యంసమానం అంగయుద్ధం అంగాంగయుద్ధం ఆరభేతాంరభరాభస్యేలఙ్ ॥ ౫౭ ॥ —నిషాదినఇతి ॥ నిషాదినః యంతారః లగుడస్యదండస్య తాడనైః దంతినాం శిరసిఅధోముఖం నిపాతితాంగాఃఅతఏవవ్యథాయాః పీడాయాః అపనోదాయ పరిహారాయమదస్యదానోదకస్య సౌరభేం సౌరభ్యం + గుణవచనేతి ష్యఙ్ ష్విత్వాన్ఙీప్ హలస్తద్ధితస్యేతియలోపః వినమ్యజిఘ్రంతఇవఆలులోకిరే। జనైరితి శేషః + లోకృదర్శనే కర్మణిలిట్ ॥౫౮॥తీక్ష్ణైరితి ॥ తీక్ష్ణైఃప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం భల్లైర్బాణైః అపహృతశిరసాంఛిన్నమూర్ధ్నాం

జారోహాణాం శరీరాత్ ఉత్క్రాన్తాః నిర్గతాః ప్రాణాత్మకాః వా
తాః వాయవః కరిమదపయసాం సౌరభీం పరిమళపరంపరాం ఉద్వ
హంతస్సంతః దివి ఆకాశే సమ్మర్దభాజాం సురసుదృశాం అప్సరసాం
కపోలస్థలయోః కుచౌ కలశావివ తయోశ్చ స్వేదవారీణాం శ్రమజలా
నాం ప్రవాహం పాయం పాయం హృత్వా హృత్వా తాలవృన్తస్య వ్యజ
నస్య కృత్యం చక్రుః అత్ర అన్యకృత్యస్యాన్యత్రాసమ్భవేన తత్సదృశ
కృత్యాక్షేపాద సంభవద్ధర్మసంబన్ధనిబన్ధనా నిదర్శనాలఙ్కారః అ
సంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీ
ర్ణా స్రగ్ధరా ॥ ౩౦ ॥ —అశ్వావితి ॥ ఉభౌ అశ్వౌ అగ్రపాదౌ
పూర్వపాదౌ ఉత్క్షిప్య ఉద్ధృత్య యుద్ధే అభిముఖీభవన్తౌ సన్తౌ
స్వాస్వీయౌ సాదినౌ తౌరంగికౌ ॥ ని ॥ అశ్వారోహాస్తు సాదినః ఇత్య

న్తాః ప్రాణవాతాః కరిమదపయసాం సౌరభీముద్వ
హన్తః । పాయం పాయం కపోలస్థలకుచకలశస్వేదవా
రిప్రవాహం చక్రుస్సమ్మర్దభాజాం దివి సురసుదృశాం
తాలవృన్తస్య కృత్యమ్ ॥ ౩౦॥ ప ॥ అశ్వావుభౌ తస్థతు
రగ్రపాదావుత్క్షిప్య యుద్ధాభిముఖీభవన్తౌ । పరస్పర

హస్తిపానాం ఆధోరణానాం శరీరాత్ ఉత్క్రాన్తాః బహిర్గతాః క
రిణాం గజానాం మదపయసాం దానోదకానాం సౌరభీం ఉద్వహం
తః ప్రాణవాతాః ప్రాణవాయవః దివి ఆకాశే సంమర్దభాజాం
సురసుదృశాం దేవతాస్త్రీణాం కపోలస్థలయోః గండస్థలయోః కుచ
కలశయోశ్చ స్వేదవారిప్రవాహం పాయం పాయం పీత్వా పీత్వా + ఆ
భీక్ష్ణ్యేణ ముల్చేతిణముల్ ఆతో యుగితి యుక్ నిత్యవీప్సయోరితి ద్వి
ర్భావః తాలవృంతస్య వ్యజనస్య కృత్యం చక్రుః + డుకృఞ్ కరణే లి
ట్ ॥ ౩౦॥—అశ్వావితి ॥ అగ్రపాదౌ ఉత్క్షిప్య యుద్ధాభిముఖీభవం
తౌ ఉభౌ అశ్వౌ పరస్పరస్య అన్యోన్యస్య ఉపరి హేతిపాతాత్ ఖడ్గ

మరః పర్పరస్య ఉపరిశరీరమిత్యర్థః హేత్యోః అన్యోన్యాయుధయోః పాతాత్ త్రాతుంరక్షితుంతం పరిహర్తుమితియావత్ ఊర్ధ్వః సాదితిరోధానాయ ఊర్ధ్వీకృతః కాయఃయాభ్యాం తౌతథోక్తావివేత్యుత్ప్రేక్షాతస్థతుః స్థితవంతౌ ॥ ౩౧ ॥—ఏకేతి ॥ వైరిభటస్య శతు్రవీరస్యయః ఖడ్గవరః ఖడ్గశ్రేష్ఠస్తస్య ధారాతీక్ష్ణాగ్రం ఏకైవసద్వయమేకాపిసతీకంచిదశ్వం శాత్రవంపంచసుధారాసుతీక్ష్ణాగ్రేషు ఆస్కందితాదిగతివిశేషేషుచసతీష్వపి ॥ ని॥ ధారాస్త్రాగ్రం బునంతత్యాం సైన్యాగ్ర్యశ్వగతిష్వపీతి వైజయంతీ- స్కంధేగ్రీవామూలదేశే విభిద్యభిత్వాఇతరైర్దురాపాన్ ప్రాప్తుమశక్యాన్‌పాతుందుర్లభానితియావత్- దుర్లభంఆపం అపాంసమూహః యేషుతానితివాతస్య అశ్వస్య అసూన్ ప్రాణాన్ పంచజగ్రాహగృహీతవాన్ కించాతఏవతస్యాశ్వస్య క్షతజమేవఅంబురక్తజలంతస్యలేశంల

స్యోపరిహేతిపాతాత్స్వసాదినాత్రాతుమివోర్ధ్వకాయా ॥ ౩౧ ॥ ప ॥ ఏకైవవైరిభటఖడ్గవరస్య ధారాధారాసుపంచసుసతీష్వపికంచిదశ్వమ్ । స్కంధేవిభిద్యతదసూనితరైర్దురాపాన్ జగ్రాహనాల్ప

పాతాత్ స్వ స్వామినా త్రాతుంఊర్ధ్వకాయావివతస్థతుః + స్త్రాగతినివృత్తాలిట్ ॥ ౩౧ ॥—॥ ఏకైకేతి ॥ ఏకైకస్య వైరిభటస్యయఃఖడ్గవరః అసిశ్రేష్ఠః తస్యధారానిశితముఖం పంచసుధారాసుగతివిశేషేషుసతీష్వపిద్రవద్రవ్య ప్రపాతేపి॥ని॥తురంగగతిపంచకే॥ఖడ్గాదీనాంచనిశితముఖేధారాప్రకీర్త్యతేఇతి విశ్వః ॥ని॥ ఆస్కందితంధౌరితకం రేచితం వల్గితంప్లుతం।గతయోమూః పంచధారాఇత్యమరః కంచిదశ్వం స్కంధేవిభిద్యఇతరైరన్యైర్దురాపాన్ అప్రుమశక్యాన్ఖల్తస్యాశ్వస్య అసూన్పుంసిభూమ్న్యసవః ప్రాణాఇత్యమరః జగ్రాహఅల్పమపి తస్యాశ్వస్య క్షతజాంబునః రక్తోదకస్య లేశంనజగ్రాహ +

వం అల్పమీషదపి నజగ్రాహ జుగుప్సితత్వాదితి తైక్ష్ణ్యాతిశయాదితి చ భావః అత్రైకస్యాః ధారాపంచకవదశ్వభేదవర్ణనాత్కారణాసాకల్యేపి కార్యోత్పత్తిరూపో విభావనాభేదః ఏవం లోకైకదుర్లభబలవత్వాత్ప్రాణగ్రాహిణ్యాః జుగుప్సితరక్తాంబుత్యాగస్య అనురూపత్వాత్సమాలంకారశ్చ ద్వయోరపి శ్లేషాజ్జీవితదోస్సంసృష్టిః ॥౩౨॥— సమరేతి ॥ సాదినః తౌరంగికస్య భూషణానాం కనకముకుటాదీనాం యే మరకతమణయః గారుత్మతాని తేషాం భాసాం శ్యామప్రభాణాం మధ్యంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి మధ్యగస్తాభిః శ్యామీభూత ఇత్యర్థః కశ్చిదశ్వస్సకలానాం బహూనాం భటానాం అపరావృత్యమృతానాం విమర్దైర్నిర్గమనజన్యైః చంచలాత్కంపితాత్ అతఏవ భిన్నైః ముక్తబంధనైః వాహైః రథ్యైః యస్య తస్మాదహ్నాం నేతుః సూర్యస్య శతాంగాద్రథాత్ సమరభువి యుద్ధదేశే నిపతితః రథ్యః రథాశ్వ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షాపి తత్తజ్జామ్బులేశమ్ ॥ ౩౨ ॥ ప ॥ సమరభువిబభాసేసాదినో భూషణానాం మరకతమణిభాసాం మధ్యగః కశ్చిదశ్వః । సకలభటవిమర్దైశ్చంచలాద్భిన్నవాహాన్నిపతిత ఇవ రథ్యో నేతురహ్నాం శతాఙ్గాత్ ॥ ౩౩॥ప॥

గ్రాహఉపాదానేలిట్ ఖడ్గాదితీక్ష్ణధారారక్తాద్యస్పృష్ట్వైవచ్ఛిన త్తి అనంతరం రక్తాదిస్రవతీతి భావః ॥ ౩౨ ॥—సమరేతి ॥ సమరభువి యుద్ధభూమౌ సాదినః అశ్వారోహస్య॥ని॥రథినస్స్యందనారోహోఅశ్వారోహస్తుసాదిన ఇత్యమరః భూషణానాం భూషణసంబంధినీనాం మరకతమణిభాసాం గారుత్మతచ్ఛవీనాం మధ్యగః కశ్చిదశ్వః అహ్నాం నేతుస్సూర్యస్య బింబభేదేమండలభేదన విషయే సకలభటానాం విమర్దైరహంపూర్వికయాసంఘర్షైశ్చంచలాత్ శతాంగాత్ రథాత్ నిపతితః రథ్య ఇవ అశ్వ ఇవ + తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితి యత్ సూర్యాశ్వస్య హరిద్వర్ణత్వాదితి భావః బభాసేభాసృదీప్తౌలిట్ ॥౩౩॥

క్షాబభాసేకరాజమాలినీ ॥ ౩౩ ॥—॥ ఆయోధనేతి ॥ ఆయోధనాంక ణజుషాంయుద్ధదేశగతానాం అసృగాపగానాం రక్తనదీనామావర్తగ ర్భేషు జలభ్రమమధ్యేషు పతితాః హయానామశ్వానాంఖణపాః శ వానిమండలచంక్రమేషుచ క్రాకారగతివిశేషేషు విషయేపూర్వం శి క్షాకాలేవిహితం అభ్యస్తంవిహితపూర్వం శిక్షావిశేషం ఉపాదదా నాఃస్వీకుర్వాణాఇవెత్యుత్ప్రేక్షా,సంబభ్రముఃభ్రమంతిస్మ । అర్ధైకేన పదాతియుద్ధమాహ ॥ ౩౪ ॥—ధన్వీతి ॥ స్వస్యస్వస్య సంబంధినాం స్వీయానాం స్వీయానామితివా అస్త్రాణాం ఆయుధానాం ప్రయోగ ప్రహారగణె విషయెదృఢా అవిస్మృతాపరిచితిర్యేషాంతథోక్తాః అతఏవ అమిద్వంద్వం అనురూపమన్యోన్యం యథాతథాయుధ్యంతీతిద్వంద్వ యోధాః తేషామగ్రగణ్యాః శ్రేష్ఠాః ధన్వీధనుర్ధరఃధానుష్కంధను

ఆయోధభాజ్కణజుషామసృగాపగానా మావర్త గ
ర్భపతితాఃఖణపాహయానామ్ । సంబభ్రముర్విహి
తపూర్వముపాదదానాశ్శిక్షావిశేషమివమండలచంక్ర
మేషు ॥ ౩౪ ॥ ప ॥ ధన్వీధానుష్కమారాద సిభృత
మసిమాన్కంతినంకుంతధారీచక్రాస్త్రంచక్రహేతి
గదినమపిగదాపాణిరన్యోన్యమేత్య । స్వస్వాస్త్ర

ఆయోధనేతి ॥ ఆయోధనాంగణజుషాంయుద్ధాంగణభాజాం అసృగాప గానాం రక్తనదీనాం ఆవర్తగర్భేషు జలభ్రమమధ్యేషు పతితాః హ యానామశ్వానాంఖణపాఃశవాః॥ని॥ఖణపశ్శవమస్త్రియామిత్యమరః విహితపూర్వం పూర్వంవిహితం మండలచంక్రమేషు మండలాకృతిపా దన్యాసేషు శిక్షావిశేషం ఉపాదదానాఇవస్వీకుర్వంతఇవ సంబ భ్రముః + భ్రముఅనవస్థానేలిట్ ॥ ౩౪॥— ధన్వీతి ॥ ధన్వీధనుష్మాన్ ధానుష్కం+తదస్యప్రహారణమితిఠక్ ఇసుసుక్తాంతాదితికః అసిమాన్ అసిభృత.ఖడ్గినం కుంతధారీకుంతినంచక్రహేతి శ్చక్రాయుధః చక్ర

ద్ధరంఅసిమార్గఖడ్గధరఃఅసిభృతంఖడ్గధరంకుంతధారిణంతినంచక్రింహా తిరాయుధంయస్యసఃచక్రాస్త్రింగదాపాణిర్యస్యసఃగదినమపిఅన్యో న్యంఆరాత్సమీపమేత్యపదత్రయమిదం ప్రథమాంతద్వితీయాంతద్వయ పంచకేపి యోజ్యంఇత్థం ద్వంద్వీభూయేత్యర్థఃహంతృత్వశైల్యాఃహిం సాకర్తృత్వ స్వభావస్య వధ్యత్వశైల్యాః హింసాశ్రయత్వ స్వభావ స్యచద్వయోరపి సాధారణ్యేతుల్యభావేప్రతిష్ఠాంస్థితిం అభివిదధుఃచ క్రుః పరాక్ ఘ్నంతః త్రైహార్న్యమానాశ్చాభూవన్నిత్యర్థఃఅత్రై కైకస్మిన్ హంతృత్వవధ్యత్వరూపానేక గుణయోగపద్యాత్సముచ్చ యభేదః, స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౩౪ ॥—॥ దృష్టేతి ॥ తతః - దృష్టద్యు మ్నేన పాండవసేనానాయకేన ఉత్కృత్తాని ఛిన్నాని మర్మాణిఆ యుద్ధస్థానానియస్యాస్తథోక్తాం అతఏవహాహాశబ్దేదీనాంస్వీయాం సేనామగ్రేదృష్ట్వాభీష్మః ఘోరఃదారుణః ఘోషః టంకారఃయస్యా

స్తాం ప్రయోగేద్రుఢపరి... యోహంతృవధ్యత్వశైలీసా

ధారణ్యే... ప్రమభివిదధురమీద్వంద్వ యోధాగ్ర

ణ్యాః ॥ ౩౪ ॥ వ ॥ దృష్టద్యుమ్నోత్కృత్త(మ)వ)

ర్మాణమగ్రేదృష్ట్వాహాహాశబ్దదీనాం స్వసేనామ్ ।

స్త్రంగచాపాణిగదినంపృథ్వ్యాదిత్వాదినిః అన్యోన్యంపరస్పరం ఆరా త్సమీపే॥ని॥ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరఃఏత్య అథస్వస్వాస్త్రాణాం ప్రయోగే దృఢాపరిచితిర్యేషాంతేద్వంద్వయుద్ధే అగ్రగణ్యాః అగ్రేస రాః అమీహంతృవధ్యత్వయోశ్శైలింస్వభావం సాధారణ్యసాధారణ భావేప్రతిష్ఠాం స్థితింఅభివిదధుః చక్రుః + డుధాఞ్ ధారణపోషణ యోఃలిట్ అయంహంతా అయంవధ్యఇత్యసాధారణ్యంనాభూదితి భా వః ॥ ౩౪ ॥—ధృష్టద్యుమ్నేతి ॥ ధృష్టద్యుమ్నేనసేనాపతినాఉత్కృ త్తంఛిన్నంవర్మకవచాయస్యాస్తాం హాహాశబ్దేనదీనాంస్వసేనాం అ గ్రేపురతః దృష్ట్వాభీష్మః కోపాత్ ఘోరఘోషాం దారుణరవాం కో

స్తథోక్తాః కోదండస్య చాపస్యజ్యాంగుణంఆమృశన్ టంకారయం త్సన్ పార్థసైన్యం పాండవసేనాం ప్రావిశత్ ప్రవిష్టవాన్ అత్ర తాదృగ్విధ సేనావలోకనస్య తథాభీష్మప్రవేశంప్రతిహేతుత్వాత్పదా ర్థహేతుకం కావ్యలింగమ్- శాలినీ ॥ ౩౬ ॥—॥ ససింహేతి ॥ సిం హనాదేన సహితేనసింహనాదే సరితో గంగాయాః కుమారే భీష్మే ప్ర థమమాదౌ చాపంధనుః సమాకృష్యవిముక్తైః ప్రయుక్తైః శరైః పరాన్ శత్రూన్ వరీతుంవారయితుం (౧) ప్రవృత్తే ఉద్యుక్తేసతి అప్సరోభిః వరాన్ పతీన్ వరీతుంవవలేవ్యాపృతంవలతేర్భావేలిట్ అప్సరో భిరపి ప్రథమంవరాన్ వరీతుంవవలఇత్యపిప్రాహుః తతః పూర్వం మహావీరాణాం నాశాభావాదితిభావః- అత్రభీష్మపరవారణాప్సరోవ రవరణక్రియయోర్యౌగపద్యాత్సముచ్చయః ॥ ౩౭ ॥— పృథేతి ॥ త

కోదండజ్యామామృశన్ఘోరఘోషాంకోపాద్భీష్మః
ప్రావిశత్పార్థసైన్యమ్ ॥ ౩౬ ॥ ససింహనాదేసరి
తఃకుమారేచాపంసమాకృష్యశరైర్విముక్తైః । పరా
న్వరీతుంప్రథమంప్రవృత్తే వరాన్వరీతుంవవలేఽప్సరో
భిః ॥ ౩౭ ॥ ప ॥ పృథాసుతానాంపృతనాంతరాళేప్ర

దండస్యజ్యాం శింజనీం ఆమృశన్ స్పృశన్ సన్ పార్థసైన్యం పాం డవబలం ప్రావిశత్ + విశప్రవేశనేలఙ్ ॥ ౩౬ ॥—ససింహనాదఇతి ససింహనాదే సింహనాదసహితే తేనసహేతితుల్యయోగఇతి సమాసః వోపసర్జనస్యేతిసహస్యసః సరితఃకుమారేభీష్మేచాపంధనుఃసమాకృ ష్యవిముక్తైశ్శరైః పరాన్ శత్రూన్పరీతుం పూరయితుం ప్రథమం ప్రవృత్తేసతి వరాన్ శ్రేష్ఠాన్॥ని॥వరోజామాతృశ్రేష్ఠయోరితివిశ్వఃవరీ తుంవృఙ్ సంభక్తావిత్యుభయత్రాపీట్దీర్ఘః అప్సరోభిఃవవలేవలసంచ లనేభావేలిట్ ॥ ౩౭ ॥—॥ పృథాసుతానామితి ॥ పృథాసుతానాం

(౧) పరీతుమితిపాఠేపరీతుం హంతుం పూరయితుంవేత్యర్థః ॥

స్యభీష్మస్య పృషత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః పృథక్పృథక్ ప్రత్యేకం ఏ కైకశ ఇతియావత్ పృథాసుతానాం పాండవానాం పృతనాంతరాళే సేనామధ్యే సహస్రం ద్విపాన్ గజాన్ సహస్రం తురగానశ్వాన్ ఉభయత్ర తదారూఢానితి ధ్యేయం సహస్రం భటాన్ పదాతీంశ్చ పతితాన్ నిహతాన్ అకార్షుః చక్రుః ॥ ౩౭ ॥—సింధోరితి ॥ జమదగ్నిసూనోః పరశురామస్య ప్రాణాన్విలిహ్య సంస్పృశ్య ధిక్ అసారా ఇమేతాపసీయా ఇతి ప్రవిముక్తవద్భిః తత్ప్రాణాం త్యక్తవద్భిః అతిదృఢస్పర్శైరితియావత్ విశిఖైర్బాణైర్యుధి కృత్తాని ఛిన్నాని విరోధికులాని శత్రుసంఘాన్ కశ్చిదేకః భూతవర్గః పృథివ్యాదిపంచకం దేహ ఇతియావత్ - జవేన అముంచత తత్యాజ మమ్రురిత్యర్థః - కశ్చిదన్యః భూతవర్గః పిశాచబృందం జవేన జగృహే గృహీతవాన్ విరోధికులానీతి యోజ్యం- అహో రాథ్యమితిభావః ॥ ని ॥ భూతంత్వాదౌ పిశా

థక్పృథక్తస్యపృషత్కవర్యాః ॥ ద్విపాంత్సహస్రం
తురగాంత్సహస్రం భటాంత్సహస్రంపతితానకార్షుః
౫॥ సిన్ధోస్సుతస్యవిశిఖైర్జమదగ్నిసూనోః ప్రా
ణాన్విలిహ్యధిగితిప్రవిముక్తవద్భిః। కృత్తాన్యముంచత
విరోధికులానికశ్చిత్కశ్చిజ్జవేనజగృహేయుధిభూతవర్గః

పాండవానాం పృతనాంతరాళే సేనామధ్యే తస్యభీష్మస్య పృషత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః పృథక్పృథక్ సహస్రంద్విపాన్ సహస్రం తురగాన్ సహస్రంభటాన్ పతితాన్ అకార్షుః + డుకృఞ్కరణేలుఙ్ ॥ ౩౭ ॥— సింధోరితి ॥ జమదగ్నిసూనోః పరశురామస్య ప్రాణానసూన్ విలిహ్య ఆస్వాద్యకన్యానిమిత్తముభయోర్యుద్ధసమయే ఇత్యర్థః ధిగితిబ్రాహ్మణప్రాణాః హంతుంనింద్యా ఇతి ప్రవిముక్తవద్భిః సిన్ధోస్సుతస్య భీష్మస్యవిశిఖైర్బాణైః యుధికృత్తాని ఛిన్నాని విరోధికులాని కశ్చిద్భూతవర్గః పృథివ్యాదిపంచభూతసం

చాదౌ న్యాయ్యే సత్త్వోపమానయోరితి వైజయంతీ ॥ ౩౯ ॥— దేవేతి ॥
దళితా నిహతాః వైరిణః శత్రవః యేన తథోక్తే అతఏవ దేవవ్రతే భీష్మే దృ
ష్టమాత్రే దృష్టే సత్యేవ నతు విలమ్బాదిత్యర్థః సారథ్యమాత్రకర
ణే సారథ్యస్యైవ కరణేన తు యుద్ధకరణ ఇత్యర్థః కృతః సంగరః ప్రతిజ్ఞా
యేన తథోక్తోపి మురభిత్ శ్రీకృష్ణః రథస్య అర్జునరథస్య మూలే కేవ
లం మూలభాగ ఏవ చక్రం రథాంగం నాతిసంభ్రమయాంచకార - భృశం
న భ్రామితవాన్ కింతు రథస్య మధ్యేపి చక్రం సుదర్శనం అతిసంభ్ర
మయాంచకార భీష్మవధాయ చక్రాయుధం గృహీతవానిత్యర్థః ॥ ని ॥
చక్రం సైన్యే రథావర్తే రథాంగే చ యరాష్ట్రయోః శస్త్రభేదే పుమాం
శ్చక్రవాక ఇతి వైజయంతీ (౨) అత్ర దళితవైరిభీష్మావలోకనస్య విశేష
ణగత్యా శ్రీకృష్ణస్య ప్రతిజ్ఞాత్యాగపూర్వక చక్రభ్రామణహేతుత్వా

॥ప॥ దేవవ్రతే దళితవైరిణి దృష్టమాత్రే సారథ్యమాత్ర
కరణే కృతసంగరోపి । మూలే న కేవలమహో మురభి
ద్రథస్య మధ్యే చ చక్రమతిసంభ్రమయాంచకార ॥౪౦॥

ఘః + అముంచత ముచ్ఛమోక్షణే లఙ్ కశ్చిత్ భూతవర్గః పిశాచాది
సంఘః ॥ని॥ భూతం క్ష్మాదౌ పిశాచాదావితి విశ్వః జవేన జగృహే గ్రహాఉ
పాదానే లిట్ ॥ ౩౯ ॥— దేవవ్రత ఇతి ॥ దేవవ్రతే భీష్మే దృష్టమాత్రే
దృష్ట ఏవ ॥ని॥ మాత్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణ ఇత్యమరః మయూరవ్యంసకాది
త్వాత్సమాసః దళితవైరిణి సతి అతిభీరతిభయః మురభిత్ కృష్ణః స
త్సూద్విషేతి క్విప్ సారథ్యమాత్రస్య సారథ్యస్యైవ కరణే సారథ్యమేవ
కరోమి నాయుధం వహేయమితి కృతసంగరోపి కృతప్రతిజ్ఞోపి రథ
స్య మూలే చక్రం కేవలం న భ్రమయాంచకార కింతు మధ్యేపి రథమ

(౨) యుధి భగవతా చక్రం గ్రాహయిష్యామీత్యాకారకభీష్మప్రతి
జ్ఞాపూరణాయ భగవాన్ సారథ్యమాత్రకరణరూపస్వప్రతిజ్ఞాం విహా
యార్జునరక్షణాయ భీష్మం లక్షీకృత్య చక్రం భ్రామయామాసేతి భావః ॥

త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౮౦ ॥—అరీతి ॥ అరిమండలస్య శత్రుమండలస్య ఖండనైః ఛేదకైరముష్యభీష్మస్యపృషత్కైః బాణైరవదీర్ణాః విదారితాః అవనీపతయః శత్రుభూపాః రుషాకోపేనే నేత్యుత్ప్రేక్షా అముష్యజననీం గంగాం నిజానాంరుధిరాపగావళీనాంరక్తనదీసమూహానాం అధివిన్నాం కృతసాపత్న్యకాంచక్రుః తాభిర్బహుసపత్నీకాంచక్రురిత్యర్థః- బహవోరక్తప్రవాహాః ప్రసుస్రువురితి పరమార్థః- సాపత్న్యన్న పరందుఃఖం స్త్రీణామితిభావః అత్రాత్రపహం తారంభీష్మం సాక్షాత్ప్రతికర్తుమశక్తానాం శత్రూణాం తదీయజననీదుఃఖజననావ్యాగవర్ణనాత్ప్రత్యనీకాలఙ్కారః ప్రత్యనీకంబలవతశ్శత్రోఃపక్షేపరాక్రమఇతిలక్షణాత్ -ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౮౧ ॥—॥ తదన్వితి ॥ తదనుఅనంతరం కల్పాంతే ప్రళయకాలే రుద్రస్యబంధుస్సదృశః అయంసింధుసూనుః భీష్మస్సమరేయుద్ధే సం

అరిమండలఖండనైఃపృషత్కైరవదీర్ణారుధిరాపగా
వళీనామ్ । అవనీపతయోరుషానిజానామధివిన్నాంజ
ననీమముష్యచక్రుః ॥౮౧॥౧ ॥ తదనుసమరసమ్ముఖీనవై
రిభట ప్రాణపరిమో(ష)క్ష)ణోన్ముఖశిలీముఖప్రస్థానసమ

ధ్యేపిచక్రం సుదర్శనంభీష్మవధాయ రుషాభ్రమయాంచకార + భ్రము అనవస్థానేణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౮౦ ॥—॥ అరిమండలేతి ॥ అరిమండలఖండనైః పృషత్కైఃఅవదీర్ణాఃవిదారితాఃఅవనీపతయః రాజానఃనిజానాంరుధిరాపగావళీనాంఅముష్యభీష్మస్యజననీంగంగాంఅధివిన్నాం।ని। కృతసాపత్న్యకాధ్యూఢాధివిన్నాథస్వయంవరేత్యమరఃచక్రుః + డుకృఞ్కరణేలిట్ సముద్రగామిన్యోరక్తనద్యోజాతాఇతిభావః॥ ౮౧ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుసమరసంముఖీనానాంయుద్ధాభిముఖానాం+యథాముఖసంముఖస్య దర్శనః ఖ ఇతిఖః వైరిభటానాం ప్రాణపరిమోషణే ప్రాణాపహారె ఉన్ముఖానాం శిలీముఖానాం సంబంధినః ప్రస్థానసమ

ముఖీనానామభిముఖమవస్థితానాం వైరిభటానాం సంబంధినాం ప్రాణానాంపరిమోక్షణాత్త్యాజనేఉన్ముఖానాం ప్రవణానాం శిలీముఖానాం బాణానాం ప్రస్థానసమయే ప్రయాణకాలే సమాపృచ్ఛనస్య ప్రశ్నస్యపాత్రీకృతాని సమ్ముఖీకృతాని కర్ణస్యపుటాని యేషాంతైః వలవైరినగరేస్వర్గే వాస్తవ్యానాం నివసతాంవారవిలాసినీజనానాం అప్సరసాం పాణికంకేరుహైకమలేఇవతాభ్యాం పరిగళితైః పారిజాతప్రసవైస్సహసమాపతితానాం సహాగతానాం చంచరీకపుంజానాం భృఙ్గసమూహానాం మంజునామనోహరేణ గుంజితేనఝుంకారేణ వ్యంజితః ప్రకటితః భేదః మిథోవైలక్షణ్యం యేషాంతథోక్తాః చికురబంధాః ధమ్మిల్లాఃయేషాంతైఃవేగేనాపతితైర్లగ్నైఃవిశిఖైర్బాణైర్విఘట్టనేననిఘర్షణేనవిపర్యస్తేభ్యఃవిషమితేభ్యఃముకుటేభ్యఃకిరీటేభ్యఃప్రవికీ

యసమాపృచ్ఛనపాత్రీకృతకర్ణపుటైర్వలవైరి నగర
వాస్తవ్యవారవిలాసినీజనపాణిపంకేరుహపరిగళిత పా
రిజాతప్రసవసమాపతిత చంచరీకపుంజమంజు గుంజిత
వ్యంజితభేదచికురబంధైః వేగాపతితవిశిఖవిఘట్టనవిప
ర్యస్తముకుటవిప్రకీర్ణవివిధముక్తాఫలశఙ్కావదాన్య

యసమాపృచ్ఛనస్యపాత్రీకృతాశ్శ్రోత్రపుటాయేషాంతైఃవలవైరినగరవాస్తవ్యస్య స్వర్గస్థితస్య వారవనితాజనస్య అప్సరోజనస్యపాణిపంకేరుహైఃకమలనిభహస్తైః పరిగళితైః పారిజాతప్రసవైః పారిజాతకుసుమైస్సహపతితస్య చంచరీకపుంజస్య భృంగచయస్య మంజుగుంజతేన వ్యంజితభేదః చికురబన్ధాయేషాంతైః వేగాదాపతితానాంవిశిఖానాం విఘట్టనేన విపర్యస్తైః వికటైర్ముకుటైః కిరీటైర్విటంకైరివవిప్రకీర్ణానాం ముక్తాఫలానాం శంకాయావదాన్యేన రణశ్రమవారిశీకరనికరేణకోరకితాః సంజాతకోరకాః నిటిలభాగాయేషాంతైః కోపాతిరేకేణ వ్యతికరితాయాస్సంజాతవ్యతికరాయాదశనావళ్యాఃదంశనేనపున

కాణాంగళితానాం వివిధానాం ముక్తాఫలానాం శజ్యాయా ఊహ స్యవదాన్యైః దాతృభిస్తద్వాన్తిదాయిభిరిత్యర్థః రణాద్యుద్ధాత్ యశ్శ్రమః తత్సంబంధినా వారిశీకరనికరేణ స్వేదజలబిందుబృందేన కోరకితస్సంజాతకోరక ఇవస్థితః నిటలభాగః ఫాలదేశః యేషాంతైః రోషాతిరేకేణ కోపాతిశయేన వ్యతికరితయా సంఘటితయా దశనావళ్యా దంతపఙ్క్త్యా దంశనేన పునరుక్తః ద్విగుణితః రక్తిమా ఆరుణ్యం యస్యతాదృశః అధరః అధరోష్ఠః యేషాంతైః అయుతేన దశభిస్సహస్రైః రాజ్ఞాం శత్రుభూపానాం శిరోభిః వసుంధరాం భూమిం బంధురయాంచకార విషమితాంచక్రే, దశసహస్రాణి శత్రూనవధీదిత్యర్థః ౪౨॥— నద్యా ఇతి ॥ నద్యాస్సుతేన భీష్మేణ జనితైః రణే మహావీరాన్

రణశ్రమవారిశీకరనికరకోరకితనిటలభాగైః రోషాతిరేక
వ్యతికరితదశనావలీదంశనపునరుక్తరక్తిమాధరైరయుతే
న రాజ్ఞాం శిరోభిః కల్పాంతరుద్రబన్ధు(౧)స్సురసింధుసూ
నురయం వసుంధరాం బన్ధురయాంచకార ॥౪౨॥ప॥ న

ద్యాస్సుతేన జనితైర్నవదేవవర్గైః స్నాందేః స్వధా

తు క్తరక్తిమాద్విగుణిత శోణిమా అధరో యేషాంతైః రాజ్ఞాం అయుతేన అయుతసంఖ్యాకైశ్శిరోభిః కల్పాంతరుద్రస్య ప్రళయకాలరుద్రస్య బంధుః జ్ఞాతిః ॥ని॥ సగోత్రబాంధవజ్ఞాతి బంధుస్వస్వజనాస్సమా ఇత్యమరః అయం సురసింధుసూనుర్భీష్మః వసుంధరాం భూమిం బంధురయాంచకార నమ్రీచకార ॥ని॥ బంధూరో బంధురో రమ్యే నమ్రేహంసే తు బంధుర ఇతి విశ్వః +బంధురశబ్దాత్తత్కరోతి తదాచష్ట ఇతి ణ్యంతాల్లిట్ కాస్ప్రత్యయాదిత్యామ్ ఆమ ఇతి లెలుక్ కృఞ్చానుప్రయుజ్యత ఇతి లిడంతకరోత్యనుప్రయోగః ॥ ౪౨ ॥—॥ నద్యా ఇతి ॥ నద్యాస్సు

(౧) జ్ఞాతిసోదరబంధ్వాదిశబ్దాస్సాధర్మ్యవాచకా ఇత్యాచార్య దండివచనాద్బంధుశబ్దస్య సాదృశ్యవాచకత్వమ్ ॥

హుత్యనిర్మితైః నవానాం దేవానాం దేవభూయంగతానామితియావత్ - వర్గైబృందైస్సంవర్ధితే స్వీయేధామ్ని నివాసేస్వర్గే సాంద్రే నిబిడేసతి సంకుచితాస్వల్పీభూతాస్థితిః ఆవాసః యేషాం తేషాంస్వర్లోకసాం దేవానాం సా ప్రసిద్ధా కూలంకషా అనివార్యా కుశికనందనస్య విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రా త్రిశంకుస్వర్గసృష్టిరూపకోపచిహ్నం స్వయం ఆత్మభిరేవ కామ్యా అభిలషణీయా అజని అభూత్ అత్ర దేవానాం స్వర్గస్థితిసంకోచాసంబంధేపి ఏవం త్రిశంకుస్వర్గకామనా ఽసంబన్ధేపిచ సంబన్ధోక్తిరూప మతిశయోక్తిద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణమ్ ॥ ౮౩ ॥ — ॥ భీష్మస్యేతి ॥ పితుశ్శంతనోర్ముదే సత్యవతీలాభరూపసంతోషాయ కన్యాజనస్య పాణిపీడాం వివాహంత్యక్తవతః విసృష్టవతోపి తస్యభీష్మస్యసురాణాం సంఘాత్

ప్రసతిసంకుచితస్థితీనామ్ । స్వర్లోకసామజనిసా
స్వయమేవకామ్యా కూలంకషాకుశికనన్దనకోప ము
ద్రా ॥ ౮౩ ॥ ప ॥ భీష్మస్యకన్యాజనపాణిపీడాం పి
తుర్ముదేత్యక్తవతోపితస్య । సంఘాత్సురాణాంస

తేనభీష్మేణజనితైః నవానాం నూత్నానాం దేవానాంవర్గైః స్వేధామ్ని స్వావాసే సాంద్రే సతినిరంతరే సతి । ని ఘనం నిరంతరం సాంద్రమిత్యమరః సంకుచితాస్థితిర్యేషాం తేషాంస్వర్లోకసాం దేవానాం కూలంకషా +సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకష ఇతిఖచ్ అరుద్విషదితిముమ్ అన్యమిందంకరిష్యామి లోకోవాస్యాదనింద్రక ఇత్యుక్తామూలఘాతినీ సాప్రసిద్ధాకుశికనందనస్య విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రాస్వయమేవ కామ్యాస్పృహణీయాఅజనిజనీ(ప్రా)దుర్భావే లుఙ్ దీపజనేతిచిణ్ చిణోలుగితితశబ్దస్య లుక్ ॥ ౮౩ ॥—॥ భీష్మస్యేతి ॥ పితుఃశంతనోర్ముదేకన్యాజనస్య పాణిపీడాం వివాహం త్యక్తవతోపి తస్యభీష్మస్య సురాణాం సంఘాత్ పుష్పవర్షేసతి సంతానానాం సంతాన

పుష ఏవ షేఽసతి సంతానానామపత్యానాం సంతానాఖ్య సురవృక్షపు ష్పాణాం లాభః అజనీతియత్ తదేతచ్చార్యాభావేపి సంతానలాభః విశేష్యాపేక్షనపుంసకత్వ నిర్దేశః విచిత్రమ్ ॥ని॥ సంతానస్సంచయె గోత్రేస్యాదపత్యేసురద్రుమ ఇత్యమర శేషః; అత్ర సంతాన కారణచార పరిగ్రహాభావేపి తల్లాభవర్ణనాచ్ఛ్లేష ప్రతిభోత్థాపితో విభావనాలఙ్కారః ॥ ౪౪ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణాసౌభీష్మః ఏకందినం యావద్దివసమిత్యర్థః అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - సమీకం యుద్ధం విధాయ పద్మబంధౌ సూర్యే పశ్చాద్భవం పాశ్చాత్యం భూధరం అస్తశైలం ఉపేయుషి ప్రాప్తవతి అస్తంగతే సతీతి యావత్ ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం బలస్య సామర్థ్యస్యాపహారం నాశమివ చాపశిఖరాద్ధనుష్కోటితః అవరోపితా స్రంసితా జ్యాగుణః యేన తథోక్తస్సన్ స్వస్య ఆత్మనః బలస్య సైన్యస్య అపహారం శిబిరప్రవేశనమపి చ కార ॥ ని ॥ బలం శక్తిర్బలం సైన్యమితి యాదవః అత్ర శత్రూణాం భీష్మస్య చ బలాప

తిపుష ఏవ షేఽసంతానలాభో జని తద్విచిత్రమ్ ॥ ౪౪॥ప
ఇత్థం విధాయ దినమేకమసౌ సమీకం పాశ్చాత్య భూధర
ముపేయుషి పద్మబన్ధౌ । ప్రత్యర్థినామివ చ కార బలా

వృక్షకుసుమానాం పుష్పమూలేషు బహుళమితి వికారావయవ ప్రత్యయస్య లుక్ లాభః ప్రాప్తిః సంతానస్య అపత్యస్య ॥ ని ॥ సంతానస్సంతతౌ గోత్రే స్యాదపత్యే సురద్రుమే ఇతి విశ్వః లాభః అజనీతియత్ + జనీ ప్రాదుర్భావే లుఙ్ తద్విచిత్రం ఆశ్చర్యం వివాహాభావే వ్యపత్యజనన మాశ్చర్యమితి భావః ॥ ౪౪ ॥ — ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం అసౌ భీష్మః ఏకందినం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా సమీకం యుద్ధం విధాయ పద్మబంధౌ సూర్యే పాశ్చాత్య భూధరం అస్తాచలం ఉపేయుషిసతి అవరోపితా జ్యా శింజనీ యేన తథాభూతస్సన్ ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం బలాపహారమివ సామర్థ్యహరణమివ స్వస్యాపి బలాపహారం సైన్యని

హారేణ శ్లేషభిత్తిరాలబ్ధేక్యనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః ॥౪౫॥——॥ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ నవదినాని నవనవాని దినేదినే అభినవాని భుజయోర్విలసితాని యుద్ధక్రీడాః ప్రకాశ్య ప్రకటీకృత్య దశమేఽహ్ని దినే భగవతి వివస్వతి సూర్యే వియదాకాశం నిజే ధ్వజే చిహ్నస్య తాళస్య ప్రమాణం చిహ్నమాత్రం ప్రమాణే మాత్రచ్ ఆరోహతి సతి సమర ఏవ వర్షాసమయః తస్మిన్ శిఖండినామయూరేణ తద్వదుల్లాసభాజేత్యర్థః - గాండీవధన్వనార్జునేన పురస్కృతం శిఖండినం ద్రుపదపుత్రం దృష్ట్వా అయం శిఖండీ పూర్వం జన్మకాలే (స్త్రీ)(స్త్రీ)పూ

పహారంస్వస్యాపి చాపశిఖరాదవరోపితజ్యః ॥ ౪౫॥౫॥

ఇతి నవదినాని నవనవాని భుజవిలసితాని ప్రకాశ్య దశమే

హ్ని పునరసౌ నిజధ్వజచిహ్నమాత్రం వియదారోహ

తి భగవతి వివస్వతి సమరవర్షాసమయే శిఖండినా గాండీ

వధన్వనా పురస్కృతం శిఖండినమభివీక్ష్య (స్త్రీ)పూర్వో

వర్తనం ।ని। స్త్రైణ్యసామర్థ్యసైన్యేషు బలం నా కాకసీరిణోరిత్యమరః + చకారదుకృఞ్ కరణ్లెలిట్ ॥౪౫॥—— ఇతీతి ॥ ఇత్థం నవదినాని నవసంఖ్యాకదినాని అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా నవనవాని నూతనప్రకారాణి ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విత్వం భుజవిలసితాని ప్రకాశ్య దశమేఽహ్ని పునః అసౌ భీష్మః భగవతి వివస్వతి సూర్యే నిజచిహ్నమాత్రం తాళమాత్రం వియదాకాశం ఆరోహతి సతి సమర ఏవ వర్షాసమయః ప్రావృట్కాలః తస్మిన్ శిఖండినా మయూరేణ నర్తనశీలేనేతియావత్ గాండీవధన్వనా అర్జునేన పురస్కృతం శిఖండినం అయం శిఖండీ (స్త్రీ)పూర్వః పూర్వజన్మని (స్త్రీ)భూతః అమునా సహ న యోద్ధవ్యం ఇతి నిషిధ్య హస్తతలేన నిరస్తః క్షిప్తః ధనుర్లస్తకః యేన లథాభూతః ।ని। లస్తకస్తు ధనుర్మధ్యమిత్యమరః శాంతనవః భీష్మః ప్రథమం ఆదౌ స్వస్య మారాపసరణే న ।ని। ఆత్మని స్వమిత్యనుశాసనాన్నపుంసకత్వం ఉపిత

ర్థః (౧) అమునా స్త్రీపూర్వేణ శిఖండినా సహ న యోద్ధవ్యం యుద్ధం న కర్తవ్యం ఇత్యాలోచ్యేతి శేషః నిషిధ్య తేన సహ యుద్ధం విహాయ హస్తతలేన నిరస్తః త్యక్తః ధనుషః లస్తకః మధ్యం యేన తథోక్తః ॥ని॥ లస్తకస్తు ధనుర్మధ్యమిత్యమరః. విశిష్టవాచకానాం సతి విశేష్యే విశేష్యమాత్రపరత్వాన్న ధనుశ్శబ్దవైయర్థ్యం ప్రథమమాదౌ సంహితబాణాకర్షణసమయ ఇతి యావత్ స్వస్య శింజిన్యాః ఆత్మనః మౌర్వ్యపసరణస్య ఆకర్ణాంతమపసర్పణస్య కరణేన హేతునా కుపితయేవేత్యు

యమమునా సహ న యోద్ధవ్యమితి నిషిధ్య హస్తతలనిర
స్తధనుర్లస్తకః ప్రథమం స్వమౌర్వ్యపసరణ(కరణ)కుపి
తయేవ శింజిన్యా పశ్చాచ్చతిమౌర్వీనిష్కాసితైర్విజయ వి

యేవక్రోధేన శింజిన్యా మౌర్వ్యా పశ్చాత్పూర్వనిష్కాసితైః విజయవిపాత్రైరజనవాణైః అదినసావసానమాసాయం అవధారితకళేబరతయా విదారితశరీర తమా శాంతం మనో యస్య సః స్వాంతే మనసి నిహితః రమాకాంతః నారాయణో యేన తాదృశః స్వాంతరితి పాఠేపి త

---

(౧) పూర్వం స్త్రీభూత్వా పునః పురుషో జాత ఇతి స్త్రీపూర్వత్వం పురా కిల ద్రుపదపుత్రికాయాం శిఖండిన్యాం కుతశ్చిదుపజ్ఞవార్తాయాం వనే కళేబరత్యాగం కర్తుకామాయాం తదా దైవాత్కస్మాచ్చిద్దయాళోః కుబేరానుచరాత్ స్థూణాత్ ప్రకాత్యాహిత నివారణపర్యంతం తదీయం పుంస్త్వమవాప్య స్వీయమంగనాత్వం తస్య వినిమయేన వితీర్య స్వావాసం గత్వా భయనివారణం కృతవత్యాం సత్యాం తత్ర తస్మిన్నవసరే జ్ఞాతవృత్తాంతేన యక్షాధిపేన తదవసానపర్యంతమంగనాత్వమేవానుభవేతి దత్తశాపే తస్మిన్ తదా అనన్యాన్నిశ్చయం పుంస్త్వమవాప్తమితి స్త్రీపూర్వకత్వం॥ తదుక్తం బాలభారతే । శిఖండినం త్వేకమహం న హన్యాం భూత్వా పురా స్త్రీ స జగామ పుంస్త్వమ్ । నేక్షే రణాగ్రే న చ యోధయామి స్త్రీపూర్వమేషా ఖలు మత్ప్రతిజ్ఞేతి ॥

త్వ్రిషాశింజిన్యాగాండీవగుణేన పశ్చాదనంతరం అతిమాత్రం నిష్కా
సితైర్నిస్సారితైర్విజయస్యార్జునస్య విపాఠైర్బాణవిశేషైరాదివసా
వసానం సాయంకాలపర్యంతం విదారితం కళేబరం శరీరం యస్య తస్య
భావస్తత్తా తయా నితాంతం తాంతః గ్లానిం (ప్రా) ప్తః శాంతం ప్రాణిహిం
సాతః విరతం మనః యస్య తథోక్తః అతఏవాసౌ శాంతనవో భీష్మః స్వాం
తే మనసి నిహితః ధ్యాతః రమాకాంతః విష్ణుమూర్తిర్యేన తథోక్తస్సన్
సుభటలోకస్య మహావీరజనస్య సముచితాం శయ్యాం శరమయీం క్ర
మాత్ శనైః అధిశిశ్యే శేతేస్మ ॥ ౪౬ ॥—॥ పార్థేనేతి ॥ పార్థేన
అర్జునేన క్షితౌ భూమౌ వినిఖాతాః పుంఖాః బాణమూలభాగాః యే
షాం తేషాం- శైషికః కప్ బాణానాముపరి శయానః వ్రణబిలేభ్యః బాణ
క్షతరంధ్రేభ్యః వాంతాః నిస్సరంతః రక్తబిందవః యస్య తథోక్తః పి
తామహః భీష్మః ధారాణాముపరి శక్రగోపాన్నామరక్తకీటాన్ (ఆం
డ్రిపట్టుపులుగు) వర్షతీతి వర్షీ ఘనః మేఘ ఇవ బభ్రాజ ఉపమాలంకారః

పార్థైరాదివసావసానం విదారితకళేబరతయా నితాం
తతాంతశ్శాంతమనాశ్శాంతనవస్స్వాంతనిహితరమాకాం
తస్సుభటలోకసముచితాం శరశయ్యాం క్రమాదధిశిశ్యే ॥ ౪౬
॥ప॥ పార్థేనక్షితివినిఖాతపుంఖకానాం బాణానాము
పరి పితామహశ్శయానః । బభ్రాజ వ్రణబిలవాంతరక్త

ధైవనారాయణం స్మరన్ సన్ సుభటలోకస్య వీరజనస్య సముచితాం యో
గ్యాం శరశయ్యాం బాణశయనే అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మేత్యాధారస్య
కర్మత్వం క్రమాత్ అధిశిశ్యే శీఙ్ స్వప్నే లిట్ ॥ ౪౬ ॥— పార్థే
నేతి ॥ పార్థేన అర్జునేన క్షితౌ వినిఖాతాః పుంఖా మూలభాగా యే
షాం తేషాం శేషాద్విభాషేతి కప్ బాణానాం ఉపరి శయానః పితామ
హః భీష్మః వ్రణబిలేభ్యో వాంతా రక్తబిందవో యస్య తాదృశః అతఏవ
ధారాణాం ఉపరి శక్రగోపవర్షీ ఇంద్రగోపవర్షీ ఘన ఇవ మేఘ ఇవ

ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥ మ్నౌజౌగ(త్రి)దశయతిః స్ప్రహర్షిణీయం ॥౮౭॥—సంవీక్ష్యేతి ॥ తత్రయుద్ధభువిశరేషు శయితంతమిమంభీష్మం సంవీక్ష్యసంక్రమాద్దేహాత్ దేహాంతర(ప్రా)ప్తేః భవతీతిసాంక్రామికం గుణంప్రతిపద్యమానః (ప్రా)ప్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షాస్వయమపి ఉపాత్తాస్వీకృతాకరోష్ణః భుజప్రతాపస్య కిరణౌష్ణ్యస్యచశాంతిః ఉపరతిః యేనతథోక్తః భాస్వాన్ సూర్యఃపాశ్చాత్యసాగరస్యపశ్చిమాబ్ధేశ్శరేషుబాణేషు జలేషుచ శయాళుశ్శయానఃఆసీత్ ॥ ని ॥ శరోదర్భాంతరేబాణేశరందధ్నిజలేపిచేతివిశ్వః ॥ ౮౮ ॥—జగతీతి ॥ జగతివినుతాసంస్తుతాకీర్తిర్యస్యతథోక్తైకబళితఃనాశితః రిపూణాంవర్గః

బిందుధారాణాంఘనఇవశక్ర(క్రో)గో)పవర్షీ॥౮౭

ప॥సంవీక్ష్యతత్రశయితం తమిమంశరేషు సాంక్రామి

కంగుణమివప్రతిపద్యమానః । భాస్వానపిస్వయము

పాత్తకరోష్ణశాంతిః పాశ్చాత్యసాగరశరేషు శయాళు

రాసీత్ ॥ ౮౮॥ ప ॥ జగతివినుతకీర్తౌజామదగ్న్యే

న్యశిష్యైకబళితరిపువర్గే కాలధర్మంయియాసౌ॥

ఋభ్రాజే + ఏజృభ్రేజృభ్రాజృదీప్తౌ లిట్ ॥౮౭॥—॥ సంవీక్ష్యేతి॥తత్రశరేషు బాణేషుశయితం తమిమంభీష్మం సంవీక్ష్యసాంక్రామికం నేత్రరోగాదివత్సం క్రమ(ప్రా)ప్తం గుణంప్రతిపద్యమానఇవభాస్వానపి సూర్యోపిస్వయం ఉపాత్తాకరాణాం కిరణానాం ఉష్ణశాంతిరుష్ణశమనం యేనతాదృశస్సన్ పాశ్చాత్యస్య పశ్చిమస్య+దక్షిణాపశ్చాత్పురస్త్యగితిత్యక్ కితిచేత్యాదివృద్ధిః సాగరస్య సముద్రస్య శరేషు ఉదకేషు॥ని॥శరంనీరేశరః కాండేఇతివిశ్వః శయాళుఃఆసీత్ అస్తంగతఇత్యర్థః + అసభువిలజ్ ॥ ౮౮ ॥—॥ జగతీతి ॥ జగతివినుతకీర్తౌస్తుతయశసికబళిత రిపువర్గేనాశితశత్రుసంఘే జామదగ్న్యేస్య పరశురామ

సంఘః యేనతథో క్తేజామదగ్న్యస్యపరశురామస్య శిష్యైభీష్మైకాలధ
ర్మం పంచత్వంయాతుం ప్రాప్తుమిచ్ఛా యియాసాసతి (౧) ప్రప
న్నఇతి పాఠాంతరం- బహూనాం సురాణాందేవభూయం గతానాం
భటానామేవ వరాణాంపతీనాం లాభాత్ప్రాప్తేహేతోఃబద్ధః కా
మోత్సవః సమ్భోగః యాసాంతాసాంస్వర్వధూనామప్సరసాంశ్వశు
రస్య భర్తృపితుర్మరణేన యద్దుఃఖంతత్ బభూవ అత్రాప్సరసాం
తాదృశదుఃఖాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః - మానినీవృత్తమ్ ॥
౪౯ ॥—॥ పతితఇతి ॥ వాహిన్యాః గంగాయాఃసేనాయాశ్చ సుతే
భీష్మేయుధియుద్ధభువిపతితేసతి ద్వివిధా కౌరవీయా పాండవీయాపివా
హినీసేనా - పతంతిగళంతి అశ్రూణిబాష్పాః యస్యాస్తథోక్తాసతిప్ర

బహుసురవరలాభాద్బద్ధకామోత్సవానాంశ్వశురమర
ణదుఃఖంస్వర్వధూనాంబభూవ ॥ ౪౯ ॥ప॥ పతితే
యుధివాహినీసుతేపతదశ్రుద్విర్విధాపివాహినీ । ప్ర

స్య శిష్యైభాత్రేభీష్మైకాలధర్మం।ని।స్యాత్పంచతాకాలధర్మఇత్యమ
రఃయియాసాయాతుమిచ్ఛా ఇచ్ఛామరణత్వాదితిభావఃబహూనాంసు
రరూపాణాం వరాణాం షిద్ధానాంలాభాత్ బద్ధః కామోత్సవోయా
సాంతాసాం స్వర్వధూనామప్సరసాం శ్వశురస్య పత్యుత్పాదకస్య మ
రణేన యద్దుఃఖం తత్॥ని॥ పతివత్న్యాః ప్రసూశ్వశ్రూః శ్వశురస్తు
పితాతయోరిత్యమరః + బభూవ భూసత్తాయాంలిట్ ॥ ౪౯॥ — ॥
పతితేఇతి ॥ యుధివాహినీసుతే భీష్మేపతితేసతి ద్వివిధాపివాహినీ నదీ
సేనాచ పతదశ్రుగళద్బాష్పాసతీ ప్రథమానదీఉచ్ఛ్రితం పరితా
పం సంతాపం యయౌతతః పరాసేనాపటవేశ్మాని పటగృహాణి య

(౧) తస్య స్వచ్ఛందకాలధర్మత్వేన ఉత్తరాయణరూపయోగ్య
కాలనిరీక్షణతత్పరతయా స్థితత్వాత్ యియాసావిత్యుక్తమితిబోధ్యమ్.

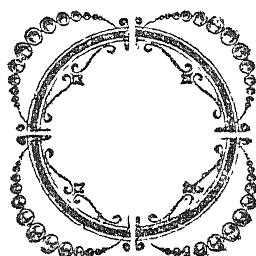
ధమహాదౌ ఉచ్ఛ్రితంమహాంతం పరితాపం యయా ప్రాప॥తతః ప
రంపటవేశ్మానిమాహాష్యాణియయా ప్రైత్రాఽయమ్ ॥ ౫౦॥............

ఇతి శ్రీసదాశివ పదారవిందవందనకందళితానంద సాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌ చమ్పూభా
రతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే నవమస్తబకః

ధమంపరితాపముఛ్రితంపటవేశ్మానియయాతతఃపరమ్॥
ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ చమ్పూభారతేనవమస్తబకః

యయా + యా ప్రాప ణలిట్ ॥ ౫౦ ॥ ....

ఇత్యంబాళరామసూరివిరచితాయాం చమ్పూభారతా
జ్జీవిన్యాం నవమస్తబకః

శ్రీరస్తు

అథదశమస్తబకప్రారమ్భః

అపరఇతి ॥ అపరేహనిపరస్మిన్ దినేకౌరవఃదుర్యోధనః కుమ్భయోనిం ద్రోణంచమూనాం అధిపస్యభావః అధిపత్వం తస్మిన్ పరికల్ప్యతమధిపంకృత్వేతియావత్ భీష్మస్య పాతాత్ రుదితేనఉచ్ఛ్వానే స్థూలీభూతేదృశౌ నేత్రేయేషాంతేషాం నరాధిపానాం స్వపక్షస్థానాం పురతః అగ్రేనిజగాదఉక్తవాన్ తమితిశేషః ద్రోణంప్రతీత్యర్థః ఔపచ్ఛన్దసికమ్ ॥ ౧ ॥—॥ కుమ్భేతి ॥ కుమ్భేఘటేఉత్పత్త్యా జన్మనాప్రసిద్ధః మునివృషభః మునిశ్రేష్ఠః అగస్త్యః వింధ్యఇతి సంజ్ఞాయస్యతంక్ష్మాధరంశైలమివ లోకేతాదృశీవిధాప్రకారః కుమ్భోత్పత్తిరూపః యస్యతథోక్తః త్వమపి నిజమహసాస్వతేజసేతిపూర్వతోఽపియోజ్యం - యుధిభూభృతః శైలాన్ శత్రురాజాంశ్చ స్తమ్భయిత్వా ॥౨॥

అపరేహనికౌరవశ్చమూనా మధిపత్వేపరికల్ప్య

కుంభయోనిమ్ । పురతోనిజగాదభీష్మపాతాద్రుదితో

చ్ఛూనదృశాంనరాధిపానామ్ ॥ ౧ ॥ ప॥ కుమ్భోత్ప

త్త్యాప్రసిద్ధోమునివృషభఇవ క్ష్మాధరంవింధ్యసంజ్ఞంలో

అపరెఇతి ॥ అపరెఅహనిపరదినేకౌరవఃదుర్యోధనః చమూనాంసేనానాం అధిపత్వేస్వామిత్వే కుంభయోనిం ద్రోణం పరికల్ప్య భీష్మస్యపాతాత్ రుదితేన ఉచ్ఛూనాః వివృద్ధాః దృశోయేషాంతేషాం+ఉచ్ఛ్వోర్వాత్ శ్వయతేః క్తఃశ్వీదితోనిష్ఠాయామితీణ్నిషేధః ఓదితశ్చేతి నిష్ఠానత్వం యజాదిత్వాత్సంప్రసారణం హలశ్చేతి దీర్ఘః నరాధిపానాం పురతః నిజగాద+ గదవ్యక్తాయాంవాచిలిట్ ॥ ౧ ॥—కుమ్భోత్పత్త్యేతి । కుమ్భోత్పత్త్యా కుమ్భేజననేన ప్రసిద్ధః మునివృషభః అ

భూభృన్న రెంద్రశైలేభే క్షితివిశ్వః- జీవగ్రాహం గృహీత్వాజీవంతం గృహీత్వేత్యర్థః ధర్మసూనొరెవార్థాదత్రాపి కర్మత్వం ॥+॥ సమూలాకృతజీవేషుహన్కృఞ్ గ్రహఇతిణముల్ - కషాదిత్వాదనుప్రయోగః అతఏవ లజ్జయావినమితవదనం కించపద్భ్యామేవ ప్రచారం గమనంవిదధతంకుర్వంతంపాదచారిణమితియావత్ ధర్మసూనుం ధర్మరాజంమేమహ్యం లీలయాఅధునా అర్పయఇతి జగాదేతి పూర్వేణాన్వయః (౧) ఉపమాలఙ్కారః- స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥౨॥ —ఉదితమి

కెతాదృగ్విధస్త్వం యధినిజమహసాభూభృతస్తంభ
యిత్వా। జీవగ్రాహం గృహీత్వావినమితవదనం లజ్జ
యాధర్మసూనుం పద్భ్యామేవప్రచారం విదధత
మధునాలీలయామెర్పయేతి ॥ ౨ ॥ ఉదితం తదిదంనిశ

గస్త్యః వింధ్యసంజ్ఞం వింధ్యాభిధంక్ష్మాధరమివపర్వతమివలోకె తాదృగ్విధః కుమ్భోత్పన్నః త్వం యుధియుద్ధెనిజమహసా ఆత్మతెజసాభూభృతః రాజ్ఞః స్తంభయిత్వా లజ్జయాత్రపయా వినమితవదనంపద్భ్యామెవ అంఘ్రిభ్యామేవ ప్రచారంసంచారం విదధతం ధర్మసూనుం యుధిష్ఠిరం లీలయాజీవగ్రాహం గృహీత్వాజీవంతంగృహీత్వా+సమూలాకృతజీవేషుహన్ కృఞ్ గ్రహఇతిణముల్ కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగఇతి గృహ్ణాతెరనుప్రయోగఃఅధునా మేఅర్పయ+ఋుగతాన్యంతాల్లోట్ అర్తిహ్రీవ్లీరిక్నూయీక్ష్మాయ్యాతాంపుక్ ఇతినిజగాదేతిపూర్వేణాన్వయః॥౨॥

(౧) యుధిధర్మసుతం హఠాద్గృహీతం భవతాద్యూతవిధావిజిత్య భూయః। అటవీగృహమేధినం విధాస్యామ్యనుజైస్సార్ధమతీవదుఃఖదీనైః ఇత్యుక్తత్వాద్భీష్మపాతానంతరం జయేసందిహానస్సుయోధనఃతదాపీవమకరణాత్స్వబుద్ధిమాంద్యం విగర్హ్య అద్యవాపునర్ద్యూతేతంవిజిత్య యావజ్జీవం వనవాసం కారయితుకామఏవమాచకాంక్షే ఇత్యాశయః ॥

తి ॥ గుహేనస్కందేన సన్నిభః తుల్యః విక్రమః యస్యసః ఉచితజ్ఞః అతఏవఏషః గురుః ద్రోణోఽపి తదానీంగోష్ఠ్యాం సభాయాంతదిదందుర్యోధనోక్తం ఉదితంవాక్యం నిశమ్య కరంకించిదున్నమయ్యఉద్ధృత్య కురూద్వహం దుర్యోధనం ప్రతిబభాషె - ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥౩॥——॥ కతుఁమితి ॥ హేనృపదుర్యోధన ధర్మాత్మజే ధర్మరాజే ధరాధినాథైః రాజభిః విరాటాదభిః పరివృతేసత్యపి శౌరిణాకృష్ణేన ప్రఘున్నానాం చోదితానాం హయానామర్జునరథ్యానాం హేషితశబ్దేనమిశ్రః మిళితః (౧) నరస్యార్జునస్య శరాసఘోషః గాండీవగుణటంకారః నహ్రీయతేయది - అస్మాభిరితి శేషః తదాతేతవసంబంధిఅఖిలం కాంక్షితం ఉక్తరీత్యా తత్సమర్పణరూపం కతుఁంశక్యంహిఃఖ

మ్యగోష్ఠ్యాముచితజ్ఞః కరమున్నమయ్యకించిత్ । గు
హసన్నిభవిక్రమ స్తదానీం గురురేషోఽపి కురూద్వ
హంబభాషే ॥ ౩ ॥ కతుఁంహిశక్యమఖిలంనృపకాంక్షి
తంతేధర్మాత్మజెపరివృతెపిధరాధినాథైః । శౌరిప్ర
ఘున్నహయహేషితశబ్దమిశ్రో నహ్రీయతెయదినర

ఉదితమితి ॥ గోష్ఠ్యాంసభాయాం ఉదితం ఉక్తం తదిదంవచనం నిశమ్య ఉచితజ్ఞః గుహేనషణ్ముఖేన ॥ని॥ సేనానీరగ్నిభూగుఁహ ఇత్యమరః సన్నిభః విక్రమోయస్యసఏష గురురపిద్రోణోఽపి తదానీం కించిత్ కరమున్నమయ్య కురూద్వహం దుర్యోధనం బభాషె + భాషవ్యక్తాయాం,వాచిలిట్ ॥ ౩ ॥——॥ కతుఁమితి ॥ హేనృప దుర్యోధన శౌరిణాకృష్ణేన ప్రఘున్నానాం ప్రేరితానాం హయానామశ్వానాం హేషితశబ్దేన ధ్వనినామిశ్రః నరస్య అర్జునస్య శరాసఘోషః ధనుర్ధ్వనిః నహ్రీయతెయది అస్మాభిరితి శేషః + హ్రుశ్రిపణెకర్మణిలట్ సార్వధాతుకె యగితియక్ అకృత్సార్వధాతుకయోరితిదీర్ఘః ధ

---

(౧) హేషితమితిశబ్దః హేషితసంజ్ఞకశ్శబ్ద ఇత్యర్థః ॥

ల్వథ్రే సార్జునస్య తస్య గ్రహణం దేవానామప్యశక్యమితి భావః ॥ ౪ ॥
సర్వేతి ॥ సర్వాసాం అస్త్రవిద్యానాం సహవాసేన యత్సౌఖ్యం త
స్య సంకేతభూమిః పరినిర్దిష్టస్థానం- తస్యాపీత్యపి నాకిముతాన్యస్యే
త్యర్జున శౌర్యోత్కర్షాభివ్యక్తే- తస్య ద్రోణస్య సంబంధినీం తాం
వాచం సార్జునస్య ధర్మరాజస్య గ్రహణమశక్యమిత్యాత్మికాం ప్రతి
పరిషద్గతానాం సభాస్థితానాం నృపాణాం శిరసః తిర్యక్ప్రచారః శ్లా
ఘాకమ్పః ప్రత్యుద్యయౌ - ఉచితమేవోత్తరం దత్తమితి శ్లాఘయా
మాసుస్సర్వే సభ్యా ఇతి భావః ॥ ౫ ॥—॥ అథేతి ॥ అథ ద్రుపదజః
దృష్టద్యుమ్నః ద్రోణశ్చ తౌ ఉభౌ పాండవకౌరవసేనాపతీ- బద్ధః ఆయ
తః విస్తీర్ణశ్చ సముద్గత ఉత్సాహః యుద్ధోద్యమః యాభ్యాం తథోక్తౌ
సంతౌ అత ఏవ రథైరశ్వైర్గజైశ్చ సంవృతౌ సంతౌ యుద్ధాయ యు
ద్ధం కర్తుం- తుమర్థాచ్చ భావవచనాత్ సంప్రదానం- నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవం

స్య శరాసఘోషః ॥ ౪ ॥ సర్వాస్త్రవిద్యాసహవా
ససౌఖ్యసంకేతభూమేరపి తస్య వాచమ్ । ప్రత్యుద్య
యౌ తాం పరిషద్గతానాం తిర్యక్ప్రచారశ్శిరసాం నృపా
ణామ్ ॥ ౫ ॥ ప ॥ అథ ద్రుపదజద్రోణౌ రథాశ్వగజ
సంవృతౌ । బద్ధాయతసముత్సాహౌ యుద్ధాయ నిరగ

మాత్మజే యుధిష్ఠిరే ధరాధినాథైః రాజభిః పరివృతే సత్యపి అభి
లంకృత్స్నం తే కాంక్షితం కర్తుం శక్యం హి అన్యథా న శక్యమితి భావః
॥ ౪ ॥—సర్వాస్త్రేతి ॥ సర్వాసాం అస్త్రవిద్యానాం సహవాసస్య స
హస్థితేర్యత్సౌఖ్యం తస్య సంకేతభూమేరపి తస్య ద్రోణస్య తాం వా
చం పరిషద్గతానాం సభాస్థానాం నృపాణాం శిరసాం తిర్యక్ప్రచారః
అనుమోదనేన తిర్యక్సంచారః ప్రత్యుద్యయౌ + యా ప్రాపణాలిట్
॥ ౫ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం రథద్విపహయైస్స ఆవృతౌ బద్ధః ఆయత
స్సముత్సాహో యాభ్యాం తౌ ద్రుపదజద్రోణౌ దృష్టద్యుమ్నద్రోణౌ

తౌ ॥ ౬ ॥—నామేతి ॥ అపి కించ తౌవుభౌ పాండవకౌరవీయౌ రా
జ్ఞాంవర్గౌ సంఘౌ క్ష్వేళితేన సింహనాదేన సహితౌసక్ష్వేళితౌబిరు
దైశ్ఛత్రచామరాది రాజ్యచిహ్నైః సహితౌసబిరుదౌ మహతాఽట్ట
హాసేన ఉద్ధతహాసేన సహితౌ సమహాట్టహాసౌ ఆస్ఫాలితౌసశబ్దం
హస్తస్పృష్టౌ అంసశిఖరౌ భుజశిరోగ్రౌ తాభ్యాంసహితౌ సాస్ఫాలి
తాంసశిఖరౌ వల్గనేన లంఘనగమనేన సహితౌ సహవల్గనౌచసం
తౌ నామాక్షరాంకితైః భీష్మేతి వర్ణచిహ్నితైః నదీసుతస్య భీష్మస్య
బాణైః పూర్ణేరంగె యుద్ధభువిఅవతేరతుఃప్రవివిశతుః॥ ౭ ॥—అక్షౌ
హిణీరితి॥ ఏకత్రఏకస్మిన్ దేశఏవగాఢం నిబిడంయథాతథామిళితాః
అవనివల్లభయోర్ధర్మరాజదుర్యోధనయోః సంబంధినీనాంవాహినీ
నాంసేనానామక్షౌహిణీరక్షౌహిణీసంఖ్యబృందాని,సుతరాంఅసోఢ్వా

చ్ఛతామ్ ॥ ౬ ॥ వ ॥ నామాక్షరాంకితనదీసుతబాణ
(పూ)కీ)ర్ణేరంగేవతెరతురుభావపి రాజవర్గౌ । స
క్ష్వేళితౌ సబిరుదౌసమహాట్టహాసౌ సాస్ఫా(లనా)లి
తా)ంసశిఖరౌసహవల్గనౌతౌ॥ ౭ ॥ అక్షౌహిణీరవనివ
ల్లభవాహినీనామేకత్రగాఢమిళితాస్సుతరామసోఢ్వా।

యుద్ధాయనిరగచ్ఛతాం గమ్మిగతౌలజ్ ॥ ౬ ॥—॥ నామేతి ॥ నా
మాక్షరైః అంకితైర్నదీసుతస్య భీష్మస్యబాణైః కీర్ణేరంగెయుద్ధరంగె
సక్ష్వేళితౌ ససింహనాదౌ సబిరుదౌ సమదాట్టహాసౌ సాస్ఫాలనం
అంసశిరోయయోస్తౌసహవల్గితౌ వోపసర్జనస్యేతివికల్పా త్సహస్య
సాదేశాభావః తౌఉభౌ రాజవర్గావపి అవతేరతుః + త్ర్యాప్లవనతర
ణయోఃలిట్ త్రాఫలభజత్రపశ్చే త్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౭ ॥— అ
క్షౌహిణీరితి ॥ ఏకత్రఏకస్మిన్ స్థలేగాఢం దృఢంమిళితాః అవనివల్లభా
నాం రాజ్ఞాం వాహినీనాం సేనానాం అక్షౌహిణీః సుతరాం అసో
ఢ్వాఉపరిపూర్వ్వం సముత్పతంతీ సాయుద్ధభూమిరివఅభ్రేఆకాశేసాం

అ భృతా వ ఉపరిసముత్పతంతీ సాయుద్ధభూమిరివక్షితౌ తస్యాం త్వౌ త్రిష్ఠా సాంద్రా రజః పటలికా ధూళిపటలం కరితురగాది పదఘట్టనజన్యం అ భ్రఆకాశే అదృశ్యత - లోకైరితి శేషః ॥ ౮ ॥—భేరీతి ॥ భేరీరవే వి జయదుందుభిఘాంకారే గగనేవాహిని ఆకాశేవ్యాప్నువతిసతి - పూ ర్వంకదాచిదప్య దృష్టాం అదృష్టపూర్వాం ద్రోణస్య చాపాచార్యస్య బాహోర్వేలాం యుద్ధవిలాసం వీక్షితుం మనోయేషాంతైః త్రిదశై ర్దేవైః కిన్నరైర్యక్షైః సిద్ధైశ్చ జంభభిదః ఇంద్రస్య అవకాశం మ ధ్యేవిసృజ్య దివ్యాకాశే అభితః తస్థేస్థితం - తిష్ఠతేర్భావేలిట్ (౧) ॥౯॥—తతఇతి ॥ తతస్తేసర్వేపి నరేంద్రాః రాజానఏవ విషవైద్యా ఇతి శ్లిష్టరూపకం ॥ ౯॥ నరేంద్రా ఇషవైద్యేపీతి వైజయంతీ వసుధా

సాయుద్ధ భూమి రుపరీవ సముత్పతంతీ సాంద్రా
రజఃపటలికా సమదృశ్యతాభ్రే ॥ ౮ ॥ భేరీరవే గగన
వాహిని బాహులీలాం ద్రోణస్య వీక్షితుమనోభిరదృష్ట
పూర్వామ్ ॥ మధ్యేవిసృజ్య దివి జంభభిదో వకాశంత
స్థేభితస్త్రిదశకిన్నరయక్షసిద్ధైః ॥ ౯ ॥ ౫ ॥ తతస్తే
నరేంద్రాస్సర్వేపి వసుధాతలవినిహిత వామజానుభా

జో రజః పటలికా ధూళితతిః సమదృశ్యత + దృశిర్ ప్రేక్షణేకర్మణిల ఙ్ ॥ ౮ ॥—॥ భేరీతి ॥ భేరీరవే దుందుభిఘోషే గగనవాహినిసతి అ దృష్టపూర్వాం పూర్వమదృష్టాం ద్రోణస్య బాహులీలాం దోర్విలా సం వీక్షితుం మనోయేషాం తైః + తుంకామమనసోరపీతి మలోపః త్రి దశ కిన్నరయక్షసిద్ధైః జంభభిదె ఇంద్రాయమధ్యేఅవకాశం విసృజ్య దివి ఆకాశేభితః ఉభయతః తస్థే స్థాగతినివృత్తౌ ధాతోలిట్ ॥ ౯ ॥ తతఇతి ॥ తతః తేసర్వేపి నరేంద్రాః రాజానః విషవైద్యాశ్చనరేం

(౧) వాసవాగమనాత్పూర్వమేవ తత్సు కాన్యప్యుద్ధవిలోకనాయ [illegible]

యాః భూమేః తలేవినిహితః విక్షిప్తః వామజానుభాగః యైస్తథోక్తా స్సంతః ఏకత్రధనురాకర్షణ దార్ఢ్యాయాన్యత్ర సర్పనర్తనాయేతి భావః- క్ష్వేళితంసింహనాదఏవమంత్రః సర్పవాగ్బంధన విద్యావిశేషః తముదీర్యప్రకటయ్య తూణీరః నిషంగఏవపేటకః సర్పబంధన పేటికా తస్మాత్ సముత్థాపితాః బహిర్నీతాః జీవాయాః గుణస్యాకర్షణేన జీవస్యాకర్షణే అపహరణేవిషయే సముపజాతా త్వరాయేషాంతాః ॥ ని ॥ జీవాజీవంతికామార్థోర్వ్యః జీవఃప్రాణినిగీష్వతావిత్యమరః - పరుషంనిష్ఠురణం యథాతథాభీషణేన భయంకరేణవిషేణదిగ్ధాః లిప్తాః పరుషేణభీషణేన విషేణదిగ్ధాః సంగతాః వినతాతనయేన గరుత్మతా సహనిబద్ధాస్పర్ధాకలహః యైస్తాః ఏకత్రవేగాదన్యత్ర నిసర్గాచ్చేతిభావః తక్షకః కర్మకారః ముఖంజనకః యేషాంతాః తన్నిర్మితాః తక్షకః నాగరాజః ముఖం యే

గాః క్ష్వేళితమంత్రముదీర్యతూణీరపేటక సముత్థాపి
తాః జీవాపకర్షణసముపజాతత్వరాః పరుషభీషణవి
షదిగ్ధాః వినతాతనయనిబద్ధస్పర్ధాభరాః తక్షకముఖా
న్బాణపన్నగాః నభోభువిచిరాయనర్తయంతః ప

ద్యోతిక్తకేరాజ్ఞవిషప్రెద్యేపి కథ్యతేఇతివిశ్వః వసుధాతలే నిహితాః వామాజానుభాగాయైస్తేక్ష్వేళితమేవ మంత్రం ఉదీర్యఉచ్చార్య తూణీరాఏవపేటాః మంజూషాః ॥ని॥ పిటకః పేటకః పేటామంజూషాథవిహంగికేత్యమరః॥ తేభ్యస్సముత్థాపితాః జీవాయాశ్శింజిన్యాః ఆకర్షణేన జీవస్య జీవితస్యాకర్షణేచ సముపజాతాత్వరాయేషాంతాః పరుషేణభీషణేనచ విషేణదిగ్ధాః వినతాతనయేన గరుత్మతాబద్ధః స్పర్ధాభరః స్పర్ధాతిశయః యేషాంతాః ఏకత్రజాత్యా అన్యత్రవేగనేతిభావః తక్షక స్తక్షకాఖ్యః ముఖంఆదిర్యేషాంతాః అన్యత్రతక్షకం ముఖంఅగ్రంయేషాంతాః బాణాఏవపన్నగాస్సర్పాస్తాః నభఏవ

షాంతానితిచ ॥౫॥ తక్షకో నాగవర్ధకయోరిత్యమరః ॥ ౫ ॥ ముఖంతు పథమేముఖ్యఇతి వైజయంతీ - బాణానేవపన్నగాన్ నభస్యాకాశప వథువిచిరాయనర్తయంతస్సంతః పరస్పరమన్యోన్యం పరిపంధినాం శతౄణాం ప్రాణమేవపవమానం వాయుం అపీప్యన్ పాయయంతి స్మ - తైరితి శేషః బాణపన్నగైరిత్యర్థః- +పిబతేర్ణిజంతాల్లుఙిచఙి లోపఃపిబతేరిచ్చాభ్యాసస్యేత్యుపధాలోపః అభ్యాసాకారస్య ఈ కారశ్చ, సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౧౦ ॥—॥ కలశీతి॥ అథకలశీతనయే ద్రోణేస్వంస్వీయం కార్ముకం ధనుః వలయీకుర్వ తిసంహితశరగుణాకర్షణేనమండలీకుర్వతిసతి- వైరిధన్వినాం త రుణశతృధనుర్ధరాణాం చాపదండాఏవ యుధియుద్ధదేశేధృతజీవాః ధృతజీవాత్మానః లగ్నశింజనీకాశ్చ జనానాం ప్రేక్షకానాం దృక్పథే షు నేత్రమార్గేషు కేవలంముఖ్యమతిష్ఠన్ నతువైరిధన్వియువాన ఇ త్యర్థః - చాపానేవసజీవానపశ్యన్ నతుతద్ధారిణఇతినిగళితార్థః అత్రధన్విషు ధన్వసూభయత్ర ప్రాప్తస్య సజీవత్వస్యైకత్రధన్వసు ని

రస్పరంపరిపన్థినాం ప్రాణపవమానమపీప్యన్ ॥౧౦॥

వ॥ కలశీతనయేథకార్ముకంస్వంవలయీకుర్వతి వైరి

ధన్వియూనామ్। యుధికేవలమేవచాపదండా ధృతజీ

ఘూస్తస్యాంచిరం నర్తయంతస్సంతః పరస్పరంఅన్యోన్యం పరిపంథి నాంశతౄణాం ప్రాణపవమానం ప్రాణవాయుం అపీప్యన్ అపా యయన్ + పాపానేన్యంతాల్లుఙ్ ణిశ్రీతిచఙ్ లోపఃపిబతేరిచ్చా భ్యాసస్యేతి ఉపధాయాలోపః అభ్యాసస్యేకారాదేశశ్చ ॥౧౦॥ — కలశీతనయేఇతి ॥ అథానంతరం కలశీతనయేద్రోణే స్వంకార్ముకంధ నుః వలయీకుర్వతిసతి యుధివైరిధన్వియూనాం శతృధానుష్కశ్రే ష్ఠానాం చాపదండాఏవ కేవలంధృతాః జీవాశ్శింజిన్యయై స్తైజనానాం దృక్పథే దృష్టిమార్గేవ్యతిష్ఠన్ + ష్ఠాగతినివృత్తౌలఙ్ నతుయుద్ధాభి

యమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః అసంబన్ధేసంబంధ రూపాతిశయోక్తి శ్చ తయోరేకవాచకానుప్రవేశేన సంకరః ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౧౧॥ విధాత్రితి ॥ ఏషవీరః ద్రౌణిః విధాతుః బ్రహ్మణః సృష్టిం ఊర్ధ్వశిరోధః కబంధరూపాం విపరీతంవ్యత్యస్తం అధశ్శిరఊర్ధ్వకబంధీకృతం రూపం ఆకారోయస్యాస్తథోక్తాం విధాతుం కర్తుముద్యుక్త ఇత్యుత్ప్రేక్షా- శరాణాంబాణానామభితోవర్షేణ రాజ్ఞాంవైరిణాం కబంధాని నిశ్శేషకళేబరాణిఊర్ధ్వంచకార - శిరాంసిఅధస్తాచ్చకార శరైః పాతితేషు శిరస్సునన్వితుః కబంధానీత్యర్థః ॥ ౧౨॥—— తావదితి ॥ తావత్తదానీం వలక్షైః శ్వేతైర్ఘోణైః అశ్వైర్వలయితః వలయాకారేణ సంవృతః సవిధః సమీపదేశఃయస్యతస్మిన్ శతాంగేరథేతస్థివాం సంస్థితం నృపతిం ధర్మరాజం జిఘృక్షుః గృహీతు

వాఞ్ఛనద్భుక్పఘేష్వతిష్ఠత్ ॥ ౧౧ ॥ విధాతృసృష్టింవిపరీ
తరూపాం విధాతుముద్యుక్తఇవైషవీరః । శరాభివ
ర్షేణచకారరాజ్ఞా మూర్ధ్వంకబంధా నిశిరాంస్యధ
స్తాత్ ॥ ౧౨ ॥ వ ॥ తావ(క్షై)(ద్వో)క్షైర్వలక్షై ర్వల
యితసవిధేతస్థివాంసంశతాంగే భారద్వాజోజిఘృక్షు
ర్నృపతిమభియయౌభల్లవృష్టిర్విముంచన్ । దంష్ట్రా

ముఖాశ్శత్రవోధృతజీవాధ్వత(ప్రా)ణావ్యతిష్ఠన్నిత్యర్థః ॥౧౧॥ — విధాత్రితి ॥ విధాతుర్బ్రహ్మణస్సృష్టిం విపరీతరూపాం విధాతుంకర్తుం ఉద్యుక్తఇవవీరః ఏషః ద్రౌణిః శరాభివర్షేణ రాజ్ఞాం కబంధానినికబన్ధా(స్త్రీ)క్రియాయుక్త మపమూర్ధకళేబరమిత్యమరఃఊర్ధ్వంశిరాంసి అధస్తాచ్చకార + డుకృఞ్కరణేలిట్ అనేకేషాం రాజ్ఞాం శిరాంసిచ్ఛిత్వా పాతయామాసేత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥—తావదితి ॥ తావత్ వలక్షైః శుభ్రైః ఖ్యాతైశ్చర్మభిః వలయితస్సవిధస్సమీపోయస్య తస్మిన్ శతాంగేరథేతస్థివాంసం నృపతిం యుధిష్ఠిరం జిఘృక్షన్ హాతుం

మిచ్ఛుః అతఏవభల్లానాం నామబాణానాం వృష్టిర్విముఞ్చన్ భార
ద్వాజః ద్రోణః పరిధేఃపరివేషస్య మధ్యసీమ్ని స్థితంశీతాంశుంచన్ద్రం
జిఘృక్షుః గ్రసితుమిచ్ఛుః అతఏవఘోరాః దంష్ట్రాణాందన్తానాం
రోచింషి తేజాంసి శలాకాఇవతాః సర్వాసుదిక్షుతుములం సంకులం
యథాతథా అవకిరన్ ప్రసారయన్ సింహికారాహుమాతాతస్యాః
కుమారోరాహురివ అభియయా సమీపం ప్రాప్తవాన్ - ఘోరా
స్సర్వాసుదిక్ష్వితిభల్లవృష్టిష్వపియోజ్యం - ప్రాణోపమాలఙ్కారః
స్రగ్ధరా ॥ ౧౩ ॥—తదన్విత ॥ తదనుతస్య ద్రోణస్యఇమేతదీయాః
మార్గణాః బాణాః తేషాంగణస్య అభిఘాతేన ప్రత్యాహత్యా నివ
ర్తితానివ్యావర్తితాని ముఖానిశల్యభాగాః యేషాంతైః నిజైశ్శిలీ
ముఖైర్బాణైస్సహదూరమపయాతాన్ పలాయితాన్ మాతరిశ్వతన
యః మారుతిర్భీమః వైశ్వానరతనయః అగ్నిప్రభవః ధృష్టద్యుమ్నః

రోచిస్శలాకాస్తుములమవకిరన్దిక్షుసర్వాసు ఘో
రాశ్శీతాంశుంమధ్యసీమ్ని స్థితమివపరిధేస్సింహికా
యాఃకుమారః ॥ ౧౩ ॥ X ॥ తదనుతదీయమార్గణ
గణాభిఘాతనివర్తితముఖైర్నిజశిలీముఖైస్సహదూర
మపయాతాన్ మాతరిశ్వవైశ్వానరాశ్వినేయ తనయ

మిచ్ఛన్ భల్లవృష్టింబాణవృష్టింవిముఞ్చన్ భారద్వాజః ద్రోణః స
ర్వాసుదిక్షుఘోరాః దంష్ట్రయోరోచిశ్శలాకాశ్శలాకాకారరోచిం
షితుములం అవకిరన్ సింహికాయాః కుమారః రాహుః పరిధేః పరి
వేషస్య మధ్యసీమ్నిస్థితం శీతాంశుమివ అభియయా అభిముఖంజగా
మ + యా ప్రాపణాలిట్ ॥ ౧౩ ॥— ॥ తదన్విత ॥ తదనుతదీయా
నాం ద్రోణసంబన్ధినాం బాణగణానాం అభిఘాతేన తాడనేన నివర్తి
తం ముఖం నిస్సరణంయేషాంతైః॥ని॥ముఖంనిస్సరణావక్త్రే ప్రారమ్భో
పాయయోరపీతి విశ్వః నిజశిలీముఖైస్సహఆత్మీయబాణైస్సమందూరమప

ఆశ్వినేయతనయా ఆశ్వినపుత్రౌ నకులసహదేవౌ తే ప్రభృతయఃయే
షాంతాన్ క్షితిపతిం ధర్మరాజంరక్షంతీతి రక్షిణః ద్రోణాత్ పాల
యిత్ౄన్ ప్రవీరానభివీక్ష్య ప్లవంగః హనుమాన్ కేతనేయస్య సో
ర్జునః నిర్నివారాదుర్నిరోధారథస్యచర్యాగమనం యస్యతం రథస్యే
వచర్యాయస్యేతిచతంక్షితిపతిగ్రహణప్రవణంఆచార్యం ద్రోణంనగేం
ద్రః శైలశ్రేష్ఠః నదీప్రవాహమివ- మాధవేన శ్రీకృష్ణేన ధావ్యమా
నాస్తురంగాః యస్మింస్తేనశతాంగేన రథేన ఉపలక్షితః అతఏవక్షణేన
ఉపరురోధరుద్ధవాన్- ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౮ ॥——॥శివేతి॥శివేన శ
మ్భునా సహమానపాత్రవిశేషేణచ యుద్ధంకరోతీతికృతః - తస్యఅ
ర్జునస్యమనః మనోరథఇత్యర్థః- ద్రోణేనసహమానపాత్రేణచయు
ద్ధేవిషయేపిఅభూత్-హియస్మాత్సర్వాపిజనజనతాసమూహఃఉత్తరా

ప్రభృతీన్క్షితిపతి(రథ)రక్షిణః ప్రవీరానభివీక్ష్యక్షణేన
మాధవధావ్యమానతురంగేణశతాంగేనప్లవంగకేతనేన
గేంద్రోనదీప్రవాహమివనిర్నివారరథచర్యంతమాచా
ర్యముపరురోధ ॥ ౧౮ ॥ శివయుద్ధకృతస్తస్య ద్రోణ
యుద్ధేప్యభూన్మనః । సర్వాపిజనతాశ్రేయః కాంక్ష

పయాత్రాన్ మాతరిశ్వవైశ్వానరాశ్వినేయతనయాఃభీమధృష్టద్యుమ్న
నకులసహదేవాః ప్రభృతయో యేషాంతాన్ క్షితిపతిరథస్య రక్షిణః
రక్షకాన్ ప్రవీరాన్ ఉద్వీక్ష్యమాధవేన ధావ్యమానాస్తురంగా య
స్యతేన శతాంగేన రథేన ప్లవంగకేతనః అర్జునః నగేంద్రః పర్వత
శ్రేష్ఠః నదీప్రవాహమివ నిర్నిరోధారథచర్యాయస్యతం ఆచార్యం
ద్రోణం ఉపరురోధరుధిర్ ఆవరణేలిట్ ॥ ౧౮ ॥ ——॥ శివేతి ॥ శివే
న ఈశ్వరేణ యుద్ధకృతః శివపరిమితం యుద్ధంకరోతీతి తాదృశస్యకి
ప్ తస్యఅర్జునస్య ద్రోణేన యుద్ధేపి ద్రోణపరిమితయుద్ధేపి మనః
అభూత్ + భూసత్తాయాంలఙ్ హియస్మాత్ సర్వాపికృత్స్నాపి జ

ము త్తరం శ్రేష్ఠాత్ శ్రేష్ఠతరం ఉపర్యుపరీతి వా శ్రేయః కాంక్షతే సామా న్యేన విశేషసమర్థన రూపో ర్థాన్తరన్యాసః శ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయి మూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః (౧)॥౧౫॥— దాతేతి ॥ యస్య గాండీవస్య దాతా చ ధనంజయః గ్రహీతా ప్రతిగ్రాహీ చ ధనంజయో వా ధనంజయ ఏవేత్యర్థః ॥ని॥ వా స్యా ద్వికల్పోపమయో రేవార్థే చ సముచ్చయే ఇత్యమరః- ఏకో గ్నిరప రో ర్జున ఇతి తు తత్త్వం ॥ని॥ ధనంజయో ర్జునే వహ్నావిత్యమరః- ఇత్యు తేష్వ్యుత్తరో త్తరమ్ ॥ ౧౫ ॥ దాతా గ్రహీతా చ ధనం

జయో వేత్యుద్దామశబ్దో భువనేషు యస్య । విస్ఫార

వతా జనసమూహః గ్రామజనబంధుభ్యస్తలితి తల్ ఉత్తరోత్తరం శ్రే యః కాంక్షతే + కాక్షి ఇచ్ఛాయామ్ లట్ శివాత్పరతరం నాస్తి ద్రో ణమస్తి తతః పరమితి ప్రాచీనవ్యవహారాచ్ఛివాపేక్షయా ద్రోణస్యా ధిక్యమితి భావః ॥ ౧౫ ॥—॥ దాతేతి ॥ యస్య ధనుషః కర్మణి ష ష్ఠీ దాతా గ్రహీతా చ ధనంజయః అగ్నిర్జునౌ ధనంజయో ర్జునేవ

---

(౧) శివో నామ కశ్చిన్మానవిశేషః । శివచతుష్టయం ద్రోణాఖ్యమా న విశేష ఇతి కథయంతి ॥ ని ॥ ద్రోణః కృపీపతౌ కృష్ణకాకే స్యాదాఢ కే పి చ । ఆఢకానాం చతుష్కే పీతి విశ్వః ॥ని॥ అభిలషతీచ్ఛతి వాంఛతి గృధ్యతి లుభ్యతి చ వష్టి కాంక్షతి చ । స్పృహయత్యాశాస్తేర్థం కామ యతే పేక్షతేర్థయతే । గర్ధయతీప్సతి వరయతి గర్ధతి కామయతి కాంక్షతే ప్యేష్మా । ధ్రాంక్షతి వాంక్షతి ధీమాన్ ధ్వాంక్షతి చ ద్రాంక్ష తి శ్రియం మోక్షే । ఇతి వీరపాండ్యక్షితీ శోక్త్యా । వాంఛతీచ్ఛత్యభిలష త్యభిలష్యత్యపేక్షతే। కాంక్షత్యాద్రియతే చాభిప్రైతి స్పృహయతీహ తే। ఆశాస్తేర్థయతే వష్టి లిప్సతే భీప్సతీతి చ। కాంక్షతే చాభిసంధత్తేనుబ ధ్నంధే చానురుధ్యతే। ఇతి భట్టమల్లోక్త్యా చ కాంక్ష ధాతో రుభయపదిత్వే న కాంక్షతే ష్వ్యుత్తరోత్తరమితి ప్రాచీనపాఠ ఏవ సాధుః ॥

త్రపరికారః ఉద్దామః మహాన్ శబ్ద్యలేకేత్యర్థః లెఖితిశబ్దః యశోభువ
నేయస్య ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః - తస్యాస్య ధనుషః గాండీవస్య సంబంధీ
భూయాన్ గమ్భీరః విస్ఫారఘోషః గుణటంకారః ద్విషతాం అస
హ్యః సోఢుమశక్యః కర్ణకఠోరస్సన్నితియావత్ విజృమ్భతే స-ధ
నంజయావితి ద్వివచనాంతపాఠస్తు దాతృప్రతిగ్రహీత్రోర్ద్విత్వేన ప్ర
తీత్యాధాయకః కవివివక్షితవిరోధాభాసాస్ఫోరకత్వాదుపేక్ష్యః ॥౧౬॥
నామేతి ॥ ఏషాం కంకానాం నామ కంక ఇతి సంజ్ఞా మే మమ సంబంధి
నః పుణ్యకీర్తేః జ్యాయసః జ్యేష్ఠస్య ధర్మరాజస్య మాత్స్యపు
ర్యాం విరాటనగరే తత్రావస్థాన సమయ ఇత్యర్థః- ఇష్టం కాంక్షి
తం ఆసీత్ ఇత్యుక్తహేతోరివేత్యుత్ప్రేక్షా- ఏషోఽర్జునః గాండీవా
దుత్థైః ప్రయుక్తైర్బాణైః హతానాం విద్విషాం క్రవ్యమాంసైః క
ఙ్కాన్ గృధ్రాన్ పర్యతర్పీత్ తృప్తిమనయత్ - తృప్యతేః

ఘోషో ధనుషోఽస్య భూయాన్ విజృమ్భతే ద్విషతా
మసహ్యః ॥ ౧౬ ॥ నామైషా మే జ్యాయసః పుణ్యకీర్తే
రాసీదిష్టం మాత్స్యపుర్యామితీవ । గాండీవోత్థైరే
షబాణైర్హతానాం కఙ్కాన్ క్రవ్యైర్విద్విషాం ప

హాస్యా కకుభే దేహమాతుతే ఇతి విశ్వః ఇతి భువనేషు ఉద్దామశ్శబ్దః
ఘోషః అస్య ధనుషః భూయాన్ విస్ఫారఘోషః టంకారః ద్విష
తాం శత్రూణామసహ్యస్సన్ విజృంభతే + జృభిజృంభిగాత్రవినా
మేలట్ ॥ ౧౬ ॥—॥ నామేతి ॥ ఏషాం కఙ్కానాం నామ పుణ్యకీ
ర్తేః మే జ్యాయసః జ్యేష్ఠస్య ధర్మరాజస్య మాత్స్యపుర్యాం ఇష్టం
ఆసీత్ + అసభువిలఙ్ ఇతీవ ఏషః అర్జునః గాండీవోత్థబాణైః
హతానాం విద్విషాం శత్రూణాం క్రవ్యమాంసైః కఙ్కాన్ పర్య
తార్ప్సీత్ + తృపప్రీణనే లుఙ్ స్పృశమృశకృషతృపదృపాం సిచ్ వా ఇతి గు

పరిపూర్వాల్లుఠసివిస్ఫృద్ధిః- శాలినీ ॥ ౧౭ ॥—తదన్వితి ॥ తదను సవ్య
సాచినోఽర్జునస్య శరాణాం వీచీభిః పరంపరాభిః నీచీకృతాభ్యాం కృ
తాభుజయోః దంభవిజృంభాదర్పచేష్టితంయస్య తథోక్తః కుమ్భసంభ
వః ద్రోణః చండభానుః సూర్యః చరమగిరేరస్తశైలస్య కటకసీమా
నం నితమ్బప్రదేశమివ స్వయమపి సమరాయయుద్ధుకర్తుం- క్రి
యార్థేత్యాదినాచతుర్థీ- పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు సాధనా
నాం మధ్యఇత్యర్థః, తూణీరమాత్రమేకంనిషంగమేవ ప్రతిభటా
నాం శత్రుభటానామున్ముఖం అభిముఖంవిదధానైః కుర్వాణైః పృష్ఠం
ప్రకాశ్యపలాయమానైరిత్యర్థః- యోధైస్సాకం భటైస్సాకంకటక
సీమానం శిబిరప్రదేశం ప్రత్యాసీదత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ని॥ కటకంవలయే
సానౌ రాజధానీనితంబయోరితి వైజయన్తీ - అత్రప్రకృతయోరేవ భా
రద్వాజభానర్యయోః శ్లేషభిత్తికాలప్రేక్ష్య కటకసీమాప్రవేశేనా

ర్యతార్కిస్సత్ ॥ ౧౭ ॥ గ ॥ తదను (౧) సవ్యసాచిశ
రవీచీనీచీకృతభుజదమ్భవిజృమ్భః కుమ్భసమ్భవస్సమ
రాయపరిగృహీతేషుసంవిధానేషు తూణీరమాత్రమె
వ ప్రతిభటోన్ముఖంవిదధానైర్యోధైస్సాకం చండభా

నుః పదవ్రజేతివృద్ధిః ॥ ౧౭ ॥— తదన్వితి ॥ తదను అనంతరం సవ్య
సాచినః అర్జునస్య శరవీచ్యాబాణతరంగేణ నీచీకృతః ఖర్వీకృతః భు
జదంభస్య బాహుగర్వస్య విజృమ్భః జృమ్భణంయస్యతాదృశః కుమ్భ
సంభవః ద్రోణః సమరాయ యుద్ధాయ తాదర్థ్యేచతుర్థీ పరిగృ
హీతేషు ఆయుధేషు మధ్యేఇత్యర్థః తూణీరమేవ నిషంగమేవ ప్రతి
భటానాం శత్రూణాం అభిముఖంసంముఖం విదధానైర్యోధైస్సార్థం
భటైస్సహచండభానుస్సూర్యః చరమగిరేరస్తాచలస్య కటకభువమివ
నితంబభూమిమివ స్వయమపి స్వస్యఆత్మనః కటకసీమానం సైన్యసీ

(౧) సవ్యేనవామహస్తేనాపిసాచయతిశరాన్ప్రయుంక్తేఇతిసవ్యసాచీ॥

పమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ఏవం కుమ్భసమ్భవతి వర్తత ఇతి కుమ్భసంభవః తత్పరిమితజలాది స్తస్య శరవీచిభిః బహుతరజలతరంగాంతహిత తత్వమనురూపమిత్యానురూప్యఘటనా త్మకస్సమాలజాలరశ్చ- ద్వయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౮ ॥— ॥ అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దివసే ప్రాతః ద్రోణేనసంచోదితస్య త్రిగర్తైస్సహార్జునస్య యుద్ధం ఘటయేతి ప్రేరితస్య నృపస్యదుర్యోధనస్య వచనేతస్థివద్భిస్తిష్ఠద్భిః అతఏవత్రిగర్తైస్సుశర్మాదిభిః యోద్ధుం ఆహూతే కృష్ణేన క్షప్తాసంఘటితాప్రశంసా ఆహూంతానన్యతో గచ్ఛయమితి నిజప్రతస్తుతిర్యస్య తస్మిన్ అతఏవవిజయేఅర్జునే అన్యత్రగతవతి సతి- తే ధార్తరాష్ట్రాః వీతాభీర్యేషాంతైః గతభయైః అర్జునరాహిత్యాదితిభావః- శైషికఃకప్ - అనీకైర్బలైస్సహపరేషాం పాండ

నుశ్చరమగిరెరివస్వయమపి కటకసీమానమాసీదత్ ॥౧౯॥

ప॥ అన్యేద్యుద్రోణసంచోదితనృప వచనేతస్థివద్భి
స్త్రిగర్తైరాహూతేన్యత్రయోద్ధుంగతవతివిజయేకృ
ష్ణక్తప్రశంసే । ప్రాతస్తేధార్తరాష్ట్రాః పరబల
మభజన్వీతభీకైరనీకైర్దావజ్వాలేనశూన్యంవనమివ

మాం ॥ని॥భూభృన్నితంబేవలయేచకేచకటకో స్త్రియామిత్యమరః ఆసీదత్ + షద్లవిశరణగత్యవసాదనేషులజ్ హేఘ్రతిసీదాదేశః ॥౧౯॥

అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్నహనిద్రోణేన సంచోదితస్య ప్రేరితస్య నృపస్యదుర్యోధనస్య వచనేతస్థివద్భిః త్రిగర్తైః అన్యత్రయోద్ధుం ఆహూతేకృష్ణేన క్షప్తాప్రశంసాయస్యతస్మిన్ విజయే అర్జునే గతవతిసతి ప్రాతః తే ధార్తరాష్ట్రాః ధృతరాష్ట్రసంబంధినస్సైన్యాః + తస్యేదమిత్యణ్ చమరాఃచమరమృగాః వల్గవద్భిఃవల్గనవద్భిః ఘుణంతాన్తముప్ సయూథైర్యైః +సహాభవాత్తేసగర్భసయూథసనుతాద్యదితియత్ అన్యచ్ఛాందసత్వేపిసగర్భ్యవల్లోకేపిసా

వానాం బలంచతురంగంచ మరాః ప్లవగవిశేషాః వల్గవద్భిః ప్లవనవద్భిః స్వయూథ్యైస్సజాతీయసంఘైస్సహ దావజ్వాలేన శూన్యంవనమివ అభజత్ (ప్రా) ప్తవన్తః॥ని॥ వహ్నేర్ద్వయోర్జ్వాలకీలావిత్యమరా జ్వాలేనేతిపుంస్త్వనిర్దేశః - ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౯ ॥—॥ భారద్వాజఇతి ॥ అపికించేత్యర్థః -తస్మిన్మహానికురుపతేర్దుర్యోధనస్య వాఞ్ఛితమర్థం ధర్మరాజగ్రహణరూపం విధాస్యన్ కరిష్యన్ అతఏవరంధ్రస్య పరచ్ఛిద్రస్య అన్వేషివిచారణే ఏకతానః అనన్యవృత్తిః భారద్వాజఃధర్మసూనోః రక్షణాయరథంఅధినికషాతద్రథస్యసమీపే అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయాకృష్ణాభ్యాం శ్రీకృష్ణార్జునాభ్యాంస్థాపితేనివేశితేప్రథితః ప్రసిద్ధఃభుజయోర్మదఃదర్పఃయస్యతస్మిన్ సత్యజిదభిధానేపాంచాలేఉద్యన్తఃస్ఫులింగాఃక్రోధాగ్నికణాఃయస్మాత్తద్దృ

చమరావల్గవద్భి(స్స్వయూథ్యైః)స్స్వయూథైః)॥౧౯॥
భారద్వాజోఽపితస్మిన్మహనికురుపతేర్వాఞ్ఛితార్థంవి
ధాస్యన్రంధ్రాన్వేష్యేకతానోరథమధ(౧)నికషాస్థాపి
తేధర్మసూనోఃకృష్ణాభ్యాంరక్షణాయప్రథితభుజమదేస
త్యజిత్యుత్స్ఫులింగందృష్ట్యోర్యుగ్గాని(ఖ్యా)ధా)యప్ర

భుత్వాసయూథే సాధురితివా తత్రసాధురితియత్ ॥ దావజ్వాలేన శూన్యంవనమివ పరబలం శత్రుసైన్యం అభజత్ + భజసేవాయాంలఙ్ ॥ ౧౯ ॥ —॥ భారద్వాజోఽపీతి । అథానంతరం తస్మిన్మహనిభారద్వాజోఽపి కురుపతేర్దుర్యోధనస్య వాంఛితార్థం ఇష్టార్థంవిధాస్యన్ అతఏవరంధ్రాన్వేషేఛిద్రమార్గణేఏకతానస్సన్॥ని॥ఏకతానోఽనన్యవృత్తిరేకాగ్రైకాయనావపీత్యమరః ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య రథం నికషారథస్య సమీపే+అభితః పరితస్సమయేత్యాదినాద్వితీయాకృష్ణాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యాం రక్షణాయస్థాపితే సత్యజితి ఉత్స్ఫులింగం

---

(౧) అధనికషేతి పాఠస్సాధుః అధినికషేత్యసాధుః ॥

ష్ట్యోర్నేత్రయోర్యుగ్మం నిధాయ తమేవ దర్శం దర్శమిత్యర్థః- ఏకః అర్జునరాహిత్యాదప్రతిభటస్సన్నిత్యర్థః - ప్రతిభటపృతనాయాః శత్రుసేనాయాః కుక్షిం మధ్యభాగం ఆవిక్షత్ ప్రవిష్టవాన్-స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౨౦ ॥— విద్ధ్వేతి ॥ రథ్యాన్ ద్రోణరథాశ్వాన్, అపాస్య విహాయ- యుగమాత్రం అశ్వస్కంధవాహ్యతిర్యగ్దారువిశేషమేవ, విద్ధ్వా నిర్భిద్య చిరేణ నిర్ఘూర్ణితేన వ్యాకులీకృతేన, అతఏవ సరుషా సక్రోధేన గురుణా- ద్రోణేన నికృత్తం ఛిన్నం తస్య సత్యజితః ఉత్తమాంగం శిరః- రంగభువి యుద్ధభూమౌ ॥ ని॥ రంగో రణతరేరాగ ఇతి విశ్వః- యుధిష్ఠిరస్య బాష్పామ్బుభిస్సహ పపాత- యుద్ధ్వేతి పాఠాసంగతత్వాదుపేక్ష్యః (౧) ॥ ౨౧ ॥—ఉచ్చ్రయేతి ॥ తస్మిన్ ద్రోణప్ర

తిభటపృతనాకుక్షిమావిశదేకః॥ ౨౦॥ వ॥ యుద్ధ్వా చిరే
ణ యుగమాత్రమపాస్య రథ్యాన్నిర్ఘూర్ణితేన సరుషా
గురుణా నికృత్తమ్। తస్యాథ రంగభువి సత్యజి(తోవరాం)ము
త్తమాం)గం బాష్పామ్బుభిస్సహ పపాత యుధిష్ఠిరస్య। ౨౧॥
వ॥ ఉచ్చ్రయా త్వరయా తస్మిన్నుపకంఠం సమాగతే । హా

దృష్ట్యోర్దుర్యశౌర్యగ్మం నిఖాయ ఖనతేల్యర్ప్ యొవిభాషేత్యాత్వం ఏకః అసహాయః పృతనాకుక్షిం సైన్యోదరం ఆవిక్షత్ + విశప్రవేశనే లుఙ్ శలఇగుపధాదితిక్సః ॥ ౨౦ ॥—॥ యుద్ధ్వేతి ॥ చిరేణ యుద్ధ్వా రథ్యాన్ అశ్వాన్ యుగమాత్రం హస్తచతుష్టపరిమాణం+ ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇతి మాత్రచ్ యుగం హస్తచతుష్కే పి రథసీరాంగయోర్యుగమితి విశ్వః అపాస్య విఘూర్ణితేన అతఏవ సరుషా గురుణా ద్రోణేన నికృత్తం ఛిన్నం తస్య సత్యజితః వరాంగం శిరః యుధిష్ఠిరస్య బాష్పాంబుభిస్సహ అథ రంగభువి రంగస్థలే + పపాత పత్ల గతౌ లిట్ ॥౨౧॥— ఉచ్చ్రయేతి ॥ తస్మిన్ ద్రోణే ఉచ్చ్రయా ఉదగ్రయా త్వరయా ఉపకం

---

(౧) అత్రాధోవ్యాఖ్యానరీతి రేవసాధ్వీ ॥

ఉచ్ఛ్వాసోచ్ఛ్వాసపరిత్వరయా, ఉపకంఠం కంఠసమీపం ప్రతిసమాగతేసతి- అగ్రేపురః - స్వస్యసమీపఇతియావత్, తంద్రోణంపశ్యతః పార్థస్య యుధిష్ఠిరస్య ప్రాణాఅపి తథాఉక్తప్రకారం ఆచరన్ ఉపకంఠం కంఠసమీపం, సమాగతాఇత్యర్థః, కంఠగతప్రాణోభీత్యాభూద్ధర్మరాజఇతియావత్, అత్రద్రోణస్య యుధిష్ఠిరప్రాణానాంచ శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యేనోపకంఠ సమాగమనేన ధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౨౨ ॥—॥ తస్యేతి ॥ అథసమీపాగమనానంతరం- ద్వేషిణాం సేనాయా ఏవజలధేఃకబళనాత్ క్షపణాత్ స్వకీయాం కుమ్భయోనిత్వేన అగస్త్యభావేన ఘటోత్పత్త్యాచ యాకీర్తిః తాం, స్పష్టీకర్తుం కుతుకవతః కుతూహలినఇవ స్థితిస్యేత్యుత్ప్రేక్షా ఉక్తరూపకానుప్రాణితా- ద్రోణస్య పార్శ్వం

ధర్మస్యపశ్యతోగ్రేతం ప్రాణాఅపితథాచరన్ ॥ ౨౨

వ॥ తస్యాథద్వేషిసేనాజలధికబళనాత్కుంభయోని
త్వకీర్తిం స్పష్టీకర్తుంస్వకీయామివకుతుకవతః పా
ర్శ్వమభ్యేత్యవేగాత్ । భీమోరథ్యానమథ్నాద్ద్రుప
దతనుభవస్స్నాయామాససూతం కోదండం కేతుదం

తంసమీపం॥ని॥ ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాఇత్యమరః, సమాగతేసతి అగ్రేతం ద్రోణం పశ్యతః తస్యపార్థస్య యుధిష్ఠిరస్య ప్రాణాఅపి తథాఉపకంఠం కంఠసమీపే సమాగమంఆచరన్ + చరగతిభక్షణయోర్లఙ జ్ ప్రాణాః కంఠస్థా బభూవురిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥—॥ తస్యేతి ॥ అథానంతరం ద్విష్టసేనైవ శత్రుబలమేవ జలధిస్సముద్రస్తస్యకబళనా గ్రాసాత్ స్వకీయాంకుమ్భయోనిత్వస్యఅగస్త్యభావస్యకీర్తిం ఉభయోః కుంభయోనిత్వాదితిభావః స్పష్టీకర్తుమివకుతుకవతః తస్య ద్రోణస్య పార్శ్వం అభిముఖః కోపాత్ అభ్యేత్యరథ్యాన్ అశ్వాన్ అమథ్నాత్ + మంథవిలోడనేలఙ్ ద్రుపదతనుభవః ధృష్టద్యుమ్నః

ప్రతివేగాత్ - అభ్యేత్య ఆగత్య - కోపాదితి పాఠాంతరం భీమోరథ్యాక్ష అమథ్నాత్ హంతిస్మ మథ్నాతేః కర్తరి లజ్ - ద్రుపదతనుభవః ధృష్టద్యుమ్నః ప్రసూతం సారథిం సూదయామాస నిజఘ్నే, దస్రయోరశ్వినోః పుత్రౌ నకులస్సహదేవశ్చ, కోదండం కేతుదండంచ ద్వయమపి శకలీచక్రతుః విచ్ఛిదతుః, స్రగ్ధరా ॥ ౭౩ ॥—తత ఇతి ॥ తతః అనంతరం-తాదృశముక్తవిధం కుమ్భసమ్భవస్య ద్రోణస్య అభిషంగం పరాభవమభివీక్ష్య క్రోధనతయా అతిక్రోధేన రణమత్తః ఉన్మాదితః భగదత్తః సుప్రతీకంనామ ఔపవాహ్యం గజం - అధిరూఢస్సన్ - కర్ణతాలాశౌవ్యజనే ఇవతయోస్సమ్బన్ధిన్యా సమీరణసమృద్ధ్యా వాయుమండల్యా పరిణతానాం సంజాతానాంచ క్రవాతానాం గర్భేషు మధ్యేషు పరిభ్రమద్భిః రణకేతుషు పతాకాపటానాం సహస్రైః సమ్పాదితాః

డంద్వయమపి శకలీచక్రతుర్దస్రపుత్రౌ ॥ ౭౩ ॥ ౫॥

తతస్తాదృశం కుమ్భసంభవస్యాభిషంగమభివీక్ష్య క్రోధ
నతయా కర్ణతాళసమీరణసమృద్ధిపరిణతచక్రవాత గ
ర్భపరిభ్రమద్రథకేతుపతాకాపటసహస్ర సమ్పాది

సూతం సారథిం సూదయామాస మహదక్షరణాన్యంతాల్లిట్ కోదండం ధనుః కేతుదండం ధ్వజదండం ద్వయమపి దస్రపుత్రౌ నకుల సహదేవౌ శకలీచక్రతుః + డుకృఙ్కరణేలిట్ కృభ్వస్తియోగ ఇతి చ్విః అస్యచ్ఛావీతీ కారాదేశః ॥ ౭౩ ॥—తత ఇతి ॥ తతః తాదృశం కుమ్భసమ్భవస్య ద్రోణస్య అభిషంగం పరాభవం అభివీక్ష్య క్రోధనతయా కోపవత్తయా క్రోధనోమర్షణః కోపీత్యమరః కర్ణతాళానాం తాళాకృతి కర్ణానాం సమీరణ సమృద్ధ్యా వాయుసమృద్ధ్యా పరిణతానాం చక్రవాతానాం గర్భేషు పరిభ్రమద్భిః రథకేతుపతాకాపటసహస్రైః సంపాదితాః సమరసాగరావర్తానాం వశంవదానాం + ప్రియవశేవదః ఖతిజిఖచ్ అరుద్విషదితి ముమ్ ఫేనకూటానాం ఫేనరాశీనాం శో

సమరస్యైవ సాగరస్య ఆవర్తానాం భ్రమిణాం వశం వదాని పరిభ్రమంతీత్యర్థః- యాని ఫేన కూటాని తేషాం శోభా యైస్తథోక్తాని సకలాని దిశాం ముఖాన్యగ్రాణ్యేవ ఘంటాపథాః మహామార్గాః తేషు జాంఘికైః వేగేన గచ్ఛద్భిః ఘంటాభరణానాం రణితైః ఘణఘణారావైః బధిరీకృతాః విదారితకర్ణా ఇత్యర్థః అష్టానాం లోకపాలానామింద్రాదీనాం పురేషు అమరావత్యాదిషు జనా యైస్తథోక్తాని నిబిడితైస్సాంద్రీభూతైః సురాణాం సమాజైస్సంఘైస్సమ్యగాక్రాంతస్య గగనస్యైవ మండపస్య సంధిబన్ధేషు స్థిరీకరణాయ దార్ఢ్యసంపాదనార్థం దత్తాః స్థాపితాః ఆయతాంశ్చ ఇంద్రనీలస్తమ్భానివస్థి

తసమరసాగరావర్తవశంవదఫేన కూటశోభాని సక
లదిఙ్ముఖ ఘంటాపథజాంఘికఘంటాభరణ రణితబధిరీ
కృతాష్టలోకపాలపురజనాని నిబిడితసురసమాజసమా
క్రాంత గగనమండపసంధిబంధస్థిరీకరణాయ దత్తా
యతేంద్రనీలస్తమ్భానివశుండాదండానూర్ధ్వమున్న
మయమానాని సమస్తానిహాస్తికాని పురస్తాద్విస్తార్య

భాయేషాంతాని సమస్తదిఙ్ముఖాన్యేవ ఘంటాపథాస్సంసరణాని ॥ని॥ ఘంటాపథస్సంసరణమిత్యమరః తేషుజాంఘికైరతిజవైః॥ని॥ జంఘాలోతిజవస్తుల్యౌ జంఘాకరికజాంఘికావిత్యమరః ఘంటాభరణానాం రణితైర్ధ్వనిభిర్బధిరీకృతాః అష్టానాంలోకపాలానాం పురజనాయేషాం తాని నిబిడైస్సురైస్సమాక్రాన్తానాం గగనమండపానాం సంబన్ధినాం సంధీనాం స్థిరీకరణాయ దత్తాః ఇన్ద్రనీలస్తమ్భానివ శుండాదండాః దండసదృశహస్తాః ఊర్ధ్వముఉన్నమయమానాని సమస్తాని హాస్తికాని గజసమూహాః + అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠగితిఠక్ పురస్తాద్విస్తార్యరణే యుద్ధేమత్తః హృష్టః॥ని॥ హృష్టో మత్తస్తృప్తః ప్రహ్లన్నః ప్రముదితః ప్రీత ఇత్యమరః భగదత్తః భగదత్తాఖ్యః సుప్రతీకం సుప్రతీక

శూన్- శుండాః దండా ఇవ తాన్ ॥ని॥ శుండాకరికరే మద్యే ఇతి విశ్వః ఉన్నమయమానాని ఊర్ధ్వం ప్రసారయన్తి- సమస్తాని హాస్తికాని గజబృన్దాని పురస్తాత్ విస్తార్య హఠాత్ బలాత్ భీమం అభిముఖ్యా ప్రధావిత వాన్ ॥ ౨౪ ॥—॥ఘోరఇతి ॥ ఘోరే భయంకరే సుప్రతీకే భగదత్త గజే అభియాతే (ప్రా)ప్తేసతి- ద్విషతాం బలాని చతుర్విధాని పరశ్వధ ఇత్యస్త్రే ఆయుధే పరశురామే యేపతి తేప్రవిష్టేసతి పశ్చిమస్య నదీనాం పత్యుస్సముద్రస్య జలానీవ యూరే అపససుః అపచక్రముః అమ్బుపూరా ఇతి పాఠే ఉపమాయా భిన్నలింగాఖ్య దోషాపత్తిః - పరశ్వధో స్యాస్తీతి పరశ్వధః పరశురామః అర్శఆదిత్వాన్మత్వర్థీయోఽచ్ తస్యా(స్త్ర) ఇత్యర్థః - తేన న న్యూనపదత్వాఖ్య దోష ఇత్యపి (ప్రా)హుః పురాకిల పరశురామేణ విప్రదత్తాయాం క్షితౌ స్థితింజుగుప్సమానేన వాసదేశాయార్థితోఽబ్ధిస్తత్పరశ్వధపరిక్షిప్తస్సుదూరమపససారేతి పౌరాణికాః(౧) ॥ ౨౫॥—కేతూనితి॥ అధ కేతూన్ ధ్వజాన్ పాతయతః

రణమత్తో భగదత్తస్సుప్రతీకమధిరూఢో హఠాద్భీమ
మభిముద్రావ ॥ ౨౪ ॥ ప॥ ఘోరేభియాతే సతి సుప్ర
తీకే దూరేపసస్రుర్ద్విషతాం బలాని । పరశ్వధాస్త్రే
పతితే జలాని పత్యుర్నదీనామివ పశ్చిమస్య ॥ ౨౫ ॥
ప॥ కేతూన్పాతయతో రథాన్ శ్లథయతో దన్తావళా

నామానం గజంఅధిరూఢః హఠాత్ బలాత్కారాత్ ॥ని॥ ప్రసభస్తు బలాత్కారో హఠో ధత్యమరః భీమం భీమసేనం + అభిముద్రావ అనుగతా లిట్ ॥ ౨౪ ॥ ౨౫—తతః ॥ కేతూనితి॥ కేతూన్ ధ్వజాన్ పాతయతః

(౧) పురా ఖలు భగవాన్ భార్గవః త్రిస్సప్తకృత్వోనృపాన్నిహత్య నిఖిలాం మహీం బ్రాహ్మణసాత్కృత్య తతస్తైర్నిష్కాసితస్సన్ పశ్చిమ పారావారే పరశ్వధప్రయోగ పరికల్పిత ప్రదేశే అతిష్ఠదితి కథా(త్రా) నుసంధేయా ॥

రథాన్ శ్లథయతః శిథిలాన్ కుర్వతః- ఘోటానశ్వాన్ పాటయతః వి
దారయతః - దంతావళాన్ గజాన్ కృంతతః ఛిందతః - విద్విషాం ద్వి
పాన్ గజాన్ గదయా విభిద్య-భీమః తం సుప్రతీకం భగదత్తగజం-
క్షణాత్ సంగ్రామాంకణే యుద్ధదేశే రక్తవారిణాం శోణితోదకానాం
లహరీషు మహాతరంగేషు సంలక్ష్యమాణా పరిదృశ్యమానా స్వకాచ్ఛా
యా ప్రతిబింబ ఏవ ఛాయామాత్రం సహాయః యస్య తథోక్తం విదధే
చక్రే- తదితరాంత్సర్వాన్ వ్యవధీదిత్యర్థః అత్ర సుప్రతీకభిన్న సర్వగ
జవధస్య స్వచ్ఛాయామాత్రతత్సహాయకత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యా
యోక్తిరలఙ్కారః- శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౨౬ ॥—పాదైః ॥ పా
దాగ్రైరగ్రపాదైశ్చతుర్భిః హస్తేన శుండయా రదనాభ్యాం దంతాభ్యాం
చ ప్రతిఘాతలీలయా ప్రహారక్రియయా భగ్నానామరిదంతినాం శత్రు

క్రాంతతో ఘోటానాపాటయతో విభిద్య గదయా భీ
మో ద్విపాన్ విద్విషామ్ । సంగ్రామాంకణరక్తవారిల
హరీసంలక్ష్యమాణస్వకచ్ఛాయామాత్రసహాయమేవ
విదధే తం సుప్రతీకం క్షణాత్ ॥ ౨౬ ॥ ప ॥ పాదాగ్ర
హస్తరదనప్రతిఘాతలీలాభగ్నారిరక్తమసృణో భగదత్త

రథాన్ శ్లథయతశ్శిథిలయతః దంతావళాన్ గజాన్ కృంతతశ్ఛిం
దతః ఘోటాన్ అశ్వాన్ పాటయతః విదారయతః విద్విషాం శ
త్రూణాం ద్విపాన్ గజాన్ భీమః గదయా విభిద్య అత్ర యుద్ధే తం సు
ప్రతీకం భగదత్తగజం సంగ్రామాంగణస్య యాః రక్తవారిలహర్యః శో
ణితోదకప్రవాహాః తాసు సంలక్ష్యమాణం స్వకం స్వీయం ఛాయామా
త్రం ఛాయైవ సహాయో యస్య తం క్షణాత్ విదధే చక్రే + డుధాఞ్ ధా
రణపోషణయోః లిట్ ॥ ౨౬ ॥—పాదాగ్రేతి ॥ పాదాగ్రైః హస్తే
న రదనాభ్యాం చ ప్రతిఘాతలీలయా భగ్నానాం అరీణాం రక్తైః శోణి
తైః మసృణశ్చిక్కణః భగదత్తస్య దంతీ సుప్రతీకః క్షితిభృతః పర్వత

గజానాం రక్తేనమసృణః లిప్తఇత్యర్థః భగదత్తస్యదంతీసుప్రతీకః- క్షితిభృతోద్రేః. తటేవప్రకమర్ణణిఉత్ఖాతకేళ్యాం - గైరికస్య రక్త ధాతువిశేషస్య కర్దమేన పఙ్కేన - ఆసమంతాల్లిప్తంగాత్రం యస్యతథోక్తఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ఆలక్ష్యతదదృశే - లోకైరితి శేషః లక్షతైఃకర్ణిలజ్ యత్త్వత్రప్రహారాణాం అగ్రహస్తానాం శుండాగ్రాణాం రదనానాంచ ప్రతిఘాతేనేతి యచ్ఛవాత్రైవ గైరికాణాంమనశ్శిలానామితి వ్యాఖ్యానుసారేణ ॥ ని॥ ధాతుర్మనశ్శిలాద్యద్రేర్గైరికంతువిశేషత ఇత్యమరకోశలేఖనం నృసింహస్య తత్తస్యవిజ్ఞం మన్యస్యనచోద్యం అగ్రహస్తస్యైక్యం రదనయోర్ద్విత్వం గైరికమనశ్శిలయోర్విజాతీయత్వం చానుభవతాం సహృదయానాం పరంప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాఖ్యో దోషస్తుహృదయంధునోతి ॥ ౨౭ ॥—తదన్వితి ॥తదను తత్ర యుద్ధభూమౌ దంతః కుంతః ఆయుధవిశేషఇవ తం (౧) వహంతం అతఏవదళితంవిదారితంపరబలం శత్రుసైన్యం యస్మింస్తత్తథా ఆపతంతం ఆగచ్ఛంతం తంకరటిమల్లంగజశ్రేష్ఠం సుప్రతీకం వీక్ష్యసంగరే యుద్ధవిషయే- చకితాభీతా హృదయస్య మనసః వృత్తి

దంతీ । ఆలక్ష్యతక్షితిభృతస్తటవప్రకర్మణ్యాలిప్తగా
త్రఇవ గైరికకర్దమేన ॥ ౨౭ ॥ వ ॥ తదనుకరటిమ
ల్లంతత్రవీక్ష్యాపతంతం దళితపరబలంతందన్తకున్తంవ

స్యతటస్య వప్రకర్ణిప్రక్రియాయాం గైరికాణాం గైరికాది ధాతూనాం కర్దమేన పంకేన ఆలిప్తంగాత్రం యస్యతాదృశఇవ ఆలక్ష్యత + లక్షదర్శనాంకనయోః కర్ణెలజ్ జనైరితి శేషః ॥ ౨౭॥— తదన్వితి ॥ తదను తత్రయుద్ధేదంతః కుంతఇవ తం మహాన్తం అతఏవ దళితరిపుబలం ఆపతంతంతం కరటీమల్లఇవతంసుప్రతీకంవీక్ష్యచకితా

(౧) దంతకుంతం కుంతసదృశదన్తావిత్యర్థః । ఏకవచనప్రయోగస్త్వనుప్రాసానుసారేణ ॥

రవస్థాయస్యతస్య వాయసూనోర్భీమస్య- జంఘయోః జనకస్య వాయోః గుణః గమనవేగః తస్యసమృద్ధిః ఆవిరాసీత్ జాతా- పలాయితో భూదిత్యర్థః- అత్ర తాదృశసుప్రతీకావలోకనస్య పలాయన హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః, ధావతో వాయుసూనోరితి పాఠాంతరం ॥౨౫॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ సుప్రతీకేన సంక్షుభితాయాః నిజాయాః ధ్వజిన్యాస్సేనాయాః కోలాహలస్య సంకులారావస్య సమాకర్ణనేన ఆకులంవ్యాకులం మానసంయస్యసః వాసవసూనురర్జునః మహద్భిరిషుభిర్బాణైర్నిషూదితేభ్యః నిహతేభ్యః అవశేషాణాం సంశప్తకానాం నామత్రిగర్తానాం గణస్య దూరం నిరాసేవిషయేప్రయుజ్యమానస్య వాయవ్యాస్త్రస్య యోవేగ స్తస్మాదర్ధం వేగంవిభజ్య - నిజాయరథాయ, వితీర్ణవాన్ దత్తవానిపత్యుత్ప్రేక్షా

న్తమ్ । చకితహృదయవృత్తిస్సంగరేవాయుసూనో
ర్జనకగుణసమృద్ధిర్జంఘయోరావిరాసీత్ ॥౨౫॥
గ॥ఇతిసుప్రతీకసంక్షుభితనిజధ్వజినీ(చర)కోలాహలస
మాకర్ణనాకుల మానసోవాసవసూనుర్మహేషు ని
షూదితావశేషసంశప్తకగణదూరనిరాస ప్రయుజ్య
మాన వాయవ్యాస్త్రవేగార్ధం విభజ్యనిజరథాయ వి

హృదయవృత్తిర్యస్యతస్య వాయసూనోర్భీమస్య సంగరేయుద్ధేజనకస్య పితుర్వాయోః గుణసమృద్ధిః వేగసమృద్ధిః జంఘయోః ఆవిరాసీత్ + అనఘువిలజ్ అతిశీఘ్రం పలాయామాసేత్యర్థః ॥ ౨౬॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సుప్రతీకేన సంక్షుభితానాం నిజధ్వజినీచరాణాంకోలాహలస్య సమాకర్ణనేన సమాకులం మానసం యస్యతాదృశః వాసవసూనుః అర్జునః మహేషుభిః నిషూదితావశేషాణాం నాశితావశేషాణాం సంశప్తకానాం।ని।సంశప్తకాస్తునమయాత్సంగ్రామాదనివర్తినఇత్యమరః దూరనిరాసాయ ప్రయుజ్యమానస్య వాయవ్యస్య

క్షా- తూర్ణం సత్వరమాసాద్య సమీపం ప్రాప్య నిర్వేలాని అపార
భుజయోర్గర్వస్య దుర్విలసితాని దుశ్చేష్టితాని యయోస్తౌ- కుమ్భ
జాతః ద్రోణః కిరాతరాజః భగదత్తః తౌ ద్వావపి నిరుధ్య చిరేణ
యోధయామాస యుద్ధమకారయత్ - తావాత్మనేతి శేషః ద్రోణభగ
దత్తావిత్యర్థః ॥ ౭౯ ॥— తత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ మన ఇతి ॥
తతః అర్జుననిరోధానన్తరం పార్థస్యార్జునస్య మనశ్చ రథంచ భ
ఙ్క్తుం భఞ్జయితుం మదావలేన్ద్రస్య సుప్రతీకస్య కరే శుణ్డాయాం
ప్రవృత్తే వ్యాపృతే సతి శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యచాతుర్యవశేన నై
పుణ్య ప్రాభవేన - సః అర్జునమనోరథభఙ్గవిషయకః తస్య సు
ప్రతీకస్య మనోరథ ఏవ భగ్నోఽభూత్ మనశ్చ భగ్నమభూత్ రథశ్చ భ
గ్నోఽభూదితి చార్థః ఆగచ్ఛతస్తస్య మార్గాదన్యతో రథం గమయా
మాసేతి పరమార్థః అత్ర పార్థమనోరథ భఙ్గార్థముద్యతస్య సుప్రతీక
స్య మనోరథభఙ్గవర్ణనాదనర్థోత్పత్తి రూపో విషమప్రభేదః మన

తీర్ణవానివ తూర్ణమాసాద్య నిర్వేలభుజగర్వ దుర్వి
లసితౌ తౌ కుమ్భజాత కిరాతరాజౌ నిరుధ్య చిరేణ
యోధయామాస ॥ ౭౯ ॥ వ ॥ తతః ॥ మనశ్చ పార్థ
స్య రథంచ భఙ్క్తుం మదావలేన్ద్రస్య కరే ప్రవృత్తే ।

+వాయువ్వృతు పితుప్రసాయదితియత్ అస్త్రస్య వేగార్ణం విభజ్య నిజర
ఖాయ వితీర్ణవానివ తూర్ణం త్వరితం ఆసాద్య నిర్వేలం నిర్గత్యాదం
భుజగర్వవిలసితం యయోస్తౌ కుమ్భజాతకిరాతరాజౌ ద్రోణభగదత్తౌ
నిరుధ్య చిరేణ యోధయామాస యుధసంప్రహారేణ్యన్తాల్లట్ ॥ ౭౯ ॥
తతః॥ మన ఇతి ॥ మదావలేన్ద్రస్య సుప్రతీకస్య కరే శుణ్డాయాం
పార్థస్య అర్జునస్య మనశ్చ రథంచ భఙ్క్తుం ప్రవృత్తే సతి సారథ్యస్య
సాదికర్మణః యచ్చాతుర్యంచ తురతా+గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః
కర్మణిచేతి స్థాన కర్మణో ష్యఞ్ వశేన తస్యైవ సుప్రతీకస్యైవ

సఃరథస్య కామస్యచత్రియాణాం మనోరథ శబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతిద్వయోరంగాంగిభా వేనసఙ్కరః ॥ ౩౦ ॥—పార్థస్యేతి ॥ తదనుసుప్రతీక శుండాప్రహార వ్యసనానంతరం తస్యపార్థస్య అర్జునస్యవధాయ + వధంకర్తు మితిక్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీప్రహితాప్రేరితాభగదత్తస్య శక్తి ర్నామాయుధం పథిమార్గమధ్యే శరైరర్జునబాణైర్భంగంఛేదం య యౌ -శక్తిస్సామర్థ్యం, భంగంపరాజయంయయావిత్యపి ప్రాహుః యద్యస్మాత్ తస్యాః భగదత్తశక్తేః - ప్రస్థానకర్మణః అర్జునవధార్థం ప్రయాణసమయె భయంభంగ జన్యం దదాతీతి తద్దాయి నాగస్య సర్పస్య గజస్యచ ॥ ని ॥ గజేపినాగమాతంగావిత్యమరః - దర్శనంస మీపేనతుకించిద్దూరంగమనానంతరమిత్యర్థః- అజాయత అభూత్ - త స్మాద్భంగం యయావిత్యన్వయః - అత్రనాగదర్శనస్య హేతోః భంగ స్యహేతుమత్వాద్ద్వయోరుక్తేర్హేతురలఙ్కారః నాగశబ్దశ్లేషభిత్తి

సారథ్యచాతుర్యవశేనశౌరె ర్భగ్నస్సతస్యైవమనో
రథోభూత్ ॥ ౩౦ ॥ పార్థస్యతస్యతదను ప్రహితా
వధాయ భంగంయయౌ పథిశరైర్భగదత్తశక్తిః। ప్రస్థా
నకర్మసమయేభయదాయితస్యా నాగస్యదర్శనమ

మనోరథ ఏవకాంక్షైవ భగ్నః అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ అ ర్జునమనోరథభంజనప్రవృత్తౌ స్వమనోరథస్య భంగోభూదితిభావః ॥౩౦॥—పార్థస్యేతి ॥ తదనుతస్య పార్థస్య అర్జునస్య వధాయ ప్రహితాప్రేషితాభగదత్తశక్తిః శక్త్యాఖ్యమాయుధం శరైః అర్జున బాణైః పథిమార్గే భంగంపరాజయం।ని।భంగస్తరంగేరుగ్భేదెభంగోజ యవిపర్యయేఇతివిశ్వః యయౌ + యాప్రాపణెలిట్ యద్యస్మాత్త స్యాః శక్తేః ప్రస్థానకర్మణః యాత్రాక్రియాయాః సమయే భయదా యినాగస్య సుప్రతీకస్యసర్పస్య।ని।నాగః పన్నగమాతంగేతివిశ్వః ద

కాలబ్ధసర్పగజద్వయాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - శేషసర్పవృకాదీనాందర్శనాద్భయమహాప్నుయాదితి శౌనకః ॥ ౩౧ ॥— అథేతి ॥ అథశక్తిభంగానంతరం తేన భగదత్తేన హరేరింద్రస్య సుతాయ- అర్జునంహంతుమితిపూర్వవచ్చతుర్థీముక్తం ఆత్మాస్వంవిష్ణుః దైవంయస్యతథోక్తం అస్త్రంవైష్ణవాస్త్రం విష్ణోర్భూప్రార్థనయాలబ్ధ్వాపిత్రాదత్తం- ముకుందః శ్రీకృష్ణః స్వయంహృదికృత్వా వక్షసాగృహీత్వా- అర్జునంతతోమోచయిత్వేతియావత్ తత్ వక్షసాగృహీతమిదం వైష్ణవాస్త్రం వనమాలయా సహవాస్తవ్యః ఏకత్రవాసీయః కుటుంబీగృహీతస్వభావస్తత్తాతాం తయాసహస్థితిం అనైషీత్ ప్రాపయామాస తదస్త్రం వనమాలేవ కృష్ణస్యవక్షసికాచిన్మాలాభూదిత్యర్థః వజ్రంతృణా ప్రాయతాం వహ్నిశ్శీతలతాంహిమందహనతామాయాతి యస్యేచ్ఛయేత్యాగమాదితిభావః ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౩౨ ॥—సఇతి ॥ సః ఫ

జాయతయత్సమీపే ॥ ౩౧ ॥ అథతేనహరేస్సుతాయ
ముక్తంహృదికృత్వాస్వయమాత్మదైవమస్త్రమ్ । తది
దంవనమాలయాముకుందస్సహవాస్తవ్య కుటుమ్బితా
మనైషీత్ ॥ ౩౨ ॥వ॥ సఫల్గునస్తత్రచకారబాహైశ్చి

శర్జనంసమీపె అజాయతజనీప్రాదుర్భావెలట్।సర్పస్యదర్శనంనేష్టం నకులస్యచదర్శనమితి యాత్రాప్రకరణోక్తే రితిభావః ॥ ౩౧॥— ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం తేన భగదత్తేనహరేఃఇన్ద్రస్యసుతాయ అర్జునాయముక్తం ఆత్మదైవం వైష్ణవం అస్త్రంముకుందః కృష్ణఃస్వయం హృదికృత్వాతదిదమస్త్రం వనమాలయా సహవాస్తవ్యకుటుమ్బితాంవసత్సంసారిత్వం + అనైషీత్ నీఞ్ ప్రాపణెలుఙ్ సిచివృద్ధిరితివృద్ధిఃఅకథితంచేతిద్వికర్మకతా॥౩౨॥—సఇతి॥తత్రసఫల్గునఃఅర్జునఃకర్త్రాబాహైః కరన్తైఃస్వంఆత్మానంఫల్గునశబ్దం శబ్దార్థయోరభేదోపచారాల్లో

ల్గునః అర్జునః స్వం ఆత్మానం తత్ర తదానీం అంత్యాక్షరేణ ఫల్గునేతి నామని అంతిమవర్ణేన నకారేణేతి యావత్ వర్జితం రహితం ఫల్గుం అసారమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారం చేతియాదవః చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛుం - కించకులాచలాత్ హిమవదాదేరపి పీవరం పృథులం అరాతేశ్శత్రోః భగదత్తస్య - కరేణుం గజం సుప్రతీకం ఆద్యక్షరస్య కకారస్య యోగేన సంబన్ధేన శూన్యం రేణుం లవశశ్ఛిన్నమిత్యర్థః చ కార అత్ర ఫల్గునకరేణు శబ్దయో స్తదర్థయోశ్చ అభేదాభిమానా న్నావాచ్యవచనత్వదోషః అత్ర ఫల్గునస్యాంత్యాక్షరాహిత్య చికీర్షా సుప్రతీకస్య స్వ స్యైవ తద్విరుద్ధాద్యాక్షరశూన్యత్వ (ప్రా)ప్తేర్విషాదనం నామాలఙ్కారః ॥ శ్లో॥ ఇష్యమాణవిరుద్ధార్థ సం(ప్రా)ప్తి స్తువిషాదనమితిలక్షణాత్ ॥ 33 ॥—మదేతి ॥ తతస్సుప్రతీకవధానంతరం అసౌ మఘవత ఇంద్రస్యసూనురర్జునః మదపంకేన కస్తూర్యా యల్లలామతిలకభూషణం తస్యగన్ధో సాస్యాస్తీతి గంధిఫాలం లలాటం

కీర్షుమంత్యాక్షరవర్జితంస్వమ్। కులాచలాత్పీవర
మప్యరాతేః కరేణుమాద్యక్షరయోగశూన్యమ్ ॥ 33॥
మదపంకలలామగన్ధిఫాలంమఘవత్సూనురరేర్నిహత్య

కే అర్థపరస్యాపి శబ్దపరతా అంత్యాక్షరేణ నకారేణవర్జితం త్యక్తంఫల్గుం॥ని॥అసారంఫల్గుశూన్యంచేత్యమరః చికీర్షుఃకర్తుమిచ్ఛుం సనాశం సేత్యుః క్రౌంచాచలాత్ క్రౌంచపర్వతాత్ పీవరంస్థూలం॥ని॥పీనపీవ్నితుస్థూలపీవరే ఇత్యమరః అరాతేః భగదత్తస్య కరేణుంగజం ఉపాత్తకరేణు శబ్దం ఆద్యక్షరయోగేన కశబ్దసంబన్ధేన శూన్యం రహితం రేణుంచకార + దుష్కృఞ్కరణేలిట్ ॥ 33 ॥— మదపంకేతి॥ మఘువత్సూనుః అర్జునః మదపంకః దానకర్దమః లలామం చిహ్నం యస్యతత్ ।ని।లలామంపుచ్ఛపుండ్రాశ్వభూషా (ప్రా)ధాన్యకేతుష్వి త్యమరః అతఏవగంధిగంధవత్ ఫాలంయస్యతత్ అరేర్భగదత్తస్య

యస్యతథోక్తం అతఏవ అరేర్భగదత్తస్య శీర్షం శిరః నిపాత్యపాతయిత్వా భువీతి శేషః - పృథివీభూమిః గంధః అస్యా అస్తీతి గంధవతీ ఇత్యుక్తప్రకారాయాః గౌతమస్య నైయ్యాయికస్య ఉక్తైర్వాక్యస్య పృథులాం మహతీంముదం, ఆదధేచ కార తదుక్తిం ప్రత్యక్షప్రమాణసిద్ధామకరోదిత్యర్థః - అత్రైకత్రవిలసత్కస్తూరీతిలకఫాలభగదత్తశీర్షపాతనేన సర్వత్రతస్యాః గంధవత్త్వబోధకగౌతమోక్తి ప్రమోదకరణాసంబద్ధేపి సంబద్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ఔపచ్ఛందసికమ్ ||౩౮||— భగదత్తఇతి || భగదత్తే మత్తేనదంతినాసుప్రతీకేన సహ వధంయాతే ప్రాప్తేసతి పాండునందనాః యుధిష్ఠిరాదయః సత్యజితః పాంచాలస్య నాశేనద్రోణకృతేన యశ్శోకః తస్మాదార్తిః వ్యధాయాతాం- అత్యజన్ తత్యజుః శత్రూణాం వ్యసనేన మహదప్యాత్మవ్యసనం నిరస్యతఇతిభావః (౧) ||౩౯||—తదన్వితి || తదనునామ్నా అరుణా లేజసి

శీర్షమ్ । పృథులాంముదమాదధేతతోసౌపృథివీగంధవ
తీతి గౌతమోక్తైః || ౩౮ || భగదత్తేవధంయాతే సహ
మత్తేనదంతినా । సత్యజిన్నాశశోకార్తిమత్యజన్పాం

శీర్షం శిరః నిపాత్యపాతయిత్వా తతఃతదనంతరం అసౌఅర్జునః పృథివీగంధవతీతి యాగౌతమోక్తిః న్యాయశాస్త్రోక్తిః తస్యాః ముదం ప్రీతిం ఆదధే చక్రే డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ పృథివీగంధవతీతి ఉక్తిమాత్రం నతుపృథివ్యా గంధవత్త్వం దృష్టం ఇదానీం భగదత్తసుప్రతీకయోః పాతాత్ గంధః సర్వైరనుభూతఇత్యర్థః || ౩౮ || — భగదత్తఇతి || భగదత్తేమత్తేన దంతినాసహసుప్రతీకేన సమంవధంనాశం యాతేసతి పార్థస్య సైనికాః సైన్యాః సత్యజితః నాశేనయశ్శోకః

---

(౧) భగదత్తేసత్యజితాసమేపిభీమస్యాపి కాందిశీకతా హేతుభూతస్య దంతావళస్యాపి హతత్వాచ్ఛోకార్తిపరిత్యాగస్సముచిత ఏవేతిభావః ||

సూర్యే- సంధ్యయా సాయంకాలికంప్రాతర్భాగేఽపీతి యావత్ తా
దృశే అరుణే సతి ॥ ని ॥ అరుణో భాస్కరేపి స్యాద్వర్ణభేదే సతు త్రి
ష్విత్యమరః- కలశయోనిర్ద్రోణః, స్వయంనామ్నా గురురపి వ్యథ
యా పరాభవదుఃఖేనాపి తాదృగ్విధః గురుఃముఖ్యః రస్సన్నిత్యర్థః త్రి
భిరంగైః తురగరథపదాతిభిరేవ విరళితేన అసాం ద్రోణతురీయాంగస్య
గజరూపస్య భీమేన భగ్నత్వాదితి భావః బలేన అనుగమ్యమానశ్చ
సన్ తస్మిన్కాలే భవంతాదాత్వికం ॥ ని ॥ తత్కాలేతు తదాత్వం
స్యాదిత్యమరః స్వం స్వీయం మనోరథం యుధిష్ఠిరగ్రహణ విషయక
మివ - దూష్యతాం నిష్ఫలత్వాన్నింద్యత్వం నస్త్రపయత్వంచ ఉప
గతం (ప్రా)ప్తం ఆవాసంశిబిరం ప్రాప ఇతి శనైశ్శనైరావవృతే ప్రత్యావృత్త
వాన్ అత్రా(రుణే)గురురిత్యత్ర కేవలప్రకృతాస్పదశ్లేషద్వయస్య నిం

డువందనాః ॥ ౩౫ ॥ తదనునామ్నారుణతేజసిసంధ్యా
యాపితాదృశే కలశయోనిస్స్వయంనామ్నా గురురప
వ్యథయాపి తాదృగ్విధ(స్త్రి)భిరేవాంగైర్విరళితేనబలె
నానుగమ్యమానస్తాదాత్వికం స్వమనోరథమివ దూ

తేనయా ఆర్తిః పీడాతాం అత్యజత్ + త్యజహానౌలఙ్ ॥ ౩౫ —
తదన్వితి ॥ తదనునామ్నా అరుణేసూర్యే అరుణం తేజో యస్య తస్మిన్
సతి॥ని॥ అరుణో భాస్కరేపిస్యాద్వర్ణభేదేసతుత్రిష్విత్యమరః సంధ్య
యాపి తాదృశి అరుణతేజసి కలశయోనిః ద్రోణః స్వయంనామ్నా
గురురపి వ్యథయాబాధయాపి తాదృగ్విధః త్రిభిరేవాంగైః చతురంగ
మధ్యే గజానాం నిశ్శేషీకారాత్ రథహయపాదాతరూపైరితి భావః
విరళితేన బలేన అనుగమ్యమానః తాదాత్వికం తత్కాలభవం॥ని॥త
త్కాలస్తు తదాత్వం స్యాదిత్యమరః అథాప్యత్రానిత్యాప్రాప్తిక్ స్వమనోర
థమివ దూష్యతాం ॥ని॥ దూషణీయమేతు మాన్యం స్యాద్దూష్యం వస్త్రేచ
దృష్ట్వ హేవ్లితి విశ్వః ఉపగతః ఆవాసం శనైశ్శనైరావవృతే + వృతువ

ద్యుత్వ వస్త్రమయత్వయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ లబ్ధైక్యేన దూష్యత్వేన ద్రోణమనోరథశిబిరయోరౌపమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్య చ తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః ॥ ౩౬ ॥— శిబిరమితి ॥ తద్దైవసుయోధనః- శిబిరం ద్రోణావాసం ప్రతి ప్రత్యాగత్య శితైస్తీక్ష్ణైః శరైః యాని వ్రణాని తేభ్యో మోచితః శనైస్త్యాజితః కంచుకః కవచం యస్య తథోక్తం మృదులేషం చేశయనే గతం శయితం కలశోద్భవం ద్రోణం ప్రతి విరచితః అంజలిర్నమస్కారోద్యమేన తథోక్తస్సన్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అభాషత ఉక్తవాన్ ద్రుతవిలమ్బితమ్ ॥ ౩౭ ॥—మహారథేతి ॥ హే మహారథ ద్రోణ త్వం యస్మాత్కారణాత్

ష్యతాముపగతమావాసం శనైశ్శనైరావవృతే ॥ ౩౬॥

ప॥ శిబిరమేత్య తద్దైవసుయోధనశ్శితశరవ్రణమోచితక

ఞ్చుకమ్ । మృదులమఞ్చగతం కలశోద్భవం విరచితాం

జలిరేవమభాషత ॥ ౩౭ ॥ ప ॥ (౧) మహారథత్వం మ

తఙ్నేలిట్ ॥ ౩౬ ॥—శిబిరమితి ॥ తద్దైవసుయోధనః దుర్యోధనః శిబిరం నివేశం ॥ని॥ నివేశశ్శిబిరమిత్యమరః ఏత్య శితశరాణాం తీక్ష్ణబాణానాం వ్రణైర్మోచితః కంచుకో యస్య తం అత ఏవ మృదులమంచగతం కలశోద్భవం ద్రోణం విరచితాంజలిస్సన్ ఏవం అభాషత+భాషవ్యక్తాయాం వాచిలఙ్ ॥ ౩౭ ॥—॥ మహారథేతి ॥ హే మహారథ త్వం మమ వాంఛితద్రుం కామనావృక్షం యత్నాత్ ఫలేగ్రహిం అవంధ్యం

---

(౧) అత్ర స్వరథస్య హ్రస్వత్వస్య కృపాశబ్దాభిధేయన్యూనత్వపరతయానుసంధానం కార్యమ్ । నను అతిరథాగ్రగణ్యస్య భారద్వాజస్య మహారథేత్యుక్తిః కథమితి చేత్ । అభిసంధేరన్యథాత్వముచ్యతే ఏకాదశసహస్రాణి యోధయేద్యస్తు ధన్వినామ్ । శస్త్రశాస్త్రప్రవీణశ్చ మహారథ ఇతి స్మృతః । అమితాన్యోధయేద్యస్తు సంప్రోక్తోతిరథస్తు సః ఏకేన యో యోద్ధా తన్న్యూనోర్ధరథస్స్మృతః ఇతి॥

మమమదీయంవాంఛితంమనోరథమేవ ద్రుంవృక్షం ఫలేగ్రహింసఫలం
ఫలానిగృహ్ణాతీత్యర్థః ॥ + ॥ ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చేతి నిపాతనాత్సా
ధుః నప్రతనోషినకరోషితస్మాత్ శబ్దస్యైవ్యవహ్రియతఇతి శబ్దః ప
దార్థఃకృపేతి దయానామకః సః కృపాఇత్యక్షరద్వయాత్మకం దీర్ఘా
న్తపదంచ త్వదీయేస్యాలేపత్నిభ్రాతరి - శారద్వతఇవత్వయ్యపి హ్ర
స్వః అత్యల్పః హ్రస్వాంతశ్చబభూవ మత్కాంక్షితం ప్రతిజ్ఞాయతద
నిర్వహణాన్నయితవకరుణాలేశోపి నాస్తీత్యర్థః అత్ర మనోరథస
ఫలీకరణాభావేన కరుణాశూన్యత్వానుమానాదనుమానాలఙ్కారస్య
కృపద్రోణయోః శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యాత్యల్పత్వాకారాంతత్వ ద్వ
యాత్మక హ్రస్వాశ్రయకృపేతిశబ్దవత్త్వేనౌపమ్యగమక తుల్యయోగి
తాభేదస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౩౭ ॥— భగవన్నితి ॥
హేభగవన్ ద్రోణత్వం ఇదంపితామహస్సపీత్యాది వక్ష్యమాణవా
క్యం - సావధానేన ఏకాగ్రేణ చేతసామనసాస్మరణపథంస్మృతివిషయ
త్వం- అధిరోపయ ప్రాపయ ॥ ౩౮ ॥— పితామహఇతి ॥ అపికిం

మవాంఛితద్రుం ఫలే గ్రహింనప్రతనోషి యస్మాత్।
కృపేతిశబ్దోపిబభూవనూనంహ్రస్వస్త్వయిస్యాలఇ
వత్త్వదీయే ॥౩౭॥౫॥ భగవన్ (న్నిదమిదానీం)త్వమి
దం)సావధానేనచేతసా స్మరణపథమధిరోపయ ॥౩౮॥

॥ని॥ స్యాదవంధ్యః+ఫలేగ్రహిరిత్యమరః ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చేతి ని
పాతితః నప్రతనోషిఅతఇతి శేషః కృపాఇతిశబ్దోపి అపిశబ్దాదర్థః
త్వదీయేత్వత్సంబంధినిస్యాలే ఇవపత్న్యైభ్రాతరీవత్వయి హ్రస్వఃహ్ర
స్వాంతఃఖర్వశ్చబభూవ + భూసత్తాయాంలిట్ నూనంనిశ్చయః॥౩౭।
భగవన్నితి ॥ హేభగవన్ ఇదంవక్ష్యమాణం ఇదానీంసావధానేనచేత
సాస్మరణపథంస్మృతిమార్గం అధిరోపయ + రుహబీజజన్మని ప్రాదు
ర్భావేచణ్యంతాల్లోట్ రుహఃపోన్యతరస్యామితిపాదేశః ॥౩౮॥—॥

ఇత్యర్థః, సః లోకైకవీరత్వేన ప్రసిద్ధః పితామహః భీష్మః నిజం వపుశ్శరీరం - పృషత్కతల్పశయనే- మాధవం శ్రీశం అంతరఙ్గే మనసి మమమదీయాం కార్యస్యపాండవజయస్య సిద్ధింతత్రైవనాన్య స్యేత్యర్థః- హస్తేకృత్వానిధాయేతి త్రిష్టపపూజ్యంస్వాంస్వాత్మకం ధామచిన్మయంతేజః- గంతుం తస్మిన్ లయేనైక్యంప్రాప్తుం ఇయేష హీఇచ్ఛతిస్మఖలు స్వాంస్వీయం ధామస్థానం స్వర్గంగంతుం ఇయేష హి తస్యవస్వాత్మకత్వాదిత్యపి కేచిత్ అత స్త్వమేకపరాయణే మయ్య వశ్యకరణీయాదయేతిభావః - అత్రానేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చ యాలఙ్కారః ॥ ౪౦ ॥—తమితి ॥ శోకస్య సమ్పదాసమృద్ధ్యా స మేతమన్వితం తముక్తప్రకారేణ ప్రార్థయమానం ఏతం దుర్యోధ నం ప్రతి నీచేతరాణామనల్పానాం గుణానాం వాత్సల్యగాంభీర్యా దీనాం అబ్ధినా ఆశ్రయేణేత్యర్థః అతఏవదయమానేన సకరుణేన తేన గురుణాద్రోణేన అథ దుర్యోధనప్రార్థనానంతరం ఊచేఉక్తంబ్రు

ప॥ పితామహోఽపిపృషత్కతల్పేవపుర్నిజం మాధవ
మంతరంగే । తత్రైవహస్తేమమకార్యసిద్ధిం కృత్వాహి
ధామస్వమియేషగంతుమ్ ॥ ౪౦ ॥ ప ॥ తమేతందయ
మానేన సమేతంశోకసంపదా । ఊచేథగురుణాతేన

పితామహఇతి ॥ సోఽపిప్రసిద్ధోఽపి పితామహః భీష్మః పృషత్కతల్పశ య్యాయాం నిజమాత్మీయం వపుః దేహం అంతరంగే మనసిమాధ వం కృష్ణం తత్రైవహస్తే మమకార్యసిద్ధిం కృత్వాస్వమాత్మీయం ధా మగృహం వసూనామన్యతమత్వాద్వసులోకం గంతుం ఇయేష ఇషు ఇచ్ఛాయాంలిట్ ॥ ౪౦॥—తమేతమితి ॥ తథానంతరం శోకసమ్ప దా సమేతం తమేతం దుర్యోధనందయమానేన+నలోకావ్యయనిష్ఠా ఖిలథర్మత్వనామితి కర్తరి షష్ఠ్యానిషేధః నీచేతరాణాముత్కృష్టానాం గుణానామబ్ధినేవ తేన గురుణా ద్రోణేన ఊచేఉక్తం వచపరిభాషణే

కసైధాన వలిటివచ్యా దేశః - లాటానుప్రాసః ॥ ౪౧ ॥— బాష్పే
తి । పాస్పష శ్వేః పరస్మిన్ దినే ప్రాతరేవ యుధియుద్ధౌ పాండవా
నాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పాండో ః శ్వేతరూపస్యఇమె పాండవాః రా
జహంసాః తేషామితిచ ॥ ని ॥ రాజహంసాస్తుతేచంచు చరణైర్లో
హితైస్సితాఇత్యమరః బాష్పస్యనేత్రజలస్య అతివృష్టౌ సత్యామపి
ధార్తరాష్ట్రాన్ యస్మాన్నీలహంసాంశ్చ వాహినీషు సేనాసునదీ
షుచ పాథోరుహవ్యూహేన పద్మాకారసేనా విన్యాసవిశేషేణ కమల
బృందేనచవితీర్ణః దత్తః లబ్ధఇతి యావత్ మోదస్సంతోషః యే
షాంతథోక్తాన్ ప్రచారయేయం సంచారయేయమ్ ॥ ని ॥ ధార్తరా
ష్ట్రాస్సితేహంసే ధృతరాష్ట్రసుతేపిచ। సేనానద్యోస్తువాహినీ। వ్యూహ
స్తుబలవిన్యాసేనిర్మాణెబృందశకర్ణయోరితిదర్పణ విశ్వామరా స్త్రై
షానుప్రాణః విరోధాభాసః ॥ ౪౨ ॥ —॥ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకా

నీచేతరగుణాబ్ధినా । ౪౧ ॥ వ॥ బాష్పాతివృష్టావపిపా
ణ్డవానాం పాథోరుహవ్యూహవితీర్ణ మోదాన్ ।
ప్రాతస్స్వపివాఖిలధార్తరాష్ట్రాన్ ప్రచారయేయంయు
ధివాహినీషు ॥ ౪౨ ॥ x॥ ఇతిగిరాతమశ్వాస్య రాజా

భావలిట్ అవివక్షితక ర్తకత్వేనాక ర్మకత్వాత్ వచిస్వపీతి సంప్రసార
ణమ్ ॥ ౪౨ ॥— బాష్పేతి ॥ శ్వః పరేద్యుః ప్రాతరేవపాండవానాం
బాష్పేణామతివృష్టావపిపయోరుహవ్యూహేన కమలాకృతి బలవి
న్యాసేన మలసమూహేనచ।ని।వ్యూహస్స్యాద్బలవిన్యాసనిర్మాణెబృం
దతర్కయోరితివిశ్వః వితీర్ణఃదత్తః మోదః హర్షఃయేషాంతాన్
అఖిలాన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ ధృతరాష్ట్రాత్మజాన్ హంసాంశ్చ।ని।ధార్త
రాష్ట్రాస్సితాస్స్యుఃక్రూరహంసకౌరవభోగిషుఇతివిశ్వఃయుధియుద్ధేవాహి
నీషు సేనాసునదీషుసేనానద్యోశ్చవాహినీత్యమరః ప్రచారయేయంసం
చారయేయం+చరగతిభక్షణయోః ణ్యంతాల్లిఙ్ అతివృష్టౌధార్తరాష్ట్రా

రయా గిరా వాచా- తం రాజానం దుర్యోధనం ఆశ్వాస్య నిర్దుఃఖం కృ
త్వా సదనాయ నివాసాయ విసృష్టవతః అజ్ఞాపితవతః కిఞ్చ ముహుర్ము
హుః అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వ శైలీం హస్తద్వయేనాపి బాణప్రయో
గస్వభావం అనుచిన్త్య స్మృత్వా అనణీయసీం మహతీం రణరణికాం
(౧) హృది మనసి బిభ్రాణస్య వహతః ॥ ని ॥ రణరణికాసన్తాపః ప
శ్చాత్తాపోనుతాపశ్చేత్యమరశేషః -ద్రోణస్య సకాశాత్ వినిర్గతాం ని
ద్రామేవ సఖీం విచేతుమన్వేషితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా- సా నిశా రాత్రి
రపి తరసా వేగేన నిరగాత్ గచ్ఛతి స్మ - నిర్నిద్ర ఏవ ద్రోణస్సర్వాం
రాత్రిం వ్యనైషీదిత్యర్థః అత్ర రణరణికాశబ్ద(స్త్రీ)లిఙ్గాది మహిమ్నా
అన్యకాన్తాశ్లిష్టప్రియావలోకనకుపితనిష్క్రాన్తనాయికాన్వేషి సఖీ
వృత్తాన్తప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - తస్యాశ్చ రూపకానుప్రాణితోత్ప్రే

నం సదనాయ విసృష్టవతో ముహుర్ముహురర్జునస్య
సవ్యసాచిత్వ శైలీమనుచిన్త్య హృది రణరణికా మనణీ
యసీం బిభ్రాణస్య ద్రోణస్య సకాశాద్వినిర్గతాం
నిద్రాసఖీం విచేతుమివ సా నిశాపి తరసా నిరగాత్ ॥౪౩॥

సంచారాభావేపి తత్సంచారకథనాదతిశయోక్తిః ॥ ౪౨ ॥—ఇతీతి ॥
ఇతీత్థం గిరా వాచా తం రాజానం దుర్యోధనం ఆశ్వాస్య సదనాయ వి
సృష్టవతః త్యక్తవతః ముహుర్ముహుః అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వస్య క
రద్వయేన శరమోచనస్య + శైలీం అనుచిన్త్య సంస్మృత్య హృది హృదయే అ
నణీయసీం అత్యధికాం + అణుశబ్దాత్ ద్వివచనవిభజ్యోపపద ఇతీయసున్
టేరితిటిలోపః ఉగితశ్చేతి జీప్ రణరణికాం భయాదినా తచ్చిన్తన
తద్దర్శనాదిరూపాం బిభ్రాణస్య ద్రోణస్య సకాశాత్సమీపాద్వినిర్గ
తాం నిద్రారూపాం సఖీం విచేతుమివ అన్వేషితుమివ సా నిశాపి తర
సా శీఘ్రం నిరగాత్ నిర్గచ్ఛతి స్మ + ఇణ్గాతౌ లుఙ్ ఇణో గా లుఙీతి

(౧) రణరణికాం ఉత్కణ్ఠాం భయాం దోలనమితి యావత్ ॥

ఛాయాశ్లేషకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౪౩ ॥— అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః పరస్మిన్ దివసే అసౌకలశీసూనుః ద్రోణః కవచమస్యాస్తీతికవచీసన్ మార్గేపి విశిఖైర్బాణైః రథీశరాసీచాపవాంశ్చసన్ నిర్జైర్బలౌఘైస్సహ- రథానాంనినదైః నేమిఘట్టాఘణఘణాత్కారైః భేరీణాం నినదైర్ఘాంకారైశ్చ నభః ఆకాశం విభిందన్ యుద్ధభూమింఅవాప ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౪౪ ॥— ద్రోణస్యేతి ॥ ద్రోణస్య సేనాభ్యః చరత్సుగచ్ఛతీతి సేనాచరీచసాధూళిపాళీరజః పటలం క్షోణీభూః వస్తునగ్నం కరణీవివస్త్రత్వకారిణీ సముద్రశోషిణీతి యావత్ బభూవ సముద్రస్య తద్వస్త్రస్థానీయత్వాదితిభావః- అథఘటాతదీయగజపఙ్క్తిః ॥ ని॥ ఘటాగోష్ఠ్యాం హస్తివంక్త్రావిత్యమరఃకటయోః కుంభయోః దానపూరాః మదజలప్రవాహాః; తస్యాఃక్షోణ్యాః పటంసముద్రం- పునః సంఘటయాంచకార యోజయామాస, అబ్ధిం పూరయామాసేత్యర్థః అత్రనగ్నీకృతాయాః భువః పునః పటసంఘటన రూపపూర్వావస్థానువృత్తేః పూర్వరూపాలఙ్కారభేదస్య శోషణపూరణాసంబన్ధేపి తత్సంబంధోక్తి రూపాతిశయోక్తిద్వయోర్జీవితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ద్రోణస్యేత్యేతత్పద్యం అనేక

అపరేద్యురసావృతో బలౌఘైరథభేరీనినదైర్నభో వి
భిందన్ । కవచీవిశిఖైరథీశరాసీ కలశీసూను రవాప
యుద్ధ(రంగం)భూమిమ్) ॥ ౪౪॥ప ॥ ద్రోణస్య సేనాచ
రధూళిపాళీక్షోణేస్తునగ్నం కరణీబభూవ । ఘటాభత

గాదేశః గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౪౩ ॥— అపరేద్యురితి ॥ అథానన్తరం అపరేద్యురపరేహని బలౌఘైః సేనాసమూహైః వృతః భేరీనినదైః దుందుభిధ్వానైః నభః ఆకాశంవిభిందన్ విదారయన్ కవచీకవచవాన్ విశిఖైర్బాణైః రథీరథికఃశరాసీధనుష్మాన్ అసౌకలశీసూనుః ద్రోణః యుద్ధరంగం అవాప- అష్టవ్యాప్తౌలిట్ ॥ ౪౪॥ ౪౫॥—॥

మూలపుస్తకేషు నదృష్టమపి లిఖితం - ఉక్తసంకరస్య లాటానుప్రాసాభ్యామేకవాచకానుప్రవేశసంకరశ్చేత్యపి ప్రాహుః ॥ ౪౫॥—

ఆశ్చర్యేతి ॥ తదనురణరంగ ప్రవేశానంతరం అంతరిక్షస్థితానాం దివిషదాం దేవానాం ఆశ్చర్యస్య స్థూలలక్షం బహుప్రదం ముఖ్యజనమితియావత్ రిపూణాం క్షోణీంద్రాణాం శత్రురాజానాం అసవః ప్రాణా ఏవ మృగాస్తేషాం హరణవిషయే కూటయంత్రం శిలాదార్వాది నిర్మితో యంత్రవిశేషః తద్వదాచరంతం కూటయంత్రాయమాణం ॥ని॥ ఉన్మాథః కూటయంత్రంస్యాదిత్యమరః కెసరైః స్కంధలోమభిశ్చేవ కింజల్కైరాఢ్యైః సమృద్ధైః ॥ కెసరో(స్త్రీ)స్కంధలోమ్ని కింజల్కే వకుళేపి చేతి వైజయంతీ - గంధర్వైః మదః దానోదకమేవ మధుమకరందః యేషుతైః ఇభరాజైః కేతవః పతాకా ఏవ పత్రాణి యేషుతైః శతాంగైః రథైశ్చ పద్మవ్యూహం పద్మాకారేణ సైన్యవిన్యాస్యాః కటదానపూరైః పటం పునస్సంఘటయాంచకార

॥౪౬॥ ప॥ ఆశ్చర్యస్థూలలక్షం తదను దివిషదామంతరిక్ష
స్థితానాం క్షోణీంద్రాణాం రిపూణామసుమృగ హర
ణే కూటయంత్రాయమాణమ్ । గంధర్వైః కేసరా

ఆశ్చర్యేతి ॥ తదను అన్తరిక్షస్థితానాం ఆకాశస్థానాం దివిషదాం దేవానాం ఆశ్చర్యస్య స్థూలలక్షం వదాన్యం ।ని। స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్రదే ఇత్యమరః రిపూణాం శత్రూణాం క్షోణీంద్రాణాం రాజ్ఞాం అసవః ప్రాణా ఏవ మృగాస్తేషాం హరణే కూటయంత్రాయమాణం మాయాయన్త్రవదాచరితం కెసరైః కింజల్కైస్సటాభిశ్చ ఆఢ్యైః ॥ని॥ కేసరో నాగకేసరే తురంగసింహయోస్స్కన్ధకేశేషు వకులద్రుమే । పున్నాగవృక్షే కింజల్కే ఇతి హైమః గన్ధర్వైః అశ్వైః మద ఏవ దానమేవ మధుమకరన్దో యేషాం తైః ఇభరాజైః కేతవః ధ్వజా ఏవ పత్రాణి దళాని యేషాం తైః శతాంగైః రథైః పద్మవ్యూహం పద్మా

నమేవ కమలబృందమితి శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకం సాంయుగీనానాం రణసాధూనాం అగ్రిగణ్యః గణనీయః గురుః ద్రోణః ప్రధనభువి యుద్ధభూమౌ వ్యతానీత్ నిర్మితవాన్ శతాంగైరిత్యత్ర శతం అంగాని పత్రాణి యేషాం తైరితి వ్యాఖ్యానంతు కేతుపత్రైరితి విశేషణేన వైయర్థ్యాద్గంధర్వైరిభైరితి పదద్వయే తథాకల్పనాయోగేన ప్రక్రమవిరోధాచ్చోపేక్షితం - స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౪౬ ॥—సమయ ఇతి ॥ అత్రాస్మిన్ సమయే తపసః యమస్య సూనుః యుధిష్ఠిరః వైరిణాం శత్రూణాం వృత్తం పద్మవ్యూహనిర్మాణవృత్తాంతం నిశమ్య శ్రుత్వా అభిమన్యుం అర్జుననిం ప్రతి అభాషత వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాన్- అయి వత్స హే పుత్ర యద్యస్మాత్ తే పితా అర్జునః అధునా అన్యతః సంశప్తకయుద్ధదేశే భవతి తస్మాత్కారణాత్ సర్వేషాం సైన్యానాం రక్షా- తవ భారః నిర్వాహ్యః అజని- ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౪౭ ॥—కవచమితి కించ కవచం ప్రతిముంచ ధారయ- చాపం ధత్స్వ గృహాణ ధైర్యం భజ

ర్వైర్మదమధుభిరిభైః కేతుపత్రైశ్శతాంగైః పద్మవ్యూ
హం వ్యతానీత్ప్రధనభువి గురుస్సాంయుగీనాగ్రగణ్యః॥
౪౬॥ప॥ సమయేత్ర నిశమ్య వైరివృత్తం తపసస్సూనుర
భాషతాభిమన్యుమ్ । అయి వత్స పితాన్యతోధునా తేత
వభారోజని సర్వసైన్యరక్షా ॥ ౪౭ ॥ ప ॥ కవచం ప్రతి

కారం బలవిన్యాసం ప్రధనభువి యుద్ధభూమౌ సాంయుగీనేషు రణకుశలేషు।ని।సాంయుగీనో రణేసాధురిత్యమరః అగ్రిగణ్యః గురుః ద్రోణః వ్యతానీత్ అకార్షీత్ + తనువిస్తారె లుజ్ ॥౪౬॥—సమయ ఇతి ॥తపసస్సూనుః ధర్మరాతః వైరివృత్తం నివేద్య అభిమన్యుం అభాషత భాషవ్యక్తాయాం వాచి లజ్ అయివత్స అద్య నమనే తేపితా అన్యత్రాగత ఇతి శేషః సర్వసైన్యస్య నిఖిలబలస్య రక్షా అవనం తవ భారః అజని + జనీప్రాదుర్భావే లుజ్ దీపజనేతి చిణ్ ॥ ౪౭ ॥—కవచమితి॥ కవచం

యోధాన్ పరితః విధేహి సర్వత్ర యథార్హం నియమయ శతాంగం రథమధిరోహ కమలవ్యూహం పద్మవ్యూహం ఆవిశ అరీన్ శత్రూన్ నిషూదయస్వ మారయ త్వమితి సర్వత్ర యోజ్యమ్ ॥ ౪౭ ॥—॥ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారం రాజ్ఞః- ధర్మరాజస్య నిదేశం ఆజ్ఞాం మౌళిదేశే శిరసి నివేశ్య తేన గృహీత్వేతి యావత్ యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే నిర్గచ్ఛతి-జయనిస్సాణః భేరీపటహాః పణవశ్చ వాద్యాయేషాం తైః వాద్యైః తద్ధ్వనిభిరిత్యర్థః గగనే శేత ఇతి శాయినే గుణాయ శబ్దాయ సౌఖశాయనికాయమానే సుఖేన స్వప్నపృచ్ఛక ఇవ స్థితే తదుత్పాదక ఇతి యావత్ సవ్వ

ముంచ (౧) ధత్స్వ చాపం భజ ధైర్యం పరితో విధేహి

యోధాన్। అధిరోహ శతాంగమావిశ త్వం కమల

వ్యూహమరీన్నిషూదయస్వ ॥ ౪౭ ॥ ౫ ॥ ఇతి రా

జ్ఞో నిదేశం మౌళిదేశే నివేశ్య యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే జయ

నిస్సాణభేరీపటహపణవాద్యైర్వాద్యైర్గగనశాయినే

గుణాయ సౌఖశాయనికాయమానే లీలయా కమలవ్యూ

ప్రతిముంచ + బిభృహి ముచ్లృ మోక్షణే లోట్ శే ముచాదీనామితి ముమ్ చాపం ధనుః ధత్స్వ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లోట్ ధైర్యం భజ భజ సేవాయాం లోట్ పరితః సర్వతః యోధాన్ భటాన్ విధేహి కురు డుకృఞ్ కరణే లోట్ శతాంగం రథం అధిరోహ ఆరోహ + రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే లోట్ కమలవ్యూహం ఆవిశ ప్రవిశ విశ ప్రవేశనే లోట్ అరీన్ శత్రూన్ నిషూదయస్వ నాశయ షూద క్షరణే ణ్యంతాల్లోట్ ॥ ౪౭ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం రాజ్ఞః యుధిష్ఠిరస్య నిదేశం శాసనం మౌళిదేశే శిరోదేశే నివేశ్య యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే ప్రస్థితే +సమవప్రవిభ్యస్స్థ ఇత్యాత్మనేపదిత్వాచ్ఛానచ్ లీలయా వ్యూహగర్భం కమలవ్యూ

(౧) ఆముక్తః ప్రతిముక్తశ్చ పినద్ధశ్చాపినద్ధవదిత్యమరోక్తేః ప్రతిపూర్వకముచ్లృధాతో రుపసర్గవశాద్బంధనార్థకత్వమ్ ॥

యమాత్మనిబాలేపి ఏకాకిని అసహాయేత స్మింత్సౌభద్రేయే ఽభిమ న్యౌ లీలయా కమలవ్యూహ మవగాహ్య ప్రవిశ్య నిజస్య కోదండస్య సంబంధిన్యా చండిమసంపదాప్రతాపసమృద్ధ్యా కౌరవచమూం క్షో భయమాణె వ్యాకులీకుర్వతిసతి సింధుపతి సైంధవః సముద్రశ్చ కుశ్ ధాకోపెన వ్యూహస్య పద్మాఖ్యస్య ముఖంద్వారభాగం పిధాయ ఆ వృత్య స్మరహరాత్ వరస్యలాభెన యోదర్పః గర్వస్తేనోపలక్షితః త మభిమన్యుమనుధావతీతి తదనుధావినీం పాండవానాం వాహినీం సే నాం నదీంచరురుధే- అత్ర సైంధవసముద్రయోః సేనానద్యోశ్చశ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్తిభ్యాం సముద్రస్య నదీ ముఖపిధాన పూర్వకం తన్నిరోధానురూపాత్మకసమాలఙ్కార ప్ర తీతేరలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౪౯ ॥— ఉద్యద్భిరితి ॥ యుద్ధ రంగాదుద్యద్భిః ఊర్ధ్వంప్రసరద్భిః - సురవనితానా మప్సరసాం

హామవగాహ్యబాలేపిస్వయమేకాకినినిజకోదండచండి
మసంపదాకౌరవచమూంక్షోభయమాణెతస్మిన్సౌభద్రే
యేసిన్ధుపతిర్వ్యూహముఖం పిధాయ స్మరహరవరలాభద
ర్పేణ తదనుధావినీంపాండవవాహినీం కురుధారురుధె॥
౪౯॥వ॥ ఉద్యద్భిర్యుద్ధరంగాదపిసురవనితా పుష ప్వ

హోదరం అవగాహ్య ప్రవిశ్యస్వయంబాలేపి+ ఏకాకినిఅసహాయే ఏ కాదాకినచ్చాసహాయఇతి ఆకినచ్ప్రత్యయః తస్మిన్సౌభద్రే యేఽభి మన్యౌ నిజకోదండస్య ఆత్మీయధనుషః చండిమసంపదాచండత్వాతిశ యేన కౌరవచమూం సంక్షోభయమాణెసతిసింధుపతిసైంధవఃవ్యూ హాముఖం పిధాయ ఆచ్ఛాద్య స్మరహరస్య ఈశ్వరస్యయోవరలాభ స్త స్య దర్పేణతమభిమన్యు మనుధావినీం పాండవవాహినీం పాండవసే నాం కురుధాకోపెన రురుధే +ఆవవారరుఘర్ ఆవరణేలిట్ ॥ ౪౯ ॥ ఉద్యద్భిరితి ॥ యుద్ధరంగాత్ ఉద్యద్భిః ఉత్పన్నైః అథానంతరం సుర

సంబన్ధినః పుష్పవర్షాత్ పతద్భిరపి, కించ వెగాల్లగ్నైః సంకాన్తైః పరాగైః ధూమైః కౌసుమైశ్చ - చక్షుషాం - నేత్రాణాం పక్ష్మణోర్యుగ్మే దృఢతరం అతిదృఢం యథాతథా ఘటితే ముకుళీకృతే సతి అంతరిక్షస్య మధ్యే మధ్యేంతరిక్షం స్థిత్వా విజయసుతస్య అభిమన్యోః భుజాగర్వలీలాయితాని బాహుపరాక్రమచేష్టితాని ద్రష్టౄణాం + తృన్నంతత్వాన్నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధః పశ్యతాం ఖచరాణాం దేవానాం అనిమిషతా నేత్రయోర్నిమేషరాహిత్యం తస్మిన్ క్షణే తత్క్షణం భృశం భంగురాభగ్నాభూత్ అత్ర దేవానామనిమిషత్వభంగాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తేః పరాగలగ్నపక్ష్మయుగ్మఘటనయోః హేతుహేతుమతోరుక్త్యాత్మక హేత్వలఙ్కారోజ్జీవితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః- స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౫౦ ॥— శరేతి ॥ విజ

పాతత్పతద్భిర్వేగాల్లగ్నైః పరాగైర్దృఢతరఘటితే చ
క్షుషాం పక్ష్మయుగ్మే । స్థిత్వా మధ్యేంతరిక్షం విజయసు
తభుజాగర్వలీలాయితాని ద్రష్టౄణాం ఖచరాణాం
భృశమనిమిషతా తత్క్షణం భంగురాభూత్ ॥ ౫౦॥*॥ శ
రశాయిభిర్దిర్వీరద శైలమండలైర్విపులైర్విధాయ విప

వనితానాం దేవతాస్త్రీణాం పుష్పవర్షాత్పతద్భిః వేగాల్లగ్నైః సక్తైః పరాగైః కుసుమరజోభిర్ధూళిభిశ్చ ॥ని॥ పరాగః కౌసుమే రేణౌ స్నానీయాం దౌ రజస్యపీత్యమరః చక్షుషాం నేత్రాణాం పక్ష్మయుగ్మే దృఢతరం ఘటితే సతి మధ్యేంతరిక్షం ఆకాశమధ్యే + పారెమధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః స్థిత్వా విజయసుతస్య అభిమన్యోర్భుజయోర్గర్వలీలాయితాని దర్పవిలాసాన్ ద్రష్టౄణాం ఖేచరాణాం దేవానాం భృశం అతివేలం అనిమిషతా నిమేషాభావవత్త్వా తత్క్షణం భంగురా నష్టా + భంజభాసమిదో ఘురజితి ఘురచ్ప్రత్యయః అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౫౦ ॥— శరేతి ॥ విజయస్య అర్జునస్య నందనః పుత్రః అభి

యస్య అర్జునస్య నందనోభిమన్యుః- శరైర్బాణైశ్శాయితైః పాతితైః- విపులైర్మహద్భిః- ద్విరదాః కౌరవగజా ఏవ శైలాస్తేషాం మండలైః సమూహైః వసుంధరాం భూమిం- విషమాం నిమ్నోన్నతాం- విధాయ కృత్వా పృథోర్నామ చక్రవర్తినః పృథోర్మహతః యత్నస్య వైభవం ధనుష్కోట్యా భూమిసమీరణరూపం (ప్రా)భవం- వితథీచకారవ్యర్థంచకార- అత్ర పృథుచక్రవర్తిభూమిసమీకరణవైయర్థ్య కరణాసంబన్ధేపి తత్సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః -పురా పృథుర్నామ మహారాజశ్శైలైర్విషమితాం క్షితిం ధనుష్కోట్యా తాన్ నిర్మథ్య సమీచకార అత ఏవ భువః పృథూకరణాత్పృథురితి నామ - తస్యేతి పౌరాణికాః మంజుభాషిణీ ॥ ౫౧ ॥—పార్థేతి ॥ పార్థాత్మజః అభిమన్యుః- శితానాం తీక్ష్ణానాం భల్లానాం నామ బాణానాం వృష్ట్యా భానుసుతస్య కర్ణస్య శతాంగం రథం సామి అర్ధం ఛిత్త్వా కురుమహావీరాణాం గోష్ఠ్యాం కథాయామ్ ॥ని॥ గోష్ఠీ సభాయాం సల్లాప ఇతి నానార్థరత్నమాలా ॥

మాం వసుంధరామ్ । పృథుచక్రవర్తి పృథుయత్నవై
భవం వితథీచకార విజయస్య నన్దనః ॥ ౫౧ ॥ప॥ పార్థా
త్మజో భానుసుతస్య సామి ఛిత్త్వా శతాంగం శితభల్లవృ
ష్ట్యా । పితామహోక్తం కురుపుంగవగోష్ఠ్యాం తథ్యంచ

మన్యుః శరైశ్శాయితైః [illegible] ద్విరదాః గజా ఏవ శైలాః తేషాం [illegible] వసుంధరాం భూమిం విషమాం విధాయ పృథురితి చక్రవర్తి పృథునామ్నా [illegible] మహారాజః తస్య పృథుయత్నస్య వైఖరీం లీలాం వితథీచకార వ్యర్థీచకార+ అభూతతద్భావే చ్విః దుష్కృష్టకరణాలిట్ పృథుస్సంకీర్ణాన్ పర్వతానేకీకృత్య పృథ్వీం సమీచకార ॥ తద్వ్యర్థమభూదితి భావః ॥ ౫౨॥—పార్థాత్మజ ఇతి॥ పార్థాత్మజః అభిమన్యుః శితానాం భల్లానాం బాణానాం వృష్ట్యా భానుసుతస్య కర్ణస్య శతాంగం రథం సామి అర్ధం ఛిత్త్వా కురురాజగోష్ఠ్యాం దుర్యోధనస

లాయాం పితామహేన భీష్మేణ ఉక్తం అస్యకర్ణస్య అర్ధరథత్వం-తథ్యంయథార్థం చకార- అత్ర అర్ధోరథోయస్యతస్యభావస్తత్త్వం మహారథలక్షణాదర్ధన్యూనత్వంచేతిద్వయోః శ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిభేదః ॥ ౫౨ ॥—అథేతి ॥ అథ కర్ణపరాభవానంతరం- అభిమన్యుః ధృతః భూరిఃబహుళః మన్యుః క్రోధఃయేన తథోక్తస్సన్ - ఉగ్రైర్దారుణైశ్శరైః ద్రోణస్యాపత్యం ద్రౌణిమశ్వత్థామానం - తస్యఅశ్వత్థామ్నః ఈర్ష్యయా- స్మితస్యకాంతేః శ్వైత్యస్యలక్ష్యాద్వ్యాజాత్ - బాల్యేనిపీతాన్ మాత్రాదారిద్ర్యవశాత్ క్షీరాణీమాన్యేవేతి ప్రతార్యపాయితానిత్యర్థః పిష్టసారానపి జలమిశ్రితతండులచూర్ణాంశానపి ఉద్వమయాంచకార ఉద్గారయామాస ఆగర్భరక్తోద్గారంనిర్బిభేదేత్యర్థః - అపహ్నవాలఙ్కారః ॥ ౫౩ ॥— సుతస్యేతి ॥ సురరాజసూనోస్సుతస్యార్జునకా

రార్ధరథత్వమస్య ॥ ౫౨ ॥వ॥ అథాభిమన్యుర్ధృ
తభూరిమన్యుద్రౌణింతదీర్ష్యాస్మితకాంతిలక్ష్యాత్।
బాల్యేనిపీతానపిపిష్టసారానుగ్రైశ్శరైరుదవమయాం
చకార ॥ ౫౩ ॥ సుతస్యశౌర్యాత్సురరాజసూనోరు

భాయాం పితామహోక్తం భీష్మోక్తం అస్యకర్ణస్య అర్ధరథత్వం తథ్యంసత్యంచకార + దుష్కృతకరణాలిట్ ॥ ౫౨ ॥— అథేతి ॥ అథానంతరం అభిమన్యుః ధృతఃభూరిమన్యుః భూరిమన్యునామా రాజాయేనతాదృశస్సన్ ద్రౌణిం అశ్వత్థామానంతస్యభూరిమన్యుజయస్యఈర్ష్యయా అక్షమయాయత్స్మితం తస్యకాంతేలక్ష్యాత్ వ్యాజాత్ ॥ని॥ వ్యాజోపదేశోలక్ష్యంచేత్యమరః బాల్యేనిపీతానపి పిష్టసారాన్ క్షీరాభావాత్తన్మాత్రాపిష్టసారం పాయయామాసేతి కథాఉగ్రైఃశరైః బాణైః ఉదవమయాంచకార ఉద్గారయామాస + టవముడ్గిరణాణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౫౩ ॥— సుతస్యేతి ॥ సురరాజసూనోః అర్జు

పుత్రస్య అభిమన్యోశ్శౌర్యాత్- ఉదీర్ణా-ఉత్పన్నా దిశాంభ్రాన్తిః వైపరీత్యేనజ్ఞానం యస్యసః ఉదారామహతీ భీతిర్యస్యతథోక్తః- సః బాహ్యాచార్య త్వేనప్రసిద్ధః - గురుః ద్రోణః కృపస్వసుః కృప్యాః ద్రోణపత్న్యాః మంగళతంతునా సాకంమంగళసూత్రేణ సహైవ, ముహూర్తం- చకంపేకంపితవాన్ అత్రద్రోణస్యకమ్పే తత్పత్నీమంగళసూత్ర సాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలఙ్కారః ॥ ४८ ॥— విశిఖమితి ॥ అథ ద్రోణపరాభవానంతరం గౌతమాత్మజే కృపాచార్యే విశిఖంమోక్తుమిచ్ఛుం ముముక్షుంఅతఏవ భీషణంభయంకరం, విబుధేంద్రపౌత్రమభిమన్యుం అభివీక్ష్యరణాంకణేజనాః తస్యకృపాచార్యస్య జననేవిపదిమరణేపిచ పిషడే శంఏవహేతురితి మేనిరే అనేనాయం న జీవతీతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః కృపస్య శరజన్మత్వం ప్రసిద్ధం - మంజుభాషి

దీర్ణదిగ్భ్రాంతిరుదారభీతిః । కృపస్వసుర్మంగళ తంతునైవసాకంచకంపేసగురుర్ముహూర్తమ్ ॥४८

ప॥ విశిఖంముముక్షుమథగౌతమాత్మజే విబుధేంద్రపౌత్రమభివీక్ష్యభీషణమ్ । జననేవిపద్యపి జనారణాం కణేశరఏవహేతురితితస్యమేనిరే ॥ ४९ ॥ ప ॥ అర్జు

నస్య సుతస్య అభిమన్యోఃశౌర్యాత్ ఉదీర్ణాదిగ్భ్రాంతిః యస్యతథాభూతః ఉదారామహతీభీతిర్యస్య తాదృశః గురుద్రోణఃకృపస్వసుః కృపభగిన్యాస్స్వపత్న్యాః మంగళతంతునైవ సాకం ముహూర్తంచ కంపే +కపిచలనేలిట్ ॥ ४८ ॥— విశిఖమితి ॥ అథానంతరం గౌతమాత్మజేకృపేవిశిఖం బాణంముముక్షుం మోక్తుమిచ్ఛుంభీషణంభయానకం విబుధేంద్రపౌత్రం అభిమన్యుం అభివీక్ష్యదృష్ట్వాజనాః తస్యకృపస్యజననేఉత్పత్తౌరణాంగణేవిపద్యపి మరణేపి శరఏవతేజనకఏవబాణఏవ॥ది॥శరంనీరేశరఃకాండేశరస్తేజనకేపిచేతివిశ్వః హేతుః కారణంఇతి మేనిరే అజ్ఞాసిషుః + మనజ్ఞానేలిట్ అతఏకహాల్లధ్య

ణే ॥ ౫౫ ॥—ఆశ్చర్యేతి ॥ ఆశ్చర్యకరేషు కర్మసు యుద్ధేష్వితిశా
కపార్థివాదిత్వాత్సమాసః కృతేష్వసత్స్వపి అముష్య అభిమన్యోః
శిరోజబంధేధమ్మిల్లే హర్షభారాత్సంతోషాతిశయాత్ - ముహుర్ముహు
ర్మోక్తుం వర్షితుం, కర్తృభూతాః తత్తాదాత్మ్యా శ్రియాః కర్తార ఇతి
యావత్ ఏవమగ్రేపి సుమనసః దేవాః దివిఆకాశేదృష్టాః కర్మ
భూతాః కర్త్రాణిసుమనసః పుష్పాణితు నాకేంద్రస్య స్వర్గాధిపస్య
నందనవనేనదృష్టాః ఉభయత్రలోకైరితి శేషః దేవాః కల్పకుసుమా
ని నిశ్శేషమభివర్షతతః కుసుమదారిద్ర్యాత్తూష్ణీం బభూవురిత్య
ర్థః ॥ ని ॥ సుమనాఃపుష్పమాలత్యోస్త్రిదశేకోవిదేపి చేతి విశ్వః -
అత్రసుమనసాం కర్తృత్వకర్మత్వవిరోధస్య శ్లేషేణాభాసా ద్విరోధా
భాసస్యచ నందనవనేనిష్కుసుమత్వాసంబంధేపి సంబన్ధోక్తిరూపా
తిశయోక్తేశ్చ సంసృష్టిః ॥ ౫౬ ॥—అముష్యేతి ॥ అధరవేస్సుతః క
ర్ణః అముష్యఅభిమన్యోః కోదండంచాపం అఖండయత్ చిచ్ఛేద

ర్యకర్మసుకృతేష్వపిహర్షభారాన్మోక్తుం ముహుర్ము
హురముష్యశిరోజబద్ధే । దృష్టాస్తదాసుమనసా దివి
కర్తృభూతానాకేంద్రనందనవనే సతుకర్మభూతాః ॥
౫౬॥ప॥ అముష్యకోదండమఖండయద్రవే స్సుతఃకొర

ఇత్యేతావభ్యాసలాపౌ ॥ ౫౫ ॥—ఆశ్చర్యేతి ॥ ఆశ్చర్యకర్మసువి
చిత్రక్రియాసు కృతేషు సత్స్వపిహర్షభారాత్ సంతోషాతిశయా
త్ అముష్యఅభిమన్యోశ్శిరోజబద్ధేకేశపాశే ముహుర్ముహుః మో
క్తుం తదాతస్మిన్ సమయేదివిఆకాశేకర్తృభూతాస్సుమనసః దేవాః
దృష్టాః నాకేంద్రస్య దేవేంద్రస్యనందనవనేకర్మభూతాస్సుమనసః
పుష్పాణి॥ని॥సుమనాః పుష్పమాలత్యోస్త్రిదశేకోవిదేపి చేతి విశ్వఃన
తుదృష్టాః పుష్పాణామత్యంతాభావాదితిభావః ॥౫౬॥—అముష్యేతి॥
అముష్య అభిమన్యోః కోదండంధనుః రవేస్సుతః కర్ణః అఖండయ

కుమ్భజః ద్రోణః రథస్య అశ్వాన్ ప్రమమాథ బిభేద - కృపః సారథిం, జవేన కృణత్తి స్మ చిచ్ఛేద గురోస్సుతః అశ్వత్థామా కేతోః పటం పతాకాం వ్యపాటయత్ విపాటితవాన్ వంశస్థమ్ ॥ ౫౭ ॥—ఏకాకిన ఇతి॥ ఏకాకినః ఏకకస్య పరిభవాయ తిరస్కారం కర్తుమితి క్రియార్థోత్యాదినా చతుర్థీ, ప్రవృత్తాన్ ఉద్యుక్తాన్ బహూన్ ఏతాన్ కర్ణాదీన్ అవేక్ష్య సకలోఽపి నిలింపానాం దేవానాం వర్గః సంఘః అభిమన్యౌ మందారశాఖికుసుమాని యథా అభ్యవర్షత్, అతిధీరోఽయం బహుభిరసహాయో యుధ్యతీత్యాశ్చర్యాదితి భావః తథా తస్య అభిమన్యోః రిపుషు కర్ణాదిషు విషయే నిందారవాన్ నిందనవాక్యకలకలాన్ అభ్యవర్షత్ ఉదీరయామాసేత్యర్థః, ఏకేన బహూనాం యుద్ధస్య లోకవేద నిషిద్ధత్వాదితి భావః అత్ర కల్పవృక్షకుసుమవర్షణనిందావాక్యోదీరణయోః ర్యౌగపద్యాత్సముచ్చయస్య పుష్పాణాం నిందావాక్యానాం చ వర్షణేన శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తు

థాశ్వాన్ప్రమమాథకుంభజః । కృపఃకృణత్తి స్మజవేన
సారథింవ్యపా(త)ట)యత్కేతుపటంగురోస్సుతః॥ ౫౭॥
ఏకాకినఃపరిభవాయబహూన్ప్రవృత్తానేతానవేక్ష్య స
కలోఽపినిలింపవర్గః । మందారశాఖికుసుమానియథా

త్ + ఖడిమంథనే ణ్యంతాల్లఙ్ కుమ్భజః ద్రోణః రథాశ్వాన్ ప్రమమాథ సంజహార + మథే విలోడనే లిట్ కృపః శరేణ బాణేన సారథిం కృణత్తి స్మ చిచ్ఛేద కృతీ చ్ఛేదనే భూతే లట్ గురోస్సుతః అశ్వత్థామా కేతుపటాన్ వ్యపాతయత్ + పత్లృ గతౌ ణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౫౭ ॥—ఏకాకిన ఇతి॥ ఏకాకినః ఏకకస్య పరిభవాయ తిరస్కారాయ ప్రవృత్తాన్ ఉద్యుక్తాన్ బహూన్ అనేకాన్ ఏతాన్ ద్రోణాదీన్ అవేక్ష్య దృష్ట్వా నిఖిలోఽపి కృత్స్నోఽపి నిలింపవర్గః దేవసంఘః అభిమన్యౌ మందారశాఖినః కుసుమాని పుష్పాణి యథా అభ్యవర్షత్ తథా అస్య అభిమన్యోః రిపుషు

ల్యయోగితాభేదస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౫౭ ॥— రథా
దితి ॥ తదా విజయస్యాత్మసంభవః అర్జునపుత్రః బాలోభిమన్యుః-
గదాసఖా సహాయః యస్య సః గదాపాణిస్సన్నితి యావత్ + రాజాహ
స్సఖిభ్యష్టజితి సమాసాన్తష్టచ్ ॥ ని ॥ సఖా మిత్రే సహాయే చేతి యాద
వః- రథాన్నిహతాశ్వాత్ - అవప్లుత్య అవరుహ్య అమీషాం కర్ణాదీ
నాం రథాన్ కేవలం రథానేవ విదార్య నిర్భిద్య మందాన్యాన్యాః అ
క్షాః చక్రాధారదారూణి బిభ్రతీతి తద్భృతః న చ కారకిం తు తాన్ కర్ణా
దీనపి యుధి మందాక్షం వ్రీడాం బిభ్రతీతి తద్భృతః చకార గదాప్రహారైరి
త్యుభయత్ర భావః అత్ర రథానాం రథికానాం చ ప్రకృతానామేవ లజ్జా
యాః శిథిలచక్రాధారదారూణాం చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయస
హాకృతమందాక్షభరణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః మం
దాని విషయగ్రహదుర్బలాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని బిభ్ర
తీతి భృత ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ అక్షమింద్రియచక్రయోరితి విశ్వ ఇత్యపి ప్రా
హుః- వంశస్థమ్ ॥ ౫౮ ॥— బాలావితి ॥ తతః స తు పార్థాత్మజః అ

భిమన్యో నిందారవాన్ రిపుషు తస్య తథాభ్యవర్ష
త్ ॥ ౫౭ ॥ రథాదవప్లుత్య గదాసఖస్తదా విదార్య
బాలో విజయాత్మసంభవః । చకార మందాక్షభృతో న
కేవలం రథానమీషాం యుధి తానపి క్షణాత్ ॥ ౫౮ ॥
ప॥ బాలౌ తతః కృతరణౌ ధృతరాష్ట్రపౌత్రౌ భీరూ

శత్రుషు నిందారవం గర్హణశబ్దం అభ్యవర్షత్ + వృషు సేచనే లఙ్
॥ ౫౯ ॥— రథాదితి ॥ తదా విజయాత్మసంభవః అర్జునసూనుః బా
లః అభిమన్యుః రథాత్ అవప్లుత్య అవరుహ్య గదాసఖః గదాపాణి
స్సన్ విదార్య అమీషాం రథాన్ కేవలం మందాన్ అక్షాన్ చక్రాణి బి
భ్రతీతి తాన్ క్విప్ ॥ ని ॥ అక్షః కర్షే తుషే చ క్రోశకటవ్యవహారయోరితి వి
శ్వః కింతు యుధి తానపి రిపూనపి క్షణాత్ మందాక్షభృతః త్రపావతః ॥ ని ॥
మందాక్షం హ్రీస్త్రపా వ్రీడేత్యమరః + చకార డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౫౮

భిమన్యుః కృతరణౌ ఆత్మనాసహేతి శేషః - బాలావతఏవ ధృతరాష్ట్ర స్య పౌత్రౌ దుర్యోధనదుశ్శాసనపుత్రౌ ద్వౌ- పృథక్ప్రత్యేకం గమ నకర్మణి పరలోకయాత్రాయాం భీరూ భయశీలౌ మన్యమానఇవేత్యు త్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యాః కృతాంతపురస్య సంయమిన్యా స్సంబంధిని వర్త్మని మార్గే గంతుం అగ్రే పరస్పరంసాహ్యవంతౌ స హాయవంతావిత్యర్థః చక్రే ద్వావప్యేకదాజఘానేత్యర్థః ॥ ౬౦ ॥ అథేతి ॥ అథకర్ణః ముఖం ప్రథమః యేషాంతథోక్తాస్తే పూర్వోక్తాః మహారథాః కైతవం దుర్నీతిం - ఏత్య స్వీకృత్య యోగపద్యాత్ మిళి తా ఏకదైకత్ర వా సంగతాస్సంతః అస్త్రైర్బాణైః ఏనం సురనాయక పౌత్రమభిమన్యుం స్వైః స్వైర్యశోభిస్సహ - పాతయాంబభూ వుః- బహుభిరేకస్య మారణాన్న పరం వీరాణామపకీర్తికరమితి భా

పృథగ్గమనకర్మణి మన్యమానః । పార్థాత్మజస్తు
పరస్పరసాహ్యవంతౌ చక్రే కృతాంతపురవర్త్మని గం
తుమగ్రే ॥ ౬౦ ॥ప॥ అథకర్ణముఖా మహారథాస్తే మి
ళితాః కైతవమేత్యయోగపద్యాత్ । సురనాయకపౌ
త్రమేనమస్త్రైస్స్వయశోభిస్సహపాతయాం బభూ

బాలావితి ॥ తతః తదనంతరం పార్థాత్మజః అర్జునసూనుస్తు అభి మన్యుస్తు కృతరణౌ కృతయుద్ధౌ పృథక్ ప్రత్యేకం గమనకర్మణి భీరూ కాతరౌ మన్యమానః అతఏవ కృతాంతపురస్య యమనగరస్య వర్త్మని మార్గే అగ్రే గంతుం పరస్పరమన్యోన్యం సాహ్యవంతౌ సహభా వవంతౌ + చక్రే డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౬౦ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం కర్ణముఖాః కర్ణాదయః తే మహారథాః మిళితాస్సంతః కైతవం క పటమేత్య యోగపద్యాత్ యుగపద్భావాత్ అస్త్రైః సురనాయక పౌత్రం ఇంద్రపౌత్రం ఏనం అభిమన్యుం స్వయశోభిస్సహ ఆత్మకీర్తి భిస్సమం పాతయాంబభూవుః + పత్లృగతౌ ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౬౧ ॥—

వః సహోక్తిరలఙ్కారః ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౬౧ ॥—తదన్వితి । త
దను అభిమన్యుపతనానంతరం తయోస్సేనయోః కౌరవపాండవీయయోః
క్ష్వేళితం సింహనాదః రుదితం రోదనం తే ద్వే అపి స్పర్ధయా ఆత్మో
త్కర్షాభినివేశేన జనితయా పరస్పరం విజిగీషుతయా జయేచ్ఛయే
వేత్యుత్ప్రేక్షా- వ్యోమ్నస్సీమానం గగనాంతభాగం ఉదలంఘయి
తాం అతిచక్రమతుః అభిమన్యువధాదుచ్చైః కౌరవాజగర్జుః పాం
డవా రురుదురిత్యర్థః ॥ ౬౨ ॥—॥ తదానీమితి ॥ తదానీంపూషణి
సూర్యే నియమైస్తపోభిః వృద్ధయా పూర్ణయా పరిషదా ద్విజసమా
జేన ఊర్ధ్వం విక్షిప్తైః ప్రేరితైః కరపుటజలాంజలిభిః క్షాళనాత్సే
కాదివేత్యుత్ప్రేక్షా, వ్యపయాతః నిరస్తః మహోనూష్మా ఔష్ణ్యం య
స్య తథోక్తే అస్తంగచ్ఛతి సతీత్యర్థః - ద్వావపి బలౌఘౌ కౌరవపా

వుః ॥ ౬౧ ॥గ॥ తదను సేనయోస్తయోః క్ష్వేళితరుది
తే అపి స్పర్ధాజనితయా పరస్పరవిజిగీషుతయేవ వ్యోమ
సీమానముదలంఘయతామ్ ॥ ౬౨ ॥ తదానీంనియమ
వృద్ధపరిషదూర్ధ్వవిక్షిప్తకరపుటజలాంజలి క్షాళనా
దివవ్యపయాత(మహో)మహోష్ణిపూషణితౌ ద్వావ
పిబలౌఘౌ నిజనిజస్కంధావారానుసంధానాయనిరగ

తదన్వితి ॥ తదనుతత్ర తస్మిన్ సమయే తయోస్సేనయోః కౌరవపాండవ
బలయోః క్ష్వేళితరుదితే అపి సింహనాదక్రందితే అపిస్పర్ధయాజని
తయా పరస్పరస్య విజిగీషయేవ విజేతుమిచ్ఛయేవ వ్యోమసీమానం
ఆకాశమర్యాదాం అలంఘయతాం అతిచక్రమతుః + లఘిగతౌస్వా
ర్థణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౬౨ ॥—తదానీమితి ॥ తదానీంతస్మిన్ సమయే
పూషణిసూర్యేనియమైర్వ్రతాదిభిః।ని। నియమోవ్రతమస్త్రీతచ్చోపవ
వాసాదిపుణ్యకమిత్యమరః వృద్ధానాంపరిషదాఊర్ధ్వంవిక్షిప్తైఃకరపు
టాంజలిభిః అర్ఘ్యోదకైః క్షాళనాదివవ్యపయాతః మహసః తేజ

ణ్డవసైన్య సమూహౌ - నిజస్య నిజస్య ప్రత్యేకమాత్మీయస్య స్కంధావారస్య శిబిరస్య అనుసంధానాయ - సంగమనాయ నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ ॥ ౬౩ ॥—అథేతి ॥ అథబిడౌజస ఇంద్రస్య కుమారోఽర్జునోఽపి త్రిగర్తాన్ పాణిజన్యరంధ్రత్రయయుక్తానపి త్రిగర్తసంజ్ఞాంశ్చేతిచత్రాన్ సుశర్మాదీన్ - గాత్రేశరీరే క్షురప్రైర్నామబాణైః సహస్రంగర్తాః యేషాం తాన్ తథోక్తాన్ - విరచయ్య కృత్వా హేతుం దుఃఖకారణం వినాపి వ్యథమానం దుఃఖాయమానం చేతః యస్య తథోక్తస్సన్ న్యవృతత్ శిబిరం ప్రతి ప్రత్యావృత్తవాన్ విరోధాభాసః ॥ ౬౪ ॥—బాష్పాయిత ఇతి ॥ దృష్ట్యోః నేత్రయోర్యుగం - బాష్పాయితే బాష్పముద్వమతి కరాగ్రాచ్చాపః గళతి- అంతర్మనసి తా

చ్ఛతామ్ ॥ ౬౩ ॥ప॥ అథత్రిగర్తానపితాన్ క్షురప్రైస్స
హస్రగర్తాన్విరచయ్య గాత్రే। వినైవ హేతుం వ్యథమా
నచేతా బిడౌజసోఽపి న్యవృతత్కుమారః ॥ ౬౪ ॥ ప ॥
బాష్పాయితే దృష్టియుగం కరాగ్రాచ్చాపో గళత్యంత

సః మహోష్మా మహాతాపః యస్య తస్మిన్ సతిచాపవనపి బలౌఘాః సేనాసమూహాః నిజనిజస్కంధావారస్య సేనానివేశస్య అనుసంధానాయ నిరగచ్ఛతాం నిర్గతౌ + గ్లమగతౌలఙ్ ॥ ౬౩ ॥ — అథేతి ॥ అథానంతరం బిడౌజసః ఇంద్రస్య కుమారోఽపి అర్జునోఽపి త్రిగర్తానపి త్రిగర్తనామ్నోఽపి త్రయః గర్తాః యేషాం తానపి క్షురప్రైః ఆయుధవిశేషైః గాత్రే శరీరే సహస్రంగర్తా అవటాః యేషాం తాన్ ॥ నిగర్తావటౌ భువిశ్వభ్రే ఇత్యమరః విరచయ్య కృత్వా హేతుం కారణం వినైవ వ్యథమానం చేతో యస్య తాదృశస్సన్ న్యవృతత్ నివృత్తః + వృతు వర్తనే లుఙ్ పుషాదిద్యుతాదీత్యఙ్ ద్యుద్భ్యోలుఙితి పరస్మైపదం ఆత్మా వై పుత్రనామాసీతి శ్రుతేః పుత్రనాశాదాత్మనః పీడాజాతేతిభావః ॥ ౬౪ ॥—బాష్పాయిత ఇతి॥ దృష్టియుగం లోచనద్వంద్వం

పస్సంతాపః ఉదేతి ఆవిర్భవతి- ఏతస్య సత్త్వదుర్నిమిత్తస్య- కింఫలం భవిష్యతీత్యుత్ప్రకారేణవిచింతయన్ ఆలోచయన్సన్నెవరాజ్ఞఃయుధిష్ఠిరస్య ధామ ఆవాసంవివేశ-బిడౌజసఃకుమారఇతిపదమత్రాపియోజ్యం అత్రానేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయః ॥ ౬౫ ॥— తత్రేతి అథ యుధిష్ఠిరావాసప్రవేశానంతరం తత్రయుధిష్ఠిరధామని అశ్రుభిః నేత్రయోర్యేషాంతాన్ సర్వాన్ బంధూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ నిశామ్య నిరీక్ష్య సూనోః పుత్రస్యాభిమన్యోర్వార్తాంవధవృత్తాంతం - నిశమ్యశ్రుత్వాచ ధనంజయస్యార్జునస్య చిత్తం స్వేనాత్మనా సమానం నామ్నా తుల్యంతేజః అగ్నిః తాపస్యపుత్రశోకసంతాపస్య అపదేశేన వ్యాజేన చుచుమ్బస్పృశతి స్మ-పుత్రశోకాత్సంతప్తోభూదిత్యర్థః

రుదేతితాపః । ఫలంకిమేతస్యభవిష్యతీతి విచింతయ
న్ధామవివేశరాజ్ఞః ॥ ౬౫ ॥ ప ॥ తత్రాశ్రునేత్రాన
థసర్వబంధూన్నిశామ్యసూనోశ్చనిశమ్య వార్తామ్ ।
తాపాపదేశేనధనంజయస్య చిత్తంచుచుమ్బస్వసమా

బాష్పాయతేబాష్పముద్గిరతి+బాష్పోష్మభ్యాముద్వమనఇతిక్యఙ్ కరాగ్రాత్ హస్తాగ్రాత్ చాపఃధనుఃగలతిస్రంసతే+గలఅవస్రంసనేలట్ అంతరభ్యంతరె తాపస్సంతాపః ఉదేతి ఉత్పద్యతె+ ఇణ్గతౌలట్ ఏతస్యఫలం కింభవిష్యతి + భూసత్తాయాంలృట్ ఇతివిచింతయన్ రాజ్ఞః ధామఆవాసంవివేశవిశప్రవేశనేలిట్ ॥ ౬౫ ॥— తత్రేతి ॥ అథానంతరం తత్రావాసేఅశ్రుబాష్పః నేత్రయోర్యేషాంతాన్ సర్వబంధూన్ నిశామ్యదృష్ట్వాసూనోఃనాతాన్ంపుత్రనాశవృత్తాంతంనిశమ్యశ్రుత్వాధనంజయస్యార్జునస్యచిత్తంతాపాపదేశేన తాపవ్యాజేనస్వేనస్వనామ్నాసమానంఏకనామతెజఃఅగ్నిః॥ని॥ధనంజయోర్జునేవహ్నావితివిశ్వః చుచుమ్బపస్పర్శ + చుబివక్త్రసంయోగేలిట్ పుత్రమృతివార్తాశ్రవణేనాత్యంతం తతాపేత్యర్థః పుత్రోత్పత్తివినాశాభ్యాం

ఉపహ్నావాలఙ్కారః ॥ ౬౬ ॥—వీరమితి ॥ వీరంఅసహాయశూరం తనూజమభిమన్యుమనుచింత్య స్మృత్వా విలాపంపరిదేవనం భజతీతి తద్భాజం ధారాళంబాష్పధారాపరీతం దృష్టియుగళంయస్య తథోక్తం ధరణౌలుఠంతం భువివివర్తమానం, తమర్జునమపి విశ్వంభరః కృష్ణః వసుధాధిపేన ధర్మరాజేన సంయుతస్సన్ – వాగ్భిరాపద్ధర్మ్యాభిః చిరేణకృచ్ఛ్రాదిత్యర్థః – అశోకంనిర్దుఃఖం వ్యదధాత్ చక్రే ॥ + విపూర్వాద్దధాతేఃకర్తరిలఙ్ – అత్రార్జునం కుటజవృక్షమపి అశోకంవంజుళవృక్షం వ్యదధాదితి విరోధస్యశ్లేషేణాభాసాత్ విరోధాభాసః ॥ ౬౭ ॥—ఇంద్రేతి ॥ తదనుకృష్ణయుధిష్ఠిరాభ్యామాశ్వాసనానంతరం ఇంద్రాత్మజః అర్జునః కోపాద్బాహుముదస్య ఉద్యమ్య, శ్వః పరస్మిన్దినఏవ వతుపరస్మిన్నిత్యర్థః,

నతేజః ॥ ౬౬ ॥ వ ॥ వీరంతనూజమనుచింత్య విలావభాజం ధారాళదృష్టియుగళంధరణౌలుఠంతమ్ । వాగ్భిశ్చిరేణవసుధాధిపసంయుతస్తం విశ్వంభరోఽర్జునమపివ్యదధాదశోకమ్ ॥ ౬౭ ॥వ॥ ఇంద్రాత్మజస్తదను బాహుముదస్యకోపాత్సింధూద్భవహస్య నమరే ద్విష

నాపరంసుఖదుఃఖయోరిత్యుక్తేరితిభావః ॥ ౬౬ ॥—వీరమితి ॥ వీరం శూరం తనూజంపుత్రం అనుచింత్యానంస్మృత్యవిలాపభాజంపరిదేవనవంతం ధారాళంధారావత్ దృష్టియుగళం నేత్రద్వన్ద్వం యస్యతథాభూతంధరణౌభూమౌలుఠంతంతమర్జునం వసుధాధిపేనధర్మరాజేన సంయుతః మిళితః విశ్వంభరఃకృష్ణః + సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీతి ఖచ్ అరుద్విషదితిముమ్ చిరేణవాగ్భిః అర్జునమపిఅర్జునవృక్షమపి అశోకంఅశోకవృక్షమితి విరోధః పరిహారస్తుతన్నామానమపిశోకరహితమితి।వ్యదధాత్ అకరోత్ +డుధాఞ్ ధారణపోషణయోర్లఙ్ ॥ ౬౭ ॥—ఇంద్రాత్మజఇతి ॥ తదనుఇంద్రాత్మజః అర్జునఃకోపాత్

తస్యపుత్రానుయాయిసేనానిరోధేన ద్రోహకారిణః సింధూద్వహస్య సైంధవస్యశిరః సమరేయుద్ధేద్విషతాందుర్యోధనాదీనాం సమక్షం-హేత్యామాయుధే నకుర్యాంయది తయానచ్ఛింద్యాంచేదిత్యర్థః అహంతస్యాం హేత్యాం అగ్నిజ్వాలాయామిత్యర్థః విశేయం ఇతిఉక్తప్రకారాంప్రతిజ్ఞామకరోత్ ॥ ని ॥ హేతిస్స్యాదాయుధేవహ్నికీలేతరణితేజసీతివిశ్వః ॥ ౬౮ ॥—అథేతి ॥ అథ అర్జునప్రతిజ్ఞానంతరం ఏతద్వృత్తమర్జునప్రతిజ్ఞావృత్తాంతమవకర్ణ్యశ్రుత్వాభీరవేభయశీలాయ సింధుపతయేసైంధవాయ అతిగభీరాఅత్యంతగమ్భీరాధీఃమనః యస్యసః గురుఃద్రోణః, హేసైంధవతవఅర్జునాద్గుప్త్యాఃఆవరణరక్షణయోః యుగ్మమపి శ్వః సమరేమేభరః నిర్వాహ్యః ఇత్యుక్తప్రకారం ప్రతిశ్రుతం అంగీకారం ప్రతిజ్ఞామితియావత్ వితతాన

తాంసమక్షమ్ । హేత్యాంశ్వఏనయదితస్య శిరోనకు
ర్యాం తస్యాంవిశేయమహమిత్యకరోత్ప్రతిజ్ఞామ్ ॥
౬౮ ॥ప॥ అథవృత్తమేతదవకర్ణ్యభీరవే వితతా(ర)
న)సింధుపతయేప్రతి(శ్రవ)శ్రుత)మాతవగుప్తియుగ్మ
పి మేభరోఽర్జునాత్సమరేశ్వఇత్యతిగభీరధీగురుః॥౬౯॥

బాహుంభుజం ఉదస్యఉల్లాస్యశ్వః ఏవపరేద్యుర్ద్యేవ ద్విషతాం శత్రూణాం సమక్షంప్రత్యక్షం + ప్రతిపరసమనుభ్యోఽక్ష్ణఇతిసమాసాంతోఽచ్ సింధూద్వహస్యశిరఃమూర్ధానంహేత్యాంఖడ్గేనకుర్యాంయది + డుకృఞ్కరణేలిఙ్ ఖడ్గేననచ్ఛింద్యాంచేదిత్యర్థఃఅహంతస్యాంహేత్యాంవహ్నిజ్వాలాయాం॥ని॥రవేఃరర్చిశ్చశస్త్రంచవహ్నిజ్వాలాచహేతయఇత్యమరః + విశేయంవిశప్రవేశనేలిఙ్ ఇతి ప్రతిజ్ఞాంఅకరోత్ + డుకృఞ్కరణేలఙ్ ॥ ౬౮ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం ఏతద్వృత్తం వృత్తాంతం అవకర్ణ్యశ్రుత్వాఅతిగభీరా ధీర్యస్యతాదృశః గురుఃద్రోణః భీరవే కాతరాయసింధుపతయేసైంధవాయ శ్వఃపరేద్యవిసమరేఅర్జునాత్

చకే ॥ ని ॥ కారారక్షణయోర్గుప్తిరితి విశ్వః మంజుభాషిణీ ॥౬౯॥ అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుర్భానౌ సూర్యే అవలంబితః ఆశ్రితః ప్రథమశిఖరిణః ఉదయశైలస్య సానుః ప్రస్థః యేన తథోక్తే సతి సింధురాజయోః సైంధవసముద్రయోర్యుగళే యుగ్మే స్కంధావారయోస్సేనానివేశయోర్యుగే ఉభయస్మిన్ కౌరవీయే పాండవీయే చేత్యర్థః - వసుంధరాధిపతీనాం రాజ్ఞాముభయపక్షాణాం దుర్యోధనయుధిష్ఠిరయోరితి వాయుద్ధే సన్నాహస్య ఉద్యోగస్య పైశున్యే సూచనే లంపటైర్లాలసైః సన్నాహసూచకైరితి యావత్ పటహానాం వాద్యవిశేషాణాం ధ్వానైః ధ్వనిభిస్తరళే చంచలే సతి శరణార్థమాగతానాం భరణే దుఃఖనివారణే అలంకర్మీణేన కర్మణి సమర్థేన ॥ని॥ కర్మక్షమోలం

౭॥ అన్యేద్యురవలమ్బితప్రథమశిఖరిసానౌ భానౌ స్కం
ధావారయుగ (ళ)వసుంధరాధిపతియుద్ధసన్నాహపై
శున్యలంపట పటహధ్వానతరళే సింధురాజయుగళే శ
రణాగతభరణాలంకర్మీణేన పద్మనేత్రేణ సౌభద్రీవ

తవ గుప్త్యోః భాగతే రక్షణయోర్యుగ్మమపి యుగళమపి ॥ని॥ గుప్తిః కారాగృహే ప్రోక్తా భాగతే రక్షణే యమే ఇతి విశ్వః మే భరః భారః ఇతి ప్రతిశ్రవం అంగీకారం ॥ని॥ అంగీకారాభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయ ఇత్యమరః వితతార దదౌ + తౄప్లవనతరణయోః లిట్ ఏకస్మిన్ దినే తవ రక్షణం కరోమీతి ప్రతిజజ్ఞ ఇత్యర్థః ॥ ౬౯ ॥—అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్నహని భానౌ సూర్యే అవలమ్బితం ఆశ్రితం ప్రథమశిఖరిణః ఉదయాచలస్య సానుప్రస్థా యేన తస్మిన్ సతి సింధురాజయోః సైంధవసముద్రయోః యుగళే యుగ్మే స్కంధావారయుగళస్య సేనాద్వంద్వస్య వసుంధరాధిపతీనాం రాజ్ఞాం యుద్ధసన్నాహస్య పైశునే పిశునతాయాం లంపటేన ఆసక్తేన పటహధ్వానేన ఆనకరవేణ తరళే చంచలే సతి మరణభయాద్ధూళిపాతభయాచ్చేతి భావః శరణాగ

కర్మీణ ఇత్యమరః పద్మనేత్రేణ శ్రీకృష్ణేన - సుభద్రాయా అపత్య
స్య సౌభద్రస్య అభిమన్యోర్వధాద్యశ్శోకాతిరేకః దుఃఖాతిశయః తే
న పరిగళితైః బాష్పపూరైః పంకిలే కర్ణమితే ద్వారదేశే సమానీతం-
సౌవీరనాయకస్య సైంధవస్య యద్గోపనస్థలం రక్షణదేశః తస్య ద్రష్టు
మిచ్ఛయా దిదృక్షయైవేత్యుత్ప్రేక్షా- తుంగతరమత్యున్నతం కేతోశ్శృ
ఙ్గం శిఖరం అధిరూఢేన కపిపరిబృఢేన హనుమతా పరితో మండితమ
లంకృతం, మానసస్య గరుడస్య గన్ధవహస్య వాయోశ్చ త్రయాణాం బాం
ధవైర్వేగేన సదృశైరిత్యర్థః, సైంధవైః అశ్వైః ఆహితం సమ్పాది
తం బంధనం యస్మిన్ తథోక్తం- స్యన్దనం రథమధిరుహ్య - సంక్రన్ద
ననందనోఽర్జునః- సమరస్య ఉచితయా అనురూపయా వేష సంపదా
అలఙ్కారసమృద్ధ్యా అవికలేన పూర్ణేన నిజబలేన చతురంగేణ స
హ ప్రతిష్ఠమానః గచ్ఛన్ సన్- మదేన దానజలేన బంధురైర్వ్యాప్తైః

ధశోకాతిరేకపరిగళిత బాష్పపూరపంకిలద్వారదే
శే సమానీతం సౌవీరనాయక గోపనస్థలదిదృక్షయేవ
తుంగతరకేతుశృంగమధిరూఢేన కపిపరిబృఢేన పరి
మండితం మానసగరుడగంధవహబాంధవైస్సైంధవై

త్రానాం భరణైర్పోషణై అలంకర్మీణేన పర్యాప్తేన +అషడక్షాశితం
గ్వాలంకర్మాలం పురుషాభ్యుత్తరపదాత్ఖ ఇతి ఖః పాణేః కరస్య మిత్రం సహా
యః తోత్రం యస్య తేన పద్మనేత్రేణ కమలాక్షేణ భగవతా షడ్గుణైశ్వర్య
సంపన్నేన కృష్ణేన॥ ని॥ భగశ్శ్రీ కామమాహాత్మ్యవీర్యయత్నార్క కీర్తిషు
ఇత్యమరః సౌభద్రస్య అభిమన్యోః వధేన యశ్శోకాతిరేక శ్శోకాతిశయః
తేన పరిగళితైః చ్యుతైః శూరజనానాం బాష్పైరశ్రుభిః పంకిలే సకర్దమే+
పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్ ద్వారతలే సమానీతం సౌవీరనాయకస్య సైంధవస్య
గోపనస్థలస్య రక్షణస్థలస్య దిదృక్షయేవ ద్రష్టుమిచ్ఛయేవ తుంగతరస్య అ
త్యున్నతస్య కేతోర్ధ్వజస్య శృంగమగ్రం అధిరూఢేన కపిపరిబృఢేన వా

సింధురైర్గజైః- వివిధాఃగతీరాస్కన్దితాదీఃనాటయంతిప్రకటయం తీతి నాటకైః ఘోటకైః రశ్వైః నిరుద్ధః వియత్పథః ఆకాశమార్గః యైస్తైరత్యున్నతైరిత్యర్థః రథైఃకృతా రణస్య ఆసత్తిస్సంబన్ధః యైస్తైఃపత్తిభిః పాదాతైశ్చ - విరచితఃకృతః పరిపన్థిజనస్య శత్రుజనస్య మోహశ్చిత్తవికారః యేనతథోక్తస్య వ్యూహస్య పద్మాకారసేనావిన్యాసస్య పృష్ఠభాగే - జయద్రథం సైంధవం ప్రతిష్ఠాప్యనివేశ్య స్వయమాత్మనాపి పురోభాగం వ్యూహముఖభాగం పరిష్కుర్వాణస్యాలంకుర్వతఃతత్ర వసతఇతియావత్ ద్రోణస్యఆచార్యస్యచరణయోఃబాణాభ్యాం ప్రణీతః ప్రాపితః ప్రణిపాతః నమస్కార

రాహితబంధనంస్యందనమధిరుహ్యసంక్రందననందన

స్సమరోచితవేషసంపదవికలేన నిజబలేన సహప్రతి

ష్ఠమానోనిరుద్ధవియత్పథై రథైర్మదబంధురైస్సింధు

రైర్వివిధగతినాటకైః ఘోటకైఃకృతరణాసత్తిభిః ప

త్తిభిర్విరచితపరిపన్థిజనమోహస్య వ్యూహస్య పృష్ఠ

భాగేజయద్రథం ప్రతిష్ఠాప్యస్వయమపిపురోభాగం

నరనాయకేనప్రభో పరివృఢ ఇతిని పాతః॥ని॥అధిభూర్నాయకోనేతాప్రభుఃపరివృఢోధిప ఇత్యమరఃపరిమండితంఅలంకృతం మానసగరుడగంధవహోనాంబాంధవైః జ్ఞాతిభిఃసైంధవైరశ్వైః ఆహితబంధసంక్రమబంధనంస్యందనం రథంఅధిరుహ్యసంక్రందననందనఃఅర్జునః సమరోచితయా యుద్ధయోగ్యయా వేషసంపదాఅవికలేనఅన్యూనేనబలేనసైన్యేనసహప్రతిష్ఠమానః ప్రస్థితస్సన్ కేతనైర్ధ్వజైర్నిరుద్ధః వియత్పథః ఆకాశమార్గోయైస్తైః రథైః మదేన దానేన బంధురైః రమ్యైఃసింధురైర్గజైః వివిధానాంగతీనాం నాటకైః నటనకర్తృభిః + స్వార్థ ణ్యంతాత్ ణ్వుల్ ఘోటకైఃఅశ్వైః కృతారణాసత్తిఃయేషాంతైఃపత్తిభిః పదాతిభిశ్చ విరచితః పరిపంధినాం శత్రూణాం మోహోయేనత

రఃయేనతథోక్తస్సన్నమస్కారబాణౌ ప్రయుజ్యేత్యర్థః - అతఏ
వతేన నమస్కృతేన ద్రోణేనదీయమానః మార్గస్యవ్యూహమధ్య
ప్రవేశకస్య అవకాశః అన్తరంయస్యతథోక్తశ్చసన్ తమేవవ్యూ
హంచండమారుతః ఘనమండలం మేఘబృన్దమివక్షణాదేవ క్షోభయా
మాస ॥ ౭౦ ॥— తదనన్తరమిత్యుత్తరేణాన్వయి ॥ సంశప్తకేతి ॥ శౌ
రిణా శ్రీకృష్ణేన నున్నః ప్రేరితః అతఏవతత్తాదృశీం అనదృశీం సంశ
ప్తకాఅసురాఇవ (౧) తేషాంపలాయనేయోవేగస్తస్య భంగీంరీతింఅ
భినయన్నివడమ్బయన్నివస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా విజయస్య అర్జునస్యశతాం
గవర్యః రథశ్రేష్ఠః - విస్మయకరేణవేగేనఉపలక్షితః విరోధిసైన్యేష

పరిష్కుర్వాణస్య ద్రోణస్య చరణయోర్బాణాభ్యాం
ప్రణీతప్రణిపాతస్తేనదీయమానమార్గావకాశశ్చం
డమారుతఇవ ఘనమండలంతమేవవ్యూహం క్షణాదే
వక్షోభయామాస ॥ ౭౦ ॥ తదనంతరమ్ ॥ప॥ సంశప్త

స్యవ్యూహస్య పృష్ఠభాగేజయద్రథం సైంధవం ప్రతిష్ఠాప్య సంస్థాప్య
స్వయమపి పురోభాగం వ్యూహముఖభాగంపరిష్కుర్వాణస్య అ
లంకుర్వతః ద్రోణస్యచరణయోః పాదయోః బాణాభ్యాం ప్రణీతప్ర
ణిపాతః ప్రాపితప్రణామః తేనద్రోణేన దీయమానః మార్గావకా
శోయస్య తాదృశస్సన్ చండమారుతః ఘనమండలం మేఘమండల
మివ తమేవవ్యూహం క్షణాదేవక్షోభయామాసచాలయామాస+క్షు
భభయసంచలనయోః ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౭౦ ॥ —— తదనంతరం ॥ సం
శప్తకేతి ॥ తత్తాదృశీంతాదృగ్విధాం సంశప్తకానాం యుద్ధాదనివర్తి
నాం అసురాణాం పలాయనవేగస్య భంగీంరీతిం అభినయన్నివ శౌ
రిణాకృష్ణేననున్నః ప్రేరితః విజయస్య అర్జునస్య శతాంగవర్యః ర
థశ్రేష్ఠః విరోధిసైన్యే శత్రుబలేవిస్మయకరేణ ఆశ్చర్యకరేణ+కృష్ణో

---

(౧)అత్రసంశప్తకానామసురాంశత్వాదసురాఇవేతిలేఖనంమందం.

త్రిబలే, విష్వక్పరితశ్చచార - అత్రోపమయాఽకుతోఽరోధప్రతీతేరలఙ్కారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౭౧ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్ర తదానీం, యుధి నిహ్నుతా ఆచ్ఛాదితాదినేశ్వరస్య సూర్యస్యదీప్తిః ప్రకాశః యేన తస్మిన్ తమసిధూళిమిషేణజృమ్భితేసతి- పాండవసేనాభిద్యతేస్మకురుసేనాహృష్యతిస్మ- సహసేత్యుభయత్రయోజ్యం- ప్రతిజ్ఞాభఙ్గాదర్జు

కానురపలాయనవేగభఙ్గింతత్తాదృశీ (౧) మభినయన్నివశౌరిసున్నః । వేగేనవిస్తయకరేణవిరోధిసైన్యే విష్వక్ప్రచారవిజయస్యశతాఙ్గవర్యః ॥ ౭౧ ॥ తత్రనిహ్నుతదినేశ్వరదీప్తౌ (౨) జృమ్భితేతమసిధూళిమిషేణ । భిద్యతేస్మయుధిపాండసేనాహృష్యతిస్మసహసా

హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితిటః వేగేనవిష్వక్ పరితః।ని।సమన్తతస్తుపరితస్సర్వతోవిష్వగిత్యపీత్యమరః చచారచరగతిభక్షణయోఃలిట్॥ ౭౧॥—తత్రేతి ॥ తత్రయుధయుద్ధే నిహ్నుతా ఆపలపితాదినేశ్వరస్య సూర్యస్యదీప్తిర్ద్యుతిర్యేన తస్మిన్ తమసి అంధకారే ధూళిమిషేణ రజోవ్యాజేన జృంభితేవివృద్ధేసతి పాండవానాం సేనాబలంభిద్యతేస్మదీనాబభూవ + భిదద్వైధీభావే లట్ స్మేఇతి భూతేలట్ కురూణాం సే

---

(౧) తత్తాదృగిత్యత్రతత్తదివదృశ్యతఇతి తత్తాదృక్ । యద్వాతాదృగాదయోరూఢిశబ్దాః । నైవాత్రదర్శనక్రియాదృశ్యతఇతి కాశికావచనాత్ తాదృక్ఛబ్దోయాథావ్యప్రకాశకత్వార్థః తథాచతచ్ఛబ్దః స్వరూపప్రసిద్ధిపరః । తాదృక్ఛబ్దో మహామహిమత్వాదిరూపతత్ప్రకారవిశేషప్రసిద్ధిపరః తయోః ఖంజకుబ్జవద్విశేషణసమాసే తత్తాదృగితిరూపమ్। యద్వాతుల్యశబ్దసమానార్థకతత్తుల్యశబ్దవత్తాదృక్ఛబ్ద సమానార్థకతత్తాదృక్ఛబ్దోప్యస్తి । ఏవమేవతత్తాదృశాదయోపీతిఅభియుక్తైరప్పయ్యదీక్షితైః యాదవాభ్యుదయాఖ్య కావ్యరత్నవ్యాఖ్యాయాంనిరూపితమ్ ॥(౨)అస్యభాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః॥

నాగ్నిం ప్రవిశతీతి తర్క్యాదితిభావః- స్వాగతా ॥ ౭౨ ॥— గాం
డీవమితి ॥ తదాతత్క్యాలేయుద్ధే - ఏతేనార్జునేనవికృష్టమాకృష్టంగా
ణ్డీవం- స్వస్యగాండీవస్య నామధేయేగాండీవేతి సంజ్ఞాశబ్దేస్థితిశ్శాలి
లతఇతిశాలినాఇవర్ణేనఇకారేణ - తులాంసామ్యమధిరోఢుం ప్రా
ప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా- ముహుః హ్రస్వంఅల్పంచబభూవ, దీర్ఘమా
యతంచబభూవ- అర్జునచాపస్యగాండివం గాండీవమిత్యుభయధా
పివ్యవహారాదితిభావః అత్రసంహితబాణగుణాకర్షణ తద్విమోచన
కృతాల్పత్వాయతత్వయోః అక్షరధర్మహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వయోశ్చ శ్లే
షభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యైరుక్తోత్ప్రేక్షా సాపే
క్షత్వాత్తయాతయోః ప్రత్యేకమంగాంగిభావేన సంకరద్వయస్యసం
సృష్టిః+గాండ్యజగాత్సంజ్ఞాయామితివప్రత్యయానుశాసనే హ్రస్వా
న్తదీర్ఘాన్తయోస్తంత్రేణనిర్దేశఇత్యుక్తం ॥ని॥ కపిధ్వజస్యగాండీ
వ గాండివౌపున్నపుంసకే ఇత్యమరకోశశ్చ - స్వనామమధ్యస్థితిశాలి
నేవేతి, పాఠాంతరమ్ ॥ ౭౩ ॥—॥ అస్తమితి ॥ అరవిందబన్ధుః సూ

కురుసేనా ॥ ౭౨ ॥ ప ॥గాండీవమేతేనముహుర్వికృ
ష్టంహ్రస్వంచదీర్ఘంచబభూవయుద్ధే । తులామివర్ణే
నతదాధిరోఢుంస్వనామధేయస్థితిశాలినేవ ॥ ౭౩ ॥
అస్తంగతశ్చేదరవిందబంధుర్ధ్వాంతంధ్యాభవేత్సాపి మదీ

నాసహసాఅకస్మాత్ హృష్యతి స్మహృషతుష్టౌలట్ ॥ ౭౨ ॥—గాం
డీవమితి ॥ ఏతేనార్జునేన యుద్ధేముహుః వికృష్టం ఆకృష్టం గాండీ
వంధనుః స్వనామధేయే గాండీవఇతి నామ్నిస్థితిశాలినాస్థితేనఇవర్ణే
న సహతులాం ఉపమాం అధిరోఢుమివ హ్రస్వంచదీర్ఘంచ ఆకర్ష
ణేహ్రస్వం మోచనేదీర్ఘంచ బభూవ +భూసత్తాయాంలిట్ అర్జున
స్యతుగాండీవగాండివౌపున్నపుంసకావిత్యమరోక్తైర్యథాఇవర్ణే హ్ర
స్వదీర్ఘత్వే తథాతస్మిన్నపీత్యర్థః ॥ ౭౩ ॥—అస్తమితి ॥ అరవి

ర్యః అస్తమదర్శనం గతశ్చేత్ సా పూర్వోక్తా మదీయా సన్ధా ప్రతి
జ్ఞాపి - వన్ధ్యా నిష్ఫలా భవేత్ ఇత్యాలోచ్య వేత్యుత్ప్రేక్షా- అసౌ
సంక్రన్దననన్దనోఽర్జునః శరాణామోఘైః సమూహైః అస్తస్య సూర్య
స్యైవ మం తదీయం మార్గం రురుధే నిరుద్ధవాన్ ॥ ౭౪ ॥—మృదితి ॥ అ
సౌ ధనఞ్జయః అర్జునః శితైస్తీక్ష్ణైః భల్లైర్నామ బాణైః కృత్తైశ్ఛి
న్నైః మృదా మృత్తికయా సంగతేన ఓష్ఠయోః ఊర్ధ్వాధరయోః పు
టేన సంపుటేన- భువం భుఙ్క్తే భునక్తి భక్షయతి పాలయతీతి చ భూభుక్
రాజా తస్య సంబన్ధితాం సంబన్ధం స్పష్టం యథా తథా బ్రువాణైర్వదద్భిః
వస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా శిరోభిః ధాత్రీం భువం ఆచ్ఛాదయతి స్మ భూభుక్ఛ
బ్దస్యోక్తోభయార్థకతాయాం భుజపాలనాభ్యవహారయో రిత్యనుశాస
నమ్ ॥ ౭౫ ॥—వంకమితి ॥ సుపర్వాధిభువః దేవాధిపస్య పుత్రో

యసంధా । ఇతీవ సంక్రన్దననన్దనోఽసౌ తదీయమార్గం
రురుధే శరౌఘైః ॥ ౭౪ ॥ ప ॥ మృత్సంగతేనోష్ఠపు
టేన భూ(భృత్స)భుక్సంబన్ధితాం స్పష్టమివ బ్రువాణైః
ధనంజయోఽసౌ శితభల్లకృత్తైశ్శిరోభిరాచ్ఛాదయతి స్మ
ధాత్రీమ్ ॥౭౫॥ వంకం కంకకులామిషం ధృతవిపల్లింగం క

న్దబంధుస్సూర్యః అస్తంగతశ్చేత్ సా మదీయా మత్సంబంధినీ సంధాపి
ప్రతిజ్ఞాపి వంధ్యా నిష్ఫలా భవేత్ + భూసత్తాయాం లిఙ్ ఇతీవ అసౌ సం
క్రందననందనః అర్జునః తదీయం సూర్యసంబంధినం మార్గం శరౌ
ఘైః బాణసంఘైః రురుధే ఆవవార రుధిర్ ఆవరణే లిట్ ॥ ౭౪ ॥ —
మృత్సంగతేనేతి ॥ అసౌ ధనంజయః అర్జునః మృదా సంగతేన ఓష్ఠ
పుటేన భూభృతాం రాజ్ఞాం సంబంధితాం స్పష్టం బ్రువాణైరివ స్థి
తైః రాజానః భువం బిభ్రతి తత్సంబంధినో వయం మృదం బిభృమ ఇతి వ
దద్భిరివేత్యుత్ప్రేక్షా శితభల్లైర్నిశితబాణైః కృత్తైశ్ఛిన్నైః శిరో
భిః మూర్ధభిః ధాత్రీం భూమిం ఆచ్ఛాదయతి స్మ ఛద అపవారణే ణ్యం

ర్జునః తత్ర యుద్ధే ఇషుభిర్బాణైర్వంకం వంకదేశాధిపతిం జనపదే శబ్దస్సర్వత్ర తదధిపక్షత్రియవాచీ కుర్వన్నిత్యనుషఙ్గశ్చ - కంకకులస్య గృధ్రబృన్దస్య ఆమిషం భోగ్యవస్తు కలింగం పునః ధృతం విపదః మరణస్య లింగం చిహ్నం మూర్ధ్వశ్వాసాది యేన తథోక్తం, భోజమాపదాం భాజనం పాత్రం, మాగధం మగధదేశస్య సంబన్ధినం + తస్యేదమిత్యణ్ - యమపుర్యాస్సీమాం ప్రదేశం రుణద్ధి ప్రాప్నోతీతి తద్విధం - చోళం దుఃఖం నిచోళః ఆచ్ఛాదనం యస్య తాదృశం చిత్తం యస్య తథోక్తం కుర్వన్ ॥ ని ॥ నిచోళః ప్రచ్ఛదపట ఇత్యమరః- దినావసానసమయే సాయంకాలే- సిన్ధూద్వహం సైన్ధవం రున్ధే స్మ నిరుద్ధవాన్ వంగమితి పాఠే నుప్రాసభఙ్గాదుపేక్ష్యః, శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౭౬ ॥——
తత్రాన్తరే అర్జునయుద్ధసమయ ఉత్తరేణ సమ్బన్ధః ॥ భూప ఇతి ॥

ళింగం పునర్భోజం భాజనమాపదాం యమపురీసీమారు
ధం మాగధమ్ । చోళం దుఃఖనిచోళచిత్తమిషుభిః కుర్వం
స్సుపర్వాధిభూపుత్రస్తత్ర దినావసానసమయే రున్ధే స్మ
సిన్ధూద్వహమ్ ॥ ౭౬ ॥ ప ॥ తత్రాన్తరే ॥ భూప

త్రాల్లట్ ॥ ౭౫ ॥——॥ వంకమితి ॥ వంకం వంకరాజం కంకకులస్య ఆమిషం మాంసం కళింగం పునః కళింగరాజం తు ధృతం విపదః ఆపదః లింగం చిహ్నం యేన తం భోజం భోజాధిపం ఆపదాం భాజనం పాత్రం మాగధం మగధరాజం యమపుర్యాః సీమాం రుణద్ధీతి తాదృశం క్షిప్ చోళం చోళాధిపం దుఃఖం నిచోళః ప్రచ్ఛదపటః యస్య తచ్చిత్తం యస్య తం ॥ ని ॥ నిచోళః ప్రచ్ఛదపట ఇత్యమరః దుఃఖావృతమనసమిత్యర్థః ఇషుభిర్బాణైః కుర్వన్ సుపర్వాధిభూపుత్రః అర్జునః ॥ ని ॥ అధిభూర్నాయకో నేతేత్యమరః తత్ర తస్మిన్ దినావసానసమయే సాయంకాలే సిన్ధూద్వహం జయద్రథం రున్ధే స్మ + ఆవవార రుధిర్ ఆవరణే లట్ ॥ ౭౬
భూప ఇతి ॥ భూపస్తు యుధిష్ఠిరస్తు ఉత్తపమానధీః సన్తప్తబుద్ధిః + ఉ

భయభరాత్ భయాతిశయాత్ - అర్జునాపాయచింతనజన్యాత్, ఉత్త
పమానా సంతప్యమానా ధీర్మనః యస్య సః అతఏవ భూపః యుధిష్ఠిర
స్తు ఇంద్రాత్మభువోఽర్జునస్య వార్తాం వృత్తాంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛుః జి
జ్ఞాసుస్సన్ సాత్యకిం శైనేయం మారుతిం భీమం చ ఉభౌ రిపుచమ్వాః
శత్రుసేనాయాః వ్యూహం ప్రతి ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్ తతః
యుధిష్ఠిరప్రేషణాద్ధేతోః గురుం ద్రోణం వ్యూహముఖస్థితం జిత్వా
ఆత్తః సింహనినదః క్ష్వేళారవః యాభ్యాం తథోక్తౌ కురూన్ కౌరవాన్
సమ్యక్ క్షోభయంతౌ, తౌ సాత్యకిభీమౌ సంవీక్ష్య భూరిశ్రవాః రా
ధేయః కర్ణశ్చ ద్వౌ, హఠాద్బలాత్కారాత్ - రురుధతుః నిరుద్ధవం
తౌ + రుణద్ధేః కర్తరి లిట్ - హఠాత్తౌ రురుధతురిత్యేవపాఠః ఉ
భౌ రురుధతురితి పాఠే ఉక్తసందర్భాలాభాదితి॥ వృత్తం పూర్వమేవ॥౭౭॥
అథేతి ॥ అథ సోమదత్తతనుజః భూరిశ్రవాః రమాపతేః కృష్ణస్య

స్తూత్తపమానధీర్భయభరాజ్జిజ్ఞాసురింద్రాత్మభూవా
ర్తాం సాత్యకిమారుతీ రిపుచమూవ్యూహం ప్రతి ప్రా
హిణోత్। తౌ జిత్వా గురుమాత్తసింహనినదౌ సంవీక్ష్య
భూరిశ్రవా రాధేయశ్చ హఠా(దుభౌ) త్తతౌ) రురుధతు
స్సంక్షోభయంతౌ కురూన్ ॥ ౭౭ ॥ వ ॥ అథ సోమదత్త

ద్విభాష్యాంతప ఇత్యాత్మనేపదత్వాచ్ఛానచ్ భయభరాత్ భీత్యతిశయా
త్ ఇంద్రాత్మభువః అర్జునస్య వార్తాం వృత్తాంతం జిజ్ఞాసుః జ్ఞాతుమి
చ్ఛుస్సన్ సాత్యకి మారుతీ సాత్యకి భీమౌ రిపుచమ్వాః శత్రుసేనా
యా వ్యూహం ప్రతి ప్రాహిణోత్ ప్రేషయామాస + హిఁ గతౌ వృద్ధౌ చ
లజ్ గురుం ద్రోణం జిత్వా ఆత్తసింహనినదౌ కృతక్ష్వేళౌ అతఏవ కు
రూన్ సంక్షోభయంతౌ తౌ సాత్యకి భీమౌ సంవీక్ష్య దృష్ట్వా భూరిశ్ర
వాః భూరిశ్రవా నామ రాజా రాధేయశ్చ కర్ణశ్చ ఉభౌ హఠాత్ బలాత్కా
రాత్ ॥ ని ॥ ప్రసభస్తు బలాత్కారో హఠ ఇత్యమరః ॥ రురుధతుః వారయా
మాసతుః రుధిర్ ఆవరణే లిట్ ॥౭౭॥—అథేతి॥ అథానంతరం సోమదత్తత

అనుజోఽపి సాత్యకేశ్చ ఉభౌ ద్వౌ భగ్నానిరథస్సూతః సారథిః కార్ముక,
కంచాపః తానియయోః తథోక్తౌ సన్తౌ- పట్టసః ఖడ్గవిశేషః లతేవ తాం
పరిగృహ్యపరస్పరం అన్యోన్యం, భయంకరం ప్రధనంద్వంద్వ యుద్ధం
వితేనతుఃచక్రతుః- మంజుభాషిణీ ॥ ౭౭ ॥— అథేతి ॥ అథధృతాఽసిః
పట్టసః యేనసః అసౌసౌమదత్తిః సౌమదత్తపుత్రఃభూరిశ్రవాస్తుశినిత
నయంసాత్యకిం భూమ్యాం నిపాత్య పాతయిత్వా అంతర్మనసి యః
గర్వస్య సారః స్థిరాంశః తం గళయితుం వమయితుమివేత్యుత్ప్రే
క్షా ఉరసి సాత్యకేర్వక్షసి నిజేన చరణేన నిపీడయాంచకార నిష్పి
ఓతవాన్ ॥ పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౭౮ ॥—తదేతి ॥ తదా సాత్య

తనుజౌ రమాపతేరనుజోఽపిభగ్నరథసూతకార్ముకౌ ।
పరిగృహ్యపట్టసలతాంపరస్పరం ప్రధనం భయంకర
ముభౌవితేనతుః ॥ ౭౭ ॥ అథశినితనయంనిపాత్యభూ
మ్యామురసిధృతాసిరసౌతుసౌమదత్తిః । గళయితుమి
వగర్వసారమంతర్నిజచరణేననిపీడయాంచకార ॥౭౮॥
తదాహరిర్మారగతోఽపినాక్షంవ్యాపారయామాసర

నయః భూరిశ్రవాః రమాపతేః కృష్ణస్య అనుజశ్చ ఉభౌ భగ్నాని రథసూ
తకార్ముకానియాభ్యాంతౌ పరస్పరం అన్యోన్యం పట్టసలతాంఖడ్గల
తాం పరిగృహ్య గృహీత్వా భయానకం ఘోరం ప్రధనం యుద్ధం వి
తేనతుః చక్రతుః + తనువిస్తారే లిట్ ॥ ౭౭ ॥—అథేతి ॥ అథానం
తరం ధృతాసిః గృహీతఖడ్గః అసౌ సౌమదత్తిస్తు భూరిశ్రవాస్తు + అ
తఇఞ్ఞిత్యపత్యార్థే ఇఞ్ శినితనయం సాత్యకిం భూమ్యాంనిపాత్య ఉ
రసి వక్షసి అంతః అంతస్థితం గర్వసారం గళయితుమివ చ్యావయితు
మివ నిజచరణేన ఆత్మీయపాదేన నిపీడయాంబభూవ పీడయామాస ॥
+ పీడఅవగాహనే స్వార్థేణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౭౮ ॥—తదేతి ॥ తదా
తస్మిన్ కాలే హరిః కృష్ణః మారగతోఽపి అర్జునస్యరథే అక్షం చక్రం

ష్యరో నిష్పీడనసమయే దూరం గతః దూరే వర్తమానోపీత్యర్థః హరిః శ్రీకృష్ణః అర్జునస్య రథే అక్షంచక్రం చక్షురింద్రియంచ న వ్యాపారయామాస నచాలితవాన్ రథం నచోదయామాసేతియావత్ సాత్యక్యపాయభయాదితిభావః కింతు నిజస్య అనుజాతస్య సాత్యకేరు రసి దత్తః నిహితః పాదః చరణం రథచరణంచ యేనతథోక్తే అస్మిన్ భూరిశ్రవసినామమహారథే రథశ్రేష్ఠే రథికశ్రేష్ఠేచైవ అక్షం వ్యాపారయామాస విహాయార్జునరథప్రేరణం తమేవాపశ్యదిత్యర్థః అత్ర దూరరూపప్రతిబంధకసత్త్వేపి భూరిశ్రవసి చక్షుర్వ్యాపారవర్ణ నాద్విభావనాభేదస్య ఉక్తప్రతిబంధకాభావరూపసామగ్రీసత్త్వేపి అర్జునరథే తద్వ్యాపారానుదయస్య వర్ణనాద్విశేషోక్తేశ్చ ఉభయోః శ్లేషానుప్రాణితయోస్సంసృష్టిః ॥ ౮౦ ॥— చోదితస్యేతి ॥ హరిణా శ్రీకృష్ణేన చోదితస్య ప్రేరితస్య భూరిశ్రవోవధాయేతిభావః కిరీటినః అర్జునస్య మార్గణేన బాణేన హృతః ఛిన్నః హస్తః

థైర్జునస్య । నిజానుజాతోరసిదత్తపాదే భూరిశ్రవ
స్యేవమహారథేస్మిన్ ॥ ౮౦ ॥ చోదితస్యహరిణా కిరీ
టినోమార్గణేనహృతహస్తపల్లవః । సోమదత్తతన
యోనకేవలం కౌరవాఅపివిహస్తతాంయయుః ॥౮౧॥

నవ్యాపారయామాస + వృఙ్ వ్యాయామే ప్రాయేణాయం వ్యాఙ్పూర్వఃణ్యంతాల్లట్ ॥ నిజానుజాతస్యసాత్యకేః ఉరసివక్షసి దత్తపాదె నిహితచరణె అస్మిన్ మహారథే భూరిశ్రవస్యేవ అక్షంజ్ఞానం ॥ని॥ అక్షోజ్ఞానాత్మశకటవ్యవహారేషుపాశకె । రుద్రాక్షేంద్రాక్షయోస్స్నేపివిభీతకతరావపి ॥ చక్రేకర్షేపుమాన్ క్లీబమక్షం సౌవర్చలేంద్రియె ఇతిమెదినీ ॥ వ్యాపారయామాస ॥ ౮౦ ॥—చోదితస్యేతి ॥ హరిణా కృష్ణేన చోదితస్యప్రేరితస్య కిరీటినః అర్జునస్య మార్గణేన బాణేన హృతః ఛిన్నః హస్తపల్లవః పల్లవసదృశకరః సోమదత్తతన

పల్లవఇవ యస్యతథోక్తః సౌమదత్తస్య తనయః కేవలం భూరిశ్రవా ఏవ విహస్తతాం హస్తశూన్యత్వం నయయౌ నప్రాప కింతు కౌరవా స్సర్వేపి విహస్తతాం వ్యాకులత్వంచయయుః ॥ ని ॥ విహస్తావ్యాకులస్సమావిత్యమరః ॥ అత్రైకస్య హస్తచ్ఛేదేన సర్వేషాం విహస్తత్వవర్ణనాదసంగత్యలంకారః శ్లేషానుప్రాణితః ॥రథోద్ధతావృత్తం॥

౮౧ ॥ —భూరిశ్రవాఇతి ॥ తదను హస్తచ్ఛేదనానంతరం అసౌ భూరిశ్రవాః అముం అన్యేనయుధ్యమానస్య అధర్మేణ హస్తచ్ఛేదకం - వలారేరింద్రస్య పుత్రమర్జునం పురుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య సన్నిధానే సమీపె తంచాపీత్యర్థః భూయః ముహుర్ముహుర్విగర్హ్య నిందిత్వా పావనం పవిత్రం ఏకంకుశం జలమాచమ్య అన్యం కుశం దర్భమాస్తీర్య తత్ర ఆస్తీర్ణకుశె శయోళుశ్శయనశీలః ఆసీత్ ప్రాయోపవేశంచక్రే ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కుశోరామసు లెదర్భేయోక్త్రే

భూరిశ్రవా స్తదను పుత్రమముం వలారేర్గర్హ్యయో విగ
హ్యపురుషోత్తమసన్నిధానె । ఆచమ్య పావనమ
పొకుశమెకమన్యమాస్తీర్యయుద్ధభువితత్రశయాళు రా

యః భూరిశ్రవాః కేవలం విహస్తతాం విగతహస్తతాం నయయా న ప్రాప కింతు కౌరవాఅపి విహస్తతాం వ్యాకులతాం ॥ ని ॥ విహస్తవ్యాకులౌసమావిత్యమరః ॥ యయుః ప్రాపుః + యా ప్రాపణెలిట్ ॥ ౮౧ ॥—భూరిశ్రవాఇతి ॥ తదనంతరం భూరిశ్రవాః బలారేః ఇంద్రస్య అముంపుత్రం అర్జునం పురుషోత్తమస్య కృష్ణస్య సన్నిధానె సన్నిధౌ భూయః విగర్హ్య వినింద్య ఏకంకుశం ఉదకం ఆచమ్య అన్యత్కుశం దర్భం ఆస్తీర్య ॥ ని ॥ కుశోరామసు లెదర్భేయోక్త్రేద్వీపెకుశంజలే ఇతివిశ్వః ॥ తత్ర యుద్ధభువి శయాళుఃనిద్రాళుః ॥ ని ॥ స్వప్నక్ఛయాళుర్నిద్రాళురిత్యమరః ॥ ఆసీత్ + అసభువిల

ద్వీపెకుశేంజలేఇతివిశ్వప్రకాశః॥ రా. ౨—దనన్వితి ॥తదను హిడిం
బవైరీ భీమః దినసాయకలిసమ్యక్ కర్ణస్య సాహాయ్యకేన సాహ్యాక
రణేనహేతునా దర్పేణ గరీయసాం దుర్భరాహంకారాణామిత్యర్థః
అతఏవ భయానకంభయంకరం సాయకనికాయం బాణపుంజంవర్షంతీ
తి వర్షిణాం అమర్షిణాం క్రుద్ధానాం దుశ్శాసనస్య యవీయసా
మనుజానాం విసరం సమూహముజ్జాసయితుం హంతుం ॥ ని ॥ ఉ
ద్వాసన ప్రమథనక్రథనోజ్జాసనాని చెత్యమరః ॥ యవీయసాముజ్జాస
యితుమిత్యేతావస్మాత్రిపాచే కర్మణిశ్చేపత్వవివక్షయాపష్ఠీ నలోకే

సీత్ ॥ రా. ౨ ॥ గ ॥ తదను హిడింబవైరీ దిననాయ
కతనయసాహాయకేనభయానకసాయకనికాయవర్షిణా
మమర్షిణాం దర్పేణగరీయసాం దుశ్శాసనయవీయ
సాం(విసరం) ముజ్జాసయితుంవిదళితవిమతమదాంనిజ
గదామష్టాభిఃకాష్ఠాభిస్సహభ్రామయాంచకార॥రా౩॥

జ ॥ రా. ౨ ॥—తదన్వితి ॥ తదను హిడింబవైరీ భీమః దినసాయకత
నయస్య కర్ణస్యసాహాయ్యకేన సహాయకర్మణాసహాయాచ్చేతివుఞో
వికల్పాత్ ష్యఞిసాస్వార్థేకః వుఞేతుసాహాయకేనేతిపాఠఃభయానకంభ
యంకరం సాయకనికాయం బాణపుంజం ॥ ని ॥ స్యాన్నికాయఃపుంజ
రాశీఇత్యమరః ॥ వర్షంతఇతివర్షిణాం + సుప్యజాతౌణినిః ॥
అమర్షిణాం రోషవతాం అతఇతితనాణినిః దర్పేణ అంతస్సారేణ గ
రీయసాం అత్యంతం గురూణాం+ద్వివచనవిభజ్యేతి ఈయసుని ప్రియ
స్థిరేత్యాదినాగురుశబ్దస్యగరాదేశః దుశ్శాసనస్య యవీయసాం అను
జానాం +యువశబ్దాదీయసునిస్థూలదూరేత్యాదినాయణాదిపరస్యలో
పః పూర్వస్య గుణశ్చ ॥ ని ॥ జఘన్యజేస్యుఃకనిష్ఠయవీయోవరజాన్స
జాఇత్యమరః ॥ ఉజ్జాసయితుం హంతుం+ జాసిని ప్రహణనాటక్రా
థపిషాంహింసాయామితికర్మణి శేషేపష్ఠీ విదళితవిమతమదాం విదా

త్యాదినాకృష్యోగషష్ఠ్యాఏవనిషేధాత్ విదళితః నిరస్తః విమతానాంశ
త్రూణాం మదః యయాతాం నిజగదాం అష్టాభిః కాష్ఠాభిస్సహ ది
గ్భిస్సహ భ్రామయాంచకార సాష్టదిగ్భ్రమణం భ్రా మితవానిత్యర్థః
౮౩ ॥—గాంధారజేతి ॥ పవమానసూనోర్భీమస్య గదా గాంధార
జాయాః గాంధార్యాః జఠరసీమ్ని గర్భదేశే పురా గర్భం ధృత్వా
చిరేణాప్యప్రసవసమయే అశ్మనా పాషాణేన తద్ధస్తధృతేన దత్తాం
కృతాందశాం అవస్థాం వేదనామితియావత్- యుధి దత్త్వా తావద్గుః
ఖంకృత్వా దుశ్శాసనస్య అనుజానాం కులాయబృందాయ క్రియాగ్రి
హణాచ్చతుర్థీ అష్టయుక్తాం నవతిమితి శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసఃత్రి
దశీఃఅప్సరసస్తుమిథోన్యోన్యం యాతృభ్యాః సోదరభార్యాః యాగప
ద్యాద్ధి ఏకకాలమేవచక్రే సాష్టనవతిం ధార్తరాష్ట్రానవధీదిత్యర్థః ॥
ని ॥ భార్యాస్తుభ్రాతృవర్గస్య యాతరస్స్యుః పరస్పరమిత్యమరః ॥పు.

॥ ప ॥ గాంధారజాజఠరసీమ్ని పురాశ్మదత్తాం ద

త్త్వాదశాంయుధిగదాపవమానసూనోః । దుశ్శాసనా

నుజకులాయహియాగవద్యాచ్చక్రేమిథోష్టనవతింత్రి

దశీశతుర్గర్వాం నిజగదాం అష్టాభిః అష్టభిః+అష్టనఆవిభక్తావిత్యా
కారః కాష్ఠాభిస్సమం దిగ్భిస్సహ భ్రామయామాస +భ్రాముఅనవస్థా
నేణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౮౩ ॥—గాంధారజేతి ॥ యుధి యుద్ధే పవమాన
సూనోః భీమస్యగదా దుశ్శాసనానుజకులాయ దుశ్శాసనభ్రాతృసం
ఘాయ పురా పూర్వం గాంధారజాయాః గాంధార్యాః జఠరసీమ్ని
ఉదరదేశే అశ్మనా పాషాణేన దత్తాం దశాం శకలీకృతిరూపామవ
స్థాం దత్త్వా శకలీకృత్యేత్యర్థః గాంధారీ ఏకంగర్భం పాషాణేన శ
తధాశకలీచకారేతి భారతకథా। యాగపద్యాత్ యుగపద్భావాత్ అ
ష్టనవతిం అష్టాధికనవతింత్రిదశీశ్చ దేవీశ్చపూర్వంమానవ్యః ఇదానీం
దెవ్యోపీతిచశబ్దార్థః మిథః అన్యోన్యంయాతృభ్యాః ॥ ని ॥భార్యాస్తు

శాకిల గాంధారీధృత్వా గర్భం పృథాయామపత్యోదయమాకర్ణ్య మత్సరాదశ్మనాస్వగర్భం ప్రజహారేతి భారతీకథాత్రానుసంధేయా ॥౨౪॥ విహాయమితి ॥ వృకోదరో భీమః విశిఖేనబాణైరిత్యర్థఃజాత్యేకవచనం క్షణాద్వివస్వతస్సూర్యస్య సుతం కర్ణం విగతాః హయాః అశ్వాః యస్యతథోక్తం విరథం విసారథిం విశరాసం విగతధనుషం విపతాకికాపటం విగతధ్వజాంశుకంచ విదధాతిస్మచక్రే ॥ ౨౫ ॥—అథేతి ॥ అథ కర్ణః క్షణేన అన్యం రథమాస్థాయ అధిరుహ్య ఆసాద్యేతి పాఠాంతరం కురూణాం కౌరవాణాం ధురిసమక్షం పూర్వం ప్రథమం

దశేస్త్రుయాత్పాః ॥ ౨౪ ॥ విహాయంవిరథంవిసారథిం
విశరాసంవిపతాకికాపటమ్ । విశిఖేన వివస్వతసు
తంవిదధాతిస్మవృకోదరః (౧) క్షణాత్ ॥ ౨౫ ॥ అ
థాన్యమాస్థాయరథంక్షణేనకర్ణఃకురూణాం ధురికా

భాత్రృవర్గస్యయాతరస్సృకఃపరస్పరమిత్యమరః ॥ చక్రేహి+ డుకృఞ్ కరణేలిట్ హిర్విశేషేపాదపూరణేవా ॥ ని ॥ హిపాదపూరణే హేతావిశేషేచావధారణేఇతివిశ్వః ॥ ౨౪ ॥—విహాయమితి ॥ వృకోదరః భీమః క్షణాత్ క్షణమాత్రాత్ విశిఖేనబాణేన వివస్వతస్సూర్యస్య సుతమాత్మజం కర్ణం విహాయం అశ్వరహితం విసారథిం విగతయన్తారం విశరాసం విగతధన్వానం విపతాకికాపటం ధ్వజపటరహితంచ విదధాతిస్మచకార+ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలిట్ ॥౨౫॥—అథేతి॥ అథానంతరం కర్ణః అన్యంరథం ఆసాద్య క్షణేన కురూణాంధురి అగ్రే పూర్వం ప్రథమం కార్ముకస్యచాపస్య గుణేన శింజిన్యా ఏకమాశుగజాతం బాణసమూహం నిరాస్థత్ పశ్చాత్ అటవ్యాపి ధనుః

---

(౧) వృకస్య మృగవిశేషస్య ఉదరమివోదరం యస్యేతి కేచిత్ । భీమజాఠరాగ్నేర్వృక ఇతిసంజ్ఞా । తద్యుక్తముదరంయస్యేతి మధ్యమపదలోపీసమాసఇత్యన్యే ॥

కార్ముకస్య గుణేన మౌర్వ్యా ఏకం ఆశుగజాతం బాణబృందం ని రాస్థత్ నిర్గమయామాస పశ్చాత్కార్ముకస్య అటన్యాకోట్యా అపరం ఆశుగజాతం వాయుసంభవం భీమమపి నిరాస్థత్ నిర్గమిత వాన్ ॥ ని ॥ కోటిరస్యాటనిః । ఆశుగౌ వాయువిశిఖౌ । జాతంజా త్యోఘజన్మస్విత్యమరవిశ్వప్రకాశౌ ॥ ౮౬॥—మారుతిరితి ॥ తదను ధనుష్కోట్యా నిర్గమయ్య కర్ణేన మోచనానంతరం సమారుతిర్భీమః సోమదత్తభువః భూరిశ్రవసః పాదపాంసునా రజసా ఆక్రమణలగ్నే న పరిధూసరం మలినం ఉరః యస్య తేన కంసమర్దనస్య శ్రీకృష్ణ స్య కనీయసా సమం అనుజేన సాత్యకినా సహ శక్రనందనస్యార్జున

ర్ముకస్య । పూర్వంగుణేనాశుగజాతమేకం పశ్చాద
టన్యాప్యపరం నిరాస్థత్ ॥ ౮౬ ॥ మారుతిస్తదను సో
మదత్తభూపాదపాంసుపరిధూసరోరసా । కంసమర్ద
నకనీయసా సమం శక్రనందనసమీపమాపసః ॥ ౮౭ ॥

కోట్యాపి ॥ ని ॥ కోటిరస్యాటనిర్గోధేత్యమరః ॥ అపరం ఆశుగజా తం భీమం ॥ ని ॥ ఆశుగౌ వాయువిశిఖావిత్యమరః । జాతం జాత్యో ఘజన్మస్వితి విశ్వః ॥ నిరాస్థత్ నిరస్యతిస్మ + అసుక్షేపణేలుఙ్ ॥ అ స్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙిత్యఙ్ అస్యతేస్థుగిత్యఙిథుగాగమః ॥ అర్జునం వినా తవపుత్రాన్నహన్మీతి కుంతీం ప్రతి ప్రతిజ్ఞాతత్వాన్నమోచేతి భావః ॥ ౮౬ ॥—మారుతిరితి ॥ తదను సమారుతిః భీమః సోమద త్తభువః భూరిశ్రవసః పాదపాంసునా చరణధూళ్యా పరిధూసరంస మస్తాదీషత్పాండు ॥ ని ॥ ఈషత్పాండుస్తుధూసరఇత్యమరః ॥ ఉరః వక్షః యస్య తేన కంసమర్దనస్యకృష్ణస్యకనీయసా సమంఅనుజేనసాత్య కినాసహ + యువశబ్దాదీయసుని యువాల్పయోఃకన్నితి కన్నాదేశః శ క్రనందనస్య అర్జునస్య సమీపమాప ప్రాప్నోత్ + ఆప్లవ్యాప్తౌ

స్యసమీపం ఆప ప్రాప్తవాన్ ఽధోగ్ధతా ॥ ౮౭ ॥—తదన్వితి ॥ తదను నిజశరాణాం పుంజేన కురుకుంజరాన్ కౌరవశ్రేష్ఠాన్ భంజయన్తం ఛేదయన్తం తం ధనంజయమర్జునం ప్రతి సుతస్యాభిమన్యోర్వధేన కృతః మన్తురపరాధఃయేనతం రిపుం సైన్ధవం నిహన్తుం ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య దనుజానాం దానవానాం పరిపంథిని శత్రౌ శ్రీకృష్ణే దళితం ఛిన్నం దైత్యానాం చక్రంయేనతేన చక్రేణ చండకరమండలం సూర్యబింబం అపిదధానే ఆచ్ఛాదయతిసతి గభస్తయః కిరణాఃఅస్యసంతీతిగభస్తిమాన్ సూర్యః అస్తం అస్తమయంఅహాస్తగతవాన్ + జహాతేర్గత్యర్థకాత్కర్తరిలుజితజిసిచ్॥ ఇత్యుక్తప్రకారంసమస్తస్య నిజబలస్య కోలాహలం కలకలం ఆకర్ణ్య దుశ్శలా దుర్యోధనసోదరీ జాయాభార్యాయస్యసః సైన్ధవః నిజంవదనం ముదాసం

X ॥ తదను దనుజపరిపంథిని నిజశరపుంజేన కురుకుం
జరాన్ భంజయంతం ధనంజయం తంసుతవధేన కృత
మంతుం రిపుం నిహంతుమాదిశ్య దళితదైత్యచక్రేణని
జచక్రేణ చండకరమండలమపిదధానే గభస్తిమాన

లిట్ ॥ ౮౭ ॥—తదన్వితి ॥ తదను దనుజపరిపంథినికృష్ణే శరపుంజేన బాణనికరేణ కురుకుంజరాన్ కురుశ్రేష్ఠాన్ భంజయంతం మర్దయంతం తం ధనంజయం అర్జునం సుతవధేన అభిమన్యుహననేన కృతమన్తుంకృతాపరాధం రిపుం జయద్రథం హంతుం ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య దళితం దైత్యానాంచక్రం సమూహోయేనతేన నిజచక్రేణ ఆత్మసుదర్శనేన ॥ ని ॥ చక్రోగణేచక్రవాకేచక్రంసైన్యరథాంగయోరితివిశ్వః ॥ చండకరమండలం సూర్యమండలం పిదధానేసతి ఛాదయమానేసతి X భస్తిమాన్ సూర్యః అస్తంఅస్త అస్తంగతః + ఆసఉపవేశనేలజ్ ॥ ఇతి సమస్తానాం నిజానాం ఆత్మీయానాం కోలాహలం కలకలం ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా దుశ్శలాజాయాయస్యసదుశ్శలాజానిః జయద్రథః+జా

తోషేణ గతమృతిభీతిజన్యేనసహ ఉదాసయత్ ఉన్నమితవాన్(౧)
రా ॥ — తదేతి ॥ తదా సైంధవముఖోన్నమనసమయే మురారేః
శ్రీకృష్ణస్య సుదర్శనం చక్రం నేత్రంచ సుష్ఠు పశ్యతీతిసుదర్శనంశో
భనాలోకనంచ ప్రకాశస్య దీప్యమానస్య దివాకరస్యసూర్యస్యఅద
ర్శనాయాపి అప్రత్యక్షాయచ తిరోహితస్య వ్యూహాచ్ఛాదితస్యాపి
జయద్రథస్య సైంధవస్య దర్శనాయచ ఉభయస్మాఅపి హేతుఃకారణం
అభూత్ అత్ర సూర్యప్రత్యక్షసామగ్రీభూత నేత్రాలోకనయోః
తదప్రత్యక్షహేతుత్వవర్ణనాద్వ్యాఘాతాలఙ్కారః ॥ ఏవంప్ర
త్యక్షప్రతిబంధకస్య తిరోధానస్యసత్త్వేప్యుక్తసామగ్ర్యా సైంధవ
ప్రత్యక్షవర్ణనాత్తృతీయవిభావనాభేదశ్చ ద్వయోః శ్లేషానుప్రాణి
తయోస్సంసృష్టిః ॥ స్యాద్వ్యాఘాతోన్యథాకారితథాకారిక్రియేతచే
దితి ॥ కార్యోత్పత్తిస్తృతీయాస్యాత్సత్యపిప్రతిబంధకఇతిచ క్రమే

స్తమహాస్త్రేతి సమస్తనిజబలకోలాహలమాకర్ణ్య దు
శ్శలాజానిర్ముదానిజవదనముదాసయత్ ॥ రా ॥

ప ॥ తదాప్రకాశస్యదివాకరస్యతిరోహితస్యాపిజ
యద్రథస్య । అదర్శనాయాపిచదర్శనాయ సుదర్శనం

యాయానిజేతినిజ్ నిజవదనం స్వముఖం ముదా హర్షేణ ఉదాస
ఉన్నమయామాస + అసు క్షేపణేలిట్ ॥ టీ ॥ — తదేతి ॥ తదా
తస్మిన్కాలే ప్రకాశతఇతి ప్రకాశః పచాద్యజంతః అర్శఆద్యజంతో
వా దివాకస్యసూర్యస్య అదర్శనాయ అపిచ తిరోహితస్యాపి అంత
ర్హితస్యాపి జయద్రథస్య దర్శనాయ మురారేః కృష్ణస్య సుదర్శనం
చక్రం హేతుఃకారణం అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ సూర్యాద

(౧) ఆదిత్యాస్తమయానంతరమర్జునాత్స్వస్యాపాయోపాస్తఏవ, ప్ర
త్యుతతత్ప్రతిజ్ఞానుసారేణ తస్యైవాగ్నిప్రవేశోనుపదంభవిష్యతీతిదృ
ష్టమానస్స్వపరవశేనకాలచోదితేనతేననిజవదనమున్నమితమిత్యాకూతం

ణ తదుభయలక్షణా ॥ టీ ॥ — ॥సకలమితి ॥ జగంతి లోకాః స
కలం చక్రాణాం చక్రవాకానాం యూథం కులమపి సవితుస్సూర్య
స్య అదర్శనతః అప్రత్యక్షాత్ సఖేదం సదుఃఖం ఆహుః శౌరేశ్శ్రీ
కృష్ణస్య చక్రమేకంతు తదా సమరభువి తపనస్య సూర్యస్య తిరో
భవనం అదర్శనం కథంన్విత్యాశ్చర్యే ఆచకాంక్షే కామయామాస శ్లే
షానుప్రాణితో విరోధాభాసః । పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౯ం॥—
తావదితి ॥ తావత్తైంధవవదనోన్నమనక్షణ ఏవ సకిరీటీ అర్జునః తరు
ణేందుర్బాలచంద్రః మౌళౌ శిరసి యస్యతస్య సదాశివస్య వదాన్య
తయా దాతృత్వేన యాకీర్తి స్తస్యావదావదేన వక్త్రేతద్ధర్తేనేతియా
వత్ ॥ ని ॥ వదోవదావదోవక్తేత్యమరః ॥ శరేణపాశుపతాస్త్రమం

హేతురభూన్మురారేః ॥ టీ ॥ సకలమపి జగంతిచ
క్రయూథం సవితురదర్శనతస్సఖేదమాహుః । సమర
భువికథన్ను శౌరిచక్రంతపనతిరోభవనం తదాచకాం
క్షే ॥ ౯ం ॥ తావత్కిరీటీతరుణేందుమౌళేర్వదాన్య
తాకీర్తివదావదేన । శరేణశత్రోరలునీతశీర్షం సాకం

ర్శనస్యసాక్షాద్ధేతుః సూర్యాదర్శనద్వారా జయద్రథదర్శనస్య హే
తురితిభావః ॥ టీ ॥—సకలమితి ॥ జగంతి లోకాః సకలమపి స
మస్తమపి చక్రయూథం చక్రవాకసంఘం సవితుస్సూర్యస్య అదర్శ
నతః అదర్శనాల్ సఖేదం ఖేదసహితం ఆహుః వదంతి + బ్రూఞ్వ్య
క్తాయాంవాచిలట్ బ్రువఃపంచానామితిణస్ ఆహాదేశశ్చ శౌరిచక్రం
సుదర్శనంతు తదాసమరభువి యుద్ధభూమౌ తపనతిరోభవనం సూ
ర్యాంతర్ధానం కథంనుచకాంక్షే ఇయేష + కాక్షిఇచ్ఛాయాంలి
ట్ ॥ ౯ం ॥—తావదితి ॥ తావత్ సకిరీటీఅర్జునః తరుణేందుమౌ
ళేరీశ్వరస్య వదాన్యతాయాః దాతృత్వస్య యాకీర్తి స్తస్యాః వదా
వదేన వక్త్రా ॥ ని ॥ వదోవదావదోవక్తేత్యమరః ॥ శరేణబాణేనషా

త్రాభిమన్త్రితబాణేన శత్రోః పుత్రఘాతినస్సైన్ధవస్య శీర్షం శిరః కౌరవాణాం ప్రమోదేనసాకం సన్తోషేణసహ అలునీత చిచ్ఛేద + లునాతేఃకర్తరిలఙ్ ॥ సహోక్త్యలఙ్కారః ॥ ౯౧॥—వృద్ధక్షత్త్రేతి॥సాయంసాయంకాలే వృద్ధక్షత్రస్యసైన్ధవపితుః అంజలౌసమ్పుటితకరద్వయే అర్ఘ్యాయ అర్ఘ్యంకర్తుం సవితురితి శేషఃధృతంకంజలం నాలంనపర్యాప్తం ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ సిన్ధుభర్తుస్సముద్రస్య సైన్ధవస్యచ కంజలం శిరశ్చ తస్మిన్ వృద్ధక్షత్త్రాఞ్జలౌ జిష్ణురర్జునః అపాతయత్ ఇతీవకంసిన్ధుభర్తురిత్యేవపాఠః, పాఠాన్తరేతు కమిత్యనేనసాకాంక్షతయా సాకాంక్షత్వదోషాపత్తిరితిధ్యేయమ్ ॥ ౯౨ ॥—ఏతదితి॥ అయంవృద్ధక్షత్రః ఏతదంజలిస్థం శిరః కింపతితఆపతితం ఇతిజిజ్ఞాసయాస్థిత ఇతిశేషః సుతస్యశీర్షం సైన్ధవశిరః అపాస్య భువినిపాత్య శశాంకమౌళేస్సదాశివస్య వరేణ యుక్తః

ప్రమోదేనసకౌరవాణామ్ ॥ ౯౧ ॥ వృద్ధక్షత్త్రాంజ
లౌసాయం నాలమర్ఘ్యాయకంధృతమ్ । ఇతీవ (సిం
ధురాజస్యజి)కంసిన్ధుభర్తుర్జిష్ణుస్తస్మిన్న్యపాత
యత్ ॥ ౯౨ ॥ ఏతత్కిమిత్యయమపాస్య సుతస్యశీ

ర్షపతనేతియావత్ ॥ శత్రోః జయద్రథస్య శీర్షంశిరః కౌరవాణాం ప్రమోదేనసాకం హర్షేణసహ అలునీత చిచ్ఛేద + లూఞ్ఛేదనేలఙ్ ఈసహోక్త్యలఙ్కారితత్త్వమ్ ॥ ౯౧ ॥—వృద్ధేతి ॥ వృద్ధక్షత్రస్య స్థవిరక్షత్త్రియస్య అంజలౌ సాయం సాయంకాలే అర్ఘ్యాయ సూర్యం ప్రత్యర్ఘ్యార్థం ధృతం కందుదకం నాలం అపర్యాప్తం ఇతీవ జిష్ణుః అర్జునః సిన్ధురాజస్య జయద్రథస్య కంశిరః ॥ ని ॥ కంశిరోంబునోరిత్యమరః ॥ తస్మిన్ అంజలౌ అపాతయత్ + పత్ళగతౌ ణ్యాంతాల్లఙ్ ॥ ౯౨ ॥—ఏతదితి ॥ అయం వృద్ధక్షత్త్రియః ఏతత్ దృశ్యమానం కిం ఇతిసుతస్యశీర్షంశిరః అపాస్య భూమావిక్షిప్య శశాంక

పాతయోత్త్రీవత్సుతస్య శీర్షం పతత్త్రైనైవసహ తచ్ఛిరశ్చాత్యాత్మకేన స్వస్యమూర్ధని శిరసి శీర్యేత్ భిద్యేత్ ఇతి సుతే వత్సలత్వాద్వాత్సల్యాత్తత్సైంధవశిరః ఆఘ్రాతుకామఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ అవాఙ్ముఖతయా అధోముఖత్వేన క్షోణ్యాం భువి వేగాత్ నిపపాత * నైవాత్రసీనయథవాక్రియతేమదాంధైరితి ప్రసిద్ధేరితి భావః పురా వృద్ధక్షత్రః పాండవైర్వైరమనుచింత్య తపసా రాఘలేన శంకరేణోక్తవిధం వరమవాప్య తద్విజ్ఞాత్రాకృష్ణచోదిత కిరీటి ప్రయుక్తపాశుపతాస్త్రపాతిత పుత్రశిరఃపాతనేన మమారేతి భారతేంథా ॥ ౯౩ ॥—అథేతి ॥ అథ తస్మిన్ తత్రాన్యకైంధవహంతరి వాసవసూనౌ అర్జునే వాసరవిరామే సాయంకాలే శిబిరమేత్య గణకథాం నృత్తం నిషణ్ణమనతి

షణంశీర్యేత్స్వమూర్ధని వరేణ (౧) శశాంకమౌళేః।
క్షోణ్యామవాఙ్ముఖతయానిపపాతవేగాదాఘ్రాతుకా
మఇవతస్యసుతవత్సలత్వాత్ ॥ ౯౩ ॥ ౪ ॥ అథ తస్మి
న్వాసవసూనౌ వాసరవిరామే శిబిరమేత్య యథా

మౌళేః ఈశ్వరస్య వరేణ యః జయద్రథస్యశిరః భూమౌపాతయతిన శిరసి శీర్యేత్ నశ్యతీత్యేతాదృశేసస్వస్యమూర్ధని శీర్యేత్ విదీర్ణః సుతే వత్సలత్వాత్ వాత్సల్యాత్ తచ్ఛిరః ఆఘ్రాతుకామఇవ వేగాత్ క్షోణ్యాం భూమౌ అవాఙ్ముఖతయా అధోముఖత్వేన పపాత + పత్లగతౌ లిట్ ॥ ౯౩ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం తస్మిన్ వాసవసూనౌ అర్జునే వాసరవిరామే సాయంకాలే శిబిరం నివేశం ఏత్య యథావృత్తం వృత్తమనతిక్రమ్య రణకథాం విజ్ఞాప్య హృష్యద్రోమాణాం హృష్టరోమాంచం + హృషేర్లోమస్వితినిష్ఠాయామిడ్వా రాజానం యుధి

---

(౧)హరవరప్రదానప్రకారస్తు,యఃపాతయేత్త్వత్సుతశీర్షముర్వ్యాం విశీర్ణమూర్ధాసభవేత్క్షణేన । ఇతీశ్వరాదాప్తవరః పితాతస్మిన్పాత్యభూమౌస్యపతత్త్రైవేతిబాలభారతే ॥

క్రిమ్య యథావృత్తంవిజ్ఞాప్య హృషితరోమాణం ఆశ్చర్యాత్సరోమా ఞ్చం రాజానం ధర్మరాజం ఉపతిష్ఠమానే స్తూయమానేసతిసుయో ధనస్తు భగినీ జాయాయస్యతస్యసైంధవస్య హానిఃనాశః నిదానం ము ఖ్యకారణంయస్యాస్తయా క్రోధనతయా అత్యంతకోపేనహేతునాస ర్వామపిశర్వరీం రాత్రిం నియోద్ధుకామస్సన్ గంభీరం యుద్ధారం భే భేరీణాంనిధ్వానం భాఙ్కారముజ్జృంభయామాసరణోద్యోగసూ చనాయేతిభావః ॥ ౯౪ ॥—ఏతఇతి ॥ తదా తత్కాలేతంభేరీనిధ్వా నంసమాకర్ణ్య సమయే విజ్ఞానం కాలోచితకర్తవ్యతాబోధఃశీలం యేషాంతె సమయవైజ్ఞానికాః అతఏవ యుగంన్వృషభద్వయాదిసర్

వృత్తం రణకథాంవిజ్ఞాప్య హృషితరోమాణంరాజాన
ముపతిష్ఠమానే సుయోధనస్తుక్రోధనతయా భగినీజా
నిహానినిదానయా సర్వామపి శర్వరీం నియోద్ధుకా
మస్సన్గంభీరయుద్ధారంభభేరీనిధ్వానముజ్జృంభయా
మాస ॥ ౯౪ ॥ ఏతే తదా తం సమాకర్ణ్య సమ

ష్ఠిరం ఉపతిష్ఠమానేసతి అభిముఖంస్థిత్వా స్తువతిసతి రాజ్ఞో దేవతాం శత్వాదుపాద్దైవపూజాసంగతికరణమిత్ర(కరణపథిషిప్వతివాచ్యమిత్యా త్మనేపదత్వాచ్ఛానచ్ సుయోధనస్తు దుర్యోధనస్తు భగినీజానేస్సైం ధవస్యహానిర్నాశోనిదానంకారణంయస్యాఃతయా॥ ని ॥ నిదానంత్వా దికారణమిత్యమరః ॥ క్రోధనతయాకోపవత్తయా సర్వామపిచ కృ త్స్నామపి శర్వరీం రాత్రిం అత్యంతసంయోగేద్వితీయానియోద్ధుకా మస్సన్ గభీరంగంభీరం యుద్ధారంభస్య భేర్యాదుందుభేః నిధ్వానం ధ్వనిం ఉజ్జృంభయామాస వర్ధయామాస + జభజృభిగాత్రవినా మేణ్యంతాల్లిట్ ॥౯౪॥—ఏతఇతి ॥ తం భేరీరవం ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా సమయవైజ్ఞానికాః కాలకుశలాః ॥ ని ॥ వైజ్ఞానికఃకృతముఖఃకృతీకుశ లఇత్యపీత్యమరః ॥ ఏతేస్మరణమాత్రేణ స్మృతైర్యైవ కృతంసన్నిధానం

ద్ధవాహ్యతిర్య ద్గారువిశేషః తద్వదాయతౌ బాహూయేషాంతేశక్రసు
తార్జునఆదిర్యేషాంతథోక్తాః ఏతే పాండవాః స్మరణే నైవ స్మరణ
మాత్రేణకృతం సన్నిధానం సమీపస్థితిర్యేనతం నిశిరాత్ర్యాం దశగుణి
తం దశధాఆవృత్తం భుజయోర్బలం అవలమ్బః సహాయో యస్యతం
హిడిమ్బభగిన్యాః హిడిమ్బాయాః అపత్యం తద్భాగినేయం ఘటోత్క
చం పృథక్ ప్రధానత్వేన ప్రస్థాప్య రణాయ ప్రయోజ్య సకలాని
బలానిసన్నాహ్యాపి యోజయిత్వాచ స్వయమపిసంయుగాయ యు
ద్ధంకర్తుం నిశ్చక్రముః నిష్క్రాంతాః ॥ ౯౫ ॥—యేతి ॥ యాతా
రకానక్షత్రమితిజాత్యేకవచనం కనీనికాచ ॥ ని ॥కనీనికక్షణయోస్తా
రేతిరత్నమాలా ॥ తారైవతారకా అతఏవ ప్రస్పందమానపరుషేతర

యవైజ్ఞానికాః స్మరణమాత్రకృతసన్నిధానం నిశిదశ
గుణితభుజబలావలమ్బం హిడిమ్బభాగినేయం పృథ
క్ప్రస్థాప్య స్వయమపి సకలాన్యపి నిజబలానిసన్నా
హ్య సంయుగాయ యుగాయతబాహవశ్శక్రసుతాద
యోనిశ్చక్రముః ॥ ౯౫ ॥ ప ॥యాతారకా మే సతతం

యేనతం నిశిరాత్రౌ దశగుణితః భుజబలావలంబోయస్యతం హిడింబ
స్య భాగినేయం స్వస్రీయం + స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్ ॥ ఘటోత్కచం
పృథక్ ప్రత్యేకం ప్రస్థాప్య స్వయమపి సకలాన్యపి సమస్తాన్యపి
నిజబలాని స్వసైన్యాని సన్నాహ్య సజ్జీకృత్య సంయుగాయ యుద్ధాయ
యుగవత్ సీరాంగవత్ ॥ ని ॥ యుగంహస్తచతుష్కేపి రథసీరాంగ
యోర్యుగమితివిశ్వః ॥ ఆయతాఃదీర్ఘాః బాహవోయేషాంతేశక్రసు
తాదయః నిశ్చక్రముః నిర్యయుః + క్రముపాదవిక్షేపేలిట్ ॥ ౯౫ ॥
యాతారకేతి ॥ యాతారకాయన్నక్షత్రం మే సతతం విరుద్ధా తాం
తారకాంకనీనికాం ॥ ని ॥ తారకాక్ష్ణఃకనీనికేత్యమరః ॥ తారకాజ్యోతి
షీతిశ్వంచ ఇమాః దృశఃబిభ్రతి + డుభృఞ్ధారణపోషణయోఃలట్ ॥

తారమంత్కకురితి కాళిదాసః, మే మమ సతతం సర్వస్యామపిరా త్రౌ నతు చం ౹వత్యాద్యవసమేవేత్యర్థః, విరుద్ధా ప్రతిఘాతినీ తాం తారకాం ఇమాఃదృశః బిభ్రతి ఇతిహేతోర్బద్ధరోషమివస్థితమి త్యుత్ప్రేక్షా, ... జకా ప్రయోగాద్గమ్యా, తమః అంధకారః సర్వ స్మిన్నింద్రియే ద్యోతిన్నేసత్యపి దృశాం నేత్రాణాం తారకాధారి ణాం మార్గ మేవరోధ ॥ ౯౬ ॥—శర్వర్యా ఇతి ॥ శర్వర్యాః రా త్ర్యంగనాయాః చికురే కేశపాశే మనోజస్య మన్మథస్యైవ శిఖినః వహ్నేః ధూమే నభసః ఆకాశస్యైవ అరణ్యభువః జంబూశాఖినీల ఫలే జమ్బూవృక్షే పేచకాండజానాం ఉలూకానాందృశాం ఆలోకా ర్థం సర్వవస్తువర్శనార్థం సిద్ధాంజనే కాలస్యైవహలాయుధస్య చే

విరుద్ధాతాంబిభ్రతీమాఇతిబద్ధరోషమ్। సర్వేంద్రియేస
త్యపిసైనికానాంమార్గందృశామేవరురోధ ॥౯౬
శర్వర్యాశ్చికురేమనోజశిఖినోధూమేనభోరణ్యభూ
జంబూశాఖినిపేచకాండజదృశామాలోకసిద్ధాంజనే।
చేలేకాలహలాయుధస్యతమసామజ్జృంభణే తాదృశే
వ్యక్తిర్నావాహ్నిశిల్పమద్భుతతమం చక్రిత్వదీయే సై

భృశామిదితిఅధ్యాసస్త్వత్వం అదభ్రస్తాదితేఘుస్యాదాదేశః ఇతిబద్ధః రోషాయేనతత్ తమః అంధకారః సైనికానాం సర్వేంద్రియే సర్వ ష్వింద్రియేషుసత్యపి దృశాంలోచనానాం మార్గమేవ రురోధ ఆవ వార + రుధిర్ఆవరణేలిట్ ॥ ౯౬ ॥—శర్వర్యా ఇతి ॥ శర్వర్యా రా త్రేః చికురే కేశే మనోజో మన్మథఏవశిఖ అగ్నిః తస్యధూమే నభసి వారణ్యం తద్భువః జమ్బూశాఖిని జమ్బూవృక్షే పేచకాండజాః ఉ లూకపక్షిణః ॥ ని ॥ ఉలూకస్తు వాయసారాతిపేచకావిత్యమరః ॥ తే షాం దృశాంలోచనానాం ఆలోకస్యదర్శనస్య ॥ ని ॥ అలోకోద ర్శనేద్యోతఇత్యమరః ॥ సిద్ధాంజనె కాలఏవహలాయుధః బలరామః

బలరామస్య చేలే నీలవస్త్రే తాదృశే నైల్యసాంద్రత్వాభ్యామనుపమే తమసాం ఉజ్జృంభణే ప్రచారే సత్యపి అహ్నీవాసరఇవ ద్వయే సైనికాః కౌరవాః పాండవాశ్చ అద్భుతతమం అత్యాశ్చర్యకరం ఆహవశిల్పం యుద్ధచేష్టితం చక్రుః ఈష్యా౯ వేశాదితిభావః, అశ్లిష్టమాలాపరమ్పరితరూపకస్యోపమయాసంసృష్టిః, శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౯౭

ప్రథనే ఇతి ॥ నిశితమస్విన్యాం ప్రథనే యుద్ధే అద్భుతే సత్యపి నారదదృష్టేరుదగ్రా మహతీ ప్రథమేతరా ద్వితీయా ఈతిః ఆనందబాష్పానావృష్టిః వ్యలసద్బభూవేత్యర్థః * యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీత్యాగమాద్రాత్రౌ యోగినాం సమాధికాలత్వేన దర్శనాప్రసక్తేరితి భావః- త్రిదశనాథనగర్యాః స్వర్గస్య సంబంధిన్యః వనితాః అప్సరసోపి వరణస్రజం చికురే కేశపాశ ఏవ బబంధుః తదానీం భోగకాలత్వాత్తాసామపి తద్యుద్ధదర్శనాప్రసక్తేరితి భావః, కేచిత్తు అంధకారనిరోధేన క్రమేణ యుద్ధస్య నవసురాణాం చ దర్శనా

నికాః ॥ ౯౭ ॥ ప్రథనేద్భుతేపి నిశి నారదదృష్టేః ప్ర
థమేతరా వ్యలసదీతిరుదగ్రా । వనితా అపి త్రిదశనాథ
నగర్యా వరణస్రజం చికుర ఏవ బబంధుః ॥ ౯౮ ॥ అమీ
షు యుద్ధదివసేష్వయమేవ హి కాముకః । రణోత్సవే

తస్య చేలే వస్త్రే తాదృశే తాదృగ్విధే తమసామంధకారాణాం ఉజ్జృంభణే వివృద్ధావపి అహ్నీవ దినే ఇవ ద్వయే+సంఖ్యాయా అవయవే తయబితి తయప్ ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వేత్యయజాదేశః ప్రథమచరమేతి వికల్పేన సర్వనామత్వాజ్జసశ్శీభావః సైనికాః అద్భుతతమం అత్యాశ్చర్యం ఆహవస్య యుద్ధస్య శిల్పం క్రియాకౌశలం చక్రుః + డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౯౭ ॥ — ప్రథనేఇతి ॥ నిశి రాత్రౌ అద్భుతే చిత్రే ప్రథనేపి యుద్ధేపి నారదస్య దృష్టేః దృశః ప్రథమాయా ఇతరా అనావృష్టిరూపా అతివృష్టిరనావృష్టిరిత్యుక్తేః ఉదగ్రా ఉ

యోగాదిత్యుభయత్ర భావార్థమాహుః, అత్రయుద్ధైకశత్వవిశేషణ
స్య తెద్ధకౌశ్చర్యతన్మృతేనవసురదర్శనప్రతిబంధకాన్ధకారావరణాభిప్రా
యగర్భత్వాత్పరికరాలంకారఃపూర్వత్రతుయోగభోగావసరత్వాభిప్రా
యగర్భత్వాదయమితిధ్యేయమ్ ॥ ౯౭ ॥—అమీష్వితి ॥అమీషుయు
ద్ధదినసేషు యుద్ధదినానాంమధ్యఇత్యర్థః అయంసైంధవయుద్ధదివస
ఏవ కాముకః స్త్రీపరాయణః హిఃఖల్వర్థే యతఃకారణాదసాదివ
సః రణోత్సవేవిభజ్య విభాగంకృత్వా అర్ధం సమాంశంరాత్రయే ద
దౌ దత్తవాన్, కామినాం సర్వస్వహానేరప్యగణ్యత్వాద్ధర్మార్థకా
మేషు స్త్రీపుంసయోరర్ధఫలభాగిత్వస్మరణాచ్చేతిభావః, అత్రో
త్తరవాక్యార్థేనదివసస్య కాముకత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః,
రాత్రయేసాదదౌ యత ఇత్యేవపాఠః పాఠాంతరె అపిశబ్దస్యనైరర్థ
క్యం అయమిత్యనుషంగక్లెశశ్చేతిధ్యేయమ్ ॥ ౯౮ ॥—తత ఇతి ॥ త
తః అసౌ పాండవప్రస్థాపితఃఘటోత్కచః క్షణాదేవ సంగ్రామసీ

విభజ్యార్ధంరాత్ర్యెసాదదౌయతః ॥ ౯౯ ॥ త

తః క్షణాదేవఘటోత్కచోసౌ సంగ్రామసీమోపరి

చ్ఛ్రితా ఈతిః ఈతిబాధావ్యలసత్ అదీప్యత + లసదీప్తౌలఙ్ త్రిదశ
నాథస్య ఇంద్రస్య నగర్యాం వనితా అప్సరసోపి వరణస్రజం వరణ
మాలాం చికురఏవ కుంతలఏవ బబంధుః బధ్నంతిస్మ + బంధబంధనె
లిట్, యుద్ధస్యాదర్శనాద్వీరాణామదర్శనాచ్చేతిభావః ॥ ౯౭ ॥—
అమీష్వితి ॥ అమీషుయుద్ధదినసేషుమధ్యే అయమేవ అయందివసఏ
వ కాముకః కమితాహి హిర్విశేషె యతః యస్మాత్ రణోత్సవె యు
ద్ధోత్సవే అర్ధం సమాంశంవిభజ్య రాత్రయేపి దదౌ వితతార + డు
దాఞ్ దానెలిట్, వాసరస్య పుంస్త్వాద్రాత్రెస్త్రీలింగత్వాచ్చ కా
ముకత్వప్రతీతిరితిభావః ॥ ౯౯ ॥—తత ఇతి ॥ తతః క్షణాదేవ అసౌ
ఘటోత్కచః సంగ్రామసీమ్నఃయుద్ధసీమాయాఃఉపరిఊర్ధ్వం+ పూ

ష్ణుః యుద్ధదేశస్యోపరి ఊర్ధ్వభాగే ఆకాశ ఇతి యావత్ జృంభమాణః వర్తమానస్సన్ తమోభిః సాన్ద్రితమాం ఇమాం యుద్ధశాలినీం తమీం రాత్రిం దంష్ట్రాణాం స్థూలాయతదన్తానాం ప్రభాభిః దివసం వితేనే నిస్తమస్కాం చకారేత్యర్థః, అత్ర తమోనీలాయా రాత్రేః నైల్యత్యాగపూర్వకం దంష్ట్రాప్రభావ్యాపనవర్ణనాత్ తద్గుణాలంకారః ॥ ౧౦౦ ॥—తిష్ఠేతి ॥ హే ద్రోణ త్వం తిష్ఠ యుద్ధాయ స్థిరో భవేత్యర్థః, హే సుయోధన త్వం ద్రుతతరం అతిశీఘ్రం ధావస్వ పలాయస్వ హే దుశ్శాసన త్వామద్య ముంచామి కిం న ముంచామ్యేవేత్యర్థః, భోః కృప హే శారద్వత త్వత్కృతే భవద్విషయే కృపాలేశః కరుణాల

జృంభమాణః । తమీమిమాం సాంద్రితమాం తమోభిర్దం
ష్ట్రాప్రభాభిర్దివసం వితేనే ॥ ౧౦౦ ॥ తిష్ఠ ద్రోణ సు
యోధన (౧) ద్రుతతరం ధావస్వ దుశ్శాసన త్వాం ము
ంచామి కిమద్య భోః కృప కృపాలేశోఽపి న త్వత్కృతే । గా

రణగుణేతి సూత్రే కృదన్తస్య గ్రహణాత్ షష్ఠీసమాసః జృంభమాణస్సన్ తమోభిః ధ్వాన్తైః సాన్ద్రితమాం అతిఘనాం ఇమాం తమీం రాత్రిం దంష్ట్రయోః ప్రభాభిః ద్యుతిభిః దివసం దినం వితేనే చక్రే + తను విస్తారే లిట్ ॥ ౧౦౦ ॥—తిష్ఠేతి ॥ హే ద్రోణ తిష్ఠ + ష్ఠా గతినివృత్తౌ లోట్ పాఘ్రాధ్మాస్థేతి తిష్ఠాదేశః, హే సుయోధన దుర్యోధన ద్రుతతరం అతిశీఘ్రం ధావస్వ పలాయస్వ + ధావు గతిశుద్ధ్యోః లోట్, స్వరితఞిత ఇత్యాత్మనేపదమ్, హే దుశ్శాసన త్వాం ముంచా

---

(౧) అస్య పలాయనాభావే అహం త్వామిదానీమేవ హన్మి చేత్ అస్మత్తాతపాదప్రతిజ్ఞావైఫల్యాపత్తేస్తవ ధావనమప్యనుమతమేవేతి భావః। దుశ్శాసనేతి ॥ త్వయి విషయే అస్మత్తాతపాదసంబంధినో మహతః ప్రతిజ్ఞాభరస్య సత్త్వేన మత్కరగతస్యాపి న తే ప్రాణభీతిరితి భావః అద్య అస్మిన్నహని కిం కిం వా కార్యం, దినాన్తరే తవ మృతిస్స్యాదితి శేషః॥

వ్యాపినాస్తి నిహన్మే వేత్యర్థః హేగాంధారాధిపశకునేతవరణ్ణ కాక
థా-యుద్ధవిషయేత్వంకియానిత్యర్థః దుర్మేధసాందుర్బుద్ధీనాం అగ్రణీఃక
ర్ణః క్వ కుత్రాస్తే ఇత్యుక్తప్రకారం కటుః కఠోరః రవః యస్య
తథోక్తస్సన్ ఘటోత్కచః అభ్రాంతరే ఆకాశమధ్యే వ్యభ్రామ్యా
త్ సంచచార ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౧౦౧ ॥—హైడింబేయమి
తి ॥ నిజేన అట్టహాసితేన కిలకిలార్భట్యాక్షుభ్యంతి కంపమానాని ద
శానామాశానాం దిశాంముఖానియస్యతం దంష్ట్రాంకూరైః కరాలం
భీషణం ఆత్తః గృహీతః పరశుః కుఠారః యేనతమముంహిడింబాయా

న్ధారాధిప (౧) కాకథాతవరణ్ణాదుర్మేధసామగ్రణీః క
ర్ణః క్వేతి (౨) ఘటోత్కచఃకటురవో వ్యభ్రామ్యద
భ్రాంతరే ॥ ౧౦౧ ॥ హైడింబేయమముంనిజాట్టహాసి
తక్షుభ్యద్దశాశాముఖం దంష్ట్రాంకూరకరాళమాత్తపర

మి + ముఛ్చమోక్షణేలట్, శేముచాదీనామితినుమ్, అద్య అస్మిన్న
హని కిం దినాంతరే తవమృతిరితిభావః హేకృప త్వత్కృతే కృపాలే
శోపి దయాలవోపిన హేగాంధారాధిప శకునే తవరణ్ణే యుద్ధే కా
కథా అక్షక్రీడాయామేవేతిభావః, దుర్మేధసాం దుర్బుద్ధీనాం + ని
త్యమసిచ్ప్రజామేధయోరితిసమాసాంతోసిచ్, అగ్రణీః అగ్రేసరః క
ర్ణః క్వ కుత్ర వర్తతేఇతి కటురవః తీక్ష్ణధ్వనిః ఘటోత్కచః అ
భ్రాంతరే అకాశమధ్యే వ్యభ్రామ్యత్ బభ్రామ + భ్రముఅనవస్థానే
లజ్; శమామష్టానాందీర్ఘశ్శ్యనీతిదీర్ఘః ॥ ౧౦౧ ॥ — హైడిం
బేయమితి ॥ నిజేన అట్టహాసితేన అట్టహాసేనక్షుభ్యంతి సంచలంతి ద
శాశానాందశదిశాంముఖానియస్యతం దంష్ట్రాంకూరైః కరాళం భీష

(౧) కపటద్యూతనిపుణస్య తే కథం యుద్ధకథాగంధాభిజ్ఞతేతిభావః
(౨) చపేటికాప్రదానపూర్వకం సమ్యగ్వివేకముక్త్వా పితృవ్యప్ర
జ్ఞాపరిపూరణాయ విసృజామి. కుత్రవిద్యతే వదేత్యాశయః॥

అపత్యం హైడింబేయం ఘటోత్కచం దృష్ట్వైవ నతు యుద్ధ్వేత్య ర్థః కేచిద్భటాః కౌరవాః బిభ్యుః భీతవంతః తతః చుక్రుశుః రురుదుః తతః ఆమిమీలుః మమ్రుః కేచిద్భటాః అవనౌ పేతుః తతః ముమూర్ఛుః తతః ప్రాణా న్జహుః కేచిద్భటాః విమానం దేవయానం ఆరు రుహుః అపరావృత్య మృతా ఇతిభావః, అతఏవామరీః దేవాంగనాః ఆ పుః అతఏవ ప్రమోదం దధుః బిభేత్యాదేః సర్వత్ర కర్తరి లిట్, అ త్ర కేషుచిద్భటేషు కర్తృకారకేషు భయక్రోశమీలనానాం కేషుచిత్ప తనమూర్ఛనప్రాణత్యాగానాం కేషుచిద్విమానారోహణ దేవాంగ నాప్రాప్తి ప్రమోదవహనానాంచ అనేకక్రియాణామన్వయాత్కార కదీపకాలఙ్కారత్రయం విమానారోహణదేవాంగనాప్రాప్త్యోః ప్రమోదవహనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదస్య తృతీయేన సహైకవా చకానుప్రవేశసంకరః అస్యచ ప్రథమద్వితీయయోశ్చ సంసృష్టిరితివి

శం దృష్ట్వైవ కేచిద్భటాః। బిభ్యశ్చుక్రుశురామిమీలు
రవనౌ పేతుర్ముమూర్ఛుర్జహుః ప్రాణానారురుహు
ర్విమానమమరీరాపుః ప్రమోదం దధుః ॥ ౧౦౬ ॥ నభ
సితమభివీక్ష్య ఘోరరూపం దిశి దిశితత్ర పలాయితే న్య

ణం ॥ ని ॥ కరాళో భీషణో న్యవదితి విశ్వః ॥ ఆత్తపరశుం గృహీతపర శ్వథం అముం హైడింబేయం ఘటోత్కచం + స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్, దృ ష్ట్వైవ దర్శనాదేవేత్యర్థః కేచిత్ భటాః యోధాః బిభ్యుః త్రేసుః + ఞిభీ భయేలిట్ - చుక్రుశుః రురుదుః + క్రుశఆహ్వానే రోదనేచలిట్ ॥ ఆమిమీలుః సంచుకుచుః + మీలనిమేషణే లిట్ - నిమేషణం సంకో చః అవనౌ భూమౌ పేతుః + పత్లగతౌ లిట్, ముమూర్ఛుః విసస్మ రుః. + మూర్ఛావిస్మృతౌ లిట్ ఉపధాయాంచేతి దీర్ఘః, ప్రాణాన్ జహుః తత్యజుః + ఓహాక్ త్యాగే లిట్ - విమానం వ్యోమయానం ఆరు రుహుః ఆరూఢాః + రుహజన్మని ప్రాదుర్భావే లిట్, అమరీః అప్స

వకః ॥ పూర్వవత్ వృత్తమ్ ॥ ౧౦౨ ॥—(౧) నభసీతి ॥ ఘోరం భ

యంకరం రూపమాకారః యస్యతథోక్తం తం ఘటోత్కచం నభసిఆ

కాశే అభివీక్ష్య నృపాణాం కౌరవాణామోఘేబృందే దిశిదిశి ప్రతి

దిశం, పలాయితెసతి తత్ర యుద్ధదేశే మరణసమయే ముష్టౌలగ్నందృ

ఢఘటితంశస్త్రం ఆయుధంయస్యతథోక్తఃఏకఃకబంధః అపమూర్ధక

ళేబరమేవ తంఘటోత్కచం ప్రతి అభిముఖంయయౌ, నాన్యఃకశ్చి

దపీత్యర్థః- అత్రాభిముఖగమనస్య కబంధఏవ నియమనాత్పరిసం

ఖ్యాలఙ్కారః ॥ ౧౦౩ ॥—పితురితి ॥ పితుర్జనకస్యచ పుత్రస్యచ

ద్వయోః ఏకః ఆత్మాస్వరూపంయయో స్తయోర్భావః ఐకాత్మ్యంనా

మయద్వస్తు వేదవాక్యైరాత్మావైపుత్రనామాసీత్యాదిభిఃఉక్తంచో

పౌఘే । మరణసమయేముష్టిలగ్నశస్త్రస్తమభిము

ఖం(తదభిముఖః) ప్రయయౌకబంధఏకః ॥ ౧౦౩ ॥పి

తుశ్చపుత్రస్యచవేదవాక్యైర్యదుక్తమైకాత్మ్యమిదం

రసః ఆపుః ప్రాప్తాః + అప్లవ్యాప్తౌలిట్ ప్రమోదం హర్షం ద

ధుః + డుధాఞ్ధారణపోషణయోఃలిట్ ॥ ౧౦౨ ॥—నభసీతి ॥ న

భసి ఘోరరూపం దారుణస్వరూపం తం ఘటోత్కచమభివీక్ష్య దృ

ష్ట్వా తత్రయుద్ధే నృపౌఘే దిశిదిశి పలాయితెసతి మరణసమయేయో

ముష్టిస్తస్మిన్ లగ్నంశస్త్రం యస్యతాదృశః కబంధఏవ అపమూర్ధదే

హఏవ తదభిముఖః ఘటోత్కచాభిముఖః ప్రయయౌ + యాప్రాప

ణేలిట్ ॥ ౧౦౩ ॥—పితుశ్చేతి ॥ పితుశ్చ పుత్రస్య వేదవాక్యైఃయ

త్ ఐకాత్మ్యం ఆత్మావైపుత్రనామాసీతిశ్రుత్యా మేకాత్మత్వముక్తం

---

(౧) నను వనితాఅపి త్రిదశనాథనగర్యాంపరిణస్రజంచికురమేవబబంధు

రిత్యుక్తైః కథమమరాఙ్గనానవాప్తివర్ణనమితి చెత్, తత్రాంధకారా

తిశయవర్ణనే సంరంభాత్ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థేష్వేతాదృశవర్ణన

ముపపన్నమేవేతి జ్ఞేయమ్.

దితం ఇదంతత్ పితాపుత్రయోరైరాత్మ్యం దృష్టంహి ఇదానీమితి శేషః పురా శ్రుతిసిద్ధమిదానీంతు ప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యర్థః, యద్వస్మాదేష ఘటోత్కచః స్వయం భీమాత్మజోపిసన్ యుద్ధే అరిసైనికానాం భీమః భీమసేనః భయంకరశ్చాసీత్. తస్మాదితియోజ్యం, శ్లేషానుప్రాణితం వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౧౦౮ ॥—భిండీవాలైరితి ॥ సః ఘటోత్కచః ఉగ్రైర్భిండీవాలైస్తోమరైశ్శూలానాంజాలైస్సమూహైః శూలాదయః ఆయుధవిశేషాః వర్షైరానగవిశేషైశ్చ ఉపలక్షితః వ్యోమ్ని నభసిస్థిత్వా ఉభయేషాం ద్వివిధానాం నృపాణాం నృపైరిత్యర్థః, కర్తృత్వస్య శేషత్వవివక్షయా ॥ఆమంశూద్రస్యపక్వాన్నమిత్యాదావివషష్ఠీ, క్వాపిదృష్టః క్వాప్యదృష్టశ్చ

హిదృష్టమ్ । భీమాత్మజోపి స్వయమేషయుద్ధే భీమో
యదాసీదరిసైనికానామ్ ॥ ౧౦౮ ॥ భిండీవాలైస్తోమ
రైశ్శూలజాలైర్వర్షైరుగ్రైశ్చోభయేషాంనృపాణాం।
(౧) దృష్టః క్వాపి క్వాప్యదృష్టోరిసైన్యంవ్యోమ్ని స్థి

ఇదం దృష్టంహి యద్వస్మాత్కారణాత్ ఏషఃఘటోత్కచః భీమస్య ఆత్మజోపి తనయోపి యుద్ధే అరిసైనికానాం శత్రుసైన్యానాంస్వయం భీమః ఘోరః ॥ ని ॥ భీమోమ్లవేతసేశంభౌ ఘోరేవాపివృకోదరేఇతివిశ్వః ॥ ఆసీత్ + అసభువిలఙ్ ॥ ౧౦౯ ॥—భిండీవాలైరితి ॥ స ఘటోత్కచః భిండీవాలైః ॥ ని॥ భిండీవాలస్సృగస్తుల్యావిత్యమరః॥ తోమరైః ॥ని॥ సర్వలాతోమరోస్త్రియామిత్యమరః ॥ ఉభౌ ఆయుధవిశేషౌ శస్త్రజాలైః శస్త్రసమూహైః ఉగ్రైః వర్షైః శిలాదివృష్టిభిశ్చ వ్యోమ్నిస్థిత్వా ఉభయేషాంకురూణాం క్వాపి దృష్టః క్వా

---

(౧) వర్షైరుగ్రైశ్చోభయేషాంనగానామితి పాఠే ఉభయేషాం నగానాం వృక్షాణాం శైలానాంచవర్షైరిత్యన్వయః ॥ ని ॥ శైలవృక్షౌనగావగావిత్యమరః॥

ర్ణ అరీణాం సైన్యం నామ్నా శేషం నామమాత్రావశిష్టమిత్య
ర్థః ౦ చక్రే సర్వం జఘానేతిగూఢమ్ ॥ శాలినీ ॥ ౧౦౫ ॥— ॥
స్వస్యేతి ॥ దుర్యోధనస్య ధ్వజినీ సేనా అద్యాస్యాం రాత్రౌ స్వస్య
ఆత్మనస్సంబంధినం క్షయం నివేశం నాగమత్ నప్రాప ఇత్యుక్తప్ర
కారేణ మత్వాజ్ఞాత్వా సభీమసూనుః ఘటోత్కచః పితృవ్యే పితృ
భ్రాతరి దుర్యోధనే భక్త్యైవేత్యుత్ప్రేక్షా, తత్ర యుద్ధదేశ ఏవ త
స్యాః దుర్యోధనధ్వజిన్యాః క్షయం నివేశం నాశంచ ఆతతాన అకరో
త్ ॥ ని ॥ ప్రళయావాసయోః క్షయ ఇతి విశ్వః ॥ ౧౦౬ ॥—తత్రాం
తరే తస్మిన్సమయ ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ వాహిన్యా ఇతి ॥ ఏషః ఘ
టోత్కచః క్షణం యుధ్యేతచేత్ యుద్ధం క్రియేతయది మే మమ సం
త్వా నామ్నా శేషం సచక్రే ॥ ౧౦౫ ॥ స్వస్యక్షయం నా
గమదద్య రాత్రౌ దుర్యోధనస్య ధ్వజినీతి మత్వా । పితృ
వ్యభక్త్యైవ సభీమసూను స్తత్రైవ తస్యాః క్షయమాతతా
న ॥ ౧౦౬ ॥ తత్రాంతరే॥ వాహిన్యా ఏవ మే సార్ధం
మేదిన్యా అపి నక్ క్ష్యతి । క్షణం యుధ్యేత చేదేష ఇతి
వ్యదృష్టః అరిసైన్యం శత్రుబలం నామ్నా నామమాత్రేణ శేషం నతు
స్వరూపతః చక్రే + డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౧౦౫ ॥—స్వస్వక్షయమి
తి ॥ సభీమసూనుః ఘటోత్కచః దుర్యోధనస్య ధ్వజినీ సేనా అద్య రా
త్రౌ అస్యాం రాత్రౌ స్వస్వక్షయం స్వస్యావాసం నాగమత్ నప్రా
పత్ + గ్లృ గతౌ లుఙ్ ఇదిత్వాదఙ్ ఇతి మత్వా జ్ఞాత్వా పితృవ్యే
దుర్యోధనే భక్త్యైవ తస్యాస్సేనాయా స్తత్రైవ యుద్ధభూమావేవ క్ష
యం ఆవాసం నాశంచ ॥ ని ॥ నిలయాపచయౌ క్షయావిత్యమరః ॥ ఆ
తతాన + తను విస్తారే లిట్ ॥౧౦౬॥—తత్రాంతరే॥వాహిన్యా ఇతి॥సు
యోధనః దుర్యోధనః కర్తా ఏష ఘటోత్కచః క్షణం క్షణమాత్రం యు
ధ్యేతచేత్ + యుధ సంప్రహారే లిఙ్, మే వాహిన్యా ఏవ సేనాయా ఏవ

బంధిన్యాః వాహిన్యాస్సేనాయా అర్ధమేవ ననఙ్క్ష్యతి అర్ధస్య ప్రథమయుద్ధదివసాదారభ్య పాండవైర్నాశితత్వాదితి భావః, కింతు మే మేదిన్యాః భువః అర్ధమపి నఙ్క్ష్యతి ఆత్మానం జిత్వా అదత్త్వైవార్ధం పితృ్యమప్యంశం భువం భోక్ష్యంతి పాండవా ఇత్యర్థః, ఇత్యుక్తప్రకారం సుయోధనః మేనే తర్కితవాన్ ॥ ౧౦౭ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారాత్ నితాంతం చింతానాం సంతానాత్సమూహాదార్తస్య పీడితస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య సమ్యక్ప్రార్థనానాం గుణనికయా పరంపరయా సంభృతః స్వీకృతః సర్వాభిసారస్సర్వోద్యోగః ఘటోత్కచవధవిషయకః యేన తథోక్తః మిహిరస్య సూర్యస్య కుమారః కర్ణః మహేంద్రః వాసవః వజ్రస్యాయుధస్య ధారయా మహీధ్రం తిమిమహీధ్రం గిరిమివ తేన మహేంద్రేణ దత్తయా ఇయంశక్తిః వళక్షాః శ్వేతా అశ్వాః యస్య తస్యార్జునస

మే నే సుయోధనః ॥ ౧౦౭ ॥ గ ॥ ఇత్థం నితాంతచింతా
సంతానాదార్తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య ప్రార్థనాగు
ణనికయా (౧) సంభృతసర్వాభిసారో మిహిరకుమా
రో వజ్రధారయా మహేంద్రో మహీధ్రమివ తేన దత్త
యా వళక్షాశ్వక్షపణదక్షయా మితిచిరరక్షితయా మహా

అర్ధం ననంక్ష్యతి కింతు మేదిన్యాః భూమేరపి అర్ధం నఙ్క్ష్యతి ॥ + ణశ అదర్శనే లృట్ స్యః మస్జినశోరితి నుమ్, ఇతి నేమే నే + మన జ్ఞానే లిట్ ॥ ౧౦౭ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం నితాంతం చింతాయాస్సంతానాత్ ఆర్తస్య పీడితస్య ధార్తరాష్ట్రస్య సంప్రార్థనస్య గుణనికయా నిశ్చితహాతేన సంభృతస్సర్వాభిసారస్సర్వసన్నాహనం యేన తథోక్తః ॥ ని ॥ సర్వాభిసారస్సర్వౌఘస్సర్వసన్నాహనార్థక ఇత్యమరః ॥ మిహిరకుమారః కర్ణః మహేంద్రః వజ్రధారయా మహీధ్రమివ పర్వత

(౧) అమ్రేడనం గుణని కలివచనాదామ్రేడనేన పౌనఃపున్యేనేత్యర్థః

స్య క్షపణే మారణే దక్షా సమర్థా ఇతి ప్రఖ్యేతి శేషః, చిరాద్రక్షితయా గుప్తయా మహత్యా శక్త్యా నామ ఆయుధేన తం క్షణదాచరం రాక్షసం ఘటోత్కచం వక్షసి నిర్భిద్య క్షణేన క్షితౌ భువి నిపాతయామాస పాతితవాన్, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౦౭ ॥—పౌత్రస్యేతి॥ ప్రబలస్య ప్రకృష్టబలస్య పౌత్రస్య పుత్రపుత్రస్య తస్య ఘటోత్కచస్య అంతస్థ్సితః శరీరాంతర్గతః వాయుః ప్రాణానిలః ప్రతియోధినా శత్రుణా కర్ణేన దత్తాం కృతాం శక్తేరాయుధస్య ప్రహారేణ యా పీడా బాధా తాం తదీయామితి శేషః, ద్రష్టుమపారయన్ అశక్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా; బహిష్టాత్ శరీరాద్బహిః అగాత్ నిర్గతవాన్, ఘటోత్కచో మమారేత్యర్థః ॥ ౧౦౮ ॥—సేతి ॥ సాఽఖండద్రిదత్తా ఘటోత్కచప్రాణాపహారిణీతి వా శక్తిరపి సాంయుగీనే నరణే

త్యా శక్త్యా వక్షసి నిర్భిద్య క్షణేన తం క్షణదాచరం క్షి
తౌ నిపాతయామాస ॥ ౧౦౭ ॥ ప ॥ పౌత్రస్య తస్య

ప్రబలస్య శక్తేః ప్రహారపీడాం ప్రతియోధిదత్తామ్ । అ
పారయన్ ద్రష్టుమివాతిఘోరామంతస్థ్సితో వాయుర
గాద్బహిష్టాత్ ॥ ౧౦౮ ॥ సాపి శక్తిరభిహత్య నరా
శం సాంయుగీనజనసన్నుతశౌర్యమ్ । వాయుసూనుపరి

మివ తేన సహేంద్రేణ దత్తయా వలశాత్రవస్య అర్జునస్య క్షపణే హింసనే దక్షా పటురియం శక్తిః ఇతి చిరం రక్షితయా మహత్యా శక్త్యా వక్షసి నిర్భిద్య తం క్షణదాచరం ఘటోత్కచం క్షితౌ భూమౌ నిపాతయామాస ॥ + పత్యగతౌ ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౧౦౭ ॥—పౌత్రస్యేతి ॥ ప్రబలా ప్రసిద్ధిర్యస్య తస్య తస్య పౌత్రస్య ఘటోత్కచస్య ప్రతియోధేన కర్ణేన దత్తాం అతిఘోరాం ప్రహారపీడాం ద్రష్టుం అపారయన్నివ అంతస్థ్సితో వాయుః ప్రాణవాయుః బహిష్టాత్ బహిః అగాత్ + ఇణ్గతౌ లుఙ్ ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః ॥ ౧౦౮ ॥—సాపీతి ॥ సా శక్తిరపి

సాధునాజనేన శూరజనేన సన్నుతం శ్లాఘితం శౌర్యం యస్య తథో
క్తం- నరాశం రాక్షసం ఘటోత్కచం అభిహత్య మారయిత్వా వా
యుసూనోర్భీమస్య పరిఘాత్ గదాయాః భీతవేత్యుత్ప్రేక్షా, వా
సవస్య ఇంద్రస్య సవిధం సమీపం ప్రతిపేదె ప్రాప్తా॥ స్వాగతా
॥ ౧౧౦ ॥—తదానీమితి ॥ తదానీం ఘటోత్కచవధకాలే తత్ర యు
ద్ధరంగె తేషాం కౌరవసైన్యానాం కౌంతేయసైన్యానాంచ ఉభయే
షాం బాష్పస్య నేత్రజలస్య లహరీం ప్రవాహం నిష్పాదయితుం జ
నయితుం మోదస్య ఆనందస్య విషాదస్య దుఃఖస్యచ ద్వయోః ఘ
టోత్కచవధజన్యయోః స్పర్ధా వివాదః అహమహమికయా అ...
పూర్వం జనయామ్యహమేవపూర్వం జనయామీత్యహంకారేణ ఉపల
క్షితా సమవర్ధత వర్ధతేస్మ కౌరవసైన్యాని ముముదిరె కౌంతెయ
సైన్యాని రురుదురిత్యర్థః ॥ ౧౧౧ ॥—అథేతి ॥ అథ కులస్య కౌర

ఘాదివభీతావాసవస్యసవిధంప్రతిపేదే ॥ ౧౧౦ ॥

గ ॥ తదానీం తత్ర తేషాం కౌరవకౌంతెయసైన్యా
నాం బాష్పలహరీం నిష్పాదయితుం మోదవిషాద
యోరహమహమికయా స్పర్ధా సమవర్ధత ॥౧౧౧॥

గ ॥ అథ జయద్రథఘటోత్కచనిధనశోకాతిశయగు

సాంయుగీనైః రణసాధుభిః ప్రతిజనాదిత్వాత్ఖఞ్ జనైస్సన్నుతంశౌ
ర్యం యస్యతం నరాశం ఘటోత్కచం + అశ్నాతే... ...
భిహత్య వాయుసూనోః భీమస్య పరిఘాత్ భీతేవ ...
ధం నికటం ప్రతి ప్రతిపెదె + పదగతాళిట్ ...
నీమితి ॥ తదానీం కౌరవకౌంతెయసైన్యానాం ...
ష్పలహరీం అశ్రుప్రవాహం నిష్పాదయితుముత్పాదయితుం ... మోద
విషాదయోః హర్షచింతయోః అహమహమికయా॥ని॥అహమహమి
కాతు సాస్యాత్పరస్పరంయోభవెదహంకారఇత్యమరః॥స్పర్ధా స ఘ
ర్షః సమవర్ధత + వృధువృద్ధావాలజ్ ॥ ౧౧౧ ॥—అథేతి ॥ అథా

వాణాం పాండవానాంచ వంశస్య కూటస్థే ప్రథమే అతఏవ కుముద బాంధవే చంద్రే జయద్రథస్య సైంధవస్య ఘటోత్కచస్యచ నిధనేన మరణేన యశ్శోకాతిశయః తేన గురూన్ దుర్భరాన్ ద్వయానపి కురూన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ పాండవాంశ్చ అశ్వాసయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య దిశం ప్రాచీం ఏత్య ప్రాప్యకాశైః నికాశైః శరపుష్పతుల్యైః తద్వద్ధవళైరిత్యర్థః, అభీశుభిః కిరణైః ఆకాశం దిశానామష్టానాంచ అవకాశమంతరాళం వ్యాకాశయమానే ప్రకాశయతిసతి + వ్యాఙ్పూర్వాత్కాశతేర్ణిజంతాల్లటిశానచ్ విరాటభూపో ద్రుపదభూపశ్చ ద్వౌ కోపేన కుటిలీకృతః గుణాకర్షణేన కుండలీకృతః చాపఃయాభ్యాంతథోక్తౌసంతౌ అనీచైర్మహద్భిః నారాచైర్బాణవిశేషైరాచార్యం శల్యంనామమృగం శలలైస్తల్లోమభిరివ నిబద్ధతనుం లగ్నశరీరం ఆతేనతుశ్చక్రతుః ॥ ని ॥ శ్వావిత్తుశ

రూన్ ద్వయానపికురూనాశ్వాసయితుమివ కులకూట
స్థేనముదబాంధవే కులిశాయుధదిశమేత్యకాశనికాశైర
భీశుభిరాకాశం దిశావకాశం వ్యా(కోచ)కాశ)య
మానేసతికోపకుటిలీకృతచాపౌ విరాట ద్రుపదభూ
పౌ ద్రుతమనీచైర్నారాచైరాచార్యం శలలైశ్శల్య

నంతరం జయద్రథ ఘటోత్కచయోర్నిధనేనయశ్శోకాతిరేకఃదుఃఖాతిశయస్తేన గురూన్మహతః ద్వయానపి కురూన్ కౌరవాన్ అశ్వాసయితుమివ సమాధాతుమివ కులస్య వంశస్యకూటస్థే ॥ ని ॥కాలవ్యాపీసకూటస్థ ఇత్యమరః ॥ కుముదబాంధవే చంద్రే కులిశాయుధదిశంప్రాచీందిశం ఏత్య కాశైఃకాశకుసుమైర్నికాశైస్సదృశైః అభీశుభిఃఆకాశదిశావకాశం వ్యాకోచయమానేసతి వికసితంకుర్వతిసతి కోపేన కుటిలీకృతధనుషౌ ద్రుపదవిరాటభూపౌ ద్రుతం శీఘ్రం అనీచై రనూనైర్నారాచైర్బాణైః ఆచార్యం ద్రోణం శలలైలోమభిశ్శల్యమ్మృ

ల్యస్తల్లోమ్ని శలలీశలలంశలమిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ఉపమాలంకారఉత్ప్రేక్షయాసంసృష్టః ॥ ౧౧౨ ॥—తస్యేతి ॥ తస్య ద్రోణస్య తన్వాం శరీరే అర్ధంమగ్నాః అవగాఢాఃనారాచాః ద్రుపదవిరాటప్రయుక్తాః ప్రకర్షేణ హృష్యన్త్యాఃమోదమానాయాః తస్యద్రోణస్య విక్రమశ్రియః పరాక్రమలక్ష్మ్యాః రోమాంచానాం పులకానాం అంకురాఇవ ఇత్యుత్ప్రేక్షా రోచంతేస్మ బభుః ॥ ౧౧౩ ॥— అగ్నిదెశ్యేనేతి ॥ అథ ద్రోణః పార్షతిః ద్రుపదశ్చ తావుభౌ అగ్నిదేశ్యేననామమునినా నిక్షిప్తంన్యాసీకృతం ఉపదేశవ్యాజాదితిభావః, కోదండవిద్యా ధనుర్నైపుణ్యమేవ సర్వస్వంయావద్ధనం ప్రకాశితం తన్వాతేస్మ,యథాఖ్యస్తయావద్ధనుర్విద్యానైపుణ్యమగ్నిదేశ్యోపదిష్టం

మృగమివ నిబద్ధతనుమాతేనతుః ॥ ౧౧౨ ॥ తస్యార్ధ
మగ్నానారాచాఃతన్వాం తద్విక్రమశ్రియః।రోచంతే
స్మప్రహృష్యంత్యాఃరోమాంచానామివాంకురాః ॥
౧౧౩ ॥ వ ॥ అగ్నిదేశ్యేననిక్షిప్తమథోభౌద్రోణపా
ర్షతౌ । కోదండవిద్యాసర్వస్వం తన్వాతేస్మప్రకా

శమివ ॥ ని ॥ శ్వావిత్తుశల్యస్తల్లోమ్ని శలలీశలలంశలమిత్యమరః ॥ నిబద్ధతనుం సంసక్తదేహం ఆతేనతుః + తనువిస్తారే లిట్ ॥ ౧౧౨ ॥ తస్యేతి ॥ తస్య ద్రోణస్య తన్వాం శరీరేఅర్ధమగ్నాః అర్ధంప్రవిష్టాః నారాచాః బాణాః ప్రహృష్యంత్యాస్తుష్యంత్యాః తస్య ద్రోణస్య విక్రమశ్రియః శౌర్యసంపదః రోమాంచానామంకురాఇవ రోచంతేస్మ+ రుచదీప్తావితి లిట్ ॥ ౧౧౩ ॥—అగ్నీతి ॥ అథానంతరం ఉభౌ ద్రోణపార్షతౌ ద్రోణద్రుపదౌ అగ్నిదేశ్యేనమునినా నిక్షిప్తం కోదండవిద్యాయా ధనుర్విద్యాయాస్సర్వస్వం సర్వద్రవ్యం ప్రకాశితం కుర్వాతేస్మ + డుకృఞ్కరణే లట్స్మేఇతిలట్ ॥ ౧౧౪ ॥ — ॥

ప్రకటీచకారేత్యర్థః (౧) ॥ ౧౧౮ ॥—తత ఇతి ॥ తతశ్శరసంభవస్య కృపస్య భగినీ కృపీజాయాయస్యతస్య ద్రోణస్య జాయాయోనిజ్ చాపఏవచతుర్ముఖః బ్రహ్మా వృద్ధత్వేన జరసా బాహ్ణైశ్చేదనేనచ విశ్రాణితః దత్తః వికృతః జుగుప్సితః వేషః ఆకారః యయోస్తథోక్తయోరపి విశిఖానాం బాణానాం విమోచనం సంఘటనమేవ సృష్టిశిల్పం సజనవ్యాపారస్తేనకరణేన విలోభనీయః కామనీయః విభిఃపక్షిభిః లోభనీయశ్చ విగ్రహః దేహః యయోస్తథోక్తయోఃకృతయోః + కృదన్యోగాదథాతతద్భావేచ్విః ॥ నిహత్య దేవభూయం ప్రాపితయోరిత్యర్థః విరాటస్య పాంచాలస్య ద్రుపదస్యచ ద్వయోస్సంబంధినః వరణోత్సవస్య యౌగపద్యే సమకాలికత్వేసతి బిడౌజసః ఇంద్రస్యకుటుంబి

శితమ్ ॥ ౧౧౮ ॥ గ ॥ తతశ్శరసంభవభగినీజానేశ్చా
పచతుర్ముఖోవృద్ధత్వవిశ్రాణితవికృతవేషయోరపి విశి
ఖవిమోచనసృష్టిశిల్పేనవిలోభనీయవిగ్రహీకృతయో
ర్విరాటపాంచాలయోర్వరణోత్సవయౌగపద్యేసతివి
బుధపురవిలాసినీనాం బిడౌజఃకుటుంబిన్యాపి దుస్స

తత ఇతి॥ తతఃశరసంభవస్యకృపస్య భగినీజాయాయస్యతస్యద్రోణస్యఅయం చాపఏవ చతుర్ముఖః బ్రహ్మా వృద్ధత్వేన వార్ధకేన విశ్రాణితఃదత్తః వికృతవేషాయయోస్తయోరపి విశిఖానాం బాణానాంవిమోచనం సృష్టిః తస్యాః శిల్పేన కౌశలేన విలోభనీయా స్పృహణీయా విగ్రహాయయోస్తయోర్విరాటపాంచాలయోః విషయే విబుధపురవిలాసినీనాం అప్సరసాం వరణోత్సవస్య యౌగపద్యే యుగపద్భావేసతి విడౌజః కుటుంబిన్యాపి శచ్యాపి ॥ ని ॥ బిడౌజాఃపాకశాసనఇత్యమరః ॥ దుస్సమాధం రాజపత్న్యాఽపి సమాధాతుమశక్యం + ఈష

(౧) యథా కేనచిద్ధనినానిక్షిప్తంధనం ధన్యాస్స్యాగభోగాభ్యాం వినియుంజతే తద్వదితిధ్వనిః ॥

విన్యాశచ్యాపి దుస్సమాధం సమాధాతుమశక్యం విబుధపురే స్వర్గే విలాసినీనామప్సరసాం వివాదం అహమేవైతం వృణుయామహమేవైతం వృణుయామితి వాక్కలహం ఆపాదయామాస అజనయత్ చాపముక్తైశ్శరైస్తావుభావపి నిపాతితవాన్ ద్రోణ ఇత్యర్థః, అత్రావిరాటద్రుపదక్షపణస్య దేవాంగనావివదనరూపేణవర్ణనాత్పర్యాయోక్తస్య చాపచతుర్ముఖ ఇత్యాదిసావయవరూపకసాపేక్షత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౧౫ ॥—అథేతి ॥ అథ తత్ర యుద్ధరంగే శర్వరీచరస్య ఘటోత్కచస్య భుజయోర్గర్వేణ బలదర్పేణ నిర్వాసితానాం పాతితానాం పర్వతానాం శృంగైశ్శిఖరైశ్శిలాఖండైశ్చ పాషాణఖండైశ్చ విపాటితం భగ్నం శరీరం యస్యాస్తథోక్తైవ అత ఏవ సంధ్యారాగస్య మిషేణ రుధిరధారాం ఉత్సృజంతీ వర్షంతీవస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా, సా నిశా రాత్రిరపి వినాశదశాం అదర్శనావస్థాం ఆశు విశేషప్రాప్తవతీ ప్రభాతాభూద్రాత్రిరిత్యర్థః ॥ ౧౧౬ ॥— తదన్వితి ॥ త

మాథం వివాదమాపాదయామాస ॥ ౧౧౫ ॥ అథతత్ర
శర్వరీచరభుజగర్వనిర్వా (ంత)సిత) పర్వతశృంగశిలా
భంగవిపాటితశరీరేవ సంధ్యారాగమిషేణ రుధిరధా
రాముత్సృజంతీ సానిశాపి వినాశదశామాశువివేశ ॥
౧౧౬॥ తదను కోకకుటుంబి(నీ)నాం నగ్నంకరణే మహా

ద్భుస్సుషిర్వతిఖల్; వివాదం ఆపాదయామాస సంపాదయామాస +పదగతాన్యాంతాల్లిట్ ॥ ౧౧౫ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం తత్ర యుద్ధే శర్వరీచరస్య ఘటోత్కచస్య భుజయోర్గర్వేణ నిర్వాంతానాం ఉద్గీర్ణానాం పర్వతశృంగశిలానాం పర్వతాగ్రగ్రావ్ణాం విభంగేన పాటితం దారితం శరీరం యస్యాస్తథావిధేవ సంధ్యారాగస్య మిషేణ వ్యాజేన రుధిరధారాం ఉత్సృజంతీ సానిశాపి రాత్రిరపి వినాశదశాం నాశావస్థాం ఆశుశీఘ్రంవివేశ + విశ ప్రవేశనేలిట్ ॥ ౧౧౬ ॥ —
తదన్వితి ॥ తదను కోకకుటుంబినాం చక్రవాకసంసారిణాం నగ్నంక

దను కోకకుటుంబినీనాం చక్రవాకాంగనానాం నగ్నంకరణే వివస్త్రీకరణే రతోత్సవజనక ఇతియావత్, వాసరఏవ తత్సంభోగాదితిభావః మహసి తేజసి సూర్యే సమారూఢం ప్రాప్తం విహాయః ఆకాశః యేనతథోక్తే సతి క్రోధనస్య నిద్రారోధస్య సర్వరాత్రిం నిద్రాత్యాగస్యచ ద్వయోస్సాధారణీభవన్ తదుభయజన్యత్వయోగ్య ఇత్యర్థః ఉభాభ్యామపి తత్సంభవాదితిభావః- అరుణిమా ఆరుణ్యంయేషాంతాసాంద్రుశాం నేత్రాణాం ప్రతి ఫలనైః ప్రతిబింబనైః అయోధనధరణ్యాం యుద్ధభువి యారుధిరధున్యః రక్తనద్యస్తాసు పంకేరుహాణిరక్తపద్మాని అంకూరయంతో జనయంతః వసుదేవకుమారః శ్రీకృష్ణః వాసవకుమారః అర్జునః తావాదీయేషాంతే కృష్ణభీమార్జుననకులసహదేవాః ఘటోత్కచస్య విరాటస్య పాంచాలస్యచ త్రయాణాం పంచతయా మరణేన ప్రపంచితః విస్తారితః వైరం విరోధపవభారః యేనతస్యభావస్తత్తా తయా గురోర్దుర్భరస్య గురోర్ద్రోణాచార్యస్య

సినమారూఢవిహాయసిక్రోధనిద్రారోధసాధారణీభవ
దరుణిమదృక్ప్రతిఫలనైరాయోధనధరణీరుధిరధునీషుప
ఙ్కేరుహాణ్యంకూరయంతో ఘటోత్కచవిరాటపా
ఞ్చాలపంచతాప్రపంచితవైరభారతయాగురోరాయు

రణే రత్యా దిగంబరతాసాధనే ॥ ని ॥ నగ్నేవాసాదిగంబరేఇత్యమరః ॥ + ఆథ్యసుభగేత్యాది.వాఖ్యా అరుద్విజపదితిముమ్ ॥ తేజసి సూర్యే సమారూఢం విహాయోయేనతస్మిన్సతి క్రోధనిద్రారోధయోస్సాధారణీభవన్నరుణిమా ఆరుణ్యంయస్యతస్యదృక్పథస్య దృష్టిమార్గస్య ప్రతిఫలనైఃప్రతిబింబైఃఆయోధనధరణ్యాఃయుద్ధభూమేఃరుధిరధునీషురక్తనదీషుపంకేరుహాణి కమలానిఅంకురయంతః ఘటోత్కచవిరాటపాంచాలానాం పంచతయా నాశేన ప్రపంచితః విస్తారితః వైరభారోయేషాంతేషాంభావస్తయాగురోర్ద్రోణస్య ఆయుహ్రణతుం జీవ

సంబంధినః ఆయుషః జీవితకాలస్య హేతుం అళికే లలాటే అక్షరం బ్రహ్మలిపిం పరిమార్ష్టుం నిరసితుం ఏకమళీకవచనం మృషావాక్యం హే ధర్మజాత భవతా ప్రయుజ్యతాం ఉదీర్యతాం ఇత్యుక్తప్రకారేణ ధర్మజాతం ధర్మరాజమనుకూలయంతః అంగీకారయంతస్సంతః ప్రథమమాదౌ సన్నికృష్టస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య యావరూథినీ సేనా తాం విమథ్నాతి భంజయతీతి విమాథినీం వారణధోరణీం గజపఙ్క్తిం పురోధాయ అగ్రే నిధాయ శంఖస్య పరిపూరణేన ఆధ్మానేన ఖస్య ఆకాశస్య గుణం శబ్దం భృశం దుర్భరం ఆకాశస్యైవేతి భావః స్వస్యేతి శేషో వా అత్యనల్పమిత్యర్థః, కుర్వంతం కౌరవసేనాధిపతిం ద్రోణం పయోధరపరంపరాం మేఘపఙ్క్తిం పురోధాయ పురస్కృతపయోధరపరంపరమి

హేతుమళికాక్షరం పరిమార్ష్టుమళీకవచనమేకం
ప్రయుజ్యతాం భవతేతి ధర్మజాతమనుకూలయంతో వ
సుదేవవాయువాసవకుమారాదయః ప్రథమసన్నికృష్ట
స్య ధృష్టద్యుమ్నస్యవరూథినీవిమాథినీం వారణధోర
ణీం ప్రచేతసమివ పయోధరపరమ్పరాం పురోధాయ
భృశం ఖస్య గుణం శంఖస్య పరిపూరణేన దుర్వహం కుర్వ

నస్య కారణం అళికాక్షరం ఫాలలిపిం పరిమార్ష్టుం ధ్వంసయితుం ఏకం అళీకం అనృతం వచనం భవతా ప్రయుజ్యతాం + యుజిర్యోగే కర్మణి లోట్, ఇతీత్థం ధర్మజాతం యుధిష్ఠిరమనుకూలయంతః వసుదేవవాయు వాసవసుతాదయః కృష్ణభీమార్జునాదయః ప్రథమసన్నికృష్టస్య సమీపస్థస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య వరూథినీవిమాథినీం సేనానాశికాం వారణధోరణీం గజసంఘాతం పురోధాయ పయోధరపరంపరాం మేఘపఙ్క్తిం పురోధాయ ప్రచేతసమివ వరుణమివస్థితం శంఖస్య పరిపూరణేన దుర్వహం వోఢుమశక్యం భృశమత్యర్థం ఖస్య గగనస్య గుణం శబ్దం కుర్వంతం కౌరవసేనాపతిం ద్రోణం అభిజగ్ముః + గమ్లృగ

త్యర్థః, ప్రచేతసం వరుణమివేత్యుపమా అభిజగ్ముః అభిముఖం గ చ్ఛన్తిస్మ, రూపకోపమయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౧౭ ॥— కోపేనేతి ॥ తావత్తదానీం కోపేన కుటిలః భయంకరః సభీమః ఏతైర్గజకుంభైః కుంభయోనేః ద్రోణస్య నామ్ని కుంభయోనిరితిసంజ్ఞాయాం ఏకదేశోపి చ కుంభేత్యంశమాత్రమపి వాధృతః నాభూత్వేన స్వీకృతోభూదిత్యు క్తహేతోః మత్సరః ద్వేషః అస్యాస్తీతి మత్సరీవేత్యుత్ప్రేక్షా, గద యా గజానాం కుంభాన్ అభాఙ్క్షీత్ భంజయామాస + భంజేః క ర్తరి లుఙ్ ॥ ౧౧౮ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ తత్ర యుద్ధరం గే తాం ధృష్టద్యుమ్నవరూథినీం విమాథినీం కరిఘటాం గజబృందం పాటయతా భంజయతా ఘటోత్కచస్య జనకేన భీమేన ద్రోణసు తస్య అశ్వత్థామ్నస్సమానం అభిన్నంనామ అశ్వత్థామేతి సంజ్ఞాయ

స్తం కౌరవసేనాపతిమభిజగ్ముః ॥ ౧౧౭ ॥ వ ॥ కోపేన

తావత్కుటిలస్సభీమః కుంభానభాఙ్క్షీద్గదయా గజా

నామ్ । నాభూదేకదేశోపి చ కుంభయోనేరేతైర్ధృతో

భూదితి మత్సరీవ ॥ ౧౧౮ ॥ గ ॥ ఇతి తత్ర తాంకరి

తాలిట్ గమహానేత్యుపధాలోపః ॥ ౧౧౭ ॥—కోపేనేతి ॥ తావ త్ కోపేన కుటిలస్సభీమః కుంభయోనేర్ద్రోణస్య నామ్నః అభిధే యస్య ఏకదేశోపి ఏకభాగోపి కుంభః ఏతైర్గజైర్ధృతః అభూత్ ॥ + భూసత్తాయాం లుఙ్ ఇతి మత్సరీవ ద్వేషీవ గజానాం కుంభాన్ గ దయా అభాంక్షీత్ మర్దయతిస్మ + భంజో ఆమర్దనే లుఙ్ ॥ ౧౧౮ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం తత్ర కరిఘటాం పాటయతా విదారయతా ఘటో త్కచజనకేన భీమేన ద్రోణసుతస్య అశ్వత్థామ్నః సమాననామ్ని స మాభిధే అశ్వత్థామాఖ్యే హస్తిని గజే నిపాతితే సతి సప్రచురః ప్రభూ తః మదః గర్వః మదోదకంచ యస్య తథాభూతః ॥ ని ॥ మదో రేత సి కస్తూర్యాం గర్వే హర్షేభదానయోరితి విశ్వః ॥ స్వవశానువర్తినస్వ

స్యతస్మిన్+ జ్యోతిర్జ్ఞానపదేత్యాదినాసమానశబ్దవ్యసభావః- హస్తిని గజే నిపాతితేసతి తత్రకరిఘటామధ్యే ద్రోణసుతస్యసనామ్ని హస్తినీతివాయోజనా- ప్రచురః బహులః మదః బలగర్వః దానజలం చయస్యసః, స్వవశం స్వేచ్ఛంయథాతథాస్వస్య వశాం కరిణీంచ అనువర్తత ఇత్యనువర్తీ శుభతరైరత్యంతశుభ్రైర్మణిభిః కిరీటగతైరంతర్గతముక్తైశ్చ దేదీప్యమానః మస్తకఃశిరఃయస్యతథోక్తః అయం అశ్వత్థామా ద్రోణసుతః తన్నామకగజశ్చ హతః ఇత్యుక్తప్రకారం కర్ణయోరరుంతుదం మర్మఘాతి ధర్మతనయస్యధర్మరాజస్య గదితం వచనం అభ్యర్ణం సమీపం యథాతథా సమీపఇతి యావత్- ఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేనవిరుద్ధకాంత్యా భరితం పూర్ణంవదనం ముఖం యస్యతథోక్తం- సుతనాశశోకేన పుత్రవిపత్తిదుఃఖేన మోమోహశ్చిత్తవికారస్తేన పరిత్యక్తఃచాపః యేనతాదృశః శయః హ

ఘటాం పాటయతాఘటోత్కచజనకేన ద్రోణసుత
స్య సనామ్నిహస్తినినిపాతితేసతి ప్రచురమదస్స్వవ
శానువర్తీశుభతరమణిదేదీప్యమానమస్తకోయమశ్వ
త్థామాహతఇతి ధర్మతనయనిగదితం కర్ణారుంతు
దమభ్యర్ణమాకర్ణ్యవైవర్ణ్యభరితవదనం సుతనాశ
శోకమోహేనపరిత్యక్తచాపశయం స్థండిలేశయం భా

చ్ఛందానువర్తీ స్వకరిణ్యనువర్తీచ ॥ ని ॥ కరిణీధేనుకావశేత్యమరః ॥ శుభతరమణినా మణిభిశ్చ దేదీప్యమానం మస్తకం శిరోయస్య తథావిధః అయమశ్వత్థామాహతఃఇతి ధర్మతనయేన యుధిష్ఠిరేణ గదితం ఉక్తం కర్ణారుంతుదం ॥ ని ॥అరుంతుదంతుమర్మస్పృగిత్యమరః ॥ వచనం అభ్యర్ణం సమీపేఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేనభరితం వదనం యస్యతం సుతనాశేన యశ్శోకః తేనమోహేన ॥ని॥మోహమిచ్ఛంతి మూర్ఛాయామవిద్యాయాంచ సూరయఇతివిశ్వః ॥ పరిత్యక్తౌ చాప

స్త్రః యస్యతథోక్తం స్థండిలే దర్భాస్తరణే శేతఇతిశయం భారద్వా జం ద్రోణమాలోక్య హృష్టతరా అతిసంతుష్టాధీః మనః యస్యతథో క్తః ధృష్టద్యుమ్నః నిజస్యపితుః ద్రుపదస్య బంధనస్య అర్జునకారిత స్య స్మృతేః స్మరణాత్, జనుః జన్మ యస్యాస్తథోక్తయా రుషా కోపే న ఉపలక్షితః సత్వరం ఏత్య ఆగత్య హంతుముదయుఙ్క్త ఉద్యుక్తోభూ త్ + యుజేఃకర్తరిలఙ్ ॥ ౧౧౯ ॥— ఏకేనేతి ॥ ద్రుపదస్యసూ నుః ధృష్టద్యుమ్నః ఏకేనకరేణ దక్షిణేన ఖడ్గంగృహీత్వా అన్యేన స వ్యేనకరేణ కచం ద్రోణశిఖాంచగృహీత్వా శీర్షంశిరః విలూయఛి త్త్వా గురుమప్యముం ద్రోణం ద్రాక్ శీఘ్రం అంతేవసంతం శిష్యంమ త్వా వర్తమానంచ కలయాంచకార అకరోత్ ॥ విరోధాభాసః ॥

రద్వాజమాలోక్య హృష్టతరధీర్ధృష్టద్యుమ్నో నిజపి
తృబంధనస్మృతిజనుషారుషా సత్వరమేత్య హంతుముద
యుఙ్క్త ॥ ౧౧౯ ॥ వ ॥ ఏకేనఖడ్గం ద్రుపదస్యసూ
నుః కరేణాన్యేనకచంగృహీత్వా । విలూయశీర్షంగు
రుమప్యముంద్రాగంతేవసంతంకలయాంచకార॥౧౨౦

శరాయేసతం స్థండిలేశయం భారద్వాజం ద్రోణం ఆలోక్య హృష్ట తరధీరతిహృష్టబుద్ధిః ధృష్టద్యుమ్నః నిజపితుర్ద్రుపదస్య బంధనస్మృ తేర్బంధనస్మరణాజ్జనుర్యస్యాస్తయా రుషా సత్వరమేత్య హంతుం ఉ దయుఙ్క్త ఉద్యుక్తః + యుజిర్యోగే లఙ్, శ్నసోరల్లోపఇత్యల్లో పః ॥ ౧౧౯ ॥—ఏకేనేతి ॥ ద్రుపదస్యసూనుర్ధృష్టద్యుమ్నః ఏకేన కరేణ ఖడ్గం అన్యేనకరేణ కచం ద్రోణశిఖాంచగృహీత్వా విలూనశీ ర్షం ఛిన్నశిరసం అముంద్రోణం గురుమపి ఆచార్యమపి ద్రాక్ ఝ డితి అంతేవసంతం శిష్యమితివిరోధః అంతే అవసానే వసంతమితిప రిహారః కలయాంచకార చక్రే + కలసంఖ్యానే హ్వానే ణ్యంతాల్లిట్

౧౨౦ ॥—తదితి ॥ తదను తత్తాదృశం లోకైకజుగుప్సితం తాతస్య పితుర్వధంనిశమ్య కోపాతిరేకేణ కోపాతిశయేనకలుషః క్షుబ్ధః కృపస్యభగినీ కృపీ తదపత్యం భాగినేయః అశ్వత్థామా ఆగ్నేయమస్త్రం అముచత్ ప్రయుక్తవాన్-యస్మిన్నాగ్నేయాస్త్రే పరసైనికానాం అక్షౌహిణీశలభతాం అగ్నిపతయాళుకీటవిశేషతౌల్యం లభతేస్మ భస్మీభూతేత్యర్థః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౨౧ ॥— తత ఇతి ॥ తతః అక్షౌహిణీభస్మీభావానంతరం సురాధీశ్వరసూనునా అర్జునేన ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మాస్త్రస్య భాసా తేజసా భృశం ధిక్కృతేన నిరాకృతేన గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః అస్త్రేణసార్ధం ఆగ్నేయాస్త్రేణసహ భానుః సూర్యః మందాయమానా క్షీణా భవంతీ ద్యుతిస్తే

తత్తాదృశంతదనుతాతవధంనిశమ్య కోపాతిరేకకలుషః
కృపభాగినేయః । ఆగ్నేయమస్త్రమముచత్పరసైనికా
నామక్షౌహిణీశలభతాంలభతేస్మ(య)త్ర)స్మిన్ ॥౧౨౦॥
తతస్సురాధీశ్వరసూనుముక్త బ్రహ్మాస్త్రభాసా భృశధి
క్కృతేన । అస్త్రేణసార్ధంగురునందనస్యమందాయ

॥ ౧౨౦ ॥—తత్తాదృశమితి ॥ తదను తత్తాదృశం సన్యస్తశస్త్రవధరూపం తాతస్య ద్రోణస్య వధం నాశం నిశమ్య శ్రుత్వా కోపాతిరేకేణ కోపాతిశయేన కలుషః కృపస్య భాగినేయః అశ్వత్థామా ఆగ్నేయం అగ్నిదేవతాకం + అగ్నేర్ఢగితి ఢక్, అస్త్రం అముచత్ + ముచ్లృ మోక్షణేలుఙ్ లృదిత్వాదఙ్, తస్మిన్నస్త్రే పరసైనికానాం అక్షౌహిణీసేనా శలభతాం లభతేస్మ ప్రాప + డులభష్ ప్రాప్తౌ లట్స్మ ఇతిభూతేలట్ ॥౧౨౧॥—తత ఇతి ॥ తతః అనంతరం సురాధీశ్వరసూనునా అర్జునేనముక్తస్య బ్రహ్మాస్త్రస్యభాసా తేజసావితథీకృతేనమోఘీకృతేన గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః అస్త్రేణసాకం ఆగ్నేయాస్త్రేణ సమం భానుస్సూర్యః మందాయమానాద్యుతిర్యస్య తథావిధః అస బ

జః యస్య తథోక్తః అస అవర్తత అస్తంగత ఇత్యర్థః- అత్ర సూర్యస్యాస్తగమనే ఆగ్నేయాస్త్రసాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః ॥ ౧౨ ॥—ధృతరాష్ట్రేతి ॥ సః ధృతరాష్ట్రసుతః దుర్యోధనోపి దినే అహ్ని దీపాంకురస్యేవ దీనదీనా ద్రోణసైంధవాదివధశోకేన అతిమ్లానా దీప్తిః కాంతిర్యస్య తథోక్తస్సన్ ఘటోత్కచస్య సంబంధినః అశ్మనాం పాషాణానాం వర్షాత్ శకలీకృతం ఖండితం బాహూ చ కర్ణౌ చ నాసా చ బాహుకర్ణనాసం యేషాం తైర్యోధైస్సహ గేహం శిబిరం ప్రత్యాగాత్ ఆగతవాన్ ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౧౩॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య కురవిపులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ చమ్పూభారత వ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే దశమ స్తబకః

మానద్యుతి రాసభానుః ॥ ౧౨ ॥ ధృతరాష్ట్రసుతోపి గేహమాగాద్దినదీపాంకురదీనదీనదీప్తిః । శకలీకృత బాహుకర్ణనాసైస్సహయోధైస్సఘటోత్కచాశ్మవర్షాత్ ॥ ౧౩ ॥*********************

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ చమ్పూభారతే దశమ స్తబకః

భూవ ఆసేతి బభూవార్థే ఇతి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నాయి మస ధాతుః తస్యాస్తేర్భూరితి భ్వాదేశప్రసంగాత్ ॥ ౧౨॥ —॥ ధృతరాష్ట్రేతి ॥ సః ధృతరాష్ట్రసుతోపి దుర్యోధనోపి దినదీపాంకురవత్ దీనదీనా అతిదీనా దీప్తిర్ద్యుతిర్యస్య తథావిధస్సన్ ఘటోత్కచస్య అశ్మవర్షాత్ శిలావృష్టేః శకలీకృతం బాహుకర్ణనాసం యేషాం తైర్యోధైస్సహ గేహం ఆగాత్ ప్రాపత్ + ఇణతౌలుఙ్ ఆఙ్పూర్వాదిణో గాలుఙీతి గాదేశః ॥ ౧౩ ॥ *********************

ఇత్యమ్బాళ రామసూరివిరచితాయాం చమ్పూభారతే జీవిన్యాం దశమ స్తబకః

శ్రీరస్తు

ఏకాదశస్తబకప్రారమ్భః

అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అబ్ధౌ సముద్రే మిళితైః ప్రవిష్టైః అసృగాపగానాం రక్తనదీనాం కురుపాండవసైన్యజన్యానామితి శేషః పూరైః ప్రవాహైరివేత్యుత్ప్రేక్షా, శోణితం అరుణీకృతం అంగం బిమ్బంయస్యతస్మిన్ పూషణి సూర్యే ఉదయతిసతి ధృతరాష్ట్రసూనుర్దుర్యోధనః కర్ణం సేనాయాః ఆశ్రితాయాః ఆధిపత్యస్యసరణౌ నాయకత్వపదఇత్యర్థః, సువర్ణఘటేషు కనకకుంభేషు యాని

అన్యేద్యురబ్ధిమిళితైరసృగాపగానాంపూరైరివోదయ
తి పూషణిశోణితాంగే। సేనాధిపత్యసరణౌధృతరాష్ట్ర
సూనుఃకర్ణంసువర్ణఘటవారిభిరభ్యషించత్ (౧)॥౧॥

శ్రీహయగ్రీవాయనమః ॥ అన్యేద్యురితి ॥ అబ్ధినామిళితైః సంగతైః అసృగాపగానాం రక్తనదీనాం పూరైరివ ప్రవాహైరివశోణితాంగే రక్తదేహేపూషణి సూర్యే ఉదయతిసతిధృతరాష్ట్రసూనుఃదుర్యోధనః సేనాయాశ్చమ్వాః ఆధిపత్యస్య సరణౌమార్గే కర్ణంసువర్ణఘటానాం స్వర్ణకలశానాం వారిభిరుదకైరభ్యషించత్ అభిషి

(౧) నను కథం భీష్మద్రోణాపేక్షయా తస్యతస్మిన్ సన్మానాతిశయ ఇతిచేత్, తదంతరంగాభిప్రాయఊహ్యతే, అహమాహవేఅర్జునం హనిష్యామి తస్మిన్హతే సానుజోధర్మరాజోహతఏవ, తతఏవార్జునంవినాఅన్యాంశ్చతురోహస్తపతితానపి త్యక్ష్యామీతి కుంతీమానందయితుముక్తం ఇత్యాదికర్ణవికత్థనాలాపాకర్ణనానందపరవశాంతఃకరణస్య పాంచాలీపరిణయఘోషయాత్రాగోగ్రహణాదిసమయేష్వర్జునాదనేకశ్వశ్చోభిభవంచవిస్మృత్య తద్వశంవదస్య తస్యైతస్య దుర్యోధనస్య తస్మిన్నాదరాతిశయోభూదితిబోధ్యమ్ ॥

పారీం జలాని తైః అభ్యషించత్ సేనాపతిమకరోదిత్యర్థః ॥ వసం తతిలకా ॥ ౧ ॥—ఆభామితి ॥ తస్యకర్ణస్య అభిషేకకాలే ఉపరి ష్టాత్ శీర్షోపరి తపనీయకుంభః కాంచనకలశః ఆవర్జిత ఇతి శే షః, ఆత్మప్రభవస్య నిజపుత్రస్య ఉత్తమాంగంశిరః ఆఘ్రాతుంస మీపయాతస్య సన్నిధిమాగతస్య సరోజానాం పద్మానాంబంధోస్సూ ర్యస్య ఆభాంశోభాం అతానీత్ విస్తారయామాస- కర్ణస్య సూర్య పుత్రత్వాత్తదుత్సవే పుత్రవాత్సల్యాత్కర్ణశీర్షాఘ్రాణాయ స మాగతసూర్యత్వేన సువర్ణకుంభఉత్ప్రేక్షితః- తతశ్చాభాశబ్దః ప్ర కాశాత్మకత్వేన బుద్ధోలాక్షణిక ఇతిధ్యేయం- నచాత్ర సఇవ రరాజే త్యర్థ ఇత్యుపమా- తస్య శోభామివశోభాం దధావితి తత్సదృశధర్మా క్షేపినిదర్శనాపా తయోరభిషేకకాలేఇత్యాదివిశేషణవైయర్థ్యాపరా హతత్వాత్।అధికమన్యత్రానుసంధేయం అతానీదితి +తనోతేర్లుజి చ్లేస్సిచివృద్ధిః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౨ ॥—దిగితి ॥ అథాభిషేకానంతరందిశాం మూలమాదిర్యశ్శైలః చక్రవాళః తస్యకుహరే శయానాంగుహా

ఆభామతానీదభిషేకకాలే తస్యోపరిష్టాత్తపనీయకుం
భః । ఆఘ్రాతుమాత్మప్రభవోత్తమాంగం సమీపయా
తస్య సరోజబంధోః ॥ ౨ ॥ దిఙ్మూలశైలకుహరేశ

షేచ + షిచక్షరణేలజ్, శేముచాదీనామితినుమ్ ప్రాక్పితాదడ్వ్యవాయేపీతిషత్వమ్ ॥ ౧ ॥—ఆభామితి ॥ తస్యకర్ణస్య అభిషేకకాలే ఉపరిష్టాత్ ఉపరిస్థితః ఉపర్యుపరిష్టాదితినిపాతః తపనీయకుంభః సువర్ణకలశః ఆత్మప్రభవస్యపుత్రస్య ఉత్తమాంగం శిరః ఆఘ్రాతుం సమీపయాతస్య నికటంగతస్య సరోజబంధోస్సూర్యస్యఆభాం కాంతిం అతానీత్ + తనువిస్తారేలుజ్ ॥ ౨ ॥—దిఙ్మూలేతి ॥ అథానంతరం దిఙ్మూలశైలానాం దిగంతపర్వతానాం కుహరేశయానాం గుహాశయానాం + శయవాసవాసుందిష్వకాలాదిత్యలుక్, కేసరిందా

సునిద్రాణానాం కేసరీంద్రాణాం సింహశ్రేష్ఠానాంసుఖప్రసుప్తిం పృచ్ఛతీతి తథోక్తః, తన్నిద్రాభంజక ఇతియావత్ మహాన్ పటహానాం వాద్యవిశేషాణాం ఆరవఃయస్యతథోక్తేన బలేన చతురంగేణోపలక్షితఃకర్ణః రథేనజవాత్ జన్యస్థలీం యుద్ధదేశం కరేణ నర్తితం శరసంధానమోక్షణాభ్యాం కంపితం కాలపృష్ఠంనామధనుర్యేనతథోక్తస్సన్ జగాహే ప్రవిష్టవాన్ + గాహూ తేఃకర్తరిలిట్ ॥ వసంతతిలకా ॥ 3 ॥—తావదితి ॥ తావత్తదానీమేవ పరేషాం పాండవానాం సంబంధిన్యాః ధ్వజిన్యాః సేనాయాః ఈశ్వరః ధృష్టద్యుమ్నోపి పరితః స్ఫురంతః ప్రకాశమానాః పట్టసాః శక్తయః యష్టయః శరాసాః చాపాః తూణీరాః నిషంగాః శరాః యేషాంతైః బలౌఘైరుపలక్షితః ప్రధనప్రదేశే యుద్ధభువి పదంపాదం న్యధత్త నిహితవాన్

యః కేసరీంద్రసౌఖప్రసుప్తికమహాపటహారవేణ ।
కర్ణోబలేనకరనర్తితకాలపృష్ఠోజన్యస్థలీమథరథేన
జవాజ్జగాహే ॥ ౩ ॥ తావత్పరేషాంధ్వజినీశ్వరోపిప
దంన్యధత్తప్రధనప్రదేశే । పరిస్ఫురత్పట్టసశక్తి
యష్టిశరాసతూణీరశరైర్బలౌఘైః ॥ ౪ ॥ చమూద్వ

ణాం సింహానాం సౌఖప్రసుప్తికః సుఖశయనస్యపృచ్ఛకః + పృచ్ఛతౌసుస్నాతాదిభ్యఇతిఠక్, మహతః పటహస్యారవోయస్మిన్ తేనబలేనసైన్యేనసహ వినాపి తద్యోగంతృతీయా కర్ణః కరేణనర్తితం కాలపృష్ఠం తన్నామకంధనుర్యేనతథాభూతస్సన్ రథేన జన్యస్థలీం యుద్ధభూమిం జవాత్ వేగాత్ జగాహే వివేశ + గాహూవిలోడనే లిట్ ॥ 3 ॥ —తావదితి ॥ తావత్ పరేషాం పాండవానాంధ్వజినీశ్వరోపి ధృష్టద్యుమ్నోపి పరిస్ఫురంతః పట్టసఖేటశక్తిశరాసతూణీరశరాః యేషాంతైర్బలౌఘైస్సేనాసంఘైః ప్రధనప్రదేశే యుద్ధప్రదేశే పదం స్థితింవ్యధత్త + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలఙ్ ॥౪॥—చమ్వితి ॥ తదను ప్రగల్భా సాచమూద్వయీ సేనాద్వయం+ఠిద్ధా

+ దధాతేః కర్తరి లఙ్ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౪ ॥—చమ్విత్తి ॥ తదను ప్రగల్భా యుద్ధకుశలా సా చమ్వోః కౌరవపాణ్డవసేనయోః ద్వయీ యుగ్మం వ్యోమని విసృత్వరైః వ్యాప్నువద్భిః పాంసూనాం ధూళీనాం పదఘట్టనోత్థానాం పుఞ్జైః రాశిభిః కరణైః ప్రాక్ పూర్వమేవ శుద్ధాం నిష్పాపామపి నిర్మలామపీతి చ. సిద్ధసిన్ధుం ఆకాశగఙ్గాం అపాపాం నిష్పాపాం అపగతం అపాం జలానాం సమూహః ఆపం యస్యాస్తథోక్తామితి చ వ్యతనోత్ చకారేతి యత్, తదేతద్విచిత్రం + తనోతేర్విపూర్వాత్ కర్తరి లఙ్, అత్యాశ్చర్యం అత్ర శ్లేషప్రతిభోత్థాపితయోర్విరోధాభాసవిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపవిషమప్రభేదయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౫ ॥—పాదాతమితి॥ పదాతీనాం సమూహః పాదాతం పదాతిసమూహం రథానాం సమూహః రథ్యా ॥

యా సా తదను ప్రగల్భా విసృత్వరైర్వ్యోమని పాంసు
పుఞ్జైః। ప్రాగేవ శుద్ధామపి సిద్ధసిన్ధుం విచిత్రమే
తద్వ్యతనోదపాపామ్ ॥ ౫ ॥ పాదాతం పాదాతం ర
థ్యాం రథ్యా చ హాస్తికం గజతా ।ఆశ్వం చాశ్వీయం ద్రా

ఙ్క్షితి జేప్- వ్యోమని ఆకాశే విసృత్వరైః విసృమరైః పాంసుపుఞ్జైః ధూళిజాలైః ప్రాగేవ పూర్వమేవ శుద్ధామపి పరిశుద్ధామపి సిద్ధసింధుం గఙ్గాం అపాపాం అకలుషాం వ్యతనోత్ + తనువిస్తారే లఙ్, ఏతత్ శుద్ధాయాః శుద్ధికరణం విచిత్రం ఆశ్చర్యం స్వాభావికార్థస్తు అపగతా ఆపో యస్యాం తాం + ఋక్పూరితి సమాసాంతో ప్రత్యయః, ధూళిభిర్గఙ్గామపి శోషమనైషీదితి భావః ॥ ౫ ॥— పాదాతమితి ॥ పాదాతం పదాతిసమూహం తస్య సమూహ ఇత్యణ్ పాదాతం పత్తిసంఘః రథ్యాన్ రథాశ్వాన్ (౧) రథ్యాశ్చ + తద్వహతీతి ర

(౧) ఖలగోరథాదితి సమూహార్థే యప్రత్యయః, అతఏవ రథ్యా రథకడ్యా రథఘవ్రజే ఇత్యమరః అతః పాదాతం పాదాతమితి వప్రక్రమభంగాచ్చ రథ్యాన్ రథ్యా ఇతి పాఠకల్పనం గౌణం.

ని ॥ రథ్యా రథకడ్యా రథవ్రజే ఇత్యమరః ॥ రథికసమూహ ఇతి యావత్ ఏవమగ్రేపి రథ్యాంచ ॥ గజానాం సమూహో గజతా హాస్తికం గజసమూహంచ ఆశ్వం అశ్వసమూహః అశ్వీయం అశ్వసమూహంచ ద్రాక్ ద్రుతం ప్రకమ్పితా మహీ యస్మింస్తథా అభిదుద్రావ అభిముఖం ధావతిస్మ, ద్వంద్వయుద్ధాయేతి భావః + అభిపూర్వాద్ద్రువతేః కర్తరి లిట్, పాశాతమిత్యాదావణాదయస్సమూహార్థే తద్ధితాః, గీత్యార్యా ॥ ౬ ॥—విరోధీతి ॥ విరోధినాం శత్రూణాం సేనాం అభివీక్ష్య కోపాత్ భానుసుతేన కర్ణేన విస్ఫారితాత్ టంకారితాత్ చాపాత్ కాలపృష్ఠాత్ విజృంభమాణం వర్ధమానం స్వం స్వీయం గుణం శబ్దం వోఢుం ధర్తుం సమస్తమపి వియదాకాశం నశశాక నక్షమతే స్మ + శక్లృ శక్తౌ కర్తరి లిట్, సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ఉపజాతిః ॥ ౭ ॥— కుర్వితి ॥ కురుచమూపతినా కర్ణేన బాణైర్వి

గభిదుద్రావ ప్రకంపితమహీకమ్ ॥ ౬ ॥ విరోధిసే
నామభివీక్ష్యకోపాద్విస్ఫారితాద్భానుసుతేనచాపా
త్ । విజృంభమాణంతరసాగుణంస్వంవియత్సమస్తంన
శశాకవోఢుమ్ ॥ ౭ ॥ కురుచమూపతిబాణవిదారితా

భయగ్రసంగమితి యత్ హాస్తికం గజసమూహం అచిత్తహస్తిధేనోరితి ఠక్ గజతా గజసహాయాభ్యాం చేతి సమూహార్థే తల్ ఆశ్వం అశ్వసమూహం + తస్యసమూహ ఇత్యణ్, అశ్వీయం + కేశాశ్వాభ్యాం యఞ్ఛావన్యతరస్యామితి ఛః ప్రకంపితా మహీ యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా నద్వ్రుతశ్చేతి కప్ ద్రాక్ అభిదుద్రావ + దుద్రుగతౌ లిట్ ॥ ౬ ॥ —విరోధిసేనామితి ॥ విరోధిసేనాం శత్రుసైన్యం అభివీక్ష్య దృష్ట్వా భానుసుతేనకర్ణేన కోపాత్ క్రోధాత్ విస్ఫారితాత్ టంకృతాత్ చాపాద్ధనుషః తరసా విజృంభమాణం వర్ధమానంస్వం స్వీయం గుణం శబ్దమితి యావత్, సమస్తం వియత్ ఆకాశః కర్తృ వోఢుం నశశాక + శకశక్తౌ లిట్ ॥ ౭ ॥—కుర్వితి ॥ కురుచమూప

దారితాత్ పాటితాత్ కరిణాం పాండవగజానాం మస్తకాత్ శిర
స ఇతి జాతావేకవచనం, మణయః ముక్తాఫలాని, ద్యుమణయే సూర్యా
య సుతేన త్వత్పుత్రేణ కర్ణేన వితీర్ణాం దత్తాం నిజానాం స్వీయా
నాం ఆస్పదానాం నివాసానాం గజశిరసాం దుర్దశాం పాటనాత్మి
కాం విదీర్ణేతి పాఠే పాటితానామిత్యాస్పదవిశేషణం వినివేదయితుం
విజ్ఞాపయితుం కిలేతి సంభావనాయాం ఉదపతన్ ఉత్థితవన్తః + ఉ
త్పూర్వాత్పతతేః కర్తరి లఙ్ ॥ ద్రుతవిలమ్బితమ్ ॥ ౮ ॥—అనేకధే
తి ॥ అస్య కర్ణస్య బాణైః అనేకధా బహుప్రకారం దత్తాని కృతా
ని బిలాని యస్యాం తథోక్తా అరాతీనాం శత్రూణాం సంబన్ధినీ ఖేటా
వళిః ఫలకపఙ్క్తిః భీర్భయం హ్రీః లజ్జా ఖేదః దుఃఖం ఏతత్త్రయమే
వ అవకరః తుషధూళ్యాదిపుంజః తస్మాత్ పృథక్త్రయా పార్థక్యేన
అసూన్ ప్రాణాన్ గ్రహీతుం యమస్య కాలస్య చాలినీసానేకరం

దుదపతన్మణయః కరిమస్తకాత్ । సుతవితీర్ణనిజాస్ప
దదుర్దశాం ద్యుమణయే వినివేదయితుం కిల ॥౮॥ అనేక
ధాదత్తబిలాస్య బాణైరరాతిఖేటావళిరాబభాసే । భీ
హ్రీఖేదావకరాద్గ్రహీతుం పృథక్త్రయాసూన్యమచా

లేః కర్ణస్య బాణైర్విదారితాత్ పాటితాత్ కరిణాం మస్తకాత్ జా
త్యేకవచనం మణయః ముక్తాఫలాని సుతేన కర్ణేన వితీర్ణాం నిజాస్ప
దస్య స్వస్థానస్య దుర్దశాం దురవస్థాం ద్యుమణయే సూర్యాయ మ
ణిశబ్దేన సాజాత్యాత్ వినివేదయితుం కిల ఉదపతన్ ఊర్ధ్వమగచ్ఛన్
+ పత్లృగతౌ లఙ్ ॥ ౮ ॥ అనేకధేతి ॥ అస్య కర్ణస్య బాణైః అనేకధా
బహుప్రకారేణ దత్తబిలా వితీర్ణరన్ధ్రా అరాతిఖేటానాం శత్రు
చర్మణాం ఆవళిః పఙ్క్తిః భీః భయం హ్రీర్లజ్జా ఇతి విభేదో యస్య
తస్మాదవకరాత్సంకరాత్ ॥ ని ॥ సమ్మార్జనీ శోధనీ స్యాత్సంకరోఽవక
స్తథా । క్షిప్తైత్యమరః ॥ అసూన్ ప్రాణాన్ ॥ ని ॥ పుంసి భూ

ధ్రువతుర్యలవైణవయంత్రవిశేషఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, ఆబభాసే రరాజ, + భాస దీప్తౌకర్తరిలిట్, అత్ర మృతికాలికభయలజ్జాఖేదానాంప్రాణసంగతానాం అవకరత్వరూపణేన శుద్ధధాన్యత్వరూపణప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకస్యోక్త్యోత్ప్రేక్షోపజీవకత్వాత్తయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౮ ॥ సంకరోఽవకరస్తయా క్షిప్తేఇతి చాలినీతితఉఃపుమానిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౯ ॥——తదన్వితి ॥ తదను ద్యుమణౌ స్నుతః సకర్ణః బాణానాంగణైః పత్తీనాం పాదచారిణాం కదంబకం సమూహం ధృతావిపత్తిః మరణాపత్ యేనతథోక్తం వ్యధాత్, + విపూర్వాద్దధాతేఃకర్తరిలుఙ్,నిషాదినాం గజారోహాణాం కులం సమూహం అత్యంతంవిషాదః మరణదుఃఖమస్యాస్తీతి అతివిషాది వ్యధాత్ రథికానపి యమపుర్యాః పంథానంగచ్ఛంతీతిపథికాన్ వ్యధాత్ త్రివిధానప్యవధీదిత్యర్థః ॥ ద్రుతవిలంబితమ్ ॥ ౧౦ ॥——అగ్రేసరఇతి ॥ కర్ణాహతేషు హతానాంమధ్యఇత్యర్థః కశ్చిదగ్రేసరఃనిర్భి

లినీవ ॥ ౯ ॥ తదనుబాణగణైర్ద్యుమణౌస్నుతోధృ
తవిపత్తిసపత్తికదంబకమ్ । అతివిషాదినిషాదికులంవ్య
ధాద్యమపురీపథికాన్రథికానపి ॥ ౧౦ ॥ అగ్రేసరః క

ష్మైస్యసవః ప్రాణా ఇత్యమరః ॥ పృథక్తయా ప్రత్యేకతయాగ్రహీతుం యమస్య చాలినీతితఉరివ ॥ ౮ ॥ చాలినీతితఉఃపుమానిత్యమరః ఆబభాసే + భాస్రుదీప్తౌలిట్ ॥ ౯ ॥ ——తదన్వితి ॥ తదను ద్యుమణౌస్నుతఃకర్ణః బాణగణైః పత్తికదంబకం పదాతిసంఘుం ధృతావిపత్తిరాపద్యేనతత్ నిషాదికులం హాస్తిపకవర్గం అతివిషాది అత్యంతం విషాదవత్ రథికానపి యమపుర్యాః పథికాన్ మార్గగాన్ వ్యధాత్ అకరోత్ + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలుఙ్ గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౧౦ ॥——అగ్రేసరఇతి ॥ కర్ణేనహతేషుమధ్యే అగ్రేసరః పురోగామీ కశ్చిద్భటః రవేః రంధ్రమార్గం ప్రవిష్టః ॥ వ్యావిషాపు

కత్వేన పురోగామీతి హేతుగర్భవిశేషణం భటః రవేస్సూర్యస్య రం
ధ్రమార్గం ప్రవిష్టస్సన్నేవ నిలింపానాం దేవానాం చాటుశ్రుత్యా
స్తుతివాక్యశ్రవణేన పుష్టః ప్రవృద్ధః దేహః యస్య తథోక్తస్సన్ ఉ
చ్చైరూర్ధ్వం కించిదపి నిర్గంతుం నేష్టే న శశాక + ఈష్టైః కర్త
రి లిట్ - అత్ర సూర్యబింబనిర్గమనశక్తిసంబంధేపి తదసంబంధోక్తి
రూపాతిశయోక్తేః అగ్రేసరత్వ నిలింపచాటుశ్రుతిపుష్టదేహత్వరూపా
నేకపదార్థహేతుక కావ్యలింగోజ్జీవితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేనస
ఙ్కరః ॥ ఉపజాతిభేదః ॥ ౧౧ ॥—పుష్పేతి ॥ పుష్పాణాం నూత
నసురవరణస్రజాం ప్రదానేన హేతునా బుధద్రుమాణాం కల్పవృక్షా
ణాం వర్గే పంచకే శ్రాంతే ఉపరతేసతి పుష్పశూన్యేసతీతి యావత్
అమర్త్యః అప్సరసః ప్రథమం వృతానాం అమరాణాం నూతనసురా
ణాం కంఠాత్ మాలాం పూర్వం వరణనిక్షిప్తాం హఠేన బలాత్కారే
ణ అపహృత్య ఆదాయ అభ్యగ్రసురాన్ నూతనసురాన్ అవృణ్వ
త వృతవత్యః + వృణోతేః కర్తరి లఙ్, అతిపరిచయాద్దోషః కన్యానా

ర్ణహతేషు కశ్చిద్భటః ప్రవిష్టో రవిరంధ్రమార్గమ్।
నిలింపచాటుశ్రుతిపుష్టదేహో నిర్గంతుమీష్టే స్మ న కిం
చిదుచ్చైః ॥ ౧౨ ॥ పుష్పప్రదానేన బుధద్రువర్గే
శ్రాంతేమరాణాం ప్రథమం వృతానామ్ । హఠేన కం

ఠషాలోకే సూర్యమండలభేదినా । పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణాచా
భిముఖో హతఇత్యుక్తేః ॥ నిలింపానాం దేవానాం చాటూనాం ప్రియ
వచనానాం శ్రుత్యా పుష్టః దేహో యస్య తథాభూతః అతఏవ ఉచ్చైః ఊ
ర్ధ్వం కించిత్స్వల్పమపి నిర్గన్తుం నేష్టే స్మ అసమర్థోభూదిత్యర్థః
+ ఈశ ఐశ్వర్యే లట్ ॥ ౧౨ ॥—పుష్పేతి ॥ బుధద్రుమాణాం కల్పవృక్షా
ణాం వర్గే పుష్పాణాం ప్రదానేన శ్రాంతేసతి అమర్త్యః దేవ్యః ప్ర
థమం వృతానాం అమరాణాం కంఠాత్ హఠేన మాలాం అపహృత్య

హంతిమానంనవనవగుణరాగీ ప్రాయశో లోక ఏవ ప్రథమదివసచం ద్రస్సర్వలోకైకవంద్యస్సతుసకలకలాభిః పూర్ణ బింబోపి నాహార్హ ఇతి న్యాయాదితి భావః, అత్ర సురతరూణాం పుష్పహాసత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తిరూపాయాః సురాంగనానాం ప్రథమనృత్తామర కంఠమాలాపహారిణాసంబంధేపి సంబంధోక్తిరూపాయాశ్చాతిశయో క్తేరంగాంగిభావేనసంకరస్తేన కర్ణనిహతాభటాఅసంఖ్యేయాఇతివస్తు ప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౧౨ ॥—తత్తాదృశమి తి॥ ససఇవదృశ్యతేతత్తాదృశస్తం తరణిభువస్సూర్యపుత్రస్యభుజయో శ్చండిమానం ప్రతాపం సమ్యగ్వీక్ష్య శేషాం రిపూణాం దృక్షు నే త్రేషు రణతలే యుద్ధదేశే భీతిం భజంతీతి తద్భాక్షుసత్సు చకారో ప్యర్థకః, ఏకం వామేతరద్దక్షిణం వనమాలినః శ్రీకృష్ణస్యవ్యాపిణో విష్ణోః నేత్రం లోచనం సూర్యశ్చ ప్రమోదేన ఆనందేన పరితః మేదురం పూర్ణమేవాసీత్, అత్ర కృష్ణనేత్రస్య రిపుదృగంతఃపా తినోపి ప్రమోదపరిమేదురత్వవిరోధస్య సూర్యాత్మకత్వే నాభాసీక రణాద్విరోధాభాసః, పుత్రోత్కర్షస్య పిత్రానందకరత్వాదిత్యభి

తాదపహృత్యమాలామవృణ్వతాభ్యగ్రసురాఙమర్త్యః॥౧౨॥

తత్తాదృశంతరణిభూభుజచండిమానంసంవీక్ష్యసర్వరిపు

దృక్షుచభీతిభాక్షు । ఆసీత్ప్రమోదపరిమేదురమేక

అభ్యగ్రసురాః నూతనదేవాః అవృణ్వత+ వృఞ్ వరణేలఙ్ ॥౧౨॥ తత్తాదృశమితి ॥ తత్తాదృశం తరణిభువః కర్ణస్య భుజయోశ్చండిమా నం సంవీక్ష్య సర్వరిపూణాందృక్షుచ నేత్రేషుచ భీతిభాక్షుచసతీషు రణతలే వామేతరత్ దక్షిణం వనమాలినః కృష్ణస్య నేత్రమేకమేవ ప్రమోదేన సంతోషేణ పరిమేదురం ॥ ని ॥ సాంద్రస్నిగ్ధస్తుమేదు రఇత్యమరః ॥ ఆసీత్ + అసభువిలఙ్ స్వామినః దక్షిణనేత్రస్యసూ ర్యాత్మకత్వాత్పుత్రశౌర్యదర్శనేన శత్రుసంబంధిసంబంధిత్వేపిసంతో

ప్రాయః ॥ వసంతతిలకా ॥ ౧౩ ॥—రిక్త ఇతి ॥ సిద్ధానాం గంధర్వాణాం చ దేవయోనివిశేషాణాం వర్గః సమూహః వీరస్య తస్య కర్ణస్య మూర్ధ్ని శిరసి ముక్త్వా ముక్త్వా వృష్ట్వా వృష్ట్వా + వీప్సాయాం ద్విర్భావః అర్థాత్పుష్పాణీతి భావః, పుష్పైః రిక్తే శూన్యే సతి అభ్రే ఆకాశే స్థితానాం ద్యోసదాం దేవానాం గోష్ఠ్యాస్సభాయాః మధ్యే పూషాచంద్రౌ సూర్యాచంద్రమసౌ ద్వావేవ + దేవతాద్వంద్వే చేత్యానఙ్, పుష్పవంతౌ సపుష్పౌ పుష్పవన్తౌ సంజ్ఞావితి చ అభూతాం

మేవ వామేతర(౧)దక్షిణతలే వనమాలినేత్రమ్ ॥ ౧౩ ॥ రి
క్తే పుష్పైః సిద్ధగంధర్వవర్గే ముక్త్వా ముక్త్వా మూర్ధ్ని ౨
వీరస్య తస్య । ద్వావేవాభ్రే ద్యోసదాం గోష్ఠిమధ్యే
పూషాచంద్రౌ పుష్పవంతా(౨)వభూతామ్ ॥ ౧౪ ॥

షాభూదితి భావః ॥ ౧౩ ॥—రిక్తే ఇతి ॥ సిద్ధగంధర్వముఖ్యైః తస్య వీరస్య కర్ణస్య మూర్ధ్ని ముక్త్వా ముక్త్వా పుష్పైః రిక్తే శూన్యే సతి అభ్రే ఆకాశే ద్యోసదాం దేవానాం గోష్ఠిమధ్యే సభామధ్యే + జ్యాపోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహుళమితి బహుళగ్రహణాదసంజ్ఞాయామపి క్వచిద్ధ్రస్వః పూషాచంద్రౌ సూర్యశ్చ చంద్రో దేవతాద్వంద్వే చేతి పూర్వపదస్యానఙాదేశః ద్వావేవ పుష్పవంతౌ । ౨ ॥ ఏకయోక్త్యా పు

(౧) వామేతరమితి పాఠే బహువ్రీహౌ నసర్వనామతా.

(౨) పుష్పం వికాసః అనయోరస్తీతి విగ్రహే తాంతత్వం, అతఏవ వక్రిమోదితాభ్యామివ పుష్పవద్భ్యాం మహోద్యాన ఇవ పుష్పవద్దక్షే ఇతి లోచనే పుష్పవత్తయా ఇత్యాది ప్రయోగాస్సంగచ్ఛంతే, అయమకారాంతోఽప్యస్తి, అతఏవామరమాలాయాం రవిశశినౌ పుష్పవంతాఖ్యావితి, తథాఽఽశ్చర్యమంజర్యామపి, ప్రాక్ప్రత్యగ్ధరణీధరశిఖరస్థితపుష్పవంతాభ్యామిత్యాది చ, అమరసింహస్తు పక్షద్వయం మనసి నిధాయ ఏకయోక్త్యా పుష్పవంతావితి సామాన్యేన నిర్దిష్టవాన్

అతః పూర్వవదలంకారో ధ్వనిశ్చ అతః రిక్తే పుష్పే సిద్ధసాధ్యాదివర్గ ఇతి సిద్ధగంధర్వముఖ్యా ఇతి వా పఠనీయం అన్యథా విద్యాధరాదిదేవానాం పుష్పశూన్యత్వానుక్త్యా సూర్యేంద్వతిరిక్తానాం సర్వేషామపుష్పవత్త్వాత్ తయోరేవ పుష్పవత్త్వ పరిశేషీకరణాసంగతేరితి శాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౪ ॥—వియదితి ॥ అముష్య కర్ణస్య సంబంధిభిః కఠోరైః దారుణైః విశిఖైర్బాణైః తత్ప్రహారభీత్యేతి యావత్, అబ్జబన్ధుస్సూర్యః వియతః ఆకాశస్య ప్రదేశాత్ దూరం దుద్రావ పలాయితవాన్, ధ్రువం అసంశయం శ్రాంతరథ్యం విహాయ రథం పాదైరేవేతిభావః, నోచేత్ సప్తైర్నదుద్రావయది అస్య అబ్జబంధోః పాదాశ్చరణాః కిరణాశ్చ పాటలిమానం ఆరుణ్యం అచిరాత్ తత్క్షణాదేవ కథం భజేరన్ ప్రాప్నుయుః న ప్రాప్నుయురేవేత్యర్థః + సంభావనాయాం లిఙ్, అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితపాదారుణ్యాన్యథానుపపత్త్యా రవేర్ధావననిశ్చయాదర్థాపత్తిర్నామ ప్రమాణాలంకారోతిశయోక్త్యుజ్జీవిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ (౧) పాటలిమాతిరేకమితి పాఠోర్క—వాచకపదసాకాంక్షత్వాత్కా—కాంక్షిన్యాయస్యార్థాభేదఏవ ప్రవృత్త్యా అముష్యేతిపదానుషంగాయోగాచ్చోపేక్ష్యః

వియత్ప్రదేశాద్విశిఖైః కఠోరైరదుద్రావదూరం ధ్రు
వమబ్జబంధుః। అముష్య నోచేదచిరాద్భజేరన్ పాదాః

ష్పవంతౌ దివాకరనిశాకరావిత్యమరోక్తేస్తచ్ఛబ్దవాచ్యా పుష్పావన్యనయోస్త ఇత్యవయవార్థవంతౌ చ అభూతాం + భూసత్తాయాం లుఙ్ ॥ ౧౪ ॥—వియదితి ॥ అబ్జబంధుస్సూర్యః కఠోరైః విశిఖైర్బాణైర్వియత్ప్రదేశాత్ ఆకాశప్రదేశాత్ దూరం దుద్రావ పలాయామాస ధ్రువం నోచేత్ అముష్య సూర్యస్య పాదాః అంఘ్రయః రశ్మయశ్చ అచిరాత్ శీఘ్రం పాటలిమ్నః అతిరేకం అతిశయం కథం భజేరన్ భజే

పాటలిమాతిరేకమితీత్యారభ్యఉపేక్ష్య ఇత్యంతా పఙ్క్తి—ర్నసమీచీనా

అస్తోన్ముఖో భూదర్క ఇతి పరమార్థః ॥ ౧౫ ॥—తరణేరితి ॥ తదాసూర్యాస్తమయసమయే తరణేస్సూర్యస్య కిరణైరరుణానాం రంజితానాం పయోముచాం మేఘానాం పటలం సమూహః వ్యోమ్ని ఆకాశే పిశాచైశ్చిరకాలం భోక్తుమిచ్ఛా బుభుక్షా తయా హేతునా ఆహవాత్ కురుపాండవయుద్ధదేశాత్ ఉపాత్తం సంగృహీతం అధికం మాంసమివేత్యుత్ప్రేక్షా బభాసే ॥ ఔపచ్ఛందసికం నామ వైతాలీయభేదః ॥ ౧౬ ॥ అవరోపితజ్యమితి ॥ అథ దినస్య విరతౌ సాయంకాలే అవరోపితాకోటితః స్రంసితా జ్యా మౌర్వీ యస్య తథోక్తం కర్ణస్య కార్ముకం ధనుః భయాత్ హరితాం దిశాం అంతరే మధ్యే ద్రవతాం పలాయమానానాం అరాతిధరణీభుజాం శత్రురాజానాం అవలోకనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షా, వినమ్రతాం నమ్రభావం విజహౌ తత్యాజ ఊర్ధ్వం దీర్ఘీభూతమభూ

కథం పాటలిమా(తిరేకం)నమేవ)॥౧౫॥ తరణేః కిరణైస్త
దారుణౌ నాం పటలం వ్యోమ్ని పయోముచాం బభాసే। చి
రకాలబుభుక్షయా పిశాచైరధికం మాంసమివాహవా
దుపాత్తమ్ ॥ ౧౬ ॥ అవరోపితజ్యమథ కర్ణకార్ము
కం విరతౌ దినస్య విజహౌ వినమ్రతామ్ । అవలోకనా
యహరిదంతరే భయా ద్ద్రవతామరాతిధరణీ భుజామి

యః + భజ సేవాయాం లిట్ ॥ ౧౫ ॥—తరణేరితి ॥ తదా తస్మిన్కాలే తరణేస్సూర్యస్య కిరణైః అరుణానాం పయోముచాం పటలం వ్యోమ్ని చిరకాలం బుభుక్షయా భోక్తుమిచ్ఛయా పిశాచైః ఆహవాద్యుద్ధాత్ ఉపాత్తం అధికం మాంసమివ బభాసే + భాసృ దీప్తౌ లిట్ ॥ ౧౬ ॥—అవరోపితేతి ॥ అథానంతరం దినస్య విరతౌ సాయంకాలే అవరోపితజ్యాయస్య తత్ కర్ణస్య కార్ముకం ధనుః హరిదంతరే దిగంతరే భయాద్ద్రవతాం పలాయమానానాం అరాతిధరణీభుజాం శత్రుభూపానాం అవలోకనాయేవ వినమ్రతాం విజహౌ + ఓహాక్ త్యాగే

దిత్యర్థః ॥ మంజుభాషిణీ ॥ ౧౭ ॥ — అప్రాప్తేతి ॥ సభానుసూనుః కర్ణః తుశబ్దో౽ప్యర్థః అప్రాప్తాః అలగ్నాః నూతనాః నవాః భీష్మద్రోణయుద్ధకాలికభిన్నా ఇతి యావత్ శరక్షతయః శాత్రవబాణవ్రణాని యైస్తైః అతఏవ స్వసైన్యైః కర్తృభిః అస్పన్దాభిః అశ్చర్యాన్నిశ్చలాభిః దృష్టిభిః క్షణేక్షణే అనుక్షణం ఈక్ష్యమాణస్సన్ కించ దుర్యోధనస్య అగ్రకరేణ సంవలితా గృహీతా అంగుళీ కనిష్ఠికా యస్య తథోక్తస్సన్ + నద్యృతశ్చేతి కప్ ప్రత్యయః, ఆత్మనః కటకం శిబిరం ప్రావిక్షత్ + విశతేః కర్తరి లుజ్, అత్ర నూతనబాణవ్రణరాహిత్యస్య విశేషణగత్యా అనుక్షణనిష్పందదృజ్నిరీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ వసంతతిలకా ॥ ౧౮ ॥ — అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః పరస్మిన్ దినే పరితః స్ఫురితాః సంచరంతః ప్రకాశమానా వా కమలానాం చక్రాణాం చక్రవాకాణాం చ వ్యూహాస్సమూ

వ ॥ ౧౭ ॥ అప్రాప్తనూతనశరక్షతిభిస్స్వసైన్యైరస్పన్దదృష్టిభిరనుక్షణమీక్ష్యమాణః । దుర్యోధనాగ్రకరసంవళితాంగుళీకః ప్రావిక్షదాత్మకటకం స తు భానుసూనుః ॥ ౧౮ ॥ X ॥ అపరేద్యుః పరిస్ఫురితకమలచక్రవ్యూహే ప్రకాశమానపత్రికులసంచారే ప్రకటి

లిట్ - ఉన్నతం బభూవేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ — అప్రాప్తేతి ॥ సభానుసూనుస్తు కర్ణస్తు అప్రాప్తాః నూతనాః శరక్షతయో యైః తైః అస్పన్దదృష్టిభిః అచఞ్చలనేత్రైః స్వసైన్యైః అనుక్షణం ఈక్ష్యమాణః దుర్యోధనస్యాగ్రకరేణ సంవళితాః అంగుళ్యో యస్య తథాభూతస్సన్ నద్యృతశ్చేతి కప్, ఆత్మకటకం స్వసైన్యం ప్రావిక్షత్ + విశప్రవేశనే లుజ్, శల ఇగుపధాదితి క్సః ॥ ౧౮ ॥ — అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః అపరస్మిన్నహని పరిస్ఫురితః కమలచక్రవత్ కమలాకృతిశ్చక్రాకృతిశ్చ వ్యూహో బలవిన్యాసో యస్య తస్మిన్ అన్యత్ర పరిస్ఫురితః క

హాః యస్మింస్తస్మిన్ పరితస్స్ఫురంతౌ కమలచక్రవ్యూహౌ పద్మచ
క్రాకారబలవిన్యాసౌ యస్మింస్తస్మిన్నితి చ పరితః స్ఫురితః పద్మాకారబల
విన్యాసో యస్మింస్తస్మిన్నితి వా ॥ ని ॥ చక్రం రథాంగే సేనాయామితి వి
శ్వః ॥ ప్రకాశమానః పత్రిణాం పక్షిణాం బాణానాంచ కులస్య బృంద
స్య సంచారః యస్మింస్తస్మిన్ ప్రకటితం ధనంజయస్య అగ్నేరాహ
వనీయాదేస్తేజసః వర్ధనం ప్రజ్వలనం యస్మింస్తస్మిన్ ప్రకటితం ధ
నంజయస్య అగ్నేస్తేజసః ప్రకాశస్య వర్ధనం ఛేదనం యస్మింస్తస్మి
న్నితి వా ॥ ని ॥ వర్ధనసంఛేదనయోస్త్వమరః ॥ దివాగ్నేర్నిష్ప్రకాశత్వా
త్పూర్వత్ర యజ్వభిః ప్రాతరగ్నిహోత్రకరణాదితి చ భావః, అన్య
త్ర ప్రకటితం ధనంజయస్యార్జునస్య తేజసః ప్రతాపస్య వర్ధనం
యస్మింస్తస్మిన్ అత ఏవ భావిని భవిష్యతి ప్రధనే యుద్ధ ఇవ స్థితే ప్ర
భాతసమయే ప్రాతఃకాలే ప్రాదుర్భవతి సతి మధుం నామ దానవం
మథ్నాతీతి మధుమథనః కృష్ణస్సారథిర్యస్య తస్య మఘవత ఇంద్రస్య
కుమారోఽర్జునస్తస్య వధస్య కృతే వధార్థం శల్యస్య మద్రరాజస్య
సారథ్యం సూతకృత్యమేవ పరం సాధనం ముఖ్యకారణం అవధారయతా

తద్ధనంజయతేజోఽర్దనే భావిని ప్రధన ఇవ ప్రభాతస
మయే ప్రాదుర్భవతి సతి మధుమథనసారథేర్మఘవ
త్కుమారస్య వధకృతే శల్యస్య సారథ్యమేవ పరం సా

మలానాంచ క్రాణాం చక్రవాకాణాం వ్యూహస్సమూహో యస్మింస్త
స్మిన్ ప్రకాశమానః పత్రికులస్య బాణసమూహస్య పక్షిసంఘస్య చ
సంచారో యస్మింస్తస్మిన్ ప్రకటితం ధనంజయస్య అర్జునస్యాగ్నేశ్చ
తేజసః పరాక్రమస్య కాంతేశ్చ వర్ధనం వృద్ధిశ్ఛేదనంచ యస్మింస్తస్మిన్
॥ ని ॥ ధనంజయోఽర్జునే వహ్నావితి తేజో ధామ్ని పరాక్రమే ఇతి చ ॥ వ
ర్ధనం ఛేదనే వృద్ధావితి చ విశ్వః ॥ భావిని భవిష్యతి ప్రధన ఇవ యు
ద్ధ ఇవ ప్రభాతసమయే ప్రాదుర్భవతి సతి మధుమథనః కృష్ణస్సార

నిశ్చిన్వన్తా రాధేయేన కర్ణేన కృతంబోధనం శల్యేన సారథ్యకరణా య ప్రేరణాయిస్యేత్యర్థః తస్సుయోధనః బహుమానం యథాతథా మా నమేవధనంభజతీతిభాజం అతఏవ స్వస్య స్వీయస్య ఆగమనస్య యన్ని దానం ముఖ్యకారణం కర్ణసారథ్యప్రార్థనాత్మకం తస్య పరిజ్ఞా నేన విమనాయమానం ఖిన్నమపి మద్రాణాంజనపదానాం రాజాను ద్రరాజస్తం శల్యముపగమ్య ప్రాప్య మధురాశ్చతిప్రీతికరీరచనా శబ్దసందర్భాయేషుతైః తైస్తైర్నానావిధైః వచనైర్వాక్యైః కోపఃఅ నుచితకృత్యప్రేరణాజన్యః సఏవగిరిస్తస్య అధిత్యకాప్రదేశాత్ ॥ని॥ అద్రేర్భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః ॥ కథంచిదతికష్టేన అవరోప్య అవరోప్య విగతకోపంకృత్వేతియావత్, కర్ణరథస్య నైపథ్యం అల ఙ్కారం సారథ్యం అధిరోపయామాస అంగీకారితవాన్ మద్రరాజ మిత్యనుషజ్యతే, మఘవత్కుమారస్యేత్యత్ర కర్తృత్వస్యసంబంధత్వ

ధనమవధారయితా రాధేయేన కృతబోధనస్సుయోధ నస్సబహుమానంమానధనభాజంమద్రరాజముపగమ్య స్వాగమననిదానపరిజ్ఞానేన విమనాయమానమపి తం తైస్తైర్మధురరచనైర్వచనైః కోపగిరేరధిత్యకాప్రదే శాత్కథంచిదవరోప్య కర్ణరథనైపథ్యంసారథ్యమధి

రోప్యస్యతస్య మఘవత్కుమారస్యార్జునస్య వధకృతే శల్యస్య సార థ్యం సాధక [illegible] రాధేయేన కర్ణేన కృతబోధనః సుయోధనః [illegible] పాత్రం మద్రరాజంశల్యం ఉపగమ్య స్వాగమన [illegible] ణం యత్సారథ్యకరణం తస్యపరిజ్ఞానేన దుర్మనాయమానం విమన స్కమపి తైస్తైర్మధురరచనైఃవచనైః కోపఏవగిరిస్తస్యఅధిత్యకాయాః ఊర్ధ్వభూమేః ప్రదేశాత్ కథంచిదవరోప్య అవతార్య కర్ణరథ స్య నైపథ్యం ఆకల్పంసారథ్యం అధిరోపయామాస ఆరోపయామాస

వివక్షయా శేషషష్ఠీవిధానా దర్జునకర్తృకాత్మవధార్థమిత్యర్థలా భోఽపీతిధ్యేయమ్ ॥ ౧౯ ॥—అథేతి ॥ అథ శల్యేన సారథ్యకరణాంగీకరణానంతరం ప్రశస్తః పరాక్రమోఽస్యాస్తీతి పరాక్రమీ ప్రశంసాయాం మినిః, రవేర్గ్భవతీతి రవిభూః కర్ణః మద్రనాయకేన శల్యేన నిబద్ధాస్సంయోజితాః సైంధవాః అశ్వాః యస్మింస్తం రథం ఆరురోహ ఆరూఢవాన్ ప్రమదః ఆనందః చ స్వార్థః కౌరవచమూచరాన్ దుర్యోధన సేనాః పరమత్యంతం ఆరురోహ అతిసాధ్వసం అత్యంతభయం తు పరయోధానాం పాండవభటానాం మండలం సమూహం పరం ఆరురోహ అత్ర కర్ణకర్తృక శల్యసారధిరథారోహణవాక్యార్థస్య కౌరవపాండవచమూద్వయామోదఖేదహేతుత్వా ద్వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగద్వయసంసృష్టైరారోహణక్రియాయాః తద్వాచకస్య చావృత్త్యా ఉభయావృత్తిదీపకస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ మంజుభాషిణీ ॥ ౨౦॥

రోపయామాస ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ అథమద్రనాయకనిబద్ధ

సైంధవం రథమారురోహ రవిభూః పరాక్రమీ । ప్రమ

దశ్చ కౌరవచమూచరాన్ క్షణాదతిసాధ్వసంచ పరయో

ధమండలమ్ ॥ ౨౦ ॥ తతః క్షణాదేవ రథేన తేన సంగ్రా

+ రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే చణ్యంతాల్లిట్, రుహః పోఽన్యతరస్యామితి పాదేశః ॥ ౧౯ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం పరాక్రమీ రవిభూః కర్ణః మద్రనాయకేన శల్యేన నిబద్ధాస్సైంధవా హయా యస్య తం రథం ఆరురోహ + రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే లిట్, ప్రమదశ్చ హర్షశ్చ కౌరవాణాం చమూచరాన్ సైనికాన్ క్షణాత్ అతిసాధ్వసం చ అతిభయం చ పరయోధానాం శత్రుభటానాం మండలం ఉభయత్రారురోహేత్యన్వయః ॥ ౨౦ ॥—తతఇతి ॥ తతః వీరః కర్ణః క్షణాదేవ తేనరథేన సంగ్రామస్య సీమానం ఉపేత్య అవాప్య శంఖం తదన్త్యాక్షరస్య ఖస్య వాచ్యం అభిధేయమాకాశం ఏతద్ద్వయం నినాదైస్స

తత ఇతి ॥ తతః ఏష వీరః కర్ణః తేన శల్యసారథికేన రథేన సంగ్రామసీమానం యుద్ధదేశం క్షణాదేవ ఉపేత్య ప్రాప్య శంఖంచ తస్య శంఖస్య సంబంధి యదంత్యమక్షరం ఖకారః తస్య వాచ్యమాకాశంచ ఏతత్ ఉక్తవిధం ద్వయం నినాదైర్జ్యాటంకారైః అపుపూరత్ పూరయామాస ॥ + పూరయతేర్లుఙి చఙి ద్విత్వాభ్యాసలోపహ్రస్వాః శంఖసంబంధీత్యత్ర సంబంధః స్వవాచకత్వరూపో గ్రాహ్యః సాక్షాత్సంబంధగ్రహేత్వసమర్థత్వాఖ్యః పదదోష ఇతి ధ్యేయం ॥ ఉపజాతిః ॥ ౨౧ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తదనంతరం చండతరౌ అత్యంతశత్రుభయంకరౌ దోషౌ భుజౌ దండావివ యస్య తథోక్తః చండకరస్య సూనుః కర్ణః నిజః ఆత్మీయశ్చాసౌ యంతా సారథిశ్చేతి వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః, తం మద్రాణాం నేతారం నాయకం శల్యం ప్రతి ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారం వచనం ఉత్థాపయామాస ఉదీరితవాన్ + స్థాధాతోర్ణ్యన్తాదుత్పూర్వాల్లిట్యామాదేశాస్త్యనుప్రయోగా అర్తిహ్రీత్యాదినా ణౌ పుగాగమశ్చ ॥ ౨౨ ॥—ఇదానీమితి ॥ అయి హే శల్య ఇదానీం తవ సారథ్యే సారథికృత్యే కౌశల్యం చాతుర్యం నిశా

మసీమానముపేత్య వీరః । శంఖం తదంత్యాక్షరవాచ్య
మేతద్ద్వయం నినాదైరపుపూరదేషః ॥ ౨౧ ॥ తదను
చండతరదోర్దండశ్చండకరసూనుర్నిజయంతారం మ
ద్రనేతారం ప్రతివచనమిత్థముత్థాపయామాస ॥ ౨౨ ॥
ఇదానీమయి శల్య తవ సారథ్యకౌశల్యం నిశామ్య విజయ

ద్వైః అపుపూరదేవ + ప్రాంపాలనపూరణయోః ణ్యంతాల్లుఙ్ ణిశ్రి ఇతి చఙ్ చఙీతి ద్విత్వమ్ ॥ ౨౧ ॥—తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం ప్రచండతరౌ దోర్దండౌ యస్య తాదృశః చండకరసూనుః కర్ణః నిజయంతారం స్వసారథిం మద్రనేతారం శల్యం ఇత్థం గిరం వాచం ఉత్థాపయామాస ఉవాచేత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥—ఇదానీమితి ॥ అయి శల్య ఇ

మ్య దృష్ట్వా విజయస్యార్జునస్యసారథేః శ్రీకృష్ణస్యవదనం ముఖం కర్తృ లజ్జైవపయోధిః తస్మిన్ సహామజ్జనకృతే సహమజ్జనార్థంనాభ్యాంయత్కమలం తస్మిన్ వాస్తవ్యస్యనివాసినః నయనం అగ్నిమయం ఆయుధం యస్యతస్య శంభోస్సారథేర్బ్రహ్మణః చత్వారిముఖాన్యపి సమాహ్వాతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, భృశం అవనతం వినమ్రంసత్ ఆస్తేవర్తతే ॥ ౮౩ ॥—అపిచ కించేత్యర్థః అస్యోత్తరేణాన్వయః ॥ మరుదితి ॥ హేమద్రోంద్రిశల్య మరుతాం వాయూనాం దేవానాంచ కదంబైః బృందైః ఉపలాల్యమానం సంవర్ధ్యమానం శ్లాఘ్యమానంచ దీప్రం ప్రకాశమానం అఖిలానాం సమస్తానాం హేతీనాం జ్వాలానాం ఆయుధానాంచ జాలంయస్యతథోక్తం తం ప్రసిద్ధం ధనంజయమగ్నిం అర్జునంచ ఏషఃమదీయః భుజః శరాణాంజలానాం బాణానాంచ

సారథేర్వదనం లజ్జాపయోధిసహమజ్జనకృతేనాభికమ
లవాస్తవ్యస్య నయనాయుధసారథేశ్చత్వార్యపిముఖా
ని సమాహ్వాతుమివభృశమవనతమాస్తే॥ ౮౩ ॥ అపి
చ ॥ ప ॥ మరుత్కదంబైరుపలాల్యమానంమద్రోంద్రదీ
ప్రాఖిలహేతిజాలమ్ । శరాభివర్షేణధనంజయంత

దానీం తవసారథ్యస్య సారథికర్మణః కౌశల్యం నైపుణ్యం నిశామ్య దృష్ట్వా విజయసారథేః కృష్ణస్య వదనం లజ్జా త్రపైవ పయోధిస్సముద్రస్తస్మిన్ సహమజ్జనకృతే నాభికమలే వాస్తవ్యస్య వసతః నయనాయుధస్య ఈశ్వరస్య సారథేర్బ్రహ్మణః చత్వార్యపి ముఖాని సమాహ్వాతుమివ భృశం అవనతం నమ్రం ఆస్తే + ఆసఉపవేశనేలట్ ॥ ౮౩ ॥—మరుదితి ॥ హేమద్రోంద్రి శల్య మరుతాం దేవానాంవాయూనాం ॥ ని ॥ మరుతౌపవనామరావిత్యమరః ॥ కదంబైస్సమూహైఃఉపలాల్యమానం దీప్రం అఖిలహేతీనాంనిఖిలాయుధానాం నిఖిలశస్త్రాణాంచ ॥ ని॥ రవేరర్చిశ్చశస్త్రంచవహ్నిజ్వాలాచహేతయఇత్యమరః॥

భితో వర్షేణ క్షణేనావిలంబేన ఇంగాలయేత్ నిర్వాపయేత్ ఇంగాలం సిక్తాంగారం అత్ర మరుత ఏవ మరుత ఇతి సర్వత్ర రూపణాత్ శ్లిష్టసావయవరూపకమ్ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౫౮ ॥—తత ఇతి ॥ తతః కర్ణకత్థనానంతరం సమదర్భూపతిశ్శల్యః శ్రవణపుటయోః క్రకచం కరపత్రం తత్ కర్ణోక్తం వచనం ఆకర్ణ్య పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ పురా ప్రార్థితం యాచితం అర్థం కర్ణతేజోవధాత్మకం హృది కృత్వా మనసి స్మృత్వా ॥ అంగీకృతం సుకృతినః పరిపాలయంతీతి న్యాయాదితి భావః, అవార్యం దుర్నివారమితి ధైర్యవిశేషణం సూర్యతనయస్య ధైర్యం గగనకుసుమస్య సోదర్యం సదృశం అత్యంతమిథ్యాభూతమితి యావత్ విధాతుం కర్తుం ఏవం వక్ష్యమాణముత్తరం ప్రతివాక్యం

మింగాలయేదేష భుజః క్షణేన ॥ ౫౮ ॥ ౫ ॥ తతస్త
చ్ఛ్రవణపుటక్రకచం కర్ణవచసమాకర్ణ్య పార్థేన
పురా ప్రార్థితమర్థం హృది కృత్వా సమదభ్రూపతిర
వార్యం సూర్యతనయధైర్యం గగనకుసుమసోదర్యం వి

జ్వాలయేత్యతం తు ధనంజయం అర్జునం అగ్నిం తమేవాగ్నిమిత్యర్థః ఏష భుజః మమ బాహుః క్షణేన ఇంగాలయేదేవ శమయేదేవ + ఇంగాలశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లిఙ్ ॥ ౫౮ ॥—తతస్తామితి ॥ తతః శ్రవణపుటయోః శ్రోత్రదేశయోః క్రకచం కరపత్రం ॥ ని ॥ క్రకచో స్త్రీ కరపత్ర మిత్యమరః ॥ తాం వాచం ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా పార్థేన ధర్మరాజేన పురా పూర్వం ప్రార్థితం అర్థం హృదికృత్వా సమదభ్రూపతిశ్శల్యః అవార్యం అవారణీయం సూర్యతనయశౌర్యం కర్ణశౌర్యం గగనకుసుమస్య సోదర్యం మృషాభూతం విధాతుం కర్తుం ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా ఉత్తరం ప్రతివచనం ఉత్తరయామాస వర్ణయామాస + ఉత్తరంగశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౫౯ ॥

ఉత్తరంగయామాస ఉవాచేత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ —ఉక్తిప్రకారమేవా
హచతుర్భిః ॥ పురేతి ॥ హేకర్ణ పురా ఉత్తరగోగ్రహణకాలే వి
రాటస్య రాజ్ఞః పురోపకంఠే నగరసమీపే రణాంకణే యుద్ధదేశే అ
ర్జునస్య సారథినా ఉత్తరేణ తే తవ నేత్రే అక్షిణీ వస్త్రేచ ॥ ని ॥ వ
స్త్రలోచనయోర్నేత్రమితివిశ్వః ॥ రయేణ వేగేన ఉత్పాట్యమానేప
క్ష్మావరణశూన్యతయా క్రియమాణేసత్యపి అపహ్రియమాణేసత్యపీతిచ
నిద్రాగాంధర్వాస్త్రకృతా హృదయంగమా రుచ్యా కథమాసీత్ అ
త్రోత్తరేణైవ సారథినా తథాక్రియమాణాపి నిద్రాసీదితివస్తునా తా
దృశస్య తవసారథిం మానవలోక్య అద్యతనవిజయసారథేర్భగవతో
భవేదేవ లజ్జయా ముఖావనమనమిత్యపహాసాత్మకస్య ప్రాథమికప్ర
శ్నోత్తరస్య వస్తునః ప్రతీతేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౨౬ ॥
ఆయాసేతి ॥ పూర్వం ఘోషయాత్రాకాలే వనసీమ్ని ద్వైతవనప్ర
దేశే తే తవ సుహృది దుర్యోధనే సురవైణికేన చిత్రసేనేనఆయా

ధాతుమేవముత్తరముత్తరంగయామాస ॥ ౨౫ ॥పురా
విరాటస్య పురోపకంఠే రణాంకణేసారథినార్జునస్య।
ఉత్పాట్యమానేపిరయేణనేత్రే నిద్రాకథం తేహృద
యంగమాసీత్ ॥ ౨౬ ॥ఆయాసలేశరహితంవనసీమ్ని
పూర్వం సందానితేసుహృదితేసురవైణికేన । కుత్రా

పురేతి ॥ పురాపూర్వం విరాటస్య పురోపకంఠే నగరసమీపే రణాం
కణే అర్జునస్య సారథినా ఉత్తరేణ రయేణవేగేన నేత్రేవస్త్రే నయ
నేచ ఉత్పాట్యమానేపిసతి తేనిద్రా కథం హృదయంగమాహృద్యా
ఆసీత్ + అసభ్యపిలజ్, ఉత్పాటితనేత్రస్యనిద్రానాయాతీతిభావః
॥ ౨౬ ॥—ఆయాసేతి ॥ పూర్వం తేసుహృది మిత్రే దుర్యోధనే వ
నసీమ్ని ద్వైతవనే అమరాణాం దేవానాం వాంశికేన గాయకేనచి
త్రరథేన+ వంశవాదనంశిల్పమిత్యర్థేఃతదస్యశిల్పమితిఠక్ ఆయాస

నస్య లేశేనాపి రహితంయథాతథా సందానితే దామభిర్బద్ధేసతిఅ
హో ఇతిహాసపూర్వకేఖేదే హేకర్ణ త్వం కుత్రాపి దుర్జ్ఞేయే ని
కుంజే గుల్మే గూఢాదుర్లక్ష్యా వసతిః స్థితిర్యస్యతథోక్తస్సన్ సవిధే
సమీపే యేకీచకా వేణువిశేషాస్తేషాంరంధ్రైర్వాయుపూర్ణైర్గాన
నాత్ శబ్దాదపి నాబిభేః శబ్దానుసారేణ మామత్రత్యంవిజ్ఞాయ బధ్నీ
యురితిభీతోనాభూః కిమితి కాకుః, అబిభేరేవేత్యర్థః + బిభేతేఃక
ర్తరిలఙ్, అత్రాపివస్తునా తదార్జునేన భవత్సహ్యన్మోచనం జాన
తాప్యేవముచ్యతఇతిప్రతీతేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః ॥ వసంతతిలకా ॥౨౭॥
పాంచాలికాయాఇతి ॥ కించ పాంచాలికాయాః ద్రౌపద్యాః పరిణీ
తికాలే వివాహసమయే సంక్షుభద్భిః ద్రౌపద్యపహరణాయ బృం
దాయమానైః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ హేకర్ణభవాన్ పార్థస్యార్జు
నస్య శరాణాంప్రకర్షేణయోగాత్ప్రహారాత్ ఆర్తః పరేణ గృహీ

పిగూఢవసతిస్త్వమహోనికుంజే కిన్నాబిభేస్సవిధకీచ
కరంధ్రగానాత్ ॥ ౨౭ ॥ పాంచాలికాయాః పరిణీతి
కాలే సంక్షుభద్భిస్సహధార్తరాష్ట్రైః భవానభూ
త్పార్థశరప్రయోగాత్కర్ణోపిఘాతాద్వికథమాత్తగంధః ॥

లేశస్య రహితంయథాతథా అనాయాసేనేత్యర్థః సందానితేసతిఖం
డితేసతి దానఖండనే క్తః యద్వా సంజాతరజ్జౌ ॥ ని ॥ నపుంసిదా
మసందానమిత్యమరః ॥తదస్యసంజాతమితీతచ్ త్వం కుత్రనికుంజేఅ
తిగూఢాఅతిగుప్తావసతిస్థితిర్యస్యతథావిధస్సన్ సవిధకీచకానాం॥ని॥వేణ
వఃకీచకాస్తేస్వన్త్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః ॥ రంధ్రైర్వ్యధానం
తస్మాత్ నాబిభేః కిం॥వాంశికఆగతఇతినభీతఃకిమిత్యర్థః అహోఆశ్చ
ర్యం + ఞిభీభయేలఙ్ స్థావితిద్విత్వమ్ ॥ ౨౭ ॥—పాంచాలికాయా
ఇతి ॥ పాంచాలికాయాఃద్రౌపద్యాః పరిణీతికాలేవివాహకాలే సం
క్షుభద్భిః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ భవాన్ పార్థస్యార్జునస్య శరా

తః గంధః గర్వః యస్యతథోక్తః ॥ ని ॥ ఆత్తగంధోభిభూతస్స్యా
దిత్యమరః ॥ కర్ణోఽభూత్వాపి తదానీంతనకర్ణస్సన్నపి ఇదానీంపు
నరాత్తగంధః సగర్వః కథమభూత్ అభూరిత్యర్థః శేషేప్రథమఇతి
ప్రథమపురుషః యద్వా భవాన్ కర్ణః సబలత్వేన యథార్థనామా
భూత్వాపిపునరాత్తగంధఃకథమభూదితియోజనా; అస్యాంనతంత్రన్యా
యానుసరణగౌరవదోషఇతిధ్యేయమ్ ॥ ని ॥ గంధోగంధకఆమోదలే
శేసంబంధగర్వయోరితివైజయంతీ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౭౭ ॥—ఇంద్రేతి ॥
అతః హేకర్ణ త్వేన త్రిభువన ప్రసిద్ధపరాక్రమేణ ఇంద్రస్యాత్మజా
తేన అర్జునేనసహ తులాం సామ్యం గంతుంలబ్ధుం సః త్రిపురజలం
ధరాసురాదిజేతృత్వేన ప్రసిద్ధః ఈశ్వరశ్శమ్భురేకఏవ ఈష్టే క్షమతే
నాన్యఇత్యర్థః యతః యఇంద్రాత్మజాతః నిజం జీవనం జీవితంతృణా
యమత్వా తృణప్రాయంమన్వానః తృణమివానాదృత్యేతియావత్ ॥
+ మన్యకర్మణ్యనాదరఇతిసమ్ప్రదానత్వం, యేనశమ్భునాసహ యు
ద్ధాయ స్పృహయన్నభిలషన్ + స్పృహేరీప్సితఇతిసమ్ప్రదానత్వం

ఇంద్రాత్మజాతేనసతేనగంతుమిష్టే తులామీశ్వరఏకఏ
వ । తృణాయమత్వానిజజీవనంయో యుద్ధాయ యేన

శం ప్రయోగాత్ కర్ణోఽపి తన్నామా శ్రోత్రమపిభూత్వా ఆత్తః
గంధోయేన ఘ్రాణస్యఆత్తగంధత్వమస్తి।కర్ణస్యతత్రాపినాస్తీతివి
రోధః ఆత్తగంధః అభిభూతః ॥ ని ॥ ఆత్తగంధోభిభూతస్స్యాదిత్య
మరః ॥ కథమభూదితిపరిహారః + భూసత్తాయాంలఙ్ భవచ్ఛబ్దప్ర
యోగాన్మధ్యమోన ॥ ౭౭ ॥—ఇంద్రేతి ॥ తేన ఇంద్రాత్మజాతేన
అర్జునేన తులాం గంతుం ఈశ్వరః ఏకఏవ ఈష్టేసమర్థః + ఈశ
ఐశ్వర్యేలట్, యః అర్జునః నిజజీవనం తృణాయ మత్వా తృణంజ్ఞా
త్వా + మన్యకర్మణ్యనాదరఇతిచతుర్థీ, యేనఈశ్వరేణ యుద్ధాయ
స్పృహయన్ + స్పృహేరీప్సితఇతిచతుర్థీ, ఉపస్థాత్ ఉత్థితః +

ఉదస్థాత్ ఉత్యుక్తవాన్, తేనస ఇతిసంబన్ధః, ఆయాసతశేత్యాదిశ్లో
కత్రయం ద్వితీయవాక్యోత్తరం అత్ర ఘోరమాత్ర ప్రవృత్యస్యార్జున
సామ్యస్యైశ్వరఏవనియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః ॥ ఉపజాతిః (౧)
౯ అ౯ ॥——ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం తాదృక్షం అతిబహుళం తస్య
మద్రాణామధ్యక్షస్య రాజ్ఞశ్శల్యస్య సమ్పద్విసు బుభుక్షః ఇంద్రస్య కు
మారేఽర్జునే పక్షపాతమాత్మీయత్వనాభినివేశం సమీక్ష్య ఆలోచ్య క
ర్మసాక్షిణస్సూర్యస్య నందనః కర్ణోఽపి రూక్షస్య భావః రౌక్ష్యం.

స్పృహయన్నుదస్థాత్ ॥ అ౯ ॥ ౫౯ ఇతి తస్య మ
ద్రాధ్యక్షస్య తాదృక్షమ్బుభుక్షుకుమారే పక్షపాతం
సమీక్ష్య కర్మసాక్షినందనోఽపి రౌక్ష్యవర్జితంపదవిభా
గచమత్కృతి సుభగం భావుకంవచనమేవమవాదీత్

ప్రాగతినివృత్తాలుఙ్ ॥ అ౯ ॥——ఇతీతి ॥ ఇత్థం మద్రాధ్యక్షస్య శ
ల్యస్య తాదృక్షం తాదృశం బుభుక్షః ఇంద్రస్య+ భస్యటేలోఽపఇతి
టిలోపః కుమారే సుతే అర్జునే పక్షపాతం సమీక్ష్య దృష్ట్వా కర్మ
సాక్షినందనోఽపికర్ణోఽపి రౌక్ష్యవర్జితం తైక్ష్ణ్యరహితం పదవిభాగ
స్యచమత్కృత్యాసుభగంభావుకం మనోజ్ఞంభవత్ + కర్తరిభువః ఖి
ష్ణుచ్ఛుకఞావితిఖుకఞ్, అరుర్ద్విషదితిముమ్వచనం.ఏవమభాణీత్ +

(౧) అత్ర కేచిత్ । ప్రథమాన్తయోర్వృత్తిచ్ఛబ్దయోరేకార్థకత్వ
స్యాచిత్యేన యఈశ్వరః నిజజీవనం తృణాయమత్వా యేనాఽర్జునేన
సాకం యుద్ధాయస్పృహయన్ స్పృహాం కుర్వన్ ఉదస్థాత్ । అని
త్యోభవతి ప్రాణః మానఆచందతారకమితి మత్వా మహాదేవస్తమత్యా
గేనాపి పౌరుషసంపాదనాయ యేనాఽర్జునేనయుద్ధ కర్తుముద్యుక్తో
భూదిత్యర్థః ఉగ్రాదప్యుగ్రపౌరుష ... పురందరాద
యోఽపి యోద్ధుమనస్తాతిసన్ । కాకధా... భీరూణామి
తిభావః ఇత్యాహుః ॥

పౌరుషం తేనవర్జితం కించ పదస్యమాతు లేతిశబ్దస్యవిభాగేనమా
తులా ఇతి పృథక్కరణేన యాచమతత్ప్రాతిః ప్రాగల్భ్యం తయా సు
భగం భావుకం రమణీయంవచనం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణఅవా
దీత్ ఉక్తవాన్ + వదెఃకర్తరిలుజేసిచివృద్ధిః ॥ ౩౦ ॥—అయీతి ॥
అయి హేమదప్రతశల్య అద్యభగిన్యాః ఉపచారాత్కుంత్యాఃఅపత్య
స్య భాగినేయస్యార్జునస్య + స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్యేయాదేశః, యశ
సాం పరాక్రమజన్యానాం సుభగంకరణః ప్రఖ్యాపకః త్వం విజయే
న సర్వోత్కర్షేణహేతునా తులాకేనాపిసామ్యంమ్యా,నేతిబహుధా
వదతా బ్రువతా ఆత్మస్తుతిపరాయణేనేతియావత్, ఏవంహేమమమా
తుల స్వమాతృసోదరేతిబహుధావదతా విజయేనార్జునేనసహశంభు
మపి మాతులయి సదృశంమాకురు సర్వోత్కృష్టానాంశంభోరప్యపకృ
ష్టత్వసంభావనాయాఆవశ్యకత్వాదితిభావః,అనేనమూఢానామభిమాన
స్తిరస్కృతసకలాంతరఇతిహాసావ్యంగ్యః అత్ర భాగినేయేత్యాదివిశే
షణస్య పక్షపాతిత్వేన శల్యవచనస్యాతాత్వికత్వమిత్యభిప్రాయగ
ర్భత్వాత్పరికరాలంకారః ॥ సుమంగలీవృత్తమ్ ॥ ౩౦ ॥—ఇతీతి ॥ఇ

౩౦ ॥ ప ॥ అయిభాగినేయయశసాంసుభగంకరణ స్త్వ
మద్యభువిమద్రపతే । మమమాతులేతిబహుధా వద
తావిజయేనశమ్భుమపిమాతులయి ॥ ౩౧ ॥ ఇత్యుక్త

అణరణవణభణశబ్దార్థాఃలుఙ్ ॥ ౩౦ ॥—అయీతి ॥ భువి భూమౌ
భాగినేయానాం స్వస్రీయాణాం యశసాం కీర్తీనాం సుభగంకరణ
ఆఢ్యసుభగేతిచ్వ్యర్థేఖ్యుఙ్ముమ్ అయిమద్రపతే శల్య అద్య త్వం
మమమాతులమాతుర్భ్రాతిఃమాతులాసామ్యంన ॥ ఏకపదత్వేహ్రస్వా
న్తఃపదద్విత్వే దీర్ఘాంతః ఇతి బహు అనేకప్రకారేణ వదతా విజ
యేనార్జునేన శమ్భుమపి ఈశ్వరమపి మాతులయిమాతులాం కురుసా
మ్యం మాకురు + తులాశబ్దాత్తత్కరోతితదాచష్టఇతిణ్యంతాల్లోట్
॥ ౩౧ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం ఉక్తవతః ఏతస్య సౌరేఃకర్ణస్య దంత

త్యుక్తప్రకారేణ ఉక్తవతః ఏతస్య సూర్యస్యాపత్యం సౌరిః కర్ణః తస్య అతఇఞ్ దంతపుటౌ ఊర్ధ్వాధరోష్ఠావివ తావుభావనీకౌ కురుపాండవసైన్యే పరస్పరం జవాత్ వేగాత్ జఘటాతే సంయుయుజతుః + ఘట తేః కర్తరి లిట్, తతః పరం నకించిదప్యవదత్ సంకులంచాభూత్సైన్యద్వయమిత్యర్థః, అత్ర కర్ణోష్ఠయోస్సైన్యయోశ్చ ప్రకృతయోర్మిథో మేళనేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః, యుగ్మవిపులావృత్తం శ్లోకో వా ॥ ౩౨ ॥—సర్వత ఇతి ॥ తదానీం సేనాద్వయసంఘటనసమయే భువి సర్వతస్సర్వత్రాపి సజలేషు జలసహితేషు సరస్సు సైన్యయోః కౌరవపాండవీయయోః సంబంధిభిః పరాగైః పదఘట్టనజన్యైశ్శోషితేషు నిర్జలీకృతేషు సత్సు కేవలమేకస్మిన్ గగనఏవాద్భిర్యుక్తానాం సరసాం కులం బృందం అప్సరః కులం దేవాంగనాసమూహశ్చ లోకైర్జనైః అలోక్యత దృశ్యతేస్మ అత్ర దివి భువి ప్రసక్తస్యాప్సరోవత్త్వస్య దివ్యేకత్ర నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః శ్లేషసంకీర్ణః ॥ స్వాగతా ॥ ౩౩ ॥—తదన్వితి ॥ తదను ద్వ

వత ఏతస్య సౌరేర్దంతపుటావివ । జవాదుభావనీకౌ
తౌ జఘటాతే పరస్పరమ్ ॥ ౩౨ ॥ సర్వతోఽపి భువి సై
న్యపరాగైశ్శోషితేషు సజలేషు సరస్సు । కేవలం గగన
ఏవ తదానీమప్సరఃకులమలోక్యత లోకైః ॥ ౩౩ ॥ ౪ ॥

తదను తత్ర పరస్పరసంఘట్టనజనితస్ఫులింగవ్యాజేన

పుటావివ అధరావివ తౌ ఉభౌ అనీకౌ సైన్యే జవాత్ వేగాత్ పరస్పరం అన్యోన్యం జఘటాతే + ఘట చేష్టాయాం లిట్ ॥ ౩౨ ॥—సర్వత ఇతి ॥ భువి సర్వతః సజలేషు ఉదకసహితేషు సరస్సు సైన్యస్య పరాగైః ధూళిభిః శోషితేషు సత్సు తదానీం గగన ఏవ ఆకాశ ఏవ అప్సరసాం ఉదకయుక్తసరసాం స్వర్వేశ్యానాంచ కులం లోకైః జనైః కేవలం అలోక్యత అదృశ్యత + లోకృ దర్శనే కర్మణి లఙ్ ॥ ౩౩ ॥
తదన్వితి ॥ తదను తదనంతరం తయోరుభయోరపి సేనయోః పరస్పరస్య

యోమేళనానంతరం తత్ర యుద్ధదేశే పరస్పరం సంఘట్టనేన అభి
ఘాతేన జనితానాం స్ఫులింగానాం అగ్నికణానాం వ్యాజేన పూర్వం
పూర్వయుద్ధేనిపీతాః నిపీతపూర్వాః రుధిరశీకరాః రక్తబిందవః
అజీర్ణశంకయా జాఠరానలాపకర్షభయేన వమంతీభిః ఉద్గిరంతీభిరివస్థి
తాభిః పట్టసాః ఖడ్గవిశేషాః వల్లర్యః లతా ఇవ తాభిశ్చ కబంధానాము
దకానాం అపమూర్ధకళేబరాణాంచ ఉత్పాతనస్య ఊర్ధ్వప్రసా
రణస్య సృష్టిః జననవ్యాపారః తస్యాం పాటవం సామర్థ్యమపిసంగ్రా
మదేశః యుద్ధభాగ ఏవ దేశికః ఆచార్యః తస్యసదేశాత్సమీపాత్ అ
భ్యసితుం పరిచేతుం తేషామధ ఏవ జలప్రసారకత్వాదితి భావః అవనీ
తలం భూతలం ప్రతి అవతీర్ణైః ప్రాప్తైః పయోధరపటలైః మేఘ
బృందైరివస్థితైః ఖేటకమండలైః ఫలకసమూహైశ్చ యుగపదేకదైవ
బహువిధానాం వీరాణాం యోధజనానాం అపరాన్నృత్యా మృత్వా సు

నిపీతపూర్వాన్ రుధిరశీకరానజీర్ణశంకయేవ వమంతీభిః
పట్టసవల్లరీభిశ్చకబంధోత్పాతనసృష్టిపాటవమపిసం
గ్రామదేశదేశికసదేశాదభ్యసితుమవనీతలమవతీర్ణైః
పయోధరపటలైరివ ఖేటకమండలైశ్చ యుగపదేవ బ
హువిధవీరయోధజనప్రవేశసాకర్యాయితరణిరంధ్ర

ఘట్టనేన జనితా యే స్ఫులింగా అగ్నికణాస్తేషాం వ్యాజేన నిపీతపూ
ర్వాః పూర్వంపీతాః రుధిరశీకరాణాం రక్తకణానాం నికరాః అ
జీర్ణస్య శంకయా వమంతీభిరివ పట్టసవల్లరీభిశ్చ వల్లరీసదృశపట్టసా
యుధైశ్చ కబంధానాం అమూర్ధకళేబరాణాం ఉదకానాంచ ఉత్పా
తనసృష్టేః ఊర్ధ్వగమనవర్షణస్య పాటవంపటుతామపిసంగ్రామదేశఏవ
దేశికః ఆచార్యస్తస్యసదేశాత్ అభ్యాశాత్ అభ్యసితుం అవనీతలమ
వతీర్ణైః పయోధరాణాం మేఘానాం పటలైరివస్థితైః ఖేటానాం చ
ర్మణాంవలయైః యుగపదేవఏకదైవబహువిధానాం వీరయోధజనానాం

రిభూతానాం ప్రవేశస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ తరణేస్సూర్యబిమ్బస్య రంధ్రసరణిం బిలమార్గం విశాలయితుం విస్తారయితుమివ వియత్తలే ఆకాశదేశే దూరముచ్చలితాభిరున్నమితాభిః శక్తిభిశ్చ క్షణేక్షణే ప్రతిక్షణం క్షపితస్య నాశితస్య విపక్షాణాం శత్రూణాం కులస్య బృందస్య వృత్తాన్తం అటనిః. ధనుష్కోటిరేవముఖం వక్త్రం తేన ముహుర్ముహుః కథయితుమివ ధానుష్కాణాం ధనుర్ధరాణాం కర్ణాభ్యాశం శ్రోత్రసమీపం ప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చాపయష్టిభిశ్చ యుద్ధస్యవిలోకనేబద్ధం కౌతుకం యేనతస్యసిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం యావతస్య యువతిసమూహస్య యత్కుచమండలం తస్యనిజయోః కుంభయోశ్చ యత్తారతమ్యం న్యూనాధికభావః తస్యపరీక్షితుమిచ్ఛాపరిచిక్షిషా తయేవనభసి దూరం కరాః శుండాః ప్రసారయద్భిః శుండాలమండలైర్గజబృందైశ్చ విచిత్రతరస్యాతాశ్చర్యకరస్య చక్రచంక్రమణస్య మండలాకారగమనస్యమిషేణవ్యాజే

సరణిం విశాలయితుమివవియత్తలే దూరముచ్చలి
తాభిశ్శక్తిభిశ్చ ప్రతిక్షణక్షపితవిపక్షకులవృత్తాన్తం
ముహుర్ముహురటనిముఖేనకథయితుమివ ధానుష్కక
ర్ణాభ్యర్ణం ప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చ యుద్ధ
విలోకనబద్ధకౌతుకసిద్ధయావతకుచమండలనిజకుంభ

ప్రవేశస్య సౌకర్యాయ సుకరతాయై తరణిరంధ్రం సూర్యబిలం అతివిశాలయితుమివ వియత్తలేఆకాశే దూరదూరం ఉచ్చలితాభిశ్శక్తిభిశ్చ ప్రతిక్షణం క్షపితస్య నాశితస్య విపక్షకులస్య వృత్తాన్తం ముహుర్ముహుః అటనిరేవ అగ్రమేవ ముఖం తేనకథయితుమివ ధానుష్కకర్ణానామభ్యర్ణంసమీపం ఆగతైః కోదండదండైశ్చ విచిత్రతరస్య అతివిచిత్రస్య చక్రచంక్రమణస్య చక్రవత్పాదచారస్య మిషేణ వ్యాజేన పదాత్పదమపినగతవ్యం ఇతివిమతానాం శత్రూణాం నిరోధకం

న పదాత్పదం ఏక పదమితదేశమపి నగంతవ్యమిత్యేవంభవద్భిరితి శేషః విమతానాం శత్రూణాం నిరోధాయ నిరోధంకర్తుం + క్రియార్థేత్యాదినాసంప్రదానత్వం కుండలనాం రాజాజ్ఞాసూచకవర్తులరేఖాంకుర్వద్భిర్లిఖద్భిరివస్థితైరర్వద్భిః అశ్వైశ్చశోణితపంకేన రక్తకర్దమేన శోణితైరరుణితైః అతఏవ వేగాత్సంభ్రమేణ భ్రమణేనవిదార్యమాణాయాః భిద్యమానాయాః ధరణ్యాః భువః రంధ్రేభ్యః నిర్గత్వరయా నిర్గమనశీలయా ఫణీంద్రస్య శేషస్య ఫణాసహస్రమణీనాం కిరణధోరణ్యా కాంతిపరమ్పరయా మసృణితైర్వ్యాప్తైరివస్థితైఃచక్రైః రథాంగైఃసంక్రీడద్భిరితస్తతోగచ్ఛద్భిః శతాంగైః రథైశ్చ భయానకే లోకైకభయంకరే సమీకే యుద్ధే సకలానాం సురజనానాం తనూరు

తారతమ్యపరిచిక్షిషయేవదూరంనభసికరాన్ప్రసా
రయద్భిశ్శుండాలమండలైశ్చ విచిత్రతరచక్రచంక్ర
మణమిషేణపదాత్పదమపి నగంతవ్యమితివిమతనిరో
ధకుండలనామివకుర్వద్భిగర్వద్భిశ్చశోణితపంకశోణితై
ర్వేగసంభ్రమవిదార్యమాణధరణీరంధ్రనిర్గత్వరఫణీ
న్ద్రఫణాసహస్రమణికిరణధోరణీమసృణితైరివచక్రైస్స
ఙ్క్రీడద్భిశ్శతాంగైశ్చభయానకేసకలసురజనతనూరు

డలనామివకుర్వద్భిః అర్వద్భిశ్చ అశ్వైశ్చ యుద్ధస్యవిలోకనే బద్ధకౌతుకస్య సిద్ధయౌవనస్య సిద్ధస్త్రీసమూహస్య + యువతిశబ్దాత్ తస్యసమూహఇత్యణ్, భస్యాఢేతద్ధితేపుంవద్భావః యౌవతేష్వతృంతాద్యువతీశబ్దాత్తుయౌవతమిత్యుపపాదితం తృతీయస్తబకేక్రీడంతీమండలీఘాయౌత్యత్ర॥ కుచమండలానాం నిజకుంభ్యానాం తారతమ్యస్య పరిచిచీషయేవ పరిచేతుమిచ్ఛయేవ దూరం నభసి కరాన్ ప్రసారయద్భిః శుండాలానాంగజానాంమండలైశ్చ వేగసంభ్రమేణవిదార్యమాణాత్ ధరణీరంధ్రాత్ నిర్గత్వరస్య ఫణీంద్రఫణాసహస్రస్య మణికిరణానాం ధోరణ్యామసృణితైరివ చిక్కణైరివ శోణితైశ్చక్రైస్సంక్రీడద్భిఃశతాంగైశ్చ

హాణాం రోమ్ణాం సుఖశయనంపృచ్ఛతీతి సౌఖశాయనికే సతి అత్యాశ్చర్యేణ రోమాంచజనకే సతీతి యావదిత్యుత్తరేణైక వాక్యం భయానకం సకలసురజనతనూరుహసౌఖశాయినికం సమీకమభూత్ తదనంతరమితి పాఠాంతరం దుశ్శాసనయుద్ధే స్వకాలికేనానంతర్యబోధకత్వేన బాధితార్థకత్వాదుపేక్ష్యం॥ అత్రోస్ఫులింగ వ్యాజేనేతి సాపహ్నవహేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చ పట్టసవల్లరీబిరిత్యుపమాయాశ్చ కబన్ధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరంగాప్రియదేశికేతి రూపకద్వయాభ్యాసనఫలోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావసంకరస్య చ తరణిరంధ్రవిశాలీకరణఫలోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అటనిముఖేనేతి రూపకకథనఫలోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావసంకరస్య చ పరిచిచీషాహేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చ చక్రిచంక్రమణమిషేణేతి సాపహ్నవస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చారుణేత స్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అష్టానాం తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః॥౩౮॥— ఇతః పరం శ్లోకద్వయమేకవాక్యం ॥ దుశ్శాసన ఇతి॥ యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ యో దుశ్శాసనః దుర్యోధనానంతరజః నయనాభ్యాం జృంభితాత్ నిర్గతాత్ కోపాదేవ వహ్నేర్భీత్యా భయేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా ఊర్ధ్వం ఉపరి

హసౌఖశాయనికే సమీకే ॥ ౩౮ ॥ వ ॥ దుశ్శాసనో న
యనజృంభితకోపవహ్నేభీత్యేవ ఫాలతలమూర్ధ్వము
పాశ్రితాభ్యామ్॥ భ్రూభ్యాం భయానకముఖో రిపుభూ

తాంగైశ్చ భయాసకం సకలసురజనానాం తనూరుహాణాం రోమాంచానాం సౌఖశాయనికం సుఖశయనం పృచ్ఛతి + పృచ్ఛతౌ సుస్నాతాదిభ్య ఇతి ఠక్, అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః సమీకం యుద్ధం అభూత్ + భూసత్తాయాం లుఙ్ ॥ ౩౯ ॥— దుశ్శాసన ఇతి ॥ దుశ్శాసనః నయనయోర్నేత్రయోః జృంభితః ప్రవృద్ధః కోప ఏవ వహ్నిస్తస్మాద్భీత్యేవ భయేనేవ ఫాలతలస్య మూలం ఆవిభాగం ॥ ని ॥ మూలమాద్యే శిఫాయాం చేతి విశ్వః॥ ఉపాశ్రితాభ్యాం సంశ్రితాభ్యాం భ్రూభ్యాం॥ ని॥ ఊర్ధ్వదృగ్భ్యాం భ్రూవాం స్త్రియామిత్యమరః ॥ భయానకం భయంకరం ము

తనం ఫాలతలం లలాటప్రదేశం ఉపాశ్రితాభ్యాంసంగతాభ్యాం కోపే నగ్రంథీభూతాభ్యామితియావత్ భ్రూభ్యాం భయానకం ముఖంయస్య తథోక్తస్సన్ రిపూన్ భూమిపాన్ శత్రూన్ రాజ్ఞోపియోధయితుంభటాన్ కర్తుం ఆరబ్ధ ఉపచక్రమే ఇత్యేతత్ అతీవ భృశం చిత్రం రాజ్ఞామపి భటత్వకరణస్యాశ్చర్యకరత్వాదితిభావః, అస్మిన్నర్థేయచ్ఛబ్దఆకాంక్షాలభ్యః తదసహిష్ణుతాయాం పునరిత్థమవధేయం యోధయితుమిత్యత్ర యఃఅధయితుమితిచ్ఛేదః రిపుభూమిపానపీత్యపినా కోపవహ్నిసముచ్చయః అధయితుమధఃకర్తుం అత్రా యుధసాధ్యరిపుభూమిపాధఃకరణస్య భ్రూభంగమాత్రేణ సంపాదనోద్యోగాదాశ్చర్యమితి వస్తునాకోపవహ్నిశత్రువర్గయోరధఃకరణేనౌపమ్యగమ్యతాత్మకతుల్యయోగితాప్రతితేర్వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః+రథతేరాజ్ఞారావమిపానప్యారబ్ధయోధయితుమేతదతీవచిత్రమ్॥౩౫॥

ఖం ఆననం యస్యతథావిధః కించ భయః భయంకరః అర్శఆద్యజంతః ॥ ని ॥ భయంప్రతిభయేఘోరేఇతివిశ్వః ॥ ఆనకః పటహః ముఖేయస్య ముఖం ప్రారంభోయస్యేతివా తథావిధస్సన్ ॥ ని ॥ ముఖం నిస్సరణేవక్త్రే ప్రారంభోపాయయోరపీతివిశ్వః ॥ రిపుభూమిపానపి శత్రుభూపానపి యోధయితుం + యుధధాతోర్ణ్యన్తాత్తుమున్ యద్వా రాజ్ఞః భటాన్కర్తుమితివా అథవా రిపుభూమిం పిబంతీతిరిపుభూమిపాస్తానపి అతోనుపసర్గఇతికః, యః ధయితుం పిబఇవాచరితుం + పాఘ్రాధ్మాధేడ్దృశస్శఇతిశప్రత్యయాంతధయశబ్దాదాచారస్యేబ [illegible]తుమున్ ఆరబ్ధ ప్రాక్రమతరభరాభస్యేలుజ్ ఝలోఝలీతి [illegible] ఏతత్ అతీవచిత్రం ఆశ్చర్యం భయానకముఖస్య స్వేయా[illegible] యుద్ధోత్సాహకృతిర్యుక్తా పరేషాం తత్కృతిశ్చిత్రా రాజ్ఞాం [illegible]కరణమపరం చిత్రం భూమిపానకర్తౄణాం పానకర్తృత్వదా

త్యర్థారిలుఞ్జితజ్ (౧) ॥ ౩౫ ॥—స ఇతి ॥ దురాపః పరైరధృష్యః సదుశ్శాసనః సోమకానాం పాంచాలానాం లాస్యస్య యుద్ధనాట్యస్య హేతౌ జనకే సోమకలా చంద్రకాంతిరివ అస్య హేతిః ముఖకాంతిః

(౨) సకుంతలాళ్యంబరధూతిధు (ర్య) ర్యైః) స్వసిం
హనాదైర్విదధే దురాపః। పరాభవం సోమకలాస్య హే
తౌ పాంచాలికాయామివ పార్థచమ్వామ్ ॥ ౩౬ ॥

చరణమన్యచ్చేతి అతీవ చిత్రమిత్యుక్తమితి భావః ॥ ౩౫ ॥—స్వకుంతలేతి ॥ స్వస్యా ద్రౌపద్యాః కుంతలానాం కచానాం ఆళేః ఆవళేః అంబరస్య వసనస్య చ ధూతౌ కంపనే ధుర్యాః స్వస్యాః కుంతైః

---

(౧) వస్తుతస్తు రిపుభూమిపానపి యోధయితుం యోధాన్ భటాన్ కర్తుం ఆరబ్ధ ప్రారేభే ఏతదతీవ చిత్రమ్ । భూపానాం యోధీకరణమాశ్చర్యావహమితి భావః । యోధయితుం యుద్ధం కారయితుమితి తత్త్వం ప్రక్రాన్తార్థక తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దానపేక్షత్వాద్యచ్ఛబ్దసంపాదనక్లేశేన శ్లోకద్వయస్యైకవాక్యతా ప్రతిపాదనం వ్యర్థమితి ప్రతీయతే ॥

(౨) వస్తుతస్తు కుంతాన్ లాంతి గృహ్ణంతీతి కుంతలాః కుంతాయుధధరాః తేషామాళీనాం పఙ్క్తీనాం అంబరే ఆకాశే ధూతౌ ప్రక్షేపణే ధుర్యాస్సమర్థాః, కుంతైర్లలంతి క్రీడంతీతి కుంతలాలినః కుంతాయుధధరాస్తేషామితి వా ఇతి చమూపక్షే, పాంచాలీపక్షే తు కుంతలానాం చికురాణాం ఆళేః పఙ్క్తేః అంబరస్య వస్త్రస్య చ ధూతౌ చాలనే ధుర్యస్సమర్థ ఇతి ప్రథమాంతపాఠ ఏవ సాధురితి భాతి, స్వసింహనాదైర్దురాప ఇతి విశేషణముభయత్ర సమం సోమకానాం పాంచాలానాం లాస్యస్య యుద్ధరూపనాట్యస్య హేతౌ, యద్వా సోమ ఏవ సోమకో హరః తల్లాస్యస్య సంహారకాలిక నాట్యస్య హేతౌ కారణభూతాయాం చమ్వాం, అన్యత్ర సోమస్య చంద్రస్య కలా ఆస్య హేతుః ముఖోపాదాన కారణం యస్యాస్తస్యామితి చార్థవర్ణనం సాధు ॥

యస్యాస్తస్యామితి చ అత ఏవ పాంచాలికాయాం ద్రౌపద్యామివ స్థి
తాయాం పార్థచమ్వాం పాండవసేనాయాం కుంతలశ్చికురః అళిశ్చ త
ద్ద్వయమివ యదమ్బరం కేశభ్రమరవన్నీలం ఆకాశం తస్య ధూతౌ ధ
ర్ఘర్ఘర్యైః పటుభిః స్వైః స్వీయైః సింహనాదైః కుంతలాళైః కేశబృ
న్దస్య అమ్బరస్య వస్త్రస్య చ ధూత్యాం ఘుర్యైః తదుక్తైరిత్యర్థః స్వైః
సింహనాదైరితి చ పరాభవం తిరస్కారం విదధే చక్రే శ్లిష్టవిశేషణేయ
ముపమాపూర్ణా ॥ ఉపజాతిః ॥ ౩౬ ॥—తత ఇతి ॥ తతః యాజ్ఞసే
న్యాః ద్రౌపద్యాః కటితటే నితమ్బదేశే పటానామపహారస్య సమ
యే ఆకర్షణావసరే చక్రచఙ్క్రమణస్య మండలాకారగమనస్య
యా వాసనా సంస్కారః తస్య అనువృత్తివశాత్ అనుసరణవశాదివేత్య

ర్థః ॥ తతో యాజ్ఞసేనీకటీతటపటాపహారసమయేచక్ర
చంక్రమణవాసనానువృత్తివశాదివ వివిధాని రేచకమం
డలాని వితన్వన్నిజాస్పదభేదకోభీమః క్వవా సమాగ
చ్ఛతీతి వీక్షితుమున్నతప్రదేశమధిరూఢాభ్యాంహృద

కుంతాయుధైర్లాఙ్గలినః అంబరస్యాకాశస్య ధూతౌ ఘుర్యః ఘురోయుద్ధ
కావితి యత్ సింహనాదైః దురాపః దుస్సహః సింహశ్వాసనః సోమ
కానాం లాస్యస్య తాండవస్య హేతౌ కారణే సోమస్య చంద్రస్య క
లా యస్మిన్ తత్రాస్మినకలం తాదృశస్యాస్యస్య హేతౌ పార్థస్య చమ్వాం
సేనాయాం పాంచాలికాయామివ ద్రౌపద్యామివ పరాభవం విదధే
చక్రే డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౩౬ ॥—తత ఇతి ॥ తతః
యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః కటితటే యే పటాః తేషాం అపహారసమ
యే యచ్చక్రచంక్రమణం చక్రాకృతిపాదచారః తస్య వాసనాయాః అ
నువృత్తిః అనువర్తనం తస్య వశాదివ వివిధాని బహువిధాని రేచక
మండలాని రేచకాఖ్యగతిమండలాని వితన్వన్ నిజాస్పదస్య స్వస్థాన
స్య భేదకః భీమః క్వవా సమాగచ్ఛతీతి వీక్షితుం ద్రష్టుం ఉన్నతప్ర

త్ప్రేక్షా, వివిధాని రేచకాఖ్యాని మండలానిచక్రగమనానివితన్వన్ ప్రకటయన్ నిజాస్పదస్య స్వస్థానస్య ఉరసః భేదకః విదారకః భీమః క్వవా కుత్రవా సమాగచ్ఛతీతి వీక్షితుం సమున్నతం ప్రదేశం ముఖాత్మకం అధిరూఢాభ్యాం హృదః ఉరసః అంతరే అంతర్దేశే రుధిరబుద్బుదౌ ముకుళావివ తాభ్యామివస్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా, రోషేణలోహితాభ్యాం అరుణాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసస్య దానేశౌండః బహుప్రదః అతిభయంకరఇతియావత్ కరతలేనబంభ్రమ్యమాణస్య బహుధావ్యాపార్యమాణస్య + యజంతాద్భ్రమతేఃకర్మణిలటశ్శానచ్, పరిఘస్యగదాయాః పాతనేన ప్రహారేణ పాటితానాం భిన్నానాం భటానాంయోధానాం ఘోటకానామశ్వానాం కరటినాం గజానాంచ ఘటానాం బృందానాం సంబంధిభిః క్షతజప్రవాహైః రక్తపూరైః సమీకసీమానం యుద్ధప్రదేశం కంఠద్వయసీంకం

స్తరరుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యామివ రోషలోహితా
భ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసదానశౌండఃకరతలబం
భ్రమ్యమాణ పరిఘపాతనపాటితభటఘోటకకరటిఘ
టాక్షతజప్రవాహైస్సమీకసీమానం కంఠద్వయసీంవి
దధానస్సుయోధనానుజో వియద్ధ్వని విజృంభితధ్వని

దేశమధిరూఢాభ్యాం హృదంతరస్య హృన్మధ్యస్య రుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యాంముకుళాకృతిబుద్బుదాభ్యామివ రోషేణ లోహితాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసస్య దానశౌండఃబహుప్రదః కరతలేన బంభ్రమ్యమాణస్య ఘనతరస్యపరిఘస్య గదాయాఃఆఘాతేనపాతితాయాః భటఘోటకకరటిఘటాయాః క్షతజప్రవాహైరక్తప్రవాహైస్సమీకసీమాం యుద్ధసీమానం కంఠద్వయసీం కంఠపరిమితాం + ప్రమాణేద్వయసజితిద్వయసచ్ టిడ్ఢాణఞితిఙీప్, విదధానః సుయోధనానుజఃదుశ్శాసనః వియద్ధ్వనిఆకాశమార్గే విజృంభితధ్వనిస్సన్ వృకోదరస్య

తపరిమితజలాం విదధానః కుర్వాణః వియదధ్వని ఆకాశమార్గే వి జృంభితః వ్యాప్తః ధ్వనిస్సింహనాదః యస్యతథోక్తః సుయోధనా నుజః దుశ్శాసనః వృకోదరస్య భీమస్య దృశోరధ్వానంగచ్ఛతీతితథో క్తః దృష్టివిషయఃఅభూత్ ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్యసంసృష్టిః ॥ ౩౭ ॥— బద్ధేతి ॥ బద్ధఃకచ్ఛః మధ్యబంధనపట్టః యాభ్యాంతౌ బద్ధకౌపీనావపీ తిచేత్స్యనేనవీరరాగిత్వంసూచ్యతే, అభీకౌ కాముకావితివిరోధః నిర్భ యావితిపరిహారః భీకరారవౌ తౌభీమశ్చకౌరవశ్చ దుశ్శాసనశ్చ ద్వావప న్యోన్యం గదయాగదయా ప్రవృత్తంగదాగది ఘోరం భయంకరం ర ణం యుద్ధం కుర్వాతేస్మ చక్రాతే ॥౩౮॥—నిపాతితస్యేతి ॥ సః వక్ష్య మాణవిధప్రతిజ్ఞయాప్రసిద్ధః భీమః కురుభూపతీనాంసుయోధనాదీనాం అక్ష్ణాం నేత్రాణాం సమక్షం అగ్రేఏవ నతు పరోక్ష ఇత్యర్థః భూమౌ యుద్ధభువి నిపాతితస్య ద్విషతః దుశ్శాసనస్య గండకపోలే

ర్వృకోదరదృగధ్వనీనోభూత్॥ ౩౭ ॥వ ॥బద్ధకచ్ఛావ

పిద్వావతావభీకౌభీ(మకౌ)కరా)రవౌ। గదాగదిరణం

ఘోరంకుర్వాతేస్మపరస్పరమ్ ॥ ౩౮ ॥ నిపాతితస్య

ద్విషతస్సభీమస్సమక్షమక్ష్ణాంకురుభూపతీనామ్ । గం

భీమస్య దృశోః అధ్వనీనః అధ్వగః+అధ్వనో యత్ఖావితిఖఃఆత్మాధ్వా నౌ ఖ ఇతి ప్రకృతిభావః అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౩౭ ॥ బద్ధకచ్ఛావితి ॥ అథానంతరం బద్ధకచ్ఛౌ అభీకౌ భయరహితౌ ద్వా తౌ భీమకౌరవౌ భీమదుశ్శాసనౌ పరస్పరమన్యోన్యం ఘోరం గదా గదిరణం గదయాగదయాప్రహృత్యేదంయుద్ధం ప్రవర్తతఇతిగదాగది తత్రతేనేదమితి సరూపేఇతిసమాసః + ఇచ్కర్మవ్యతీహారఇతీచ్ స మాసాంతః కుర్వాతేస్మ లట్స్మేఇతిలట్॥ ౩౮ ॥—నిపాతితస్యేతి ॥స భీమః కురుభూపతీనాం అక్ష్ణాం సమక్షం భూమౌ నిపాతితస్య ద్విష తః దుశ్శాసనస్య గండకపోలయోః కరాభ్యాం ఉదరేపద్భ్యాం లింగం

కరాభ్యాముదరే కుక్షౌ పదాభ్యాంచ సంతాడనం సాధుయథాప్రతిజ్ఞం సమాచచార కృతవాన్, అత్ర తత్తాదృక్ప్రియాపరాధకరపదతాడనయోరానురూప్యేణ సంఘటనయాసమాలంకారః ॥ ౩౯ ॥—నిజేతి ॥ నిజాయాః ప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యం కేశబృందం కర్షతీతికృషః అతఏవ శత్రోరస్యదుశ్శాసనస్య వక్షఃనిర్భిద్య అసృక్ రక్తమేవ అంభః జలం పిబతః సమీరసూనోర్భీమస్యచ పిశాచికానాంచ సపీతికేళ్యాం సహపానక్రీడాయాం కలహః మమాస్త్వధికం మమాస్త్వధికమితివివాదః బభూవ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౪౦ ॥—ఏణీతి ॥ ఏషః భీమః తైర్దుశ్శాసనీయైః శోణితైః పీతశిష్టైరేవ స్వకీయాయాః ఏణీదృశః ద్రౌపద్యాః వేణీందుశ్శాసనశోణితసంస్కార్యత్వేన బద్ధాం ద్విషాం శ్రోణీభృతాం శత్రుభూపానాం అక్షిభిస్సహ శోణీచ క్రైరంజయామాస యథాప్రతిజ్ఞం దుశ్శాసనరుధిరలేపనకృతద్రౌపదీవేణీమోచ

డేకరాభ్యాముదరేపదాభ్యాం సంతాడనంసాధుసమా
చచార ॥ ౩౯ ॥ నిజప్రియాకైశ్యకృషోస్యశత్రోర్ని
ర్భిద్యవక్షఃపిబతోసృగంభః । సమీరసూనోశ్చపిశా
చికానాంసపీతికేళ్యాంకలహోబభూవ ॥ ౪౦ ॥ ఏణీ
దృశస్స్వకీయాయావేణీంతైరేవశోణితైః । శ్రోణీభృ

తాదనం సాధుసమ్యక్సమాచచార చకార+ చరగతిభక్షణయోఃలిట్ ॥ ౩౮ ॥—నిజేతి ॥ నిజప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యం కేశసమూహం + కేశాశ్వాభ్యామితియఞ్, కర్షతీతితస్యక్విప్; అస్యశత్రోః దుశ్శాసనస్యవక్షః నిర్భిద్య అసృగేవ రక్తమేవాంభః పిబతఃధయతః సమీరసూనోః భీమస్య పిశాచికానాంచ సపీతేస్సమానపానస్య ॥ ని ॥ సపీతిస్త్రీతుల్యపానమిత్యమరః ॥ కేళ్యాం కలహః రణః బభూవ + భూసత్తాయాంలిట్ ॥ ౩౯ ॥—ఏణీతి ॥ ఏషభీమః స్వకీయాయాః ఏణీదృశః ద్రౌపద్యాః వేణీం కచబంధం ॥ ని ॥ వేణీకవస్యబంధేస్యా

నే భీమేకౌరవాస్సర్వే కోపారుణిశాఖాబభూవురిత్యర్థః, అతఏవవ సునా పఞ్చాధ హేతుకం శాన్యలి గంధన్యతే ॥ ౪౧ ॥—తదనంత రమిత్యత రేణాన్వయః ॥ రిపూనితి ॥ రిపూన్ సస్యభక్షణవిరోధినశ్చ త్రూంశ్చ తృణాయమత్వా తృణనదనాదృత్యేత్యర్థః, కురుక్షేత్రతల ఏవ కురూణాం క్షేత్ర తలే కెదారభాగె చరంతం సస్యాని భక్షయం తం గచ్ఛంతంచ (౧) పరేషామేవ ధేనూనాం కాంతం వల్లభం పరః

తాంఙ్స్వమామేషశోణిచక్రిసహోక్షభిః ॥ ౪౧ ॥ తదనం

తరమ్ ॥ రిపూనుకురుక్షేత్ర తలేచరంతం తృణాయమ

దితివిశ్వః ॥ క్రైశ్శోణిత్తైరేవ రక్తైరేవ ద్విషాం శత్రూణాం శ్రోణిభృ తాం రాజ్ఞాం ఉక్షిభిస్సహ శోణిచక్రే + అభూతతింద్బ్భాపేఅర్ధరేకృభవ స్త్రియోగఇతిచ్విః, అస్యచ్వాపతికారః (౨)॥ ౪౧ ॥—తదనంతరమ్॥ రి పుమితి ॥ రిపుం శత్రుం తృణాయమత్వా తృణంజ్ఞాత్వా + మన్యక

(౧) పరేషామేవేత్యారభ్య వృషభశ్రేష్ఠమిత్యంతవ్యాఖ్యానమిచీనా, కింతు పరేషాం శత్రూణాం ధేనుకానాం కరిణీనాం అంతంనాశకం ॥ ని ॥ కరిణీధేనుకావశేత్యమరః ॥ అన్యత్ర పరాసూత్సృష్టాసు ధేను షు గోషు కాంతం సాభిలాషం ॥ కాంతిశ్శోభాభిలాషయోరితివిశ్వః వృషసేనం కర్ణాత్మజమేవ వృషభసమూహం వృషాణాం సేనావృషసే నం ॥ ని ॥ షష్ఠ్యంత ప్రాక్పదాస్సేనా చ్ఛాయాశాలాసురానిశాః స్యుర్వాన్యసేనమిత్యాద్యుపరోక్తైర్వైకల్పికక్లీబతాఇతిలేఖ్యమ్॥
(౨) వేణీసంహారే ప్రథమాంకే భీమవాక్యే ముక్తవేణీంస్పృశన్తే నామితి ॥ భానుమతీవాక్యే కింబాణింవిముక్తకేసాణసంజమీయంతి త్తి ॥ చెటీవాక్యే అయిభాణుమదిఅవ్వాణంకెసేసుఅముక్కేసు కథం అవ్వాణం చెపిపకెసాసంజమీయంతిత్తి ఇత్యుక్తే వెణీసంహారఇత్యత్ర సంహారశబ్దస్య పుంజీకరణార్థత్వాచ్చ అత్ర సంస్కార్యత్వేన బద్ధా మితి ద్రౌపదీవెణీమోచనేఇతిచలేఖనం నసుందరమ్ । కింతు వేణీనదీ వాహే కచౌచ్ఛయేఇతి కోశాద్వేణీశబ్దస్యకెశసమూహఏవార్థః ॥

స్వవాచకోత్తరభాగః ధేనుశబ్దః యయాతయా అభిధేనుకయోనామా యథేన శాంతమిపిచ ॥ ని ॥ ఛంపెకౌవాసఫేప కేస్యమరః ॥ ఉగ్రం... యంకరం వృషసేనం కర్ణపుత్రమేవ వృషభశ్రేష్ఠం కిరీటీ అర్జున ఏవ గోపః గోపాలః భూపళ్ళ కాం దైర్ఘ్యైర్బాహుభిశ్చ యమలోకమేవగోష్ఠం గోస్థానం నినాయ ప్రాపితివాన్, సమస్తవస్తువతిజ్ఞిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకం ॥ ఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥ ౪౨ ॥—అవ కర్ణ్యేతి అభిమన్యోరర్జునపుత్రస్య స్వమారితస్య అధికం అతఏవ కిరీటినాఅర్జునేన నిజపుత్రమారణవ్రతీకాహుత్తమానినిహతంసుతం వృషసేనం ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా చక్షుః జ్వలయన్ క్రోధాగ్నినాశోణే పర్వన్ రిపవఏవరంకవః హరిణాస్తేషాం తస్మిన్ముర్గే నవిశేషః తద్ధ్య

శ్రుత్వా వృషసేనముగ్రమ్ । కిరీటిగోపతిపధేనుకాంతం ని
నాయకాండైర్యమలోకగోష్ఠమ్ ॥ ౪౨ ॥ అవకర్ణ్య
కిరీటిభగ్నామాజావభిమన్యోరధికంసుతంసకర్ణః । రి
పురంకుతతిక్షురద్దక్షుజజ్వలయంశ్చక్షురభూదరీణా

ర్ణ్యాదరతశిచతుర్థీనా, కురుక్షేత్రస్యరిలె కెబారేచ ॥ని॥ క్షేత్రం శిరే కేదారెఇతి విశ్వః ॥ చరంతం గచ్ఛంతం ఖాదంతం పరధేనూనాం ఇతరగవీనాం కాంతంప్రియంపరయాఉత్కృష్టయా ధేనుకయాశోభితార్ణ్యా అంతం మనోజ్ఞం ఉగ్రం వృషసేనం వృషసేనాఖ్యం కర్ణపుత్రం తమేవ వృషభసేనాం + విభాషాసేనాసురాచ్ఛాయెతివా నపుంసకత్వం॥ కిరీటీ అర్జునఏవ కిరీటవాన్ గోపః గోపాలః కాండైః బాణైః దండైశ్చ యమలోకమేవ గోష్ఠంవ్రజం నినాయ ప్రాపయామాస + నీఞ్ ప్రాపణెలిట్, అకథితం చేతి ద్వికర్మకతా ॥ ౪౨ ॥ అవకర్ణ్యేతి ॥ సకర్ణః ఆజౌయుద్ధే కిరీటినా అర్జునేనభగ్నం నాశితం అభిమన్యోః తదపేక్షయా అధికంసుతం వృషసేనం ఆవకర్ణ్య శ్రుత్వా రిపురంకుతతిక్షుః రిపవఏవరంకవః మృగాః ॥ ని ॥ రంకుశ

ష్టిమాత్రేణ హరిణాశ్శిథిలప్రాణా భవంతీతి ప్రసిద్ధిః, సకర్ణః అష్టా స్వపి దిక్షు అరీన్ దగ్ధుమిచ్ఛు దిధక్షుః అభూత్, పుత్రవధక్రో ధపరవశః దారుణం యోద్ధుం సన్నద్ధవానిత్యర్థః, అత్ర పుత్రవధా కర్ణనస్య విశేషణగత్యా శత్రుదిధక్షా హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౪౩ ॥—కుండలీకృతేతి॥ తతశ్చం డభానుతనూభువః కర్ణస్య పాణిః కుండలీకృతం గుణాకర్షణేన మం డలితం కోదండం కాలపృష్ఠం యేన తథోక్తస్సన్ పాండవానాం బలా న్తరే సేనామధ్యే తాండవం నర్తనం విదధే చకార గుణాకర్షణత్వా గాభ్యామితి భావః, అనుప్రాసభేదశ్శబ్దాలంకారః ॥ ౪౪ ॥—యుద్ధఇ తి ॥ యుద్ధేహతః ఏషః యోధానాం పాండవీయానాం సమూహః మే మమ పితుస్సూర్యస్య బిమ్బం బలేతిఖేదే భేత్స్యతి బహూనాంయు గపన్నిర్గమనే సంబాధాద్విదారయిష్యతి ఇతి మత్వా సంభావ్య

దిధక్షుః ॥ ౪౩ ॥ కుండలీకృతకోదండశ్చండభానుత
నూభువః । తాండవంవిదధేపాణిఃపాండవానాం బలా
న్తరే ॥ ౪౪ ॥యుద్ధేహతో యోధసమూహ ఏష బింబం
పితుర్మే బతభేత్స్యతీతి । మత్వేవ పత్యుర్మహసాం

బరరోహిషా ఇత్యమరః ॥ తేషాంతరక్షుః ॥ ని ॥ తరక్షుస్తుమృగాద న ఇత్యమరః ॥ అష్టసు దిక్షు చక్షుః జ్వలయన్ దిధక్షుః దగ్ధుమిచ్ఛుః దిధక్షుః + దహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౪౩ ॥ — కుండలీతి ॥ కుండలీకృతం కోదండం యేనసః చండభానోస్సూర్యస్య తనూభువః కర్ణస్య పాణిః హస్తః పాండవానాం బలాంతరే సేనామధ్యే తాండవం నటనం విదధే చక్రే + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౪౪ ॥ —యుద్ధే ఇతి ॥ యుద్ధే హతః ఏష యోధసమూహః భటసంఘః మే పితుస్సూర్యస్య బింబం భేత్స్యతి విదారయిష్యతి + భిదిర్ విదారణే లృట్, స్యతాసీతి స్యః

పేత్యుత్ప్రేక్షా. మహసాం తేజసాం పత్యుస్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః శ
రౌఘైః దివం అన్తరిక్షం సఞ్ఛాదయామాస ఆచ్ఛాదితవాన్ ॥ ఇం
ద్రవజ్రా ॥ ౫౫ ॥—కరీతి ॥ కర్ణేన ముక్తాః ప్రయుక్తాః శరవ్రజాః బా
ణసంఘాః శరవదర్థాః శయా వ్రజ ఇతి యాచకాశ్చ కరీన్ద్రమండలే
గజబృందే కరిణామిన్ద్రస్య బహుగజవతో రాజ్ఞో మండలే రాష్ట్రే చ
పేతుః ప్రవివిశుః, తథాహి మార్గణాః యాచకాః బాణాశ్చ ఏక
స్మాదపి దానాన్యస్మిన్ దానాంబు వా ఉత్సర్గ జలేన మదోదకేన సహితాః
సదానాంబుః కరః హస్తః శుండా చ యస్య స తథోక్తం స్థూలలక్షం బహు
ప్రదం స్థూలం పృథులం లక్షం శరవ్యం చ యాన్తి అత్ర యాచకశర
యోః దానజలమదజలయోః హస్తశుండయోర్బహుప్రదపృథులల
క్ష్యయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయిలబ్ధసామాన్యేన విశేషసమ
ర్థనాదర్థాన్తరన్యాసః తేన నిసర్గబాహుః కర్ణస్య యాచకాశ్చావి
ఘాతేన గతప్రాయతా ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ని ॥ దా
నం వితరణే హస్తే మదే స్యాత్ఖండనే పి చ । బలిహస్తమయూఖేషు కరో

కుమారః సఞ్ఛాదయామాస దివం శరౌఘైః ॥ ౫౫ ॥ క
రీన్ద్రమండలే పేతుః కర్ణముక్తాశ్శరవ్రజాః । సదా
నామ్బుకరం యాన్తి స్థూలలక్షం హి మార్గణాః ॥౫౬॥

ఇతిమత్వేవ మహసాం పత్యుః సూర్యస్య కుమారః కర్ణః శరౌఘైః
బాణసంఘైః దివం ఆకాశం సంచ్ఛాదయామాస ఆవవార + చ్ఛాద
అపవారణే ణ్యన్తాల్లిట్ ॥ ౫౫ ॥—కరీన్ద్రేతి ॥ కర్ణేన ముక్తాః శి
లీముఖాః బాణాః కరీన్ద్రాణాం మస్తకే శిరసి పేతుః + పత్లృగతౌ
లిట్, హి యస్మాత్ మార్గణాః బాణాః యాచకాశ్చ దానాంబునా
త్యాగోదకేన మదోదకేన సహ వర్తత ఇతి స దానాంబుః కరః హస్తః
శుండా చ యస్య తం స్థూలలక్షం బహుప్రదం ॥ ని ॥ స్యుర్వదాన్య
స్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్రదే ఇత్యమరః॥ స్థూలః గురుః లక్షం శర

గజకరేపి చ ॥ లక్షం లక్ష్యం శరవ్యే చ సంఖ్యాభేదే వగోచరే । మార్గ-
ణో యాచకే బాణే భవేదన్వేష్టరి త్రిష్వితి సర్వత్ర కోశాః ॥ ౪౬ ॥ —
ప్రకాశ్యేతి॥ భయంకరీ ఆభా తేజః యస్య తస్మిన్ ప్రకృష్టేపి రేకేణ కా-
లపృష్ఠం ధనుః కాలస్య రిపూణాం జీవితకాలస్య పృష్ఠం చరమభాగం
అంతం చేతి యావత్, ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య చలతి సతి తదీయైః కర్ణ
సమ్బంధిభిః భల్లైర్నామబాణైః దళితాః పాటితాః పరేశత్రవోపి
రక్తం శరవ్రణశోణితారుణం పృష్ఠం శరీరపశ్చాద్భాగం తన్నామకంధ
నుశ్చ ప్రకాశ్య చేలుః మానినాం పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వాదితి భా
వః, అత్ర కాలపృష్ఠరక్తపృష్ఠశబ్దశ్లేషప్రతిభయా తదుభయప్రకాశ
నేన విరోధినోర్థనూమాపచేష్టాసంఘటనాత్ సమాలఙ్కారః, క
ర్ణబాణనిర్భిన్నాః పరేపలాయన్త ఇతి భావ ఇతి పరమార్థః ॥ ౪౭ ॥—
తత్ర తత్రేతి ॥ శల్యస్సారథిరస్మిన్నస్తీతి శల్యసారథినా తత్ర తత్ర యుధి
యుద్ధదేశే సంచరమాణస్సారథ్యస్య సారథేస్సోఽకర్ణోఽపి చూషితం గ

ప్రకాశ్యకర్ణోఽయమకాలపృష్ఠం భయంకరాభే చరతి
ప్రవీరే । తదీయభల్లైర్దళితాః పరేపి ప్రకాశ్య చే
లుర్భ్రుతరక్తపృష్ఠమ్ ॥ ౪౭ ॥ తత్ర తత్ర యుధి సంచరమా

వ్యం ॥ ని ॥ లక్షం శరవ్యే సంఖ్యాయామితి విశ్వః ॥ యాన్తి ప్రాప్ను
వంతి + యా ప్రాపణే లట్ ॥ ౪౬ ॥ — ప్రకాశ్యేతి ॥ ప్రవీరే
కర్ణే కాలపృష్ఠం స్వధనుః ప్రకాశ్య భయంకరీ ఆభా యస్య తస్మిన్
చలతి సతి పరేపి శత్రవోపి తదీయైః కర్ణసంబంధిభిః భల్లైః బా
ణైః దళితాః అతఏవ రక్తం శోణితాక్తం పృష్ఠం ప్రకాశ్య చేలుః సంచే
రుః + చల సంచలనే లిట్, బతేతి ఖేదే సర్వే పరాఙ్ముఖా ఏవ తాడి
తాః న తు కోపసమ్ముఖ ఇత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర తత్ర యు
ధి యుద్ధే శల్య ఏవ సారథిస్సారథిర్యస్మిన్నస్తీతి తాదృశేన రథేన సంచరమా
ణః + సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం । సోఽసౌ కర్ణః చూషితః పీ

లితం అరీణాం మదఏవవారి యేనతస్యధావస్తత్తాదృశయా హేతునా చండకరస్సూర్యః భయంకరపాణిశ్చాభూత్ అత్రాపైపుత్రనామాసీతి శ్రుతేరితిభావః రూపకాతిశయోక్త్యోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ స్వాగతా ॥ ౪౮ ॥—రవేరితి ॥ తదాసమీకే యుద్ధరంగే రవేఃకుమారస్య కర్ణస్య రథం తత్తాదృశంసమీక్ష్య రమాప్రియస్య కృష్ణస్యాపిహృదః చిత్తాత్ ధైర్యం శరీరాత్ స్వేదజలం హస్తాత్ తోత్రం అశ్వతాడనంచ జవేన భయవేగేన జగాళ గళతిస్మ + గళతేఃకర్తరిలిట్, అత్ర జగాళేత్యస్యభయావృత్తిదీపకమ్ ॥ ఉపజాతిః (౧) ॥ ౪౯ ॥—తదనంత

ర్ణశ్శల్యసారథిమతాసరథేన । చూషితారిమదవారిత
యాసౌ సూర్యసూనురపి చండకరోఽభూత్ ॥ ౪౮ ॥
రవేఃకుమారస్యరథంసమీక్ష్యరమాప్రియస్యాపితదా
సమీకే । ధైర్యం హృదస్స్వేదజలంశరీరాజ్జగాళతో
త్రంచజవేనహస్తాత్ ॥ ౪౯ ॥ ౫ ॥ తదనంతరమమ

తః అరీణాం శత్రూణాం మదఃయేనతాదృశః పాణిర్యస్య తత్తయా సూర్యస్యసూనురపిపుత్రోఽపిస్వయంచండకరఃసూర్యఃపితాపుత్రయోరైకాత్మ్యాదితిభావః చండఃకరోహస్తోయస్యేతితాత్పర్యార్థః అభూత్ +భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౪౮ ॥—రవేరితి॥తదాతస్మిన్కాలే సమీకే యుద్ధే రవేఃకుమారస్య కర్ణస్య రథంనిరీక్ష్య దృష్ట్వా రమాప్రియస్యాపి లక్ష్మీసఖస్య భగవతోఽపీత్యపిశబ్దార్థః హృదఃహృదయాత్ ధైర్యం శరీరాద్దేహాత్ స్వేదజలం ఘర్మోదకం హస్తాత్ తోత్రంచ జగాల సస్రంసే + గలఅవస్రంసనేలిట్ ॥ ౪౯ ॥—తదనంతరమితి॥

(3) నన్వేవంప్రభావంరాధేయం అర్ధరథఇతికథంభీష్మఉక్తవానితిచేత్- సభీష్మస్తత్సామర్థ్యం జానన్నపి దుర్యోధనస్య దురధ్వసంచారముఖ్యకారణభూతోఽయమిత్యంతః క్రోధాత్తద్వంచనార్థం తథోక్తవానితిబోధ్యమ్ ॥

రమితి ॥ తదనంతరం అమర్త్యానాం దేవానాం చక్రవర్తినః ఇంద్రస్య తనయః అర్జునః వికర్తనస్య సూర్యస్యతనయః కర్ణశ్చ తావరస్పరం ప్రధనం ద్వంద్వయుద్ధం ప్రవర్తయితుం ఆరభేతాం ॥ ౫౦॥

రాధేతి ॥ శౌర్యభాజోః రాధాకుంతీపుత్రయోః కర్ణార్జునయోః సంబంధినౌ చక్రీభూతౌ గుణాకర్షణేనకుండలితౌ జ్వలంతౌ చాపదండౌ తత్ర తదానీం మధ్యస్థాయాః కర్ణార్జునమధ్యగతాయాః రంగభువః యుద్ధస్థలస్య దేవతాయాః తాటంకయోః కర్ణభూషణయోః ఆభాం ఆదధాతేస్మ చక్రతుః, కర్ణికే ఇవ రేజతురిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ శాలినీవృత్తమ్ ॥ ౫౧

అవకర్ణ్యేతి ॥ సహస్రం దృష్టయో నేత్రాణి ఘృష్టయః కిరణాశ్చ యయో స్తయోరింద్రసూర్యయోస్సుతయోః అర్జునకర్ణయోః శరాసా

త్యచక్రవర్తివికర్తనతనయావరస్పరం ప్రధనం
ప్రవర్తయితుమారేభాతామ్ ॥ ౫౦ ॥ వ ॥ రాధా
కుంతీపుత్రయోశ్శౌర్యభాజో శ్చక్రీభూతౌ చాపదం
డౌజ్వలంతౌ । మధ్యస్థాయారంగభూదేవతాయాస్తా
టంకాభామాదధాతేస్మ తత్ర ॥ ౫౧ ॥ అవకర్ణ్యశ
రాసవల్లిఘోషం సుతయో స్తత్ర సహస్రదృష్టిఘృ

తదనంతరం అమర్త్యచక్రవర్తివికర్తనయోః ఇంద్రసూర్యయోః కుమారౌ కర్ణార్జునౌ పరస్పరం అన్యోన్యం సమరం యుద్ధం ప్రవర్తయితుం ఆరభేతాం + రభరాభస్యే అబూర్వార్వాల్లజ్ ॥ ౫౦ ॥—॥

రాధాకుంతీతి ॥ శౌర్యభాజోః రాధాకుంతీపుత్రయోః కర్ణార్జునయోః చక్రీభూతౌ కుండలీకృతౌ జ్వలంతౌ దీప్యమానౌ చాపదండౌ ధనుర్దండౌ తత్ర యుద్ధే మధ్యస్థాయాః రంగభువః రంగస్థలస్య దేవతాయాః తాటంకయోః కర్ణపత్రయోః శోభాం కాంతిం ఆదధాతేస్మ అవహతాం + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లస్మే ఇతి లట్ ॥ ౫౧॥

అవకర్ణ్యేతి ॥ తత్ర యుద్ధే సుతయోః కర్ణార్జునయోః శరాసవ

చాపౌ వల్లీఇవ తయోర్ఘోషం గుణటఙ్కారం దివ్యాకాశే తత్రైవ తదానీం అవకర్ణ్య వీణాశిల్పమస్య వైణిక స్తస్య తాపసస్యనారదస్యమహతీప్రీతిస్సంతోషోభూచ్చ నైవాభూచ్చేతియత్తచ్చిత్రం, అంతర్హితాఖిలశబ్దాంతరత్వేన లోకోత్తరత్వాత్స్వవీణారవాంతర్ధికరత్వాచ్చేత్యాశ్చర్యం, అతఏవ వైణికేతి విశేషణస్యోక్తతాత్పర్యగర్భత్వాత్పరికరాలఙ్కారః ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ (౧)॥ ౫౨ ॥— ఉల్లోలేతి ॥ ఉల్లోలం అత్యున్నతంయథాతథాకల్లోలితః వర్ధితః దోర్విలాసః బాహుప్రతాపఃయాభ్యాంతౌ+ కల్లోలవచ్ఛబ్దాన్తముబంతాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః, ఏవంవ్యాఖ్యానాత్ ॥ ని ॥ మహత్సూల్లోలకల్లోలావితితరంగవిశేషపర్యాయకోశానుసారేణ నపౌనరుక్త్యం, ఉష్ట్యోః । దివివైణికతాపసస్యచిత్రంమహతీప్రీతిరభూచ్చనైవచాభూత్ ॥ ౫౩ ॥ ఉల్లోలకల్లోలితదోర్విలాసావుపేంద్రమహేంద్రవరసారథితౌ । పరస్పరం భల్లైః ధనుర్లతాయాః ఘోషం ధ్వనిం అవకర్ణ్య సహస్రదృష్టిపుష్ట్యోః ఇంద్రసూర్యయోః దివిఆకాశే వైణికతాపసస్య నారదస్యచ మహతీ అధికా ప్రీతిః ప్రమోదః అభూత్ నైవాభూచ్చ ఇదం చిత్రం ఆశ్చర్యం స్వాభావికార్థస్తు ఇంద్రసూర్యయోర్మహతీప్రీతిరితి వ్యస్తతా నారదస్య మహత్యాం నిజవీణాయాం ప్రీతిర్నాభూదితిసమస్తతా ధనుర్ధ్వనిశ్రవణాత్ప్రీతిజననం ప్రయాణాంసమానం వీణాయాం ప్రీత్యభావో నారదవర్తీతివివేకః + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥౫౨ ॥— ఉల్లోలేతి ॥ ఉల్లోలకల్లోలితౌ ॥ యద్యపి ॥ ని ॥ మహత్సూల్లోలకల్లోలావితిపర్యాయతా తథాపి ఉల్లోలాఃఉత్కృష్టాశ్చంచలాఃకల్లోలామహోతరంగాస్సంజాతాఅనయోః+తదస్యసంజాతంతారకాపిభ్యఇతీతచ్

---

(౧) నారదస్య కలహప్రియత్వాత్కర్ణార్జునసంబంధిచాపధ్వనావేవప్రీతిరభూత్, మహత్యాంనిజవీణాయాం ప్రీతిర్నాభూదితిపరిహారః

పేంద్రః కృష్ణః మహేశ్వరశ్శల్యశ్చ సారథీయయోస్తౌ తౌ అర్జునః క ర్ణశ్చ దృష్ట్వా రుషా కోపేన అవలీఢౌ పూర్ణౌసంతౌ అరుషాకోపా భావేన అవలీఢావితివిరోధః, పరస్పరం భల్లానాంరుషైః అరుషా వ్రణే నేతిపరిహారః జాత్యేకవచనం, అవలీఢౌ అభూతాంసవ్రణావభవతాం ॥ ని ॥ వ్రణోస్త్రియామీర్మమరురిత్యమరః ॥ అత్ర రుషావలీఢావ రుషావలీఢావితియమకభేద విరోధాభాసయోశ్శబ్దార్థాలఙ్కారయో రేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ ౫౩ ॥ —కర్ణేతి ॥ కర్ణస్య అ మరేంద్రసుతస్యార్జునస్యచ ద్వయోః కార్ముకే కాలపృష్ఠగాండీవే వ ల్ల్యావివ తాభ్యాం వాంతైః విసృష్టైః నిబిడైః సాంద్రైః పృషత్కైః బాణైః అమ్బరతలే నీరంధ్రితే నిరంతరితేసతి అచ్ఛాదితేసతీతి యావ త్, నీరంధ్రమమ్బరంతలె నిబిడ ఇతిపాఠే నీరుధ్రంయథాతథానిబిడేసాం ద్రేసతీత్యర్థః వైణికోమునిర్నారదః తదాఅమరభావం దేవత్వం ఉ పేత్య అభ్యాగతాన్వీరాన్ అపరావృత్య మృతాన్ ప్రధనస్యకర్త్రా

కులైరభూతాంరుషావలీఢావరుషావలీఢౌ ॥ ౫౩ ॥ క
ర్ణామరేంద్రసుతకార్ముకవల్లివాంతైర్నీరంధ్రితేం
బరతలనిబిడైఃపృషత్కైః । అభ్యాగతానమరభావ

అభివృద్ధావితిగాణః దోషోఃబాహ్వోః విలాసాయయోస్తౌ ఉపేంద్ర మహేశ్వరౌ కృష్ణశల్యౌ సాంధీయయోస్తౌ తౌఅర్జునకర్ణౌపరస్ప రం అన్యోన్యం భల్లముఖైః బాణసంఘైః రుషా క్రోధేన అవలీఢౌవ్యా ప్తౌ అరుషా అక్రోధేన అవలీఢావితివిరోధః అరుషావ్రణైః జాత్యేక వచనం ॥ ని ॥ వ్రణోస్త్రియామీర్మమరురిత్యమరః ॥ అవలీఢౌ వ్యా ప్తావితిపరిహారః అభూతాం + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౫౩ ॥— క ర్ణేతి ॥ కర్ణామరేంద్రసుతయోః కర్ణార్జునయోః కార్ముకవల్లికా వాంతైః ఉద్గీర్ణైః నిబిడైః పృషత్కైః బాణైః అంబరతలే ఆకాశ ప్రదేశే నీరంధ్రితేసతి అమరభావం దేవత్వముపేత్య ప్రాప్య అ

ర్జునద్వంద్వయుద్ధస్య ప్రకారాన్విశేషాన్ పప్రచ్ఛ పృష్టవాన్॥
+ పృచ్ఛేర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం అత్ర నారదస్య తాదృగ్వేరప్ర
చ్ఛాఽసంబంధేపి సంబంధో క్తిరూపాతిశయోక్త్యాకర్ణార్జునయుద్ధ
స్య లోకోత్తరత్వప్రతీతేరలఙ్కారేణవస్తుధ్వనిః ॥ వస ంతతిలకా ॥
౫౮ ॥—పాణినేతి ॥ తదనుభానునందనే కర్ణే పాణినా పన్నగాస్త్రం
నాగాస్త్రాభిమంత్రితబాణం అచిరేణ దుతం గృహ్ణాతిసతి అర్జునవధా
యేతిశేషః, సాపురార్జునమభిలష్య హతకామత్వేన ప్రసిద్ధా ఉ
ర్వశీనామామరాంగనా నిఖిలాత్ అప్సరసాంకులాత్ పూర్వమేవ వర
ణమాల్యందధౌ గృహీతవతీ, చిరంతనోత్కటానురాగాదితిభావః, అ
త్ర కర్ణకర్తృకార్జునవధార్థనాగాస్త్రధారణస్య విశేషణగత్యా
ఉర్వశీవరణమాల్యధారణహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ రథోద్ధతా
॥ ౫౯ ॥—సవ్యేతి ॥ రవిభువా కర్ణేన సవ్యసాచిహననాయ అర్జున

ముపేత్యవీరాన్ప ప్రచ్ఛ వైణికమునిః ప్రథనప్రకా
రాన్ ॥ ౫౮ ॥ పాణినాతదనుభానునందనే పన్నగా
స్త్రమచిరేణగృహ్ణతి । పూర్వమేవ నిఖిలాప్సరఃకులా
త్సాదధౌ వరణమాల్యముర్వశీ ॥ ౫౯ ॥ సవ్యసాచి
హననాయశరాసే సంహితం రవిభువాభుజగాస్త్రే । స

ఖ్యాగతాన్ అభిముఖాగతాన్వీరాన్ వైణికమునిర్నారదః ప్రథన
ప్రకారాన్ యుద్ధరీతీః పప్రచ్ఛ అనుయుక్తవాన్ + ప్రచ్ఛ జ్ఞీ
ప్సాయాంవాచిలిట్ ॥ ౫౮ ॥—పాణినేతి ॥ తదనుభానుకుమారే అ
చిరేణ శీఘ్రం పాణినాహస్తేన పన్నగాస్త్రం నాగాస్త్రం గృహ్ణాతిస
తి సాపూర్వం భగ్నకామా ఉర్వశీ నిఖిలానాం అప్సరసాం కులాత్సం
ఘాత్పూర్వమేవ ప్రాగేవ వరణమాల్యం వరణస్రజం దధే దధ్రే +
డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౫౯ ॥—సవ్యసాచీతి ॥ సవ్యసా
చినోఽర్జునస్య హననాయ తావకస్యచతుర్థీ రవిభువా కర్ణేనశ

నవధార్థం శరాసేకాలస్య ప్లైషె భుజగాస్త్రే సంహితే సంయోజితే సతి ఇం
ద్రః స్వస్య కల్పకవనేనసహైవ నందనయోర్ద్వితయవత్త్వం అమం
స్త సమ్భావితవాన్ నార్జునజయంతాభ్యాం కింతు జయంతనందనవ
నాభ్యామేవేత్యర్థః అనివార్యమేతదస్త్రం హంత్యేవార్జునమితినం
భావనం శ్లోకద్వయేప్యుర్వశ్యా ఇంద్రస్యచ మాల్యగ్రహణోక్తత
రోదయహేతురితిధ్యేయం అత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగమ్ ॥౫౬
రవీతి ॥ రవితనయేన కర్ణేన విముక్తం ఏతదస్త్రం దివ్యాకాశే రసన
యోర్జిహ్వయోర్యుగళం బహిఃవితన్వాత్ ప్రసారయత్సత్ అహంఅ
రిం స్వస్య మాతృహంతారమర్జునమధునా ద్విధాకరోమి ఖండయా
మీత్యుక్తప్రకారామభినయకేళిం ఉక్తార్థాభివ్యంజకాంగికచేష్టాంఆ
నదద్వితయవత్త్వమమంస్తస్వస్యకల్పకవనేన సహే
న్ద్రః ॥ ౫౬ ॥ రవితనయవిముక్తమస్త్రమేతద్దివిరస
నాయుగళంబహిర్వితన్వత్ । అహమరిమధునాద్వి
ధాకరోమీత్యభినయకేళిమివాదధద్బభాసే ॥ ౫౭ ॥
రాసే ధనుషి భుజగాస్త్రే సర్పాస్త్రే సంహితే సతి ఇంద్రః స్వస్య
ఆత్మనః కల్పకానాం కల్పవృక్షాణాం వనేన ఉద్యానేనసహ నందన
ద్వితయవత్త్వంపున్నపుంసకపుష్పోద్యానవాచక నందనద్వయవత్త్వం
అమంస్త అజ్ఞాసీత్ నతు పుల్లింగపుత్రవాచకనందనద్వయవత్త్వంజ
యంతః అర్జునశ్చ ఉభౌ పుత్రౌ తయోరర్జునో మృతఇతి తాత్పర్యా
ణితిభావః + మనజ్ఞ-నలుజ్ ప్లైస్సిచ్ అనుదాత్తత్వాదిడభావః నశ్చా
పదాంతస్యేత్యనుస్వారః ॥౫౬॥—రవీతి ॥ రవితనయేనకర్ణేనవిము
క్తం దివి ఆకాశేరసనాయుగళం జిహ్వాద్వయంబహిఃవితన్వత్ కుర్వత్
ఏతదస్త్రం నాగాస్త్రం కర్తృ అహం అధునా అస్మిన్ కాలే అరిం శ
త్రుమర్జునం ద్విధాకరోమి పాటయామి + డుకృఞ్ కరణేలట్ ఇ
తి అభినయస్య కేళిం విలాసం ఆదధదివ బభాసే చకాశే + భాసృ

పథదివేత్యుత్ప్రేక్షా బభాసే ॥ ౫౭ ॥ —ద్విధేతి ॥ అథ విజయమర్జునం శిరోధౌ గ్రీవాయాం ద్విధావిధాతుం కర్తుం ఆపతంతమాగచ్ఛంతం తం పూర్వోక్తం సరీసృపం నాగాస్త్రం సమీక్ష్య సః శార్ఙ్గం నామ ధనురస్యాస్తీతి శార్ఙ్గీ కృష్ణః శతాంగం అర్జునరథం నిజేన పాదేన ఉర్వ్యాం భూమౌ నిమజ్జయామాస మగ్నీచకార బాణలక్ష్యాదర్జునం స్రంసితుమితి భావః, నిజేన భారేణేతి పాఠాంతరమ్ ॥ ఉపేంద్రవజ్రా ॥ ౫౮ ॥ —ఆనేమీతి ॥ హరేరుపాయాత్ పాదనిష్పీడనరూపాత్ ఆనేమిచక్రాంచలపట్టికాపర్యంతం మగ్నస్య కిరీటినోఽర్జునస్య సంబంధినస్య శతాంగస్య శమ్భోశ్శతాంగః రథః అతఏవ ధరణీభూమిః బాన్ధవేన కిల రథత్వసాజాత్యకృతేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా, గర్భే అంతశ్చ అవకాశం వ్యతా

ద్విధా విధాతుం విజయం శిరోధౌ ధావంతమంతం స సరీసృ
పంతమ్ । నిరీక్ష్య పాదేన నిజేన శార్ఙ్గీ నిమజ్జయామా
స శతాంగముర్వ్యామ్ ॥ ౫౮ ॥ ఆనేమి మగ్నస్య హ
రేరుపాయాత్తదా శతాంగస్య కిరీటినోఽస్య । గర్భేవకా
శం కిల బాన్ధవేన శమ్భోశ్శతాంగో ధరణీ వ్యతానీత్ ॥ ౫౯

దీపాలిక్ ॥ ౫౭ ॥—ద్విధేతి ॥ అథానంతరం విజయం అర్జునం శిరోధౌ గ్రీవాయాం ద్విధావిధాతుం ఆపతంతం తం సరీసృపం నాగాస్త్రం నిరీక్ష్య దృష్ట్వా స శార్ఙ్గీ కృష్ణః నిజేన స్వీయేన భారేణ కుక్షిస్థసకలజగద్భారేణ శతాంగం రథం ఉర్వ్యాం భూమౌ నిమజ్జయామాస + టుమస్జో శుద్ధౌ ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౫౮ ॥— ఆనేమీతి ॥ తదా తస్మిన్ కాలే హరేః కృష్ణస్య ఉపాయాత్ ఆనేమి ప్రత్యభివ్యాప్య + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః ॥ ని ॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిః (స్త్రీ) స్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరః ॥ మగ్నస్య అస్య కిరీటినః అర్జునస్య శతాంగస్య రథస్య శంభోః ఈశ్వరస్య శతాంగః త్రిపురవధనకాలే రథభూతా ధరణీ భూమిః బాంధవేన కిల బంధుత్వేన

సీత్ దదావిత్యర్థః ॥ ఉపేంద్రవజ్రా ॥ ౫౯ ॥—తత ఇతి ॥ తతః కురూణాం దుర్యోధనాదీనాం క్ష్వేళార్భటీం నాగాస్త్రేణార్జునో హత ఇత్యాహ్వాకారకసింహనాదోద్ధత్యమివ ఆత్మనశ్చ క్ష్వేళస్య గరళస్య ఆర్భటీం జ్వలనప్రాచండ్యం పుష్కరాన్తే ఆకాశాగ్రే జృమ్భయతా వ్రికటయతా ఉగ్రేణ ఘోరేణ అహినా నాగాస్త్రేణ తస్యార్జునస్య కిరీటం ఇంద్రదత్తం శృంగం శిఖరమివ కిరీటశృంగం నాకేంద్రస్య మహేంద్రస్య భయేన సాకం నాగాస్త్రాదర్జునమరణభీత్యా సహ అగ్రాహి అపహృతం కిరీటమాత్రహరణేన పుత్రవిపత్తిభయమింద్రో జహావిత్యర్థః స్వరూపహానేః సారస్య హానిరాశాస్యేతి భావః అత్ర నాకేంద్రభయేన సాకమితి సహోక్త్యలంకారేణ కిరీటహరణస్య దోషస్యాపి గుణత్వకల్పనాత్మక లేశాలఙ్కారప్రతీతేరలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ జృమ్భయతాత్మనశ్చేత్యేవ పాఠః జృమ్భయతా నిజాం చేతి పాఠస్తు కురూణామితి షష్ఠ్యంతేనాన్వితద్వితీయాంత క్ష్వేళార్భటీపదేన పునర్ద్వితీయాన్తాన్వయే ప్రక్రమవిరోధాదుపేక్ష్యః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౬౦ ॥—తత ఇతి ॥ తతః స్నేహరసేన తైలేన ప్రేమ్ణా చ ఆర్ద్రః స్నిక్తః పక్షైః శ్వే

తతః కురూణామివ పుష్కరాంతే క్ష్వేళార్భటీం జృంభ
యతాత్మనశ్చ । ఉగ్రాహినా తస్య కిరీటశృంగమగ్రా
హి నాకేంద్రభయేన సాకమ్ ॥ ౬౦ ॥ తతస్స్నేహర

వగర్భే అవకాశం వ్యతానీత్ + తనువిస్తారే లుఙ్ ॥ ౫౯ ॥—తత ఇతి ॥ తతః కురూణామివ పుష్కరాంతే ఆకాశాంతే నిజాం స్వీయాం చ క్ష్వేళార్భటీం సింహనాదార్భటీం విషార్భటీం చ జృంభయతా ఉగ్రేణాహినా సర్పాస్త్రేణ తస్యార్జునస్య కిరీటశృంగం కిరీటాగ్రం నాకేంద్రస్య దేవేంద్రస్య భయేన సాకం భీత్యా సహ అగ్రాహి గృహీతం + గ్రహ ఉపాదానే కర్మణి లుఙ్, చిణ్భావకర్మణోరితి చిణ్ అత ఉపధాయా ఇత్యుపధావృద్ధిః ॥ ౬౦ ॥ తతః స్నేహరసేన ప్రీతిరసేన తైలరసేన చ ఆర్ద్రః పక్షా

నగరుద్భిః పతనశీలః హాతీ ఉత్కటస్వాభిమానవాంశ్చ పార్థస్యార్జు
నస్య సాయకః బాణఏవ తక్ష్ణోతీతి తక్షకః వాశ్యాదిర్వా రుష్ఛదకః
నాగరాజశ్చేతివ్యస్తరూపకం తంనాగాస్త్రరూపంభుజంగమంఅశ్వసే
నం పునరాగచ్ఛంతమితి శేషః, వర్ధయామాస లవనశ్ఛిచ్ఛేద అశ్వ
శ్చకారేతిచ కర్ణనాగాస్త్రాశ్వసేనస్య తక్షకపుత్రత్వాదితిభావః సమ
స్తవస్తువర్తిశ్లేషసాపయవరూపకమ్ ॥ ౬౦ ॥— దంతీతి ॥ దంతీంద్రాః
గజశ్రేష్ఠాః పాదాతాని పాదచారిసమూహాః రథాఅశ్వాశ్చ తానిభిన
త్తీతిభేదీ సకుంతీకుమారోఽర్జునః హరేశ్శ్రీకృష్ణస్య నిదేశాత్ ఆజ్ఞా
యాః విప్రశాపాద్భూమౌభువిమగ్నస్తతోద్వైవజైదోయాయంనత్వన్యథా
మాచాన్యథావిచారమేత్యాత్మీకాయాః వివిధం అస్త్రజాలం రాధేయ
స్య కర్ణస్య కాయేశరీరఏవ నతుదంతీంద్రాదావిత్యర్థః, క్షణేనఆధే
యం స్థితం వ్యథిత చక్రే + దధా తేఃకర్తరిలుజితజ్ లాటానుప్రా

సాదర్న స్తంపక్షపాతిభుజంగమమ్ । తక్షకఃకిలపార్థ
స్యవర్ధయామాససాయకః ॥ ౬౧ ॥ దంతీంద్రపా
దాతరథాశ్వభేదీ కుంతీకుమారస్సహరేర్నిదేశాత్ ।
రాధేయకాయేవివిధాస్త్రజాలమాధేయమేవవ్యథితక్ష

భ్యాంపత్రాభ్యాంపతతిగచ్ఛతీతిపక్షపాతీపక్షపాతోఽస్యాస్తీతిపక్షపా
తీచపార్థస్యార్జునస్యసాయకఃబాణః తక్షకః తక్షకాఖ్యస్సర్పః త
క్ష్ణోతీతితక్షకఇతిచ తంభుజంగమం నాగాస్త్రం వర్ధయామాసకిలవ
ర్ధయామాస ఛేదయామాస ఏధయామాసచ + వృధువర్ధనే హే
తుమణ్ణ్యంతాత్ వర్ధచ్ఛేదనేస్పర్ధన్యాంతాల్లిట్ ॥౬౦॥— దంతీం
ద్రేతి ॥ దంతీంద్ర పాదాతరథాశ్వం భినత్తీతితథావిధః శనిః సకుం
తీకుమారః అర్జునః హరేఃకృష్ణస్యనిదేశాత్ శాసనాత్ రాధేయస్య
కర్ణస్య కాయే ఆధారే వీతద్వివిధాస్త్రజాలం క్షణేన ఆధేయంవ్యధి
త అకృత + డుధాఇన్ ధారణపోషణయోఃలుజ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతీదా

సః ॥ ఇంద్రవజ్రా ॥ ౬౨ ॥—సర్వేష్వితి ॥ బహుప్రదత్వాత్ మహావదాన్యత్వాద్ధేతోః సర్వేషు శత్రుమిత్రోదాసీనభావైః త్రివిధేష్వపి మార్గణగణేషు యాచకవృందేషు ఖర్వేతరా అనల్పా ఆదృతి రాదరణం యస్య తథోక్తస్సోఽయం ఖమణెస్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః శరీరే పతితం స్వాంగేసక్తం పార్థస్యార్జునస్య సమ్బంధినం మార్గణగణం యాచకబృందం బాణబృందంచ అభిమతమత్యంతమిష్టంజీవం ప్రాణధారణంవితీర్య సార్థం సప్రయోజనం వ్యధాత్ చక్రే + దధాతేర్విపూర్వాత్కర్తరిలుఙ్, నిసర్గవదాన్యానాం కిన్నదేయమితి భావః కర్ణో మమారేత్యర్థః అత్ర బహుప్రదత్వప్రయుక్తసర్వయాచకమహాదరస్య విశేషణగత్యా పార్థమార్గణసప్రయోజనీకరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం మార్గణశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధయాచకబాణద్వయాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనప్రాణితమితి తయోరంగాంగిభావేనసఙ్కరః, అత్ర మార్గణగణేష్విత్యేవపాఠః, యాచకజనేష్వితి పాఠః పర్యాయభంగాఖ్యదోషాదుక్తస్వారస్యాయోగాచ్చోపేక్ష్యః ॥ వర్ణేన ॥ ౬౨ ॥ సర్వేషు మార్గణగణేషు బహుప్రద

త్వాత్ఖర్వేతరాదృతిరయంఖమణెఃకుమారః । పార్థజ

స్యమార్గణగణంపతితంశరీరేసార్థంవ్యధాదభిమతం

దేశః హ్రస్వాదంగాదితిసిచోలోపః ॥ ౬౨ ॥—సర్వేష్వితి॥సర్వేషు సకలేషు యాచకజనేషు అర్థిజనవిషయే బహుప్రదత్వాత్ అనేకప్రదాతృత్వాత్ ఖర్వేతరా అధికా ఆదృతి రాదరణం యస్య తథాభూతః ఖమణెస్సూర్యస్య కుమారః సోఽయంకర్ణః శరీరే దేహే పతితం వ్రాత్యంచ మార్గణానాం యాచకానాంబాణానాంచగణం సంఘం అభిమతం అభీష్టం జీవం వితీర్య సార్థం అర్థసహితంవ్యధాత్ అకార్షీత్ + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లుఙ్ ॥ ౬౩ ॥ —॥

సంతతిలకా ॥ ౬౩ ॥—కర్ణ ఇతి ॥ అథ కర్ణైకకర్ణేంద్రియమాత్రస్య శ్రోత్రస్యైవ పాత్రే విషయే సతి న తు నేత్రస్యేత్యర్థః, నామమాత్రశేషత్వే న మృతే సతీతి యావత్, దుర్యోధనః శోకరసే దుఃఖాబ్ధౌ అనాగతస్య భవిష్యతః హ్రదే మజ్జనస్య అభ్యాసే పరిచయే భూమానమతిశయం అధిరోఢుం లబ్ధుమివేత్యుత్ప్రేక్షా మమజ్జ + మజ్జతేః కర్తరి లిట్, అత్ర కర్ణనిధనస్య దుర్యోధనశోకాబ్ధిమజ్జనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముక్తోత్ప్రేక్షోజ్జీవకమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౬౪ ॥—తత ఇతి ॥ తతః మరీచిమాలీ చ సూర్యోపి స్వకీయస్య తనూభవస్య కర్ణస్య వధాత్ ద్రాక్ ద్రుతం అపస్నాతుం మృతస్నానం కర్తుం మనో యస్య తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, మందాయమానాయాః క్షీణీభవంత్యాః ద్యుతిమాలాయాః కిరణపఙ్క్తేః భారోతిశ

సవితీర్యజీవమ్ ॥ ౬౩ ॥ కర్ణేఽథ కర్ణేంద్రియమాత్ర
పాత్రే దుర్యోధనశ్శోకరసే మమజ్జ । అభ్యాసభూమా
నమివాధిరోఢుమనాగతస్య హ్రదమజ్జనస్య ॥ ౬౪ ॥
తతస్స్వకీయస్య తనూభవస్య వధాదపస్నాతుమనా ఇ
వద్రాక్ । మందాయమానద్యుతిమాలభారీ మరీచి

కర్ణే ఇతి ॥ అథానంతరం కర్ణే కర్ణేంద్రియమాత్రస్య కర్ణేంద్రియస్యైవ న తు చక్షురాదీంద్రియస్య మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః దుర్యోధనః అనాగతస్య అప్రాప్తస్య హ్రదమజ్జనస్య అగాధజలసరోమజ్జనస్య ॥ ని ॥ తత్రాగాధజలో హ్రద ఇత్యమరః ॥ అభ్యాసభూమానం అభ్యాసబాహుల్యం అధిరోఢుమివ శోకరసే కరుణాఖ్యే రసే కరుణరసస్య శోకస్య స్థాయిత్వాదుభయోరభేదః మమజ్జ మగ్నః + టుమస్జో శుద్ధావితి ॥ ౬౪ ॥—తత ఇతి ॥ తతః స్వకీయస్య నిజస్య తనూభవస్య పుత్రస్య కర్ణస్య వధాత్ నాశాత్ అపస్నాతుం మృతస్య స్నాతుం మనో యస్య తాదృశ ఇవ + తుం కామమనసోరపీతి మలోపః ॥ ని ॥ అపస్నాతో మృతస్నాత ఇత్యమరః ॥ ద్రాక్ సపది మందాయ

ణో స్త్రీతిభారీసత్ సింధౌ సముద్రే మమజ్జ అంతం జగామేత్యర్థః+ఇ ష్టికేషీకామాలానాం చితతూలభారిషు వ్రతి మాలాశబ్దస్య హ్రస్వాంతత్వం మరీచిమాలీచేతిచకారేణ దుర్యోధనసముచ్చయః ॥ ఉపజాతిః ॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌ చమ్పూభారత
వ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే ఏకాదశ స్తబకః

మాలీచమమజ్జసింధౌ ॥ ౬౫ ॥ ***********

ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ చమ్పూభారతే ఏకాదశ స్తబకః

మానానాం మందీభూతానాం ద్యుతీనాం భాసాం మాలాం విభర్తీతి మాన్యశః +సువ్యక్తజాతాదితిణిని, ఇష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిషు వ్రతి మాలాశబ్దస్యహ్రస్వః ఇష్టకాదీనాం తదంతవిధిశ్చ మరీచిమాలీచ దుర్యశ్చ సింధౌ అపరార్ణవే మమజ్జ అస్తంగత ఇతిభావః ॥౬౫॥

ఇత్యప్పళరామసూరివిరచితాయాం చమ్పూభారతా
ర్థవివృత్యాం ఏకాదశ స్తబకః

శ్రీరస్తు

సవ్యాఖ్య చమ్పుభారతే ద్వాదశ స్తబక ప్రారమ్భః

శల్యమితి ॥ తతఃపరం కర్ణమరణానంతరం కురూణాంరమణః అసౌదుర్యోధనః రణేషు కల్యం సమర్థం అతఏవ అరాతికులస్య శత్రుబృందస్య చిత్తే శల్యమివశల్యం దుఃఖం అనిశందిశంతం కుర్వంత మిత్యర్థః శల్యం కర్ణసారథిం పృతనాధిపతిం సేనానాయకం విధాయ కృత్వా స్వమాత్మానం త్రివిష్టపపతేరింద్రస్య తుల్యం అమన్యత సంభావితవాన్ అత్ర దుర్యోధనస్యాత్మన ఇంద్రతుల్యత్వసంభావనాం ప్రతి శల్యసేనాపతిత్వవిధానస్య హేతుత్వాత్పదార్థహేతుక కావ్యలింగేన శల్యస్య దేవసేనానీసామ్య ప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ వసంతతిలకా ॥ ౧ ॥—తదితి॥ తదను బాహ్వోర్దర్పేణ మదేనేతి శౌర్యదర్పేణేత్యర్థః, శత్రూన్ అమరావతేః దేవబృందస్య మస్తకేన శిరసాసహ ఆకంపయంతం ఏకత్ర భీత్యా పరత్ర శ్లాఘయా

శల్యంతతఃపరమరాతికులస్యచిత్తేశల్యందిశంతమనిశం
రమణఃకురూణామ్ । కల్యంరణేషుపృతనాధిపతిం వి
ధాయతుల్యంత్రివిష్టపపతేస్స్వమమన్యతాసౌ ॥ ౧ ॥
తత్తాదృశం తదనుబాహుబలేన శత్రూనాకంపయంత

శల్యమితి ॥ తతఃపరం కర్ణవధానంతరం అసౌ కురూణామధిపః దుర్యోధనః అరాతికులస్య శత్రుసంఘస్య చిత్తే హృదయే అనిశం శల్యం శంకుం దిశంతం దాతారం రణేషుయుద్ధేషు కల్యం దక్షం ॥ని॥ కల్యౌసనీరోగదక్షయోరితివిశ్వః ॥ శల్యం శల్యరాజం పృతనాధిపతిం సేనాపతిం విధాయ కృత్వా స్వం ఆత్మానం త్రివిష్టపపతేః ఇంద్రస్య తుల్యం సమం అమన్యత అజానాత్ + మనజ్ఞానేలఙ్ ॥ ౧ ॥ —॥ తత్తాదృశమితి ॥ తదను తత్తాదృశం అసదృశం బాహ్వోః మదేన దర్పేణ అమరావత్యాః దేవపజ్జ్యాః మస్తకేన శిరసా సహశత్రూన్ ఆ

తిభావః అతఏవతంతమిత్రైనంపశ్యంతీతితత్త్వాద్యశంఅనుపమప్రతాపమి త్యర్థః శల్యంయుధిఅజాతశత్రోర్ధర్మరాజస్యపాణిఃశక్త్యానామాయు ధేనసామర్థ్యేనైతివానిహత్యప్రథమతః ప్రాథమికంపరేషాంశత్రూ ణాం హింసకత్వం హింసాందధౌ (౧) శల్యసేనాధిపత్యదివసే యుధి ష్ఠిరః ప్రథమపవధీత్సేనాపతిమిత్యర్థః, అనేన వస్తునా దినదశకా దికృతభీష్మాదిసేనాపతివధాదర్జునాదప్యధికోఽయం యుధిష్ఠిరఇతిప్రతీ తేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః, అజాతశత్రోః పరహింసాయాఅనుచితత్వాత్తా ణిరిత్యుక్తిచమత్కారశ్చ ఉక్తమేవేదంవృత్తమ్ ॥ ౨ ॥ —అథేతి ॥ అథ యుధిష్ఠిరేణ శల్యవధానంతరం ప్రశస్తః పరాక్రమోఽస్యాస్తీతి పరాక్రమీ యమయోర్యుగ్మజాతయోః నకులసహదేవయోర్మధ్యఇత్యర్థః, ప్రాథమికః నకులః కృతాంతయోః ప్రాథమికఇతిచ ప్రియాః ఇష్టాః పాశకాః అక్షాఃయస్యతం ప్రియః పాశోనామయమా

మమరావళిమస్తకేన । శక్త్యానిహత్యయుధిశల్యమజా
తశత్రోఃపాణిర్దధౌప్రథమతఃపరహింసకత్వమ్ ॥ ౨
అథతంసుబలాత్మజంక్షణాదవగత్యప్రియపాశకం మృ
ధే । యమచాపితపాశకంవ్యధాద్యమయోః ప్రాథ

కమ్పయంతం ధూనయంతం శల్యం శల్యభూపం శక్త్యాయుధేన నిహత్య అజాతశత్రోః ధర్మరాజస్యపాణిః ప్రథమతః ఆదౌ పరహింసకత్వం శత్రుహింసకత్వం ఇతరహింసకత్వంచదధౌ + డుధాఞ్ధారణపోషణయోఃలిట్ ॥ ౨ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం పరాక్రమీ శక్తిమాన్ యమయోః యమళయోః ప్రాథమికః నకులః తంసుబలాత్మజం శకునిం ప్రియాఃపాశకాః అక్షాఃయస్యతం ॥ ని ॥ అక్షాస్తుదేవనాఃపాశకాశ్చతెఇత్యమరః ॥ అవగమ్య జ్ఞాత్వా మృధేయుద్ధేక్షణాత్ యమేనచాపితః పాశోబంధనంయస్యతం వ్యధాత్ అకార్షీత్

(౧) ఇతఃపూర్వమనేన నకోపిహతఇతిభావః

యుధంయస్యతత్కం + శైషికఃకప్ ప్రత్యయః ఇష్టాధమంచేతిచతం ద్యూతనిపుణం సుబలస్య గాంధారరాజస్య ఆత్మజం శకునిం అవగత్య సమేత్య క్షణాన్నతువిలంబాదిత్యర్థః, యమేన అంతకేన స్వానంతరయుగ్మజాతేన తేన ప్రయోజ్యకర్త్రా సహదేవేనేతిచ దాపితః కంఠే విన్యాసితఃపాశః కాలపాశః యేన తత్కంపాశకః అక్షఃయేనతమితిచ వ్యధాత్ చక్రే శకునిమవధీదిత్యర్థః, అత్ర ప్రియపాశకస్యప్రదాపితపాశకత్వోక్తేః శ్లేషప్రతిభోత్థాపితస్సహాలఙ్కారః ॥ వైతాళీయంవృత్తమ్ ॥ ౩ ॥—అథేతి ॥ అథ శకునివధానంతరం యుద్ధేనైవ తపర్తునా గ్రీష్మేణ దుస్సహాశ్రీః ప్రకాశఃయస్యతథోక్తః సహదేవస్య భుజయోః ప్రతాపఏవ భానుస్సూర్యః హరితాం దిశాం అభ్యంతరే మధ్యే ధావంతః వ్యాప్నువంతః పలాయమానాశ్చఆత్మఘోషాః స్వసింహనాదాః వాయసాశ్చయస్మాత్తం॥ ని ॥ధ్వాంక్షాత్మఘోషపరభృదిత్యమరః ॥ ఉలూకం శకునిపుత్రమేవ దివాంధంనామ పక్షిభేదమితి శ్లిష్టరూపకం, కించిదీషదపినసహతేస్మ సహదేవః ఉలూకం జఘానేత్యర్థః శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకమ్ ॥ ఔపచ్ఛందసికం॥ర

మికఃపరాక్రమి ॥ ౩ ॥ అథయుద్ధతపర్తుదుస్సహ
శ్రీర్హరిదభ్యంతరధావదాత్మఘోషమ్ । సహతేస్మన
కిందప్యులూకం సహదేవస్య భుజప్రతాపభానుః॥౪॥

+ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలుఙ్ ॥ సకులశ్శకునిం జఘానేత్యర్థః॥ ౩ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం యుద్ధమేవతపర్తుః గ్రీష్మఋతుః తస్మిన్ దుస్సహాశ్రీర్యస్యసః సహదేవస్యభుజయోః ప్రతాపఏవభానుస్సూర్యః హరిదభ్యంతరేషు దిగంతరాళేషు ధావన్ ఆత్మనః ఘోషాధ్వనిర్యస్యతం అన్యత్ర ధావంతః పలాయమానాః ఆత్మఘోషాః కాకాఃయస్యతం ఉలూకం ఉలూకాఖ్యం రాజానం ఉలూకపక్షిణంచ కించిదపి నసహతేస్మ నమమర్ష + షహమర్షణే లఙ్ఘిలట్,

ज्वालमिति । अथ शोणमरुणं अतएव दानविधौ अग्निनार्जुनाय वितरणक्रियायां विषक्तं विशेषेणलग्नं कृशानोरग्नेर्ज्वालं शिखामिवस्थितमित्युत्प्रेक्षा, वह्नेर्द्वयोर्ज्वालकीलाविति ज्वालशब्दस्य पुंस्त्वस्याप्यनुशासनात् चमरवालंबिरुदचामरं दधत् चापं गाण्डीवमुदस्य उन्नम्य पार्थेऽर्जुने रिपून् हतशिष्टान् निहन्तरि मारयतिसति द्रोणात्मभूः अश्वत्थामा कृपस्तन्मातुलश्च द्वौ प्रमुखौ येषां ते हतशिष्टाः कौरवीयाः सहसा कान्दिशीकाः भयाद्द्रुताः पलायिता इतियावत् ॥ ८ ॥ भयाद्द्रुतः कान्दिशीक इत्यमरः ॥ बभूवुः ॥ वसन्ततिलका ॥ ५ ॥—इत्थमिति ॥ इत्थमुक्तप्रकारेण सोदराणां युश्मासनादीनां दायादानां भीष्मसोमदत्तादीनां वरूथिनीनां सेनानां च दायादानां लक्ष्मणादिसुतानां

ज्वालंविषक्तमिवदानविधौकृशानोःशोणंदधच्चमरवालमुदस्यचापम् । (१) पार्थे निहन्तरि रिपूनथ कान्दिशीका द्रोणात्मभूःकृपमुखास्सहसा बभूवुः ॥ ५ ॥ ५ ॥ इत्थं सोदरदायादवरूथि

क्षयादेवः उलूकं जघ्नेवेत्यर्थः ॥ ८ ॥—ज्वालानुषक्तमिति ॥ कृशानोः अग्नेः दाहविधौ दाहकरणे ज्वालेन अनुषक्तं संबद्धमिवशोणं चमरवालं दधत् चापंधनुः उदस्य उत्कृष्य पार्थेऽर्जुने रिपूनरीन्निहन्तरिसति द्रोणात्मभूकृपमुखाः अश्वत्थामकृपादयः सहसा कान्दिशीकाः भयात्पलाः बभूवुः + भूसत्तायांलिट् ॥ ५ ॥—इत्थमिति ॥ इत्थंसोदराणां भ्रातृणां दायादानां सुतानां बान्धवानांवा ॥ ८ ॥ दायादौसुतबान्धवावित्यमरः ॥ वरूथिनीनां सेनानां चर

(१) अथास्त्रियाम् । धनुश्चापावित्यमरोक्तेर्दधदिति विशेषणात् चापशब्दस्यक्लीबता

మితి వా ॥ ని ॥ దాయాదౌ సుతబాంధవావిత్యమరః ॥ రణక్షితౌ పరి
తః క్షయం నాశం అభివీక్ష్య మహీయసా భూయిష్ఠేన సాధ్వసేన భయే
న మనసి విరచితః ప్రథమః అపూర్వః ప్రవేశో యస్య తథోక్తః సా
ధ్వసాక్రాన్తచిత్త ఇత్యర్థః అతఏవ క్వచన దుర్జ్ఞేయే దేశే గూఢం
యథా తథా అవస్థితిరేవ మమ మహతీ శ్లాఘ్యా ఆయుష్టోమః జీవితకాలస
మాప్త ఏవ ఇష్టిః యాగవిశేషః ఆయుష్టోమస్య ఇష్టిః తజ్జనకయాగ ఇ
తి వా నిశ్చితోపాయశ్చ ఇత్యుక్తప్రకారమాలోచ్య ఝడితి సత్వరం ఘ
టితం కృతం కవచస్య అవకుంఠనం ధారణం యేన తథోక్తః, పన్నగ
స్సర్పః కేతనే యస్య సః దుర్యోధనః స్యమన్తానాం నామ తీర్థానాం
కురుక్షేత్రస్థానాం పంచకస్య సామంతం సమీపే వర్తమానం సాగర

నీనాం రణక్షితౌ పరిక్షయమభివీక్ష్య మహీయసా సా
ధ్వసేన మనసి విరచిత ప్రథమ ప్రవేశః క్వచన
గూఢావస్థితి రేవ మహతి మమాయుష్టోమేష్టిరి
త్యాలోచ్య ఝడితి ఘటితకవచావకుంఠనః పన్నగకే
తనః స్యమన్తపంచకసామంతం సాగరగభీరం త్వరిత

రణక్షితౌ యుద్ధభూమౌ పరిక్షయం నాశం అభివీక్ష్య దృష్ట్వా మహీ
యసా అతిమహతా + మహచ్ఛబ్దాదీయసుని టేరితి టిలోపః, సాధ్వ
సేన భయేన మనసి విరచితః ప్రథమప్రవేశో యస్య తథావిధః క్వచన
గూఢావస్థితిరేవ అంతర్ధానమేవ మమ మహతీ ఆయుష్టోమేష్టిః ఆ
యుర్వర్ధకేష్టిః జ్యోతిరాయుషస్తోమ ఇతి షత్వం [illegible]
ఝడితి ద్రాక్ ఘటితం కవచస్య అవకుంఠనమాచ్ఛా[illegible]
పన్నగకేతనః నాగధ్వజః సుయోధనః దుర్యోధ[illegible]
పరశురామనిర్మితరక్తసరః పంచకస్య సామంత[illegible]
స్వతీతి నామ యస్య తం కంచన మహాహ్రదం జలాధారం ॥ ని ॥ జలా
యో జలాధారస్తత్రాగాధజలో హ్రద ఇత్యమరః ॥ ఆసాద్య మమజ్జ

మివ గభీరం అగాధం త్వరితమితి నామయస్యతం కంచన మహాంతంవి
స్తీర్ణం హ్రదం సరః ఆసాద్య ప్రాప్య మమభుజేన చిరం దీర్ఘకా
లేన ధార్యమాణాం క్షోణీం భూమిం హేపన్నగాధిప త్వయ్యేవేత్యే
వకారేణ యుధిష్ఠిరవ్యవచ్ఛేదః సమర్పయిష్యామీత్యుక్తప్రకారేణవ
చసా పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతేశ్శేషస్య ద్విసహస్రయోర్లోఁ
చనేషు శ్రవణాత్మకేషు రహాసి వాచాని వేదయితుమిత్యుత్ప్రేక్షామూ
రదూరం అత్యంతదూరం యథాతథా ప్రస్నాయాంద్విర్భావః నిమజ్జ్య
స్వవిద్యయా జలస్తంభిత్య అప్యమ్భః జలమపి మహాహ్రదీయం
స్తంభయామాస ॥ ౬ ॥—బకేతి " పురా ఏకచక్రావాససమయే
ప్రథమమితిచ బకానాం నామపక్షిణాం బకస్య అసురవిశేషస్యచ

నామానం కంచనమహాహ్రదమాసాద్య భుజేనచిర
ధార్యమాణాం క్షోణీం త్వయ్యేవసమర్పయిష్యామీతి
పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతేర్ద్విసహస్రలోచ
నేషురహాసివాచాని వేదయితుమివ దూరమారం నిమ
జ్జ్య స్వవిద్యయాసర్వమప్యంభస్స్తంభయామాస॥ ౬
వ ॥ బకహంతాపురాజ్యాసౌ భ్రాతర్రాష్ట్రీవఘోద్య

జేనచిరం ధార్యమాణాంక్షోణీం భూమిం త్వయ్యేవ సమర్పయిష్యా
మి సమ్యక్జ్ఞిరధామి ఇతిపాతాళవాసినః పన్నగాధిపతేః శేషస్యద్వి
సహస్రవిలోచనేషు వింశతిశతనేత్రేషు రహాసి ఏకాంతే వచనం తర
సా శీఘ్రం నివేదయితుమివ తస్య చక్షుశ్శ్రుతిత్వాన్నేత్రేషు నివే
దనమిత్యర్థః దూరదూరం నిమజ్జ్య స్వస్యవిద్యయా జలస్తంభవిద్య
యా సర్వమపి కృత్స్నమపి అంభః వారి స్తంభయామాస జడత్వం
ప్రాపయామాస ॥ ని ॥ స్తంభస్థూణాజడత్వయోరితివిశ్వః + తస్మా
త్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౬ ॥—బకేతి ॥ అసౌభీమః పురాబక
హంతా బకాసురహంతా బకపక్షిహంతాచ ॥ని ॥ ధ్రుఙ్ క్రాంచోఽథ

హంతా అసౌభీమః అద్య పశ్చాచ్చ ధార్తరాష్ట్రాణాం నీలచంచుపాదహంసానాం ధృతరాష్ట్రసుతానాంచ వధే ఉద్యతః ఉద్యుక్తః ఇత్యుక్తహేతోర్భీతస్య అస్య రాజ్ఞో ధార్తరాష్ట్రస్య కాసారే సరసి మజ్జనం యుక్తం ఉచితమేవ, కాసారవాసినామన్యత్ర హంతర్యాగతే శేషాణాం పలాయనస్య మజ్జనస్య వా లోకసిద్ధత్వాదితి భావః, అతఏవానురూపసంఘటనాత్మకస్సమాలఙ్కారః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥౭

దరీష్వితి ॥ అథాయం దుర్యోధనః దరీషు గుహాసు వా శిఖరిణాం శైలానాం తటీషు ప్రపాతేషు యాఝుర్యః నిర్ఝరాస్తాసు వా పురీషు నగరేషు వా ఘనాసు సాంద్రాసు వనేషు అరణ్యేషు వల్లరీషు గుల్మేషు వా తిరోభవేత్ అంతర్హితస్స్యాత్ ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఆలోచ్యేతి శేషః పవనసుతః భీమః తం దుర్యోధనం మార్గితుం అన్వేషితుం రణస్థలాత్ నిర్యయౌ నిర్గతవాన్ శత్రుశేషం న శేషయేదితి న్యాతః। ఇతి భీతస్య రాజ్ఞో స్య యుక్తం కాసారమజ్జనమ్ ॥౭।

దరీషు వా శిఖరితటీఝరీషు వా పురీషు వా ఘనవనవల్లరీ
షు వా । తిరోభవేదయమితి తం సమార్గితుం రణస్థలా

ఙ్కరః ఇత్యపరః ॥ అద్య ధార్తరాష్ట్రాణాం ధృతరాష్ట్రపుత్రాణాం హంసభేదానాంచ ॥ ని ॥ ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరైరిత్యమరః ॥ వధే సంహారే ఉద్యతః ఉద్యుక్తః ఇతీత్థం భీతస్య త్రస్యతః తస్య ధార్తరాష్ట్రత్వాదితి భావః అస్య రాజ్ఞః దుర్యోధనస్య కాసారే సరసి మజ్జనం యుక్తమ్ ॥ ౭ ॥—దరీష్వితి ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం స పవనసుతః భీమః దరీషు కందరేషు శిఖరిణాం గిరీణాం తటీఝరీషు తటనిర్ఝరేషు వా పురీషు నగరీషు వా ఘనాసు సాంద్రాసు వనానాం వల్లరీషు కుంజేషు వా అయం దుర్యోధనః తిరోభవేత్ అంతర్దధ్యాత్ ఇతి తం మార్గితుం అన్వేషితుం రణస్థలాత్ నిర్యయౌ నిర్గతః+

యాదితిభావః- రుచిరావృత్తమేతత్ ॥ చతుర్థ్రైహారిహారుచిరా జభౌ స్జగైరితిలక్షణాత్ ॥ ౮ ॥ —అపరైరితి ॥ తదానీం దుర్యోధనాన్వేషణసమయే అపరైస్సోదరైశ్శిష్టైః ధర్మరాజాదిభిః అనుయాతస్యత త్ర తత్రాన్వేషితుమనుగతస్య అస్యాపిభీమస్య జయరూపార్థసిద్ధయే శతమన్యుభువో౽ర్జునస్య పురాతపశ్చర్యా కాలఇవ కశ్చనఏకః అనిర్వాచ్యమహిమాచ శబరః కిరాతః కుహనాకిరాతవేషశ్శంభుశ్చ వనాంతేజలహ్రదసమీపే హైమవతారణ్యమధ్యేచ సంన్యధాత్ సన్నిధింప్రాప్తవాన్ * దృష్ట్యేత్యన్వయమానందే సోదరైరపీతివా యథా భారతంయోజనీయం ఉభయథాప్యుపమా శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసామూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితా ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౯ ॥ — ॥ అథేతి ॥ అథ కృతఃఅంజలిః నమస్కారో యేనతథోక్తేన తేనశబరేణ సవినయంనివేదితాయాం సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః యానిలక్షణాని ఛత్రకేతుకలశధ్వజాదిరేఖాః తైరుపేతాయాం అంకితాయాం

త్పవనసుతో౽థనిర్యయౌ ॥ ౮ ॥ అపరైరపిసోదరైస్త
దానీమనుయాతస్యజయార్థసిద్ధయేస్య । శతమన్యుభు
వఃపురేవదృష్ట్వా శబరఃకశ్చనసంన్యధాద్వనాంతే ॥౯॥
౯ ॥ అథతేనకృతాంజలినాసవినయం నివేదితాయాం
సార్వభౌమలక్షణోపేతాయాంపదపఙ్క్తౌలక్ష్యమా

యాంప్రాపఞ్లిట్ ॥ ౮ ॥—అపరైరితి ॥ అపరైంపి అన్యైరపి సోదరైః భ్రాతృభిస్సహ తదానీం తత్కాలే అస్యభీమస్య జయస్యసిద్ధయేఅనుయాతస్య పశ్చాద్యాతస్య శతమన్యుభువః అర్జునస్య పురేవ పూర్వమివ దృష్ట్వాదైవెనకశ్చనశబరః కిరాతః వనాంతేసన్న్యధాత్ సమీపస్థోభూత్ + డుధాఞ్ లుఙ్ ॥ ౯ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం కృతాంజలినా తేనకిరాతేన సవినయం నివేదితాయాం విజ్ఞాప్తాయాం సార్వభౌమస్య సర్వభూమీశ్వరస్య లక్షణైశ్చిహ్నైరుపేతా

పదానాం పాదన్యాసానాం పఙ్క్త్యా లక్ష్యమాణైః దృశ్యమానైః వనదేవతాభిః సలిలమాహర్తుం ఆనేతుం ఆహితైస్సంపాదితైః కలశైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా- కలశైః కలశాకృతి రేఖాభిరంకితశ్చిహ్నితః అవతారపథః సోపానమార్గః యస్య తస్మాత్ సంగరరంగే యుద్ధభువి ప్రయుక్తానాం యోద్ధైరన్యోన్యం ప్రహితానాం వివిధానామాయుధానాం సవిధే సమీపే అభ్యస్తం ఆవృత్త్యా గృహీతం తైక్ష్ణ్యం పారుష్యంయైస్తథోక్తానివస్థితానీత్యుత్ప్రేక్షా పరుషపరుషాణి నితాంతమశ్రావ్యాణి నిశాతత్వపారుష్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితా ఉత్ప్రేక్షాసంసృష్టా చ, మారుతేర్భీమస్య వచనాని నిశమ్య శ్రుత్వా విశాలైరతిదీర్ఘైః క్రోధేన భీమవచనశ్రవణజనితేన యే నిశ్వాసాస్తైరుపరి జలోర్ధ్వభాగే కోరకితస్సంవర్ధితః బుద్బుదానాం యే కలకలాః కోలాహలధ్వనయః తేషాముదయః ఆవిర్భావః యస్మింస్తస్మాత్ త్వరితనామ్నః జలాశయాత్ మహాహ్రదాత్ ప్రశస్తః

జ్ఞైస్సలిలమాహర్తుంవనదేవతాభిరా(నీ)హి)తైరివక
లశైరంకితావతారపథాత్సంగరరంగప్రయుక్తవివిధా
యుధసవిధాభ్యస్తతైక్ష్ణ్యానిచపరుషపరుషాణి మారుతి
వచనాని నిశమ్య విశాలైః క్రోధనిశ్వాసైరుపరికోరకి
తబుద్బుదకలకలోదయాత్తస్మాజ్జలాశయాదుత్తీర్యమా

యాం పదపఙ్క్త్యా లక్ష్యమాణైర్దృశ్యమానైస్సలిలముదకం ఆహర్తుమానేతుం వనదేవతాభిరానీతైరివస్థితైః కలశైః కలశరేఖాభిః అంకితావతారపథాత్ సంగరరంగే యుద్ధరంగే ప్రయుక్తానాం వివిధానామాయుధానాం సవిధాత్ సమీపాత్ అధీతం తైక్ష్ణ్యం యైస్తాని వస్థితాని పరుషాణి నిష్ఠురాణి మారుతివచనాని భీమవచాంసి నిశమ్య విశాలైర్విస్తృతైః క్రోధనిశ్వాసైః ఉపరి కోరకితః సంజాతకోరకః బుద్బుదానాం కలకలస్య ఉదయో యస్మింస్తస్మాత్ జలాశయాత్ ఉత్తీ

మానః చిత్తసమున్నతిః యేషాం తేషాంమధ్య ఇత్యర్థః, అగ్రణీః శ్రే ష్ఠః అతఏవ ధీరధీరః మహత్యామాపద్యపి అవికృతంమనః యస్యసః సుయోధనః ఉత్తీర్య తీరం (ప్రా)ప్య తాదృశేన అతిపరుషభాషిణా భీమేనసహ భయానకం లోకైకభయంకరంగదాగదికలహంగదయాగ దయాప్రవృత్తంయుద్ధంకర్తుంసరభసంసత్వరంనతువిలమ్బాదిత్యర్థః ఉ పచక్రమేఆరబ్ధవాన్ కలహాయితంయుద్ధక్రీడామితివ్యాచిఖ్యుః పాఠః గదాగదిశబ్దనపుంసకత్వ భయానకేత్యను (ప్రా)సద్వయానురూప్యేణ రమణీయః ॥ అత్ర, యదచేతనోపిపాదైఃస్పృష్టః ప్రజ్వలతిసవితురి నకాంతః। తత్తేజస్వీపురుషః పరకృతనికృతిం కథంసహతఇతిన్యాయా త్పరుషభాషణశ్రవణస్య హ్రిదోత్తరణం ప్రతితస్య గదాగదియుద్ధో పక్రమంప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగద్వయమంగా ఙ్గిభావేనసంకీర్ణముక్తోత్ప్రేక్షాసంసృష్టిసంసృష్టంచ ॥ ౧౦ ॥ —— ॥

ఆజగామేతి ॥ తదా భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధసమయే బల వాంచ్ఛౌర్యశాలీసఃబలః బలరామః సరస్వత్యానామనద్యాస్తటాత్ ఆజిసీమ్ని యుద్ధదేశే ఆజగామ (ప్రా)ప్తవాన్, యస్య బలరామ స్య అఖ్యయా బలేతి సంజ్ఞాశబ్దేనసహ భద్రేతిదేవేతిచ పదయోస్స

నినామగ్రణీస్సుయోధనోధీరధీరమనాస్తాదృశేనభీమే

నసహ భయానకంగదాగదికలహంసరభసముపచక్ర

మే ॥ ౧౦ ॥ ప ॥ అజగామససరస్వతీతటాదాజిసీ

ర్ణ ఊర్ధ్వమాగత్య మానినాం మానవతాం, అగ్రణీః అగ్రేసరః సు యోధనః దుర్యోధనః ధీరధీరమనాస్సన్ తాదృశేన భీమేనసహ భ యానకం భయంకరం గదాగది కలహాయితం గదాయుద్ధం సరభసం ఉపచక్రమె (ప్రా)రేభె + క్రముపాదవిక్షెపెలిట్, ప్రోపాభ్యాంస మర్థాభ్యామిత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౧౦ ॥—ఆజగామేతి ॥ తదా తస్మి న్కాలే ఆజిసీమ్నియుద్ధరంగే బలవాన్ సబలః బలరామః సరస్వ త్యాః సరస్వతీనద్యాస్తటాత్ ఆజగామ ఆగతః + గమగతౌలిట్॥

మాగమః బలభద్రః బలదేవ ఇతి చోత్తరపదత్వేన సంబంధః అనిశం జాయతే భవతి స బల ఇతి యోజ్యమ్ ॥ ౧౧ ॥— తత్రేతి ॥ తత్ర ఆజిస్మిన్ విస్మయకరం గదాహవం భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధం పశ్యతః అస్య బలరామస్య సమ్మదాశ్రుభి రానందబాష్పైస్సహ సురభిగంధిః మనోజ్ఞామోదా పుష్పవృష్టిః పుష్కరాదంతరిక్షాదుభయోర్భీమదుర్యోధనయోరుపాంతయోస్సమీపదేశయోః ఆపతత్ పతతిస్మ అత్రానందబాష్పపుష్పవృష్ట్యోస్సాహిత్యకథనాత్సహోక్తిరలంకారః॥ సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజన ఇతిలక్షణాత్ ॥ వృత్తం పూర్వవత్॥ ౧౨ ॥— ప్రవివేదేతి ॥ తత్ర గదాయుద్ధే కులాలస్య కుంభకారస్య చక్రవత్ ఘటజనకమివ భ్రమతా గదాయుద్ధగతివిశేషైర్వర్తులం ధావతో ద్వయోస్తయోర్భీమదుర్యోధనయోర్భిదాం అయం దుర్యో

మిన్నబలవాన్బలస్తదా । జాయతే సహాయదాఖ్య

యానిశం భద్రదేవపదయోస్సమాగమః ॥ ౧౩ ॥ త

త్ర విస్మయకరం గదాహవం పశ్యతోస్య సహసమ్మదా

శ్రుభిః । పుష్పవృష్టిరుభయోరుపాంతయోః పుష్క

రాత్సురభిగంధిరాపతత్ ॥ ౧౨ ॥ ప్రవివేద కులాల

యస్యాఖ్యయా సహ బల ఇతి నామ్నా అనిశం భద్రదేవపదయోస్తు సంగమః మేళనం బలభద్ర ఇతి బలదేవ ఇతి జాయతే + జనీ ప్రాదుర్భావే లట్ జ్ఞాజనోర్జేతి జాదేశః స అజగామేతి పూర్వేణాన్వయః॥౧౩॥ తత్రేతి ॥ తత్ర విస్మయకరం ఆశ్చర్యజనకం గదాహవం గదాయుద్ధం పశ్యతః అస్య బలరామస్య సమ్మదాశ్రుభిస్సహ ఆనందబాష్పైస్సహ ఉభయోః భీమదుర్యోధనయోః ఉపాంతయోస్సమీపయోః పుష్కరాదాకాశాత్ సురభిగంధో యస్యాస్సా సురభిగంధిః గంధస్యేదుత్పూతిసుసురభిభ్య ఇతీత్వం పుష్పవృష్టిరాపతత్ + పత్లృ గతౌ లఙ్ ॥౧౨॥ ప్రవివేదేతి॥ తత్ర కులాలచక్రవత్ కుంభకారచక్రేణ తుల్యం + తేన తుల్యం

ధనాయం భీమ ఇతి మిథో వైలక్షణ్యం బలో౽పి న ప్రవివేద హరిః కృష్ణో౽పి న ప్రవివేద పాండవాశ్చ న ప్రవివిదుః సురాశ్చ న ప్రవివిదుః అశ్వముఖా గంధర్వా అపి న ప్రవివిదుః చారణాశ్చ న ప్రవివిదుః అత్ర ఆనేకాధికరణ ఏకక్రియాభావరూప గుణయోగపర్యాప్త సముచ్చయభేదః వైతాళీయమ్ ॥ ౧౩ ॥—మదితి ॥ అథ ఏతత్ దుర్యోధన సక్థి యుగ్మం మమ నేత్రస్య నామ సంజ్ఞాపదం ధరతి వాచకత్వసంబంధేన వహతీతి మన్నామధారి కించ మృదులం సుకుమారం వసనం సదా విమర్ద్నాతి నిష్పీడయతి ఇత్యుక ప్రకారయా అతిరుషా అత్యంతకోపేనైవ కృత్ప్రతిజ్ఞా ॥ యమూద్వహస్య కృష్ణస్య నేత్రేణ లోచనేన సూచితం అత్ర ప్రహారేతి జ్ఞాపితం అరేర్దుర్యోధనస్య సక్థ్నోః ఊర్వోః యుగ్మం కర్మ శ్వసనస్య వాయోః సూనుర్భీమః

చక్రివద్భ్రమతోస్తత్ర తయోర్గదయోర్భిదామ్ । నబ
లో న హరిర్న పాండవా న సురా నాశ్వముఖా న చార
ణాః ॥ ౧౩ ॥ మన్నామధారి మృదులం వసనం వి (మృ
ద్నా) మర్ద్నా) త్యేతత్స దేత్యతిరుషైవ యమూద్వహ
స్య । నేత్రేణ సూచితమరేరథ సక్థి యుగ్మం చూర్ణీచ

క్రియా చేవివతిః భ్రమతోః తయోర్వృకయోః భీమదుర్యోధనయోర్భిదాం భేదం బలః బలరామః న ప్రతివేద నాజ్ఞాసీత్ హరిః కృష్ణః న ప్రవివేద పాండవాః విభక్తి విపరిణామః న ప్రవివిదుః ఏవముత్తరత్ర సురాః దేవాశ్చ న అశ్వముఖాః గంధర్వాశ్చ న చారణాశ్చ న నాజ్ఞాసిషురిత్యర్థః + విదజ్ఞానే లిట్ ॥ ౧౩ ॥—మన్నామేతి ॥ అథానంతరం ఏతత్సక్థి యుగం మమ నామ నేత్రమిత్యాఖ్యాం ధరతీతి ధారి + సుప్య జాతావితి ణినిః మృదులం వసనం చేలం సదా విమృద్నాతి పీడయతి ఇతి. అతిరుషైవాతికోపేనైవ యమూద్వహస్య కృష్ణస్య నేత్రేణ నయనేన సూచితం అరేః దుర్యోధనస్య సక్థ్నోరూర్వోర్యుగ్మం యుగళం పవనస్య సూనుర్భీమః గదయా చూర్ణీచకార చూర్ణయామాస + చూ

గదయా చూర్ణీచకార అత్రోక్తౌ త్ప్రేక్షాయాః నేత్రం వాససిలోచ
నక్షతి కోశానుసారేణ వస్త్రలోచనయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసా
యమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంక
రః ॥ వసంతతిలకా ॥ ౧౪ ॥—తత్రేతి ॥ తత్రవనాంతే అద్రిసుతా
కుమారః షణ్ముఖః తారకంనామ రాక్షసమివ సుయోధనంజిత్వా అథ
మధుభిదా సమేతః కృష్ణేన సంగతః అసౌ పృథాతనుభువాంధర్మ
రాజాదీనాం వర్గః షట్కమిత్యర్థః, షడ్భిర్ముఖైర్జనితాః శంఖా
నాం పాంచజన్యాదీనాం రవాఃయేనతథోక్తస్సన్ ఏకత్ర కృష్ణసహి
తత్వాదన్యత్ర స్వయమేవ షణ్ముఖత్వాచ్చేతిభావః దినాంతేసాయం శి
బిరం నివేశం జగాహే ప్రాప్తవాన్, ఉపమాలఙ్కారః ॥ వసంతతి
లకా ॥ ౧౫ ॥—భూయఇతి ॥ అథ సాయం దినాంతేఅనలాయాగ్న
యే మహసః తేజసః ప్రదానే వితరణసమయే భాసాంప్రభోస్సూ

కారగదయాశ్వసనస్యసూనుః ॥ ౧౪ ॥ తత్రాథతా
రకమివాద్రిసుతాకుమారోజిత్వాసుయోధనమసౌ శిబి
రందినాంతే । వర్గఃపృథాతనుభువాంమధుభిత్సమే
తష్షడ్భిరుజ్ఝితజనితశంఖరవోజగాహే॥ ౧౫ ॥భూ
యోపిసాయమనలాయమహఃప్రదానేభాసాంప్రభో

ఋణశబ్దాత్కృభ్వస్తియోగ ఇతిచ్విః, అస్యచ్వావితికారః ॥ ౧౪ ॥—
తత్రేతి ॥ అథానంతరం తత్రయుద్ధే అద్రిసుతాకుమారః షణ్ముఖః తా
రకమివ తారకాసురమివ సుయోధనం దుర్యోధనంజిత్వా మధుజితా
కృష్ణేన సమేతః అసౌ పృథాతనుభువాం పాండవానాం వర్గః సం
ఘః షడ్భిఃముఖైః జనితఃఉత్పాదితః + జనేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః,
శంఖానాంరవో యేనతథోక్తస్సన్ దినాంతే సాయంకాలే శిబిరం జ
గాహే వివేశ + గాహూవిలోడనేలిట్ ॥ ౧౫ ॥ —భూయోపీతి ॥
భూయోపి పునరపి సాయం సాయంకాలేఅనలాయాగ్నయే మహసాం

ర్యస్య కరాత్కిరణాత్ హస్తాచ్చ దిశిదిక్షు వ్రతిజాత్యేకవచనం విప్రకీర్ణైర్వ్యాప్తైః ధూమైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా, అక్ష్ణోః పన్థానం రుంధన్తీత్యక్షిపథరోధిభిః అన్ధకారైస్తమోభిః కురుక్షితిభృతాం పాండవానాం పటమంటపానాం వస్త్రగృహాణాం ఓఘస్సమూహః భూయోపి భృశం ప్రాపే ప్రాప్తమ్ + ప్రపూర్వాదాప్నోతేః కర్మణి లిట్ ॥ వసంతతిలకా(౧) ॥ ౧౬ ॥—తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ అన్ధకారాక్రాంతాఖిలదిగంతరే కాలే ద్రోణభూః అశ్వత్థామా రంగే యుద్ధభువి విచిత్యాన్విష్య అసుభిః ప్రాణైర్యుక్తం క్షితిపతిం దుర్యోధనమాసాద్య ప్రాప్య తైస్తైరాపద్గ్లాపితైః లాపైః వాక్యైః ఆశ్వాస్య విశోకం కృత్వా సమ

రివకరాద్దిశి విప్రకీర్ణైః । ధూమైరివాక్షిపథరోధిభిర
న్ధకారైః ప్రాపే కురుక్షితిభృతాం పటమంటపౌఘః ॥ ౧౬ ॥
తస్మిన్కాలే విచిత్య క్షితిపతిమసుభిర్యుక్తమాసాద్య రం
గే తైస్తైరాశ్వాస్య లాపైర్నిజమపి సమరే భావికృత్యం

ప్రదానే భాసాం ప్రభోః సూర్యస్య కరాదివ కిరణాదివ దిశి విప్రకీర్ణైః వ్యాకీర్ణైః ధూమైరివ అక్షిపథం దృష్టిమార్గం రుంధంతీతి తాదృశైః అంధకారైస్తమోభిః కర్తృభిః కురుక్షితిభుజాం కురుభూపతీనాం పటమంటపానాం పటగృహాణాం ఓఘః సంఘః ప్రాపే ప్రాప్తః + ఆప్లవ్యాప్తౌ కర్మణి లిట్, తేషాం సర్వనాశాద్దీపాద్యభావాదంధకారవ్యాప్తిరేవ జాతేతి భావః ॥ ౧౬ ॥—తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ కాలే ద్రోణభూః అశ్వత్థామా రంగే యుద్ధరంగే విచిత్య అన్విష్య అసుభిః ప్రాణైః యుక్తం క్షితిభృతం దుర్యోధనం ఆసాద్య ప్రాప్య తైస్తైః లాపైః భాషణైః ఆశ్వాస్య సమరే యుద్ధే నిజం స్వీయం భావి భవి

---

(౧) శ్రు ॥ అగ్నిం వావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతి ఉద్యంతం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రుత్యా సౌరతేజసస్సాయమగ్నిప్రవేశః ప్రాతః ప్రాతరగ్నితేజసస్సూర్యప్రవేశశ్చ ప్రతిపాదితః

శే రాత్రి యుద్ధభావిభవిష్యత్ నిజంకృత్యం సర్వపాండవహననమపి నివేద్యవిజ్ఞాప్య తేన దుర్యోధనేనముక్తః అనుజ్ఞాతస్సన్, అర్ధమార్గే మార్గమధ్యే- హరస్యశమ్భోర్వరేణ సర్వానుల్లంఘ్యత్వాత కేన ముదితశ్చసన్ - ధృష్టద్యుమ్నం చాపమార్వ్యనికృత్యఛిత్వా-అస్యదృష్టద్యుమ్నస్య స్వసాద్రౌపదీతస్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినః కుమారాన్ తనయాన్ పుత్రానుపపాండవానపి-చిచ్ఛేదమారయామాసేత్యర్థః స్రగ్ధరావృత్తమ్ ||౧౭||—ఇత్థమితి ||ఇత్థముక్తప్రకారేణ-నిశీథే అర్ధరాత్రే భయానకైర్నిజైస్సాయకైర్బాణైశ్శకలీకృతం లవశశ్ఛిన్నం ఖడ్గదారితంవా || ని || శరేఖడ్గేవసాయకఇత్యమరః, ద్విషతాం పాండవానాం సంబంధిఅనేకం అసంఖ్యేయం అనీకంసైన్యంయస్మింస్తస్మాత్- పరునాయకస్య ధర్మరాజస్య పటనికేతనాత్ వస్త్రగృహాత్ ప్రవిష్టంప్రాప్తం కటకంశిబిరంవలయభూషణంచయాభ్యాం తౌ అతఏవస్వభుజాభ్యామివస్థితాభ్యాంకృపేణకృతవర్మణాచ ద్వా

నివేద్య । ముక్తస్తేనార్ధమార్గే హగవరముదితో ద్రో
ణభూశ్చాపమార్వ్య ధృష్టద్యుమ్నంనికృత్యస్వసుర
పితనయానప్యచిచ్ఛేదకుమారాన్ ||౧౭|| గ || ఇత్థంనిశీ
థే భయానకనిజసాయకశకలీకృతద్విషదనేకానీకాత్పు
రునాయక పటనికేతనాత్స్వభుజాభ్యామివ ప్రవిష్టక
టకాభ్యాం కృపకృతవర్మభ్యాం సహపునరపి సర

ష్యత్ కృత్యమపికార్యమపి నివేద్య తేన దుర్యోధనేనముక్తః అర్ధమార్గే మార్గార్ధే హరస్య ఈశ్వరస్య వరేణముదితః తుష్టః చాపస్య ధనుషః మౌర్వీంశింజినీం ధృష్టద్యుమ్నం నికృత్య విచ్ఛిద్య అస్య స్వసుః ద్రౌపద్యాః తనయానపి ఉపపాండవానపిచిచ్ఛేదద్విధాచక్రే+ఛిదిర్ ద్వైధీకరణేలిట్ || ౧౭ ||—ఇత్థమితి || ఇత్థంనిశీథేఅర్ధరాత్రేభయానకైః నిజసాయకైః శకలితం చూర్ణీకృతం ద్విషతాం

భ్యాంసహ- పునరపిసరస స్తవరితనామ్న స్తీరంఆగత్య దుష్కరమన్యైః కర్తుమశక్యం స్వస్యవృత్తాంతం సుప్తహననవ్యాపారం కథయంతం, అశ్వత్థామానం ప్రతిఅయినఖసంప్రతిఇదానీంతనీ, మమమదీయాప్రీతిః ఏతావతీఇయత్పరిమాణా - ఇత్యుక్తప్రకారేణ అభినేతుంహ స్తనిర్దేశేనసూచయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా- తిర్యక్ప్రసారితేన బాహ్వోర్యుగళేనయత్నాత్ అతికష్టాత్ ఆశ్లిష్యత్వమేవ మమప్రాణోభవసిఖల్విత్వివాక్యాలంకారే ఇత్యుక్తప్రకారమౌపచారికంప్రశ్రయసహితంవచనంప్రయుంజానంబ్రువంతం రాజానందుర్యోధనం

స్తీరమాగత్యదుష్కరం స్వవృత్తాన్తం కథయంతమశ్వ
త్థామానంప్రతిఅయినఖే సంప్రతిమమప్రీతిరేతావతీ
త్యభినేతుమివతిర్యక్ప్రసారితేన బాహుయుగళేనయ
త్నాదాశ్లిష్యత్వమేవ ఖలుమమప్రాణోభవసీత్యౌ
పచారికంవచనంప్రయుంజానం రాజానంకోపాదివ

శత్రూణాం అనేకానీకం అనేకసైన్యందమేనతంకురురాజస్య దుర్యోధనస్య నికేతనాత్ ఆశ్రయాత్ స్వభుజాభ్యామివ నిజబాహుభ్యామివప్రవిష్టే కటకేవలయేయాభ్యాంతాభ్యాం ప్రవిష్టంకటకంసైన్యంయాభ్యాంతాభ్యాం ॥ని॥ భూభృన్నితమ్బే వలయేచ కోచ కటకోఽస్త్రియామిత్యమరః, కృపకృతవర్మభ్యాం సహసరస్తీరం ఆగమ్య ఆగత్య దుష్కరంకర్తుమశక్యం ఈషద్దుస్సుష్వితిఖల్ స్వవృత్తాంతం నిజోదంతం కథయంతమశ్వత్థామానం అయినఖమిత్ర అశ్వత్థామన్ మమప్రీతిః ఏతావతీవ్యాప్తపరిమితా+యత్తదెతేభ్యఇతివతుప్ ఆసర్వనామ్న ఇత్యాత్వం ఉగితశ్చేతిజీప్ ఇతి అభినేతుమివతిర్యక్ప్రసారితేన బాహుయుగళేన యత్నాదాశ్లిష్య ఆలింగ్యత్వమేవ మమప్రాణాః ఖలుభవసి ఇత్యౌపచారికం ఉపచారార్థకం ప్రయోజనమితిఠర్ వచనంప్రయుంజానంప్రయోక్తారం తంరాజానం దుర్యోధనం కోపాదివ

కోపాత్ అంతరేణాశ్వత్థామానం ప్రాణత్వేన వ్యపదిష్టాకా రకాదివత్ప్ముత్ప్రేక్షా- తస్య దుర్యోధనస్యైవ మేతదీయాః ప్రాణాః - తదానీం తత్క్షణమేవ- అత్యాక్షుః త్యక్తవంతః అత్ర ప్రియత్వేన ప్రాణత్వేనాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తి ర్యను ప్రాణితత్వాద్యుక్తోత్ప్రేక్షా యాః ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౭ ॥ —కృప ఇతి ॥ తతః కృపః కురుపురీం హాస్తినపురం ప్రతియయౌ కృతవర్మా కుశస్థలీం ద్వారకాం ప్రతియయౌ - ద్రోణసూనురశ్వత్థామా చ పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవనీం ఆశ్రమవనం ప్రతియయౌ ॥ ౧౮ ॥— అథేతి ॥ అథ ఖమణిస్సూర్యః దీప్తిభిః- స్వకాంతిభిః ఆత్మనః విజేతుర్జయశీలస్య అతఏవ విమతస్య శత్రోః ద్రోణిశిరోమణేః అశ్వత్థామ శిరోరత్నస్య భవిత్రీం భావినీం సహజస్య జన్మసిద్ధస్య ఆస్పదస్య స్థానస్య అశ్వత్థామ శిరోరూపస్య భంగః భీమకృతఏవ మానహానిస్తాం - ద్రష్టుమివ.

తదీయాః ప్రాణాస్తదానీమత్యాక్షుః ॥ ౧౭ ॥ వ॥

కృపస్తతః కురుపురీం కృతవర్మా కుశస్థలీమ్ । ప్రయ

యౌ ద్రోణసూనుశ్చ పారాశర్యతపోవనీమ్ ॥ ౧౮ ॥

అథ దీప్తిభిరాత్మనో విజేతుర్విమతద్రోణిశిరోమణేర్భ

విత్రీమ్ । సహజాస్పదభంగమానహానిం ఖమణిర్ద్రష్టు

ఇతరవ్యవచ్ఛేదకైవ శబ్దప్రయోగ కోపాదివ తదీయాః దుర్యోధనసం బంధినః ప్రాణాః తదానీం అత్యాక్షుః తత్యజుః + త్యజవిసర్గేలు ఙ్ ॥ ౧౭ ॥—కృప ఇతి ॥ తతః కృపః కురుపురీం హాస్తినావతీం కృతవర్మా కుశస్థలీం కుశస్థల్యాఖ్యపురీం ద్రోణసూనుః అశ్వత్థామా పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవనీం చ ప్రయయౌ జగామ + యా ప్రాప ణోలిట్ ॥ ౧౮ ॥— అథేతి ॥ అథానంతరం దీప్తిభిః కాంతిభిః ఆత్మనస్స్వస్య విజేతుః విజితవతః ద్రోణేరశ్వత్థామ్నః శిరోమణేశ్శిరో రత్నస్య విమతాచ్ఛత్రోర్భీమాత్ భవిత్రీం భావినీం సహజస్య ఉ

త్యుత్ప్రేక్షా- ఉదయాద్రిం ఆగాత్ ఉదితోఽభూదిత్యర్థః- ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౨౦ ॥—తదితి ॥ తదనంతరమాత్మసోదరస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య సంబంధినస్సూతస్యసారథేర్ముఖాత్ వచనాత్ శ్రవణయోః కాలకూటంకర్ణకఠోరమితియావత్ అపత్యానాముపపాండవానామత్యయంనాశం అశ్వత్థామకృతమధిగమ్యశ్రుత్వా, విషీదంత్యాఃభృశం శోచంత్యాః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః మూర్ఛామేవాంధకారం- రత్నమేవదీపస్తస్యాలోకేన తేజసాదర్శనేనచ దూరంనిశ్శేషం యథా తథా- ఉత్సారయితుం నివారయితుం ఉత్సుకఇవేత్యుత్ప్రేక్షా గురుసుతస్యాశ్వత్థామ్నః చూడామణేః ఆహరణాయఆహర్తుమిత్యర్థః +తుమర్థాచ్చభావవచనాదితిచతుర్థీ, శతాంగంరథమధిరుహ్యమౌ

మివోదయాద్రిమాగాత్ ॥ ౨౦ ॥౯॥ తదనంతరమాత్మ
సోదరసూతముఖాచ్ఛ్రవణకాలకూటమపత్యాత్యయ
మధిగమ్యవిషీదంత్యాయాజ్ఞసేన్యా మూర్ఛాంధకా
రంరత్నదీపాలోకేన దూరముత్సారయితుముత్సుక ఇ
వ గురుసుతచూడామణేరాహరణాయశతాంగ మధి
రుహ్య మౌర్వీంవిస్ఫారయద్భిర్మయూఖవత్కుమారాది

త్పత్తిసిద్ధస్య ఆస్పదస్యస్థానస్యభంగఏవమానహానిస్తాంద్రష్టుమివ సవితాసూర్యః ఉదయాద్రిం ఉదయగిరిం ఆగాత్ ఆజగామ+ ఇణ్గతౌ లుఙ్ ॥ ౨౦ ॥—తతఇతి ॥ తతఃపరం ఆత్మసోదరస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య సూతముఖాత్ సారథివదనాత్ శ్రవణయోశ్శ్రోత్రయోఃకాలకూటం విషసదృశం అపత్యానామత్యయంనాశం అధిగమ్యవిషీదంత్యాః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః మూర్ఛామోహఏవాంధకారస్తమస్తం రత్నదీపస్య ఆలోకేనదీప్త్యాదూరం ఉత్సారయితుం ఉత్సుకఇవ గురుసుతస్య అశ్వత్థామ్నః చూడామణేః శిరోరత్నస్యఆహరణాయ శతాంగంరథం అధిరుహ్య మౌర్వీంశింజినీం విస్ఫారయద్భిః టంకారయ

ర్వీం విష్ఫారయద్భిః టంకారయద్భిః మఘవత్కుమారో౽ర్జునఆది
ర్యేషాం తైరర్జుననకులసహదేవైః మాంసలితాః పూర్ణాః పార్శ్వ
భాగాయస్యసః మారుతిర్భీమః తపస్యత స్తపః కుర్వతః తస్యపుత్ర
హంతురశ్వత్థామ్న ఏవ ఆశ్రమపదభాగం ప్రత్యద్ధే ప్రస్థితవాన్ అ
త్రోక్తాత్వే ప్రేక్షాయాం మూర్చ్ఛాంధకారమిత్యాదిరూపకద్వయోర్జీవిత
త్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౯౧ ॥— తత్రేతి ॥ తత్ర ఆ
శ్రమపదే - ఆగతేషు ఇషూణాంబాణానాం వర్షుకేషు తేషుభీమా
దిషు యుధిధీరతరాఅత్యంతధీరాధీర్మనో౽యస్యతథోక్తః అతఏవసర్వ
యమేకో౽పిసన్నయంతపోధనః అశ్వత్థామాజవాత్ అభిమంత్ర్యఇషీ
కాంనామాస్త్రం అద్యప్రభృతివసుధాభూమిః నిష్పాండవాపాండు
సంతతిశూన్యాఅస్తుఇతిశప్త్వేతిశేషః - నిజేనవ్రతేనసాకంతపోబలేనస
హ - వ్యముంచత్ సంత్యక్తవాన్ - శాపస్యతపఃక్షయకరత్వాదత్రా

భిర్మాంసలితపార్శ్వభాగో మారుతి స్తపస్యత స్తస్యై
వాశ్రమపదభాగం ప్రత్యద్ధే ॥ ౯౧ ॥ వ॥ తత్రాగ
తేషు యుధి తేషు తపోధనో౽యమేకో౽పిధీరతరధీరిషు వ
ర్షుకేషు । నిష్పాండవాస్తువసుధేతినిజవ్రతేన సా

ద్భిః మఘవత్కుమారాదిభిః అర్జునాదిభిః మాంసలితః నిబిడితఃపా
ర్శ్వభాగోయస్యతాదృశః మారుతిర్భీమః తపస్యతఃతపశ్చరతఃతస్యైవ
అశ్వత్థామ్న ఏవ అశ్రమపదం ఆశ్రమస్థానంప్రత్యద్ధేప్రస్థితః+ప్రాగతిని
వృత్తౌలిట్ సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౯౧ ॥— తత్రేతి ॥
తత్ర తేషుపాండవేషు ఆగతేషుసత్సు అయంతపోధనఃఅశ్వత్థామా
ఏకో౽పి అసహాయో౽పి ఇషూణాంఅస్త్రమన్త్రాణాం వర్షుకేషుసమూ
హేషు ఇషుశబ్దస్య తస్మింత్రేషులక్షణా ఇషీకాంఇషీకాస్త్రంఅభిమం
త్ర్య యుధిధీరతరధీః అతిధీరమతిస్సన్ వసుధాభూమిఃనిష్పాండవాపాం
డవరహితా అస్తుభవతు + అసభువిలోట్ ఇతి నిజవ్రతేన సాకం

తి ధైర్యస్యవిశేషణగత్యాన్వస్తైక్యకాకిత్వేప్యనేకేషు యుద్ధోద్యమం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుక కావ్యలింగస్య నిజవ్రితేన సాకమితిసహోక్త్యాంగాంగిభావేన సంకరః, వసంతతిలకా ॥ ౨౨ ॥—॥

అథేతి ॥ అథకిరీటినా అర్జునేనప్రహితస్య అశ్వత్థామాస్త్రోపసంహారార్థం ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశిరోనామ్నః అస్త్రస్య తూలమితి పదం శబ్దస్తస్యైనయోగాత్ ప్రత్యాఘాతాత్ ఉత్తరపదత్వేనసంబంధాచ్చ- సాఇషీకా అస్త్రం ఇషీకాశబ్దశ్చ హ్రస్వభావం అల్పత్వం హ్రస్వాంతత్వంచ, జగామ ప్రాప్నోతి స్మ తూలపదయోగాదిషీకాశబ్దః యథాఇషీకతూలమితిహ్రస్వాంతోభవతితథాబ్రహ్మశిరోస్త్రయోగాదేషీకాస్త్రముపసంహృతమాసీదిత్యర్థః అత్రఇష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిష్వితిత్యనుశాసనాద్వాచ్య వాచకయోరభేదాచ్చోక్తోపమా ప్రసాధనీయేతిధ్యేయమ్ ॥ ౨౩ ॥—అథేతి ॥ అథభగ్నస్య పరాజితస్య గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః శీర్షాచ్ఛిరసః మారుతినా

కంవ్యముంచదభిమంత్ర్యజవాదిషీకామ్ ॥ ౨౨ ॥ వ॥
అథబ్రహ్మశిరోస్త్రస్య ప్రహితస్యకిరీటినా । యో
గాత్తూలపదస్యేవ హ్రస్వభావంజగామసా ॥ ౨౩ ॥
వ॥ అథాహృతో మారుతినాహతేన భగ్నస్యశీర్షాద్గు

ప్వనియమేనసహజవాత్ వ్యముంచత్ ముక్తవాన్ ముచ్లృమోక్షణేలఙ్ శేముచాదీనామితినుమ్ ॥ ౨౨ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం కిరీటినా అర్జునేన ప్రహితస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశిరోస్త్రస్య బ్రహ్మశీర్షాస్త్రస్య యోగాత్ సంగాత్ తూలపదస్య యోగాదివసా ఇషీకాహ్రస్వభావం హ్రస్వత్వంజగామ + గమ్లృగతౌలిట్ యథాఇషీకాశబ్దస్తూలపదస్య యోగెఇష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారిష్వితి సూత్రేణఇషీకతూలమితిహ్రస్వాంతో భవతి తథాఖర్వాబభూవ అసమర్థాజాతేత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం మారుతినా

ఛమేన హఠేనబలాత్కారేణఆహృతః ఛిత్త్వాఆనీతఃతతోద త్తశ్చ మణి శ్చూడారత్నం పౌషతనందనాయాః ద్రౌపద్యాః శోకపవాగ్ని స్తస్యదాహైకమణిఃప్రతిబంధకః నాశకః అభూత్ మణ్యౌషధాహ ప్రతిబంధకత్వం ప్రసిద్ధం పుత్రఘాతినో ద్రౌణేశ్శిరఃకల్పశిరోమ ణిచ్ఛేదాత్పుత్రశోకం జహావిత్యర్థః, అత్రశోకాగ్నిదాహప్రతిబం ధక ఇతిరూపకాతిశయోక్త్యోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ఉపజాతిః॥ ౨౪॥——తత ఇతి ॥ తతఃసంవర్తసమయస్య ప్రళయకాలస్య సచ్ఛా త్రైసహోర్ధ్వాయినితద్వదనేకక్షయకరఇతియావత్ - తాదృశితథావిధఉ భయేషాంకురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం సంబంధినిసంప్రహా రేయుద్ధే కృష్ణాయాః ద్రౌపద్యాః వేణీబంధస్య దుశ్శాసనవధావ ధికస్య ఆయుషాజీవితకాలేనసహ పరిసమాప్తేసతీత్యుత్తరేణాన్వ యః కేశాకర్షిదుశ్శాసనరుధిరతైలసంస్కారేణ ద్రౌపదీవేణ్యాఃభీ మనందనస్య। దత్తో మణిః పౌషదనందనాయాశ్శోకా

గ్నిదాహప్రతిబంధకోభూత్ ॥ ౨౪ ॥ X ॥ తత

స్సంవర్తసమయసచ్ఛాత్రేతాదృశికురూణా ముభయే

షామపిసంప్రహారేకృష్ణావేణీబంధాయుషాసహాప

ఛేమేన హఠేనబలాత్కారేణ భగ్నస్య మర్దితస్యగురునందనస్య అ శ్వత్థామ్నః శీర్షాత్ మూర్ధ్నః ఆహృతః తతః దత్తః మణిః పౌ షతనందనాయాద్రౌపద్యాః శోకాగ్నిదాహస్య ప్రతిబంధకఃనిరో ధకః అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ మణిమంత్రాదీనామగ్ని దాహప్రతిబంధకత్వం శాస్త్రసిద్ధమితిభావః ॥ ౨౪ ॥ —— తతఇతి తతః సంవర్తసమయస్య ప్రళయకాలస్యసచ్ఛాత్రేసదృశేసమయే తా దృశితాదృగ్విధే ఉభయేషాంకురూణాం సంప్రహారేయుద్ధేకృష్ణాయాః ద్రౌపద్యాః వేణీబంధస్య కచోచ్చయబంధస్య ఆయుషాసహసమా

మేనమోదితత్వాదితిభావః ॥౭౫॥—స్వమితి ॥ స్వంస్వీయం - అప త్యానాం దుర్యోధనాదీనాంవర్గం- దుశ్శలాపుత్రీప్రకైవ శేషఃయస్మిం స్తథోక్తం విజ్ఞాయశత్రోత్వా పాండోస్సోదరస్య అపత్యవర్గంతుసమ స్తాః పంచాపి శేషాః యస్మిం స్తథోక్తంచ విజ్ఞాయ సదాదృశాంధఃజ రతః వృద్ధః మహీపఃధృతరాష్ట్రః తదాచేతనయాపి అంధఃజజ్ఞేబభూవ పుత్రశోకాద్విషదభ్యుదయాచ్చ సుభృశంమూర్ఛితోభూదిత్యర్థః అ త్రతాదృగుభయవిజ్ఞానస్య ధృతరాష్ట్రమూర్ఛాహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకకావ్యలింగస్య అంధత్వమూర్ఛితత్వగుణయోగపద్యాత్మక సముచ్చయస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ఉపజాతిః॥ ౭౬॥— తదానీమితి ॥ తదానీంమూర్ఛాసమయె విదురేణసంజయెనచ ద్వా భ్యాంవ్యజనస్తాళవృంతవీజనం ఆదిర్యేషాంతథోక్తైరుపచారై శ్శైత్య సంస్కారైర్విశ్రాణితా (ప్రా)పితాసంజ్ఞాచేతనాయస్యసః,కురుభూపతిః ధృతరాష్ట్రఃహేతిఖేదె, హాసుయోధనహాదుశ్శాసనఇత్యుక్తప్రకారం

తిసమాప్తె ॥ ౭౫ ॥ ప ॥ స్వందుశ్శలాశేషమపత్యవ
ర్గంపాండోశ్చవిజ్ఞాయసమస్తశేషమ్। దృశాసదాం
ధోజరఠోమహీపశ్చిరంతదాచేతనయాపిజజ్ఞే ॥౭౬॥
౫ ॥ తదానీంవిదురసంజయాభ్యాంవ్యజనాదిభిరుపచా

రైసతి ॥ ౭౫ ॥—స్వమితి ॥ స్వంనిజం అపత్యవర్గం సుతసంఘం దుశ్శలాస్వపుత్రీశేషోయస్మింతంపాండోః అపత్యవర్గంసమస్తాఃకృ త్స్నాఃశేషాయస్మింతం విజ్ఞాయమత్వాదృశాదృష్ట్యాసదానర్వదాఅం ధః జరఠః వృద్ధః మహీపః ధృతరాష్ట్రః చిరంచేతసయాపి తథాఅం ధః జజ్ఞేజాతః + జనీప్రాదుర్భావె లిట్ గమహనేత్యుపధాలోపః ముమూర్ఛేత్యర్థః ॥ ౭౬ ॥— తదానీమితి॥ తదానీం తత్కాలె వి దురసంజయాభ్యాం వ్యజనాదిభిస్తాలవృంతముఖై రుపచారైర్విశ్రాణిత సంజ్ఞః దాపితచేతనః హాసుయోధనదుర్యోధన హాదుశ్శాసనఇతిబహు

బహుధావిలపంత్సః ఉత్థాయ- రణేనిహతస్య స్వజనస్యముఖేందోః
స్మరణాదేవ స్మరణమాత్రాత్ నతుదర్శనాదిత్యర్థః ఉల్లోలంయ
థాతథా కల్లోలితః, ప్రవర్ధితః శోక ఏవసింధుస్సముద్రః యేషాం
తైర్బంధుభిస్సహ, నగరాత్ హాస్తినపురాత్ నిర్గతస్సన్, హే
ప్రాణాః భవద్భిస్సమేషు ప్రియతమేషుగతేషుసత్స్వపి యూయమ
ద్యాపిననిర్గతాః; ఇత్యుక్తప్రకారేణరోషేణప్రాణాన్ బహిరు
త్సారయితుంనిర్గమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షాహృదివక్షసి పునఃపునర్వి
రచితానికరాభ్యామాస్ఫాలనానికఠిన తాడనానియాభిస్తాభిః, ఇయం
కపోలమకరికా మమజన్మభువః నేత్రస్యసౌందర్యేణ ప్రతిభటస్య స
దృశస్యభావంప్రాతిభట్యంఆచరతి, ఇత్యుక్తప్రకారయా అసహిష్ణుత
యా అసూయయేవేత్యుత్ప్రేక్షా, సవిధంసమీపంప్రత్యాగత్య కపో

లైర్విశ్రాణితసంజ్ఞః హా సుయోధన హా దుశ్శాసనేతి బ
హుధావిలపన్నుద్ధాయ రణనిహతస్వజనముఖేందు స్మ
రణమాత్రాదుల్లోలకల్లోలితశోకసింధుభిర్బన్ధుభి
స్సహనగరాన్నిర్గతో హే ప్రాణా భవత్సమేషు గ
తేష్వపియూయమద్యాపిననిర్గతా ఇతిరోషేణ ప్రా
ణాన్బహిరుత్సారయితుమివహృదిపునః పునర్విరచితక

ఘావిలపన్ శోచన్ ఉద్ధాయరణే నిహతస్యస్వజనస్యముఖేందూనాం
చంద్రసదృశముఖానాం స్మరణమాత్రాత్ స్మృతేరేవఉల్లోలకల్లో
లితః శోకసింధుర్యేషాంతైః బన్ధుభిః సహ నగరాత్ నిర్గతః ని
ర్యాతః భవద్భిస్సమేషు తుల్యేషుప్రియేషు గతేష్వపిగతేషు సత్స్వ
పియూయంఅద్యాపిననిర్గతాః ఇతిరోషేణప్రాణాన్ బహిరుత్సార
యితుమివ నిష్కాసయితుమివహృదిపునఃపునఃవిరచితం కరాస్ఫాల
నం కరతాడనం యాభిస్తాభిః సవిధంసమీపం ఆగత్యమమజన్మభూః
జన్మస్థానం నేత్రం తత్సౌందర్యస్య అతివిస్తృతత్వాత్సలత్స్వరూపస్య

తే మకరికాం కస్తూర్యాదిరచితమీనాకృతిరేఖాం, ఉన్మూలయంతీం క్షా
ళయంతం బాష్పప్రవాహం నయనైరుత్సృజంతీభిః వర్షంతీభిః ॥ని॥
తద్భేదాశ్శింశుమారోద్రశంకవో మకరాదయ ఇత్యమరకోశే, తేషాం
మత్స్యానాం భేదాః అవాంతరజాతయ ఇత్యర్థః అతఏవ టీకాసర్వ
స్వే ప్రద్యుమ్నో మీనకేతన ఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాన్మీన ఏవ మకర ఇ
త్యుక్తమితి ధ్యేయం, అస్మాన్ చికురహస్తాన్ కుసుమైర్మాలతీమల్లికా
దిభిః అనవరతం సర్వదా ఆమోదేన పరిమళేన సంతోషేణ చ భరితాన్
పూర్ణాన్ విదధానాః కుర్వాణాః సుయోధనాదయః క్వ కుత్ర పతితాః
ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రేక్ష్యేతి శేషః గవేషయితుమన్వేషయితుమివేత్యు
త్ప్రేక్షా- భువిదూరంవికీర్ణైస్సస్తైశ్చికురహస్తైః కేశపాశైరుపల

రాస్ఫాలనాభిస్సవిధమాగత్య మజ్జన్మథాసౌన్దర్య ప్రా
తిభట్యమియమాచరతీత్యసహిష్ణుతయేవ కపోల మకరి
కామున్మూలయంతం బాష్పప్రవాహం నయనైరుత్సృ
జంతీభిరనవరతమస్మాన్కుసుమై రామోదభరితాన్విద
ధానాస్సుయోధనాదయః క్వపతితా ఇతి గవేషయితు
మివ భువిదూరవికీర్ణైశ్చికురహస్తైరుపలక్షితాభిః ప

ప్రాతిభట్యం ప్రాతికూల్యం ఇయం మకరికా ఆచరతి +చర గతిభక్షణయోః
లట్ ఇతి అసహిష్ణుతయేవ అక్షమయేవ కపోలయోః మకరికాం మక
రికాపత్రం ఉన్మూలయన్తం నాశయన్తం బాష్పప్రవాహం నయ
నైర్నేత్రైరుత్సృజంతీభిః అనవరతమజస్రం అస్మాన్ కుసుమైః ఆమో
దభరితాన్ అతిపరిమళపూర్ణాన్ ॥ని॥ ఆమోదస్సోతినిర్హారీత్యమరః, వి
దధానాః కుర్వాణాస్సుయోధనాదయః దుర్యోధనముఖాః క్వపతి
తాః ఇతి గవేషితుమివ విచేతుమివ దూరదూరం అతిదూరం అవకీర్ణై
ర్వికీర్ణైః చికురహస్తైః కేశసంఘైః చికురాః కేశా ఏవ హస్తాః కలాపాస్తైః
॥ని॥ హస్తో నక్షత్రభేదే స్యాత్కరేభకరయోరపి। కచాత్పరః కలాపార్థః

క్షితాభిస్సంగతాభిః, పవనసుతపరిఘస్య భీమగదాయాః ఉపాలంభనే నిందాయాం విషయే పరిపూరితః అర్థః హాకష్టే రేకిమకాండే స్తోకమియతీ విపత్తిర్భవత్యాపత్త్యానీ తెత్యాదిరూపమభిధేయం యైస్తైః విలాపైః పరిదేవనశబ్దైః దిశాం దశానామంతరం మధ్యభాగం నిరంతరయంతీభిః సాంద్రీకుర్వతీభిః స్నుషాభిః పుత్రపత్నీభిః పరివార్యమాణయా గాంధారతనయయా గాంధార్యా- శనైశ్శనైః పుత్రశోకభరాన్మందం మందం అనుగమ్యమానశ్చసన్ సంగ్రామభువం యుద్ధభూమిమవగాహ్య ప్రవిశ్య- పక్ష్మలాశైః పరిశీలితా అభ్యస్తా దీర్ఘా నిద్రా యేషాం తేషు పాకశాసనేన ఇంద్రేణ ముక్తైః శౌర్యానందనేన వృష్టైః పారిజాతప్రసవైః పరిమళితాః సంజాతపరిమళాః కచబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాం తేషు ప్రవీరేషు శూరోత్తమేషు తనయేషు దుర్యోధనా

వనసుతపరిఘోపాలంభన పరిపూరితార్థైర్విలాపై
ర్దిగంతరం నిరంతరయంతీభిస్స్నుషాభిః పరివార్య
మాణయాగాంధారసుతయా శనైశ్శనైరనుగమ్యమా
నస్సంగ్రామభువమవగాహ్యపక్ష్మలాశః పరిశీలితదీర్ఘ
నిద్రేషు పాకశాసనముక్త పారిజాతకుసుమ పరిమళి
తకచబంధేషు ప్రవీరేషు తనయేషు నిపత్య పరి

ఇతి విగ్రహః, ఉపలక్షితాభిః పవనసుతస్య భీమస్య పరిఘస్య గదాయా ఉపాలమ్భనేన నిందయాపూరితమర్థం యేషాం తైః విలాపైః పరిదేవనైః దిగంతరం నిరంతరయంతీభిః అనవకాశయంతీభిః స్నుషాభిః పరివార్యమాణయా గాంధారసుతయా గాంధార్యా శనైశ్శనైః అనుగమ్యమానః సంగ్రామభువం యుద్ధభూమిం అవగాహ్య పరిశీలితా అభ్యస్తా దీర్ఘా నిద్రా యైస్తేషు పాకశాసనేన ఇంద్రేణ ముక్తైః పారిజాతకుసుమైః పరిమళితాస్సంజాతపరిమళాః కచబంధా యేషాం తేషు ప్రవీరేషు నిపత్య పరితః సమంతాత్ విలుఠన్ సకురుభూపతిః ధృతరాష్ట్రః

ధిషు నిపత్య పరితో విలుఠన్ వివర్తమానస్సన్-చిరం అరోదీత్ రోదితిస్మ- + రుదేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౨౯ ॥—రుష్టమితి ॥ అథ ఆజిభూమౌ యుద్ధరంగే, ఆగతం కించ రుష్టం పుత్రహననాదాత్తనిక్రుద్ధం అతఏవ పితృవ్యం పితుర్భ్రాతరం అముం ధృతరాష్ట్రం ద్రష్టుం భయేన ఆకులాధీర్వ్యస్యతేన యుధిష్ఠిరేణ అభ్యర్థితౌ తత్కోపశమనాయ ప్రార్థితౌ హరిః శ్రీకృష్ణః పరాశరనందనః వ్యాసశ్చ ద్వౌ, తం ధృతరాష్ట్రం అపనీతా నిరస్తా రుట్ క్రోధః యస్య తథోక్తం విధాతుం కర్తుం ద్రాక్ సత్వరం ఆజగ్మతుః ఆగతవంతౌ ॥ ౨౮ ॥—తమితి ॥ వ్యాసశ్చ కృష్ణశ్చ ద్వౌ శోకేన పుత్రదుఃఖేన-అభితప్యమానం తం ధృతరాష్ట్రం నభోనభస్యౌ శ్రావణభాద్రపదమాసౌ - దవపావకేన వనానలేన దండ

తౌ విలుఠన్ సకురుభూపతిశ్చిరమరోదీత్ ॥ ౨౯ ॥

ప॥ రుష్టం పితృవ్యమముమాగతమాజిభూమౌ ద్రష్టుం భ
యాకులధియాథ యుధిష్ఠిరేణ । అభ్యర్థితౌ హరిప
రాశరనందనౌ ద్రాగాజగ్మతుస్తమపనీతరుషం విధా
తుమ్ ॥ ౨౮ ॥ ప॥ తం వ్యాసకృష్ణావభితప్యమానం శోకే
న శాంతం సుతరాం వ్యధత్తాం। నభోనభస్యావివ దావవృ

చిరం అరోదీత్ అశ్రూణ్యముంచత్ + రుదిర్ అశ్రువిమోచనే లఙ్ రుదశ్చపంచభ్య ఇతీట్ ॥ ౨౯ ॥—రుష్టమితి ॥ రుష్టం కుపితం ఆజిభూమౌ యుద్ధభూమౌ ఆగతం అముం పితృవ్యం పితుర్భ్రాతరం ధృతరాష్ట్రం + పితృవ్యమాతులమాతామహపితామహా ఇతి నిపాతితః దృష్ట్వా అథ దర్శనానంతరం భయేన ఆకులాధీర్వ్యస్యతేన యుధిష్ఠిరేణ ధర్మరాజేన అభ్యర్థితౌ ప్రార్థితౌ హరిపరాశరనందనౌ కృష్ణవ్యాసౌ తం ధృతరాష్ట్రం అపనీతరుషం ముక్తకోపం విధాతుం ద్రాక్ ఆజగ్మతుః ఆగతౌ + గమ్ఌ గతౌ లిట్ గమహనేత్యుపధాలోపః ॥ ౨౮ ॥ తమితి ॥ అథానంతరం వ్యాసకృష్ణౌ శోకేన తప్యమానం తం ధృతరా

హ్యమానం అత్యంతం ప్లుష్యమాణం + యజంతాద్దహతేః కర్మణి ల
టశ్శానచ్ - దావవృక్షం వనతరుమివ సుతరాం - శాంతం గతక్రోధం ని
ర్వాపితవనానలం చ వ్యధత్తాం చక్రతుః + విపూర్వాద్దధాతేః కర్తరి లు
ఙ్ ॥ని॥ నభాః శ్రావణికశ్చ సః - స్యుర్నభస్యః ప్రౌష్ఠపదభాద్రభాద్ర
పదాస్సమాః దవదావౌ వనారణ్యవహ్నీ ఇతి క్రమేణ సర్వత్రామరః
ఉపమాలఙ్కారః ఉపజాతిః ॥ ౭౯ ॥—అథేతి ॥ అథ క్రోధశమనా
నంతరం యుధిష్ఠిరః సహజైత్రైర్భీమాదిభిర్భ్రాతృభిస్సహ మహతః లో
కోత్తరస్య ఆహవస్య యుద్ధస్య భువం దేశం ఆసాద్య ప్రాప్య హే
స్వామిన్ మహాప్రభో అనేకవిధానామపరాధానాం కరణేన హేతు
నా తవ శాపపాత్రం అయం పురోవర్తీ జనః ధర్మరాజః ఆగతః ఇత్యు
క్తప్రకారం ఉక్త్వేతి శేషః చరణయోః ప్రణమంతం నమస్కుర్వంతం

క్షుందం దహ్యమానం దవపావకేన ॥ ౭౯ ॥ ౧ ॥ అథ
సహజైత్రైస్సహ మహాహవభువమాసాద్య స్వామిన్ననేక
విధాపరాధకరణేన తవ శాపపాత్రం జనోయమాగత ఇ
తి చరణయోః ప్రణమంతమాత్మానం ప్రథమతో మృ
దులమాలింగితవంతం పశ్చాద్భావజ్ఞేన ముకుందేన పు

ష్ట్రం నభోనభస్యౌ శ్రావణభాద్రపదమాసౌ దవపావకేన దావా
గ్నినా దం దహ్యమానం + లుపసదేతి యజంతాత్కర్మణి శానచ్
దావవృక్షమివ వనతరుమివ ॥ని॥ దవదావౌ వనారణ్యవహ్నీ ఇత్యమరః
సుతరాం శాంతం వ్యధత్తాం అకురుతాం డుధాఞ్ లఙ్ ॥ ౭౯ ॥ —
అథేతి ॥ అథానంతరం సహజైత్రైస్సమం భ్రాతృభిస్సహ ఆగమ్య హే స్వా
మిన్ అనేకవిధేన నానాప్రకారేణ అపకారేణ అపకృత్యా తవ శాప
పాత్రం శాపభాజనం అయం జనః అహం ఆగతః ఇతి చరణయోః ప్ర
ణమంతం ఆత్మానం స్వం ప్రథమతః ఆదౌ మృదులం యథాతథా ఆలిం
గితవంతం పశ్చాత్ భావజ్ఞేన ముకుందేన కృష్ణేన పురస్థాపితేన లోహ

ఆత్మానం పరిభవతః ఆ చౌమ్యృదులం లఘుస్పర్శం యథాతథా ఆలింగిత వంతం పశ్చాదనంతరం భావజ్ఞేన ఆలింగనేనభీమం పుత్రహంతారం భస్మీకరోమీతి ధృతరాష్ట్రాశయవిదాముకుందేన శ్రీకృష్ణేన పురః ఆలింగనదేశే స్థాపితేన లోహమయేన భీమసేనేన సహనిజంవైరంపుత్రవధజన్యంవిరోధమపిచూర్ణీకృతవంతం ద్వయమపి నాశితవంతమిత్యర్థః ప్రజ్ఞాదృశం అంధం ధృతరాష్ట్రం పురస్కృత్య సమ్మాన్య స్మృతం చింతితంబహుళానాం అనేకేషాంకరణీయానాం అగ్నికర్తవ్యకర్మణాం జాతం బృందంయేనతథోక్తస్సన్నతఏవ ప్రేతభూయంగతాయమృతాయేత్యర్థః- సర్వస్మైజ్ఞాతిజనాయ బంధులోకాయ పురాకృతయుగే భగీరథఇవనిర్మలైః నిలింపనిమ్నగాయాఃగంగాయాస్సలిలైః జలైఃకృతాఃనివాపాంజలయః అంజలిపరిమితతర్పణోదకాని యేనతథోక్తస్సన్- నిర్వాపణంసంచయనం విధివద్యథాశాస్త్రమేవ

రఃస్థాపితేనలోహభీమసేనేనసహనిజవైరమపి చూర్ణీకృతవంతం ప్రజ్ఞాదృశం పురస్కృత్యస్మృత బహుళకరణీయజాతో యుధిష్ఠిరః పురాభగీరథఇవప్రేతభూయంగతాయసర్వస్మైజ్ఞాతిజనాయ నిర్మలైర్నిలింపనిమ్నగాసలిలైర్నివాపాంజలినిర్వాపణంవిధి

భీమసేనేన సహఆయసభీమేన సాకం నిజవైరమపి స్వవిరోధమపి చూర్ణీకృతవంతం ప్రజ్ఞాదృశం ధృతరాష్ట్రం పురస్కృత్యస్మృతంకరణీయజాతం యేనతథోక్తః యుధిష్ఠిరః ధర్మరాజః పురాపూర్వం భగీరథః భగీరథాఖ్యోరాజేవ ప్రేతభూయంప్రేతత్వం గతాయసర్వస్మైజ్ఞాతిజనాయ నిర్మలైస్స్వచ్ఛైర్నిలింపనిమ్నగాయాగంగాయాస్సలిలైరుదకైఃనివాపాంజలీనాంతిలోదకాంజలీనాం నిర్వాపణం విధివత్ నిర్వర్తయామాస + వృతువర్తనేన్యంతాల్లిట్ ॥ ౩౦ ॥ —

నిర్వర్తయామాస కృతవాన్ ॥ ౩౦ ॥—శుభేతి ॥ తతః యుధిష్ఠిరః శుభాని కల్యాణాన్యేవాబ్ధిస్సముద్రస్తస్య వీచీస్తరంగానివస్థితాః తోరణానాం పల్లవపుష్పమణివస్త్రాదిప్రోతగృహద్వారస్తమ్భాది ఘటితయంత్రవిశేషాణాం ఆవలీః పఙ్క్తీః వహన్తీం తతాః విస్తృతాః వాద్యానాం భేరీమృదంగాదీనాం నిస్స్వనాః యస్యాం తాం ఆత్మన ఇమామాత్మీయాం పురీం హాస్తినపురం హరిం పురో ధాయ అగ్రేకృత్వా సహోదరైర్భీమాదిభిస్సమం అవిక్షత్ ప్రవిష్టవాన్ + విశ లేః కర్తరి లుఙ్ శ్లైః శలఇగుపధాదనిటః క్స ఇతి క్సః, వంశస్థమ్ ॥ ౩౧ ॥ — వలగ్నేతి ॥ తత్ర పురే స పార్థః యుధిష్ఠిరః ద్రుపదాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః వలగ్నసూత్రైః కాంచీగుణైః చేలైర్దుశ్శాసనాకృష్టైః వస్త్రైశ్చ వితాని తేసంజాతోల్లోచ ఇతి దుర్యోధనదౌరాత్మ్యోక్తిః పితృవ్యస్యధృతవదేవ నిర్వర్తయామాస ॥ ౩౦ ॥

ప ॥ శుభాబ్ధివీచీరివ తోరణావలీస్తతా వహన్తీం తతవాద్యనిస్వనామ్। హరిం పురోధాయ సమం సహోదరైః అవిక్షదాత్మీయపురీం యుధిష్ఠిరః ॥ ౩౧ ॥ ప ॥ వలగ్నసూత్రైః(౧) ద్రు

శుభాబ్ధీతి ॥ తతః యుధిష్ఠిరః శుభమేవాబ్ధిస్సముద్రస్తస్య వీచీరివ తరంగానివ తోరణావలీస్తోరణపఙ్క్తీః వహన్తీం తతః విస్తృతః వాద్యానాం వేణుమృదంగాదీనాం నిస్వనో యస్యాం తాం ఆత్మీయపురీం హాస్తినపురం హరిం కృష్ణం పురోధాయ సహోదరైస్సమం భ్రాతృభిస్సహ అవిక్షత్ ప్రవివేశ + విశ ప్రవేశనే లుఙ్ శలఇగుపధాదతి క్సః ॥ ౩౧ ॥— వలగ్నేతి ॥ తత్ర పురే ద్రుపదాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః వలగ్నేన మధ్యేన సూత్రైః ఉత్పన్నైః చేలైః వసనైః వితాని తే సంజాతవితానే

(౧) సూత్రైరిత్యసాధుః పాఠః కింతు సూత్రైరితి చేలవిశేషణత్వేన పాఠః । వితానకరణే చేలానామేవ కరణత్వం నపునః పాంచాలీకాంచీగుణానామితి హేతోః సముచ్చాయకాభావాచ్చ ॥

రాష్ట్రస్య ధామ్ని గృహే తత్ ప్రవేశోపలక్షితం ఏకందినం స్థిత్వాప
రేహ్ని దినే స్వమాత్రీయం గేహం గృహం ప్రియయా ప్రవిష్టవాన్ శ
త్రుజయలబ్ధస్య రాజ్ఞామభ్యర్హితత్వాత్ప్రరేహ్నిత్యుక్తం ఉపజాతిః ॥
౩౭॥ తతఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ రాజ్యేతి ॥ తతః కృతినః కర్తవ్యని
పుణాః కృష్ణాదయః ప్రాక్ సత్వరం రాజ్యే అభిషేకస్య పట్టాభిషే
కస్య సంబంధినః సలిలాత్ సంగతమివస్థితం- ఆవర్తం చక్రవర్తిలక్ష
ణం సవ్యగతిచక్రాకృతికేశసంస్థానవిశేషం జలభ్రమించ ఉద్వహతి బి
భ్రతి ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య మూర్ధ్ని శిరసి ఉజ్జ్వలం రత్నానాం
వజ్రరాగాదీనాం జాలం సమూహః యస్మింస్తథోక్తం హేమ్నోవి
కారం హైమం ముకుటం కిరీటం - శుభాః గుణాః చంద్రతారాబలాదయః

వదాత్తజాయావితాని తేధామ్నిసతతప్రచెల్లైః। స్థిత్వా
పితృవ్యస్యదినంతదేకం పరేహ్ని పార్థః ప్రియయాస్వ
గేహమ్ ॥ ౩౭ ॥ తతః ॥ రాజ్యాభిషేకసలిలాదివసం
గతంప్రాగావర్తముద్వహతి మూర్ధని ధర్మసూనోః।
కృష్ణాదయశ్శుభగుణేకృతినో ముహూర్తే హైమంన్య

॥ని॥ అ(స్త్రీ) వితానముల్లోచ ఇత్యమరః పితృవ్యస్యధృతరాష్ట్రస్యధామ్ని
గృహేసపార్థః ధర్మరాజః తత్ ఏకందినం ప్రవేశదినమేకం స్థిత్వా
పరేహ్ని స్వగేహం స్వాలయం ప్రియయా జగామ + యాప్రాపణెలి
ట్ ॥ ౩౭॥—రాజ్యేతి ॥ రాజ్యస్య అభిషేకసలిలాత్ పట్టాభిషేకో
దకాత్ ప్రాక్ సంగతమివ ఆవర్తం జలభ్రమం కేశసంస్థానవిశేషం ఉ
ద్వహతి ధర్మసూనోః యుధిష్ఠిరస్య మూర్ధని శిరసి కృతినః కుశలాః
కృష్ణాదయః కృష్ణవ్యాసాదయః॥ని॥ కృష్ణస్తు కేశవే వ్యాసేప్యర్జునే కో
కిలేపి చేతి విశ్వః శుభగుణే ఏకవింశతి మహాదోషోపదోషరహితే గ్రహ
బలాన్వితే ముహూర్తే లగ్నే ఉజ్జ్వలం రత్నజాలం యస్మిన్ తత్ ము
కుటం కిరీటం ॥ని॥ అథముకుటం కిరీటం పున్నపుంసకమిత్యమరః స్యభుః

యస్మిం స్తథోక్తేముహూర్తేలగ్నైన్యధుఃనిహితవంతః- వసంతతిలకా ౩౩ ॥ద్విజేతి ॥ ద్విజేభ్యః వ్యాసాదిభ్యః ప్రణామేషు సాష్టాంగనమస్కారకాలేష్విత్యర్థః నృపస్య యుధిష్ఠిరస్య భుజయోస్సీమ్ని దేశే లగ్నాభూరేణురాజిః ఏకః హాయనః అధికః యేషుతేషుద్వాదశసు హాయనేషు త్రయోదశసంవత్సరేష్విత్యర్థః- అస్యనృపస్య విరహాత్ వియోగాద్ధేతోః కృశాంగీ క్షితిః భూమిరివేత్యుత్ప్రేక్షా రెజె రరాజ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౩౪ ॥—తదానీమితి ॥ తదానీం కిరీటధారణద్విజప్రణామసమనంతరమేవ పరాశరసుతేనవ్యాసేన విదురేణసంజయేనచ త్రిభిస్సహసంభాషమాణం యోగక్షేమార్థం మంత్రయమాణం రమారమణం శ్రీకృష్ణమగ్రతోనిధాయ పురస్కృత్య యుయుత్సునా ధార్తరాష్ట్రేణ వైశ్యాపుత్రేణసవినయంయథాతథాదీయమా

ధుర్ముకుటముజ్జ్వలరత్నజాలమ్ ॥ ౩౩ ॥ప ॥ ద్విజప్ర
ణామేషునృపస్యలగ్నాభూరేణురాజిర్భుజసీమ్ని రెజె।
ఏకాధికద్వాదశహాయనేషు క్షితిఃకృశాంగీవిరహాదివా
స్య ॥ ౩౪ ॥ X ॥ తదానీమేవ పరాశరసుతవిదురస
ఞ్జయైస్సహ సంభాషమాణం రమారమణమగ్రతోని

నిదధుః + డుధాఞ్లుఙ్గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ఆతఇతిజుస్ ॥ ౩౩॥— ద్విజేతి ॥ ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం ప్రణామేషు సాష్టాంగనమస్సునృపస్య ధర్మరాజస్య భుజసీమ్నిలగ్నాసక్తాభువః రేణూనాం ధూళీనాం రాజిః రేఖాఏకేన అధికేషు ద్వాదశహాయనేషు ద్వాదశసంవత్సరేషు త్రయోదశవత్సరేష్విత్యర్థః అస్యవిరహాత్ కృశాంగీ క్షితిరివభూరివరేజేచకాశే+రాజృదీప్తౌలిట్ ఫణాంచసప్తానామిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౩౪ ॥—తదానీమితి ॥తదానీమేవతత్కాలఏవపరాశరసుతవిదురసంజయైస్సహసంభాషమాణంరమారమణంకృష్ణం అగ్రతోనిధాయ పురస్కృత్య సవినయం యథాతథా యుయుత్సునా

నః హస్తావలంబో యస్య తథోక్తస్సన్ భూభారస్య లఘూకరణేన మోచనేన హేతునా ప్రీయమాణైస్తుష్యద్భిః దిక్కువారణైరైరావతాదిభిః ప్రేషితం ఉపాయనీకృతమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, మహాన్తం కంచిదనుపమం ఔపవాహ్యం రాజవాహ్యం మదగజం అధిరూఢస్సన్ ॥ ని ॥ రాజవాహ్యస్తూపవాహ్య ఇత్యమరః ॥ శశిమండలేన చంద్రబింబేన శర్వర్యాః రాత్ర్యాః ప్రథమోయామ ఇవ ధవళేన ఆతపత్రేణఛత్రేణ పరిష్క్రియమాణః అలంక్రియమాణః ఉపరిభాగః మూర్ధోర్ధ్వదేశః ఆకాశప్రదేశశ్చ యస్య తథోక్తస్సన్ లాలనవశేన పోషణవాత్సల్యవశేన ఆగత్య సమీపం ప్రాప్య పార్శ్వయోరుభయోః ప్రమోదేన తరళౌ చలంతీపక్షపుటేయయోఃతాభ్యాం

ధాయ సవినయంయుయుత్సునాదీయమానహస్తావలం
బో భూభారలఘూకరణోపకారేణ ప్రీయమాణైర్ది
గ్వారణైః ప్రేషితమివ మహాంతం కంచిదౌపవా
హ్యమధిరూఢశ్శశిమండలేన శర్వరీ ప్రథమయామ ఇ
వధవళాతపత్రేణ పరిష్క్రియమాణోపరిభాగః లా
లనవశేన పార్శ్వయోరాగత్య ప్రమోదతరళపక్షపు

సాత్యకినా బీభత్సునా అర్జునేనదీయమానః హస్తావలంబః హస్తాశ్రయోయస్య తాదృశః భూభారస్యలఘూకరణమేవోపకారస్తేన ప్రీయమాణైస్సంతుష్టై దిగ్వారణైర్దిగ్గజైః ప్రేషితమివస్థితంమహాన్తం ఔపవాహ్యం పట్టహస్తినం అధిరూఢః శశిమండలేన చంద్రబిమ్బేన శర్వర్యారాత్రేః ప్రథమయామఇవ ఆదిప్రహరఇవ ధవళాతపత్రేణ శ్వేతచ్ఛత్రేణ పరిష్క్రియమాణః అలంక్రియమాణః ఉపరిభాగః ఊర్ధ్వదేశో యస్య తథావిధః లాలనవశేనపార్శ్వయోఃఆగత్యప్రమోదేన సంతోషేణతరళౌ చంచలౌపక్షపుటౌయయోస్తాభ్యాం మరాళదంపతిభ్యాం హంసస్త్రీపుంసాభ్యాం చతుర్ముఖఇవబ్రహ్మే

మరాళదంపతిభ్యాం హంసజాయాపతిభ్యాం ఉపవీజ్యమానః చతుర్ము
ఖః బ్రహ్మేవ చామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానస్సన్ హర్మ్యాణాం ధనిక
గృహాణాం శిఖరేషు అవలంబినీనామారూఢానాం పురేనితంబినీనామ
ఙ్గనానాం సంబంధిభిః కపోలౌ ఫలకే ఇవ తయోఃస్ఖలనేన దూరం వి
ప్రకీర్ణైర్విక్షిప్తైః ఆనందబాష్పబిందవో ముకుళానీవ తైరివస్థితైః
లాజాంజలిభిః అవకీర్యమాణస్సన్ పురస్సరాణాం పురోగాణాం వివి
ధానాం తతసుషిరఘనానద్ధరూపాణాం వాద్యానాం వీణావేణుమృ
దంగాదీనామేవ గురుజనానాం శిష్యవదాచరంతీ తదుక్తశబ్దం పున
రుచ్చారయితీతి శిష్యాయమాణా గవాక్షాణాం పరంపరాయస్యాంతథో
క్తాం ప్రతిధ్వనద్గవాక్షామితియావత్, పురీం పూర్వోక్తాం ప్రదక్షిణీ
కృత్య ద్వారభువం రాజగృహద్వారభాగ ఇత్యర్థః, అవతీర్ణః ఔ

టాభ్యాం మరాళదంపతిభ్యాం చతుర్ముఖ ఇవ చామరా
భ్యాముపవీజ్యమానో హర్మ్యశిఖరావలంబినీనాంపు
రనితంబినీనాంకపోలఫలకస్ఖలనదూరవిప్రకీర్ణైరా
నందబాష్పబిందుముకుళైరివలాజాంజలిభిరవకీర్యమా
ణః పురస్సరవివిధవాద్యగురుజనశిష్యాయమాణగవాక్ష
పరంపరాం తాంనగరీం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభువ

మచామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానః హర్మ్యశిఖరావలమ్బినీనాం ॥ని॥ హ
ర్మ్యాదిధనినాంవాస ఇత్యమరః పురనితంబినీనాం నగరస్త్రీణాంక
పోలఫలకేషు ఫలకసదృశకపోలేషు స్ఖలనేన దూరవిప్రకీర్ణైః ఆనం
దబాష్పముకుళైరివలాజాంజలిభిః అవకీర్యమాణః విక్షిప్యమాణః పుర
స్సరస్య అగ్రతస్సరస్య వివిధస్య మంగళవాద్యస్య శిష్యాయమాణాశి
ష్యవదాచరంతీ గవాక్షాణాం పరంపరాయస్యాస్తాం నగరీంప్రదక్షిణీ
కృత్య ద్వారభువం అవతీర్ణః నిజమణితిలకస్య ప్రతిబింబానివదీపాం
కురాన్ కనకపాత్రాణాం సువర్ణభాజనానాం మధ్యేవహంతీభిః

పవాహ్యేదవరూఢస్సన్ నిజానాం మణిమయానాంచ తిలకానాం
ప్రతిబింబానివస్థితాన్ దీపాంకురాన్ కనకపాత్రాణాం మధ్యే వ
హంతీభిః వారసీమంతినీభిః వేశ్యాభిః విరచితం ఆరాత్రికమంగళం
నీరాజనరూపశుభకార్యంయస్యతథోక్తస్సన్ పాండుసూనుః నిబిడా
నాం సాంద్రాణాం వితానేషు ఉల్లోచేషు మాల్యానాం ధూపానాం
గృహసంస్కారధూపానాంచ పరిమళైః సురభిళే సుగంధిని మండ
పే ఆస్థానే కురూణాం రాజ్ఞాంకులే క్రమాత్ పిత్రనంతరంపుత్ర
ఇతిరూపాత్ ఆగతంప్రాప్తం సర్వతోభద్రంనామసింహాసనం అధ్య
వాత్సీత్ ఆరూఢవాన్; ఉత్ప్రేక్షోపమాసంసృష్టిః ॥ ౩౫ ॥— సౌధ
మితి ॥ కదాచిద్భూపః యుధిష్ఠిరః సౌధం రాజగృహచంద్రశాలాం
సుహృద్భిస్సమం అధిరుహ్య చిరాత్ విరహితస్య ఆత్మనావియుక్తస్య
తస్యపురస్య హాస్తినస్య సంబంధినీషు వాపీషుదీర్ఘికాసు వీథిషువనే

మవతీర్ణః నిజమణితిలకప్రతిబింబానివదీపాంకురా
న్కనకపాత్రమధ్యే వహంతీభిర్వారసీమంతినీభిర్విర
చితారాత్రికమంగళఃపాండుసూనుర్నిబిడవితానమా
ల్యధూపపరిమళసురభిళేమణిమండపే కురుకులక్ర
మాగతం సర్వతోభద్రంనామ సింహాసనమధ్యవాత్సీ
త్ ॥ ౩౫ ॥ ప ॥ సౌధంకదాచిదధిరుహ్య సమంసు

వారవిలాసినీభిః వేశ్యాస్త్రీభిః విరచితం ఆరాత్రికమంగళం యస్య
తాదృగ్విధః పాండుసూనుః యుధిష్ఠిరః వితానమాల్యానాం ధూపా
నాంచయోః పరిమళస్తేన సురభిళేసుగంధౌ మణిమండపేకురూణాం
కులక్రమేణాగతం సర్వతోభద్రంనామ సింహాసనంఅధ్యవాత్సీత్ +వ
సనివాసేలుఙ్ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతిఆధారస్యకర్మత్వమ్ ॥౩౫॥ —
సౌధమితి ॥ భూపఃధర్మరాజః కదాచిత్ సౌధం సుహృద్భిస్సమం
మిత్రైస్సహ అధిరుహ్య చిరాత్ విరహితస్య వియుక్తస్య తస్యపుర

మాద్యానేషు చతుష్పథేషుశ్శృంగాటకేషు నృత్తాలయేషు నాట్యశాలాసుచ దృష్టింనిమజ్జయతిస్మ ప్రసారితవాన్ ॥ వసంతతిలకా॥3౬॥
తదానీంఖలు వీక్షణసమయపవెత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ క్షోణీమితి ॥
యః శకునికరః ద్యూతశౌండః అస్మాకం ఈశాయ దుర్యోధనాయ పణస్య ద్యూతగ్లహస్యమిషాత్ క్షోణీం చతుస్సముద్రవలయితాంధరరాజస్యేతి శేషః, కోశగృహాణి ధనగెహాని గవాం మెవధనానాంతతిం సమూహం ఘోటానశ్వాన్ రథాన్ కుంజరాన్ గజాన్ అన్యాం ఉక్తాతిరిక్తాం సంపదం రత్నాంబరాదికామపి అదాత్ ధత్తవాన్ తాదృక్షః ఉక్తప్రభావః తాదృశశ్శకునేఃకరః విజయతాంసర్వోత్కర్షేణవర్తతాం ఇత్యుక్తప్రకారం ఉద్యానే ఆలపంతీఃశుకీః కీరాంగనాః నిశమ్య

హృద్భిర్యూథపశ్చి రాద్విరహితస్యపురస్యతస్య । వాపీషువీథిషువనేషుచతుష్పథేషు నృత్తాలయేషుచ నిమజ్జయతిస్మదృష్టిమ్ ॥ 3౬ ॥ తదానీంఖలు ॥ క్షోణీం కోశగృహాణిగోధనతతింఘోటాన్రథాన్కుంజరాన న్యాంసంపదమప్య(మర్థని)దాత్పణ)మిషాదస్మాకమీ శాయయః । తాదృక్షశ్శకునేఃకరోవిజయతామిత్యాల

స్య వాపీషు వీథిషు వనేషుచతుష్పథేషు నృత్తాలయేషుచ నాట్యశాలాసుచదృష్టిం నిమజ్జయతిస్మ సంచారయతిస్మ + టుమస్జోశుద్ధౌలా ట్మ్నేఇతిలట్ ॥ 3౬ ॥— తదానీంఖలు ॥ క్షోణీమితి ॥ యఃకరః క్షోణీం భువంకోశగృహం భాండాగారంచ గోధనస్య గోరూపధనస్యతతిం సమూహం ఘోటానశ్వాన్ రథాన్కుంజరాన్ గజాన్ అన్యాం ఇతరాం సంపదమపి అస్మాకంఈశాయప్రభవేదుర్యోధనాయ నిమిషాత్ అదు గ్ధఅపూరయత్ + దుహపప్రపూరణ్లేలజ్ తాదృక్షస్తాదృశః శకునేః గాంధారాధిపస్య కరః హస్తః విజయతాంసర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం+జిజయేలోట్ విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనెపదం ఇతి

स्मृत्वा अथधर्मतनयः अनुजैस्समं मन्दंजहासहसितवाग्
ध्यातेनाप्यस्यापहासोधन्यंमन्यताधिगेन्तं कुलाधममिमितिहासप्र
कारः॥शार्दूलविक्रीडितम्॥३८॥—कृन्त्येति॥पाण्डोस्तनूजःधर्म
राजः दिनेदिने प्रतिदिनं कृत्या अनुजैर्भीमादिभिस्साकंभक्त्यासुता
नांशतेनविरहोद्भवेतोऽन्तर्मनसिअत्यन्तंअर्तंखिन्नंपितृव्यं
धृतराष्ट्रंअग्रतःस्थापयित्वासर्वेषु कार्येषुपुरस्कृत्यधिया
सूक्ष्मबुद्ध्या विजितमिवस्थितमित्युत्प्रेक्षा, कुशाग्रं कुशास्तरण
मधस्तात्कृत्वा, तत्रोपविश्य अधःकृत्येत्यर्थः प्रबद्धः अंजलि
र्येनतथोक्तस्सन् स्वस्यवसूनामन्यतमस्य अस्पदंस्थानं गं
तुमिच्छोः भीष्मात् वर्णानां ब्राह्मणादीनां आश्रमाणांब्र

वन्तीश्शुकीरुद्याने सनिशम्यधर्मतनयो मन्दंज
हासानुजैः ॥ ३८ ॥ कृत्यज्ञःपाण्डवोसौसुतशत
विरहादन्तरत्यन्तमार्तंभक्त्यासाकंपितृव्यंप्रति
दिनमनुजैरग्रतस्स्थापयित्वा । कृत्वाधस्तात्कु
शाग्रंविजितमिवधिया प्रांजलिस्सर्वधर्मान् भीष्मा

उद्याने आलपन्तीः भाषमाणाः शुकीः शुकस्त्रीःनिशम्यतद्भाष
णं श्रुत्वेत्यर्थः वीणाम्म्राह्यन्तइति प्रचोपचारिकः सधर्मतन
यः युधिष्ठिरः अनुजैर्भ्रातृभिस्सह मन्दंजहास+हासेहास
नेलिट् ॥ ३८ ॥—कृत्यज्ञ इति ॥ कृत्यज्ञः कार्यज्ञः असौपाण्डवः
धर्मराजः अनुजैस्सहसुतशतस्य निधनान्नाशात् अन्तःअभ्यन्तरे
अत्यन्तं आर्तंपीडितं पितृव्यंधृतराष्ट्रंप्रतिदिनंदिनेदिने+य
थार्थत्वेन वीप्सायामव्ययीभावः भक्त्यासाकं अग्रतःपुरतः
स्थापयित्वाधियाबुद्ध्याविजितमिवसूक्ष्मत्वात्पराजितमिव कुशा
ग्रं दर्भाग्रंअधस्तात्कृत्वा आसनंपरिकल्प्य पराजितस्याधः
करणमुचितमितिभावः प्रांजलिस्सन् स्वास्पदंवसुस्थानं गन्तु

ష్మాచర్యాదీనాంచ సంబంధినః సర్వాన్ ధర్మాన్ ఆచారితాన్ అవికలం సమగ్రంయథాతథాఅశృణోత్ శ్రుతవాన్॥అత్రాశ్రుణోదితిసగ్ధరావృత్తే మధ్యాక్షరాణాం త్రయేణత్రిమునియతియుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణకేశ్రఇతిసంయుక్తపరమకారస్య గురుతయానగణస్యభంగోనాశంకనీయః, శ్రకారస్యోచ్చారణవిశేషేణలఘుత్వాక్షమతేః తదుక్తంఛందఃప్రకాశే॥ శ్లో॥ యదాతీవ్రప్రయత్నేనసంయోగాదేరగౌరవం। నఛందోభంగఇత్యాహు స్తదదోషాయసూరయఇతిఉదాహరంతిచ ప్రాప్తనాభిహ్రదమజ్జనమాసామితి స్వాగతాతో మాఘాదయఇతి (౧) ॥ ౩౭ ॥—ఆలజ్కాయా ఇతి ॥ తదనుసహ జైర్భీమాదిభిః, ఆలఙ్కాయాః లఙ్కామారభ్యఆహిమాద్రేఃహిమశైలపర్యంతంజితావశీకృతాశ్రీఃరాజ్యలక్ష్మీఃయేనతథోక్తః,శౌరిశ్శ్రీకృష్ణస్యభీష్మా

ద్వర్ణాశ్రమాణామవికలమశృణోత్పాపదం గన్తు

మిచ్ఛుః ॥ ౩౭ ॥ ఆలఙ్కాయా స్తదనుసహజైరా

హిమాద్రేర్జితశ్రీ శ్శౌరిర్దోష్మాఘటితనిజదోర్ధ

ర్మభూర్వేదిపార్శ్వే। సాహస్రీణాంశతమఖదృశాం

ఇచ్ఛుః విందురిచ్ఛురితి నిపాతితః భీష్మాత్ +ఆఖ్యాతోపయోగఇత్యపాదానసంజ్ఞా అపాదానేపంచమీతిపంచమీ వర్ణానాంబ్రాహ్మణాదివర్ణానాం ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమాణాం ధర్మాన్ అవికలం అవ్యగ్రం అశృణోత్ + శుశ్రావశ్రుశ్రవణ్ఙ్లజ్ ॥ ౩౭॥—ఆలంకాయాఇతి ॥ తదను ఆలంకాయాః లఙ్కామారభ్య ఆహిమాద్రేః హిమాద్రిమభివ్యాప్య +ఆఙ్మర్యాదావచనఇతి మర్యాదాభివి

---

(౧) అత్రశ్రవణ్మృచేతిశాస్త్రంవిస్మృత్య అశ్రుణోదిత్యుకారరేఫఘటితపాఠమంగీకృత్య అత్రేత్యాది మాఘాదయఇతీత్యంత వఙ్క్తిలేఖనమతీవమందం॥ ఏవంకృత్యజ్ఞః పాండవోసావితి ప్రాచీనపాఠంవిహాయ కుంత్యా పాండోస్తనూజఇతి పాఠపరికల్పనమప్యసుందరమ్

హస్తేనసహఘటితౌనిజౌపోర్వస్తామేనసతథోక్తః ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః నియమేఅశ్వమేధదీక్షాయాంపరాఆసక్తాధీర్మనోయస్యతథోక్తస్సన్ అతఏవ వేదేః యజ్ఞియాయాః పార్శ్వేదక్షిణెస్థితఇతిశేషః అన్యాదృక్షమసదృశం అతఏవఅశ్వమెధనామక్రతుంసాహస్రీణాం సహస్రసంఖ్యాకానాం శతమఖదృశాం ఇంద్రనేత్రాణాం అభ్యసూయా మీష్యావిశేషం సందధానః కుర్వాణస్సన్ ఆజహారసంపాదితవాన్ పరవృద్ధిమత్సరిమనోహిమానినామితి న్యాయాదితిభావః అత్రనియమాసక్తేర్విశేషణగత్యా అశ్వమేధాహరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః మందాక్రాంతా ॥ ౩౯ ॥—రాజ్ఞామితి ॥ అసౌధర్మరాజః, చరణయోఃరాజ్ఞాం నానాదేశ్యానాం మౌళీనాం కిరీటానాం పరంపరాం

సందధానోభ్యసూయామన్యాదృక్షంనియమపరధీరా
జహారాశ్వమేధమ్ ॥ ౩౯॥ రాజ్ఞాంమౌళిపరమ్పరాం
చరణయోఃపాణౌప్రదానశ్రియంబుద్ధ్వా రాజనయోద

ర్భ్యోః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాపంచమ్యపాఙ్పరిభిరితి పంచమీసహజైః భ్రాతృభిః జితాశ్రిః సంపద్యస్య తాదృశః శౌరేః కృష్ణస్య దోష్ణాబాహునా పద్దన్నఇతిదోషన్నాదేశః ఘటితః నిజదోఃస్వబాహూర్యేనధర్మభూః యుధిష్ఠిరఃసాహస్రీణాం+సహస్రంపరిమాణమాసాం తదస్య పరిమాణమిత్యధికారెశతమానవింశతికసహస్రవసనాదణిత్యణ్ టిడ్ఢాణజితిఙీప్ శతమఖస్య దృశాందృష్టీనాం అభ్యసూయాం ఈర్ష్యాంసందధానః నియమేపరాఆసక్తాధీర్యస్య తథావిధస్సన్ అశ్వమేధం అశ్వమేధాఖ్యాన్ క్రతూన్ ఆజహార + చక్రేహృఞ్హరణె లిట్ ఆఙ్పూర్వస్యహరతెర్భక్షణార్థత్వం దృష్టం కరణార్థత్వం కథమితిచేత్ శతాశ్వమెధానాజహ్రేసదశ్వాన్భూరిదక్షిణానితిశ్రీరామాయణప్రయోగాదితి గృహాణ శతాశ్వమేధకరణాదయమింద్రోభవేదిత్యసూయాబీజమ్ ॥ ౩౯ ॥—రాజ్ఞామితి ॥ అసౌధర్మతనూభవః

పఙ్క్తిం కుర్వన్త్సన్నితి సర్వత్ర యోజ్యం పాణౌ ప్రకర్షేణ దానస్య శ్రియం లక్ష్మీం బుద్ధౌ రాజనయస్య రాజనీతేః ఉదయం సార్వదిక స్ఫురణం హృది కృపాం మనసి స్నిహితదయాం జిహ్వాంచలే రసనాగ్రే వాచీతి యావత్ సత్యం బాహౌ సాగరమేఖలాం చతుస్సముద్రవలయితాం వసుమతీం భూమిం మస్తే శిరసి కిరీటం చ కుర్వన్త్సన్ ముదా సన్తోషేణ వాత్సల్యాతిశయేన వా- ప్రజాః చిరంగోపాయతి స్మరక్షితవాన్ ॥ అత్ర ప్రజాః ప్రాప్యంతత్రాజన ఇతి కోశాత్ ప్రజాశబ్దో రాజ్ఞః పుత్రవాత్సల్యం జనేషు ధ్వనయతి అత్రైకస్మిన్నేకాధికరణానేకక్రియాయోగవశాత్సముచ్చయోఽలఙ్కారః ॥ ౪౦ ॥—అథ కావ్యనామస్వనామాఖ్యాన పూర్వకం కావ్యస్య పరిసమాప్తిం కవిః కథయతి ॥ ఇతీతి ॥ ఇతిశబ్దః పరిసమాప్తివచనః అనంతభట్ట ఇతి కవినామ చమ్పుభారత ఇతి కావ్యనామ అనంతభట్టనామక కవిసంబంధి చమ్పుభారతనామకప్రబన్ధఘటక ద్వాదశసంఖ్యాపూరక గ్రంథోచ్ఛ్వాసాపరపర్యాయ స్తబకః పరిపూర్తిం భాసురఇతి వాక్యార్థః ॥ దిగంతరేతి ॥ దిశాం దశానామంత

యం హృది కృపాం సత్యం చ జిహ్వాంచలే। బాహౌ సాగ
రిమేఖలాం వసుమతీం మస్తే కిరీటం ముదా కుర్వన్ ధర్మ
తనూభవశ్చిరమసౌ గోపాయతి స్మ ప్రజాః ॥ ౪౦ ॥ *

—ఇత్యనంతభట్టకృతౌ చమ్పుభారతే ద్వాదశస్తబకః—

ధర్మరాజః చరణయోః పాదయోః రాజ్ఞాం । మౌళిపరంపరాం కిరీటపఙ్క్తిం ॥ని॥ చూడా కిరీటం కేశాశ్చ సంయతా మౌళయ ఇత్యమరః సర్వత్ర కుర్వన్నిత్యన్వయః పాణౌ హస్తే ప్రదానశ్రియం త్యాగసంపదం బుద్ధౌ రాజనయస్య రాజనీతేః ఉదయం ఆవిర్భావం హృది మనసి కృపాం దయాం రసజ్ఞాయాః రసనాయాః అంచలే అగ్రే సత్యం తథ్యవచః॥ బాహౌ భుజే సాగరస్సముద్రో మేఖలా కాంచీ యస్యాస్తాం వసుమతీం భూమిం మస్తే శిరసి కిరీటం ముకుటం సదా సర్వకాలే కుర్వన్ సన్ ప్రజాః జనాన్ ॥ని॥ ప్రజాస్స్యాత్సంతతౌ జనే ఇత్యమరః చిరం బహుకాలం గోపాయతి స్మ పాలయతి స్మ + గుపూ రక్షణే గుపూధూపేతి స్వార్థే ఆయః సనాద్యన్తా ఇతి ధాతుత్వం లట్స్మే ఇతి లట్ ॥౪౦॥—దిగంతరేతి॥ దిగంతరే

శైలసంతీకీర్తిః సాహిత్యకవిత్వనైయత్యవిసృత్వరప్రఖ్యాతిర్యస్య తథో
క్తః అనంతో నామకవికుంజరః కవిశ్రేష్ఠః ॥ ని ॥ స్యురుత్తరపదే వ్యా
ఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రే
ష్ఠార్థగోచరా ఇత్యమరః సరస్వత్యా వాగ్దేవ్యాః (ప్రా)ణైస్తుల్యం నిజ
వైభవసుభగంభావుకత్వేన (ప్రా)ణౌఘో పి ప్రియతిమం చ వపుమయం
గద్యపద్యాత్మకం భరతవంశ్యమహారాజచారిత్రప్రఖ్యాపక ప్రబం
ధం (ప్రా)ణైషీత్ రచితవాన్ ప్రపూర్వాన్నయతేః కర్తరిలుఙ్ ॥౭౧
ఉన్మీలదితి ॥ ఉన్మీలత్ అంబుజకదంబస్య పద్మబృందస్యేవ సౌరభం యా
సాంతాసాం తద్వదత్యానందకరీణామితి యావత్, ఉన్నృత్యతః ఉ
చ్చైస్తాండవం కుర్వతః ఈశస్య శమ్భోః ముకుట్యాం కిరీటే తటిన్యాః
గంగాయాః సఖీనాం జంఘాలతో ద్వేలతా నైర్మల్యాదినా సదృశీనా
మిత్యర్థః, ఆచాంతాని చుళుకితాని వైరిణాం పండితంమన్యానాం య

దిగంతర(లుఠ)లస)త్కీర్తిరనంతకవికుంజరః ॥ (ప్రా)ణై
స్తుల్యం సరస్వత్యాః (ప్రా)ణైషీచ్చమ్పుభారతమ్ ॥౭౧॥
ఉన్మీలదంబుజకదంబకసౌరభీణా మున్నృత్యదీశముకు

దిఙ్మధ్యే లుఠంతీకీర్తిర్యస్య తాదృశః అనంతాఖ్యః కవికుంజరః కవిశ్రేష్ఠః
ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరితి సమాసః ॥ ని ॥ స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్ర
పుంగవర్షభకుంజరాః । సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠా
ర్థగోచరా ఇత్యమరః ॥ సరస్వత్యా వాగ్దేవ్యాః ప్రాణైరసుభిస్తు
ల్యం సదృశం చంపుభారతం చమ్పుకావ్యరూపం భారతం ॥ గద్యపద్యా
త్మకం కావ్యం చమ్పూరిత్యభిధీయత ఇతి లక్షణాత్ ॥ భరతానధికృత్యకృ
తం భారతం+అధికృత్యకృతే గ్రంథ ఇత్యణ్ (ప్రా)ణైషీత్ ప్రణినాయ+ణీ
ఞ్ ప్రాపణే లుఙ్, సిచివృద్ధిరితి వృద్ధిః, ఉపసర్గాదసమాసే పీతి ణత్వమ్
౭౧ ।—ఉన్మీలదితి ॥ ఉన్మీలత్ వికసత్ అమ్బుజానాం కమలానాం
కదమ్బకమివ బృందవత్ సౌరభీణాం సురభీణాం ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి
స్వార్థికోణ్ టిడ్ఢేతి జీప్ ॥ సురభిఘ్రాణతర్పణ ఇత్యమరః ॥ వా
చ్యలింగత్వమాగుణాదితి విశేష్యనిఘ్నతా ॥ ఉన్నృత్యంత్యాః నటం
త్యాః ఈశముకుటీ తటిన్యాః గంగాయాః సఖీనాం వయస్యానాం ॥

శాంసి తత్తుల్యసామాజికసభాజనజన్యప్రఖ్యాతయః యాభిస్తాసాం అమృతస్యేవోర్మయః ప్రవృద్ధయః ఆసునంతీత్యమృతోర్మిశాలీనాం అనంతస్యనామసుకవేః కవిరాజస్యవాచాం చంపూభారతమయీనాం మూల్యం క్రయణార్హం ద్రవ్యం తులారోపణార్హమితియావత్-వసూనిధనాన్యసంఖ్యయానిగర్భే దధాతీతివసుధా తాదృశీ భూరేవభవతి నాన్యేత్యర్థః- అత్ర ఉన్మీలదిత్యాదివిశేషణద్వయే వృత్త్యనుప్రాసోపమయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ఆచాంతేత్యాదివిశేషణాపాననిరసనయోరభేదాతిశయోక్త్యా వైరియశసాం క్షీరత్వేన వాచాం హంసీత్వేనరూపణప్రతీత్యా అలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ అమృతేతివిశేషణే ఉపమాలంకారఇత్యేషాం తిలతండులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యభేదకత్వాత్సంసృష్టిరలంకారః ॥ ౪౨ ॥..................

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌ చంపుభా
రతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే ద్వాదశస్తబకః

టీకటినీసఖినామ్ ॥ ఆచాంతవైరియశసామమృతోర్మి
శాలీనాంవాచామనంతసుకవేఃవసుధైవమూల్యం॥౪౨॥

ని ॥ ఆళిస్సఖీవయస్యాచేత్యమరః ॥ తత్తుల్యానామితియావత్ ఆచాంతాని భక్షితాని వైరిణాం యశాంసి కీర్తయోయాభిస్తాసాం అమృతేన ఊర్మిశాలీనాంతరంగవతీనాం+పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్, అనంతాఖ్యస్య సుకవేః సమీచీనపండితస్య ॥ ని ॥ సంఖ్యావాన్ పండితఃకవిరిత్యమరః ॥ వాచాంగిరాం వసుధాపి భూరపి అతివిస్తృతా రత్నగర్భాపీతిభావః ॥ అమూల్యం క్రయధనం॥ ని ॥ మూల్యంవస్నోప్యవక్రయ ఇత్యమరః ॥ ౪౨ ॥ ....

ఇత్యంబాళరామసూరివిరచితాయాం చమ్పుభారతో
జ్జీవిన్యాం ద్వాదశస్తబకః

నేత్రర్తుశైలేందుమితేశకాబ్దే ప్లవాబ్దశుక్రస్యతుపూర్ణిమాయామ్ ।
సుబుద్ధిరమ్బాళకులాబ్ధరామో వ్యరీరచద్భారతచమ్పుటీకామ్ ॥

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం.
౧	౫	పరెమ్యః	అపరెమ్యః	౨౦	౧౮	ట్యుట్యులో	ట్యు'ట్యు
	౧౬	బిం బేం రె	బిం బేఽపరే		౨౫	హాస్తి	హాస్తి (ల్వా
	౧౮	తత్పురం	తత్పురె	౨౧	౧౧	కథం	ఽథం
	౧౯	పరేమ్యః	అపరెమ్యః		౧౩	శేషైర్ద్గో	శేషైర్గ్లో
	౨౨	దుపయ	దుభయ		౧౭	నిఙ్	ణిఙ్
౨	౨౩	క్షృష్టేతి	తృష్టేతి		౧౯	స్నమూ	త్సనమూ
	౬	రాష్ట	రాష్ట్రి	౨౩	౫	షీత్రైర	షిత్రైర
౫	౩	దాపి	దావి	౨౪	౩	కల	కర
	౨౪	నిష్ఠా	నిష్ట్రా	౨౬	౯	ఆనీతం	ఆహృతం.
౬	౨	దృజ్ఞైత్రి	దిజ్ఞైత్రి			ఆహృతం	ఆనీతం
	౧౭	మాపుం	మాప్తుం		౧౪	కల	కుచ
౭	౨౫	స్మిఙ	స్మిఙ		౧౫	మా	మానో
౯	౭	భోభాగ	భోభాగ	౨౭	౧౫	కరి	కరి
	౧౮	వాకృతిః	శాకృతిః	౨౮	౧౬	వాహిపీ	వాహినీ.
	౨	అపావ్య	అవాప్య	౨౯	౧౫	తత్వ	తత్త్వ
౧౦	[illegible]	క్లీప	క్లీబ	౩౦	౨౨	నిక్షిప్య	నిక్షిప్యనిక్షిప్య
	౧౬	ష్వృజ్	ష్వ్యఙ్		౨౩	శాఘ్ను	శ్లాఘ్ను
	౨౫	విషిష్వతి	దిషిష్వతి	౩౧	౧౮	త్వల్పం	త్స్వల్పం
౧౨	౧౦	సంతుష్య	సంతుష్య	౩౨	౧౧	నిష్పారె	విష్ఫారె
	౧౮	యాచ్నా	యాచ్ఞా		౨౩	తిలయా	లీలయా
౧౩	౫	పల్ల	వల్ల	౩౫	౨౩	చక్షితో	చక్షిజో
౧౬	౫	వగర్స	వగర్స్న		,,	దాత్తై	ధాత్రైత్త్వ
	౯	కౌరప	కౌంవ		౨౫	ధ్భుత	ధ్భుజ
౧౭	౧౬	జేప్	జీప్	౩౬	౨౧	రుదిర్	రుధిర్
	౨౦	లట్	లిట్	౪౦	౨	వెద్యథ౯	వెత్యర్థ
౧౮	౨౫	వృష్టిః	వృష్టిః		౧౬	నరే ద్రి	నరే ద్రి
౧౯	౧౧	వలిం	వలిం		౨౨	సంఘాత.	సంఘాత్స
	౨౩	దర్ధతః	దర్ధతః		౨౩	ప్రదేశ్న	ప్రదెశ
	౨౫	గృహిత	గృహీత		౨౪	గ్రి	గ

పుట	పంక్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పంక్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౪౧	౧౨	౫౪ ॥	౫౪ ॥ తతః	౫౯	౨౧	పతిత్వః	వితిత్వః
౪౨	౧౯	అశ్వద్ధా	అశ్వత్థా	౬౦	౧౬	ఛాయ	ధాయ
౪౪	౪	శాఖశ్శి	శాఖాశి	౬౧	౧౬	మరోదురో	దురో
	౭	సరి ప్రై	సిలి ప్రై	౬౨	౧	సయోః	నే
	౨౧	శాఖశ్శి	శాఖాశి		౨౫	ప్రైవ	ప్రైవః
	౨౪	స్వప్న ప్నే	స్వప్నే	౬౪	౭	కారః ॥	కారః
౪౫	౧౮	వాదా	ధానా	౬౮	౧౫	కున్నరితి	గున్నరితి
	౨౪	నృధోంశు	నృణోంశు			కున్నః	గున్నః
	౨౫	ధ్వని	ధ్వజ			కొన్నః	గోన్నః
౪౬	౧౫	పరి	పటు	౭౧	౧౪	సమక్ష	సయిక్ష
		బుబుథే	బుబుధె	౭౪	౧౧	ఇతిపాఠః	తిపాఠః
	౧౯	ఇప	ఇవ	౭౬	౧౬	రాష్ట్రా	రాష్ట్రో
	౨౫	దుధాఙ్	డుబాఙ్	౭౯	౪	రంగాని	రంగాణి
౪౭	౭	స్తఘో	స్థఘో		౨౫	కింవదం	కింవదం
	౧౪	రెవ	రెక	౮౦	౭	సమక్షే	సమక్షేణహ
		తాగ్ర	తాగ్ర		౧౭	లబ్దయా	లబ్ధయా
	౧౯	మన్య	మమన్య		౧౯	సహోద	సహోద
		యతాగ్రం	యాత్రాగ్రం	౮౧	౬	సర్వమంభః	ం
౪౮	౩	రోదనా	వదనా		౧౩	కాంతః	కాంతిః
౫౦	౨౧	శ్మ స్త్ర	శ(స్త్ర)	౮౨	౨౪	థిగువ	ధిగువ
౫౧	,,	పోష	పోషణ	౮౩	౨౪	నర్థకం	నర్థకం
౫౨	౭	శ్వాదిక్షే	త్వాతిక్షే	౮౪	౧౯	ర్వచి త్వ	ర్వచి త్వ
౫౪	౧౯	జిన్మ	జిద్మ	౮౬	౭	స్తత్రదా	స తథా
౫౫	౧౩	పాధో	పాధో		౨౪	ఆరుహ్య	ఆరుహ్య
౫౬	,,	నెపి	సెపి	౮౭	౧౭	అతిశయి	అతిశయి
	౧౭	విధ్యో	విధ్యో			అతిశయ	అతిశయ
	౧౯	దుదాఙ్	డుధాఙ్	౮౯	౪	విరచితా	విరతా
	౨౦	మరీమ	మలీమ		౧౭	క్ష్మష్టోక్తాః	స్వోక్తాః
౫౭	౧౫	గండు	గడు		౧౮	సిశిధి	నిశీధి

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౮౯	౨౪	పికస్వరే	వికస్వరెము	౧౨౧	౧౪	హిరణ్యేతి	హిరణ్య
౯౦	౭	నర్గ్యస్త	పన్యస్త			నామయస్య	ఇతిహిర
౯౨	౨౪	సుజాత	సంజాత			తిస్య, హిర	ణకశిపు
౯౪	౧౦	హుపలక్షితః	ం			ణ్య ఇతిహిర	రితినామ
౯౬	౬	ఏకశ్లోకమిత్యాదిచి				ణ్యకశిపురి	యస్యేత
			త్త్వం			తి	స్యహిరణ్య ఇతి
౯౭	౨౪	పల్లపల్ల	పల్ల		౧౫	దంష్ట్రా	దంష్ట్రాః
౯౮	౭	అస్త్రిణ్	అస్త్రిణ్ కాలే	౧౨౨	౧	గృహ్ణాణ్	గృహ్ణాణ్
	౨౬	అత్రైవదితి	అత్రైవరితి		౧౯	...టకా	స్తబకా
౧౦౦	౭	ధాత్రీమాత్రీ	ధాత్రీవ్య		౨౩	భగవాన్	భవాన్
౧౦౫	౧౫	పృధివీం	పృథ్వీ	౧౨౩	,,	భగవతః	భవతః
	౨౩	ఆన్వవా	అన్వవా	౧౨౪	౨	యుక్తం	వ్యక్తం
	౨౪	...త్తముక్తం	నంతదుక్త		౧౩	పదాజ్జ	పదాబ్జ
౧౦౬	౭	త్యతఆహ	త్యాహ		౨౨	భగవతః	భవతః
	౧౯	జానిజి	జానిజే		౨౪	జనీవధ్యో	జనివధ్యో
౧౦౯	౬	శృణోషి	శృణోషి	౧౨౫	౨౩	భగవతః	భవతః
౧౧౦	౧౬	...దను	తదను	౧౨౦	౧౭	భగవాన్	భవాన్
౧౧౧	౧౭	యధా	యథా		౨౦	ముధాఙ్	డుధాఙ్
౧౧౩	౧౧	భావం	భావ	౧౨౬	౨౩	భగవాన్	భవాన్
	౨౧	ముడాఙ్	డుదాఙ్	౧౨౭	౨౧	కృష్టః	కృష్ణః
౧౧౫	౨	మకుటా	ముకుటా	౧౩౨	౧౬	శాకపార్థి	మయూర
౧౧౬	౧౦	సంగ్రా	స్రగ్ధరా			వాది	వ్యంసకాది
౧౧౭	౨౨	రాష్టః	రాష్ట్రః		౧౯	రాథతన	రాధాతన
౧౧౯	౧౯	సాధకాః	సాధకః		౨౪	పృచ్ఛేత్య	పృచ్ఛేత్య
౧౨౦	౧౭	నమఇవ	నమఇతి			త్రీ	త్యత్రీ
	౨౫	...స్థే	...స్థే	౧౩౮	౧౧	కురువి	కురవి
౧౨౧	౧౧	థోక్తా	ం	౧౪౦	౫	మందాం	మదాం
	౧౨	అభవ	అసంభవ			ఘో	భో
	౧౩	ద్విషతః	ద్విషః	౧౪౧	౧౬	నీఙ్	ణీఙ్

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్.
౧౪౩	౧	గ్యహాణాం	గృహాణాం		౬	వ్యథా	వ్యథా
	౭	హూష్యా	దూష్యా		౧౩	స్వధో	స్వధో
	౧౯	గ్రిహాణాం	గృహాణాం		౧౫	పస్పర్ధీః	ప్రత్స్పర్ధీః
౧౪౪	౧౬	పిథీ	పీఠీ		౨౧	అధో	అధో
౧౪౫	౧౯	అపితథం	అవితథ		౨౧	యథా	యథా
౧౪౬	౧	అథః	అర్థః	౧౬౨	౧	పర్పర	పరస్పర
	౮	సేవ	సేవ		౧౪	పరస్య	వరస్య
	౧౬	శోషెము	శ్లేష్మెము		౨౦	దేవదేవ్య	॥ని॥స్త్రీవ
	౨౨	దగ్ఫం	దగ్ధం			పాపాత్తపి	ద్రిస్యప్రి
౧౪౭	౫	భీషెణ	భీషణః			ని ॥	పాతపి
౧౪౮	౯	ద్యోమ్నైన	ద్యుమ్నైన	౧౬౩	౭	మకరత	మరకత
౧౫౧	౯	ఉద్భ్రామ	ఉద్ధావ	౧౬౫	౧౬	మగ్రే	మగ్రే
	౨౨	సక్ష్మీం	లక్ష్మీం	౧౬౮	౨	దెనవ్రతె	దేవవ్రతె
౧౫౨	౫	పిశంతిస్మి	విశంతిస్మ		౧౪	ద్రిధస్య	దృఢస్య
౧౫౩	౧	నిద్రః	నిర్దః		౧౮	కార్తెస్య	కార్తస్య
	౬	సత్రై	సత్రై		౨౪	భగభాః	భగవాః
	౮	క్షెత్రోహి	క్షేత్రేవా	౧౭౦	౨	గుంజ	గుంజి
	౧౧	మిథో	మిథో	౧౭౧	౨	ద్వార్ద్రా	ద్వార్ద్రా
	౧౫	మిథః	మిథః		౬	దంశసేన	దంశసేన
౧౫౪	౨౨	ముద్ధా	ముత్రా		౧౪	సద్యా	నద్యా
౧౫౫	౧౩	రదపధ్ధే	రదపథే	౧౭౩	౩	పెక్షి	పేక్షీ
	౨౧	కరిస	కఠిన	౧౭౫	౧౪	సామధ్యాః	సామర్థ్యాః
	౨౫	ఆత్మన్న	అత్యన్న	౧౭౬	౨౩	సార్ద్రనఆ	పార్ద్రనఅ
౧౫౬	౬	ఆసినా	అసినా	౧౭౮	౭	మానినీ	మాలినీ
	౨౧	విదో్య	విధో్య		౧౩	యధి	యథి
౧౫౮	౭	ఏప	ఏవ	౧౮౦	౨౧	నిష్ఠామా	నిష్ఠాయా
	౧౭	రోధో	రోధో		౨౨	స్నప్రి	త్సప్రి
౧౫౯	౧౦	ఆభిహత్య	అభిహత్య	౧౮౧	౧	వివిధ	వివధ
౧౬౦	౧	త్యంత్యం	త్యంతం	౧౮౪	౨౨	భజి	భజ

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
౧౭౫	౩	దృశ్యై	సమదృశ్యై		౧౭	త్యక్తపత్రం-త్యక్త[illegible]	
౧౭౬	౨	జూషాథ	జూషాఢ	౨౧౬	౨౫	ఏప	ఏవ
౧౭౭	౮	ఖశ్మీర	అధశ్మీర	౨౧౮	౧౬	సూ్నసు	స్నూసు
౧౭౯	౧	వ్యాపరి	వ్యాపరి		౨౨	ధర్మరాత్రః	ధర్మరాజః
౧౯	౧౭	జనజనతా	జనతాజన	౨౧౭	౧౦	యోధాః	యోధాః
౧౯౩	౧౫	గృహీతే	గృహీత		౭౦	లోడ్	లోట్
౧౯౪	౧౭	భిసధానే	భిధానే		౨	లోడ్	లోట్
	౧౫	త్సులిఙ్గం	తుస్ఫులిఙ్గం	౨౧౯	౧౫	[illegible]హ	[illegible]
౧౯౬	౮	క్రోభేన	క్రోధేన	౨౨	౯	బంధో	బంధో
	౭	ణతరే	రణతరే		౧౯	దథతరం	దృఢతరం
	౧౬	దృష్యా	దృష్ట్వా	౨౨౦	౫	మిరణ	మీకరణ
౨౦౦	౨౩	సతిస్నే	సితిస్నే		౯	పృథూ	పృథూ
౨౦౧	౫	స్వికా	స్వకా			సరితి	ధురితి
	౬	ప్రబింబ	ప్రతిబింబ	౨౨౨	౧౭	ర్థ	అర్థ
	౮	ఆత్రి	ఆత్రి		౨౪	బవము	టువము
౨౦౩	౧	వాయి	వాయి	౨౨౪	౧౦	రోధ	రోధ
౨౦౪	౧౯	నిర్మత్యా	నిర్మర్యా		౧౩	ండయ	ఖండయ
	౨౭	ల్లట్	ల్లిట్	౨౨౫	౨౪	సంఘుః	సంఘుః
	౨౫	తస్యైవసు	తస్యైవసు	౨౨౬	౨౩	యుగ	యుగవ
		ప్రతీకస్యైవ	ప్రతీకస్య			ద్భా	ద్భా
౨౦౫	౩	ప్రహార	ప్రహారథ	౨౨౯	౨౭	లుజేతి	లుజేతి
౨౦౬	౭	క్షురాహి	క్షురాపి	౨౩౦	౨౮	దేశన	దేశెన
	౨౧	శబ్ధం	శబ్ద	౨౩౧	౧	గాజెన	గాజేన
౨౧౭	౧౦	ఆదభే	ఆదఢే		౧౭	సూజం	తనూజం
౨౧౯	౨౪	రక్	రక్ష	౨౩౪	౧	పత్యస్య	అస్య
౨౧౩	౧౬	మాశ్వాస్య-మాశ్వాస్య			౮	స్థలం	స్థలం
	౧౮	కర్మకత్వాత్	కర్మక[illegible]ం	౨౩౫	౧	ద్వాద్యా	పద్మా
	౨౨	రాష్ట్రా	రాష్ట్రా		౨౧	ంధినాం	పంధిం
౨౧౪	౧	వాఛా	వాచా	౨౩౬	౩	ధో	ఔధో

౨౩౮	౬	యథా	యథా		౧౩	బిభ్య	బిభ్యు
౨౩౯	౨౦	అవవార	ఆనవార		౨౫	జన్మ	బీజజన్మ
౨౪౦	౨	శబ్దస	శబ్దస్న	౨౬౨	౨౩	నానవాప్తి	నావాప్తి
	౧౧	ఉత్యు	ఇత్యు	౨౬౩	౧	నైరాత్మ్యం	నైకాత్మ్యం
౨౪౩	౧	నిషిప్డన	నిషీప్డన	౨౬౪	౧౪	సార్థం	సార్థం
	౧౯	ల్లట్	ల్లిట్	౨౬౮	౨౫	శ్నల్యమ	శ్నల్యమ్ప
౨౪౭	౧౦	విశఖె	విశిఖే	౨౬౯	౧౩	హృహ్య	హృష్య
		సుతం	స్సుతం		౨౩	దెశ్యైన	వైశ్యైన
౨౫౦	౨౦	దివాక	దివాకర	౨౭౦	౫	సృష్టీ	సృష్టి
౨౫౧	౨౨	తర్థానం	తర్థానం		౭	కృద్యో	కృజోయో
౨౫౨	౧౧	జుగుప్న	జుగుప్స	౨౭౨	౧౮	దిగ	దిగం
		యర్ణ	మానః	౨౭౪	౧౭	అభిథే	అభిధే
	౧౮	లూజ్	లూఙ్	౨౭౬	౯	మతా	మృతా
౨౫౩	౧౦	వృత్తంని	వృత్తాంని	౨౭౮	౨౫	సబకః	స్రబకః
		షప్నన్నం	షప్నాన్నం	౨౭౯	౨౪	కృత్వో	కృత్వో
౨౫౪	౨	స్తూయమా	సేవమా	౨౮౦	౧౭	బంధోః	బంధోః
		నే	నే		౨౫	వాసాది	వాసి
౨౫౬	౧౦	యుధస్యచే	యుధస్య	౨౮౩	౨౧	దుదుః	దుః
	౨౨	తద్భువః	తద్భువః		౨౪	టంకృ	టంకారి
౨౫౭	౨౦	యజాదె	యజాదే	౨౮౪	౩	త్వత్పుత్రె	తత్పుత్రె
	౨౧	అద్భుత	అద్భుత	౨౮౫	౩	నౌన	నౌనపాత్రస్య
౨౫౮	౧౩	గాత్రినుసీ	గాత్రిమసీ	౨౮౭	౯	గ్వక్ష	గ్వక్షవ్యస
	౧౪	భజార్థం	భజ్యార్థం		౧౪	పత్రిమోవ	పత్రిమోద
౨౬౦	౬	అష్టహ	అట్టహ	౨౮౮	౧౬	ప్వం ద్వే	ద్వంద్వే
	౧౭	అసిచ్ఛ్రి	అసిచ్ప్రి	౨౮౯	౯	బంధోః	బంధోః
	౧౯	అకాశ	ఆకాశ		౧౩	దధ్రా	దధ్రా
	౨౧	అష్ట	అట్ట	౨౯౦	౭	అథ	అథ
		అష్ట	అట్ట		౧౨	నమేవ	నమస్య
౨౬౧	౨	చుకుత్రితుః	చుకుత్రిశుః	౨౯౧	౨౨	నద్వ్ర	నద్వ్ర

౨౯౧	౨౩	ఇదుప	ఇగుప
౨౯౩	౨౫	నైవధ్యం	నైపథ్యం
౨౯౪	౬	సేనా	సేనాః
౨౯౫	౫	నంసంధి	స్వసంబంధి
	౧౦	సారధి	సారథి
౨౯౬	౧౩	వాన్తవ్య	వాస్తవ్య
	౨౪	ఖలాయధా	ఖిలజ్వాలా
౨౯౮	౫	ష్ఠీరేణ	ష్ఠీరేణ
	౧౫	అగ్నిం	ం
౨౯౭	౨౫	తదస్య	ం
౩౦౨	౨౨	బహూ	బహుధా
౩౦౪	౧౯	రుధిశ	రుధిర
౩౦౫	౧౨	తాశ్చర్య	త్యాశ్చర్య
	౧౩	వ్యాజ్య	వ్యాజె
౩౦౬	౧౫	దార్య	విదార్య
	౨౨	కుంభ్యా	కుంభా
		నాం	నాం
		తారతమ	తారతమ్య
౩౦౭	౧౯	ఇరికః	ఇతికః
౩౧౦	౧౬	దుసహాః	దుస్సహాః
	౧౯	విదధె	విదధే
౩౧౧	౨౪	జీప్	జీప్
౩౧౨	౧౩	కక్ఛ	కచ్ఛ
౩౧౪	౧౦	భిస్పహా	భిస్పృహా
	౨౨	ఇత్యుక్తె	ఇత్యుక్తే
౩౧౯	౧	దృశయా	తయా
౩౨౦	౨౨	మధ్య	మధ్యే
౩౨౧	౫	త్యాశ్చర్యం	తిభావః
	౨౩	కాపిభ్య	కాదిభ్యః
౩౨౩	౧	శరాసె	శరాసే

	౧౫	సంహితె	సంహితే
	౧౮	సక	సకజయన్త
౩౨౫	౧౮	ద్వీధా	ద్వీధా
	౨౫	బంధుత్వే	బంధుత్వే
౩౨౮	౧౬	వ్యధిత	వ్యథిత
౩౨౭	౧౪	భంగాఖ్య	భంగాఖ్య
౩౨౯	౬	స్త్రైవ	స్త్రైవ
	౫	రబ్ధు	లబ్ధు
	౨౧	శోకస్య	శోక
౩౩౦	౧౧	తాచితి	తావితి
౩౩౩	౧౭	కింథా	కించిదా
౩౩౫	౨౧	కపచ	కవచ
౩౩౬	౯	యామాస	యామాస
	౨౫	కుఇక్	కుజ్
౩౩౭	౯	వసా	వసాయ
౩౪౦	౯	నకాంతః	వకాంతః
౩౪౨	౧౪	మధ్నా	మథ్నా
౩౪౩	౯	షణ్ముణ	షణ్ముఖ
	౧౭	ఇపి	ఇతి
౩౪౫	౧౮	కాని	కానీ
౩౪౬	౨౪	తర్	తక్
౩౪౮	౧౧	సిద్ధ	సిద్ధ
౩౫౨	౫	వృద్ధ	వృద్ధ
౩౫౮	౧౮	పాద	పావ
౩౬౫	౪	దుర్యోధ	దుర్యోధ
	౯	తాదృశస్య	శ
౩౬౬	౨	మమితి	మితి
	౧౩	డంతర	డంతర
౩౬౭	౧౯	ణజితి	ణిజితి